A. De Cock

Hcl

Spreekwoorden en Zegswijzen

AFKOMSTIG VAN
OUDE GEBRUIKEN
EN VOLKSZEDEN

Door de Kon. Academie van België
met een « PRIJS DE KEYN » bekroond

TWEEDE, HERZIENE EN
VERMEERDERDE DRUK

GENT
ALGEMEENE BOEKHANDEL
VAN AD. HOSTE, UITGEVER
Veldstraat, 47 — Galgenberg, 21
1908

SPREEKWOORDEN EN ZEGSWIJZEN

AFKOMSTIG VAN

OUDE GEBRUIKEN EN VOLKSZEDEN

Spreekwoorden en Zegswijzen

AFKOMSTIG VAN

Oude Gebruiken en Volkszeden

door

A. DE COCK

Door de Koninklijke Academie van België met een « Prijs de Keyn » bekroond.

Tweede, herziene en vermeerderde druk.

GENT
ALGEMEENE BOEKHANDEL VAN AD. HOSTE, UITGEVER
Veldstraat, 47 — Galgenberg, 21-23.

1908

EEN WOORDJE VOORAF.

Het ontstaan van dezen spreekwoordenbundel is wellicht aan enkele lezers onbekend. De eerste twee hoofdstukken verschenen in 1896 in ons tijdschrift *Volkskunde,* en sindsdien werd de reeks aldaar regelmatig voortgezet. Dewijl bij het verschijnen van dat gedeelte de eigenlijke spreekwoordenverzameling maar half volledig was en de bewerking nog geheel diende gemaakt te worden, stelde ik mij aanvankelijk een boekje voor van ongeveer honderd bladzijden, en die honderd zijn gaandeweg tot vierhonderd uitgedijd. Dat alles verklaart waarom dit werk eerst nu in boekvorm het licht ziet...

Deze bundel is geen eigenlijk spreekwoordenboek, waarin het verzamelen en verklaren der spreekwoorden en zegswijzen de hoofdzaak zijn ; de beschrijving van oude gebruiken, oude toestanden en volkszeden — thans geheel of grootendeels uitgestorven, maar nog steeds voortlevend in de taal — maakt hier het hoofdbestanddeel uit. De spreekwoorden vormen dus enkel de omlijsting, de oude gebruiken vormen het doek, het eigenlijke schilderstuk.

Tevens beschouw ik dezen arbeid als een kleine bijdrage tot de samenstelling van het toekomstig « Museum van taaloudheden », waarvan Prof. Verdam gewaagt in zijn studie *Sporen van Volksgeloof in onze Taal en Letteren,* opgenomen in de *Handelingen* der Leidsche Maatschappij, over het jaar 1897-1898. Ook de hier behandelde spreekwoorden en zegswijzen zijn overblijfselen uit een vroegere taalperiode en geven ons « verrassende kijkjes in den beschavingstoestand van ons voorgeslacht » ; ook deze zijn « zoogenaamde *taaloudheden,* afspiegelingen van den geest », die ons leeren « de uitdrukkings- en denkwijze, de ontwikkeling, de voorstellingen en denkbeel-

den van onze voorvaderen uit de middeleeuwen en uit een lateren tijd », zooals Prof. Verdam zegt.

Daar een werkje van dezen aard, naar ik meen, in onze taal nog niet bestaat, koester ik de hoop dat het aan de taalgeleerden, folkloristen, kultuur-historici, enz. niet onwelkom zal wezen, hoe onvolmaakt en onvolledig het anders ook zijn moge.

Ten slotte betuig ik mijn oprechten dank aan degenen die mij bij dezen arbeid behulpzaam geweest zijn ; in de allereerste plaats aan Prof. J. Vercoullie, die zoo vriendelijk geweest is de proeven van de overdrukjes door te lezen en er zijn aanen opmerkingen aan toe te voegen ; vervolgens ook aan de HH. A. Cornette, A. van Werveke en Dr. Stoett, die mij steeds hunne belangstelling getoond en soms nuttige aanteekeningen of wenken verstrekt hebben.

Brussel-Schaarbeek, 27 Sept. 1905.

De eerste druk van dit boek, waaraan de Kon. Academie van België een « prijs de Keyn » toekende, werd in enkele maanden tijds — veel eerder dan ik ooit had durven verhopen — geheel uitverkocht. Ook zou deze nieuwe uitgave reeds een jaar vroeger verschenen zijn, zoo niet, door een samenloop van omstandigheden, de uitvoering van het plan was vertraagd geworden. Die bijval verheugde mij des te meer, daar ik aldus in de gelegenheid werd gesteld om mijn boek te herzien, te verbeteren en aan te vullen. Talrijke plaatsen werden dan ook in dezen druk min of meer gewijzigd en bijgewerkt, terwijl het aantal nummers van 542 tot 574 is gestegen. Is het aantal blzz. niet in dezelfde verhouding geklommen, zulks ligt enkel aan het feit, dat er een andere letter en een andere schikking der blzz. gebruikt werd.

Moge mijn boek, in zijn nieuwen vorm, bij critici en publiek een even gunstig onthaal genieten.

A. De Cock.

Antwerpen, September 1908.

INHOUDSTAFEL.

VOORNAAMSTE VERKORTINGEN.

A = Land van Aalst.
aanh. = Aanhangsel.
afl. = aflevering.
Ags. = Angelsaksisch.
ald. = aldaar.
alg. = algemeen.
anc. = ancien.
Antw. = Antwerpen.
b. v. = bij voorbeeld.
bet. = beteekent.
beteek. = beteekenis.
Bie. = Biekorf.
bijv. nw. = bijvoeglijk naamwoord.
Bijv. = Bijvoegsel.
bl. *of* blz. = bladzij.
bv. = bijvoeglijk.
bw. = bijwoord.
Boe. = Boekenoogen.
Bog. = Bogaert.
Borch. = Borchardt.
C. = Cats.
C. T. = Car. Tuinman.
C.-V. = Cornelissen en Vervliet.
c. à d. = c'est à dire.
Chr. = Christus.
Cl. = Claes, *Idiot*.
D. B. = De Bo.
d. i. = dat is.
d. w. z. = dat wil zeggen.
D. Myth. = Deutsche Mythologie.
't Da. = 't Daghet in den Oosten.
Dej = Dejardin.
dial. = dialectisch.
dl.; dln. = deel; deelen.
dr. = druk.
Eck. = Eckart.
Eich. = Eichwald.
eig. = eigenlijk.
Eng. = Engelsch.
Etym. = Etymologisch, etymologie.
f. = für.
fig. = figuurlijk.
Fr. = Fransch.
freq. = frequentatief.
Fri. = Frischbier.
G. G. = Guido Gezelle.
Germ. = Germaansch.
gew. = gewestelijk.
Gez. = gezeid.
Got. = Gotisch.
Gr. = Grieksch.
Grut. = Gruterus.
H. *of* Harr. = Harrebomée
Hatzf.-Darm = Hatzfeld-Darmesteter.
Hgd. *of* Hd. = Hoogduitsch.
Holl = Hollandsch.
i. v. = in voce.
id. = idem.
idiot. = idioticon.
iem = iemand.
Ind. = Indische.
inl. = inleiding.
inz. = inzonderheid.
It. *of* Ital. = Italiaansch.
j. = jaren.
J. = Joos.
Jem. = Jemand.
jg. = jaargang.
Kil. = Kiliaan.
kl. = Klein.
kol. = kolom.
Lat. = Latijn.
Limb. = Limburg.
Loq. = Loquela.
m. *of* mann. = mannelijk.
m. a. w. = met andere woorden.
Mhgd. = Middelhoogduitsch.

Mij *of* Maatsch. = Maatschappij.
Mlat. = Middellatijn.
Mndd. = Middelnederduitsch.
Mnl., *soms* Mndl. = Middelnederlandsch.
Mol. = Molema.
mv. = meervoud.
N. = Noord.
Ndd. = Nederduitsch.
Ndl. = Nederlandsch.
Nedl. = Nederland.
Nfra. = Nieuwfransch.
Nhgd. = Nieuwhoogduitsch.
nl. *of* nam. = namelijk.
Noord en Z. = Noord en Zuid.
nw. = naamwoord.
o a. = onder andere(n).
Ohgd. = Oudhoogduitsch.
omstr. = omstreken.
onz. = onzijdig.
oorspr. = oorspronkelijk.
Oudfr = Oudfransch.
Oudfri. = Oudfriesch.
Oudn. = Oudnoordsch.
overdr. = overdracht (elijk).
Pomm. = Pommersche.
pr. = prime.
Pr. = Pruisen
prov. = provincie.
qu. = quelqu'un.
qq. = quelque chose.
R. = Rutten
R. den Heerd. = Rond den Heerd.
R.-Dür. = Reinsberg-Düringsfeld.
s. d. = sans date.
Sart-Schrev. = Sartorius-Schrevelius.
Sch. = Schuermans.
Schr. = Schrader.
sec. = seconde.
Sp. = Spaansch.
spreekw. = spreekwoord, spreekwijze.
syn. *of* synon. = synoniem.
t. a. pl. = ter andere plaatse.
T. = Tuerlinckx.
T. en Lett. = Taal en Letteren.
ter(t). = tertiae.
u. = und.
uitbr. = uitbreiding.
uitdr. = uitdrukking.
uitg. = uitgave.
V. D. = Van Dale.
Van L. en Ter G. = Van Lennep en Ter Gouw.
Van Moerk. = Van Moerkerken.
Verc. = Vercoullie.
verk. = verkorting.
verl deelw. = verleden deelwoord.
verz. = verzameling.
vgl. = vergelijk.
vlg g) = en volgende.
Vl. = Vlaamsch(e); Vlaanderen.
Volksk. = Volkskunde.
Volksl., *of* O. Volksl. = Ons Volksleven.
voorb. = voorbeeld.
vnw' = voornaamwoord.
vr. = vrouwelijk.
vs. = vers.
W. = Westen,
W. D. = Waling Dijkstra.
waarsch = waarschijnlijk
w. = woord.
ww. = werkwoord.
Wdb. = Woordenboek.
Wdsch. = Woordenschat.
Westf. = Westfaalsch.
Westvl. = Westvlaamsch.
Wtb. = Wörterbuch.
z. = zie.
z. j. = zonder jaar.
zegsw. = zegswijze
Zeitschr. *of* Zs. d. Ver. = Zeitschrift des Vereins.
znw. = zelfstandig naamwoord.
Zw. = Zweedsch.

DRUKFEILEN.

Blz. 22, regel 20 v. b. staat : uitd.; *lees* : uitdr.
» 49, » 10 v. o. staat : maal ; *lees* : maar.
» 63 » 19 v. o. staat : andere ; *lees* : oude.
» 88, » 10 v. b. staat : 197 ; *lees* : 192.
» 89, » 19 v. b. staat : Oghd ; *lees* : Ohgd.
» 91, » 5 v. o. staat : Ndt ; *lees* : Ndl.
» 164, » 21 v. o. staat : van den aard ; *lees* : van den haard.
» 167, » 1 v. o. staat : VAN ALKEMANDE ; *lees* : VAN ALKEMADE
» 214, » 11 v. o. staat : D. Myth.[3] ; *lees* : D. Myth [5]
» 240, » 3 v. b. staat : BREDERS ; *lees* : BREDERO.
» 273, » 3 v. o. staat : saën ; *lees* : säen.
» 293, » 13 v. b. staat : 526 ; *lees* : 527.
» 341 » 4 v. o staat : mall schelling ; *lees* : malle schelling
» 397, » 22 v. b. staat : 238 ; *lees* : 283.

WERKEN VAN DENZELFDEN SCHRIJVER.

---

1. **Flora der Dendervallei.** Gent, 1883; 2e druk, Gent, 1888 fr. 0,50
2. **Simon Stevin** Gent, 1888 (*Uitverkocht*) . . . . fr. 0.40
3. **Arm geboren en Beroemd gestorven.** Uit de jeugd van groote mannen. Gent, 1888. — 2e uitg. in 1900. Geill . fr. 1,00
3. **Uit de Wonderwereld.** Gent, 1889. Geill . . . . fr. 1,00
4. **Rond den Heerd.** Gent, 1890. Geill . . . . fr. 1,50
5. **Rembert Dodoens.** Gent, 1890 (*Uitverkocht*) . . . . . . fr. 0.40
6. **Volksgeneeskunde in Vlaanderen.** Gent, 1891 . . . fr. 3,75
7. **Wonderen uit het Plantenrijk.** Gent, 1892. Geill . . fr. 2,00
   Bekroond door de Kon. Belg. Academie (met een prijs « De Keyn »).
8. (Met Pol de Mont). **Dit zijn Vlaamsche Wondersprookjes.** Gent, 1896 . . . . fr. 2,00
9. (Met Pol de Mont). **Dit zijn Vlaamsche Vertelsels** (Met teekeningen van K. Doudelet). Gent, 1898 . . . . fr. 4,00
10. (Met Pol de Mont). **Zoo vertellen de Vlamingen** (Met penteekeningen van Edm. van Offel). Gent, 1903 . . . . fr. 1,75
11. (Met Is. Teirlinck). **Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland** (Met goud bekroond door de Kon. Vlaamsche Academie). 8 dln. Gent, 1902-08 . . . . fr. 32,00
12. **Spreekwoorden en Zegswijzen over de Vrouwen, de Liefde en het Huwelijk** (om in 1909 te verschijnen). Gent . . . .
13. (Met Is. Teirlinck). **Sagenboek van Vlaamsch-Brabant.** (Met goud bekroond door de Kon. Vlaamsche Academie. — (Om in 1909 te verschijnen). Gent . . . , .

Spreekwoorden en Zegswijzen

AFKOMSTIG VAN OUDE GEBRUIKEN EN VOLKSZEDEN.

Het is bekend dat tal van spreekwoorden en spreekwijzen tot de oudheid opklimmen; en vaak tot den taalschat van onderscheidene volkeren behooren, al moge hun spraakgebied ook verschillend zijn. Dat feit is niet moeilijk te verklaren. De mensch, immers, met zijn deugden en gebreken, vooroordeelen en bijgeloovigheden, noodwendigheden en driften, is overal dezelfde, en te recht zegt een Italiaansch spreekwoord: de wereld is één land, en wij hebben slechts één menschelijk hart. De ervaring, in den loop der eeuwen opgedaan, heeft dan ook den mensch niet zelden tot nagenoeg eensluidende gevolgtrekkingen geleid. Nu, de volksmenigte drukt haar gedachten gaarne uit in korte en kernachtige bewoordingen, in teekenachtige beelden; vandaar bij elk volk die karakteristieke spreekwoordenvoorraad, waarin zijn levenswijsheid, zijn geaardheid en taalvernuft zich afspiegelen.

Zoo laat zich uit den ongeëvenaarden rijkdom onzer taal aan spreekwoorden en zegswijzen betreffende het drinken en de dronkenschap, ook dadelijk de weergalooze drinklust en de grenzenlooze drinkkracht van ons volk afleiden. En evenzeer zal in onze Nederlanden, waar zoo menigeen « *van den buik zijnen God maakt* » en waar de levensregel geldt « *een kort gebed en een lange maaltijd* », alsmede *den rug aan 't vuur, den buik aan tafel, en in de hand een goede wafel*(1), de spreek-

(1) J. Cats, *Spiegel van den Ouden ende Nieuwen Tijt.*

woordenschat van dien gezonden eetlust getuigen. Ook van onzen levenslust zal hij getuigen, want « *op een vollen buik staat een vroolijk hoofd* », of, zooals *De Brune* in 1636 het zoo smakelijk uitdrukte :

> **Op een buyckjen soet en vol,**
> **Daer op staet een blyde bol.**

« Behalve den volksaard zullen zich in de spreekwoorden weerspiegelen de middelen van het volksbestaan, de voornaamste beroepen en bedrijven, de gesteldheid van den bodem en van het klimaat, de bronnen der volkswelvaart. Immers het volk ontleent zijn beelden en voorbeelden aan hetgeen het om zich heen ziet, aan wat het kent, aan zijne omgeving. Vandaar de overgroote hoeveelheid spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen, in onze taal ontleend aan de zee, het water, het land, den stroom, de scheep- en zeevaart ; de weide, de koe, het paard, het schaap, het zand ; den winter, den wind, den regen, de zon, het vuur, dag en nacht, enz., welke in het spreekwoordenboek van Harrebomée ettelijke bladzijden vullen (1). »

En zoo wij ous tot één enkel der aangeduide punten bepalen, b. v. tot het leven van ons volk ter zee, dan mogen wij Simon Stijl, in zijn *Opkomst en Bloei der Vereenigde Nederlanden*, nazeggen « dat onze taal ook de kenteekenen draagt van onze gemeenzaamheid met de zeevaart ; vooral ook onder het gemeen, en in den dagelijkschen wandel, is zij voor het grootste deel eene taal van zeelieden. Wij *wenden het over dezen of genen boeg*, *zoeken eene reê*, *werpen ons anker*, *klampen elkander aan boord*, *haken naar* het voorwerp onzer begeerte, enz. Wij *komen met eene zee aan land*, of *drijven op Gods genade*. Kortom geen uur van den dag, dat wij niet *varen*, of bezig zijn *met ons getij te kavelen*. »

Er is ook geen dag van het jaar, of men ziet menschen *in het huwelijksbootje stappen*, en lustig *van land steken*, al is 't dat menigeen daarbij slecht *gevaren* en *van een kwade reis gekomen*

---

(1) J. Verdam, *Uit de Gesch. der Ndl. Taal*, 172.

is, omdat men *geen want had naar het schip*(1). Somtijds echter *waait het* wel eenen *in zijn zeil(en),* en *komt hij in behouden haven,* als hij steeds *den wind van achteren heeft, een oog in 't zeil houdt,* en geen wijzen vriendenraad *in den wind slaat.* Maar wee b. v. den schipper, die vaak *zeven voet diep geladen is* en daardoor *te diep zeilt,* of die *met een nat zeil loopt!*(2) Want *laat hij zijn schuitje*(3) *vol loopen,* en *is hij door den wind,* dan *is* ook spoedig *het roer van het schip, zijn kompas is van de pen,* en, *zoo gij geen roer hebt aan uw schip*(4), *gij moet te grond of op een klip.* En nochtans, *wie te scheep is, moet varen,* al *heeft hij het tegen wind en tij,* doch ik zeg : *beter met een ouden wagen op de heide, dan met een nieuw schip op zee*(5), en daarom : *prijs de zee, maar blijf aan wal,* dan loopt gij geen gevaar *met man en muis* te *vergaan,* ofschoon wij weten, dat de *landrat,* die *een zee van geld* heeft, toch ook door *een zee van jammeren* kan *overdekt* worden, en dat *er meer in wijn- of jeneverflesch verdrinken dan in de zee.*

Om de gedachte uit te drukken, « van kwaad tot erger vervallen », zeiden de oude Grieken en Romeinen : *Van den rook in 't vuur (geraken)*(6), wat de Nederlanders en Duitschers hun ook wel eens nazeggen : *Uit vrees voor den rook, sprongen de zotten in 't vuur,* en *Wer dem Rauch entlaufen will, fällt oft gar ins Feuer;* bij de Franschen heet het : *Tomber de la poêle dans la braise*(7), en bij de Engelschen is 't nagenoeg eensluidend. In onze lage landen echter, doorsneden van rivieren, grachten en slooten, en waar bovendien de regen en de wind zoo'n groote rol spelen, wist het volk voor de uitdrukking dier gedachte, weldra een ander beeld te vinden,

(1) Geene vrouw, die den man past. — Vgl.: *Dat is geen zeil voor dat schip.*

(2) Als de getrouwde een dronkaard is.

(3) Zijn keelgat, zijn lichaam, zijn buik. — Deze zegswijze met de drie voorgaande en de drie volgende beteekenen : hij is dronken (zat).

(4) Of : *Zoo gij geen want hebt naar uw schip.*

(5) Of : *Beter arm te land, dan rijk aan zee.*

(6) Dr A. Otto. *Die Sprichwörter u. sprichwörtl. Redensarten der Römer,* nº 668.

(7) Ook : *Tomber de fièvre en chaud mal.*

ontleend aan zijn omgeving, en dan luidde de spreekwijze : *Van den regen in den drup komen; — den regen schuwen* (of *mijden*) *en in de sloot vallen; — van den kant* (of *wal*) *in de sloot geraken; — van den oever in de gracht helpen.* De Duitschers hebben enkel het eerste : *Aus dem Regen in die Traufe kommen.*

Wat voorafgaat zal wel volstaan, om het gezegde van Prof. VERDAM te staven, dat men uit de spreekwoorden leert kennen, o. a. de gesteldheid van den bodem en van het klimaat en de bronnen der volkswelvaart. Aan een anderen kant is er reeds uit op te maken dat, al is de grondgedachte dezelfde, de zeggingswijze, naar gelang van den volksaard, aanmerkelijk kan verschillen.

Ons spreekwoord : *De kruik gaat zoolang te water, tot zij breekt,* luidt evenzoo in Duitschland, wat in zustertalen dikwijls plaats heeft : *Der Krug geht so lange zu Wasser, bis er bricht.* Zelfs bij de Franschen, ofschoon tot een ander spraakgebied behoorend, is het eensluidend : *Tant va la cruche à l'eau, qu'à la fin elle se casse.* Ja, in alle talen van Europa heeft het ongeveer denzelfden vorm (1), wat overigens niet zelden het geval is. Doch, voor ons *Haal geen oude koeien uit de gracht,* — die koeien en grachten zijn weer zoo goed in overeenstemming met het moerassige Nederland en zijn landbouwend volk (2) — gebruiken de Duitschers een heel ander beeld : *Wecke den schlafenden Hund nicht* (3), en bij de Franschen heeft eenvoudig de kat den hond vervangen : *Il ne faut pas réveiller*

---

(1) REINSBERG-DÜRINGSFELD, *Sprichwörter der german. u. roman. Sprachen,* I, n° 940.

(2) Men denke ook aan ons zoo karakteristieke : *Van koetjes en kalfjes* praten.

(3) Dat « *slapende honden wakker maken* » bestaat in onze taal ook (eertijds : *slapende wolven*; zoo bij SARTORIUS-SCHREVELIUS, *Adagiorum Chiliades Tres,* 1656, ter. VII, n° 61, : *Men zal slapende Wolven niet wecken*) ; in Vlaanderen heb ik het evenwel nooit in den volksmond gehoord, terwijl het *haal geen oude koeien uit de gracht* (voor: rakel geen halfvergeten zaken op, die onaangenaamheden zouden verwekken) hier van dagelijksch gebruik is.

le chat qui dort(1). — In de plaats van ons teekenachtige : *Beter één vogel in de hand, dan tien in de lucht*, zeggen de Duitschers : *Ein Haben ist besser als zwei Kriegen* (of : *Besser hab' ich als hätt' ich*), en de Franschen : *Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras.*

Het ligt thans echter niet in onze bedoeling dat kleurige en beeldige, waardoor het Nederlandsche spreekwoord zich vaak onderscheidt, in het licht te stellen. Wij bepalen ons bij algemeenheden.

De eigenlijke spreekwoorden, waartoe de opgegevene behooren, zijn in den volksmond geboren(2), en als dusdanig van dagelijksch gebruik en overal verstaanbaar. Tot deze klasse behooren ook de spreekwoorden en zegswijzen, die op een oud en algemeen verspreid volksgeloof berusten; zoo b. v. : *Wacht u voor de geteekenden. Roode baard, duivelsaard. Eene vrouw gebaard, is van kwaden aard. Die van den hond gebeten is, moet van hetzelfde haar daar op leggen. Onder een gelukkig gesternte* (of *planeet*) *geboren zijn. Hij is op een Vrijdag getrouwd. De dertiende man brengt den dood a(a)n. Als men van den duivel spreekt, dan is hij nabij.*

Dezelfde bemerking geldt voor de spreekwoorden en spreekwijzen, die van wijd bekende sprookjes, vertelsels of anekdoten afkomstig zijn, als b. v. *En nog, zei O. Lieve Vrouw. Karel, houd de lantaarn, ik moet eens hoesten* (voor : *sch*...). *Versche boter en nieuwbakken brood is mijn dood, zei de man, en hij at zeven boterhammen op. Zijn zevenmijlslaarzen aantrekken. Boontje komt om zijn loontje*, of : *Loontje komt om zijn boontje. Een asschepoester.*

Tot de gemeenzame volkstaal behooren ook nog de spreek-

---

(1) Het Duitsche en het Fransche spreekw. zijn echter geen juiste equivalenten van ons : *haal geen oude koeien uit de gracht* (of *de sloot*); die spreekw. zijn slechts in zooverre synoniem, als ze alle drie een aanmaning zijn tot voorzichtigheid en hoofdzakelijk beteekenen, wat wij met deze Vlaamsche spreekwijze bedoelen : *Laat rust, waar rust is* (wilt gij u zelf onaangenaamheden besparen).

(2) Het eigenaardige van een spreekwoord, zegt Prof. Verdam, is juist dat het een eigendom, eene eigenaardige uitdrukking is van het volk.

wijzen, die enkel woordspelingen zijn, vooral op namen van dorpen en steden, zeldener op andere eigennamen. Zegt iemand, b. v. « *as* ik kan », of : « *as* ik mag », of iets dergelijks, dan heet het vaak : *Asch is gebrand hout en kolen is vinkhout,* — of : *Assche ligt tegen Brussel.*

Op « ik meen het (zoo) », worden veel woordspelingen gemaakt o. a. : *Meenen ligt tegen Kortrijk,* of : *Meenen ligt dicht bij Allewinde en verre van Waregem,* enz. — Van iemand, die meer van vechten dan van kerkgaan houdt, luid het hier en daar in Holland : *Hij gaat niet gaarne in de mis, maar speelt liever raak.* En verder : *Duren is een schoone stad, maar blijven duren is nog veel schooner. Hij komt van Sottegem* (hij is zot). *Naar Bethlehem gaan* (naar bed). *Hij gaat naar Kuilenburg* (in den kuil = dood). *'t Is een Rebekka* (ze is wel bespraakt. Woordspeling op *bek*), en honderd andere.

Minder aanzienlijk is het aandeel der volksklassen in het ontstaan van een zeer groot aantal spreuken, spreekwoorden en zegswijzen uit den Bijbel; vooral in de Protestantsche landen zijn ettelijke daarvan in het dagelijksch gesprek, ook van de ongeletterde menigte, doorgedrongen. Iedereen, in ons katholieke Vlaanderen, kent spreekwijzen, die betrekking hebben op Adam en Eva, Mathusalem, Mozes, Job, Samson, Goliath, Jonas; op Judas, Pilatus, Lazarus, St. Thomas, St-Jan, enz. Ook andere : *van de verboden vrucht eten, — het gemeste kalf slachten, — het gouden kalf aanbidden, — hij is daar in 't land van belofte,* enz. zijn hier algemeen bekend.

Veel geringer nog is de rol der volksmenigte in de wording der spreekwoordelijke uitdrukkingen, die uit de Grieksche en Romeinsche mythologie geput zijn : *Een Hercules. Een Achilleshiel. Een dikke Bacchus. Een Homerisch gelach. Boreas loopen. Het vat der Danaïden vullen. Den Augias-stal reinigen,* enz., — of die in de geschiedenis wortelen : *Het zwaard van Damocles. Den Gordiaanschen knoop doorhakken. Den Rubicon oversteken. Naar Canossa gaan. Hij liegt, alsof hij Luthersche psalmen zong. Erasmus legde 't ei, en Luther broedde 't uit,* enz.

Tot de spreekwoorden, aan welker invoering het eigenlijke

volk geheel of bijna geheel vreemd is gebleven, behooren nog die, — en zij zijn talrijk — welke uit groote, binnen-of buitenlandsche schrijvers getrokken, of aan uitheemsche spreekwoordenverzamelingen ontleend zijn : *Van niets komt niets. Het hemd is nader dan de rok. Tegen windmolens vechten. De druiven zijn te groen. De kat de bel aanhangen.* — *Het is al boter tot den boom* (VONDEL). *Een luie kat krijgt nimmer wat* (CATS), enz.

We stellen ons voor enkele dier spreekwoordenreeksen van nabij te beschouwen; in de eerste plaats willen we onze aandacht wijden aan een groep van spreekwoorden en zegswijzen, die tot hiertoe onvermeld bleven, namelijk aan diegene, welke afkomstig zijn van vroegere, soms zeer lang verdwenen gebruiken en gewoonten.

A) UIT HET RIDDERWEZEN.

Wij beginnen met de vrij lange reeks spreekwijzen, ontleend aan het middeleeuwsche ridderwezen, die ons de vechtpartijen en steekspelen en andere gebruiken uit die oude, ridderlijke tijden weer voor den geest roepen.

1. *Iem. ridderen* of *tot ridder slaan* (Hem in de ridderschap opnemen, tot ridder benoemen). *Iem. den ridderslag geven* (Hem in de ridderorde opnemen).

De laatste zegswijzen herinneren aan de middeleeuwsche plechtigheid van den *ridderslag*, waarbij werkelijk een slag behoorde met het plat van een ontbloot zwaard, dien men den edelman op den schouder of den rug driemaal toebracht, in den naam van God, St. Michiel en St. Joris.

Iem. ridderen bet. thans ook, hem leelijk in zijn gezicht toetakelen.

2. *Baanderheer*, ook *banderheer* en *banjerheer*, bij verk. *banjer* (Eig. een edele, die het recht had zijn welgeboren mannen onder zijn banier ten strijd te voeren). *Een banjer* (Bij overdr. : iem. die als een « heer » leeft, of die zich parmantig aanstelt: *Wat een Banjer!* (*Den banjer, den baanderheer spelen, uithangen* (Den grooten heer spelen). Vgl. *Den grooten Jan uithangen* (A.). *Banjeren* (Zich gedragen als een banjer).

Een oudere vorm (nog bij Kil.) was *banerheer*, waaruit, met inlassching eener *d*: *bander-*, *baanderheer*. Dit *baner*, evenals Hgd. *Banner*, ontstond uit *banier*. *Baanderheer* is hetzelfde als *baanrots*, dat vooral in Vlaand. en Brab. voorkwam; dit *baanrots* (Mnl. *Baenrotse*, *-rits*, *-ruts*, enz.) is gevormd naar Fr. en Eng. *banneret* van Mlat. *banneretus* (Z. *Ndl. Wdb.*, en Verdam, *Mnl. Wdb.*, I. 514; ook Vercoullie, *Etym. Wdb.* en Stoett, nº 145).

3. *Zijn banier ontplooien, ontrollen; zich om de banier scharen; onder iemands banier, onder eigen banier strijden* (*Banier* = het vaandel, waarom zich de krijgslieden scharen; bij uitbr. : het vaandel van een vereeniging). *De banier hoog houden*

(De eer der banier handhaven). *De banier opsteken* (Fig. Een opstand beginnen). Vgl. Fr. *A bannière levée*. Ook : *Se ranger* of *marcher sous la bannière de qn.; déployer sa bannière.*

De *banier* (Mnl. *baniere, banniere,* Hgd. *Banner,* uit Fr. *bannière* of *bandière* = vaandel voor een troep, afgel. van Mlat. *bandum* = troep) (1) was in de middeleeuwen een veldteeken, dat door Baanderheeren, door vrije steden en kerkelijke gestichten gevoerd werd (VERDAM, I. 559). Het is in de wapenkunde nog thans bekend : de *banier* is volkomen vierkant en dient meest tot uitwendige versiering van een wapen (*Ndl. Wdb.*). Het woord leeft ook nog voort in samenst. : *banierdrager*; *kerkbanier, krijgsbanier, leeuwbanier*, enz. — Zie 't voorg. n^r^.

4. *Kastelein, kasteleines* (Herbergier, herbergierster ; ook iem., die voor den eigenaar eener hofstede deze beboert, in welke beteek. hij in West-Vl. ook *kasteleinboer* heet. — DE Bo). *Kasteleinen* (Het bedrijf van kastelein uitoefenen. In beide beteekenissen aldus in West-Vl., niet in de Kempen. — DE Bo en C.-V.). Daarnaast geeft DE Bo nog : *bekasteleinen.*

Kastelein van Mlat. *castellanus*, Fr. *châtelain*, en dit van *castellum* = kasteel. Vgl. bij VERDAM *castelrie*, waaruit het thans nog in Vl. voortlevende *kasselrij*; daarnaast *kastelenij*, Fr. *châtellenie*. Oorspr. bet. *kastelein* : slot- of burchtvoogd, burggraaf, hetzelfde als Lat. *vicecomes*. Van de beteek. *plaatsvervanger van een heer* (*vicecomes*), is enkel overgebleven die van *bedrijfboer* : landbouwer voor een anders rekening. Een *kastelein(boer)* ontvangt een vaste wedde, doch moet al de voordeelen van de boerderij of het vetleggen aan den eigenaar afstaan, terwijl de *pachter* die voordeelen voor zichzelf behoudt en den heer een vooraf bepaalde pachtsom betaalt (Zie DE Bo, die een voorb. meedeelt uit de 16^e^ eeuw, waarin reeds *castelain* = bedrijfboer). In West-Vl. kent men ook *kastelein* in de beteek. : beheerder van een dorpsherberg voor een anders rekening ; dat heet aldaar *een herberg kasteleinen*. Op het woord kastelein, van zijn hooge waardigheid van *burchtvoogd* afdalend tot die van *herbergier*, past MONTESQUIEU's *Grandeur et Décadence !*, wat ook toepasselijk is, doch in omgekeerde orde, op het woord *maarschalk*, dat van zijn oorspr. beteek. *paardeknecht, staloverste* (Vgl. Fr. *maréchal ferrant*), tot die van voornaam hofbeambte en *opperveldheer*, is opgeklommen (Vgl. ons *stalgraaf*, waarvan Fr. *connétable*, en zie verder VERDAM, III, 1222-1225 en *Ndl. Wdb.*).

5. *Hofmeester* (Kastelein op een stoomboot. — V. D.).

De geschiedenis van dat woord heeft hetzelfde verloop gehad als die van *kastelein*. *Hofmeester* of *hofmeier* (Hgd. *Hofmeister*), oorspr. opzichter over een hofhouding, hofmaarschalk, vooral als titel van de Karolingen

---

(1) Aldus bij VERCOULLIE ; ontleend aan Ital. *bandiera*, zeggen HATZFELD en DARMESTETER, *Dict. franç.*

bij de Merovingsche vorsten, eer zij zelf zich van 't oppergezag meester maakten, — thans vernederd tot een kastelein op een stoomboot.

6. *Steekspel* (Schitterende woordenstrijd over een onderwerp van belang). Fr. *Joute oratoire.* — *Steekspel houden* (Zoo spelen, bij het dominospel b. v., dat geen der spelers meer aanzetten kan). *Hij maakt altijd steekspel* (Gew. Hij brengt den boel altijd in de war).

Herinnert aan de middeleeuwsche spiegelgevechten of ridderlijke kampspelen, die inz. bij feestelijke gelegenheden aan vorstelijke hoven gehouden werden (Vgl. n°s 10 en 11).

Naar aanleiding van de bespreking van Dr Kuiper's Hooger-onderwijsontwerp in de Holl. Tweede Kamer, schreef *De Gids* (1904, afl. 4, bl. 169) wat volgt: « Debat over de vraag naar het al of niet rationalistisch karakter onzer rijkshoogescholen moge een interessant *steekspel* zijn.... » Hier bet. het woord een kampspel met woorden en bewijsgronden, waarbij men, fig. gesproken, elkander wederzijds uit den zadel poogt te lichten.

7. *Boert, boerterij* (= 1. Scherts, jokkernij, spot. — 2. Iets wat slechts voor den schijn gedaan wordt. — 3. Laffe, grove aardigheid). *Boerten* (Schertsen, jokken, spotten). *Boertig* (Schertsend, grappig); *boertigheid.*

Boert — Mnl. *boerde* — evenals Eng. *bourd* van Oudfr. *bourde*, dat voorheen deze beteekenissen had (ook in 't Mnl.): steekspel; kortswijl; verdicht verhaal; leugen, bedrog. Volgens Vercoullie en andere geleerden komt *bourde* = steekspel (men gist, zegt Dr. Muller in *Ndl. Wdb.*) uit Oudfr. *bouhourde, behort*, eig. *stootspel*, en dit uit Germ. *behorten*. En hierin ziet men verder het Oudduitsch *hurten*, ons Ndl. *horten*, waaruit Fr. *heurter*. Hatzf.-Darmest. zeggen daarentegen i. v. *bourde*: « Origine inconnue. On ne peut y voir un subst. verbal de l'anc. franç. *behourder*, jouter, car on trouve *bourde* dès le début du XIII° siècle, et la contraction ne peut s'être produite dès une époque aussi ancienne. » Ook Littré echter leidt *bourde* af van *behourde* en daar het *behorten* (*beho(u)rder, boho(u)rder*) veeleer een vermakelijk dan een ernstig riddergevecht was, zegt hij, kon het woord *behourde, bourde* later gemakkelijk de bet. krijgen van *spel, jok, gekheid* (Zie vooral Verdam, I, 1839-1840 en *Loq.*, VI, 42-44).

8. *Iem. naar de kroon steken* (Trachten hem de kroon, het teeken van overwinning en meerderheid, te ontnemen; met hem wedijveren). Vgl. Hgd. *Mit einem um die Palme ringen; Jem. auszustechen suchen.*

Met Verdam (*Gesch.*², bl. 279) en Kil., die *steken nae* vertaalt door *ambire, captare, adspirare*, kan men deze spreekw. terugbrengen tot de ridderlijke steekspelen van voorheen. Zie Stoett, n° 1104.

9. *Iem. uit het veld slaan* (Op de vlucht drijven; (fig.) iem. pal zetten, beschamen).

Ook deze zegsw., evenals de voorgaande, is volgens VERDAM, t. a. pl., aan een spiegelgevecht of een werkelijken strijd ontleend. Beide zouden dus evengoed onder de rubriek *Krijgswezen* geschikt kunnen worden. Dat de begrippen *veld* en *slaan* bij de oude gevechten en vooral bij een tornooi veel beter passen dan bij de tegenwoordige, zal men gereedelijk erkennen. Vgl. *Het veld ruimen; het veld behouden; te velde trekken; tegen iets te velde trekken; veld winnen; iem. het veld alleen* (of *vrij*) *laten.*

10. *Leelijk getornooid zijn* (Erg toegetakeld zijn, in een gevecht nl.).

Deze spreekwijze, die in West-Vlaanderen, Haspengouw noch Hageland schijnt te bestaan, is in 't land van Aalst van dagelijksch gebruik; men zegt evenwel: *leelijk geternood* (*nooit* klinkt steeds *noot*, met scherplange *oo* uitgesproken). Dat deze spreekwijze een overblijfsel is van de oude tornooien, waar een kamper soms ook erg werd toegetakeld, schijnt mij aan geen twijfel onderhevig. — DE BO kent *tornooien* in deze driedubbele beteekenis: Een steekspel houden op het water; — luidruchtige vreugd bedrijven en feest houden; — veel geestdrift toonen en in groote doening zijn, om b. v. een feest te bereiden (schertsend). Ook bij CORN.-VERVL. is *tornooien* een volksspel: naar den waterbak steken.

In die beteekenissen hoorden wij het hier nooit gebruiken; nooit zelfs in den infinitief, maar steeds als verl. deelw. (in de besproken zegswijze).

11. *In het krijt* (of *strijdperk*) *treden, komen* (Zich tot den strijd — fig. tot een woorden- of pennestrijd — aanbieden; aan een prijskamp deelnemen).

De plaats, waar het steekspel gehouden werd, heette het tornooiveld en de eigenlijke kampplaats, *het krijt.* De Duitschers noemen het « krijt » *die Schranken* en hebben ook *Gegen jemand in die Schranken treten* (In 't Fr.: *entrer* of *descendre dans la lice*). SARTORIUS geeft enkel, pr. X, n° 53: *Uit het krijt wijcken* (Harenâ cedere), en n° 54: *Te velde komen* (In harenam descendere). — *Krijt* verwant met *kreits* (Hgd. *Kreis*) bet. oorspr. « kring, cirkel », waaruit de beteekenis « afgeperkte ruimte, strijdperk; ook worstelperk » ontstond. Vgl. *In den ring komen* (= komen vechten. — C.-V.). (1)

12. *Iem.* (of *aan iets*) *paal en perk stellen* (Iem. of iets binnen zekere grenzen houden). *Beperken.*

Er bestaat grond om ook voor deze spreekwijzen, zoowel als voor de Duitsche *beschränken, einschränken* (2), aan de oude ridderspelen te denken:

---

(1) Zie JACOBS, *Verouderde Woorden bij Kiliaan*, i. v. *krijt*; *Mnl. Wdb.* III, 2101.

(2) Dr. SCHRADER. *Der Bilderschmuck der d. Sprache*, 2e Aufl., bl. 269.

Het krijt was door sterk paalwerk afgeperkt, om het toegestroomde volk in bedwang te houden (Vandaar : *strijdperk*).

13. *In den steek laten* (d. i. in de verlegenheid, of in het gevaar).

Vroeger achtte men die spreekwijze aan de « kleermakerij » ontleend, aan den steek der naainaald : in den steek laten, onafgewerkt. Dat gaf echter den zin niet weer : prijsgeven, in een critisch oogenblik verlaten. Met meer grond, zou men hierbij mogen denken aan ons zoo beteekenisvol Nederl. woord *steekspelen*, en ofschoon de Duitschers, voor hun *im Stiche lassen*, geen equivalent woord bezitten, wordt gezegde spreekw. door BORCHARDT (1) en SCHRADER van de tornooispelen afgeleid. De laatste, die echter meer aan de oude wijze van vechten denkt, neemt het letterlijk op : zijnen vriend of meester, die in den strijd door een lanssteek wordt bedreigd, aan zijn lot overlaten, in plaats van zijn plicht te kwijten, met hem bij te springen en het wapen af te weren. Volgens BORCHARDT is er oorspronkelijk alleen een zaak als object bijgedacht geweest : de overwonneling in het steekspel moest zijn ros en zijn wapen aan den overwinnaar afstaan, en die zoo in den steek laten (laten steken, laten varen).

14. *Steek houden* (De proef doorstaan ; altijd waar bevonden worden). Hgd. *Stich halten* (standhouden, uithouden).

Waarschijnlijk van denzelfden oorsprong als de voorgaande spreekwijze : de ridder (of: zijn wapenschild) den steek der tegenpartij doorstaande. Ze kan ook in verband gebracht worden met weefsels, waarin de naaisteek al of niet losschiet (2).

15. *Voet bij stek houden,* — of *zetten* (Niet van zijn onderwerp *of* werk afgaan; standhouden).

Ook deze spreekwijze vindt haren oorsprong in den riddertijd. VAN DALE geeft *voet bij stek*, — en : *voet bij stuk houden* ; BILDERDIJK : *voet bij steek*. « Nog gebruiklijke uitdrukking, maar thans van onzekere meening. Het is : *den voet bij het paaltjen* zetten om den grond recht vast te maken, dat het, versch ingestoken zijnde, niet omgestooten, en de landscheiding dus niet onzeker worde. » (3) In *voet bij 't stuk zetten* ziet een ander : « den voet zetten bij het geschut », dus : zich moedig toonen. TUINMAN, I, 38, wijst op de kampioenen van vroeger, « die in tweegevecht voet tegen voet zetten, en niet te rugge wijken van het voorgeschreven perk (4) ; gelijk zo de Latijnen zeggen : *collato pede pugnare*. 't Word overgebragt tot ymand, die stand houd en niet dienst in eenige zaak. » — We denken met HARREBOMÉE dat *stuk*, *stek* en *steek* hier van gelijke beteekenis

---

(1) BORCHARDT-WUSTMANN, *Die sprichtwörtl. Redensarten*, 4e Aufl. 1894.

(2) Zie b. v. C. TUINMAN, *Nederd. Spreekwoorden* , I, 358.

(3) C. HUYGENS, *Koren-bloemen*. Met ophelderende aanteekeningen van W. BILDERDIJK (Leyden, 1825), V. 258.

(4) Men streed in de steekspelen zoowel te voet als te paard.

zijn. In 't Land van Aalst luidt de spreekw. immer: *voet bij stek houden*, — en in den zin van schimpwoord, bijtend gezegde, zijn *stek* en *steek* wisselvormen, zoodat men onverschillig gebruikt: *iem. ne stek*, of: *iem. ne steek geven*; en stek zal hier en daar tot stuk zijn geworden. — SCHUERM., DE BO, CORN.-VERVL. en JOOS hebben enkel: *voet bij stek*, terwijl MOLEMA geeft: *Vout bie de meet hollen*. Met TUINMAN en STOETT, die op de oudste vormen wijst (bij KIL. en PLANTIJN: *voet by steek setten*), houden wij het er voor, ook blijkens Ndd. *de fôt bî de stok* of *bi 't mâl holden*, dat *stek* hier het paaltje of merkteeken is van iemands plaats in 't strijdperk, de meet.

16. *Een lans breken met iem.* (Eig. tegen iem. strijden in het steekspel; thans fig.: met iem. een geschil beslechten). Hgd. *Mit Jemandem eine Lanze brechen*. Fr. *Rompre une lance avec qn.*

Slechts de ridder — geen knecht of knaap — mocht in tornooien of anders met een speer gewapend zijn (1). *Met* (of *voor*) *iem. een lans*(2) *breken* was dus met (*of* voor) iem. een ridderlijk tweegevecht aangaan (b. v. voor een verongelijkte edelvrouw).

17. *Veel ophef van iem.* (of *iets*) *maken* (Iem. hoog opvijzelen. Veel gerucht en beslag maken over iets). Hgd. *Viel Aufhebens machen.*

Met dien «ophef», zegt BORCHARDT, wordt eigenlijk het plechtig opheffen der wapens vóor het tweegevecht bedoeld. BOEKENOOGEN (*Ndl. Wdb.*, XI, 809) vergelijkt *ophef maken van*... met de uitdr.: *een grooten opheef doen* en acht het niet onwaarschijnlijk dat in onze taal, zoowel als in het Duitsch, de uitdr. aan de schermkunst ontleend is.

18. *Het voor iem. opnemen* (Eig. het wapen voor iem. opnemen, dat is: zijne partij kiezen). *Het tegen* (*met*) *iem. opnemen.* Hgd. *Es mit Jemand aufnemen.*

Van gelijken oorsprong als de twee vorige spreekwijzen.

19. *Het spits bieden* (Het hoofd bieden, trotseeren). Bij TUINMAN, I. 280: *punt bieden.* — Hgd. *Die Spitze bieten.*

Eig. op iemand toetreden met gevelde lans, dus met de punt naar hem gericht, alsof men hem tot een tweegevecht wilde uitdagen. Die zegswijze

---

(1) SCHRADER, *Der Bilderschmuck*, 269.

(2) Het Fransche *lans* heeft de oudere en betere namen *speer* en *spiets* (of *spies*) verdrongen. Deze leven nog min of meer in: *Iem. te schild en te speer vervolgen;* — *Hebt gij het schild, ik heb de speer;* — *Het zijn al geene lansknechten* (voor: *landsknechten*), *die lange spietsen dragen.* (Vgl. *Het zijn al geene koks, die lange messen dragen;* — *Het zijn al geene ridders, die kruisen dragen*); — *Geen spiets maakt zulke diepe wonden, als achterklap en booze monden* (CATS).

klimt ook op tot de middeleeuwsche steekspelen of vechtpartijen in 't algemeen.

20. *Het spits afbijten* (1) (Zich aan het eerste en hachelijkste gevaar — *of* aan de eerste en grootste onaangenaamheden — eener onderneming blootstellen, en daardoor de zaak voor anderen veiliger of gemakkelijker maken).

Eig. van strijdenden gezeid, die, wanneer hun de vijand « *het spits bood,* d. i. de punt der gevelde speren voorhield, er moedig op inliepen, den eersten stoot opvingen, verwarring in de gelederen brachten, en zoodoende de werking der speren braken, die voor hunne volgers minder schadelijk maakten, er als 't ware de scherpe punt *afbeten* » (*Ndl. Wdb.* I, kol. 860). Dr. Nauta gelooft gaarne dat de uitdrukking vaak van strijdenden werd gebezigd, doch van onze voorouders te gelooven, zelfs in beeldspraak, dat zij de punten der lansen afbeten, zooverre drijft hij het niet. Uitgaande van Vondel's vers : *Zich op het spits wagen,* legt hij de zegswijze aldus uit : *spits* = (*uiterste*) *gevaar* (2), en *afbijten* (met de beteekenis, die het in 't Middelnederlandsch heeft) = *afsnijden, van zich afhouden, verre verwijderd houden.* Vandaar, *het spits afbijten* = het gevaar afwenden ; en *iem. het spits laten afbijten,* dus = een ander de kastanjes uit 't vuur laten halen (3).

21. *Iem. met open vizier bestrijden* (Openlijk, niet bedektelijk). Hgd. *Mit offenem Vizier kämpfen.* Vgl. Fr. *Hausser, lever, baisser la visière.*

In de steekspelen vochten de ridders altijd met gesloten vizier (helmklep), dat is, in zekeren zin, gemaskerd; de tornooiwetten verboden zelfs den strijd voort te zetten, als een der kampers zijn vizier opende.

22. *Het harnas aangespen* (Zich ten strijde toerusten). Fr. *Endosser le harnais.*

Het harnas (Hgd. *Harnisch,* Eng. *harness,* Fr. *harnois* of *harnais* en *cuirasse*), oorspronkelijk van leder (vandaar *cuirasse*), was het voornaamste deel der wapenrusting, en bedekte borst en rug, doch het *volle harnas* bedekte het heele lichaam, armen, beenen en hoofd meebegrepen. Zoo zegt men schertsend van een vrouw : *Ze staat in 't volle harnas* = Gereed en gekleed (*Nedl. Wdb.*). Vgl. : *Ergens tegen geharnast zijn* (er op gewapend); Fr. *être cuirassé contre... Zich harnassen* (fig. zich wapenen, harden).

23. *Het harnas aangorden* (of *aantrekken*) *voor* (of *tegen*) *iem.*

---

(1) Vroeger ook : *de spits.* — Dr. Nauta beschouwt *spits* hier als een zelfst. gebruikt bijv. naamw., en *het spits* (ontstaan uit, en aangewend naast *het spitse*) derhalve als 't oorspronkelijke.

(2) *Spits* beteekent eerst *puntig*; dan : *nijdig* (een spits gezegde), en dan ook : *gevaarlijk.* Het *spits* uit Vondel's vers : het gevaarvolle, het gevaar.

(3) *Taal en Letteren,* VI. 350-351.

of *iets*. (Een strijd aanbinden, partij trekken, voor of tegen iem. of iets). *Het harnas afleggen* (Den strijd staken).

24. *Iem. tegen zich in 't harnas jagen.* (Eigenl. iem. zoo toornig maken, dat hij het harnas aangordt en naar de wapens grijpt om zich te wreken. In 't alg. : zich iem. tot vijand maken.) Vgl. *In 't harnas vliegen, schieten* = opstuiven, vaak om een beuzeling. Hgd. *Jem. in Harnisch jagen, bringen. In Harnisch geraten.*

25. *Kolderen* (Steelsgewijze pakken en wegvluchten; eig. stelen en onder den *kolder* verbergen. — R.).

Kolder (kleedingstuk), Mnl. *collier* en *coller*, evenals Mhgd. *kollier* (Nhgd. *Koller*), uit Fr. *collier*, van Lat. *collarium* (= halsbekleeding), een afleid. van *collum* (= hals). — Verc. *Etym. Wdb.* en Verdam, *Mnl. Wdb.* III, 1707.

Kolder stemt overeen met de oorspr. beteekenis van Fr. *cuirasse* : lederen harnas dat borst en rug bedekte. — Vgl. ons ww. *zakken* = in den zak steken.

26. *Iem. uit den zadel lichten* (Iem. van zijn paard werpen. Eig. hem overwinnen; ook : hem onderkruipen, b. v. in een minnarijtje). Vgl. *Iem. den voet lichten.*

Wijst op de ridderlijke tweegevechten, waar het er vooral om te doen was zijn tegenstander met de gevelde speer uit den zadel te bonzen.

Vgl. *Vast in den zadel zitten.*

27. *Iem. weder in den zadel zetten* (of *helpen.* — Iemands zaken, die verward zijn, weder in orde brengen). Ook : *iem. op het paard helpen.* Bij Sartorius, pr. IV. 51. : *Een weder te paerdt helpen* (In gradum reponere).

28. *Hij is zandruiter.* — *Hij is ruiter* (of *ridder*) *te voet.*

Hij is uit den zadel in het zand geworpen, en dus in den kamp overwonnen. Dat « zandruiter zijn » (voor iem. die van zijn paard valt) is heden van dagelijksche toepassing.

29. *Hij ligt in het voetzand* (Wordt gezeid, zoowel van iem. die in zijn zaken is achteruitgegaan als van een, die gestorven is).[1] *In het voetzand geraken* (Het onderspit delven; ook : omkomen). Sartorius, ter. I. 53, geeft : *In 't voetsant leggen.*

---

(1) Harrebomée, *Spreekwoordenboek*, II, 397; bij Van Dale en Kramers heeft *in het zand liggen* geen andere beteekenis dan : *dood zijn.*

Het voetzand kussen (Uit den zadel vallen; ook: sneuvelen). *In 't zand* of *in 't stof bijten* (*mordre la poussière* = sneuvelen). Vgl. *Hij is onder de voet,* (1) voor: hij zit slecht in zijn zaken, ofwel: zijn gezondheid laat te wenschen over.

Van overwonneling in een spiegelgevecht, is de beteekenis gemakkelijk kunnen overgaan tot: overwonneling in den strijd om het bestaan of in den kamp tegen den dood. De spreekw. is echter ook licht te verklaren zonder tot de steekspelen op te klimmen.

Ons *In 't zand bijten* herinnert misschien aan het feit, dat in de middeleeuwen het grasveld, waar een steekspel plaats greep, soms met zand werd bedekt, zooals blijkt uit *Inventaris v. Brugge,* Gloss. 199: « 381 carre zands... daer de bane die ghemaect was ten steicspele mede ghezand was » (2). Ook het strijdperk zelf, zegt Stoett (n° 2168), werd toen *dat sant* genoemd (vgl. Lat. *pulvis,* worstelperk).

Vgl. *In 't gras bijten.* Hgd. *Ins Gras beissen.*

Zulks doelt op een ouden ritus van onderwerping aan den zegevierenden vijand. « Ce rite, zegt Gaidoz (3), consistait à se jeter à terre, à mordre la terre et à faire le simulacre d'en manger l'herbe. Il en est question dans un poème espagnol sur le Cid, et il est encore pratiqué en Afghanistan et dans diverses parties de l'Inde: il l'a été cette année même en Cachemire par les Hunzas qui avaient combattu les troupes anglaises.... C'est un rite représentatif d'asservissement, où l'homme asservi est ravalé au rang de bétail, rite identique, par l'intention, à celui des Romains quand ils faisaient passer l'ennemi vaincu sous le joug, c'est-à-dire l'assimilaient à une bête de labour ».

Verwant met n° 28 en 29 is nog ons: *Vóor iem.* (*plat*) *in 't zand liggen* (voor iemand op zijnen buik kruipen, of eenvoudig: vóor iemand kruipen, om zijn gunst te verwerven).

30. *Tot de tanden gewapend zijn* (Van top tot teen gewapend). Hgd. *Bis an die Zähne bewaffnet sein.* Eng. *To be armed up to the teeth.* Fr. *Etre armé jusqu'aux dents.*

Niet ten onrechte wellicht ziet Prof. Verdam (*Gesch.*², bl. 279), in deze spreekw. een herinnering aan het krijgsgewaad der middeleeuwsche ridders, die van het hoofd tot de voeten in een ijzeren rusting gesloten zaten. Vgl. *Gewapent tote in dogen sijn* (Verdam, *Mnl. Wdb.,* V, 43). In Hooft's *Ndl. Historien,* 25, leest men: « Etlyken staaken, *ten tanden toe,* in schulden », waar men thans zou schrijven, zegt Stoett, *tot over de ooren,* en hij acht het mogelijk, dat men in navolging van deze of een dergelijke uitdrukking gezeid heeft *tot de tanden gewapend zijn* (Zie zijn n° 1870).

---

(1) Zeer gebruikelijke spreekwijze uit het *Land van Aalst.*

(2) Verdam, *Mnl. Wdb.* IV. 1482. Het strijdperk werd soms ook met stroo bedekt.

(3) *Vieux Rite médical* (Paris, 1892), bl. 88 en *Mélusine,* IX. 34.

31. *Gelaarsd en gespoord* (Eig. met laarzen en sporen aan, dus geheel reisvaardig en gereed om te paard te stijgen, doch vooral in 't algemeen gez. voor : geheel gekleed en reisvaardig). Vgl. *Gereed en gekleed.*

Dit « *gestiefelt und gespornt* » is, volgens Borchardt, n° 445, ook ontleend aan den ridder, het beeld van den van top tot teen gewapenden dappere, als hij gereed staat om zijn strijdros te bestijgen. Vgl. *Te sporre en te zweerde rijden* (Van iem., die haastig ergens naar toe snelt, gelijk een ridder tegen den vijand. — De Bo).

32. *Zijn sporen verdienen* (In kunst of wetenschap, of in eenige grootsche, gevaarvolle onderneming bewijzen geven van hooge bekwaamheid of geschiktheid : Nansen heeft als noordpoolreiziger zijn sporen verdiend, en heeft zich zoo geadeld. Hgd. *Sich die Sporen verdienen.* Fr. *Gagner ses éperons.*

De (gouden) sporen waren een kenmerk van den adel, en de jonker ontving die, als hij ridder werd geslagen ; doch ook door een heldenfeit op het slagveld, kon men zijn sporen verdienen.

Hierbij mag ook gewezen worden op de uitdrukking *spoòrslags* (in aller ijl).

33. *Iem. den handschoen toewerpen* (Iem. ten strijde dagen, — een strijd met de pen of het woord). *Den handschoen voor iem. opnemen* (Zijn verdediging op zich nemen). Fr. *Jeter le gant. Relever le gant.*

Een ridder den handschoen voor de voeten werpen, beteekende destijds hem uitdagen ten strijde. Het oprapen van den handschoen was den kamp aanvaarden.

34. *Met den handschoen trouwen* (Huwen, bij afwezigheid van den bruidegom, met een vanwege dezen met volmacht bekleed persoon).

Ongetwijfeld een herinnering aan het middeleeuwsch gebruik, om een bevoegdheid op iem. over te dragen, door hem zijn *handschoen* toe te zenden. Oorspr. zal dus de gevolmachtigde, tot waarteeken zijner bevoegdheid, bij de huwelijksvoltrekking, werkelijk den handschoen van zijn lastgever hebben gedragen of hebben moeten toonen. De rechte beteekenis is thans echter vergeten, daar de spreekwijze opgevat wordt als staande tegenover « zonder den handschoen », dus als in strijd met het tegenwoordig gebruik, waarbij bruidegom en bruid elkander de ontbloote rechterhand geven. Vgl. *In 't halve harnas eene vrouw beslapen* (Een vorm van middeleeuwsche huwelijksvoltrekking bij volmacht). Vgl. Eng. *To wed (a woman) with a bootless calf.*(1)

---

(1) Grimm, *Rechtsalterthümer*, 154; Noordewier, *Ndd. Regtsoudheden*, 38; *Ndl. Wdb.* V. 3009 vlg en 2246; Verdam, *Mnl. Wdb.*, III. 132 vlg.

35. *'t Is geen kat(je) om zonder handschoenen aan te tasten*, of *aan te pakken* ('t Is een vinnig, een nijdig persoon, iem. die van zich afbijt, meestal gez. van kijfachtige, snibbige vrouwen, — ook : 't is een netelige zaak). Ndd. *Dat is kên Katt sunder Hansken antofâten* (ECK. 249).

Men zegt ook : *'t Is geen katje om zonder handschoen* (soms : *zonder ijzeren handschoen*) *aan te grijpen* (*Ndl. Wdb.*). Dat laat zich, onzes dunkens, aldus verklaren : Wie zoo'n persoon durft staan, of zich uit zoo'n netelige zaak weet te redden, moet handschoenen dragen, dat is, moet een flinke kerel zijn, want de ijzeren handschoen was oudtijds het zinnebeeld van den ridderstand. — Mogelijk beteekent de handschoen hier, dat er met zachtheid en omzichtigheid dient gehandeld.

STOETT wijst op DESPARS : *Gheen catten om zonder hantschoen te vanghene* (16e eeuw. — Z. zijn n° 939).

36. *Schildwacht. — Op schildwacht staan. — Schilderen.*

Een schildwacht was oorspronkelijk een soldaat, op wacht met zijn *schild*. Op wacht staan met het *schild*, d. i. met volle wapenrusting, heette *schilderen*(1). (Van oudsher « onderscheiden zich de verschillende Germaansche stammen door de eigenaardige kleuren hunner schilden. De Franken b. v. droegen in de 4e eeuw gele schilden met witten rand, de Friezen bruine, de Skandinaviërs in vredestijd witte, in oorlogstijd roode. Uit de onderlinge plaatsing der tinten ontstonden de wapenschilden. ») (2) Nu er van het schild geen sprake meer is, heet zoo'n soldaat nog *schildwacht* en waken wordt nog *schilderen* geheeten. Ook van eenen, die langen tijd vruchteloos op iemand heeft gewacht, zegt men : *Hij heeft daar lang* (of *'k weet niet hoelang*) *staan schilderen.*

37. *Iemand in het* (of *den*) *schild varen* (3). (Iemand aantasten, inzonderheid met woorden).

Wanneer een ridder, met gevelde lans, op zijn tegenstander inrende, kwam het er vooral op aan, om hem op den helm, de borst of het schild te treffen, doch in de eerste plaats had men het op het schild gemunt.

38. *Iem. te* (of *met*) *schild en te* (of *met*) *speer vervolgen.* (Iem. een doodelijken haat toedragen).

39. *Hebt gij het schild, ik heb de speer* (Ik durf u staan. Ik ben tegen u opgewassen. De Vlamingen zeggen : *ik kan mijnen man staan*).

40. *Iets in het* (of *zijn*) *schild voeren* (Een geheim oogmerk

---

(1) J. VERCOULLIE, *Etym. Wdb.*, 235.

(2) VAN DUYL, *Beschavingsgesch. van het Ndl. Volk*, 111.

(3) Schild was vroeger m.

hebben. — Wees voorzichtig met dien man : *Wie weet wat hij in zijn schild voert!*)(1). Hgd. *Etwas im Schilde führen.*

Zulks doelt op de oude wapenschilden. De ridder voerde daarin een blazoen, d. i. een zinnebeeldige voorstelling van een of andere zaak, die hij als kenmerk voor zijn geslacht aannam. Werd een ridder, om gewichtige redenen, van zijn rang ontzet, dan werd zijn wapenschild aan den staart van een paard door de straten gesleept. Vandaar zegt men nog : *zijn blazoen*(2) *bevlekken*, voor : den adelstand schenden.

41. *Uit liefde voor den ridder, kust de vrouw den schildknaap.* Fr. *Pour l'amour du chevalier, baise la femme l'écuyer.*

Herinnert ons, eenerzijds, aan den edelknaap, die eerst als « page » in dienst ging van den vorst of een baron, op 14-jarigen ouderdom tot zijn *schildknaap* (schildbewaarder) werd bevorderd, zijn meester dan in alles diende en bijstond, om 7 j. later zelf ridder geslagen te worden; — anderzijds, aan de bijzondere vrouwenvereering, waardoor het ridderwezen zich kenmerkte. In het steekspel droeg elke ridder een lint, strik of armband van zijne dame, en vooral om hare toejuiching te bekomen, wilde hij zich in den kamp onderscheiden.

42. *Iem. op het schild*(3) *verheffen.* (Hem eervol tot aanvoerder eener beweging aanstellen). Hgd. *Auf den Schild erheben.* Fr. *Elever qn. sur le pavois.*

Wijst op het Oudgermaansche gebruik den nieuwen vorst op het schild te plaatsen, en hem binnen den kring van het verzamelde volk, driemaal rond te dragen. Zelfs onze Boudewijn IX werd, bij zijn aanstelling tot Keizer van Konstantinopel (in 1204), nog op het schild verheven.

43. *Grootsch* (of *hoog*) *in zijn wapen zijn* (Trotsch zijn, als iem., die zich op zijn adel laat voorstaan).

Doelt insgelijks (evenals n° 40, boven) op de oude wapenschilden, die eerst bloote kleuren, en later velerlei figuren en zinnebeelden droegen. Aanvankelijk mochten die naar willekeur gewijzigd of door andere vervangen worden; in later tijd werd het gekozen blazoen in elke adellijke familie erfelijk, en zoo ontstonden de stamwapens(4). Dat de hoogmoed

---

(1) In dien laatsten vorm reeds bij « Campen » (*Ghemeene Duytsche Spreckwoorden,*.... Gheprent toe Campen, 1550).

(2) Dat *blazoen* zinspeelt op de gebruiken der ridderfeesten met hunne trompetten (Oudhgd. *blasa*) en afkondigingen met trompettengeschal (Fr. *blasonner*, Eng. *blazon* = *afkondiging*, welke benamingen afgeleid zijn van 't Germ. *blazen*). VERCOULLIE, *Etym. Wdb.*

(3) De oorspronkelijke beteekenis van *schild* als schutswapen vindt men nog terug in het vroeger zeer gebruikelijke : *Tegen den dood is geen schild* : *Leef dan gelijk gij sterven wilt.* Vgl. ook : *de Heer is mijn schild.*

(4) De wapenkunde of *heraldiek* is thans een ingewikkelde wetenschap.

(van zekere edellieden ook op eene bijzondere wijze in hunne blazoenen uitkwam, gaf aanleiding tot de behandelde spreekwijze. In 't Land van Aalst hoort men dagelijks : *Hoog in de wapens, en laag van stam* of : *Groot in de wapens en klein in den zak* (van min of meer geringe burgers, die zich door hun uiterlijk vertoon, heel wat hooger willen plaatsen dan ze werkelijk staan). Ook Rutten heeft : *Hoog in de wapens zijn* = trotsch, en Joos : *Ze staan te hoog in de wapens*. Stoett wijst hier o. a. op Vondel's *Lucifer*, vs. 870 : « Weest zoo trots en *hoogh niet in uw wapen* ».

Hier volgen nog enkele spreekwoordelijke gezegden, waarin de volkshumor zich op de kap van een of andere streek, stad of ambacht, lucht geeft : a) *Hoog van moed, klein van goed, Een zwaard in de hand Is het wapen van Gelderland.* — b) *Het glas in de hand Was het wapen van Gelderland.* — c) *Het wapen van Brugge : een ezel in een leuningstoel* (1). — d) *Het wapen van Parijs : Vroeg groot, maar laat wijs.* — e) *Kleermakerswapen : drie luizen op een rood lapje* (2).

44. *Er loopt* (*bij hem*) *eene streek* (of *streep*) *door* (Het is niet pluis in zijn bovenkamer; hij is niet wel wijs. — C. T., H. en V. D.).

Zeer waarschijnlijk ontleend aan de oude heraldiek : een linkerschuinstreep door iemands stamwapen wees op bastaardij, en « dit word, volgens Tuinman, op ymands herssens toegepast, als daar aan wat hapert ». Vgl. *Een balk in zijn wapen voeren*, dat hetzelfde beteekent (*balk* = streep). Stoett vergelijkt nog het 17de-eeuwsche scheldwoord *streep* (= bastaard). Z. zijn nos 140 en 1844.

45. *Ridder of meersman*. Bij Harrebomée : *Ridder of marskramer* (Alles of niets, d. i. rijk of arm; edelman of rondleurder. — Gez. bij verschillende spelen; ook bij 't aanwenden van een doortastend geneesmiddel, en in 't alg. bij 't ondernemen van een gevaarlijke zaak).

Reeds Goedthals heeft : *Oft ridder oft meersman.*

Hier en daar, in den volksmond, verbasterd tot : *ridder of mee(r)s*(3) — *ridder of mis*. In West-Vlaanderen, en op sommige plaatsen van Oost-Vlaanderen, luidt die zegswijze : *Male of mantel*, wat volkomen hetzelfde beteekent : *male*, *maal* = knapzak, *mantel* = rijk overkleed (van een *ridder* b. v. — Zie *Volkskunde*, VII, 49-53. Vgl. *Kop of letter, leeuw of letter, kruis of munt; raak of stoof, raak* (of *stoof*) *of schijt* (De Cock-Teirlinck, *Kinderspel*, III, 71-78 en 150.

---

(1) Zinspeelt op den bijnaam : *zotten*, dien men aan de Bruggelingen geeft.

(2) Harrebomée, II. 436.

(3) *Meers*, *mars* (rugkorf), van het Middelnederl. *merse*, uit Latijn *merces*, meerv. van *merx* = koopwaar (Vercoullie, *Etym. Wdb.*).

46. *Man en maagd* (Iedereen zonder onderscheid. — DE BO en C. T.). *Man noch maagd* (Niemand. — C.-V.). *Man en maag oproepen* (H.); *man en maag te hulp roepen* (V. D.).

Blijkens het Mnl. *man ende maech, man(ne) ende mage,* bij MELIS STOKE en anderen te vinden en oorspr. beteekenend : leenmannen en bloedverwanten, is in deze allitereerende uitdr. het woord *maagd* ongetwijfeld een verbastering van *maag,* welke verbastering reeds in de 17e eeuw haar beslag had gekregen, zooals deze plaats uit SIX VAN CHANDELIER'S *Poesy* bewijst :

Dat arme jongske, eilaaci klaaght :
« Mijn vaaderlief, och, och, » en vraaght
Aan man en maagd, waar vader bleef.

De uitdr. herinnert aan 't leenrechtelijk gebruik, waarbij leenmannen en hun maagschap in zekere gevallen werden opgeroepen om hunne verplichtingen jegens den leenheer en het hoofd van hun geslacht na te komen (Zie nog VERDAM, IV, 1083-1084).

Naar aanleiding dezer vervorming (*maag, maagd*), zij nog gezegd, dat een soortgelijk verschijnsel zich te Denderleeuw en in de omstreek voordoet voor het woord *maag* (*estomac*) : « ik heb pijn aan mijn maagd », heet het aldaar onveranderlijk. In dit laatste geval kan echter niet beweerd worden dat de vervorming een gevolg is van het verloren gaan der oorspr. beteekenis.

47. *Men zegt veel, daar de heer geen tienden van heeft.* (Woorden zijn wind. Woorden zijn geen oorden). *Veel vertellen, waar koster of pastoor geen ting (tiende) van trekt,* of *heeft* (IJdelen praat, leugens vertellen. — T. en R.).

Wijst op de betaling der tienden, in voordeel van geestelijke en wereldlijke heeren, — sedert de omwenteling van 1789 in Frankrijk afgeschaft. Slechts eenige jaren geleden, werd in Noord-Nederland de afkoop van tienden door de wet geregeld. Ook de Wasche uitdr. *tienden geven,* b. v. : « Dat hout aan de straat zal *tienden geven* » (Daar zal door de dieven veel van gestolen worden. — JOOS, 650), doelt op die middeleeuwsche belasting.

Aan de groote macht der vroegere vorsten en adellijke heeren herinneren nog : A) *Des heeren* (of : *Des vorsten*) *hand Is soo groot als 't land ;* ook : *Groote heeren* (of : *Koningen*) *hebben lange armen* (1). — B) *Heeren bidden is*

---

(1) Dat spreekw., reeds bij de oude Grieken en Romeinen te vinden, is over heel Europa verspreid. (Dr. OTTO, *Sprichwörter... der Römer,* 210 — en REINSB.-DÜR., *Sprichwörter der germ. u. rom. Sprachen,* I, n° 717). Oudst bekende vormen in onze taal : *Des vorsts hädt, is soe grodt alst lädt.* (SARTORIUS, *Adagiorum Chiliades Tres,* 1561 ; pr. II, n° 45. *Der heerē hādē reickē in alle landen.* SERVILIUS, *Adagiorum Epitome,* 1545). Is het boek van

gebieden (1). — c) *De zomer is een slaaf en de winter is een heer : de laatste wil zien, wat de eerste gewonnen heeft* (2). — d) *Der heeren zonde, der boeren boete* (3), enz.

48. *Onzen Heer een vlassen baard aandoen* (Den schijnheilige spelen. — D. B. en J.). *Iem. een vlassen baard aandoen* (Hem bedriegen. — Sch.). *Hij wil onzen Heer een vlassen (strooien) baard aannaaien, maken* (God door schijnheiligheid zoeken te bedriegen. — V. D.). Hgd. *Einem ströhernen, fläcḧsenen Bart drehen*.

Deze zegsw. werd vroeger veel gebruikt ; men vindt ze reeds bij Serv., bij « Campen », bij Sart., pr. VI, 12 (*Godt een vlassen baert willen aen maeken*), bij Fr. Goedthals (*Onsen Heere eenen vlassenen baerd aensetten*. — Meijer, 91), bij Grut., Tuinman, enz.; ook Marnix gebruikt ze in zijn *Byencorf*, 5e Stuck, 3e cap. : « Ende het en is niet wel moghelijck (soo als hy seydt) Gode eenen vlassen baert te maken (4). » Heet ze in Holl. thans verouderd, in Vlaanderen is ze nog springlevend.

Waarschijnlijk is die zegsw. een vertaling van Fr. *faire barbe de fouarre* (of *de paille*) *à Dieu* (= se moquer de Dieu); « corruption probable, zeggen Hatzf.-Darmest., de *faire garbe* (gerbe) *de fouarre à Dieu* = offrir pour la dîme une gerbe de paille au lieu d'une gerbe de blé. » De uitd. zou dus alleen in het Fr. te verklaren zijn en moet van daar uit in het Ndl. zijn overgenomen, zegt *Ndl. Wdb.* Men treft die zegsw. aan, o. a. bij Rabelais, L. I, chap. 11 : (*Gargantua*) *faisoit gerbe de feurre* (5) *aux dieux.* » Dit *feurre, foerre* of *fouarre* bet. allerlei stroo, voederstroo, en is volgens Hatzf.-Darmest. ontleend aan Got. *fodr*, dat ook « veevoeder » schijnt beteekend te hebben; volgens Verc. echter is hunne bewering *fodr* = veevoeder ongegrond, doch er kan in 't Got. een woord bestaan hebben, beantwoordende aan ons *voeder*, Hgd. *Futter* = veevoeder, en waaraan *feurre* zou ontleend zijn. Vgl. Fr. *fourrage, fourrer, fourrier*, enz. Zie nog Verc., *Ndl. Wdb.* en Stoett, n° 1414.

49. *Sint-Andries, papengewin en boerenverlies* ('t *Daghet*, IV, 156).

Sartorius later verschenen, het handschrift schijnt ouder dan dat van Servilius. (Zie Dr. Suringar, *Erasmus over Nederl. Spreekwoorden*, Utrecht, 1873, bl. 194).

(1) Reeds bij Sartorius.

(2) Reeds bij « Campen ».

(3) Evenzoo bij Servilius reeds. Sartorius geeft : *De onnoosele betaelt het lach* (Suringar, 56.) Bij Sart.-Schrev., ter. IV, 77, staat *gelagh* voor *lach*.

(4) Uitg. van 1659 (Amsterdam), bl. 189b.

(5) Uitg. van L. Moland, Paris, Garnier, 1881, p. 25. In oudere uitg. staat *fouarre*.

Herinnert aan het oud gebruik, dat den boer verplichtte op St. Andries (30 Nov.) aan de kerkdienaars tienden te betalen.

50. *Heerendienst* (Verplichte dienst ten behoeve van een, of van den heer — landsheer, leenheer, de overheid, den grondeigenaar, — bestaande in persoonlijken, lichamelijken arbeid). Mnl. *herendienst*; Hgd. *Herrendienst* en *Frohndienst*; Fr. *Corvée*. — *Iem. in heerendienst oproepen* (Hem opeischen om kosteloos te komen arbeiden). *Iets in heerendiest (laten) verrichten* (Bij wijze van onbeloonde dienstprestatie. — *Ndl. Wdb.*).

De *Encycl. v. Ned. Indië* zegt i. v. : « Het protesteeren van diensten door den onderdaan, het verleenen van zijn arbeid om niet, ten behoeve van zijn heer, van den meerdere die gezag heeft, van de overheid en ook ten behoeve van den gemeenschapp. kring, waarin men wordt geboren en opgevoed, is een oud-Aziatisch evengoed als een oud-Europeesch gebruik. In Europa is dat gebruik door de tijdsomstandigheden langzamerhand verdwenen en komt het nog maar in enkele landen en dan nog veelal sporadisch voor; in Azië is het tot op den huidigen dag heerschende gebleven. » Men weet dat de heerendiensten ook in Belgisch Congoland ingevoerd zijn (1).

Heerendienst kan ook de beteek. hebben : dienstbetrekking bij een man van stand of aanzien, en aldus komt het voor bij C.-V., in dit spreekw. : *Heere(n)diensten zijn geen erven*, met de verklaring : Heerenknechten worden niet rijk; doch de ware beteek. van dit reeds uit het Mnl. goed bekende spreekw. : *Herendienst en es gheen* (of : *Heeren hulde is ghien*) *erve*, is deze : Gunst van aanzienlijken houdt geen stand (Z. Verdam, III, 367 en 617, en Dr. Beets in *Nedl. Wdb.*, VI, 358-359).

51. *Karwei* (= 1. zwaar opgegeven werk, harde arbeid; 2. werk, aangenomen werk; 3. plaats, waar gebouwd wordt: *naar de karwei gaan*; 4. (fig.) *dat is een heele karwei* = dat is geen kinderspel; *dat zal een karwei wezen* = dat zal moeite kosten; 5. *karweitje; dat is een zoet karweitje* = een voordeelig zaakje. — V. D.). — Bij De Bo : *kerweie, kraweie, kreweie* = 1. onbeloonde, lichamelijke arbeid; 2. akkerwerk, verricht door een groep samen arbeidende menschen (*vlaskerweie, aardappelkerweie*), en eindigend met een gezellig feestmaal; 3. plezierpartij, vreugdemaal; 4. klein, doch winstaanbren-

(1) Z. nog Winkler Prins, *Encycl.*, VIII, 115 vlg.; Van Duyl, *Beschavingsgesch.*, 78 vlg. en Nicolaij, *Hist. des Croyances, Usages et Coutumes*, 2e Éd. Paris (s. d.), III, 42-44.

gend werk : *een vet, een mager karweitje* (In deze beteek. ook bekend aan Joos en C.-V.; deze laatsten onderscheiden eveneens : *goei*-en *kwaé krawei*); 5. schade, verlies. — *Karwei, krawei* (= 1. arbeid om niet; 2. zwaar, lastig werk. — SCH., J. en A.). Bij C.-V. : koffiefeestje aan de buurmeisjes, bij 't betrekken van een nieuw huis. — *Kraweien*(1) (Gratis werken, meest ten voordeele der gemeente, b. v. voor het onderhouden van oude, of het aanleggen van nieuwe banen en wegen(2), het bouwen van een nieuwe kerk, enz.— ALG.). *Corvee* = lastig, vermoeiend werk (C.-V., J. en A.); verdrietig, ondankbaar werk (V. D.).

Karwei, Mnl. *corweie, corweide*, bij KIL. *koreye, kraeyweye* (van Fr. *Corvée*, en dit van Mlat. *corvada*), heeft denzelfden leenrechtel. oorsprong en dezelfde beteekenis als *heerendienst*. Men bemerkt dat het Westvl. *kerweie* nagenoeg denzelfden ontwikkelingsgang vertoont als het Ndl. *karwei*, maar het begrip heeft er zich nog meer verruimd. — Z. nog de samenstellingen van *kerweie* bij DE BO; ook VERDAM, III, 1962 vlg.

52. *Liever het water slaan, dan... b. v. hier zoo twee uren te staan wachten* (Spreekw. in Haspengouw gebruikt, om het vervelende van 't lang wachten uit te drukken. — RUTTEN, 272).

Doelt op een overoud gebruik, dat, zoo niet algemeen, dan toch op een aantal plaatsen in zwang was : één bepaalden nacht in 't jaar — wanneer de heer in 't dorp overnachtte, of als hij trouwde, of wel na 't bevallen zijner gemalin, — moesten de hoorigen (3) het water in den vijver met roeden slaan, om 't gekwaak der kikvorschen te beletten. Hgd. *Die Frösche stillen*. Fr. *Le silence des grenouilles*.

Uit de Haspengouwsche zegswijze mag men wel afleiden, dat bedoeld gebruik ook in onze gewesten heeft bestaan.

Zie GRIMM, *Rechtsalterth.* 355 en SLOET, *De Dieren*, 340 vlg.

53. *De naaste in den graad, De oudste op de straat, Mannen vóor vrouwen : Zullen 't leen behouën* (of : *Het naaste lijf, De man vóor 't wijf, De oudste op de straat, Komt het leen te baat*).

Vgl. CATS : *Het leen is voor den oudste, Het geld is voor den stoutste*.

« Dit spreekwoord, uit het leenrecht afkomstig, wijst de rechten in

---

(1) Bij Joos ook *karweien*.

(2) Dat *karweien*, aan gemeentewegen, heet in Brab. *pionnieren* (SCH.), en in de Kempen *panieren* (C.-V.).

(3) Dat woord *hoorigen* (den heer behoorend) teekent de verhouding tusschen den onvrijen man en zijn heer.

opvolging aan; waarbij alleen is op te merken, dat *straat* is *rij* of *reeks*. De naaste graad van bloedverwantschap had het recht van opvolging: in den graad ging de oudste in de rij of reeks den jongere vóór, terwijl mannen vóór vrouwen erfden. De Hollanders gebruikten het spreekw., op de eerste wijze voorgesteld, terwijl de tweede uitdrukking in Gelderland gebezigd werd » (HARREBOMÉE, I, 26).

54. ***De doode hand*** (Een geestelijke stichting of corporatie als bezitter. Bij uitbr., later: een zedelijk lichaam als bezitter). — Hgd. ***Die todte Hand***. Eng. ***Mortmain*** en ***Dead hands***. Fr. ***Mainmorte***.

« *De doode hand* werd in de middeleeuwen ook wel *de geestelijke hand* genoemd; in tegenstelling daarmede heette het bezit van een wereldlijk persoon te zijn *in de levende* of *wereldlijke hand*. De benaming schijnt wel te zien op de onvererfbaarheid en onvervreemdbaarheid van de goederen en bezittingen der geestelijkheid, waardoor deze ten eeuwigen dage aan 't levende verkeer zijn onttrokken. » (*Ndl. Wdb.* V, 1776; z. ook VERDAM, II, 299). Gaat oorspronkelijk terug, zegt STOETT (n° 683), op den staat der leenmannen, die beroofd bleven (zij en hunne nakomelingen) van het recht over hunne goederen te beschikken; degenen, die in dien staat verkeerden, noemde men *lieden van der doder hant* of later *die dode hant*. Een andere oude vorm van *doode hand*: het recht van inbezitneming door den heer van de roerende goederen zijns lijfeigenen, kinderloos overleden, en na den dood der langstlevende vrouw (STALLAERT, *Glossarium*, I, 555; HATZF.-DARMEST., II, 1445).

B) UIT HET KRIJGSWEZEN.

55. *Door de spitsroeden loopen* (Zwaar gehekeld worden). Hgd. : *Spieszruten laufen; durch die Gassen* (of *Piken*) *laufen*. Fr. *Passer par les baguettes, par les verges*. Te Rijsel : *Passer les piques*. Eng. *To run the gantlet*.

Soort van geeselstraf, oudtijds op de soldaten (vooral op vluchtelingen) toegepast, waarbij zij, met ontblooten rug, door een dubbele rij met spitsroeden(1) gewapende makkers moesten loopen, zoodat het links en rechts slagen regende.

Dat oude gebruik, benevens de zegswijze, is overgebleven in een algemeen bekend kinderspel, dat in West-Vlaanderen *keerskens branden* of *jaren*, en elders *putje rollen*, *hoedjebal* (Hgd. *Mützenball* of *Lochball*; Fr. *La balle au pot*), enz. wordt geheeten. Het bestaat, zegt De Bo, in een bal te rollen naar een rij van zooveel putjes of kuiltjes als er spelers zijn; elke speler heeft zijn putje, en hij in wiens putje de bal rolt, moet den bal nemen en werpen naar zijne makkers die vluchten; treft hij eenen, deze krijgt een *jaarken*; zoo niet, de werper krijgt er zelf een (d. i. men legt een steentje of stukje hout in zijn putje of zijn muts). Hij, die het overeengekomen getal jaarkens heeft, moet de *jaarkens verdragen* (of : *dekkers eten*), d. i. met het aangezicht gekeerd aan een muur staan, opdat elke speelmaat, van zekeren afstand, zoo dikwijls naar hem werpe met den bal, als hij jaarkens heeft. — Rondom Aalst en op tal van andere plaatsen, eindigt het spel aldus(2) : de kinderen plaatsen zich in een dubbele rij, en de verliezer moet er door loopen; hierbij ontvangt hij van weerszijden flinke vuistslagen op den rug. Dat heet, althans in de dorpen benoorden Aalst : *door de spitsen loopen*. Daar zegt men nog : *door de spitsen gaan*, wanneer iemand door een straat moet trekken, met een dubbele rij huizen bezet, van waar de bewoners hem nieuwsgierig aankijken en hun spot- en hekelzucht op hem bot vieren. Ook de Duitschers gebruiken hun *Spieszruten laufen* in denzelfden zin(3), wat overeenkomt met de

---

(1) Spitsroede = dunpuntig rijshoutje.

(2) Te Aalst zelf eindigt het als in West-Vlaanderen.

(3) Borchardt, n° 1115. — Ook nog als men in gezelschap het mikpunt is van den spotlust der aanwezigen (Schrader, bl. 264).

beteekenis, die thans aan ons *door de spitsroeden loopen* wordt toegekend.

Bij De Cock-Teirlinck, *Kinderspel*, III, 121-128, komen voor deze spreekwijze een lange reeks synonieme uitdrukkingen voor, o. a.: *Door de baffers loopen, door de baguetten, door de brits, door de garden, door de kardouzen, door de kordons, door de roedjes, door den roffel, door de spinse, door de spits(en), door de spitsroe(i), door de wijmkes*, enz., enz. Hadr. Junius' *Nomenclator* (1602) geeft: *Door de spiessen jagen* (bl. 266).

56. *Voor iem. in de bres springen*, of *Zich voor iem. in de bres stellen* (Tot zijn verdediging optreden, zich voor hem opofferen).

Bres, uit het Fransche *brèche*, zelf ontleend aan het Germ. *breken* (1), is een opening door de aanvallende partij in een muur gemaakt, 't zij door den stormram, 't zij door geschut. De spreekw. beteekent dus eig.: zich voor een ander op een gevaarlijke plaats stellen, waar die andere de wijk heeft moeten nemen.

Vgl. *Dat heeft een bres in mijn beurs* (of *financiën*) *geschoten*.

57. *Dat is een kartouw in zijn beurs* (Dat kost hem veel geld. Eig.: dat heeft een bres in zijn beurs geschoten, evenals een kartouw zou doen).

Kartouwen is de verouderde naam van kanonnen, die op 't einde der 15e eeuw in gebruik kwamen, en die voor 't eerst bestemd waren om er ijzeren kogels mee te schieten — « Gelijk Ndd. *kartawe* en Hgd. *kartaune*, uit Mlat. *cartunam* (-*a*), een afleid. van Lat. *quartus*, het rangtelw. van *quatuor* = vier, — omdat ze 25 pond schoot, d. i. 1/4 van de grootste, 100 pond schietende kanonnen » (Vercoullie, *Etym. Wdb.*).

Vgl. *Vloeken als een kartouw*.

58. *Laden* (Een last op *of* in iets leggen; bevrachten) *Een geweer laden*. Hgd. *Ein Gewehr laden*. Fr. *Charger un fusil*.

« Toen men voor 't eerst gebruik ging maken van buskruit, bezigde men bij voorkeur zwaar geschut. 't Woord *laden* bleef in gebruik, ook al is bij het laden van een geweer of revolver van een « last » geen sprake » (Dr. Kollewijn, in *Taal en Lett.* XI, 307). Hatzf.-Darmest, zeggen duidelijk: *Charger* = garnir d'un poids, d'une quantité déterminée.

59. *Zich doorslaan* (Letterl. zich een weg banen door den vijand; fig. zich op een uitstekende wijze uit een groote moeilijkheid weten te redden; veel en lastig werk verrichten: *Hij heeft er zich ferm doorgeslagen*, b. v. door een examen, door een opgelegde taak).

Klimt waarschijnlijk op tot de oude wijze van vechten in den oorlog (vóór de uitvinding van het buskruit), toen persoonlijke kracht en persoonlijke dapperheid nog een overwegenden invloed hadden op den

---

(1) Vercoullie, *Etym. Wdb.* i. v.

strijd; toen een held of enkele onversaagden zich soms letterlijk door den vijand sloegen.

60. *Brandschatten* (Bij een oorlog een gedwongene schatting opleggen, op straffe van plundering en brand). Hgd. *brandschatzen*.

Het woord « *brantschetzung* » staat in Duitschland bekend sedert 1350. Ofschoon een keizerlijke legerorde van 1570 het afpersen dier brandschatting verbood, werd ze later nog meer dan eens geheven, en leeft ze thans, onder een zachteren vorm (in de *requisitie*, d. i. de afvordering van levensmiddelen van de bewoners eener streek, waar 't leger zich bevindt) nog immer voort.

61. *Brandbrief*. *Brandbrieven schrijven* (Eig. een brief die met verwoesting door brand dreigt. — Oneig. brief, waarin men dringend of dreigend maant om betaling van verschuldigde gelden. Bij uitbr. ook : brief waarin men dringend zijn nood klaagt; alsmede : brief, waarmede men iem. schielijk opontbiedt). Hgd. *Brandbrief*. Fr. *Lettre incendiaire*. Eng. *Incendiary letter*.

Nauw verwant met de voorgaande zegswijze, en daaruit voortgevloeid. Kil. geeft : *Brand-brief, literæ incendiariæ, litteræ indictionis incendii* (*Ndl. Wdb.*, III, 1054).

62. *Te vuur en te zwaard* (*Een land te vuur en te zwaard verwoesten* = er alles uitplunderen en moorden.) Bij Sartorius, quart. 36 : *The vier endè the swaert ontseghghen* = den oorlog verklaren, te vuur en te zwaard; daaruit : met alle oorlogsgeweld bestrijden; thans : met geweld vernielen.

De oorsprong daarvan ligt voor de hand. In de *Hystorie van Malegijs*, naar den Antw. druk van 1556 (Ed. Kuiper, Leiden, 1903, bl. 52) luidt de uitdr. *Te viere ende te swaerde* (*ontsegghen*). Vgl. Plantijn : *Ten brande en ten zwaerde dreigen*. « *Menacer à brusler et tuer* ». (*Ndl. Wdb*. III, 1030). *Par le fer et par le feu* is een Fr. drama (van M. Bernhardt), getrokken uit den roman van denzelfden naam, van H. Sienkiewicz.

63. *De kogel is door de kerk* (Er is niets meer aan te doen).

't Is bekend dat in de middeleeuwsche tijden, en zelfs nog veel later, de geestelijkheid en de kerkelijke goederen vele voorrechten genoten. Langen tijd lieten de oorlogvoerende partijen de kerken en kloosters en hun eigendommen ongedeerd (1), wanneer al 't overige werd verwoest en

(1) Daardoor waren er velen, die hun goed aan de Kerk afstonden, mits er het vruchtgebruik van te behouden. Zoo genoten zij de bescherming der Kerk, en deden haar macht steeds toenemen.

afgebrand; eerst dàn, als er niets meer overeind bleef, konden die gebouwen aan de beurt komen.

Vgl. *De geestelijke heeren loopen doorgaans vrij, of hoogstens in den drup, als het op andere slagen regent* (HARREBOMÉE, I, 294).

64. *Over de kling doen* (of *laten*) *springen. Over de kling jagen* (Vermoorden, geen kwartier geven. — C. T.). Hgd. *Einen über die Klinge springen lassen.*

Herinnert aan de tijden, toen moorden en branden niets ongewoons hadden en de krijgstaal daarmee in verband stond; werd iemand het hoofd afgehouwen, zoo deed men dit werkelijk over de kling (het lemmer) van het zwaard springen. Een wreede spotternij derhalve, een staaltje van cynieken humor, *galgenhumor* genoemd. Tot hetzelfde slag behooren: *zij* (de onthoofden) *krijgen een rooden hoed*, of *een rooden halsband*). *De dieven kijken door een hennepenvenster* (= strop)(1).

65. *Lont ruiken*, — in Vlaanderen : *Lont rieken* (Onraad vermoeden, de lucht van iets krijgen). Hgd. *Lunte riechen.*

Vroeger, eer men vuursteenen of slaghoedjes kende, stak men met de brandende lont het kruit op de pan aan, en deed zoo vuurroer en kanon losbranden (en voor het grof geschut gebeurt dat nog zoo). De vuile geur, door het aangestoken touw (lont) in 't rond verspreid, kon dus als waarschuwing tegen het dreigende gevaar dienen. Zoo is bedoelde spreekwijze ontstaan. Gansch ten onrechte, dunkt ons, zoekt HARREBOMÉE den oorsprong er van in het leven van Bossu en de inneming van den Briel.

66. *Het is er Pruisisch*(2) (Er wordt gekrakeeld.) *Het zàl Pruisisch zijn* (Het zal slecht afloopen, ge zult *stokvisch* eten, d. i. slaag krijgen).

Doelt wellicht op de al te strenge tucht, die in 't Pruisisch leger heerscht, en kan ook in verband staan met de handelwijze der Pruisische soldaten van 1814-1815, die, naar men zegt, hier te lande vrij ruw te werk gingen.

67. *De admiraal heeft geschoten* (De gastheer heeft zijn glas opgenomen en daardoor het sein gegeven, om den maaltijd te beginnen).

In een gevecht ter zee geeft het admiraalschip door een schot het sein tot den aanval.

68. *De plaat poetsen* (Aan den haal gaan, deserteeren; ook: wegblijven van het gevecht, en, bij uitbreiding: wegdruipen, om iets onaangenaams te ontwijken).

Doelt hier op het kuischen der (borst)plaat (borstharnas). Een flauw-

(1) C. TUINMAN, *Ndd. Spreekw.* I, 281.

(2) In Vlaanderen spreekt men uit : *Pruisensch.*

hartige soldaat, die zich uit de voeten wilde maken, kon dat doen onder voorwendsel van zijn *plaat te moeten poetsen*. Zoo ging « de plaat poetsen » later beteekenen « stil heengaan ». In denzelfden zin *de piek schuren*.

69. *Schampavie spelen* (Het hazenpad kiezen). Fr. *escamper*, — *prendre* (*de*) *la poudre d'escampette* (of *d'escampative*).

Ons *schampavie* is vervormd uit het Fr. *escampative*, een afleiding van *escamper*, uit het Ital. *scampare* = vluchten, met *s* (Lat. *ex* = uit), een denominatief van *campo* = kamp(1). Dus : uit het kamp vluchten.

Nu : *kamp* stamt uit het Middellatijn *campum* (*-us*) (van waar Fr. *camp* en *champ*) = veld, strijdperk, gevecht, legerplaats; het is met uitbreiding der beteekenis het Lat. *campus* = veld (1).

Van « het kamp ontvluchten » is de beteekenis thans geworden : een plaats ontvluchten, waar men zich aan iets onaangenaams verwacht.

70. *Kampen*(2). — 1) Vechten in een kamp, in een strijdperk, tegen een tegenstander, of in het veld tegen den vijand. — 2) Worstelen in een kampspel, om een uitgeloofden prijs, aanvankelijk een worstelen met het lichaam, waar spierkracht en bedrevenheid zegevieren, dan een wedijveren met den geest, waar verstand en toeval beslissen. (Vooral gezeid van de laatste overblijvende mededingers in het spelen om een prijs : kaatsspel, bolspel, enz. — of bij 't opzeggen der Catechismuslessen vóor den pastoor, in de kerk, om te weten wie de allereerste plaats of de betwiste plaats zal bekomen. — Zie De Bo : *bekorten*(3). — 3) In het Land van Aalst : de kansen in een gevecht of wedstrijd nagenoeg gelijkstaan. *Het zal kampen :* de partijen wegen elkander op. *Het kampt « nijg » :* de strijd duurt met bijna gelijke kansen voort. — 4) De verschillende parten van iets dat zonder meten of berekenen verdeeld wordt, ongeveer gelijk zijn in grootte of hoeveelheid. Als de moeder b. v. een hoeveelheid kersen onder haar kinderen verdeelt, en ze zonder te tellen in gelijke hoopjes legt, of als zij een eierkoek in stukken snijdt, dan zeggen de kinderen, na de hoopjes

---

(1) Vercoullie, *Etym. Wdb.* i. v. *schampavie* en *kamp*.

(2) *Kampen. Kamper. Kampvechten. Kampioen. Kamprechter. Kampspel. Kampstrijd. Kampplaats.* — *Kemphaan* : het eerste lid is de stam van *kempen* = kampen, met *e* = *ä* van *kamp* = strijd (Vercoullie, *Etym. Wdb.*).

(3) In dien zin is *bekorten* hier gansch onbekend.

(of de stukken) vergeleken te hebben : *Ja, 't is goed, het kampt dat 't berst.* (Dit *dat 't berst* is een der vele wijzen om den superlatief aan te duiden, naar analogie van een uitdrukking waar het in eigenlijken zin reeds superlatieve kracht had, als b. v. *lachen dat men berst*).

71. *Taptoe.* — *Dat (het) is taptoe* (Signaal om de soldaten te waarschuwen des avonds naar hunne tenten, kwartieren of kazernen te gaan.)

Het woord *taptoe* (= *tap toe*) « schijnt afgeleid te zijn van een gebruik uit vroegere tijden, toen de politie op een bepaald uur des avonds in de herbergen rondging om den tap (of kraan) der vaten te sluiten. » (VAN DALE).

Vandaar : *het (dat) is taptoe* = het is genoeg; hierbij kan het blijven. In 't Land van Aalst hoort men b. v. een vader tot zijn zoon zeggen, als ze des Zondags samen uitgaan : *Jongen, 't wordt tijd om naar huis te gaan; nog één herberg, en daarmee taptoe.* — Ook wel bij vrienden onder elkander.

72. *Zoo helder* (of *zoo schoon*) *als een brand* (Zeer zuiver en schoon; inzonderheid van een vrouw of jonge dochter, die er helder en glunder uitziet, die zeer zindelijk gekleed is).

Brand is hier gebruikt in de geheel verouderde beteekenis van zwaard, en is oorspronkelijk hetzelfde woord als *brand* (brandend stuk hout); meer bepaaldelijk in de beteekenis van de kling, het lemmer, waarschijnlijk naar het flikkeren van 't blanke staal in het zonnelicht. Vandaar ook het verouderde Fr. *brand* = groot slagzwaard der middeleeuwsche ridders; en het Fr. *brandir* = (het zwaard) zwaaien(1).

Vgl. de samenst. : *brandhelder, brandnieuw, brandschoon.*

73. *Een brander aan boord krijgen* (Het heel kwaad krijgen). *Houd af, het is een brander* (Heb geen gemeenschap met hem, hij is gevaarlijk). — Van personen gezeid, schijnt het me soms te beteekenen : ketterbrander, inquisiteur.

De *branders* — thans vervangen door *torpedo's* — speelden eertijds in het krijgswezen ter zee, vooral in de 17e eeuw, een groote rol. Het waren vaartuigen, meestal er uitziende als koopvaardijschepen, geladen met allerlei brandbare stoffen, en eigenlijk bestemd om zich aan de vijandelijke vloot te gaan vastklampen en dan door een lont in brand gestoken te worden. Na het aansteken der brandbare massa, moest de manschap, die zich in 't achterdeel bevond, in de boot of zwemmende trachten te ontsnappen. Men herinnere zich vooral de *branders* in de belegering van

(1) *Brandir l'épee* is dus in den grond een pleonasme.

Antwerpen (door Alex. Farnese) gebruikt, om de brug der Spanjaards over de Schelde te vernielen.

74. *Iets van zijne geeren schudden* (Iets van zijn rug schudden, d. i. zich niet aantrekken : « Hij had zich met die zaak belast en zocht ze nu van zijne geeren te schudden ». De Bo). *Iets aan iemands geeren laten* (Hem de zorg en de verantwoordelijkheid van iets overlaten : « Bemoei u met die zaak niet, men zou ze aan uwe geeren laten ». — De Bo).

Geer, in den zin van een naar boven spits uitloopenden lap of strook, waarmede men een kleedingstuk verwijdt, is bij onze vrouwen algemeen bekend : dat hemd is onder de armsgaten te nauw; zet er geeren in. Rokken met geeren gemaakt(1).

Het woord is ontleend aan de oude *geer*, d. i. de werpspiets, het wapen waarmee onze voorvaderen tegen de Romeinen vochten; in die beteekenis nog voortlevend in *aalgeer*(2) (in Holl. vervormd tot *elger, aalelger*, — in West-Vlaanderen tot *ellekeer, elkeer*) = aal- of palingsteker, en harpoen. Eveneens in *navegeer* (*navegaar, avegeer, avegaar*) = geer, om naven of navegaten te maken, naafboor : *Iem. met een avegaar door den neus boren* (hem zwaar beleedigen). — Zoo sprak men eertijds ook van *geermagen, speermagen, swaardmagen* = verwanten van de mannelijke zijde; en *spillemagen, konkelmagen*, van den kant der vrouw.

Uit die overoude beteekenis ontstond deze : *geer* = een voorwerp in den vorm overeenkomende met het driehoekige, spitsgepunte ijzer van een geer of werpspiets, en zoo werd het woord toegepast op verschillende voorwerpen, die hetzij een wigvormige gedaante, hetzij een schuinsche of scheeve richting hadden(3).

75. *Voor de pinne komen* (Te voorschijn komen, zich vertoonen, b. v. : Hij moet voor de pinne komen, want ik heb met hem een eitje te pellen. Hij durft met zijn liefje niet voor de pinne komen, misschien, omdat ze te leelijk is. — Ook van zaken gezeid : 'k Ben dat mes verleden jaar eens kwijtgeraakt, en 't is sedert nooit meer voor de pinne gekomen. Hij durft met zijn voorstel niet voor de pinne komen).

---

(1) De Bo (*Westvl. Idiot.*) generaliseert al te veel, waar hij beweert dat men in 't Land van Aalst zegt : *Geerd*, mv. *geerden*. Tusschen Ninove en Geertsbergen, zegt men *geerd*, doch mv. *geeren*, maar ten N. en ten O. van Aalst hoorde ik nooit anders dan *geer, geeren*.

(2) Zouden de oude plaatsnamen *Aalgeere* en *Aalgeertmeersch* uit de gemeente Herzele (zie De Potter en Broeckaert, *Gesch. v. Herzele*, bl. 2-3) door hun vorm wellicht wijzen op *geer* = werpspies?

(3) Zie *Ndl. Wdb.*, I, 20-21 en IV, 689. *Loquela*, IV. 26-28. De Bo, i. v. *geer* en *ellekeer*, Noordewier, 42 en Vercoullie, *Etym. Wdb.*

Aldus van algemeen gebruik in geheel of bijna geheel Oost-Vlaanderen. Volgens De Bo echter, heeft men daarmee, in West-Vlaanderen, steeds een rechtbank op het oog : *Voor de pinne brengen* of *komen*, d. i. vóor de rechtbank, fr. *appeler*, *comparaître à la barre*. Bij uitbreiding ook gezeid van het tribunaal der openbare opinie, der ouders en meesters en andere overheden. — En dat wordt mij bevestigd in een persoonlijk schrijven van den heer Guido Gezelle, die zegt : « Ik hoore hier : *Ik zal u doen voor de pinne komen*, en *Ik zal u doen komen daar ge niet geren en komt* ». — Evenzoo in Haspengouw : *Voor de pinnen komen*, vóor 't gerecht (z. Rutten, *Idioticon*). Bij Tuerlinckx (in 't Hageland) komt de spreekwijze niet voor.

Bij Schuerm., Corn.-Vervl. en Joos heeft *Voor de pinne(n) komen, brengen* de dubbele beteekenis : *a)* Vóor 't gerecht verschijnen of doen verschijnen; *b)* te voorschijn komen of halen (buiten 't gerecht).

't Is vrij zonderling dat wij hier, tusschen West-Vlaanderen en Haspengouw wonend, de spreekwijze in dien zin niet kennen. Iem. vóor 't gerecht dagen, zou hier b. v. luiden : « iem. voor de *barre(n)* brengen, of : doen komen ».

Steunende op die beteekenis der spreekwijze, acht de heer Guido Gezelle, de volgende verklaring niet onaannemelijk — ik ontleen ze aan *Loquela*, I, 17 en aan een persoonlijk schrijven : In *Ed. De Dene's Testament of Langen Adieu* (in handschrift) staat : « *Voor den droomstok klaeghen* », met den zin : vóor 't gerecht gaan. En nog heden kent men *droomstok* (1) = balie (*la barre du tribunal*). Nu, in 't Iepersche is de droomstok : *a*) een gescherpte stok of lat, korter gezeid, *een pin*, die de balie van het « hofgat » schoort (2) — *b*) die balie of sluitboom zelf; — *c*) de balie der rechtbank. Besluit : *droomstok = pinne*, en : *voor de pinne brengen*, of : *doen komen* = voor den droomstok doen komen, d. i. vóor 't gerecht.

Mijn vriend A. Van Werveke, de Gentsche oudheidkenner, doet de spreekwijze opklimmen tot de middeleeuwen; zijn verklaring strookt

---

(1) *Droomstok* (klemtoon op droom), met lange zuivere o, van dromen, drummen, drommen = dringen.

(2) Zoo'n balie eener pachthoeve heet rondom Aalst : *draaiboom*.

beter met de beteekenis der zegswijze in Oost-Vlaanderen en komt mij aannemelijker voor. Hij schrijft mij wat volgt: *Kom voor de pinnen* = Laat u (of een voorwerp, dat gij hebt) zien. — *Pin(nen)* (Lat. *pinnae*) werd in de middeleeuwen gebruikt voor *tinnen* = kanteelen van den muur eens burgs. Men kwam iemand spreken « toten tinnen. » (Dr. Jan te Winkel, *Het Kasteel in de 13e eeuw*). Het schijnt mij geen twijfel te lijden of *Kom voor de pinnen* = Laat u zien, door aan de pinnen of tinnen te verschijnen.

76. ***Iemand iets op zijn salaat geven*** (Hem wat op den kop geven).

Vroeger, zegt Bilderdijk, in zijn *Verhandeling over de geslachten*, « hield men dit *salaat* voor een eten, en verwisselde de uitdrukking met *iem. iets op zijn brood geven*. Doch, ten onrechte. De *salaat*, bij Kiliaan *salade*, cassis, was oudtijds een *helm* (*zelata* in 't Spaansch), en het is, iemand wat op den helm — dat is *op den kop* — geven. »

Ik acht *op zijn salaad* analoog met *op zijn brood*. In Oost-en West-Vlaanderen, ook in Haspengouw (z. Rutten) luidt echter de uitdr.: *iem. zijn sala(de) geven* (hekelen); *een sala krijgen; hij heeft een sala gehad* (een hekeling). Vgl. *iem. zijn saus geven; iem. zijn erwten* (of *zijn haver*) *geven*, in Vlaanderen bijna algemeen bekend. Vgl. ook: *iem. een papje koken, een kool stoven*; *met iem. een eitje te pellen* (of *een appeltje te schillen*) *hebben*, enz. (Zie Stoett, n°s 108, 182, 1979).

77. ***Met 'nen helm*** (of: ***met den helm***) ***geboren zijn*** (Een gelukskind zijn. Ook, de gave ontvangen hebben om rampen, b. v. sterfgevallen, vooruit te zien aankomen). Fr. *Etre né coiffé*.

De Duitschers heeten zulke kinderen *Kapuzenkinder* of *Glückspilzen*. *Helm*, waaruit Fr. *healme, heaume*, doelt hier op het vlies, dat bij de geboorte het hoofd van sommige kinderen omgeeft en wier vorm herinnert aan den ouden *ridderhelm*: metalen of met metaal beslagen hoofddeksel, dat het gansche hoofd en den hals omgaf. Z. verder onze *Spreekw. op volksgeloof berustend*.

78. ***Cadee*** (In 't Fr. *cadet*. — Een schuimwoord, zegt *Loquela*, XIV, 34, dat bij de Walen en in West-Vlaanderen drek, *stercus*, beteekent: « Let op, of ge terdt in ne cadee »). Bij Schuerm., Rutten, Corn.-Vervl. en Joos is *cadee* = iem. die in 't goede of in 't kwade uitmunt. Bij Rutten ook nog « lekkere spijs of drank »: *die wijn is cadé*. Rondom Aalst heeft *cadee*, alleen gebruikt, steeds een ongunstige beteekenis: *cadee van wijn* = slechte wijn. *'t Zal een cadee worden* = 't zal een erge of slechte kerel worden. Heeft men niets kwaads in den zin, dan voegt men er een epitheton bij; b. v. *dat zal een felle* (of *sterke*) *cadee worden*.

Zelfs de uitdrukking : *dat is andere cadee* (gezeid b. v. van wijn, tabak, enz) dient in een gunstigen zin verstaan. Doch men zegt ook : *'t Is ne slechte cadee; 't is ne vieze cadee.*

Ook met de beteekenis van *drek,* wordt het woord hier gebruikt, hoewel het dan vaak vervangen wordt door *gendarme, sjampetter, schildwacht,* enz.

Ons *cadee,* in alle beteekenissen, is stellig het Fr. *cadet.* Nu, *cadet* (1), in 't Provençaalsch *captet,* van *caput* hoofd, beduidt hoofdeken, hoofdje, hoofd naast het hoofd; en 't woord beteekent, in 't hedendaagsch Fransch, de zoon naast den oudsten zoon, die vroeger het hoofd der maagschap was (2). Het schijnt dat die tweede zoons, *les cadets,* meest tot den krijgsdienst bestemd waren; vandaar bij Kramers : Cadet, *élève d'une école militaire, aspirant de marine*; en « Cadettenschool, *école militaire* », zooals hier, te Aalst, algemeen gezeid wordt. 't Is evenzoo in 't Engelsch.

Daarmede staan onze uitdrukk. « ne felle *cadee,* ne vieze *cadee* » — en de Haspengouwsche « Dat is ne *cadee* in 't schilderen », enz. waarschijnlijk in verband.

En zou de verklaring van *cadee* = drek, niet te zoeken zijn in het feit, dat de Vlamingen de Franschen zoo weinig in hun hart dragen en zoo gaarne met hen spotten? Zoo denkt toch *Loquela*; vandaar : het woord dat bij den krijgshaftigen Zuiderbuur voor iets voortreffelijks, uitmuntends geldt, dient bij ons om 't laagste en 't vuilste 'nen naam te geven. — Een « cadee » tegen een muur doet denken aan een soldaat op schildwacht of een agent op post; vandaar uitdr. als *schildwacht, sjampetter,* enz. (ook Fr. *sentinelle, factionnaire,* excrément le long d'un mur).

79. *Al zijn pijlen zijn verschoten* (Hij weet niets meer te zeggen). *Nog andere pijlen in zijn koker hebben* (Nog een ander middel weten). *Meer dan één pijl op zijn boog hebben* (vroeger ook wel : *tot* d. i. *voor zijn boog* = verschillende middelen hebben om zijn doel te « beschieten », gewoonlijk : om iem. te overreden of te overtuigen). *De boog kan niet altijd gespannen zijn* (Op inspanning moet ontspanning volgen), enz. Reeds bij A. Bijns, (*Nieuwe Refereinen*) : *Den boghe en mach altiit niet gespannen staen,* — en Hooft (*Brieven*) : *Ick heb noch eenen anderen pijl op mijnen boog* (Z. Stoett, n°s 258-259 en *Ndl. Wdb.* III, 387).

---

(1) Harrebomée heeft, i. v. *Kadet* : Wel zeker ben je een kadet; je moêrs aars bestond uit twee kwartieren.

(2) Men denke aan 't spreekwoord : *Het leen is voor den oudste, het geld is voor den stoutste* (Cats). Zie boven, ons n[r] 53.

Dergelijke spreekwijzen herinneren aan den tijd, toen pijl en boog nog in den oorlog werden gebruikt.

80. *Iem. den voet op den nek zetten* (Bij KRAMERS : *Tenir le pied sur la gorge à qq., le traiter durement, le maltraiter*). Hgd. *Einem den Fuss auf den Nacken* oder *die Brust setzen*.

Zooals wij boven (nr 59) reeds zeiden, hing oudtijds veel meer dan thans, de uitslag van een gevecht af van de lichaamskracht en de persoonlijke dapperheid der strijders. De overwinnaar wierp den overwonneling ter aarde, en zette hem den voet op nek of borst (1), — naar den val natuurlijk. Zoo gaf de overwinnaar te kennen, dat de neerliggende voortaan zijn slaaf was. Hieruit ontstond onze spreekwijze. STOETT (nº 2030) wijst hier op *Josua*, X. 22-24 : « Ende hy seyde tot de overste des krijchsvolcx, die met hem getogen waren : Treedt toe, sett uwe voeten op de halsen deser Coningen : ende sy traden toe, ende setten hare voeten op hare halsen. » Vgl. *'t Valt allemaal op mijnen nek* (Ik alleen heb den last te dragen) en : *Ze zitten altijd allemaal op mijnen nek* (Ik heb altijd — van allemaal — te lijden), — twee veelgebruikte, Vlaamsche zegswijzen. Vgl. ook de in heel Vlaanderen bekende uitdrukk. *Iem. in den nek schuppen* (Iem. beschimpen, onder den schijn van hem te vleien), en *zich in den nek laten schuppen* (zich laten beschimpen), — DE BO voegt er bij : door iem. die u moest eerbied en achting bewijzen, een beperking, die voor 't Land van Aalst wegvalt.

81. *Een schobbejak* (Een deugniet, een schurk, een schooier).

« De eigenl. beteekenis van het woord is : *jak van* (ijzeren) *schobben* of *schubben*, dat de geringe krijgslieden vroeger in den strijd droegen; later duidde men er den krijgsman zelf door aan, en kreeg het langzamerhand zijn tegenwoordige ongunstige beteekenis. » (Aldus VAN DALE en evenzoo LAURILLARD, *Vlechtwerk*, 213).

Doch, meer gezaghebbende mannen, als Prof. VERCOULLIE en na hem ook JOH. FRANCK (*Etym. Wdb.*), verwerpen die verklaring : het eerste lid is dial. *schobben* = zich krabben; het tweede beteekent persoon; dus: *een jak* (= persoon), *die zich schobt* (= krabt), als een schooier doen zou.

Dat een woord tevens een kleedingstuk en een persoon kan aanduiden, bewijst o. a. het woord *kerel*; ook *schobbejak* zelf duidt te Antwerpen een kort kleed aan, dat de arbeiders dragen in het lossen der schepen (*Rond den Heerd*, III. 93). En *schort* (voorschoot) beteekent in eenige dorpen, benoorden Aalst, ook deugniet. Vgl. *Waar broeken zijn, moeten de rokken zwijgen*.

Andere verklaringen kan men vinden bij STOETT, nº 1707 en in *Taal en Lett.* XI. 285.

82. *Met spek schieten* (Grootspreken, liegen).

Verscheidene geleerden (WINSCHOOTEN, TUINMAN, VAN LENNEP, enz.)

---

(1) NOORDEWIER, 35, bevestigt niet, — SCHRADER, 275, daarentegen wel.

zoeken den oorsprong dier spreekwijze in de vroegere gewoonte om met spek schepen in brand te schieten : de daardoor voortgebrachte stank was even onaangenaam als de leugentaal van bluffers, redeneerde men. Het verband is echter wat ver gezocht. Dr. A. DE JAGER en HARREBOMÉE achten het niet onaannemelijk wat BILDERDIJK zegt, in zijn *Aanteekeningen* op HUYGENS, VI. 136, dat *spek* « voor logens waar men zijn reden mee lardeert » genomen werd. « Hier van zei men ook *met spek schieten* ('t geen, letterlijk genomen, in den oorlog tegen het Recht der Volken strijdt) voor *liegen*. Ook riep men den Spanjaards spek na om hun opgeblazen liegen. » *Spek* = Spanjaard is vertaling van Sp. *marrano* = varken, varkensvleesch, dat bij de Spanjaards een scheldwoord was voor de Joden.

Prof. VERCOULLIE, in een aan mij gericht schrijven, denkt er anders over, zonder evenwel iets te durven bevestigen : Met spek schieten doet denken aan : *met een worst naar een zijde spek gooien*(1), of liever aan : *met een worst naar een schonk gooien*, d. i. het betere opofferen om het mindere te verkrijgen (het eerste beteekent het tegenovergestelde), — en meest nog aan : *là où vous pensez qu'il y ait du lard, il n'y a pas même de cheville*, — en de beteekenis schijnt me te zijn, iets kostelijks weggooien om te doen gelooven dat men rijk is.

Dus liegen, zooals snoevers en grootsprekers doen, met het doel om zichzelf te verheffen.

⁂

Tal van spreekwoorden en zegswijzen, aan 't krijgswezen ontleend, blijven hier onbesproken, omdat er geen verouderde gebruiken aan ten grondslag liggen; ik noem, b. v. : a) *iem. een hart onder den riem steken* (zijn moed verlevendigen, hem moed inspreken; ook wel geschreven, volgens sommigen verkeerdelijk : *iem. een riem onder het hart steken*). Bij SART. ter. III, 38 : *Daer steeckt ghy my 't hert weder onder den riem.* De 2e vorm is de echte, zooals blijkt door SARTORIUS' *t* en *weder*. De beteekenis is immers : iemands hart door den riem tegenhouden, om te beletten dat het in zijn schoenen zinke(2). Prof. VERDAM echter (*Gesch.*², bl. 167) houdt « *een hart onder den riem steken* » voor den oudsten vorm, steunend o. a. op « een nieu herte int lijf spreken » (MARNIX), en « een hart in den boezem steken » (VONDEL). Ontleend aan den krijgsman, die een lederen riem of gordel om zijn middel draagt. — b) *een « verklaard » vijand of tegenstander van iets* (eig. een vijand aan wien met de gebruikelijke vormen de vrede opgezegd of de oorlog verklaard is. — VERDAM, *Gesch.*², 279). — c) *het zwaard in de scheede steken;* — d) *honger is een scherp*

(1) Ook bij de Duitschers : *Die Wurst nach der Speckseite werfen* (BORCHARDT, n° 1258).

(2) Uit een persoonlijk schrijven van Prof. VERCOULLIE. Zie *Ndl. Wdb.* VI. 11-12 en STOETT, n° 725.

zwaard; — e) *als 't op de punt van den degen komt*(1) (op 't beslissend oogenblik, als 't er op aankomt zich man te toonen); — f) *op verloren schildwacht staan*; — g) *hij heeft een geheugen als een kanonskogel en een keelgat als een bomketel* (bij SART. sec. X. 32 : *hij heeft een garnaets memory* = geen geheugen (ook in Oostende, doch men begrijpt : *garnaal*); — h) *hij heeft de kanonnenkoorts*; — i) *hij heeft het poer* (buskruit) *niet uitgevonden*; — j) *zijn poer naar de musschen verschieten;* — k) *de bom is er uit gesprongen* (bet. hier : de vrouw is van een kind bevallen); — l) *groote parade en klein garnizoen;* — m) *oude paarden jaagt men achter de schans.*

---

(1) Spreekw. uit het land van Aalst; het w. *punt* wordt daarin onz. gemaakt, zoo dat men eigenl. zegt : *as 't op 't punt van den degen komt.*

C) UIT HET GILDEWEZEN.

83. *Hij is in het vrijersgild*(1) (Hij is verloofd). *Het groote gild* (De gehuwden); *hij is nu ook in 't groote gild*, of : *in onzer vrouwengilde* (Hij is nu ook getrouwd). *Mannen in 't gild* (te weten *der vrouwen* = Een vreemde eend in de bijt).

Gild, *gilde*(1), *gulde*, afgeleid van den praesensstam van *gelden*, met de beteekenis « geldelijke bijdrage, gemeenschappelijke maaltijd, genootschap, belasting » (Vercoullie). Voor de oudheid, de beteekenis en de verschillende soorten van gilden, zie men o. a. het *Ndl. Wdb.* IV. Herinneringen aan die verouderde gilden, door de Franschen in 1791 bepaald afgeschaft, vindt men nog in heel Vlaanderen. Zoo bestaan in 't Land van Aalst nog gilden van St-Sebastiaan en St-Joris (vereenigingen van handboogschutters); ook geestelijke broederschappen, b. v. de gilde van St-Antonius (te Herdersem), waar nog steeds gesproken wordt van *de gildebroers* (2), *den deken van de gilde, de gildemis* en *het gildebier*.

In den uitgebreideren zin van : kring van personen, die voor elkanders genooten kunnen doorgaan, wordt het woord hier eveneens gehoord : *Hij is van onze gilde. Een van de zuipers- of dronkaardsgilde.* Hieruit ontstonden ook de boven gemelde zegswijzen, die gedeeltelijk in Zuid-Nederland thuis hooren.

84. *De gildos wordt omgeleid* (Het is feest, het is « boter tot den boom ». — In N.-Nedl.). Ook : *belderom*.

Os of rund, dat eertijds voor rekening van een gilde vetgemest en op den gildemaaltijd gegeten werd, nadat het, met bloemen en linten opgeschikt, was omgeleid. Bij uitbr. : een bijzonder vet slachtbeest, dat door den slager versierd werd rondgevoerd. Vgl. ons tegenwoordig : *paaschos* en *kermisbeest*.

85. *'t Vaandel draaien* (De ontrolde vaan bevallig heen en

---

(1) Hier (Denderleeuw, Aalst en omstr.) altijd *gilde* en vr.

(2) *De gildebroers worden gedagvaard voor de gildemis*, en voor 't afdrinken van 't *gildebier*.

weer zwaaien). *Te gaar* (of *met iem.*) *het vaandel draaien* (Te gaar *of* met iemand overeenkomen).

Sommige vaandeldragers der geestelijke gilden (o. a. in mijne jeugd te Herdersem) zijn er trotsch op de ontrolde gildevaan kunstig heen en weer, op en neer te kunnen bewegen, en zelfs onder het opgeheven been door te steken. Als er in West-Vlaanderen, zegt *Loquela*, IV. 85, vanwege twee gilden een bruiloft ingehaald wordt, gaan er twee vaandels aan het hoofd van den tocht, en het betaamt dat ze alle twee gelijkmatig gezwaaid en gedraaid worden. Uit die eigenl. beteekenis, spruit de oneigenlijke, die elk verstaan zal, b. v. in : de secretaris en kan maar *kwalijk het vendel draaien* met den burgemeester; ze'n *draaien 't vendel niet wel* meer te gaar (Aldus rondom Kortrijk).

86. *Steek' je in gulden* (= gilden),
Je steek' je in schulden (*Loquela* XIII, 27).

(Het lidmaatschap van een of meer gilden, leidt tot geld verteren en schulden maken). Vroeger : *gilde* = doorbrenger, drinkebroer, zwierbol; b. v. in de zegsw. *de gilde spelen* = den gebraden haan uithangen, *faire le bon compagnon*. Ook nog : *gilde* = lichte vrouw; thans nog over in West-Vlaanderen, in minder ongunstige opvatting : *gilde* = dante, wereldsch vrouwspersoon, modepop; *kermisgilde* = kermispop; dochter, die opgesmukt naar de kermis gaat (De Bo).

Eertijds — en thans nog hier en daar, — bestonden er o. a. ook *buurgilden* tot onderhouding van goede gebuurschap, vooral door de jaarlijksche « buurmalen »; verder *narren-*, *gekken-*, *vastelavondsgilden*, drinkgezelschappen van mannen of vrouwen met het doel om gezamenlijk feest te vieren, inzonderheid op vastelavond of op kermis. — « Op die Gildenmaaltijden en alle anderen, wierdt in den ouden tijd straf gedronken, en meer dan overdaadig, zoodat een liefhebber van zulke bijeenkomsten den naam van *Gilde*, dat is van doorbrenger, slempemper, brasser, dronkaart wegdroeg »(1). Vgl. nog : *Rederijkers*, *kannekijkers*. — Daardoor is men geneigd aan te nemen, dat de beteekenis van *gild* = drinkebroer, doorbrenger, ontstaan is òf uit de oorspronkel. beteekenis van *gild* = inleg, gelag, òf wel uit de beteekenis : gildebroeder, toen in een lateren tijd de gildemaaltijden in zwelgpartijen ontaardden. Toch blijft de verwantschap tusschen beide woorden twijfelachtig; misschien is *gilde* (drinkebroer) hetzelfde woord als *gild* (drinkgezelschap), zóó dat, evenals bij *raad*, *vroedschap*, *manschap*, de collectieve beteekenis zou zijn overgegaan in die van den enkeling (Zie *Ndl. Wdb.* IV. 2365).

---

(1) G. Van Hasselt, *Arnhemsche Oudheden*, 1803-'4. Dl. II. 109.

87. *Hij heeft den prins gezien*, of *gesproken* (Hij is dronken).

Naast die vrij algemeen gebruikte spreekwijze, is in Zuid-Nederland nog beter bekend : *Hij heeft den keizer gezien* (Sch., C.-V., J. en A.). Schuerm. geeft ook : *Hij heeft den goeverneur gezien* en Corn.-Vervl. : *Hij heeft den reus gezien*; elders (in Oost-Vl.) heet het : *Hij heeft den veldwachter*, of *Lippen gezien*, terwijl men bij De Bo en Corn.-Vervl. nog vindt : *Hij is deken*. Zouden die uitdr. niet herinneren aan de oude gilden, die een *deken*, een *prins*, een *koning* of *keizer* aan hun hoofd hadden en van wier zwelgpartijen in ons voorg. n^{er} reeds sprake was? (Z. Stoett, n^{r} 1612). Vercoullie heeft : *Den prins gezien hebben* = Eig. aan de feestelijkheden eener blijde inkomst deelgenomen hebben. — Vgl. *Hij heeft zijn broer gesproken; hij heeft de kan* (of *de flesch*) *aangesproken*.

88. *Zijn proefstuk leveren* (Eig. zijn meesterstuk leveren, de « gildenproef » vervaardigen, om zoo *het gild* te *winnen*, d. i. het lidmaatschap te verkrijgen Thans : zijn eerste ernstig werk voortbrengen, om te toonen waartoe men bekwaam is).

In vroegere eeuwen vond men bij de ambachtslieden leerlingen, gezellen en meesters. Deze laatste alleen vormden het gild, en wie er niet toe behoorde, mocht het bedrijf dier gildebroeders niet uitoefenen. Eerst na het doorstaan der « proef », het leveren van 't proefstuk, en 't betalen van een inkomgeld, kon men het meesterrecht, d. i. het lidmaatschap verwerven. Heden hoort men nog vaak spreken van : a) *meester* metser, *meester* schrijnwerker, enz. ; — b) *meester worden* (als baas, met knechts gaan werken); — c) *iets meester zijn* (iets zeer goed kennen).

Vgl. ook : *Hij is zijn meester te vroeg ontloopen* (Hij kent zijn beroep — *of* zijn werk — maar onvolmaakt.)

89. *Een beunhaas* (Een onbeëedigde makelaar; een onbevoegde, een knoeier om 't even in welk bedrijf). *Beunhazen* (Een beroep onbevoegd uitoefenen ; zijn vak slecht verstaan).

Beun = losse plankenvloer; zolder. *Beunhaas* (uit Ndd. *Bönhase*. Hgd. *Böhnhase*), reeds in de 17e eeuw in Nedl. voorkomend, is bij Molema, evenals *balkhaas*, een naam voor de kat (= zolderhaas! Fr. *lapin de gouttière*). In Ndduitschland is *Böhnhase* een term geworden voor een kleermaker, die zijn proefstuk niet gedaan had, en het oude Ndd. ww. *bonehasen* beteekende : geen lid zijn van eenig gild en toch een gildenering of -ambacht uitoefenen. Vandaar ook *Böhnhasen jagen* : dergelijke knoeiers met behulp der politie vervolgen. In Zuidelijker Duitsche streken scheldt men een onbekwamen timmerman voor *Dachhase* (kat) of *Zaunhase* (egel). De bedoeling is, zegt Vercoullie, dat zoo een persoon alzoo min een ambachtsman is, als een beunhaas een haas, en zich dus uitgeeft voor wat hij niet is (Zie nog *Ndl. Wdb.* II. 2278 en Stoett, n^{r} 196).

90. *Die zich zijne nering* (of *zijn ambacht*) *schaamt, gedijt niet* (Die verlegen is met zijn broodwinning, komt in de

wereld niet vooruit). *Ieder is dief in zijn eigen nering*, of *in zijn stiel* (Ieder is zelfzuchtig in zijn eigen zaken). Bij SART.-SCHREV., ter., VII. 97 : *Elck is een Dief in sijn Neeringh*. Ndd. *Elk is 'n Dêf siner Nahrung* (ECK. 79).

In de middeleeuwen, zegt Dr J. FREDERICHS (1), bestond er eigenlijk maar één gild, dat der kooplieden (*coomansghulde*); de ambachtslieden vormden de *neringen*. Het volk uit het Land van Aalst vervangt in die spreekw. telkens *nering* door een synoniem. Ook bij SERVILIUS vindt men : *Elck is een dief in sijn ambacht*, en Joos (*Idiot.*) geeft : *Elk is duivel in zijnen stiel.*

Vgl. *Niemand is met zijn nering tevreden* (Rondom Aalst : *niemand is kontent van zijnen stiel*). « *Bij het volk is de nering* », *zei de mosselman, en hij kwam met de mosselen in de kerk.*

91. *De tering naar de nering zetten* (Zijn uitgaven regelen naar zijn inkomsten; de voeten niet verder steken dan het laken). *Zet uw tering naar uw nering, of uw nering krijgt de tering* (*Bie.*, XI, 285). *Als de kinderen geld hebben, hebben de kramers nering* (Zoodra de kinderen eenig geld — cents — hebben, verteren zij het).(2) Ndd. (Bremen) : *Man mutt de Tährje nach der Nährjè setten* (ECK. 579).

Beide spreekwoorden hebben zich in den loop der tijden vervormd, en zeer waarschijnlijk spruit zulks hieruit voort, dat de beteekenis van *tering* en *nering* in den hier bedoelden zin niet meer algemeen werd gevoeld. Zoo schrijft CATS reeds : *Teer naer neer*, en SART.-SCHREV. pr. VII. 52 : *Set u teer, nae u neer*, en zelfs : *Set u teer, nae u eer*. In 't Land van Aalst luidt het steeds : *Ge moet uw teer naar uw neer stellen*. Zie nog STOETT, n° 1884.

Het tweede spreekw. is in dit opzicht karakteristieker ; ik hoorde het nooit anders dan : *Als de kinjeren geld hemmen, hemmen de kremers hering* (*Kramer* en *haring* luiden hier in den volksmond *kremer* en *hering*, uitgesproken met de zware *e* van *wereld*). Een aardig voorbeeld van volksetymologie, bewijzend dat het volk de onverstaanbare of de min of meer onverstaanbaar geworden woorden door een vervorming weet verstaanbaar te maken. Zoo ontstond hier o. a. ook *nagel* en *nagelbuik* uit *navel*.

92. *Morgenspraak houden* (Over landszaken praten, rechtspreken vóor den middag). *Hij maakt er weinig morgenspraak*

---

(1) Zie *De Toekomst* 1894-'95, blz. 180 en *Tijdschr. v. h. Willems-Fonds*, Jan. 1897, 40.

(2) *Het geld bijt in hun bille*, zooals men rondom Aalst zegt.

(komplimenten) *mee.* — *Hij maakt lange morgènspraak* (Hij is vrij omslachtig met het verdedigen van zijn bewering). *Met groote heeren zal men geen lange morgenspraak houden* (Met groote heeren zal men niet lang over eene zaak redetwisten, daar men toch naar hun wil moet handelen).

Vgl. *Maak maar geen morgenpraatjes* (Hang maar geen complimenten op).

De *morgenspraak*, hetzelfde als de *gildespraak*, was een vergadering van een of meer gilden. Alle gildebroeders vergaderden vóor den noen in het gildehuis of op de gildekamer, ter bespreking van de aangelegenheden van 't gilde, of van meer algemeene belangen. Ook mocht men alleen bij rijzende zon rechtspreken. Zoo vindt men in de stadsrek van Antw. : « Recht ghedaen des maendachs voor de noene, dwelck men de *morghensprake* heetende is. »

93. *Daar is 't spel nu op den wagen* (Daar gaat het spel nu aan den gang, daar begint het nu voor goed).

Herinnert aan de oude rederijkersgilden en hun tooneelvertooningen. « De oude Redenrijkers plagten hunne batementspelen op wagens om te voeren : 't geen al van aalouder afkomst is. De Grieken en Romeinen plagten ouwelings in hunne blyspelen op zulke omgevoerde tooneelwagens de gebreken en misbedrijven van bekende persoonen, zeer naakt en opentlyk, zelf met melding der naamen, tot schimp en lach der kijkers voor te stellen. Hierin vond het volk groot behagen; en die dus tot een spel op den wagen quam, wierd lelijk als aan de kaak gezet, en geraakte op de tong van yder » (C. Tuinman, *Ndd. Spreekw.* I, 39).

Vgl. *De geheele wereld is een kamerspel*, waarbij gewis het spel der rederijkers wordt bedoeld. De zin ligt in Vondel's tot spreekw. geworden vers :

De wereld is een speeltooneel,
Elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel.

Ook het thans weinig bekende spreekw. *'t Spel van Brugge, al lachende bijster* (Een zaak, die ons schoon en voordeelig toeschijnt en nochtans nadeel toebrengt), ziet volgens Tuinman, I. 56, « op een oud Kamerspel der Redenrijkers van Brugge ».

D) KOOPEN EN VERKOOPEN.

94. *Iets op den kerfstok* (of *op den kerf*) *halen* (Op krediet). *Den kerfstok afdoen* (De schuld betalen). Vgl. SART.-SCHREV. ter. IX. 2 : *Nu sal de kerf-stock af gedaen werden.* — *Hij heeft veel op zijn kerf* (Heeft veel te betalen). *Op 'nen verschen kerf* (Een nieuwe rekening openen). — *Hij heeft veel op zijn kerfstok* (Hij heeft veel misdreven). *Ik wil dat niet op mijn kerfstok hebben* (Ik wil daar niet van beschuldigd worden). *De kerfstok is vol* (De maat is vol). *Dat gaat buiten de kerf* (Het gaat te ver). — Kerfstok = Hgd. *Kerbholz, Kerbstock.* In 't Fr *taille.*

Eertijds, toen het onderwijs nog niet tot de volksklasse was doorgedrongen, en kleine winkeliers nog van geen eigenlijk boekhouden wisten te spreken, behielp men zich met den *kerfstok.* Zoo noemde men een lang, plat en net geschaafd stokje, in den vorm van een dik liniaal, of liever een stel van twee zulke stokjes, waarvan de boer en de winkelier elk een bezaten. Bij het halen van een brood b. v., werden de twee stokjes op elkander geleid, en een inkerving op beide te gelijk duidde de levering aan. Als de kerfstok vol was, werd de rekening vereffend. (Nog zoo bij de Luiksche bakkers). Ook voor de verponding, had op een aantal dorpen de omslag plaats door middel van den kerfstok.

In Noord-Nederl. leeft het woord *kerfstok* nog krachtig voort, doch in Vlaanderen is 't nagenoeg geheel in onbruik geraakt en door *kerf* vervangen. Zoo zegt men in West-Vlaanderen : *Iets op den kerf*(1) *halen,* wat daar ook heet : *op den klets* (of *op de kaak*) *halen*; *op den poef gaan.* Dat *op den poef* (*pof*), is in heel Vlaanderen en een deel van Antwerpen en Brabant bekend (2). Men zegt ook *plakken* en *poefen* en *kletsen,* dit laatste alleen in West-Vlaanderen.

---

(1) Kerf = kerfstok, is hier mann.; kerf = insnijding, is vr.

(2) HARREBOMÉE, II.: *Hij gaat* (*loopt*) *op den pof* (Hij loopt met iemand mee, en teert op diens kosten; bij DE BO : hij gaat ergens eten zonder verwacht te zijn).

Als iem. zijn rekening heeft vereffend, om daarna weer op krediet te koopen, dan luidt het nog algemeen in de beide Vlaanderen, alsmede in Antwerpen : *Nu is 't* (of : *nu beginnen wij*) *op 'nen verschen* (of : *nieuwen*) *kerf*. Dat wordt rondom Aalst ook toegepast op twee vrijers wier vrijage, na eenige onderbreking, wordt heraangeknoopt. De spreekw. : *Hij heeft veel op zijn kerf* (Hgd. *Viel auf dem Kerbholz haben* en *Bei Iemand auf den Kerbholz stehen*, BORCHARDT, n° 660) is ten onzent van zoo geen algemeen gebruik (1). *Dat gaat buiten de kerf* (bij SART-SCHREV. sec II. 84 : *Het gaet uyt de kerf*; vgl. sec. III. 89 : *een uyt de kerf gaende maeltydt*). luidt ook : *dat gaat de schreef te buiten*, in 't Land van Aalst : *dat gaat buiten zijn schreef*, wat tot dezelfde reeks behoort, dewijl men voor *kerf* ook *schreef* zeide. Het onderdeel daarvan was de *steek*. Vandaar de in Noord en Zuid nog gebruikelijke uitdrukk. : een *schreef aan den balk*. Van iem. die wegens huishuur, landpacht of geleverde waren, ergens achterstallige schulden te betalen heeft, heet het : *Hij staat daar op den balk*, of : *met zijn ooren aan den blok*, ook : *tot over zijn ooren in 't krijt*. Vgl. nog *aankerven* = aanteekenen (Brabant; SCH.) en zie verder nr 99.

95. *Hij weet wel dat zijn kerfstok van ijzer is* (Hij weet dat hij geen kwaad kan doen, dat hem alles vergeven wordt. — BOEKENOOGEN, *Zaansche Volkst*). Vgl. bij HARR. : « *De kerfstok is nog geen ijzer* », en HUYGENS, *Hofwijck*, 2645 (sprekende van zijne kinderen) : « Vijf haelers op een' kerf (*kerfstok*), die noyt van yser wordt. »

En door « kerf » verstaat men in de Zaansche volkstaal : de krijtschrapjes aan den muur, waarmede wordt aangegeven hoeveel zak, in pakhuizen en molens, is opgedragen. Bij het zaadsjouwen, zegt Dr. B., is de laatste der drie dragers met het *kerven* belast; hij heet daarom *kerfman*.

96. *Iets op zijn eigen houtje doen* (Eig. zelf op zijn kerfstok aan het snijden gaan. Fig. Op eigen gezag, zonder anderen raad iets verrichten).

Dat *houtje* staat hier voor *kerfhoutje*, *kerfstok*, denken velen. TACO DE BEER en Dr LAURILLARD (*Woordenschat*, 448) beschouwen nochtans de spreekw. als aan den Bijbel ontleend, doch die verklaring schijnt me wel wat te ver gezocht (Zie ook STOETT, nr 837).

97. *Iem. een kerf in zijn ooren snijden*. Hgd. : *Wart', ich werde dir eine Kerbe ins Ohr schneiden!* (2)

De spreekw. luidt eigenlijk : *Ik zal een kerf in uw oor snijden*; in den

(1) Vgl. *Het loopt daar hoog op stok* (Daar is veel te betalen. HARREBOMÉE, II.)

(2) BORCHARDT, n° 658. Zie voor *Kerfstok* ook SCHRADER, n° 108.

vorm eener half gekscherende bedreiging tot een vergeetachtigen jongen (of meisje) gericht, opdat de insnede — in het vleesch — hem de bedoelde zaak herinnere, zooals de kerf inden kerfstok doet. Vgl. *opkerven* = opteekenen, onthouden, eig. op den kerfstok aanschrijven; en : *Ik zal dat wel opkerven* (1) = 't zal mij niet uit het geheugen gaan.

98. ***Hij gelijkt hem op een prik*** (Volkomen, tot in de minste kleinigheden). ***Hij verstaat dit op een prik*** (Opperbest). ***Iets op een prik weten. Iem. op een prik kennen*** (Zeer goed. — Joos).

De uitdrukking (*tot*) *op een prik* is ontleend aan de verponding (grondbelasting) en staat in verband met den kerfstok. Wanneer b. v. in Kennemerland een dorpeling 1200 guldens begoed was, hetzij hij dezelve in klinkende munt in zijne kasse, dan wel aan goederen bezat, werd hij gesteld om een *oog* op te brengen. Een *oog* werd wederom in agt delen verdeeld, en deze deelen werden *prikken* genaamd; en hoewel vrouw noch man eenige middelen bezaten, moesten zij evenwel dit agste gedeelte of eene *prik* opbrengen... Wanneer nu vrouw of man of bestorven kinderen niet meer dan 150 guldens bezaten, mogt men hen niet hooger belasten dan met eene *prik* » (2). Een *prik* was dus bij verponding de kleinste som, die men kon betalen, aangeduid door een prik in den kerfstok (zie n° 94). *Tot op een prik* wil dus zeggen *tot op de kleinste hoeveelheid*. Het *Ndl. Wdb.* XI. 305, vergelijkt *op een prik* met *op een haar*, gebruikt ter uitdr. van een hoogen graad van volkomenheid : zoodat het niet de breedte van een haar, van een prik scheelt. — In het Friesch heet de kerfstok *prikke*: *Syn prikke is nou fol* (zijn kerfstok is nu vol. — W. Dijkstra. *Uit Friesland's Volksleven*, II, 385). Zie nog Stoett, n° 1611.

99. ***Iem. aankalken*** (Iem. opschrijven voor hetgeen hij schuldig is). ***Ik zal hem wel aankalken*** (Hem wel in 't geheugen houden, om het hem betaald te zetten).

Kalk = krijt, en *kalken* (schertsend) = met krijt schrijven, aldus nog bij 't scheepsvolk bekend. « Men was van ouds in herbergen, enz. gewoon, het door iem. verschuldigde met schrapjes van krijt op een zwart bord of eene lei aan te teekenen. Die krijtschrapjes werden *witten* genoemd. Daar nu *wit*, *witsel* en *kalk* gelijksoortige woorden zijn, gelijk b. v. het *witten* der muren, die met witsel van kalk worden bestreken, in sommige streken *kalken* heet, zoo is het niet vreemd dat het aanteekenen van zulke *witten* ook *kalken* genoemd werd. *Kalk* voor *krijt*, in toepassing op

---

(1) In de *Gem. Duytsche Spreckw.*, Campen, 1550. Thans is *opkerven* in dien zin verouderd.

(2) *Kabinet van Nederl. en Kleefsche Oudheden*, 1772, deel II. 4-8 (In *Taal en Letteren*, VII, 193-194).

het schuldbord, is dan ook elders bekend : men vergel. onze uitdr. *in het krijt staan* met de Hgd. zegsw. *im Kalke liegen*, d. i. in schulden zijn, geen krediet meer hebben. » Dus *Kalken* = *met krijt schrijven*, bij uitbr. *schrijven* in 't alg.; *aankalken* = *met krijt aanteekenen*, bij uitbr. *aanteekenen*, *aanschrijven* (op iemands rekening) al wordt daarbij geen krijt, maar pen of potlood gebruikt (*Ndl. Wdb.*, I. 187). De uitdr. *aankalken*, *aangekalkt staan* worden nog gebruikt in en rondom Antw. (Corn.-Vervl. en Sch.); ook in Noord-Brab. (z. Hœufft, i. v.).

100. *Iets met het uitbranden van de kaars verkoopen* (Zóó verkoopen dat hij, die bij het uitgaan der kaars aan het bod was, kooper bleef). *Bij keersbranding verkoopen*; Fr. *adjudication par feux, à la chandelle éteinte* (Gailliard, *Gloss. flam.*, 138-139).

Eertijds verkocht men in sommige streken van Vlaanderen de onroerende goederen bij het branden van *drie kaarsen*. Alvorens den koop toe te slaan, werd er een kaarsje ontstoken, dat maar eenige minuten branden kon, en men riep: « Zooveel, eerste vuur ». Wanneer er niemand verhoogde, eer het vuurtje uitgebrand was, ontstak men een tweede kaarsje en riep: « Zooveel, tweede vuur ». Werd er « nog een hoog opgezet », zooals men in 't Land van Aalst zegt, d. i. een verhooging geboden (1), zoo herbegon men met een « eerste vuur », totdat eindelijk bij 't uitbranden van het derde kaarsje, de koop bepaald werd toegeslagen. Belangrijke verkoopingen gebeurden wel eens bij « *het branden van een vierde superabundante keers*. » (*Rond den Heerd*, VI, 415).

Dat gebruik bestond ook elders in Vlaamsch-België. In 't Hageland, schrijft Claes (*Idiot.*) « zette de notaris op 't einde van den laatsten zitdag vier, vijf spinlichtjes ter dikte van een lucifertje en ter lengte van twee centim. op de tafel recht. Plechtig werden die aangestoken, en wie dan nog hoogen wilden, moesten zich spoeden. Wie het laatste gebod gedaan had, voordat het laatste keersken uitging, was kooper. » De kaarsbranding bestaat nog heden in 't Zuiden der Kempen : het kaarsje dat ontstoken wordt, is een vinger lang en een stopnaald dik (Corn.-Vervl. en *'t Da.*, I, 38). Ook te Gent leeft het gebruik nog voort, en volgens Welters (bl. 75) is het nog hier en daar in Holl.-Limb. te vinden; meer echter in Noord.-Brab. en Pruisen. Daarvan komt het spreekw., zegt hij : *De kaars is tot op den nagel gebrand* (Het lijdt geen uitstel meer).

De toeslag had soms ook plaats, wanneer een in 't licht gestoken stuk geld bij 't afbranden op den grond viel. « Dit verkoopen van vast goed bij *brandende-keersen-uitblussching* duurde in Groningen tot 1811 (2). »

---

(1) « Ik heb er twee keeren een hoog » of « twee hoogen opgezet » = tweemaal den prijs verhoogd.

(2) Noordewier, 264.

Dat heette in 't Mnl. : *vercoopen by kers(e)barninge*, of *by kerssen uutgane*; men sprak ook van *de keersse bannen* (Z. VERDAM, *Mdl. Wdb.*, III. 1876 vlg.; STALLAERT, *Gloss.*, I. 120 en II. 49).

VAN DALE gewaagt ook nog van : *onder den hoed verkoopen*, eertijds een wijze van veilen, waarbij men bieden kon, zoolang het onder een hoed geplaatste kaarsje brandde.

101. *Iets onder den hamer brengen* (Iets openbaar verkoopen, waarbij het door den hamer van den verkooper wordt afgeslagen. Die klop heet *toeslag* en de verkooper *afslager*, zooals men weet). Benoorden Aalst zegt men : *Op den stok komen*. Hgd. *Unter den Hammer kommen*.

In de hooge oudheid zag men den hamer als een heilig voorwerp aan, en hij diende bij de wijding van verschillende zaken; in 't Noorden wijdde Thor's hamer de bruid(1). Zijn zinnebeeld, het hamerteeken, bracht zegen aan en ging om zoo te zeggen in ons kruisteeken over. Ook wordt de hamer nog heden, bij het zegenen van ruiter (en paard) met de reliek van St-Elooi, in enkele onzer kerken gebruikt Hij dient in die gevallen om, als 't ware, de handeling te bevestigen, ook wanneer hij dienst doet bij openbare veilingen.

102. *Top!* (Goed! Het zij zoo! Ik stem toe). Hgd. *topp!* Fr. *tope*.

Dit tusschenwerpsel *top* wordt gezeid bij het sluiten van een koop en het geven van den nu nog gebruikelijken *handslag*. Men denke ook aan onzen *palmslag*. Het herinnert aan het vroegere hierbij in zwang zijnde gebruik : het eenvoudig aanraken of *aanstooten met vingertoppen*, of met den duim; het heette *stippen*. Hgd. *stupfen*, *stüpfen*, *stipfen*, *aufstupfen*. Vandaar ook Hgd. *Topschilling* = handgeld (2). Anderen zoeken den oorsprong in Fr. *toper*, uit Spaansch *topar* : accepter l'enjeu de l'adversaire; adhérer à une proposition (HATZF.-DARMEST.), ons Ndl. *toppen* = aanvaarden.

103. *Bij het scheiden van de markt leert men de kooplièn kennen* (Als men van elkander afgaat, kent men elkander; eerst na afloop eener zaak kan men ze goed beoordeelen).

---

(1) NOORDEWIER, 17, 180. Dr NAUTA, *Taal en Letteren*, IV, 305. — E. H. MEYER schrijft in die ceremonie van den Thormythus den hamer geen gerechtelijke, maar een phallische beteekenis toe, welke beteekenis ook uit Duitsche middeleeuwsche Marialiederen blijkt (Zie *Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte*. München, XXVII, n° 7).

(2) NOORDEWIER, 260; GRIMM, *Rechtsalterth.* 604-605.

Op 't lest van 't spel leert men de kooplièn kennen (Joos, *Schatten*, 210).

Ontleend aan de koopers, denkt Tuinman, I. 186, en zeker wel te recht. Zoolang deze op de markt koopen en de verkoopers leveren, gaat alles vreedzaam en vriendschappelijk toe, doch wanneer het, na afloop van de markt, op verrekenen en betalen aankomt, en er « geld bij de boter » geëischt wordt, begint de toon soms anders te klinken of staat men wel eens vóor doovemans deur. — Dat klimt waarschijnlijk op tot de middeleeuwsche jaarmarkten, toen de kooplieden dagen achtereen voor zaken samenbleven, om eerst op 't einde der foor hunne rekeningen te vereffenen. Eerst dan kwam soms het ware karakter van den koopman, zijn eerlijkheid of oneerlijkheid, zijn schraap- of bedilzucht, enz. aan het licht. Vandaar de fig. beteekenis : dikwijls leert men iem. pas kennen, wanneer men van hem moet scheiden (Z. Stoett, n° 1281). Het spreekw. komt o. a. reeds voor bij Grut., II., bij Poirters en in *'t Mergh* De uitdr. *Op 't ende van de merkt* (= bij slot van rekening) is bekend in 't Land van Aalst, het L. v. Waas, ook in en rondom Antwerpen.

104. *Die weduwe loopt met eene stroowisch op 't gat* (Die weduwe stelt zich te koop. — Dit wordt gezeid, wanneer een jonge weduwe door kleeding, houding, enz. duidelijk laat blijken, dat zij trouwlustig is. — W. D.). *Ik zal je met een bosje stroo om je hals te koop zetten.*

De *stroowisch* komt aanvankelijk voor als teeken van inbeslagneming. Men plant op of bij in beslag genomen goed een kruis, eene vaan of een stok met een hoed of een stroowisch er op, welke laatste dan, naar men meent, vervormd is uit een strookrans als hoofdbedekking. Van symbool van inbeslagneming werd de stroowisch symbool van executorialen verkoop, en zoo van verkoop in het algemeen (Fockema Andreae, 113).

De gewoonte, een te koop geboden voorwerp van een bosje stroo te voorzien, is overoud en nog niet uitgestorven. « De vroeger vrij algemeene, thans nog maal alleen onder 't gemeen gebezigde spreekwijze : *ik zal je met een bosje stroo om je hals te koop zetten*, dagteekent ongetwijfeld uit de dagen toen de slavernij nog bestond, en het tot de gewoonte der Germanen behoorde, den slaven, die zij te koop stelden, een bosje stroo aan den hals te hangen. »(1) *Hij behoeft geen stroo-wisch*, schrijft Sart-Schrev. sec. VI. 61, daarmee bedoelend : van dien man wil niemand.

In Vlaanderen zoowel als in Friesland, biedt men door een busseltje stroo iets te koop aan : koopen mest, b. v. In 't Land van Aalst zegt

(1) Van Lennep en Ter Gouw. *De Uithangteekens*, I, 123.

men, gekscherend, tot jonge meisjes, die naar de kermis of de jaarmarkt trekken : « *Hebt gij een stroowisch op uw gat?* » (Gaat gij u te koop zetten ?) En tot een jonge boerin, die zonder het zelve te weten, uit den koestal een of meer strootjes aan haren rok medesleept, zegt men ook : « *Zij-je te koop, he?* » (1)

105. *Een strooman* (Iem., die slechts zijn naam tot iets leent, zonder werkelijk bij de zaak betrokken te zijn; b. v. bij openbare veilingen, om voor den verkooper zelf het bod te verhoogen). Fr. *Un homme de paille.*

De *strooman* speelt een gemeene rol en maakt zich daardoor hatelijk. Die zonderlinge naam aan iem. gegeven, die zich door geld laat uitkoopen om een leelijke rol te vervullen, staat waarschijnlijk in verband met de beteekenis van het bundeltje stroo in nº 104 aangeduid. De strooman (*strooien man*) door de Vlaamsche jongens uit het Land van Aalst, in den eersten Meinacht vóor de deur van een al te lichtzinnig meisje (of op een boom bij haar woning) geplaatst (2), wijst wellicht ook op de veilheid van het meisje.

Evenzoo in Engeland werd de stroowisch vaak tot een schandteeken van een eerlooze vrouw gebruikt; haar een stroowisch voorhouden, was haar zwaar beleedigen (3).

106. *Door de bank.* Hgd. *Durch die Bank.*

Door de bank, en vaak ook *door den bank*, reeds Mnl. *dore die banc*, Hgd. *durch die Bank*, is een bekende uitdrukking voor *door elkander, gemiddeld*. Wellicht is bedoeld : wanneer men een geheele bank vol heeft van zekere klasse van personen, dan zijn zij door elkander zóo als de bepaling aanduidt.

Met die verklaring van Dr Kluyver (*Ndl. Wdb.* II. 975) kan Dr Stoett zich niet vereenigen. « Welke klasse van personen toch zat in de middeleeuwen in eene bank ? Me dunkt we moeten hier eerder denken aan een *vleesch-* of een *vischbank*. Het vleesch of de visch, de verschillende banken, waarop werd uitgestald, door elkander genomen, was zoo, als de bepaling aanduidde. Misschien heeft Weiland hieraan reeds gedacht, wanneer hij zegt : *Door de bank*, zonder onderscheid, het eene zoowel als

---

(1) Een braamdoorn, dien een meisje aan hare rokken medesleept, heet in Limburg : een « wedeman ». Blijf er zulk een aan iemands kleed of schort hangen, zoo roept men haar toe : « *Gij trouwt* (of *zult trouwen*) *met ne wedeman !* » Overal in Limburg (*'t Da.* VI. 185).

(2) Voor een « bedrogen » of doorslecht meisje gebruikt men een « sloorplant », zinspelend op de dubbele beteekenis van *sloor* = koolzaadplant en slecht vrouwmensch.

(3) A. de Jager. *Verscheidenheden uit het gebied der Ndl. Taalkunde*, 315.

het andere, goed en kwaad door elkander : *iets door de bank verkoopen.* » Steun vindt mijne verklaring in de synonieme uitdrukkingen : *door den band* en *door den bot*. Met de eerste uitdrukking is oorspronkelijk bedoeld de gemiddelde hoedanigheid van het rijshout, dat *onder* of *door den band* tot een bos is vereenigd (*Ndl. Wdb.* II. 956), met de tweede, die men in Zuid-Brabant en Limburg bezigt, wordt volkomen hetzelfde bedoeld, daar *bot* (fr. *botte*) in die streken gebruikt wordt evêneens in den zin van *bos, bundel* (*Ndl. Wdb.* III. 675. — Zie *Noord en Zuid*, XIX, 28 en STOETT, n° 144).

107. *Visch van beneden staken* of *Visch achter staak*.

Door de oude spreekwijze, *Visch van beneden staken* duidt men te Gent thans nog visch aan, die niet al te versch is. Te Aalst heet het *visch (van) achter staak*, evenals men daar zegt van ter markt gebrachte, doch afgekeurde hop : *'t Is hop (van) achter staak*. — De aloude Gentsche vischmarkt (de huidige groentemarkt) was waarschijnlijk destijds, zoowel als thans, een 20 cm. hooger gelegen dan de omliggende straten, en haar 4 hoekspunten waren door een staak bepaald. Alleen versche visch mocht *binnen* of *boven* het vierkant, door die 4 staken aangewezen, verkocht worden, en de min versche moest er *buiten* of *beneden* blijven. Ook te Aalst bestond iets dergelijks (Zie *Volkskunde*, IX, 159).

E) OVEREENKOMSTEN. EIGENDOMSRECHT. ERFENIS.

108. *Godspenning*. Hgd. *Gottespfennig*. Eng. *Godspenny*. Fr. *Arrhes; denier à Dieu*. — *Den godspenning* (ook *goods-*, *goos-* en *goedspenning*) *geven* (Een mondeling huurkontrakt met een dienstbode sluiten). *Den godspenning komen halen* (Zich, na beraad, komen verhuren); *den godspenning terugbrengen* (Het huurkontrakt weer verbreken). — *Zij heeft haren godspenning gehad* (Schertsend gez. van een zwangere jongedochter. — Te Liedekerke).

Godspenning (Mnl. ook *godesheller*) bet. oorspronkelijk geld, geldstuk, dat men bij 't aangaan van koop of huur den armen « om Godswille » gaf (z. VERDAM, II, 2013; *Ndl. Wdb.*, V. 285 en vgl. WUTTKE, § 690); thans het handgeld, dat een dienstbode, die zich verhuurd heeft, ontvangt. Dit handgeld is thans het eigendom van de(n) huurling; verlaat hij (zij) echter vóor den gestelden tijd zijn (haar) dienst, zoo moet hij (zij) den godspenning geheel of gedeeltelijk teruggeven. Uit het feit dat oorspr. de dienstbode dat geld voor een liefdadig doel besteedde, vloeit voort dat de kracht van den godspenning niet in *'t geven* lag, maar in 't *aannemen* hiervan. Dit verplichtte hem zijn woord te houden (1). En te dezen opzichte is de opvatting nagenoeg dezelfde gebleven : de aanneming van het handgeld was in de oogen van den huurder als een waarborg van het trouw naleven der aangegane verbintenis vanwege den huurling. Menige Vlaamsche boer geeft thans geen godspenning meer, omdat hij bij ervaring weet, dat de pas gehuurde dienstbode gemeenlijk zonder gewetensknaging het ontvangen geld terugbrengt, zoohaast hij een beteren post heeft kunnen vinden.

Te Aalst, Herdersem, Denderleeuw, Liedekerke en de omstreken kent

---

(1) S. J. FOCKEMA ANDREAE, *Spreekwijzen en vormen aan het oude Recht ontleend* (in de *Handelingen van de Maatsch. der Ndl. Lett.* te Leiden, 1897-'98, bl. 110-111).

men enkel het woord *godspenning*; te Lebbeke en Baardegem is daarnaast ook het woord *weerder* bekend. Volgens TUERL. zegt men *weërder* (in Kl.-Brab.), *worrel* (in 't Hageland) en *wörrel* (in Limb.); *'t Daghet* VII, 48, geeft voor de Limburgsche Kempen *werel*, *wierel*, en bij CORN.-VERVL. vindt men voor het N.-W. der Antw. Kempen : *wèèrder*, *wedder* en *jedder*.—Dit *weerder* of *wedder* zal wel beantwoorden aan KIL. *waer-gheld*, *waert-gheldt*, *waerder(ken)penninck*, dus *bewaren*. Elders in Limb., zegt men volgens SCH. : *meepenning;* « een meid huren » heet daar « een meid *meeden* ». Naast *meepenning* geeft V. D. nog *meed-* en *miedepenning* (Mnl. *miede* = loon. Zie VERDAM i. v.). — De godspenning, zegt *Ndl. Wdb.*, bedraagt thans veelal 5 °/₀ van de huur; vroeger altijd 3 gulden. Rondom Aalst ontving een knecht gewoonl. 5 fr., een meid 3 fr. In de Antw. Kempen bestond vroeger de weerder van een meid in eenige ellen lijnwaad, een koppel hemden, twee blauwe voorschooten, een paar holsblokken, enz.; den godspenning teruggeven heet aldaar : *wèèrderen*, *wedderen* of *jedderen*.

109. *Woord houden* (Nakomen, doen wat men beloofd heeft). Hgd. *Wort halten*. Fr. *Tenir parole*.

In de Germ. landen bestond er oudtijds een scherp onderscheid tusschen *tenere* en *facere*, *holden* en *leisten*, *halden* en *geven*. « Dat men zijn woord moest *houden*, beteekende dat men het rechtens niet mocht *intrekken*, dat handelingen, in strijd met dat gegeven woord, rechtens nietig waren. Die verplichting sloot... niet in de verplichting om te *doen* wat men heeft beloofd » (1). Vgl. VERDAM, *Mnl. Wdb.*, III, 628-629.

110. *Belofte maakt schuld* (Wat men belooft moet men houden). Fr. *Chose promise, chose due*.

Op grond van den *Saksenspiegel* (« Wye yeht... lovet, dye sal yt gelden ») en andere rechtsbronnen, die in denzelfden geest spraken, heeft men langen tijd aangenomen dat elke belofte, rechtens, de nakoming waarborgde. Thans weet men echter dat slechts de *vormelijke belofte* die kracht had. De « vormelijke belofte » sloot oudtijds het geven van een pand in; dit was oorspronkelijk òf een zaak, een eig. pand, òf een mensch (gijzelaar). Men kon ook wel als gijzelaar zich zelf geven en zulks leidde er toe dat men zijn eigen borg kon zijn, « wat dan juridisch bet. het zich zelf *te pand zetten* voor een schuld, om daardoor zijn *aansprakelijkheid* te vestigen. » Hiermede wordt ons de oorspronkelijke beteek. duidelijk van een nog gebruikelijke uitdr. « *ik sta er voor*, » nl. *te pand* = ik ben er voor aansprakelijk.

Het werkelijk pand werd later tot een schijnpand, een symbool, en het geven hiervan was dan nog enkel een *vorm* om de aansprakelijkheid te doen ontstaan (Vgl. ons n° 118). En men behoefde zelfs niets *over te geven*. Dikwijls *reikte* men slechts de hand, als symbool van trouw,

(1) FOCKEMA ANDREAE, t. a. pl. 105.

verbond zich bij de handtasting (1) of gaf den *handslag* (nog over in het woord *palmslag*. Vgl. boven, n° 102). Gemeenlijk echter ging de handtasting gepaard met beëediging der belofte. In zoo'n geval stond de eer te pand, en wie dan zijn woord schond, werd verklaard « meyneedich ende eerloes, » afgezien van de lijfstraf, die vaak op den meineed volgde. Hieruit volgt ook « dat onze uitdr. *zijn eer verpanden, zijn eerewoord geven*, uit oude rechtsgebruiken stammen, die haar een zeer reëelen zin gaven. » (2)

In de *Prov. Seriosa* vindt men de uitdr. in den vorm : *Loefte maect schuld* (3). De volksmond voegt er thans meestal een staartje aan toe : *Belofte maakt* (of is) *schuld en die ze niet en houdt* (of *niet en volbrengt*), *krijgt een bult* (C.-V. en J.), ook : *die 't niet en doet, krijgt nen bult* (A.).

111. *Aanslaan*. — *De hand leggen op iets* (Eig. aan iets de hand slaan, om het in bezit te nemen; thans gewoonlijk : in beslag nemen).

Ontleend aan het Oudgerm. rechtsgebruik, waarbij men door handtasting of aanraking zich als eigenaar deed gelden (*Ndl. Wdb*. I. 310 en V. 1787; vgl. *Mnl. Wdb*. op *aenvaen* en Grimm, *Rechtsalterth*., 589-590). Wie een recht wilde doen gelden, zich eene zaak verzekeren, kon niet volstaan met zijn wensch uit te spreken, hij moest ook de hand slaan aan het voorwerp van zijne begeerte, om zoo aan ieder duidelijk te maken, wat hij wilde en waarop zijn wil gericht was. » (4)

112. *Zijn zegel aan iets hechten, hangen* (Iets goedkeuren). Hgd. *Sein Siegel an etwas anhängen*. — *Bezegelen* (Bekrachtigen, bevestigen).

« Ontleend aan de gewoonte der wereldlijke en geestelijke heeren, om besluiten welke zij moesten bekrachtigen, met hun zegel te voorzien, d. w. z. hun zegel in was gedrukt, door koorden, banden of reepen perkament aan de brieven of charters te bevestigen, te hangen; ze te *bezegelen*. Toen men in de 2e helft der 16e eeuw het gezegeld papier uitdacht, kwamen de papierstempels in gebruik. In vroegeren tijd sprak men evenwel ook van zijn zegel *steken* aan iets (o. a. bij Anna Bijns, *Refr*. 122; Vondel, *Jephta*, vs. 1128; Hooft, *Ndl. Hist*. 174, 238, enz.), daar men, als het zegel met dubbele strooken perkament, *staarten* genoemd, aan den brief bevestigd werd, deze door eene insnijding *stak*, welke in een dubbel gevouwen onderkant van den brief was aangebracht. Thans, nu het zegel

---

(1) Men denke ook aan het handen reiken bij de huwelijksplechtigheid en onze vaak gebruikte uitdr. : *Daar geef ik u mijn hand op*, voor : Dat beloof ik u vast.

(2) Fockema Andreae, t. a. pl. 106 vlgg.

(3) Stoett, n° 179.

(4) Fockema Andreae, t. a. pl., 116.

op den brief gedrukt wordt, zeggen we ook : *zijn zegel op iets drukken.* » Vgl. SERVILIUS : *Ic hanger mynen segel ooc aen* (STOETT, n° 2175); bij TUINMAN, I. 43 : *Ik steek daar myn zegel aan.*

Vgl. *Iets met den dood bezegelen* (Er 't leven voor laten).

113. *Onder het zegel der geheimhouding* (Onder de voorwaarde het geheim ongeschonden te bewaren). Hgd. *Unter dem Siegel der Verschwiegenheit.* Fr. *Sous le sceau du secret.*

Wat verzegeld is, en zich dus onder het zegel bevindt, is ipso facto een onschendbaar geheim.

114. *Iets op zijn duimpje kennen,* of *weten* (Opperbest). Bij SART.-SCHREV. pr. VI, 54: *Hy kan 't op sijn duymtjen.* —Ndd. (Holstein) : *He hett dat Spill* (spel) *up'n Dûm* (ECK. 494)(1).

Afkomstig uit den tijd, zegt DE ROEVER, toen men brieven en andere officiëele stukken met wassen zegels bezegelde, dus uit den tijd, waaruit ook : « *Zijn zegel aan iets hechten* » en « *met zijn dood bezegelen* » stamt. Tegen de keerzijde van het zegel werd het *tegenzegel* (contrasigillum) gedrukt; vóor de invoering hiervan echter, drukte de zegelaar zijn *duim* in het weeke was, ten bewijze dat hij, en geen ander, zijn zegel er op gedrukt had. Aan den indruk van den duim herkende men de echtheid van het zegel, en dus ook van 't geschreven stuk.

Op een legpenning van Filips den Schoone komt dit spreekw. als randschrift voor : « *Ic. kent. al op mijn duimken,* anno 1491. » « Hiermede wordt bedoeld, dat hij, die den legpenning gebruikte om er mede te leggen, d. i. te rekenen(2), het rekenen in den grond verstond.

Anderen brengen die uitdrukking in verband met de beweging der vingeren, als men feiten of beweeggronden opsomt. Van dit tellen op de vingers komt echter ook : *Men kan dat op zijn vingers natellen*(3). (Hdg. *Sich etwas an den Fingern abzählen können,* en *Etwas an den Fingern herzählen.* — BORCHARDT, nr 354.)

115. *IJzer-vee sterft niet.*

In sommige streken van ons vaderland, zegt HARREBOMÉE, bestond vroeger de gewoonte om bij het verhuren van een hoeve of hofstede ook het vee daaronder te begrijpen. Dit vee behoorde dan, evenals de hoeve zelve, bij het einde van den huurtijd, in natura teruggegeven te worden. Het was dus zoo vast als ijzer, en vandaar : *ijzer-vee sterft niet.* — Ook bij de oude Joden had men bezittingen van ijzeren vee « door de huisvrouw in huwelijk aangebracht, en door den man tot een wettig bepaalden prijs aangenomen onder voorwaarde, dat bij sterfgeval of scheiding deze prijs

---

(1) R. ECKART, *Ndd. Sprichw. u. volkstüml. Redensarten,* Braunschweig, 1893.

(2) Over dat rekenen met legpenningen, zie *Noord en Zuid,* I, 255.

(3) *Noord en Zuid,* IX, 141.

moest worden uitbetaald, onverschillig of die voorwerpen hoogere of lagere waarde hadden verkregen of geheel weggeraakt waren. »

Met Dr. M. Höfler, den geleerden schrijver van *Deutsches Krankheitsnamenbuch*, denk ik dat het spreekw. *ijzervee sterft niet*, teruggaat op de oude ijzeren dierenoffers (*Tier-Votivgaben*), in Duitschland *Immerrind* en *Ewigkuh* genaamd, waarvan men nog afbeeldingen vindt in oude katholieke kerken.

Die ijzeren dierenoffers waren het symbool van den eeuwigen offerplicht, en zelfs de dood van het vee, waarvoor men offerde of een offer beloofde, kon van dien plicht niet ontslaan. Het dierenoffer — oorspr. in de plaats gekomen van het menschenoffer — kon door het dierenbeeld in ijzer of was vervangen worden; soms gaf de offeraar zooveel ijzer (of was) als zijn eigen gewicht of dat van het kranke dier bedroeg. Het ijzer verving, in overoude tijden, het geld en als dusdanig werd het zeer vroeg als offermiddel gebruikt; later gaf men de geldwaarde van het offer in onze tegenwoordige munt; zooals het thans nog dikwijls gebeurt, ofschoon in de katholieke kerken het levende dierenoffer nog lang niet verdwenen is (Zie b. v. mijn *Volksgeneeskunde*, bl. 93-110). Van dat oude ijzeren dierenoffer, vindt men nog in de kerk van St. Leonhard, te Huisingen (bij Hal), (1) een merkwaardig overblijfsel. Naast velerlei deelen van mensch en dier, liggen daar, in een grooten, houten bak, gansche paarden, zwijnen, koeien, hoenders, enz. — alles in plaatijzer. De bedevaarder moet de ijzeren afbeelding van het kranke dier of kranke lid op zijn weg ronddragen, wat hem natuurlijk van het offergeld niet ontslaat. Met dat geofferde *ijzervee*, met het Hgd. *Immerrind* en *Ewigkuh*, die den geloovigen landsman de genezing van zijn krank vee zoo goed als waarborgden, schijnt ons spreekw. dus wel in verband te staan.

Steun vindt die verklaring in de Friesche en Groningsche *ijzeren koe*, waarover de *Telegraaf* van 26 Dec. 1902 handelt. Predikanten en kosters, zegt het blad, « zullen zich deze benaming goed herinneren, omdat meer dan één van hen met de gewoonte heeft kennis gemaakt. In Scherpenzeel verstond men, althans eenigen tijd geleden, onder *ijzeren koe* nog een bedrag van 100 gulden, 't welk de bewoner van zekere boerenplaats moest opbrengen voor het predikants-traktement. In Drente was en is zeker, op sommige plaatsen, de gewoonte om den predikant bij het begin van zijn loopbaan aldaar *de ijzeren koe* ter hand te stellen, eene som van 60 tot 100 *f.* ongeveer. Hij ontving dit uit de kerkekas onder deze voorwaarde, dat bij geval van vertrek, emeritaat of versterf, de som wederom aan de kerkvoogden moest worden terugbetaald, opdat het onder dezelfde voorwaarden aan zijn opvolger kon worden ter hand gesteld. Waarschijnlijk is uit hetzelfde oude gebruik ontstaan de gewoonte, welke men nog in sommige plaatsen aantreft, nl. om den predikant voor zijn eerste preek eene som van 100 *f.* ter hand te stellen, welke som hij echter

(1) St. Leonhard wordt aldaar aangeroepen als patroon tegen de lamheid van menschen en dieren.

behoeft terug te storten in de kerkekas. In Groningen komen dergelijke posten voor onder de pastoralia te Noordlaren, Noorddijk e. a. en in Friesland, mogelijk ook in de andere provinciën, is de naam *ijzeren koe* geen onbekende.

De gedachte, welke men bij dat overhandigen van de geldsom, *ijzeren koe* genaamd, had, was zeker dat de predikant of koster daarvoor zich een koe zoude koopen en wel voor eigen gebruik »... Om de gedachte, aan de *ijzeren koe* verbonden, terug te vinden, dient men op te klimmen tot vroeger dagen. « JOH. LEOTANUS' beschrijving van Friesland, fol. 208, vertelt van een ijzeren koe, waarvan hij de stukken nog gezien heeft in de pastorie te Britswerd. Het was een stuk plaatijzer, gebogen in den vorm van een koe, welke ijzeren koe, bij gelegenheid van begrafenissen voor den dag werd gehaald en voor de lijkbaar om het kerkhof getrokken, ten minste wanneer daarbij een levende koe aan den priester werd toegezegd. Hieruit mag men opmaken, dat de ijzeren koe de plaats innam van de werkelijke. Ze moest aan een priester of kerk (schutsheilige) worden opgedragen, die bij zekere gelegenheden aanspraak had op een extra-geschenk. Allicht dat hieronder begrepen waren de begrafenissen. Het symbool van 't geen in natura moest worden opgebracht, was het stuk ijzer in de gedaante van een koe, waaruit volgde, dat een levende koe als geschenk moest worden gebracht. »

Vgl. : *Kerkegoed* (1) *heeft ijzeren tanden*, en *Kindergoed is ijzergoed*. (Zie Hoofdstuk Q. — *Zaken van godsdienstigen aard*).

116. *Wat den grond beroert, den heer behoert.*

Wat uit de schipbreuk aan land spoelt, al is 't ook van bekende personen, wordt de eigendom van den landsheer, aan wiens strand de goederen spoelden. Dat gebruik, steunend op oude keuren van de XVe eeuw of van vroeger, duurde voort tot in de XVIIIe eeuw (HARREBOMÉE.)

117. *Kiezen of deelen* (Het een of het ander. —R., C.-V. en J.) *Kiezen of kavelen* (J.). *Kieze of kabele* (OPPREL). *Gij moet* (of *kunt*) *kiezen of deelen* (Gij moet tot een besluit komen, zonder u nog langer te bedenken). Bij SART.-SCHREV. ter. I, 74 : *Sy mogen kiesen of deylen.*

Heeft zijn grond in het oude Hollandsche recht, waarbij bepaald was dat van twee personen, die iets hadden te verdeelen — een erfenis, een buit, gevonden voorwerpen, enz. — de eene de verdeeling maakte, en de andere de keuze had, zoodat deelen en kiezen niet aan denzelfden persoon teekwam. — Ik trof de spreekw. ook aan in de bekende *Hist. van Malegijs* (van 1556, bl. 261) : « *Kiest of deylt* oft ghijt met vrientscappen doen wilt oft met viantschap. »

Dat *deelen of kiezen*, in 't Land van Aalst onbekend, heet hier in

(1) De samenstelling *kerkegoed*, die in Vlaanderen van dagelijksch gebruik is, komt bij VAN DALE niet voor.

sommige dorpen : *trouwen of begijn worden*; zoo zegt men vaak tot een kaartspeler, die in 't spelen wat lang aarzelt : « *Allo, trouw of word begijn.* » In andere dorpen luidt het : *kaatsen of teekenen*. In denzelfden zin hoorde ik te Denderleeuw wel eens : « *Allo, eieren of jongen.* » Hier en daar in West-Vl. is het : *Wat doe-je, een blad of ne koolstok?* (*Bie.* XI. 110). Bij HARR. : *Een blad of een takkebos?* (ook wel : *of je muts?*)

118. *Halm geven* (1). — *Met mond en halm afstand van iets doen* (Afstand doen van zijn eigendomsrecht).

Volgens het oude Germaansche recht, moest een verkoop of een gift met een symbool gedaan worden, 't zij door het geven of wegwerpen van een stroohalm (*halmworp*), 't zij door het overreiken van een graszode, een loovertak, of iets dergelijks. Voor de overdracht van een huis, was in Vlaanderen het symbool, een spaander; voor een wijnberg, een rank; voor 'nen akker, een kluit aarde; voor een weide, een ronde graszode van 4 duim (2). Die zinnebeeldige afstand van eigendom geschiedde tevens door een mondelinge verklaring, en ten overstaan van rechter en getuigen.

119. *Den sleutel op de doodkist leggen* (Van een nalatenschap afzien; meestal wanneer er niets is). *De sleutel ligt daar op de doodkist* (Er blijft niets over). *De sleuters op het graf leggen* (DE BO). Vgl. Waalsch (Marche) : *On d'vret tapet s'clet su s'fosse* (= On devra jeter sa clé sur sa fosse. — DEJ., n° 684).

Eertijds diende de erfgenaam werkelijk den sleutel op de doodkist te leggen, wanneer hij aan den berooiden boedel van een overledene wou verzaken. Dat gebruik was zoo algemeen, dat zelfs de vorsten zich daaraan moesten onderwerpen. Zoo leest men in de Gesch. van Vlaanderen, dat de weduwe van Filips den Stoute, hertog van Bourgondië, in 1404, den « desolaten boedel » van haar gemaal aldus verstootte; zij ontdeed zich van haar gordel en lei dezen, nevens beurs en sleutels, op de doodkist (3). De spreekwijze is nog heden mondgemeen.

Voor de baar uit gaan is een synon. uitdr. van *den sleutel op de (dood)kist leggen*. In zijn *Inleiding tot de Holl. Rechtsgeleertheyd*, zegt H. DE GROOT o. a. : « Maer een vrouw den heele ghemeene boedel afstaende ende gaende voor de baer uit, alleen met haer daghelicksche kleederen, is bevrijt van de schulden die staende huwelick zijn gemaect » (*Ndl. Wdb.* II. 818).

120. *De boel is aan de kamer* (is failliet; is verloren). *Den boel aan de kamer geven* (Zich failliet laten verklaren). *De boel is aan de rottekamer* (BOE.).

---

(1) In *Loquela*, V, Bijblad.

(2) Aldus bij NOORDEWIER, 29.

(3) Naast die wijze van verzaking, bestond ook de halmworp (HALLEB., I, 144).

Herinnert aan de vroeger bestaande *desolate-boedelkamer*, d. i. het college van commissarissen belast met het beheer, de regeling en vereffening van failliete boedels.

121. *Bankroet, bankroeten; bankroet gaan, maken, spelen*; *bankroet zijn* (Bankbreuk; staking van betalingen). Hgd. *Bankerott machen*. Eng. *to become a bankrupt*. Fr. *faire banqueroute*.

Bankroet, in ouderen vorm *bankeroet* (bij Kil. *banckerote*), is ontleend aan het Fr. *banqueroute*, van het Ital. *banco rotto* (1) = gebroken bank. Als de wisselaar in Italië niet meer kon betalen, werd zijn bank (toonbank) op het *foro* weggebroken (Z. *Ndl. Wdb.* II. 993-995).

---

(1) Dat *rotto* is het Latijn *ruptum ruptus*, van *rumpere* (breken), duidelijkst in het Eng. *bankrupt*.

F) ANDERE RECHTSOUDHEDEN.

122. — ***Geen veer van den mond kunnen blazen*** (Zeer zwak, uitgeput zijn. — C. T.). ***Hij kan geen veder van zijnen mond, geen mug van zijn hand blazen*** (WELTERS, 96). ***Als hij maar een veêr van zijn mond blazen kan, dan wil hij weêr over een huis springen*** (Van een herstellenden zieke, die dadelijk al zijn bezigheden wil hervatten. — BOE.). ***Zoolang hij eene veder van den mond kan blazen*** (Zoolang hij nog eenige middelen bezit. — V. D.).

In *Noord en Zuid*, XXI, 478-479, heeft Dr. A. BEETS aangetoond dat deze uitdr. hoogst waarschijnlijk aan de oude rechtspraktijk is ontleend. Er is een tijd geweest dat men bij een ter dood toe geslagen of gestoken persoon gerechtelijk trachtte uit te maken of hij al dan niet nog leefde, door te beproeven of men op zijn mond nog een « pluim » of veder kon zien « wagen », d. i. bewegen. « Was dat het geval, dan ook was het beslist dat de mishandelde nog niet dood was, en kon degene die de verwonding of den neerslag had gedaan vrij en ongehinderd en zonder vrees voor 't gerecht (« ongevangen en onbezorgd van den Heer of van iemand van wege den gerechte »), — naar verkiezing — bij zijn slachtoffer blijven staan, of zijns weegs gaan. » Ziehier een door Dr. BEETS meegedeelde bewijsplaats uit de *Statuten* van Maastricht, dagteekenend van 't jaar 1380 : « *De den anderen quetst, dat her ter erden velt, of dat he sich te bedde legt, wie men denen halden ende vangen sal.* I. Enden eirsten, want eyne vriheit is inder stadt van Luitken ende inden anderen gueden steden des bisdoms van Luitken ende der graefscap van Loen, dat eyn porter den anderen dar neder slaen of steken mach, ter doet toe wondt, ende bi den gequestden mach bliven staen, of opder straeten ghaen onghevangen ende onbesoirght van den here of van yemanne als van des gerichts weghen, *die wile ende also lange als der gequetsde dat leven in heet, ende also vele adoms dat men op synen mont eyne plume magh sien waghen* (1); enz.

---

(1) Zie CRAHAY, *Coutumes de la ville de Maestricht* (Brux., 1876, bl. 42a).

De uitdr. komt o. a. voor bij POIRTERS, *Masker*, 280 (oude uitg. bl. 300).

123. *De man is op het kerkhof* (Men versta niet : de man is dood, — maar : hij is buiten aanraking met het gerecht).

Sommige plaatsen — de heilige wouden, de altaren en tempels der goden (in den heidenschen tijd): de kerken, kerkhoven en kloosters (in later tijd) — waren toevluchtsoorden, of beter *vrijplaatsen*, waar de schuldige zich voor eenigen tijd aan alle gerechtelijke vervolging kon onttrekken.

Volgens HARREBOMÉE gebruikt men die spreekwijze, wanneer de een de schuld van 't kwaad op den ander werpt, en de laatst beschuldigde niet te vinden is.

STOETT (n° 328), steunend op « Campen » *die man is al opt kerckhoff* (= die man is al dood), acht het verkeerd hier aan het kerkhof als vrijplaats van den beschuldigde te denken.

124. *Het gaat boven de één en twintig* (Het is daar niet geheel buiten gevaar).

Niet alleen het kerkhof zelf was een vrijplaats, maar tot 21 voeten buiten den kerkhofmuur, bevond men zich, in de middeleeuwen, op een vrij grondgebied.

125. *Die licht borg wordt, moet voor Vianen zorgen* (Die licht borg wordt, kan ook licht genoodzaakt worden, om voor anderen te betalen). *Dat gaat naar Kuilenburg of naar Vianen, om er ongeluk te heelen* (Men maakt zich uit te voeten, om zijn vervolgers te ontgaan). *Kuilenburg is zijn voorland* (Hij gaat achteruit in zijn zaken).

Vianen en Kuilenburg waren vroeger vrijsteden, waar men de bankroetiers, die er een schuilplaats zochten, niet mocht vervolgen.

126. *Scherpgeneusd* (of *spitsgekind*) *en dungelipt : hangen! hangen!* Vgl. Waalsch-Fransch : *Fin nez, long menton, tennes lèpes* (dunne lippen), *pendez, pendez, monsieur le curé.* Luikerwaalsch : *Long minton, fènnès leppes et bétchou nez, Vât mix di s'pinde qui di s'marier* (= « Long menton, fines lèvres et pointu nez, Vaut mieux de se pendre que de se marier », waaronder verstaan is : met een vrouw van dien vorm).(1)

Wijst waarschijnlijk op een oud rechtsgebruik, waarbij een ter dood veroordeelde door een meisje kon verlost worden, mits zij verklaarde hem te zullen huwen. Vond de veroordeelde haar echter niet naar zijn

(1) *Wallonia*, VII. 133; DEJARDIN, *Dict. des Spots wallons*, n° 1964.

gading, dan mocht hij haar aanbod weigeren, en de bovenstaande spreekwijze zinspeelt op een dergelijk geval: liever hangen, dan zoo'n leelijk model te trouwen. Het oudst bekende voorbeeld daarvan vindt men in Frankrijk in 1430; te Antwerpen. in 1518; doch; het gebruik is ongetwijfeld ouder. Waarschijnlijk heeft het zijn grond in het aloude « mantel- of beschermrecht » der vorstinnen, die bedreigden en vervolgden « *onder haar mantel nemen* » (1) mochten, welk recht zich later tot een « genaderecht » vervormde; naderhand strekte dat voorrecht zich ook tot de edelvrouwen en later weer tot de burgerij uit. Dan verkreeg het een praktisch karakter: de vrouw die den veroordeelde verloste, zou hem ook trouwen (Zie *Volkskunde*, IX, 116).

In zijn *Hist. des environs de Bruxelles*, III, 339, deelt A. WAUTERS ons het geval mede van een jongen werkman, Pieter genaamd, die ten gevolge van een oproer ter dood veroordeeld was; 't geval had plaats te Watermaal, den 16 Sept. 1532. Op het laatste oogenblik verscheen er een jong meisje « les cheveux épars, la tête couronnée d'une couronne d'épis de la nouvelle récolte. Elle réclama le coupable en disant qu'elle était prête à l'épouser, s'il y consentait; l'usage était formel, Pierre fut mis en liberté. » — In de *Horæ belgicæ* van HOFFM. V. FALLERSL. (deel II, *Inl.*, bl. 69), komt een gedicht voor van 1618, waarin een ter dood veroordeelde een afzichtelijke vrouw, die hem de trouw aanbiedt, van de hand wijst. Ook een meisterlied van H. SACHS (*Der Student liess sich henken*) wijst op een dergelijk geval. Vgl. nog ERK-BÖHME, *Liederhort* I. bl. 234 en GELLERT's vertelling « *Der beherzte Entschluss.* » Voor de litteratuur betreffende dit onderwerp, zie men o. a. KÖHLER-BOLTE, *Kleinere Schriften*, III. 251 en *Pomm. Volksk.*, VII, 63.

Voor PROF. VERCOULLIE bet. het spreekw. eenvoudig: scherpe neus en dunne lippen zijn het uitzicht van een galgebrok; zoo iem. is tot de galg voorbestemd.

127. *Het hoofd in den schoot leggen* (Zich onderwerpen).

Duidelijker ware, zegt Prof. VERDAM (*Gesch*[2]., bl. 279): *Het hoofd in iemands schoot leggen*. Oorspr. zeide men: *enen* (iemand) *dat hovet in den scoot legghen*, zooals blijkt uit *Profijt. Liedeb.* 114, 4: *dies legghe ic nu met rouwe mijn hooft in uwen schoot* (STOETT, n° 811). Ontleend aan een vroeger gebruik, waarbij men zich en zijn leven als in iemands hand verklaarde. Volgens PROF. VERCOULLIE daarentegen: *het hoofd in zijn eigen schoot leggen*. Het is slechts een versterking van *het hoofd laten hangen* en bet. eigenlijk: door moedeloosheid allen weerstand laten varen. Uit bovenstaande citaat blijkt althans dat men zei: « *zijn* hoofd in *iemands* schoot leggen. »

128. *Met iem. op een witten voet staan. Witte voeten* (of *een*

---

(1) De *mantel* is een teeken van bescherming, vooral van vorsten en vorstinnen. Bij aanneming en wettiging werden de kinderen onder den mantel genomen; vandaar: *mantelkinderen* (Z. ons Hoofdst. K.).

wit voetjen bij iem. hebben (Van iem. wel gezien zijn. — *Loq.* XI. 64). Bij HARR. vindt men : *Hij heeft er een witten voet* (ook : *Vier witte voetjes bij iem. hebben*), en bij VAN DALE : *Zich op een witten voet weten te stellen* (Zich weten in te dringen). *Ievers nen witvoet hebben*, of *de witvoet zijn* (C.-V.). Ndd. (Holstein) : *En witten Fit bi Jemand hebben*, — en : *Sik en witten Föt maken bi Enen* (ECK. 135-136).

Aan de witte kleur, die steeds als de edelste gold, werd een zekere hoogere macht toegekend. Een wit ros berijden, was bij de Germanen het voorrecht van koningen en helden ; de heilige drakendooders der kristelijke kerk — een St. Machiel, een St. Joris — zijn schimmelrijders. Hier te lande voorspellen witte paarden geluk (*Volksk.* VIII, 153-154). Hiermee staat in verband SARTORIUS, ter. II. 26 : *De kunst heeft hier vier witte voeten* (Is hier bij elk in aanzien), ook pr. II, 19 : « *Ghy hebt vier witte voeten* » en *'t Witte kindt* », wat een gelukskind, een zondagskind beteekent, en overeenkomt met JUVENALIS' *gallinae filius albae*. En bij MARNIX, *Byenc.*, 189 b. vindt men : « Want dat en mach niemant doen dan onse L. Moeder de H. Roomsche Kercke, die *de vier witte voeten heeft*, ende en kan niet missen. »

Eertijds mochten witvoetige paarden de poorten der Vlaamsche steden tolvrij binnengaan : « *Een peerd met vier witte pooten mag door,* » heet het thans nog te Lokeren. In Haspengouw (RUTTEN, *Idiot.*) geldt nog het spreekw. : *Koeien met witte voeten mogen op het kerkhof grazen* (= Zijt ge wel gezien van de overheden, dan bekomt ge voordeelen). — Naar TACITUS bericht, werden bij de andere Germanen de glanzig witte paarden, die nooit menschelijken arbeid verricht hadden, op gemeene kosten onderhouden. In die oude voorstellingen en gebruiken zal wel de oorsprong van gezegde spreekwijzen liggen.

129. *Daar is wit op het steentje* (Er is kans dat ons iets gelukkigs wedervaart). Vgl. *Wit staan met iem.* (A.); bij SCH. : *Wit zijn met* of *bij iem.* (Er wel mee staan). *Witjes lachen* (Vriendelijk, blijde lachen. — STOETT, n° 2145).

« Het bijw. *witjes*, zegt STOETT, is gevormd van het bijv. nw. *wit* in den zin van vroolijk, waarnaast in de 17° eeuw ook bestond een znw. *wit* : vreugde, vroolijkheid (o. a. bij VONDEL : de felle dood, die nu geen *wit* mag zien). » Onder de vijf kerkkleuren is *wit* die van de vreugd.

Er is wit op 't steentje (Er is hoop op goeden uitval) wordt door H. GROESSER, in zijn *Rommelzoo* (Antw. 1897) opgegeven als een Antwerpsche spreekwijze. Ten onrechte, dunkt ons, brengt HARREBOMÉE den *witten gerechtssteen* hiermede in verband. « In vroegeren tijd », zegt hij, « bestond in ons vaderland, op verschillende plaatsen, de gewoonte, om de uitvoering der vonnissen op een steen te doen plaats hebben. Elk der rechthebbende standen bediende zich, tot uitvoering van zijn

eigen vonnis, van verschillend gekleurde steenen. De steen der geestelijken was *rood*, die der edelen *wit*, en die der poorters *blauw*. — We denken dat de witte kleur van den steen der edelen, alsook de spreekwijze zelve in het voorgaande nummer genoegzaam hun verklaring vinden.

130. *Den staf breken over iets* (Het ten strengste afkeuren). *Met iem. breken* (De vriendschap opzeggen). *Staven* (Beëedigen). *Den eed staven.*

KRAMERS geeft — wat bij VAN DALE niet voorkomt : *Den staf breken over iemand* (fig.) *lire à un condamné sa sentence de mort; condamner qn. sans rémission ou irrévocablement.* (Vgl. het Hgd. : *Den Stab brechen über Jemand*).

Zulks herinnert aan den tijd, toen de staf in de handen van koningen, veldheeren en rechters, een zinnebeeldig teeken was van hun macht, en de rechter, alvorens den ter dood veroordeelde aan den beul over te leveren, een hollen staf in drieën brak, en hem de stukken voor de voeten wierp, hetgeen te kennen gaf : voor u heeft het gerecht onwederroepelijk uitspraak gedaan. Met die verklaring echter kan FOCKEMA ANDREAE zich niet vereenigen. « Dan zou, zegt hij, de symboliseering al zeer zonderlijk wezen. Het verbreken van 's rechters staf, het zinnebeeld van zijn gezag, kan moeilijk de onherroepelijkheid, het blijvend gezag van zijn vonnis aanduiden. » Hij houdt zich aan een jonger formulier, dat den rechter laat zeggen : ich zerbreche mit diesem Stabe zugleich das Band zwischen der Menschheit und euch » hetgeen beteekent : de vredeband tusschen de menschen, door het rechterlijk gezag gehandhaafd, wordt in dit geval, symbolistisch, door den rechter verbroken; daardoor wordt de veroordeelde vredeloos en kon in ouden tijd ieder, in later tijd de beul hem straffeloos dooden. (1) — Hiermede staan in ververband : *met iem. breken* en *den eed staven.* Deze laatste zegswijze beteekende oorspronkelijk de eedafneming door den rechter onder een plechtig zwaaien van zijn staf; en nog langen tijd nadat de staf daarbij in onbruik was geraakt, bleef de uitdrukking voortleven. Ons *staven* = beëedigen, is er nog een overblijfsel van. Vgl. ook ons : *stafhouder*, Fr. *bâtonnier* = deken der advokaten, alsook het Fr. *rompre la paille* (bewaard in *Le Dépit amoureux* van MOLIÈRE, acte IV, sc. 4); thans eenvoudig *rompre.*

131. *Zweren bij kris en bij kras* (Zweren bij al wat heilig is).

TUINMAN denkt hier aan een verbastering van *kruis;* doch Dr DE JAGER(2) acht het aannemelijker met WEILAND de spreekw. van den naam *Christus* af te leiden. Bij *kris en kras*, zegt VERC., is een versterking door reduplicatie met ablaut van *kris*, dat verkort is uit *Christus*. Immers, men placht op het kruis te zweren.

SART.-SCHRET., sec. VII. 8. geeft : *Sweeren by kas ende by kruys* ; is dat relikwiekast? vraagt STOETT (no 1099). In de oude *Klucht van Sr. Filibert. Genaemd Oud-Mal* (1657) luidt de spreekw. weer anders : *Hy sweert by*

(1) FOCK. ANDREAE, t. a. pl., 122-123.

(2) *Verscheidenheden*, 152.

kruys en kras (1). — De *Honden-historie* van JAN VAN RIJSWIJCK (*Polit. Zweepslagen*, bl. 69) bevat deze strofe :

« Dit was te vet, dit ging te ver!
Men zwoer bij kris en kras
Dat zulke zwarte booze hond
Niet meer te dulden was. »

132. *Men kan den Fries gelooven, want hij heeft zijn haren met de vingeren aangeraakt.*

Haar en *baard* waren bij de oude Germanen de kenteekens van vrije mannen, en de aanraking daarvan gold, bij het zweren, als een heilige eed. De Friezen hadden voor gewoonte de hoofdharen aan de linkerzijde een weinig naar voren te halen en daarop de vingeren der rechterhand te leggen.

Vgl. *Geloof geen monnik, of hij hebbe haar in de hand.*

133. *Bij zijn zolen zweren.*

Zou deze spreekwijze haar oorsprong hebben in de oudtijds bestaande gewoonte, dat een aangegane verbintenis door het uittrekken en overreiken van een der schoenen bevestigd werd? Deze handelwijze werd, bij de Israelieten althans, als heilig geacht en stond met het doen van een eed gelijk. Zie RUTH, IV : 7 en 8. — Of zouden wij deze spreekw. aan de Engelsche hulptroepen, die vroeger bij ons in dienst waren, hebben afgeluisterd? Die toch zeggen : *by my soul* (spreek uit : *sool*) voor : *bij mijn ziel* (HARR. II, 508).

134. *Te hooi en te gras* (Hoogst zelden; zoo nu en dan maar eens; op ongeregelde tijden).

Die uitdr. was oorspr. een middeleeuwsche tijdsbepaling voor rechtsdagen, met de beteekenis : in den voorzomer (den *hooitijd*) en in het voorjaar, als het jonge gras uitschiet, « ten nieuwen grase » (nl. in April, de *grasmaand*); zij beteekende dus eigenlijk : tweemaal 's jaars, wat nog duidelijk blijkt uit deze plaats van BREDERO : « Sy (zijn dochter nl.), lacht by hoy en by gras, dat 's goelickjes tweemael 's jaers. » (*Ndl. Wdb.*, V. 580; *Mnl. Wdb.*, II. 2106) Vgl. Mnl. *Bi grase ende bi stro*, en *By corne* (koren) *ende by grase* = des zomers en des winters (NOORDEWIER, 151-152 en *Mnl. Wdb.*, III, 1923).

135. *Jaar en dag* (Wettige termijn van bezit, verjaringstermijn. Oudtijds gemeenlijk : een jaar, zes weken en drie dagen. Wie b. v. jaar en dag een goed bezeten had, kon er niet meer van beroofd worden.) Thans fig. = zeer lang : *Ik heb u in jaar en dag niet gezien* (In geen honderd jaar). Hgd. *Nach Jahr und Tag.*

---

(1) VAN MOERKERKEN, *Ndl. Kluchtspel in de 17e eeuw*, bl. 357.

Jaar en dag (= termijn van een jaar; Hgd. *Jahresfrist*), evenals 15 dagen = termijn van twee weken, met de oude (en nog bestaande) gewoonte om bij de juiste tijdruimte steeds een *toemaatje* te voegen, dat zeer veranderlijk was. Men sprak ook van « hondert jair ende enen dach » (zie VERDAM, *Mededeelingen v. d. Maatsch. d. Ndl. Lett.* 1902, bl. 37); men denke nog aan ons : *Eeuwig en zes weken*. Dit toemaatje (*délai*, Hgd. *Frist*) is een middel om niet te kort te komen.

136. *Op het kussen geraken* (Aan het bewind komen, tot een hooge waardigheid benoemd worden). *Op het kussen zitten* (Een aanzienlijke betrekking waarnemen). *Iem. op het kussen brengen*, of *helpen* (Iem. een aanzienl. betrekking doen bekomen). *Zijn kussen is omgekeerd* (Hij is van zijn betrekking ontzet).

Dat kussen zinspeelt op de gemakkelijke armstoelen, waarop de magistraatspersonen der Hollandsche republiek plaats namen (*Noord en Zuid*, I. 268).

In verband daarmee staat : *Iets op het tapijt* (ter tafel, te berde, ter sprake) *brengen*. *Dat zal (weer) op het tapijt komen. Daar is wat op het tapijt.* Hgd. *Etwas aufs Tapet bringen.* — Fr. *Mettre* (of *remettre*) *une affaire sur le tapis*. — Die spreekwijze is ontleend van het tapijt, dat over de tafel eener aanzienlijke vergadering gespreid was, of nog is.

137. *Daar niets is, scheldt de baljuw de boete kwijt* (1). — « *Elk moet zijn profijt zoeken* », *zei den boerenschout, en hij gaf een ton bier ten beste, op hoop dat de kinkels door den drank aan het vechten zouden raken.* — *Het is een arme schout, die zijn boete niet afwachten kan* (2). — *Der heeren zonde, der boeren boete* (2).

De *baljuw* (soms ook *drost*, *meier*, *ambtman*, of *schout* geheeten) was eertijds de titel van een ambtenaar, die door den landsheer met de rechtspraak in een zekere landstreek was belast. Zijn rechtsgebied (*baljuwschap*) was aanvankelijk verdeeld in *schoutambten*. De *schout*, eerst ondergeschikt aan den baljuw, later rechtstreeks onder 't oppergezag van den graaf geplaatst, was het hoofd der rechterlijke macht in de steden. De baljuws, die tot het einde der vorige eeuw bleven bestaan, vervulden laatst de rol van ons tegenwoordig Openbaar ministerie.

Bovenstaande spreekw. herinneren aan den tijd, toen de rechtspraak

---

(1) Ontleend aan GRUTERUS, III. (*Florilegium Ethico-Politicum*... Pars I, II en III. Francofurti, 1610, 1611 en 1612). Bij C. TUINMAN II, 176, luidt het spreekw. : *Daar niet is, scheld de bailju de boete quyt.*

(2) GRUTERUS, I. Het laatste ook bij SERVILIUS. Zie boven, n° 47.

door het gevolgde boetestelsel enkel een geldzaak was. Baljuws en schouten kochten hun betrekking tegen betaling eener som gelds. De vorst, die dat geld zoogezeid te leen ontving, kon die ambtenaars niet afzetten, zoolang hij gezegde som niet terugbetaald had. Daartoe was hij gewoonlijk niet in staat, tenzij een ander meer voor den post bood : een strengere toepassing der boeten scheen den kooper een nogal gemakkelijk middel om hem voor die grootere uitgaaf te vergoeden.

Over den *baljuw* raadplege men GAILLIARD, *Keure v. Hazebroek*, IV. 14 vlgg. en *N. en Zuid*, XXVI, 33.

Vgl. *Waar niets is, verliest de keizer zijn recht.* — *Die des konings gans eet, kakt de pluimen honderd jaar daarna*, want zijn macht reikt zeer ver, immers : *Koningen* (of *Groote heeren*) *hebben lange handen* (of *armen*), en *Groote heeren gedenken lang.* — *Het is kwaad kersen eten met de grooten; want zij tasten naar de rijpste en gooien met de steenen* (SART.-SCHREV. pr. IV, 48, geeft alleen : *Met Heeren ist quaedt Kerssen te eeten*).

138. *Schouten en baljouwen Grijpen als de wouwen* (1). — *Schouten en baljouwen Schuwt men als de wouwen* (2). — *Balju-wen zijn al haviken.* (3) — *Des baljuws messen snijden zeer.* — *Schouten* (of *Heeren*) *hebben veel ooren en oogen* (4). — *Drie papen van boozen rade, Drie schouten zonder genade, Drie boeren gierig en rijk, Zijn negen duivels van 't aardrijk.*

Deze spreekw. vinden genoegzaam hun verklaring in 't voorg. nummer.

139. *Dat mag ik de deur van den schout voorbijdragen* (Wat ik doe, is zeer veroorloofd, is wettig. — V. D.) *Wat hij geeft, ken-je wel voorbij den schout zijn deur dragen* (Hij geeft weinig weg. — BOE.).

Ik vind de spreekwijze in S. COSTER's *Boere-klucht, van Teeuwis de Boer* (VAN MOERKERKEN, *Kluchtspel*, bl. 42) : « Dat ghenoeght mach ick wel verby de Schouts deur draghen. » Op het woord *Schout* geeft BOEKENOOGEN nog : *Hij heb 'et zoo drok as de schout van 'et dorp en die had één koe.* — *Hij is zoo rijk as de schout van 't huisie* (Zeer arm). *De schout van Aimond zijn vogels* (De zeemeeuwen).

140. *'t Is beter ter dood verwezen te zijn door zeven doctoren, dan door den jongsten schepen* (5). *De jongste schepens wijzen*

---

(1) Bij GRUTERUS, I, en CATS.

(2) Bij SART.-SCHREV. pr. IV, 48.

(3) Bij GRUTERUS, III.

(4) Bij SERVILIUS en GRUTERUS, II.

(5) Aldus bij TUINMAN, II, 235. GRUTERUS, III, geeft : *Liever verwesen van thien medecyns, dan van seven Schepens.*

't vonnis (Jonge lui zijn spoedig gereed om een oordeel te vellen. *Ook* : Het oordeel van jonge lui wordt vaak boven dat van bejaarde menschen gesteld). — *Slecht schepen, slecht vonnis.* — *Lichte schepens geven licht vonnis.*

In den beginne waren de rechtsplegende macht en het stedelijk bestuur in dezelfde handen vereenigd, nl. in die van het college van schout en schepenen. Allengskens echter gingen zij enkele aanzienlijke burgers raadplegen, die eerst *raden*, later *burgemeesters* werden genaamd. Zoo kwam van lieverlede, naast het rechterlijk, ook een burgerlijk bestuur tot stand : Schout en schepenen, alleen rechterlijke ambtenaren gebleven, vertegenwoordigden den landsheer, en de burgemeesters (aanvankelijk door de schepenen, later door de burgerij gekozen), vertegenwoordigden de gemeente.

Het spreekw. *De jongste schepens wijzen het vonnis,* « is oorspronkelijk van de gewoonte om de jongste schepens het eerst hun stem te doen uitbrengen. » (HARR. II.).

141. *Rechtbank; schepenbank.* — Hgd. *Gerichtsbank. Schöffenbank.* — Eng. *Kingsbench* (Koningsbank, Fr. *Banc du roi*) = een voorheen door den koning in persoon voorgezeten oppergerechtshof in Engeland.

Eertijds zaten rechter en schepenen op banken; later hadden baljuw en schout een stoel, terwijl de schepenen op banken bleven zitten. Toen die banken bepaald verdwenen waren, bleef men toch spreken van *rechtbank* en *schepenbank.*

Vgl. *Fürstenbank* (vorstenbank), de voormalige zitplaats der Duitsche vorsten in den rijksraad. — *Le banc des ministres, de la noblesse, des évêques* (in openbare vergaderingen), de bank der ministers, des adels, der bisschoppen, *voor* : de ministers, den adel, de bisschoppen. — *Banc d'avocat* = kantoor van een advokaat.

Vgl. nog : *Bank* (*La banque*); *wisselbank*; *bankier*; *bankroet*; *vleeschbank*; *vischbank*, enz. enz. Men zal erkennen dat de banken eertijds een groote rol speelden. Zie ook *Ndl. Wdb.*, II, 975 vlgg.

142. *De vierschaar spannen. De vierschaar is gespannen* (De rechters zijn vergaderd). *Vóor de vierschaar* (het gerecht) *dagen.* Hgd. *Vor die vier Bänke kommen.*

Oudtijds, toen ieder gericht nog in de open lucht werd gehouden, waren de rechtsprekenden van de menigte gescheiden, naar het schijnt, door in den grond gestoken hazelstaven, waar een koord omheen was *gespannen*; later kwamen er palen met tusschengevlochten teenen, dan staketsels in de plaats. Zoo is er in oude oorkonden sprake van *rigtepale.* Zou ons *binnen de palen blijven* en *de palen te buiten gaan*, en het Hgd *Die Schranken überschreiten*, misschien daarop wijzen? — Binnen dien kring stonden doorgaans vier banken : één voor den schout, één voor de

schepenen, één voor den aanklager en één vóór den beschuldigde. Vandaar de uitdr. *De vierschaar spannen. Voor de vierschaar dagen.* Vgl. de oude Duitsche formule : *Klagen binnen vier Banken* (voor de gerechtelijke aanklacht).

Vierschaar, Mnl. *vierscare*. Nu, *scare* vermoedelijk uit *scaerne*, verwant met Ndd. *scharne, scherne*, Ohgd. *scranna* = bank (Mhgd. *schranne* = bank; *vierschaar* = met vier banken afgesperde ruimte) : verwant met *schrank* (Verc., *Etym. Wdb.*).

143. *Iets op de lange baan schuiven.* — Hgd. *Etwas auf die lange Bank schieben* (Telkens uitstellen en daardoor niet behandelen; er zich afmaken). *Dat is van de baan geschoven* (Voor goed afgesteld).

De Duitsche zegswijze geeft *bank*, en niet *baan*; zou men, daarop steunend, niet mogen besluiten, dat die spreekwijze de oorspronkelijke is, en dat men hier nogmaals een bank van de oude gerechtsplaats op het oog heeft?

Naast zich op de banken, zegt Borchardt, nº 108, legden de schepenen die stukken,. waarmede zij zich terstond wilden bezighouden; zaken, die zij wilden uitstellen, « *schoven zij op de lange bank* ». Nu, die oude banken, zooals somtijds nog heden aan den wand der boerenhuizen, waren geen planken met vier pikkels, maar lange kisten, die niet alleen tot zit-, maar ook tot bergplaats dienden. Vandaar bij Agricola : *Etwas in die langen Truhen legen*, wat door een verzamelaar der 18ᵉ eeuw in denzelfden zin wordt verklaard.

Vgl. nog ons : *Achter de bank geraken* (Vergeten worden). *Hij wordt achter de bank geschoven* (met opzet verwaarloosd).

Volgens Stoett is de oorsprong wellicht te zoeken in het damspel, waar men onder *de lange baan* verstaat de rij ruiten, welke de diagonaal van het kwadraat volgt (Zie zijn nº 124).

De oorsprong is in elk geval niet duidelijk (*Ndl. Wdb.*, II, 814).

144. *De zaak is nog hangende* of *aanhangig* (Hgd. *anhängig*); — ook : *De zaak* (of *het proces*) *hangt nog aan den spijker* (De zaak is nog onbeslist, nog niet afgedaan). Bij Sart.-Schrev., sec. VII. 49 : *Dat Proces blijft aen een nagel hangen.* — Fr. *Un procès pendant ; une cause pendante.*

Vroeger placht men de zakken, waarin administratieve zaken bewaard werden, aan een spijker te hangen. Doch i. v. *aanhangig* zegt *Ndl. Wdb.* : als 't ware nog verbonden zijnde, *hangende aan* het lichaam of de instelling, waaraan de beslissing, beoordeeling of bewerking er van is opgedragen. Mnl. *die sake hanct* (*vore den scepen*); *deir dat recht hangende is* (Zie *Ndl. Wdb.* V. 2080 vlg. en *Mnl. Wdb.*. III, 79).

Vgl. *Iets in petto houden* (bewaren tot gelegener tijd, voor zich houden). « *In petto*, — zegt Harr., is uit het Italiaansch genomen, in welke taal het beteekent : *in den zak*, en als rechtskundige term gebruikt wordt in

den zin, waar wij van *aan den spijker* spreken. Of men in Italië de administratieve zaken met hetzelfde doel in den zak *laat liggen*, als wij die *laten hangen*, weet ik niet. » — « Ik ken in 't Ital. geen ander *petto* — schrijft me Prof. VERCOULLIE, — dan *petto* uit Lat. *pectus* = borst. » Langs dien weg, overigens, is de spreekw. gemakkelijk te verklaren.

145. *Iemand bij den kraag pakken* (*vatten*, of *krijgen*.) — Hgd. *Einen beim Kragen fassen.*

Wilde de eischer den beklaagde gerechtelijk aantasten, dan moest hij hem met twee vingers aangrijpen in zijn opperste kleed : sik sin underwinden bime *hovetgate* d. i. kräag (*Saksenspiegel*). Door denzelfden aangreep werd aan den schuldeischer zijn schuldenaar, en verder ieder ander overtreder en veroordeelde overgeleverd (NOORDEWIER, 40).

Die zegswijze schijnt me echter ook anders te kunnen verklaard worden. *Kraag* beteekende oudtijds *keel*, *hals*; vandaar nog : *iets in zijn kraag slaan; een stuk in zijn kraag drinken*. De beteekenis van : *iem. bij den kraag pakken*, zou dus zijn : *iem. bij de keel* (*den hals*, of *den nek*) *grijpen*, om zich van hem meester te maken en hem te tuchtigen door eigen handen, of te doen tuchtigen door het gerecht.

Fr. *Prendre qn. au collet, à la gorge.*

146. *Ik zal hem vóor de roode deur doen komen* (d. i. vóor het gerecht. — SART.-SCHREV. sec. IX. 76. geeft : *Ghy sult voor de roode deur gaen*). — *Iem. vóor de roode deur hebben*, of *nemen* (Hem kapittelen, hem de les lezen).

Volgens FOCKEMA ANDREAE (t. a. pl., 121) heeft de uitdr. *vóor de roode deur* haar grond in de middeleeuwsche gewoonte der kasteelheeren een roode deur in de poorten hunner sloten te hebben. « Wie den heer iets te vragen had, meldde zich hier aan, wie ter verantwoording geroepen werd of beklaagd, *kwam vóor de roode deur.* »

« De roode deur, zegt HARR. I, 128, is de deur van 't bloedgerecht, en bij toepassing de deur der gevangenis en van elke gerechtsplaats, omdat de landsgebouwen rood geverfd worden. »

In hoeverre dit roodverven der landsgebouwen aan de werkelijkheid beantwoordt, weet ik niet, doch men kan tot verklaring der bloedkleur ook wel andere redenen doen gelden : de foltertuigen, het geeselen, het afsnijden van eenig lichaamsdeel, in vroegere tijden gebruikelijk, — waardoor er in de gevangenhuizen oneindig meer bloed vergoten werd dan heden ten dage.

Vgl. *de roode roe(de)*, voor : de strafvoltrekker, de beul.

In dit vers uit J. KEMP's *Klucht van de Bedrogen Smith* (1661) : « Wat roert het jou malle Pouwelis? 'k mien oock haast met een Hartje voor de roo deur te gaan » (1), heeft de zegsw. de beteekenis gekregen : in 't huwelijk treden, — en de verklaring hiervan moet gezocht worden in het feit

(1) VAN MOERKERKEN, *Ndl. Kluchtspel*, 411.

dat b. v. in Amsterdam, zooals De Roever (1) ons meedeelt, de kamer in de Oude Kerk, waar de commissarissen van huwelijkszaken vergaderden, door eene rood geschilderde deur met een der zijbeuken van de kerk, die als wachtkamer dienst deed, was verbonden.

Ik zal hem de blauwe trappen doen opgaan wordt door Tuinman opgegeven met dezelfde beteekenis als : *hem voor de roode deur doen komen.*

147. *Geen klager, geen rechter,* — of *Daar geen klager is, is geen rechter.*

Bij onze Frankische voorouders bestond geen hoegenaamde openbare aanklager, in den aard van ons Openbaar ministerie. Volgens het oud-Nederlandsche Recht kon geen misdadiger vervolgd worden, tenzij op aanklacht van het slachtoffer zelf of van diens bloedverwanten. Waar dus geen klager, geen eischer optrad, kon ook geen rechter zijn. Later eigenden de graven of hun plaatsvervangers zich voor zware misdrijven — moord, brand, vrouwenkracht (= verkrachting en eerroof) — de rechtsvordering toe. De Bourgondische vorsten eindelijk stelden hiervoor bepaalde ambtenaars aan, en onttrokken tevens dat recht aan bijzondere personen.

In zekeren zin echter is het spreekw. nog van toepassing, daar voor sommige vergrijpen, de beleedigde of de beschadigde zelf het feit dient aan te klagen ; anders is er geen vervolging.

148. *Iem. de doode hand nadragen* (Alle middelen bezigen, om iem. telkens weer aan zijn misdaad te herinneren).

Tot de veroordeeling van een misdadiger werd een dezer drie voorwaarden vereischt : de bekentenis, de betrapping op heeter daad, het vertoon van 't corpus delicti vóor 't gerecht (2). — In geval van moord, werd het lijk bij de aanklacht vertoond ; kon de zaak niet in tijds afgedaan worden, dan hieuw men het lijk de rechterhand af en deze verving dan het eigenlijke corpus delicti : *clagen metter dode hant.* Later mocht men daartoe een *wassen hand,* en eindelijk zelfs 't *bloedige kleed* als zinnebeeld gebruiken. Dat getuigde tegen den moordenaar.

Zie Stallaert, *Glossarium,* 554; Noordewier, 277 en 416-417 ; Verdam, *Mnl. Wdb.* II. 298 en *Ndl. Wdb.* V. 1776.

149. *Die niet kan betalen met geld, moet met zijn huid boeten. Die niet betaalt zijn gelletje, Boet daarvoor aan zijn velletje.*

Fr. *Qui ne paye de sa bourse, paye de sa peau.* Lat. *Qui non habet in nummis, luat in corpore.*

In den onbeschaafden voortijd, toen de Staat nog de orde niet kon handhaven, belastte zich de familie met het bestraffen der misdrijven aan een van hare leden gepleegd. Dat heette de bloedwraak, die bij menigen

---

(1) *Van Vrijen en Trouwen,* bl. 172. Zie ook Stoett, n° 348.

(2) Die drie dingen heetten eertijds : *gichtige mond, handhafte daad, blikkende schijn* (Noordewier, 416).

volksstam en vooral bij de Germanen in zwang was, en die thans nog bij sommige onbeschaafde volken thuis hoort. Zoo ontstond er tusschen de familie van den misdadiger of beleediger en die van den verslagene of beleedigde, een onverzoenlijke veete, die dikwijls veel bloed deed vergieten. Later trachtte de machtiger geworden Staat de bloedwraak tegen te werken; men begon de misdrijven te onderscheiden in zoenbare en onzoenbare. De eerste konden gezoend d. i. door een geldsom (*zoengeld, bloedgeld, weergeld*) (1) afgekocht worden. Eerlang werd het weergeld van algemeen gebruik, en de bloedwraak verdween. Die geldboete hing af van den rang, de kunne en den leeftijd van den beleedigde, alsook van den stand des beleedigers. Wie in lijfstraffelijke zaken zijn geldboete niet betaalde, boette het met zijn huid. Ook in andere zaken, waren de schuldenaars ter beschikking van hun schuldeischers en aan lijfsdwang onderworpen.

150. *Zoen* (kus); *zoenen* (kussen).

Bij de oude, gerechtelijke « verzoening », waarvan in ons vorig nr spraak is, behoorde de kus; deze gold, als het zinnebeeld van de kwijtschelding van het misdrevene. Vandaar ontwikkelde zich uit het Mnl. *soene* (verwant met Ohgd. *suona*, Nhgd. *sühne*, Oudn. *són* = offer) de tegenwoordige beteekenis *zoen* = kus (Zie Verc. i. v.).

151. *Hij heeft de grendels doorgegeten* (Gez. van een schuldenaar, die, op verzoek en op kosten van zijn schuldeischer in gijzeling gesteld, er zoolang blijft zitten tot de aanklager het moede wordt zijn onderhoud te betalen).

In onze Belgische wetten wordt de lijfsdwang, in burgerlijke zaken, slechts in enkele bepaalde gevallen toegelaten; in N.-Nedl. zijn die gevallen wel wat talrijker, meen ik. — Wat Prof. Fruin ons onlangs vertelde over Bilderdijk's eerste vrouw, die jaren lang een harer vijanden aldus in gijzeling hield — uit wraakzucht zijn schulden van andere schuldeischers afkoopend — ware hier te lande onmogelijk, en zoo ik me niet vergis, zou het ook in N.-Nedl. niet meer op dezelfde wijze toegaan.

Is de schuld *invorderbaar bij lijfsdwang*, dan zou toch ook te onzent de schuldenaar *de grendels* nog kunnen *dooreten*, omdat de eischer een deel van 't onderhoud moet betalen.

152. *'k Wil barvoets* (of *achterwaarts*) *naar Hal(le) gaan* (*als 't niet waar is*). — *'k Ga barvoets naar Hal(le) en op mijn kin(ne) naar Rome.* — Bij onze Henegouwsche Walen : *Que j'aille, pieds nus, à Hal.*

Dat soort van eedformule, die hier bij het volk, tot staving van een of ander gezegde, vaak wordt aangewend, herinnert aan den tijd, toen het opleggen eener verre bedevaart een zeer gewone straf was. Deze kon

(1) *Weergeld*. Hgd. *Wehrgeld* = *mangeld*, ter afkooping van den *manslag*.

gewoonlijk door een geldboete vervangen worden. De bedevaartplaatsen verschilden volgens de locale gebruiken. Leuven, zegt CANNAERT(1), stuurde zijn bedevaarders naar St-Joos op de Zee (bisdom van Amiens); Mechelen, naar St-Maarten te Tours, naar St-Jacob in Gallicië, naar Cyprus, enz. Die van het graafschap Limburg werden gezonden naar Rocamadour, Nancy en Vendôme; die van Diest naar Rome, Ferrare, Straatsburg. Het tarief of de *pelgrimagie-lijst* der stad Gent behelst meer dan 250 steden en vlekken in alle deelen van Europa en zelfs in Azië, waar de veroordeelden zich moesten heen begeven, alsook de opgave der sommen waarvoor die bedevaarten, zoo ze niet in eigen persoon moesten gedaan worden, konden worden afgekocht. De costumen van Diest, Limburg en Luik duiden dezen losprijs aan : voor den weg naar Cyprus, 30 realen; naar St-Jacob in Gallicië, 20 realen; naar Rome, 10 realen; naar Ferrare of Straatsburg, 5 carels.

Zij, die niet in staat waren dat losgeld te betalen, of die de bedevaart in eigen persoon moesten uitvoeren, ondernamen den tocht met schelpen bekleed, voorzien van kalebas en pelgrimsstaf (met *palster* en *scherpe*) (2) op Gods genade en den bedelzak; en bij hun terugkomst moesten zij door behoorlijke getuigschriften bewijzen, dat de reis werkelijk volbracht was.

153. *Op een leugen behoort een kinnebakslag.*

Bij de oude Germanen werden de leugenaars diep veracht en voor eerloozen gehouden. Bij hen was men gerechtigd den leugenaar klappen in 't aangezicht te geven. In zijn *Deutsche Rechtsalterthümer* heeft GRIMM aangetoond dat, volgens het Noordsche en Saksische recht, de lasteraar veroordeeld werd zichzelf op den mond te slaan en te zeggen : *Mond, gij hebt gelogen*, en daarna achterwaarts de gerechtsplaats te verlaten. De boete, welke hij daarbij opliep, heette *lippen- of mondgeld*. Vandaar ook het Duitsche spreekw., gansch gelijk aan het onze : *Op een leugen past een klap* (3).

Ook in Nederland gold het woord « leugenaar » als een zware beleediging. Daarop doelen nog enkele andere onzer spreekw. : *Wijs mij een leugenaar, ik wijs u een dief* (4). — *Al eer de leugen is ten end, zoo is uw goede naam geschend* (5). — Slechts een leugen ter voorkoming van een onverdelijk kwaad wordt verschoond : *Een leugen om best wil is geen zonde* (of *schaadt niet*).

---

(1) *Bydragen tot de kennis van het oude Strafrecht in Vlaenderen*, Gend, 1835, blz. 79 en vlg.

(2) *Palster* = beêvaartstaf; *scherpe, schaerpe* = reiszak, maal, waaruit 't Fr. *écharpe*, oorspr. = bourse, suspendue au cou (KILIAAN).

(3) Of is ons Ndl. spreekw., dat aan de *Campensche* verzameling (1550) ontleend is, wellicht uit het Duitsch overgenomen? Mr. C. VAN HALL (*De Nederl. Spreekw., tot het Regt betrekkelijk*, Amst. 1858), die het Duitsche spreekw. meedeelt, geeft er alleen de vertaling van.

(4) *Campen*, en GRUTERUS, II.

(5) CATS.

154. *Iem. water en vuur ontzeggen* (Alle gemeenschap met hem afsnijden). — Vgl. *Het land uitzeggen*, thans *ontzeggen* (Bannen. — V, D.).

« Bij de Romeinen, van wie wij de spreekwijze waarschijnlijk hebben overgenomen, sprak de rechter een bannissement uit onder het symbool van *water en vuur ontzeggen*, hetwelk noodzakelijk het vertrek van den veroordeelde ten gevolge had. » (HARR. II., 428). Vgl. wat CANNAERT (bl. 118) zegt : « In het grootste gedeelte der verbanningen, ten eeuwigen dage, werd nog daarby *eenen yegelycken verboeden, dat yemant hem spys oft dranck moet vercoepen, logeeren, in schuyten oft up waeghens vueren, op de hoogste boeten.* » -- De ban werd uitgesproken voor drie, tien, vijftig en zelfs voor honderd jaren en een dag. Hij, die voor 't leven gebannen was, mocht door elkeen ongestraft gedood worden, zoodra hij de grens overschreed.

155. *Vogelvrij* (Buiten bescherming der wet blootgesteld aan ieders vervolging). *Iem. vogelvrij verklaren.*

Volgens TUINMAN gez. van hen, wier banvonnis iedereen vrij stelt hen te dooden, waar men ze ook aantreffen moge, juist gelijk men vrijheid heeft een vogel te schieten. In dien zin ware *vogelvrij* : zoo vrij als een vogel, dien elkeen dooden kan. STOETT (n° 2047) meent evenwel met FOCKEMA ANDREAE, dat men moet denken « aan de vrijheid om vogels (ganzen, eenden, hoenders) in tegenstelling van andere dieren, die een eigenaar hebben, en van menschen, op zijn land dood te mogen slaan. Wie dus zoo vrij is als zulk een vogel, loopt een kwade kans. »

Beter, dunkt me, bij VERCOULLIE : *Vogelvrij*, verwant met Mhgd. *vogelvrî* (Nhgd. *vogelfrei*,), naar het *avibus permissus* van den banvloek, nl. « den vogelen in de lucht, den dieren in het woud, den visschen in het water overgelaten. »

156. *Graaf. — Dijkgraaf. — Pluimgraaf. — Aasgraaf.*

De *graaf* (Lat. *grafio* of *comes*) was oorspronkelijk een ambtenaar, die door den Vorst met de opperste rechtspraak in een landstreek werd belast, en er later ook het bestuur over kreeg. Dat leeft nog voort in samenstellingen als : *landgraaf, markgraaf, gouwgraaf*, enz. Ook in : *dijkgraaf* (opzichter der dijken, voorzitter van een polderbestuur); — *pluimgraaf* (opzichter van het gevogelte; ook aan boord een matroos, daarmee belast); *aasgraaf* (oude benaming van een stedelijk ambtenaar in sommige Holl. steden, belast met de rechtspraak in zaken van versch vischaas voor de kabeljauwvangst, enz.). — Zekere hofbeambten bekwamen mede den grafelijken titel, b. v. : de *stalgraaf* (*comes stabuli*, waarvan het Fransche *connétable* en het Eng. *constable* afstamt); deze heette ook *maarschalk*(1) en had het opzicht over de stallen van den Vorst.

(1) Het eerste lid, *maar*, bet. hengst, en is 't manl. van merrie (Hgd. *Mähre*, Eng. *mare*), en de eerste beteekenis van *schalk* is knecht. Dus maarschalk = paardeknecht, staloverste. Hieruit het Fr. *maréchal*, van waar Nhgd. *Marschall* (Z. VERCOULLIE, *Etym. Wdb.*).

Verder de *paltsgraaf* (*comes palatii, comes palatinus*), die den Vorst bij 't uitspreken van vonnissen ter zijde stond.

157. *De gruit in iets brengen* (Iets bederven).

Als inkomsten ontving de graaf zijn aandeel in de gerechtelijke boeten, de gruit- en hopgelden, enz. Verder behield hij zich het vischrecht in de groote wateren, het maalrecht, enz.

« *Gruit*, zeker plantaardig, kruidend toevoegsel aan het tot bier bestemde brouwvocht (in de 14de eeuw door de hop vervangen), waarvan in de middeleeuwen de alleenverkoop aan den landheer toekwam : *het recht van de gruit*, het doorgaans verpachte recht van het verkoopen van de gruit aan de brouwers, (later) een belasting op het gebrouwen bier; (veroud.) heffe, droesem; (gew.) slordig werk; (fig.) *de gruit in iets brengen*, iets bederven » (V. D.).

158. *Banmeulen* (In de Antw. Kempen : winkel, waar men verplicht is zijn loon in winkelwaren op te halen. — C.-V.).

De *ban-* of *bandmolen* (Fr. *Moulin banal*) was oorspr. een dwangmolen binnen een ban (*of* rechtsgebied) gelegen, waar de onderhoorigen verplicht waren hun graan te laten malen. Hij leeft nog heden voort in den Kempischen « banmeulen »; zoo hoort men ten N. O. van Antwerpen zeggen : *De werklié van Meneer B. zijn in den banmeulen bij zijnen boschwachter* (Ze moeten in den winkel van den boschwachter hun dagloon in winkelwaren ontvangen. — C.-V)

Zie Stallaert, *Gloss.*, I. 120; *Ndl. Wdb.* II. 998.

159. *Voren komt, voren maalt* (A.). *Die eerst komt, die eerst maalt* (De eerstgekomene wordt het eerst geholpen). Vgl. Ndd. *Wei 't este in de Müll'n kummet, de millt* (Eck. 371). Hgd. *Wer zuerst kommt, mahlt zuerst.* Fr. *Premier venu, premier moulu.*

Zinspeelt ongetwijfeld op den middeleeuwschen banmolen, waar degene die zich het eerst met zijn koorn aanbood, ook het eerst werd bediend. Blijkt dat niet duidelijk bij « Campen » : *Die yerst coemt, die maelt yerst*, of eenige dergelijke oude vormen, bij een aantal andere is het duidelijk, b. v. in de *Prov. Communia : Die eerst ter molen comt sal eerst malen;* evenzoo in *Seer schoone Spreeckwoorden.* De Antwerpenaar Goedthals, wiens vorm : *Voren komt, voren maelt* nog heden voortleeft in 't L. v. Aalst, vertaalt hem door : *Qui premier vient au molin, premier doitt moudre.* Veel ouder nog is de *Saksenspiegel* (naar 't Berlijnsche Hs. van 1369) : *Die ok irst to der molen kumt, die sal erst malen* (1). En Raepsaet geeft een charter van den heer van Landrécyes van 1191 in 't kort aldus weer :

(1) Uitg. Homeyer, Berlijn 1861 (Bij Büchmann. *Gefl. Worte*, 87).

« Le meunier sera tenu de moudre les grains des bourgeois chacun à son tour à l'ordre de leur arrivée. »

(Zie SURINGAR, *Erasmus*, n° 183; FOCKEMA ANDREAE, t. a. pl., 118-120; HARR., III. 38; STOETT, n° 1253; *Mnl. Wdb.* IV. 1061; *Ndl. Wdb.* IX. 140).

160. *Deurwaarder* (Gerechtelijk beambte, belast met het overbrengen van exploiten).

Deurwaarder (Mnl. *doerwaerder, doorwaerdere, dorewaerre*, enz.), van een ww. *waarden* (waaruit Fr. *garder*), Hgd. *warten*, bet. oorspr. 1) Deurwachter, Fr. *portier, gardien de l'huis, huissier de salle.* Zie b. v. MERTENS en TORFS, *Gesch van Antw.*, II. 609 (*Rek. van 1401*) : « Doerwaerder van der cameren ons heeren van Bourgoignen,.. sinen doerwaerdere van der zalen » — 2) Gerechtsbode, Fr. *huissier, officier de justice.*

Er bestond ook een vrouwelijke vorm : *doorwaerdesse, doorwaerdigge*: Fr. *huissière* (STALLAERT, I. 340 en 369); *Mnl. Wdb.* II. 293 vlg.; HATZF.-DARM. II. 1257).

G) LIJFSTRAFFELIJKE RECHTSPLEGING.

A) *De Pijn- of Folterbank.*

161. ***Iem. op de pijnbank leggen.*** Hgd. ***Jem. auf die Folter legen,*** of ***spannen***; Fr. ***Mettre qn. à la torture*** (Hem hevig martelen; fig. hem op een of andere wijze kwellen). — ***Op de pijnbank liggen.*** Fr. ***Être à la torture*** (Op de folterbank liggen; fig. in pijnlijke verlegenheid, in groote onrust, zeer ongeduldig zijn). — ***Folteren,*** (*af*)***martelen.*** Hgd. ***foltern,*** (*ab*)***martern***; Fr. ***torturer*** (Oorspr. pijnigen op de folterbank; thans : kwellen, doen lijden; b. v. ***zijn geest afmartelen*** of ***pijnigen*** = zijn hoofd breken, of kwellen. Hgd. ***sein Gehirn martern.*** Fr. ***donner la torture à son esprit, se donner la torture, mettre son esprit à la torture***).

Vgl. overigens *folteren,* (*af*)*martelen; foltern,* (*ab*)*martern; torturer* in hun verschillende beteekenissen.

Het middeleeuwsch gebruik der pijnbank, om door lichaamsfoltering aan beschuldigden bekentenissen af te persen — gesteund op deze dwaling, dat die bekentenis noodzakelijk is — bleef vele eeuwen voortbestaan. Het werd, tegen 't advies van al onze gerechtshoven, door een edict van Jozef II afgeschaft, maar door Leopold II weer hersteld, totdat eindelijk de Franschen het bij decreet van 17 Dec. 1794 bepaald afschaften. (1) Op dat dwangmiddel wijst het spreekw. : ***Men moet hem op de pijnbank leggen, om het er uit te krijgen*** (HARR., I, XVII). — Het water, het vuur, de koord, het gloeiend ijzer, de Spaansche laarzen of beenschroeven (*brodequins*), de wipgalg en het houten paard waren de gewoonste pijnigingsmiddelen.

Het houten paard (Fr. *chevalet*, Hgd. *Folterbank*) waarvan de ruggegraat in zekeren zin door een scherp gemaakte, uitstekende eiken plank werd gevormd, was vooral voor echtbreeksters bestemd, die er schrijlings

---

(1) Zie E. HUBERT. *La Torture aux Pays-Bas autrichiens pendant le XVIIIe siècle*, Brux., J. Lebègue, 1897.

moesten opzitten, en dan soms nog een kanonskogel aan elken voet hadden. In GODEWYCK's *Wittebroods-kinderen* (van 1641) leest men :

« Nu lustigh, liegh al meer, men sal u wel doen lijen,
Als ghij op 't *houte paert* sult *in u hembde rijen*,
Of als men u wel hert sal werpen op de banck
En *recken arm en been bijkans twee ellen lanck*,
Of als men u seer hart aan de *poley* sal prangen,
Doen aen u *kleynste toe* (= teen) *twee hondert ponden hangen*.(1) »

Het begrip « paard » is zelfs in 't woord *folteren* terug te vinden, zooals de etymologen ons leeren. Hgd. *foltern*, Ndl. *folteren*, zegt Prof. VERCOULLIE, komt van Mlat. *pulletrus* = veulen, folterbank, afgel. van Lat. *pullus* = jong dier; Gr. *pōlos* = jong paard. Uit Lat. *pullus* ontstond ook Fr. *poulie*, waaruit Eng. *pulley* en ons *palei*, *polei(e)*, *plei* = eig. katrol, oudtijds foltertuig : *iem. aan de palei(e) staan* (V. D.). Aldus in 't *Moortje* vs. 2145-2148 :

« Nu seyt sy neen, daar sy vlus anders sey,
Ick sie watter of is, sy moet eens *an de pley*,
Daar meester Farel huer also *langhe sal recken*
Tot hy de waarheyt haar wel uyt de mont sal trecken. »

Men vergel. nog Fr. *chevalet*.

162. *Op de wip staan* (Op het punt zijn gewipt te worden, d. i. de straf der wipgalg te ondergaan ; fig. op het punt zijn zijn ambt te verliezen). *Hij is fijn gewipt* (Gefopt. — A.).

Vgl. Fr. *Donner l'estrapade* = zijn geest op de pijnbank leggen, zich 't hoofd breken.

De *wip* of *wipgalg* (Hgd. *Wipgalgen*; Fr. *estrapade*) was een soort van galg, aan welker dwarsstuk men een betichte of veroordeelde bij de op den rug gebonden handen omhoog trok en even snel weer naar beneden liet vallen, waardoor zijn armen vaak uit het lid raakten. Voorheen een straf voor deserteurs, zegt VAN DALE, doch ook wel op anderen toegepast.

163. *Op den schopstoel zitten* (Zijn val, zijn nederlaag nabij zijn ; ieder oogenblik uit zijn ambt kunnen ontslagen worden). *Op den schipstoel staan* (Onvast staan. Te Kortrijk. — *Loq*. XV. 30). *Op nen schipstoel zitten* (C.-V. en J.). SART.-SCHREV. pr. V. 52 : *Ghy sit op een schop*.

Schopstoel heeft hier nagenoeg de beteekenis van *wipplank* (Hgd. *Schnellgalgen*, Fr. *escarpolette*, *balançoire*). Naar het schijnt, plaatste men daarop de tot verbanning veroordeelde misdadigers, (vagebonden, kinderdieven, enz.) om ze er vervolgens weer af te schoppen. Vgl. (gew.) *Op een schopstoel zitten* (In een huurhuis wonen). Zie nog STOETT, n° 1725.

(1) *Noord en Zuid*, XXVI, 29.

164. *Iem. de duimschroeven aanleggen*, of *aanzetten* (Hem door lastige vragen deerlijk in het nauw brengen). Hgd. *Einem Daumschrauben ansetzen*. Fr. *Mettre les pouces* en *Serrer les pouces à qn*. Men denke hier ook aan Fr. *poucettes* (*Mélusine*, III. 281) en aan Vlaamsch *den duim leggen* (Zich onderwerpen). Vgl. *De klink op den duim hebben* (In 't nauw gebracht zijn, C.-V.); *iem. de prang* (of *den nijper*) *op den neus zetten* (zie beneden, nº 169).

Zooals de naam reeds duidelijk genoeg zegt, werd de duimschroef eertijds tot pijniging der verdachten aan den duim aangelegd.

165. *Over 't rek halen* (Op de pijnbank uitrekken). — *Rekbank*.

Die spreekwijze bij C. Tuinman aangehaald, beteekent volgens hem : op de pijnbank uitrekken, en zoo doen klappen... Maar *over 't rek* kan ook beduiden, meer dan 't uitrekken lijden kan, wanneer iets zoodanigs moet bersten, en in stukken springen. — Harrebomée neemt die uitlegging letterlijk over.

De pijnbank, waarop een betichte werd uitgerekt, om hem een bekentenis af te dwingen, heette *rekbank*. Het woord bestaat nog in 't Hageland, in den zin van schotelrek en aanrechtbank.

166. *'k Laat me rekken, als 't niet waar is.* — *'k Laat me rekken van hier tot Rome*(1), *als ik lieg* (A.). In 't Land van Waas ook wel : « *Ik laat mij rekken van hier tot Romen En een krulleken aan alle boomen* (J.). Elders : *'k Laat mij rekken van hier tot Rome en rond alle boomen ne kronkel*(2), of : *ze mogen*(3) *mij rekken tot in d'helle* (A.).

Dergelijke eedformules, bij onze Vlaamsche volksklassen van dagelijksch gebruik, herinneren aan den tijd, toen het uitrekken van het lichaam op de folterbank hier ook in Vlaanderen tot de gewone lijfstraffelijke rechtspleging behoorde. Vgl. *'k laat mij ophangen;* — *'k laat me kappen* (of *in fijne stukskens kappen*); — *mijn kop af* (ook wel : *mijn kop vóor mijn voeten*).

Men hoort ook vaak verwenschingen als deze : *Ze moesten*(3) *hem* (of *dien schobbejak*) *rekken*.

167. *Den genadeslag geven* (Aan een gefolterde een laatsten slag geven, om zijn dood te bespoedigen; fig. *genadeslag* : de

(1) 't Volk zegt : *Roomen*, niet *Rome*.
(2) In Aalst en omstr. zegt men eig. : *krinkel*.
(3) *Ze mogen, ze moesten*, voor : *men mag, men moest*.

laatste ramp, die een reeds zwaar beproefden persoon geheel te gronde richt). Hgd. *Den Gnadenstosz geben*. Fr. *Donner le coup de grâce*. In het Vlaamsch ook : *iem. den godsklop geven* (Sch. en De Bo).

De *genadeslag*, de laatste, beslissende slag door den beul aan den gefolterde toegebracht, om hem door den dood uit het lijden te helpen, gold eigenlijk een veroordeelden misdadiger, en niet een betichte. Deze werd maar gepijnigd, om hem een schuldbekentenis af te persen, en het was verboden de marteling zoo ver te drijven of zoo lang aan te houden, dat de gemartelde er onder bezweek. Toch is dit meer dan eens gebeurd.

Het gebruik, niet de uitdrukking, bestond ook bij de Romeinen; men zei : *den doodslag geven*.

B) *Te pronk stellen. — Brandmerken. — Geeselen.*

168. *Zich openlijk te pronk stellen* (Zich door min of meer berispelijke daden aan de beoordeeling der menigte blootgeven).

Eertijds werden sommige misdadigers veroordeeld om in 't openbaar, aan een *schandpaal* (*kaak* of *pranger*) te kijk te staan; dat heette : *iem. te pronk stellen*, *iem. aan de kaak stellen*, of *zetten*.

169. *Iem. aan de kaak stellen*; vroeger : *op de kaak zetten*. (Iem. aan de openbare bespotting prijsgeven; de schande van iem. bekend maken; iem. ten toon stellen). Hgd. *Jem. an den Pranger stellen*. Fr. *Mettre qn. au pilori; attacher au carcan*.

De kaak was oorspronkelijk een ton, later een houten of steenen verhevenheid, waarop de veroordeelde, met ijzeren halsband (*prangijzer*, *pranger* = carcan) en kettingen aan den *schandpaal* bevestigd, in 't openbaar moest te pronk staan.

De Fransche *Code pénal*, door Napoleon I hier ingevoerd, behield die straf en « plaatste haar onder de crimineele, « blootelijk onteerende » straffen, die én als hoofd- én als bijkomende straf werd toegepast. Al wie veroordeeld was tot crimineele gevangenistuchthuisstraf zal, alvorens zijne straf te ondergaan, openlijk *aan de kaak* gesteld worden, en dáar een uur lang ten toon staan met een bord boven zijn hoofd, waarop met groote leesbare letters zijne namen, beroep, woonplaats, zijne misdaad en zijne straf vermeld staan (1). »

Ons oude woord *pranger* (*prangijzer*, van *prangen* = drukken, knellen; fig. benauwen, in het nauw brengen), dat in het Hoogduitsch is

(1) Winkler Prins, *Encyclopaedie*, IX, 150.

overgegaan, leeft ook nog voort in deze gewestel. uitdrukk. uit het Land van Aalst :

Iem. de prang op den neus zetten = door een of ander doortastend middel iem. dwingen tot spreken of handelen. De schandpaal of kaak werd oudtijds veelal *pelorijn* of *pilorijn* (1) geheeten (van 't Fr. *pilori*), en *Rond den Heerd*, IV, 243, 296, 304, noemt elf plaatsen uit Vlaanderen op, waar de oude pelorijnen tot heden toe zijn blijven staan of zeer onlangs nog stonden (o. a. te Izegem, te Male-bij-Brugge, te Moorsele, te Bellegem, te Dottenijs, te Heusden, enz.). Hier en daar in West-Vlaanderen, leeft het woord *pellerijn*, *pelderijn* in den volksmond nog voort, ook in de uitdr. *het pelderijn dienen*. « Er driemaal rond gaan — zegt De Bo, of er op de knie'n driemaal rond kruipen. Eertijds diende men het pelderijn te Male voor het wel gelukken van den tabak, dien men geplant had. Nu wordt dat niet meer gedaan, tenzij somwijlen door eenen sul, aan wien men wijsmaakt, dat hij allerbesten tabak zal hebben, als hij 't pelderijn dient (2). »

De *kerksteen* (*stechel*, *stichel*, *stiggel* — De Bo) een groote arduinen blok, dicht bij de kerkdeur geplaatst — vervangt in vele buitendorpen eenigermate den ouden schandpaal. Van daar richt de veldwachter zich, des zondags na de hoogmis, tot het publiek om zekere mededeelingen te doen over gemeentezaken, openbare verkoopingen, enz. Nu, het gebeurt soms wel, dat een eerroover, om vrij te zijn van gerechtelijke vervolging, zich gedwongen vindt, na de zondagmis, op den kersteen zijn woord te gaan herroepen en zóo, in 't openbaar den gelasterden persoon in zijn eer te herstellen.

Rondom Aalst heet die steen : *kerkestichel*, of eenvoudig *stichel*; te Lophem : *kerkstegele* (*Loq*. X. 35). Ik herinner hier aan 't Denderleeuwsche spreekw. :

« Op Kerstdag zijn de dagen gelengd
Gelijk een haan over den stichel springt, »

dat is de lengte van een haneschree.

170. *Iem. aan den schandpaal nagelen.* Fr. *Clouer qn. au pilori.*

Deze uitdr., die men soms door eenigszins ontwikkelde menschen hoort gebruiken, heeft dezelfde beteekenis als de voorgaande. Oorspronkelijk kwam er echter deze verzwarende omstandigheid bij, dat de misdadiger — doorgaans een recidivist — met een oor aan den paal gespijkerd werd, en daar zoo lang moest blijven staan, tot dat hij zijn oor afrukte.

De barbaarschte straffen — de geeseling, het afhakken van handen en voeten, het afsnijden van neus en ooren, het uitsteken der oogen, het

---

(1) Ook *pellorijn* en *pellarijn* (in de oude handvesten).

(2) Dat herinnert aan de bedevaarders naar Hal, die driemaal rond het standbeeld van den cellospeler Servais gaan.

doorboren der tong, het radbraken en vierendeelen, het levend verbranden of begraven, enz., — waren in vroegere tijden zeer gewoon, zooals men weet. Daarop wijst een spreekw. bij HARR. vermeld : *Hij is er beter afgekomen dan Trijn van Hamburg : die verloor er beide ooren bij* (1).

171. *Brandmerk* (Schandmerk met een gloeiend ijzer op het lichaam van een misdadiger gedrukt; schandvlek door misdaad op zich geladen). Hgd. *Brandmal*; Fr. *Marque*; *stigmate*. — *Brandmerken* (Brandmerk drukken (op); fig. schandvlekken). Hgd. *Brandmarken*; *Stigmatiser*.

Deze onteerende straf, die reeds aan de Grieken en de Romeinen bekend was, werd eerst omtrent het midden der 19e eeuw in de Nederlanden afgeschaft. Zij gold als een zelfstandige straf, en ook als een bijkomende bij een andere zware straf.

172. *Als 't niet waar is, B-Brugge mag op mijnen rug staan* (2). — *Hij heeft drie* X's *op den rug* (Hij is gebrandmerkt) (3). « *Ik loop met braadharing om,* » *zei Jeroen de Plerry, en hij was tot Enkhuizen gebrandmerkt* (Zinspeelt op de haringen in het Enkhuizer wapen, waarmee in die stad werd gebrandmerkt. — *Ndl. Wdb.* en H.).

Bij de Romeinen werd den weggeloopen slaaf een F (fugitivus=vluchteling) in het voorhoofd gebrand; sedert Constantijn echter zette men het merk op de hand of het been. In het oude Frankrijk — *le royaume des lis* — was het brandijzer met leliebloemen gemerkt, wat het brandmerken destijds *fleurdeliser* deed noemen; dit werd later vervangen door V (voor de dieven), en door GAL (voor de galeiboeven). In den aanvang der 19e eeuw, tot in 1832, ontvingen de veroordeelden tot dwangarbeid — op een der schouders — de letters T. F. (*travaux forcés*) of : T. P. (*travaux perpetuels*.)
Uit bovenstaande spreekw. en merken — B voor Brugge, drie X voor Amsterdam (naar het wapen dezer stad : drie kruisen), een haring voor Enkhuizen, — mag men wel besluiten, dat in de oude Nederlanden elke stad haar speciaal brandmerk bezat, en dat men het veelal op den rug zette.

---

(1) TRIJN PETERS, een beruchte dievegge, geb. te Maassluis, en bijgenaamd *Trijn van Hamburg*, omdat zij zich uitgaf als geboortig van dicht bij Hamburg. Zij werd 21 maal in hechtenis genomen, verscheidene malen gegeeseld en gebrandmerkt, de beide ooren afgesneden en stierf eindelijk aan de galg. Zij is de heldin van een kluchtspel, get. : *Klucht van Trijn van Hamborg* (1617).

(2) In *Loquela*, XVI. 81.

(3) Bij HARREBOMÉE, II, 233.

In een oude klucht van 1683 (*Noord en Zuid*, XXVI, 30) leest men :
« Ik wou, dat ik hem morgen veur 't Stadhuys soo te pronk sag staen
En dat s'hem 't rokje uytschudden en na de pael souwe leyen
Om dat dartele vleijs wat te kastyen, en dan op de koop toe noch *drie kruyssen op zen rug zouwe dreijen.* »

In GHESCHIER's *Proefsteen* (Antw., 1643) wordt op een ander brandmerk van Brugge gewezen :

« En dat hy kreegh op den rugge
'T *leeuwken* van de stadt van Brugghe;
Als een brandt-merck voor sijn quaedt,
Dat hy dé langhs 's Heeren straet(1). »

Vgl. verder de twee volg. n^rs^, alsook boven de n^rs^ 152 en 166.

173. *Hij wordt burger van de stad, met het wapen op den rug* (Hij komt in de gevangenis, na eerst gegeeseld en gebrandmerkt te zijn).

174. » *Ik kom er onnoozel aan* », *zei de gauwdief en hij werd met het stadswapen vereerd.* — « *Ik houd van zulk een stempel niet* », *zei Grietje, en zij zag een dief brandmerken.* — « *Wat fatale duw is dat,* » *zei Joor, en hij kreeg een brandmerk.* — *Het is aan het wambuis niet te zien, wie een brandmerk draagt.*

Uit de eerste twee van dit viertal blijkt, dat men ook hier te lande de dieven brandmerkte. Bovendien kwam daar nog vaak de geeselroede bij, zooals wij gaan zien.

175. « *Het zal vandaag een warme dag voor ons zijn,* » *zei de eene dief tegen den anderen, zij zouden gegeeseld en gebrandmerkt worden.* — *Dat verstaat zich zelf : een geeseling en een brandmerk.*

Dikwijls ondergingen de misdadigers, en vooral de dieven, beide straffen te gelijk : op het geeselen volgde het brandmerken.

176. *Op zoo'n geesel past zoo'n brandmerk* (Na zulk een kostlijk maal past zulk een lekkere sigaar).

« Geldersch spreekw. uit de dagen, toen bij erge booswichten *na* de geeseling het brandmerken werd toegepast. Aan de geeseling ging voor den delinquent een goede maaltijd vooraf, opdat hij ze beter zou kunnen doorstaan. » (*Woordenschat*). 't Is ook een Zaansche spreekwijze (BOE.).

177. *Geesel;* Hgd. *Geissel;* Fr. *Fouet.* (Strafwerktuig tot tuchtiging van misdadigers of tot zelfkastijding, bestaande uit smalle riemen of touwen, aan het einde voorzien van

(1) *Ndl. Wdb.* III, 1110.

knoopen, looden kogeltjes of ijzeren prikkels, en dienende om den rug en de lendenen ten bloede toe te slaan; tuchtzweep; b. v. in deze Bijbelsche zegsw. ontleend aan 2 *Kronijken*, X, 11 : *Den geesel met den schorpioen verwisselen*, of : *in den schorpioen veranderen*. — In fig. beteek. : *a*) wat den den mensch tuchtigt; b. v. *de geesel van 't geweten; den geesel der satire zwaaien; b*) zwaar onheil of ramp, noodlottige gebeurtenis of natuurverschijnsel, enz. als plaag, bezoeking of kwelling voorgesteld. Vgl. Fr. *fléau*; Oudfr. *flael*, van Lat. *flagellum* (*fouet*). — *Geeselen*. Hgd. *geisseln*; Fr. *fouetter, flageller, fustiger* (1) (Eig. de toepassing van den geesel als strafoefening op misdadigers. Ook bij uitbr. en overdr. gebruikt. Zie *Ndl. Wdb.* IV. 699-703, of Van Dale) (2). In 't Land van Aalst zegt men alg. *het graan geeselen*, of *uitgeeselen*, voor : de korrels uit de graanschooven kloppen, door deze met de hand op een *geeselbank*, een *geeselpaard* of een *geeselsteen* te slaan; later worden ze dan voor goed uitgedorscht. In het Zaansche heeft men : *De melk is gegeeseld* (Ze ziet blauw, nl. ten gevolge van het bijgevoegde water. — Boe.) (3).

Van oudsher staat de geeselstraf zoowel bij de Ostersche als bij de Westersche volken bekend. Vooral in de middeleeuwen kwam ze algemeen in zwang, en werd zelfs voor lichte overtredingen, op vagebonden, bedelaars en kleine dieven, toegepast. Ze diende ook :

a) als strafmiddel in de school, de kazerne, de gevangenis, het huisgezin, en als dusdanig is ze nog niet overal verdwenen;

b) als tuchtigingsmiddel in een gerechtelijk onderzoek, om onwillige betichten buigzamer, gedweeër te maken;

c) als verscherping der tuchthuisstraf; de veroordeelde ontving een geeseling als « welkom », en later een als « afscheid ter herinnering ».

De geeseling met roeden was hier zeer verschillend, zegt Cannaert

---

(1) *Fustiger*, Lat. *fustigare*, van *fustis*, stok.

(2) *Geeselaar; geeseling; geeselstraf; geeselkoord, geeselriem, geeselroede, geeselzweep; geeselslag; geeselpaal; geeselbrok* (vgl. : *galgebrok, galgenaas*). Men denke ook aan de middeleeuwsche, dweepzieke sekte der *Geeselaars* of *Flagellanten* (*geeselbroeders* of *-monniken*) en hun *geeselvaarten* d. i. omgangen of processiën (Zie P. Fredericq. *De Secten der Geeselaars en der Dansers in de Nederlanden tijdens de 14e eeuw*. Brussel, 1897).

(3) Rondom Aalst en noordwaarts, tot Wachtebeke toe, zegt men in zulk geval : *Ze is gedoopt*.

(*Oude Strafrecht in Vlaenderen*, 35) : « In lichte zaken en dikwyls voor eene eerste faut, geschiedde zulks in *beslotene camere* van schepenen; in zwaerdere gevallen bracht men den misdadiger in *opene camere* daer hy openbaerlyk zyne straf onderstond; ook werd veeltyds de verwezene vooraf in opene kamer gegeeseld en daerna op eenen wagen aen eenen pael vastgemaekt, en in de voorname straten der gemeente, op elke standplaets van den ommegang, met versche roeden geslagen (1). »

In enkele Europeesche landen heeft de geeseling nog een wettelijk en feitelijk bestaan.

178. *Daar is een begijn te geeselen*. Bij HARR. : *Daar is een begijn te geeselen : wilt gij een been houden?* (Daar is iets aan de hand, waarbij men tegenwoordig moet zijn als bij een belangwekkend schouwspel. Ook in vragenden vorm gebezigd, om nieuwsgierigen af te schepen, die iem. op hinderlijke wijze aangapen of hun neus in iets steken, zonder er toe geroepen te zijn. — *Ndl. Wdb.*).

De geeseling eener begijn — zoo het feit in de Nederlanden ooit plaats gehad heeft — was zeker van aard om in hooge mate de nieuwsgierigheid op te wekken. Wellicht mocht het begijntje, over wie de onderstaande voetnota spreekt, ook al eens eventjes van de roede geproefd hebben.

179. *Hij heeft er een hond* (*hondje*), ook wel : *een begijn zien geeselen* (Hij heeft daar iets verschrikkelijks gezien, dat hem de plaats doet mijden. Inzonderheid in vragenden vorm gebezigd als een schertsend verwijt, dat iem. aan een ander doet, die hem in lang niet bezocht heeft. — *Ndl. Wdb.*).

180. *De kermis is een geeseling waard* (Gezeid als antwoord tegen iem. die, bij zijn terugkeer van de kermis, zich beklaagt dat hij met een nat pak is thuis gekomen).

Spreekw. uit het Land van Aalst, ook bij SCH., C.-V. en Joos vermeld. TUERLINCKX en RUTTEN geven : *Een kermis is een nat gat weerd;* in *Ndl. Wdb.*, II. 269 : *Kermisgaan is een bilslag waard.*

181. « *Hoe maak je zulke aardige posturen,* » *zei de beul tegen een gauwdief, en hij geeselde hem lustig.* — « *Ik zal maken, dat ik het aan je verdien,* » *zei de beul, en hem was van een*

(1) Die laatste straf werd in 1537 te Gent toegepast — zeker een zeldzaam geval — op een lid der regeering zelf, op Jan Sutterman, schepen van der keure, omdat hij een begijn onteerd had, en het bleek dat hij aan zijn eerste proef niet was. Bij de Romeinen bleven de hoogere klassen van de geeseling vrij.

gauwdief een achtentwintig [1] *gepresenteerd, om wat zoetjes te geeselen,* — « *L'honneur aux dames,* » *zei de dief en hij liet de hoeren eerst geeselen.* — « *Dat gaat naar de dansschool,* » *zei Jan Pierri, en de beul bracht hem naar het schavot, om gegeeseld te worden.*

Het aanbieden van geld aan den beul, om de tuchtiging te verzachten, verdient opgemerkt te worden; de geeseling immers was vaak een heel willekeurige straf. Ook de geeseling der hoeren dient de aandacht te vestigen.

182. *Met zijn eigen roede wordt hij gegeeseld* [2] (Hij heeft zijn eigen ongeluk bewerkt). — *Hij maakt een roé vaor zijn eigen gat.* Bij SART.-SCHREV. pr. I. 91 : *Hy maeckt een roede tot sijn eygen aers.*

In *Proverbia Seriosa* (of *Communia*), de oudste verzameling van Ndl. spreekw. (verschenen te Deventer, omstreeks 1480) staat het laatste spreekw. aldus : *Menich maeckt een roe tot sijns selfs eers.* Vgl. Hgd. *Sich selbst eine Rute binden.* Fr. *Il a fait la verge dont il est battu.*

183. *De roé is van 't gat* (De geesel is voorbij, het gevaar dreigt niet meer). — *Het is vergeten, zoo ras de roede van den aars* (of *van de bil*) *is.*

184. *Onder iemands roede zijn* (Aan iem. heel en al onderworpen zijn). — *De roede ontwassen zijn* (Niet meer onder de tucht van ouders of schoolmeesters staan, zelfstandig kunnen of willen handelen). — *De roede kussen* (Zich aan de tuchtiging geduldig onderwerpen).

Het « kussen der roede » gebeurde letterlijk, na voltrokken straf, en beteekent dus : voor de straf bedanken, bekennen dat ze rechtvaardig en heilzaam is.

185. *De roode roede* (De strafvoltrekker — voor misdadigers, — de beul).

186. *Rokje uit spelen* (Al zijn kleederen uitspelen).

Hoogst waarschijnlijk wijst dat op de geeselstraf, toegediend op de naakte huid van een misdadiger, die dus eerst zijn rokje moest afleggen.

187. *Hij zal van den bok droomen* (Hem staat een bestraffing te wachten, hij zal er van langs krijgen).

Het woord *bok* beteekent o. a. zekere houten toestellen die ietwat op

---

(1) Zilveren muntstuk van 28 stuivers.

(2) Bij SART.-SCHREV. pr. II, 28.

het dier van dien naam gelijken; het duidt nl. ook een zeker straftuig, een soort van geeselbank aan (Vgl. boven *folteren*, nr 161.)

« Wellicht is hieruit bij overdracht ontstaan de uitdr. *Spaansche bok*, in Suriname gebruikelijk voor : Strafoefening op de negers toegepast, waarbij deze, na gebonden te zijn, op de achterdeelen geslagen worden.

« Misschien hangt hiermede ook samen de zegswijze : Hij zal van den bok droomen. » (*Ndl. Wdb.*, III. 260).

188. *Hij kan (*of *mag) zijne ooren schudden dat ze klappen* (Hij mag met opgeheven hoofde onder de menschen komen).

Deze vroeger alg. bekende, dial. uitdr. herinnert aan den tijd, zegt STOETT (n° 1466), « dat men voor eenig misdrijf gestraft werd met het verlies van één of beide ooren. » Vgl. boven n° 170 en beneden n° 238 nota 10. Zie GAILLIARD, *K. van Hazebr.*, II, 191 en IV. 276 vlg.; VERDAM, *Mnl. Wdb.* V, 1991; HARR. II. 148; en *N. en Zuid*, XXVI, 31.

TUINM. geeft : *Ik mag mijn ooren schudden dat ze klappen*. Ik meen hier ook te mogen wijzen op DE MONT-DE COCK, *Vl. Wondersprookjes*, n° XIV, waar de afspraak luidt : « Eerst kwaad, neus en ooren kwijt. »

Volgens VERCOULLIE daarentegen wijst dat oorenschudden stellig op een dier; hij acht de uitdr. ontleend aan den jachthond, die opstaande zijn ooren schudt, als om te zeggen : nu gaan we voor goed beginnen.

Het *Ndl. Wdb.*, XI, 88 geeft geen verklaring.

c) *Radbraken. — Hangen.*

189. *Radbraken*. Hgd. *Radebrechen, rädern*; Fr. *rouer, punir du supplice de la roue, rompre*. — *Iem. tot het rad veroordeelen*. Hgd. *Jem. zum Rade verdammen*; Fr. *condamner qn. à la roue*.

Het *radbraken* is een overoude straf. Men denke aan koning Ixios, uit de Grieksche oudheid, wegens zijn schuldige liefde met Hera, door Zeus aan een altoos ronddraaiend rad vastgeklonken. Eertijds werd ze in verschillende landen van Europa op zware misdadigers — enkel op mannen (gewoonl. oudermoorders) — toegepast, en nog in 1730 te Izegem wegens moord aan een vrouw voltrokken. Naar het woord zegt, werden de leden van den veroordeelde op een rad (later op een kruis) gebroken; en dan werd het lichaam door de spaken gevlochten en met het rad op een staak gezet Niet zelden echter maakte men aan die marteling een einde door den *genadeslag*, of voorkwam haar wel eens door voorafgaande worging. — « Brijzelen met enkele raderen is later in gebruik gekomen, en geschiedde oorspronkelijk met wagens, gelijk nog in Indië velen onder de wielen van Jaggernauts wagen. » (NOORDEWIER, 307).

Bij KIL. *radbraecken*; bij PLANTIJN : *raeybraken* (STOETT, n° 1638). In *Reinaert* I. vs 531 leest men : « Hi doet u *breken ende raden* » (= radbraken).

Vgl. Fr. *il a été roué de coups*.

190. *Als geradbraakt zijn* (In de hoogste mate vermoeid zijn). Hgd. *Wie gerädert sein;* Fr. *avoir le corps brisé; roué (de fatigue).*

Vgl. Fr. *Être sur la roue* (Groote pijnen, angst uitstaan, in hevige onrust zijn).

191. *Een zaak radbraken* (bederven ; Fr. *gâter*). — *Een naam radbraken* (verminken ; Fr. *estropier*). — *De taal radbraken* (slecht spreken ; Fr. *écorcher*. Hgd. *die Sprache radebrechen*).

Dat *radbraken* hier fig. gebruikt is, valt dadelijk in het oog.

197. *Een deuntje* (of *liedje*) *den hals breken* (Het liedje bederven, verknoeien, radbraken).

Die zegswijze, bij verscheidene onzer oudere schrijvers te vinden, o. a. bij HOOFT, VONDEL, VAN HEEMSKERK, ASSELIJN, VAN EFFEN, werd door DR. STOETT (*Noord en Zuid*, XX. 214) verklaard als eenvoudig beteekenend : *het liedje opzeggen, nazingen*. DR. A. BEETS heeft echter bewezen, dat er het bijbegrip dient aan toegevoegd : *geen recht laten wedervaren aan vorm of inhoud*, zoodat dit opzeggen of nazingen eigenlijk gelijkstaat met « afdreunen, aframmelen », in andere woorden met het liedje *radbraken*, zooals wij ons thans gewoonlijk uitdrukken (Zie *Ndl. Wdb.* V. 1662, en vooral *Noord en Zuid*, XXI. 80).

193. « *Je zult mijn schonken en bonken in tweeën slaan* », *zei de mof en hij werd geradbraakt.*

194. « *De kwaaddoeners moeten gestraft worden* », *zei besje, en zij zag haar man op het rad zitten.*

195. *Ze moesten* (voor : *men moest*) *hem radbraken* (Verwensching uit den volksmond).

196. *Daar staat galg en rad op* (Dat wordt ten strengste gestraft). Hgd. *Es steht Rad und Galgen darauf; auf dies Verbrechen steht das Rad* (of *der Galgen*). Fr. *C'est un cas pendable; il y va de la corde* (of *du gibet*). — *Iem. met galg en rad dreigen* (Vreeselijke bedreigingen tegen iem. uiten). — *Hij groeit voor galg en rad op* (Het wordt een volslagen deugniet).

De *galg* wordt dikwijls met namen van andere strafwerktuigen verbonden, en vooral de uitdr. *galg en rad* (*Galgen und Rad*, of omgekeerd) komt veel voor.

197. *Galg en rad voeren* (Een aantal litteekens — rechthoekige en ronde — in 't gelaat dragen, in vechtpartijen gekregen).

« Schertsende uitdr. bij de geringe lieden van den ouden tijd, die

daarin als 't ware hun adellijk wapen roemden tegenover de baljuws en groote heeren, die in den eigenlijken zin *galg en rad voerden*, d. i. lijfsgericht oefenden. » (*Ndl. Wdb.* IV, 170).

198. *Iem. ophangen, opknoopen; aan de galg hangen.* Hgd. *Jem. henken, am Galgen hängen.* Fr. *prendre qn., attacher au gibet (à la potence)* — *Iem. tot de galg (tot den strop,* of *tot de koord) veroordeelen,* (of *verwijzen*). *Iem. naar de galg zenden* Hgd. *Jem. zum Galgen (zum Strange) verurteilen;* Fr. *condamner* (of *envoyer qn.*) *au gibet (à la corde).* — *Aan de galg komen,* of *(ge)raken.* Hgd. *An den Galgen kommen.*

Het *hangen* was eertijds een algemeen verbreide lijfstraf, die volgens Tacitus reeds bij de oude Germanen bestond : lafaards en verraders, zegt hij, werden door hen *aan boomen opgehangen.* Met die aloude toepassingswijze der galgstraf schijnt de etymologie van *galg* nagenoeg overeen te stemmen ; dit woordje, dat in alle Germaansche talen te vinden is, bet. oorspronkelijk, volgens Prof. Vercoullie, boomstam, paal, niet alleen blijkens de verwante Baltische woorden, Litausch *zalga* = staak, en Lettisch *schalga* = roede, maar vooral blijkens het feit dat het woord in 't Got. en Oghd. = kruis van Christus. Het kruis heette in 't Ags. *roede*, dus ook *stang, paal.* Samenstellingen als *galgeboom*, en zegswijzen als : *op een tak wonen* (= hangen), *aan een tak hangen*; *tot galg en tak veroordeelen*; *men moet eten, al waren alle boomen galgen* (1); *den dürren Galgen reiten,* — in verschillende Germ. talen voorkomend, wijzen vooral op den *boom(tak).*

Een verzwaring dier reeds zoo onteerende straf, en daardoor ook een grootere schande voor de bloedverwanten, bestond in : *a*) het hooger hangen dan de andere misdadigers; zoo zegt in den *Reinaert* Bruin de Beer tot Isengrijn en Tibert :

Gawi, ende hanghene so hoghe,
Dats lachter hebben al sine vrient ! »

(= Gaan wij, en hangen hem zoo hoog, dat er schande van hebben al zijne vrienden, verwanten).

b) den veroordeelde tusschen een paar honden of wolven op te knoopen. Dit werd vooral bij de Joden gedaan.

Vrouwen ophangen was in strijd met de zeden; men verdronk, verbrandde of steenigde haar. — Galgen werden bij voorkeur opgericht op kruisstraten en eenigszins verhevene plaatsen; nog heden vindt men hier en daar hoogten, die *galgeveld* of *galgenberg* heeten.

---

(1) Nederl. spreekw. reeds voorkomend bij Servilius, en in de verz. van *Campen*. Sart.-Schrev. geeft sec. IX, 61, en ter. VI, 48 : *Daer moet gegeten zijn, al waren alle boomen galgen.*

199. *Iem. aan de galg helpen* (Maken dat hij opgehangen wordt). Hgd. *Jem. an den Galgen bringen* (of *schicken*).

200. *Iem. aan de galg praten,* of *klappen* (Door beschuldiging of getuigenis maken, dat hij tot de galg veroordeeld wordt).

In 't Land van Aalst zegt men van een onnoozelaar, die zijn eigen geheimen niet weet te verzwijgen : *Hij zou zijn zelven* (of *zijn eigen*) *aan de galg klappen* (ook bij J.).

Vgl. Fr. *Dire d'un homme pis que pendre.* Luikerwaalsch : *Ennès dire qui po pinde* (Letterlijk = En dire que pour pendre. — DEJ. n° 1021).

201. *Aan de galg dansen* (Aan de galg hangen).

Schertsend, in toespeling op de schommelende beweging van den gehangene.

202. *Iem. van de galg verbidden* (Een tot de galg veroordeelde bevrijden, door te beloven hem te zullen trouwen).

Vgl. boven n° 126.

203. *Verlost gij iem. van de galg, hij zal er u tot loon graag zelf aanhangen.*

Aldus bij TUINMAN; bij DE BRUNE (1) luidt het : *Die iem. van de galg verlost, wordt van hem opgehangen.*

Vgl. Hgd. *Wer einen vom Galgen erlöset, den henkte der Erlöste gern selber dran* (2).

204. *Het is tusschen hangen en worgen* (Het gaat tusschen twee dreigende gevaren, 't is een netelige zaak). — In de 1e uitg. van SART. (1561) : *Thuschen thangen ende tworgen* (3) (In zeer pijnlijke of in radelooze onzekerheid. Zie SART.-SCHREV. pr. I, 51 en *Ndl. Wdb.* V, 2068).

In 't Hageland luidt het : *Tusschen het hangen en 't worgen,* met de beteekenis : *a)* tamelijk slecht : *hij gedraagt zich tusschen 't hangen en 't worgen.* *b)* met veel moeite : *zijn werk tusschen 't hangen en 't worgen gedaan krijgen* (T.) In 't Land van Aalst zegt men : *Tusschen 't hangen en 't veruörgen* (4) met de beteekenis : in pijnlijke onzekerheid : « *Hoe is 't nu met den zieke?* » vraagt er een, « *zou hij genezen?* » — « *'t Is nog altijd tusschen 't hangen en 't verwörgen.* » Of b. v. « *Zou hij die plaats* (*betrekking*)

---

(1) *Banket-werk van goede gedachten.* Amst. 1658. J. DE BRUNE was Raadpensionaris van Zeeland en tijdgenoot van J. CATS.

(2) SCHRADER, *Der Bilderschmuck.*

(3) SURINGAR, n° XCVII.

(4) *Verworgen* (uitgespr. *verwergen*) is er verbasterd tot : *verwelgen.*

nu krijgen? » — « *'t Is tusschen 'thangen en 't verwörgen.* » Ook op de vraag: « *Trouwt zij nu binnen kort?* » kan zoo'n antwoord volgen. Nagenoeg evenzoo bij SCH., CORN.-VERVL. en JOOS. Vgl. *Tusschen den hamer en 't aanbeeld.*

205. *Altijd hangen en nooit worgen* (In een toestand verkeeren te slecht om te leven en niet slecht genoeg om te sterven. — DE BO).

206. *Een mensch is nooit te oud om te leeren, maar altijd te jong om te hangen* (T. en C.-V.). *Die niet oud wil worden, moet zich jong hangen* (J.).

207. *Hangen heeft geen haast, als het maar vóor 't worgen geschiedt* (Schertsend tot iem. die met ongeduldige drift roept. — V. D.) « *Hangen heeft geen haast* » *zei de dief, en hij stond op de galgeladder.* — J.).

208. *Hij heeft het hangen verdiend* (V. D.). *Hij is waard opgehangen. Hij verdient de galg* (A.). *Hij is den strop waard.*

Fr. *Il mérite la potence (la corde).*

209. *Hij is rijp voor den strop* (of *de galg*). *Hij heeft den strop om den hals. De strop wacht hem.*

Fr. *Il sent la hart. Il a la hart au cou. Il traîne son licou.*

210. *Hij zal de galg niet ontloopen* (Hij zal aan de galg sterven).

Hgd. *Dem Strange nicht entgehen.* Vgl. ook Hgd. *Am Galgen baumeln; er musz baumeln.* In 't L. v. Aalst zegt men tot een grooten deugniet: *Ge zult van uw leven opgehangen worden.*

211. *Hij groeit op voor de galg* (Van jonge deugnieten gezeid, wier slechte opvoeding hen tot de ondeugd voert en naar de galg). *Hij is op het galgenpad.*

212. *Een strop van een jongen* (Een kleine deugniet, een guit. — ALG.).

Strop, hetzelfde als *galgestrop*, bet. eig. iem., die den strop, de galg verdient. Ook MOL. en GALLÉE hebben het woord voor « kwajongen ». Vgl. SCH. *Bijv.*: *bast* (snaak, schelmken); *Ndt. Wdb.* V. 2056: *hang(e)bast* (schurk); RUTTEN: *galg* (guit). Hgd. *Galgenstrick*; Eng. *hangrope, hangstring.*

213. *Galgekapelaan* (Kapelaan, die den veroordeelde naar de galg geleidt; spottend: beul. — V. D.). *Galgepater* (Oor-

spr., de pater of priester, die den veroordeelde tot op het galgeveld vergezelde; thans, in Hageland en Haspengouw : galgenaas, galgeschelm. — SCH. *Bijv.*; T. en R.). Ook *Galgetrooster*.

Vgl. *Galgepreek*.

214. *Galgenaas* (Eig. het lijk van een gehangene, dat aan de galg tot aas der vogels verstrekt; fig. gemeene deugniet. Plat scheldwoord). *Galgebrok*(1) (In dezelfde beteekenissen).

Vgl. *Galgerot, galgeschelm, galgekind, galgelap (-lapper), galgenaar.* — Bij Joos : *galgenhout. Zoo erg (of stout) als 't hout van de galg.*

Hgd. *Galgenaas, Galgenbraten, Galgendieb, Galgenpack, Galgenschelm, Galgenschwengel, Galgenvogel.* — Fr. *Pendard, pendaille*; *gibier de potence; gens de sac et de corde (de sac et de licou).*

215. *Die kerel is den strop niet waard* (Hij is boosaardig, — tot niets in staat).

Fr. *Cet homme ne vaut pas la corde pour le pendre.* Waalsch : *I n' vât nin l'coide po l pinde* (DEJ. nr 776).

216. *De galg ziet hem uit de oogen,* of *de oogen uit* (De schelmerij is in zijn oogen te lezen en zal hem tot de galg doen komen). *De galg zit in uw oogen; ik zie de galg in uw oogen* (DE BO).

Waalsch : *Il a l'jubet d'vins les oûye* (= Il a le gibet dans les yeux. — DEJ. n° 1417). Fr. *Le mot potence est écrit sur son front.*

217. *Hij ziet er uit, als was hij van de galg gedropen,* of *gevallen*(2) (Als een schelm van de ergste soort).

Hgd. *Er sieht aus, wie vom Galgen gefallen.* Nederd. *He süht ut, as wenn he utr Galgen schüddet is* (EICH. n° 596) (3). Fr. *Il a l'air d'un pendu.*

Vgl. ook : *Hij is de galg ontloopen,* en *Galgetronie.* Hgd. *Galgengesicht*; *Galgenmiene.* Fr. *Mine patibulaire* (van Lat. *patibulum* = galg).

218. *Hij spint* (of *draait*) *zijn eigen strop. Hij draait een strop om zijn eigen hals. Hij haalt zijn eigen strop toe. Hij dingt naar den strop.* (Hij doet dingen, die naar de galg leiden).

Fr. *Il file sa corde. Il se met la corde au cou.*

219. *Zich* (*zelven*) *een strop om den hals binden,* of *halen* (Onvoordeelig bezit, schadelijke aankoop).

Vgl. Fr. *Se mettre la corde au cou* (= Zich moedwillig aan een groot gevaar of verlies blootstellen).

---

(1) Vgl. *Geeselbrok, hellebrok.*

(2) Reeds bij SERVILIUS en DE BRUNE.

(3) K. EICHWALD, *Ndd. Sprichw. u. Redensarten.* 8° Ausg. Bremen, 1868.

220. *Iem. den strop om den hals doen* (Iem. in het nauw brengen).

Vgl. Fr. *Mettre qn. la corde au cou* (= Iem. te gronde richten).

221. *Door de galg druipen* (Aan een groot gevaar ontsnappen). *Wel door den strop vallen* (Er goed van afkomen. — R.).

Vgl. Hgd. *Hart am Seil vorbei kommen; das Seil streifen.* Fr. *Friser la corde.*

222. *Loop naar de galg.* (De Bo). *Hang u op.* (Platte verwensching. — A). *Neem een strop en hang u op* (Pak u weg van hier. — J.).

Vgl. *Loop naar de maan (naar den duivel, naar de weerlicht,* enz.) — Ndd. (Oostfri.) *Lôp an de Galg, dann fallen di gén Pannen up de Kopp.* (Holstein) : *Gâ an 'n Galgen* (Eck. 135) Hgd. *Geh an den Galgen. Lauf und henk dich selber.* — Fr. *Va te faire pendre. Pends-toi.*

223. *Ik laat mij hangen als het niet waar is* (Als sterke verzekering. — *Ndl. Wdb.* V. 2088). *'k Laat mij ophangen, als ik lieg* (of *als ik er iets van versta.* — A.).

Fr. *Je veux être pendu, si ce n'est pas vrai* (*si j'y comprends qc.*) — Zie nº 166 en 152.

224. *'k Laat mij liever ophangen* (*dan zoo iets te doen,* of *toe te staan*). *'k Ware weerd opgehangen.*

Fr. *Je veux être pendu, si j'y consens.*

225. *Een galg in het oog hebben,* of *krijgen* (Eig. van misdadigers gezegd, die voor de ontdekking hunner schelmerijen en het ontvangen der verdiende straf vreezen. Bij uitbreiding: kwaad vermoeden hebben, achterdocht opvatten).

226. *Voor (tot) de galg geboren zijn* (Van onverbeterbare deugnieten gez., die door hun boozen aanleg als bestemd schijnen om eenmaal gehangen te worden). *Hij is met een hennepzeel geboren.*

227. *Die tot de galg geboren is, verdrinkt niet* (De booswicht ontgaat de hem toekomende straf niet. — V. D.). *Die voor de galg geboren is, zal op de zee niet verdrinken* (J.). Bij «Campen» : *Hy en sal niet verdrencken, soe veer alst waeter over die galge niet en gaet* (Meijer, 44).

Hgd. *Wer (was) am Galgen vertrocknen soll, ersauft nicht im Wasser* (1). *Was zum Galgen geboren ist, ersauft nicht* (1). *Er ersauft nicht, das Wasser*

(1) Schrader, *Bilderschmuck*, 496.

gings denn über den Galgen (1). Ndd. (Rijnprov.) : *Wä am Galge stärve sall, sterv net em Bât,* — en : *Wàs âm Galge sterve sall, wéd am Rhing* (= Rijn) *nit versuffe* (Eck. 185). — Fr. *Ce qui est destiné au gibet, ne se noie pas.*

Dit spreekw. steunt in den grond op het geloof aan het fatalisme, dat bij onze volksklassen nog algemeen wordt gevonden en waarover ik later zal handelen. Enkele voorbeelden : *Hij is voor 't ongeluk geboren. Die een varken is moet in het schot. Men kan zijn lot niet ontgaan. Die tot vier oorden geboren is, kan tot geen stuiver komen. Die tot een korkoek geboren is, zal de horens niet gemakkelijk ontgaan. Als er een steen uit de lucht viel, kreeg ik hem op mijn kop. Een gelukkig dwaas behoeft geen wijsheid. Beter een ons geluk dan een kilo verstand.*

228. *De galg behoudt haar recht* (Vroeg of laat komt een schelm aan de galg, wordt het kwaad gestraft).

Fr. *Le gibet ne perd pas ses droits.*

229. *'t Is boter tegen de galg gekletst* (H., C.-V., J. en A.); *'t is boter aan de galg* (A.), of *aan de galg gesmeerd* ('t Is vergeefsche moeite, vooral toegepast op de moeite, die men zich geeft voor iemands zedelijke verbetering. — C. T. en H.). — Ndd. (Rijnprov.) *Dat es Botter ân der Galge geschmêt* (Eck. 69). Hgd. *Das ist Butter an der Galgen.*

« Zeer gewone uitdr., zegt *Ndl Wdb.* IV. 171, denkelijk aan eenig bepaald feit of gebruik ontleend, doch waarvan het nog niet gelukt is een aannemelijke verklaring te vinden ». (*Z. Ndl. Wdb.* III. 704 en *Navorscher,* III, 272; XX. 209, 579; XXI, 206 vlg.). Dr. Stoett denkt met Tuinman dat men er niets anders mee heeft willen uitdrukken dan « al strijkt men daar aan noch zo veel boter, zy is en blijft een galg » (C. T. I. 19). Boter, iets lekkers, aan een galg te smeren, is ze verspillen; en zulks kon tot de beteekenis leiden : nutteloos werk verrichten, vergeefsche pogingen doen. *'t Is al boter aan de galg* komt reeds voor in het 17de eeuwsch Antw. liederbundeltje *Den eerelycken Pluckvogel* (Stoett, nº 281). Prof. Vercoullie, uitgaande van den gebruikelijker vorm : « Boter *tegen* de galg », wil uitleggen : remedie tegen een onvermijdelijken dood (*boter,* immers, is een zeer gewone keukenremedie, — en *galg* = dood door halsrechting, dus onvermijdelijk, waarbij de troost niet geldt : zoolang er leven is, is er hoop).

Vgl. *'t Is water op een eend* (Joos, *Schatten,* 98); *het is gelijk het op eene aande regent* (D. B.); *een plaaster op een houten been* (A.).

230. *Mee gevangen, meegehangen* (In gezelschap moet men met de anderen meedoen; *of* met schelmen gevangen, met hen gestraft).

Hgd. *Mitgefangen, mitgehangen.* Fr. *Pris avec, pendu avec. Par compagnie on se fait pendre. Compagnie fait prendre les gens.*

---

(1) Schrader, *Bilderschmuck,* 496.

231. *Zeven is een galg vol.* — Hgd. *Sieben machen einen Galgen voll.* Ndd. (Holstein) *En Galgen vull* (= Zeven personen).

Wanneer zeven personen in gezelschap vereenigd zijn, zeggen de Duitschers, schertsenderwijze : « Nu zijn we juist een galg vol. » Vandaar heet dat getal bij hen : *Galgenzahl.* — Ontleend aan het getal misdadigers, dat de groote, op drie stijlen rustende galg bevatten kon. De eereplaats, te midden ietwat verhevener dan de zijplaatsen, werd dan ingenomen door den grootsten schurk.

Vgl. *Hij maakt meer lawijt als zeven dieven aan de galg* (C.-V.).

232. *Het galgt beter dan het burgemeestert* (Het brengt eerder aan de galg dan op het kussen; van handelingen gezeid, waarin men meer gevaar dan voordeel ziet). *Het moet galgen of burgemeesteren* (Op het kussen of in 't verderf).

233. *Het is beter onder de galg gebiecht dan nooit* (Beter later zijn ongelijk erkend dan nooit).

234. *De galg is voor de ongelukkigen* (De rijke en machtige misdadigers ontkomen de straf). — *De galch mach geen rijck man dragen* (Sart.-Schrev., quart. 41).

Fr. *Le gibet n'est que pour les malheureux.*

235. *De groote dieven hangen de kleine*(1). *Kleine dieven hangt men op, en groote laat men loopen*(2). — Bij Sart-Schrev. ter. VI, 51 : *De kleyne Diefkens hanght hy, de groote laet hy loopen.*

Vgl. *Groote visschen scheuren het net*, of *springen uit den ketel* (Cats). Hgd. *Die kleinen Diebe hängt man, die grossen lässt man laufen.* Nederd. (Waldeck) : *Kleine Dêwe hängel me, graute lett me laupen.* (Eck. 79). Pruisen : *Nur die dummen Diebe werden gehangen* (Fri. n° 579) (3).

Fr. *Les gros larrons font pendre les petits.* Waalsch : *On pend les p'tits voleur et on lait là les gros* (Dej. n° 8169).

Ofschoon ook thans nog de machtigen en rijken dezer aarde zich soms aan een verdiende straf weten te onttrekken, (4) was dat eertijds,

---

(1) Bij Servilius, en Gruterus. I.

(2) Reeds in de *Proverbia Seriosa;* ook bij Servilius, Gruterus, II, Cats, de Brune, enz.

(3) Frischbier. *Preuss. Sprichw. u. volksthüml. Redensarten.* Berlin, 1865.

(4) Dezer dagen nog zei M. Viviani in de Fransche Kamer, en zijn redevoering werd in heel Frankrijk aangeplakt : « La magistrature a toujours double visage : un visage aimable et souriant tourné du côté

toen alleman nog niet gelijk was voor de wet, toen adel en geestelijkheid nog zoovele voorrechten genoten, oneindig meer het geval, zooals overigens aan eenieder bekend is. Men weet ook, dat de rijke, door het betalen eener boet, van de lijfstraf ontslagen werd, terwijl de arme dezelfde misdaad aan den geeselpaal of de galg moest uitboeten (Zie n° 149).

236. *Het is niet geraden van de galg te spreken, daar de waard een dief is.*

Fr. *Il ne faut pas parler de corde, dans la maison d'un pendu.*

237 *Die zich dood werkt wordt onder de galg begraven* (Die zich bij 't werk al te zeer inspant, heeft toch geen loon of dank te wachten. Spottende aanmaning om den arbeid niet te zwaar op te nemen).

Eig. een woordspeling, ontleend aan gehangen dieven, die zich in den eigenlijken zin *dood werken*, d. i. in den strop doodspartelen, en dan, wanneer hun lijk afvalt, onder de galg hun graf vinden. Aldus (Tuinman en *Ndl. Wdb.*, IV. 131), doch mijn vriend Alf. Van Werveke (Gent), houdt de aldaar gegeven verklaring voor onjuist.

« Immers, onder de galg begraven worden, zegt hij, was vroeger de schandelijkste begraving. Dit bewijst o. a. het feit dat de Raad van Vlaanderen, in Juni 1569, een ordonnantie uitvaardigde, waarbij de Geuzen, die sterven zonder de HH. Sacramenten te hebben ontvangen, zullen begraven worden *onder de galghe als heretijcquen ende sacramentschenders, dwelck in sommighe plaetsen alreede ter executie gheleyt es gheweest met beroerte vande naeste vrienden ende ghebueren, die tselve qualick wilden ghedoogen Dagboek v.* Corn. en Ph. van Campen, bl. 225). — Anderzijds is het onjuist te zeggen, dat een gehangene begraven werd, als hij afviel. Ik kan bewijzen, dat een afgevallen gehangene door den beul weder werd opgehangen en dat bloedverwanten, die een gehangene afsneden en begroeven, daarvoor werden gestraft. De lijken werden aan de galg opgegeten door raven en kraaien en het galgeveld was bezaaid met de beenderen. » (Uit een persoonlijk schrijven). — Dat was dus als een overblijfsel van de opvatting der oude Germanen omtrent het godsdienstig karakter der doodstraf. Voor hen was deze een offer, bestemd om de wraak der goden wegens de bedreven misdaad af te keeren. Ook de terechtstelling der krijgsgevangenen had dit karakter. Zes jaar na de overwinning van Varus, vond Germanicus nog de beenderen der gesneuvelde Romeinen benevens de offersteenen op het slagveld, en de geraamten der krijgsgevangenen hingen nog aan de galg (1).

---

des puissants et des heureux, un visage glacé et impitoyable pour les faibles et les misérables. » En de briefwisselaar der *Indépendance belge* voegt er bij : « Il n'est pas de vérité historique et philosophique mieux établie. On pourrait rappeler, à ce propos, une infinité de passages des auteurs les plus célèbres en toute langue. » (Nr van 2n April '98).

(1) Golther. *Germ. Myth.*, 548. 553.

238. *Een dief past nergens beter dan aan de galg*(1). *Die stelen wil moet om geen galg denken*(2). *Die zich het stelen troost, trooste zich de galg*(3). *Wie dronken steelt, moet nuchteren hangen.*

Hgd. *Trunken gestohlen, nüchtern gehängt. Es ist einem Diebe nirgends besser, als am Galgen* (Fri. n° 578). Ndd. (Westf.) : *Wai besoapen stelt, mot nüchtern hangen* (Eck. 44). — Fr. *Tant prend larron qu'on le pend.* — Vgl. *Wat men dronken doet, moet men nuchter zijnde, misgelden.* Dit was in de oude tijden niet altoos het geval.

In de Campensche verz. leest men de eerste spreekw. zoo : *Een dief is nergens beter dan ander galgen daer heft men vrede voer hem.* De Brune geeft twee vormen :

Een dief can nerghens beter zijn
Als aen een galg, of kennep-lijn(4).
En : *Den dief die hoort de galghe toe.*

Uit die voorbeelden blijkt, dat eertijds de dief gehangen werd : op het stelen stond de galg. Talrijk zijn de spreekw., die daarop wijzen : *Tot een grooten dief behoort een groote strop* (5). *De nemers hangt men bij de dieven* (6). *Het lust mij als een dief het hangen* (7). *Hoe dichter aan de galg, hoe meer dieven. Men vindt meer dieven dan galgen* (8). *Waren er geen dieven, daar waren geen galgen* (9). *Om het stelen en andere zonden, worden er wetten en galgen gevonden. Eerst een raap, dan een schaap, dan een koe, zoo gaat het naar de galge toe* (10), enz.

239. *Waren er geen prangdieven, er waren geen hangdieven* (Zonder helers, geen stelers. — Alg.). Te Passchendale :

---

(1) Aldus bij Tuinman.

(2) Bij Cats.

(3) Reeds in de *Proverbia Seriosa.*

(4) Men denke aan ons Vlaamsch : *kemp* en het Lat. *cannabis.*

(5) Reeds in de verzam. *Seer schoone Spreeckwoorden*, Tantwerpen, 1549.

(6) *Campen.*

(7) de Brune.

(8) Gruterus, II.

(9) Servilius ; Gruterus, II, en Sart.-Schrev. sec. I. 34.

(10) Voor de straf werd natuurlijk rekening gehouden met de grootte van den diefstal, met de hoeveelste maal en andere omstandigheden ; zoo behelsden de landrechten van Overijsel (17e en 18e eeuw) dit art.: « Edoch om die eerste simpele dieverije zonder huisbreking sal een dief niet hangen, maar openlijk gegeeseld en gebannen worden. Insgelijks niet om de tweede simpele dieverije dan ten tweede male gegeeseld, mettet een oor afgesneden of gebrandmerkt, uit het land wederom gebannen ende ten derde maal gekregen zijnde, sal hij gehangen worden ten ware dat om zijne jonkheid of andere oorzaken zulks ook nog ten derde male worde voorbijgezien. » (*Vragen van den Dag*, XIII, 256). Zie boven, ons n° 188.

Zonder prangdieven, daar en waren geen vangdieven. Te Beirvelde : *Warender geen sprangdieven, 't en waren geen hangdieven* (*Loq.* VII, 46 en XII, 86).

Fr. *S'il n'y avait point de recéleurs, il n'y aurait point de voleurs.*

Dat is de beteekenis van het veel gebruikte sprcekw. in 't Land van Aalst, alsook bij SCH. (*Bijv.*) en Joos, want *prangdief* = heler. KILAAN geeft dit woord nagenoeg in denzelfden zin : *iemand, die de dieven ontvangt, herbergt.* In 't Hageland en in Haspengouw echter is de *prangdief* iemand, die anderen tot stelen praamt (zie TUERL. en RUTTEN i. v) Bij C.-V. *prangdief* = 1. een die tot stelen dwingt; 2. verheler of opkooper van gestolen goed. Bij DAMHOUDER, den Brugschen rechtsgeleerde (+ 1581), is *praamdief* = heler, opkooper van gestolen goed : « Och snoode koopliedent » roept hij uit, « ghijlieden zijt weert, dat ghijlieden met uwe autheurs ende voordieven t' samen tusschen Hemel ende aarde eenen spronck sprinckt, ende het volk sulcken spronck moecht toogen, ten einde dat ander *praemdieven*, daerbij bevreest zijnde, haer aen ulieden mochten spieghelen, ende wachten sulcken gestolen goet van sulcke dieven af te kopen ende henlieden alsoo 't voetken te geven om stoutelijker te stelen. » (VAN HALL). Ons *prangdief* schijnt dus enkel een verbastering van *praamdief* te wezen.

Zou *hangdief* hier de oude beteek. hebben van beul (NOORDEWIER, 121 en 419), d. i. een die dieven hangt, of wel die van *gehangen* dief ?

Vgl. *Helers zijn stelers. De heler is zoo goed als de steler.* Hgd. *Der Hehler ist so gut wie der Stehler.* Fr. *Le recéleur ne vaut pas mieux que le voleur.*

240. *Galgemaal* (Eig. het laatste maal, dat een tot de galg veroordeelde nuttigde; fig. het laatste maal, dat men ergens nuttigt, afscheidsmaal).

Het was den veroordeelde vergund, 's avonds vóór het hangen, nog eens ferm te smullen en zelf zijn spijskaart op te maken.

241. *Galgberouw.* Hgd. *Galgenreue.* (Het berouw, dat de doodsangst een misdadiger aan den voet der galg doet aan den dag leggen; valsch berouw uit vrees voor straf en te laat betoond). *Galgberouw is een arm beschut* (Als de straf onvermijdelijk is, is het te laat beklaagd).

242. *Galgenhumor* (Bittere scherts, dien de veroordeelde zelf in zijn stervensuur — of het volk op diens kap — zich soms laat ontvallen).

Voorbeelden daarvan zijn : « *Het lijf der galg, en de ziel dengenen,*

die ze wil,» *zei de deugniet* (1). « *Ik ben al moe van het rijden* », *zei Tijs, en hij reed naar de galg.* « *Nu rijd ik in triomf,* » *zei de dief, en hij werd met een wagen naar de galg gevoerd.* — « *Dat is een voltigeersprong,* » *zei Tijs, en hij zag een dief van de ladder stooten.* « *Ik geloof, dat hij in het water gelegen heeft en nu te drogen hangt,* » *zei de mof, en hij zag een kerel aan de galg hangen. Hij is aan Lijntjes dochter getrouwd* (Hgd. *Mit des Seilers Tochter heirathen. Mit Jungfer Strick Hochzeit halten*). *Hij is door een hennepen venster ten hemel gevaren. Hij kijkt door een hennepen venster* (Hij krijgt den strop om den hals. — Hgd. *Durch ein hänfnes Fenster sehen. Mit einem hänfenen Kragen geziert werden*).

Een bekend Duitsch voorb. is nog : *Er ist zum Feldbisschof erhöht und gibt den vorbeigehenden Leuten mit den Füssen den Segen.* Ook in 't Fr., b. v. bij Rabelais (*Pantagrueline Prognostication*, chap. V.) : « *Ung des susdictz sera ceste année faict Evesque des champs, donnant la benediction avecques les piedz aux passans.*

243. *Daar staat de galg op* (Daar staat het hangen — de doodstraf op). *Al stond er de galg op* (Trots alle verbod en straf).

Zie boven nr 196.

244. *Galgejong* (Zoo hiet de alruinplant — *mandragora* — wanneer zij onder een galg groeide. Haar wortel, ook *galgejong* geheeten, was vermaard bij de tooveressen en wordt thans nog wel als amulet gebruikt. — De Bo).

Uit den wortel sneed men de beruchte *galge-* of *alruinmannekens* (Hgd. *Galgenmännlein*), waaraan het volk zulke groote tooverkracht toeschreef (Daarover meer in mijn *Spreekw. op volksgeloof berustend*).

245. *Stropdragers* (Schimpnaam voor de inwoners van Gent). *Galgezagers* (Idem voor die van Zaandam). *Galgelappers* (Ibid. voor die van Leeuwarden).

Men weet hoe bij den opstand van Gent (1539), de magistraat en de aanzienlijkste burgers der stad, in hun hemd, blootsvoets en met den strop om den hals vóor den keizer moesten verschijnen en hem vergiffenis afsmeeken. — De oorsprong van den spotnaam *Zaandammer galgezager* « ligt in het omzagen van de galg, waaraan de schuldigen van het Zaandammer turfoproer (Mei 1678) hingen. Dit feit geschiedde in den nacht van 18 op 19 Aug. 1678 (Boe.). — De oorsprong van *galgelappers* wordt door *Woordenschat* (De Beer-Laurillard) niet opgegeven.

(1) Reeds in *Seer schoone Spreeckwoorden.*

D) *Onthoofden.*

246. ***Onthoofden; onthalzen.*** **Fr..** ***décapiter, décoller;*** **Hgd.** ***enthaupten; köpfen*** **(1). —** ***Halsrechten. Iem. den kop afdoen, den hals afhouwen, afsnijden*** **(krachtens rechterlijk vonnis).**

Oudtijds gebruikte men voor de onthoofding bijl en slegge : de veroordeelde legde zijn hals op een houten blok ; de bijl werd er over gehouden en daarop liet men den zwaren hamer met kracht nedervallen. De onthalzing door het zwaard, op krijgslieden toegepast, gold als edeler, evenals het tegenwoordige door den kop schieten; wanneer dit werd ingevoerd, is niet met zekerheid te bepalen.

Vrouwenroof, echtbreuk, vrouwenverkrachting, bloedschande en brandstichting werden met onthoofding bestraft; ook bigamisten, alsmede leeraars, die zich met kinderen aan onkuische werken overgaven, ondergingen dezelfde straf.

Een gewone onthalzing werd in enkele gevallen soms te licht geacht; zoo in de oude costumen van Brussel : « Wie vrouwen of ioncvrouwen vercrachte, men sal hem den *huls afsagen mit eenre plancken* » (Anno 1292) (2).

Zelfs op diefstal stond somwijlen de onthoofding.

Schoon de doodstraf in België en Holland nog een wettelijk bestaan heeft, is zij feitelijk afgeschaft; sedert een 40-tal jaren werd hier geen halsrecht meer gehouden.

247. ***« Ik houd veel van je, » zei de beul, toen hij den paardendief het hoofd had afgeslagen, en diens blonden krullebol in de hand hield.***

Hier heeft men nogmaals een voorb. van galgenhumor, waarvan spraak is in nr 242. — Op de onthoofding van dieven wijst nog : *De kleine dieven dansen op 't schavot, de groote in de beurs* (Vgl. de nrs 201, 235-238).

Veediefstal (vooral van paarden en runderen) en korendiefstal waren oudtijds de gewichtigste en de misdadigste. Ook het rooven van hout

---

(1) Dit *köpfen*, Ndd. *koppen*, vindt men in den Nederduitschen *Reinke de Vos*, een bewerking van onzen *Reinaert* I en II, toegeschreven aan den Nedersakser Hendrik van Alkmaar (eerste druk in 1498). De vos, na de 3e dagvaarding vóor koning *Nobel* verschenen, zegt o. a. :

> . . . . *Ji mogen mi schaden*
> *Ja wil ji mi seden* (zieden) *efte braden*
> *Hangen, koppen efte blenden* (blind maken)
> *So bin ik in juwer genaden handen.*

Het Oudhgd. heeft ook *inthalfen* (Grimm, *Rechtsalterthümer*, 1828, blz. 689).

(2) Noordewier, 307.

werd soms zeer streng gestraft; op enkele plaatsen werd den houtdief het hoofd op den gekapten boomstam afgehouwen (1). Men weet overigens, dat er in de middeleeuwen een groote verscheidenheid van rechtstoestanden beston l.

248. *Iem. een kop kleiner* (of *korter*) *maken*. Hgd. *Jem. um einen Kopf kürzer machen.*

Die uitdrukking is in den volksmond zeer gemeen en komt reeds voor in de *Saemundar-Edda* : *höfdi scemra lâta* = een hoofd kleiner. Het was echter ook een Duitsch rechtsformulier : Mit dem schwert gerichtet und *kopfs kürzer gemacht* werden (2). Vgl. « *Och, verkort mijn leden niet,* » *sei de patiënt en de beul zou hem onthoofden* (Harr.).

249. *Iem. den kop vóór de voeten leggen* (Hem het hoofd afslaan).

250. *Het zal hem zijn* (*besten*) *kraag kosten* (V. D.). — Fr. *Il lui en coûtera la vie*; *il y va de sa vie*. Hgd. *Es kostet ihm den Hals*.

Kraag is hier genomen in de overdrachtelijke beteekenis van hals = leven; dus : 't zal hem zijn hals, zijn leven kosten.

Vgl. het Westvl. *hals om* (*de*) *krage vechten,* d. i. op leven en dood (De Bo). Zie boven nr 145.

251, *'t Kan niet erger, dan de hals af.*

« Dat is 't uiterste. Dus is 't ook een spreekw. : *Men kan een luis niet meer benemen dan het leven.* Hiermede troosten zich hardnekkige quaaddoenders tegen de gerichtsstraffen. » (C. T. I., 317).

252. *Iem. aan den hals straffen* (Met den dood straffen, nl. door onthoofding, ook wel door ophanging of verworging).

't Is algemeen bekend, dat in de middeleeuwen de *lijfeigenen* den kasteelheer in vollen eigendom toebehoorden : hij beschikte naar goedvinden over hun leven. Vandaar *halsheer* en *halseigen,* benevens *halsrecht, halsgerecht* (3) en *halsrechter* (hals = leven). Vgl. ook *halsgeding,*

---

(1) Noordewier, 284,307.

(2) Grimm, *Rechtsalterth.* (1854), 689.

(3) Door *halsgerecht* verstond men eertijds ook « de openlijke rechtspleging van een crimineel veroordeelde, die aan de voltrekking van het doodvonnis placht vooraf te gaan en hierin bestond, dat de veroordeelde op de plaats van executie door den rechter en de schepenen nogmaals ondervraagd werd omtrent zijne schuld; daarna werd het gevoelen van hen, die recht gesproken hadden, opnieuw gevraagd en werd het vonnis den schuldige voorgelezen, — vervolgens werd de staf over zijn hoofd gebroken; de banken, stoelen en tafels werden omvergeworpen en ten

halsmisdaad, halszaak en *halsstraf*, alsmede de uitdrukk. : *den hals verbeuren, verliezen*; — *den hals behouden*; — *iets met den hals (moeten) boeten, betalen*; — *iem. iets op den hals af verbieden* (in Groningen nog gebruikelijk; in de vroegere rechtstaal *op den hals* = op verbeurte van het leven; Hgd. *bei dem Halse verbieten*, — *daar is, de* (of *zijn*) *hals mede gemoeid*, ook : *dat kost hem den hals*, of *zijn hals hangt er aan*'; — *iem. om hals brengen*; — *om hals zijn*, enz. (zie *Ndl. Wdb.* V.).

253. *Ik verwed er mijn kop om; ik verwed er mijn hals onder; ik zou er den hals onder verzetten. Mijn kop af (als het niet zoo is).* — Fr. *J'en gagerais ma tête; j'y gagerais ma tête à couper.* Luikerwaalsch : *Ji mette mi tiesse à côper* (= Je mets ma tête à couper. — Dej. n° 2943).

Weinig ernstige eedformules, die de volksmenigte gedurig in den mond heeft om een of ander gezegde te bevestigen. In 't Land van Aalst hoort men : *Mijn kop af, als... Mijn kop* (of *bol*) *voor mijn voeten... 'k Durf er mijnen kop tegen zetten. ' k Durf* (of *'k wil*) *wedden voor mijnen kop. 'k Laat mij nog liever den kop afkappen, als.. Ge moogt m'j den nek afsnijden.. Mijn nek van mijn lijf.* Bij de kinderen luidt het gemeenlijk : *Mijn kop af en duizend kronen aan de kerk*; ook : *mijn kop af, en duizend tientjes* (te lezen) *en alle grasjes* (te tellen). In de twee volgende n^{rs} heeft men nog eedformules van denzelfden aard.

E.) *Vierendeelen. — Villen. — Ontdarmen.*

254. *Vierendeelen.* Hgd. *viertheilen*; Fr. *écarteler.* — *'t Laat mij liever in stukken vaneen trekken* (*dan zoo iets te doen.* — A.). — Vgl. *Ik laat mij kappen* (in stukken kappen), *als 't niet waar is.*

Deze vreeselijke straf, die aan landverraders (1), 't zij bij levenden lijve, 't zij na voorafgaande onthoofding, ophanging of verworging, werd opgelegd, bestond reeds bij de Romeinen. Aan het slot van sommige volksvertelsels wordt degene, die de schurkenrol speelt, gevierendeeld (zie b. v. onze *Wondersprookjes*, blz. 238), wat nogmaals voor de oudheid dezer straf pleit. Gewoonlijk werd de veroordeelde met handen en voeten

---

slotte den scherprechter last gegeven, om het vonnis onmiddellijk te voltrekken. Het was eene armzalige comedievertooning, een overblijfsel van de aloude openbare rechtspraak op den Rijksdag, die later in eene doellooze formaliteit was ontaard. In de 17e eeuw werd zij in de meeste Duitsche Staten afgeschaft; in enkele bleef zij tot in deze eeuw behouden. » (Winkler Prins, *Encycl.*, VII, 713). boven n^r 130.

(1) Cannaert, 193.

aan vier (of twee) paarden vastgehecht die, in een tegenovergestelde richting voortgedreven, hem zoo in stukken trokken. Dat was b. v. het uiteinde van den moordenaar J. Jauregui en zijn twee medeplichtigen, Ant. Venero en den dominikaner monnik Temmerman (aanslag op den prins van Oranje, in 1582 te Antwerpen), alsook van den Gentschen poorter, Adriaan van Cazele, beticht van verraad. Hij stierf aan de galg; daarna werd zijn « hooft up eenen staeck ghestelt boven de brugschepoorte, ende voorts (zijn) lichaeme in vier quartieren gesmeten, ende buuten vier distincte poorten ghehangen (1). » Te Amsterdam (in 1569) onderging een scharenslijper hetzelfde lot (2). Bekend is ook het uiteinde van de koningin Brunehilde (de vijandin van Fredegonde).

255. *'k Laat mij* (of *ze mogen mij*) *levendig 't vel afstroopen* (*als't niet waar is*). *Al deedt gij hem* (*levendig*) *'t vel af, ge zoudt hem nog niet anders kunnen doen spreken* (*dan hij het voorheeft*).

Spreekwijzen uit het Land van Aalst, herinnerend aan de oude lijfstraf, het *villen* (Hgd. *schinden*, van het Oudn. *skinn* = corium, *excoriare*, Fr *écorcher*), vooral bij de Goten in gebruik. *Villen* is « dikwerf 't zelfde als Oudfriesch *filla*, geeselen, van *vel*; geeselslagen maken de huid los (3). » Aan een anderen kant, is er in onzen *Reinaert* spraak van een soort van riemensnijden uit de huid :

Hi dede (Reinaert maakte), *dat men Brunen sneet*
Van sinen rugghe een velspot (lap vel) *af,*
Dat men hem tere scerpen (tot een reiszak) *gaf,*
Voets (een voet) *lanc ende voets breet.*

Zooals men weet, werden bovendien op Reinaert's verzoek de wolf en zijn vrouw Hersinde ontschoeid, de eerste aan de voor-, de tweede aan de achterpooten.

In verband hiermee zou men nog kunnen wijzen op : *iem. het vel over de ooren trekken* (iem. door woeker geld afpersen, zeer duur laten betalen). — *Iem. het vel afdoen om iets te krijgen* (sterk daarop aandringen) : « wij hebben hem 't vel afgedaan, om hem met een pint te doen trakteeren, maar 't was boter aan de galg, er is geen cent van te krijgen (A.) ».

556. *Ontdermen, ontdarmen*. Hgd. *Ausdärmen*. — *Draai jen derm af* (Pak u van hier! Loop naar den duivel! — *Loq.* VI, 82). *Draai uw snaren af* (zelfde beteekenis. — De Bo).

Westvl. spreekwijze — platte verwensching — die te Brugge luidt : *Draai jen dem of* (dem = derm, darm, gedarmte); in denzelfden zin zegt

---

(1) Cannaert, 454-456.
(2) *Vragen van den dag*, XIII, afl. 4.
(3) Noordewier, 311.

men er ook : *Draai jen ziele of*. In 't Land van Aalst zoowel als in West.-Vl. beteekent *snaar* een zwijnsdarm; ginder als hier, heeft de ziel ook een stoffelijken zin, en hoort men den uitroep van iem., die haastig vuurheete koffie slurpt : « Oei, mijn *ziel* verbrand! » of zooals *Loquela* schrijft : « 'k Hé 't huizetje van me *zieltje* verbrand! » Dat zieltje (Lat. *uvula*, Fr. *la luette*, vroeger *l'uvette*, *luette*) hangt inderdaad, zegt *Loq.*, gelijk de wijzer van een weegschaal, in een zoogezeid *huizetje*. Onze vleeschhouwers, ook in Brabant en Haspengouw, noemen den haas (*le filet*) van het hoornvee of van 't zwijn : het *zielken*, het *zielstuk*, terwijl wij hier nog spreken van de ziel van den visch, van de ziel van den wortel (peen), enz. Daaruit besluit *Loq.*, dat *ziel* in deze zegswijzen waarschijnlijk als wisselwoord van *darm* en *snaar* wordt gebruikt. Door die zegswijzen wenscht men dus iem. de straf van het ontdarmen toe, met verzwarende omstandigheid, dat hij die straf op zijn eigen persoon zou toepassen (vgl. boven nr 222); dat eigenhandig straffen, thans nog in zwang bij de Japanners, behoorde tot de Oudgermaansche rechtspleging.

Het « afdraaien » of uitwinden van den darm was bij de heidensche Wenden de straf der kristene krijgsgevangenen, bij de oude Germanen de straf van den boomschender (1). Zoo geeft GRIMM in zijn *Rechtsalterth.*, blz. 519, deze plaats uit de *Oberurseler weisthümer* (1401) : « Ook, of iemand een boom schilt en hij wordt betrapt, zoo zal men hem een darm uit zijn lijf trekken en dien aan den boom binden, en hem om den boom voeren, zoolang de darm uitkomt. Die betrapt wordt, daar hij een staanden boom schilt, dien zal men den navel bij zijn buik opensnijden en een darm daaruit doen, dien nagelen aan den stam en met den persoon rond (den boom) gaan, zoolang hij een darm in zijn lijf heeft. »

De marteldood van St-Raas (Erasmus) schijnt een soort van ontdarming geweest te zijn en daarom wordt hij aangeroepen tegen de pijn in de ingewanden (*Loq*, VI, 82-83).

Wat nu echter de meening van *Loquela* betreft, dat het Brugsche *dem* = derm, darm, Prof. VERCOULLIE acht die verkeerd. *Derm* kan in 't Westvlaamsch niet tot *dem* worden, zegt hij, maar *dem* is het Eng. *dam* (als in *Goddam*) en is steeds naamwoord met de beteekenis : *verdoemenis*, en ook lichaam (daar *verdoemenis* ook = lichaam); dus : *loop naar den dem*, hij heeft op zen dem gehad; draai jen dem af; neuk jen dem weg.

---

(1) NORK, *Sitten und Gebräuche der Deutschen*, blz. 1130.

II) ORDALIËN OF GODSOORDEELEN.

257. *'k Wil verzinken, als 't niet waar is.* — *'k Wil verdonderen, als 't ,.* — *'k Wil op (den) staanden moment doodvallen...* — *'k Wil hier blijven stijfstaan; 'k wil hier niet meer weggaan;* of *'k wou da 'k hier van mijn leven niet meer wegging...* — *De duivels mogen mij halen,* of *'k mag van de duivels opgepakt worden..,* — *'k Wenschte da 'k van mijn leven geen gezond uur meer had...* — *'k Wil creveeren...* (1) — *'k Wil barsten...* (A). — Eenige eedformules bij onze Walen : *Que je tombe raide mort; que je sois damné tout noir; que le diable m'étrangle ; je donne mon âme au diable. Que le tonnerre m'écrase.* — *Que je coure, enragé, à St. Hubert.* — *Que le bon Dieu me fasse aveugle de mes deux yeux.* (2)

Vgl. *Ik ben een lijk, als...* (*Cam. obsc.*, 208) (3). — Ook nog : *Ik laat me teren* (BOE). *Mag mie de bok steuten* (MOL.). *Ik ben een boontje, als...* (H). *'k Mag 'n boontje wezen* (MOL.).

VAN DALE geeft : Ik ben een boon, als ik het weet (In scherts gez., om eene bewering kracht bij te zetten). « De boon, zegt Dr. MULLER in *Ndl. Wdb*, is hier zeker alleen genoemd als iets kleins en nietigs, ter wille van de kluchtige tegenstelling; er meer achter te zoeken schijnt onnoodig. » Dat is nl. het geval met MOLEMA, die denkt aan Oudfri. *bona, bana, buna* = moordenaar. Vgl. *Ik ben een kuiken,* als ik zien kan. *Ik ben een kievit,* als ik het weet. *Ik ben een drilboor* als.. (*Cam. obsc* 139, 157, 208 : schertsende zelfverwenschingen, die BEETS zijn personages in den mond legt, en die misschien aan de volkstaal ontleend zijn.

Was in 't aloude recht eene zaak duister, bleef zij ondanks eeden en

---

(1) Bij VAN DALE en KRAMERS : *crepeeren.*

(2) HAROU, *Folkl. de Godarville*, 97 vlg.

(3) HILDEBRAND, *Camera obscura*, Haarlem, 1877.

getuigenissen nog immer twijfelachtig, dan nam men zijn toevlucht tot *ordaliën* (van Mlat. *ordalium*, uit Oudnederfrank. *ordeili*), ook *godsgericht* en *godsoordeel* genaamd. Hierdoor werd op de godheid zelve, als de opperste waarheid en den hoogsten rechter, een beroep gedaan om, door een soort van mirakel, de waarheid te laten kennen. Zulks berustte op het vast geloof, dat God in dergelijk geval niet toelaten kon, dat de meineed, de misdaad zou triomfeeren, en de onschuld bezwijken. Vandaar ons : *godsoordeel*, *godsgericht*; Hgd. *Gottesrurtheil*; Fr. *Jugement de Dieu*. — In dien zin kunnen ook de bovenstaande populaire eedformules als een herinnering gelden aan die gerechtelijke proeven, ofschoon zij op geen enkele bepaalde proef betrekking hebben; het zijn zoovele waarheids- of reinigingseeden, waardoor de man uit de lagere volksklasse, vaak voor een kleinigheid, de godheid oproept om hem op staanden voet te straffen, indien hij leugentaal heeft gesproken. Zulke uitdrukkingen : *'k Wil verzinken, als...*; *'k wil doodvallen...*; *de duivels mogen mij oppakken*, enz. hoort men gedurig in den volksmond, evenals : *'k wil verdoemd zijn*, of erger : *'k wil eeuwig gloeiende verdoemd zijn..*; *'kwil in 't diepste van d'helle liggen*, enz. Ook *Ons-Heer mag mij subiet straffen*.

Spreekwijzen als : *Een leven gelijk een oordeel*, of het Brugsche : *Daar was een oordeel volks* (een groote, onstuimige menigte) worden door Guido Gezelle en enkele anderen met de ordaliën in verband gebracht, omdat zulke plechtigheden veel volk deden toestroomen (*Loq*. IV, 83-84). Ik denk echter met het *Ndl. Wdb.*, en de meesten denken zoo, dat men hier een gewoel, een drukte, een leven bedoelt, zooals het op den jongsten dag zal zijn.

De ordaliën, thans nog bij de meeste wilden in zwang, klimmen op tot de hoogste oudheid en zijn alle van heidenschen oorsprong; zeer waarschijnlijk zijn ze bij alle volken eenmaal in gebruik geweest. Reeds in 't Oud Testament (Boek der Getallen, V, 12 en vlg.), in de gewijde schriften der Perzen, ook in de *Antigone* van Sophocles wordt melding gemaakt van godsoordeelen. Vooral bij de Indiërs hoorden ze thuis, en dàar waren ze door de wet en een eeuwenlang gebruik geheiligd. Ze behoorden eveneens tot de rechtsgewoonten der oude Germanen, en zoo diep waren ze bij het volk ingeworteld, dat de Kerk daar vruchteloos tegen opkwam en eindigde met ze toe te laten en onder het toezicht der geestelijkheid te stellen. Buiten het tweegevecht en de koudwaterproef, werden alle ordaliën, onder bepaalde plechtigheden, in de kerk voltrokken.

Er bestonden verscheidene ordaliën : *het tweegevecht, de vuurproef, de waterproef, de brood- en avondmaalproef, de kruisproef, het baargericht*. Ook het *werpen van 't lot* dient er bijgevoegd.

In de oudste tijden van het Germaansche heidendom zijn waarschijnlijk zoowel vrije als onvrije mannen aan die ordaliën onderworpen geweest, — later nochtans kon de vrije zich van een beschuldiging zuiveren door den eed, gestaafd door medezweerders, d. i. door getuigen die niet zwoeren over het feit zelf, maar enkel de geloofwaardigheid van

den betrokken persoon bevestigden; een tweede veel gebruikt middel, volkomen strookende met den strijdlustigen aard onzer voorouders, was het tweegevecht. Op onvrijen, alsook op mannen, die geen medezweerders, en op vrouwen die geen kampioen voor zich konden vinden, werden de andere godsoordeelen toegepast. Dat verklaart waarom zoovele heksen, bijna uitsluitend tot de geringste volksklasse behoorend, tot de waterproef werden verwezen. In 't algemeen golden de ordaliën als uiterste bewijsmiddelen, en de vrije man, wiens geweten niet zuiver was, had liever schuld te belijden en zoengeld te betalen — indien hij daarmee volstond — dan zijn hand in het vuur of in kokend water te steken.

De 9e eeuw is hier de bloeitijd geweest der godsoordeelen; van toen af begonnen verlichte vorsten en kerkvoogden, hand in hand, ze te bestrijden en slaagden er allengskens in ze af te schaffen, — uitgenomen het tweegevecht, dat tot den huidigen dag is blijvèn voortbestaan.

Eenige spreekwoorden en volksuitdrukkingen herinneren thans nog aan die verdwenen rechtsgewoonten; voor de waterproef, de kruisproef en het baargericht zijn ons evenwel geene bekend.

De *waterproef* (Hgd. *Wasserprobe*; Fr. *épreuve par l'eau*) was, met de vuurproef, het gebruikelijkste godsgericht. Men onderscheidde : de proef met *heet water* (Oudfri. *Ketelfang*) en die met *koud water*. In het eerste geval moest de aangeklaagde den ontblooten arm in een ketel vol kokend water steken, en er den steen of den ring uithalen, die op den boom lag. Dan omwond de priester onmiddellijk den arm met windsels en verzegelde het, juist gelijk bij de vuurproef. Bleek na drie dagen de arm ongedeerd, zoo was de beschuldiging valsch. De edellieden, welke zich aan die proef wilden onderwerpen, mochten een dienaar tot plaatsvervanger nemen; zoo zuiverde zich bij de Franken de koningin Thietberg, gemalin van koning Lotharius. In de *Edda* zien wij Gudrun zich door ketelfang van alle verdenking reinigen, terwijl Herkja, de aanklaagster, zich na haar, bij dezelfde proef, deerlijk verbrandt en dan in een stinkenden poel wordt gegooid.

De heetwaterproef bestaat nog in een groot gedeelte van Afrika, Azië en Oost-Indië; hier en daar echter, vooral in Indië, neemt men kokende olie of vet(1). Bij de koudwaterproef werd de beschuldigde, met een touw om 't lijf gebonden, in 't water geworpen : bovendrijven beteekende schuld, naar onder gaan, onschuld. Dit berustte op het oudheidensche bijgeloof, dat het reine water, dat heilige element, den misdadiger in zijn schoot weigerde op te nemen. Bij een aantal volksstammen van Oost-Indië is deze proef nog in gebruik, en ook bij de Niassers denkt men, dat de geest van het water den schuldige naar boven duwt(2).

In 't oude Griekenland en op Sicilië vond men eveneens dat bijgeloof, 'twelk nog heden in Montenegro, in Herzegowina, en in Poolsch-Pruisen voortleeft(3). Van al de ordaliën schijnt de koudwaterproef het meest te zijn gebruikt geweest, vooral in later tijd tegen de heksen.

---

(1) *Mélusine*, IV, 183-184.

(2) *Encycl. van Nederl.-Indië*, I, 586.

(3) *Mélusine*, IV, 184 en II, 6-7.

Bij de *kruisproef* (Hgd. *Kreuzprobe*) moesten beide partijen, aanklager en aangeklaagde, met opgeheven handen, vóor een kruis post vatten: wie zóo het langst onbeweeglijk kon blijven staan, won het pleit. Volgens de Friesche sage besliste deze proef tusschen Radboud II en koning Karel uit Frankenland in hun geschil omtrent het bezit van Friesland: na een etmaal stil gestaan te hebben, liet Karel zijn handschoen vallen, en Radboud raapte dien op, en daardoor bleef Karel overwinnaar. — De kruisproef vond men bij de Franken, de Saksen, de Friezen en de Longobarden.

Het *baarrecht* of *baargericht* (Hgd. *Bahrrecht*) is een oude rechtsproef, waarbij de van moord verdachte vóor de lijkbaar werd gebracht; begon het lijk, door hem aangeraakt, te bloeden, dan achtte men hem schuldig; in het tegenovergestelde geval niet. Waren er verscheidene personen verdacht, dan moesten zij allen dezelfde proef onderstaan. Deze ordalie berustte dus, evenals de koudwaterproef, op een oud bijgeloof dat nog heden in Oost-Pruisen (1) en bij de Siebenburger-Saksen wordt aangetroffen (2). Een parallel van dat geloof vond ik ook te Denderleeuw: zoodra een nabestaande van een overledene — anderen zeggen: van een drenkeling — bij diens lijk komt, begint dit te bloeden. — In Neder-Saksen toonde men den verdachte de afgenomene hand van het lijk, die hij driemaal met de vingers moest aanraken: bloedde zij, dan werd hij schuldig verklaard. Dat heette *schijngaan* (3). Het baargericht was in Engeland en Schotland bekend, zooals blijkt uit de werken van SHAKESPEARE en WALTER SCOTT; ook in Zwitserland, vooral echter in de Dietsche en de Duitsche gouwen. In het *Nerelingenlied* en in onze middeleeuwsche gedichten *Lancelot* en *Walewein*, wordt van het baarrecht gewaagd.

258. *De vuurproef doorstaan* (Hgd. *Die Feuerprobe bestehen*). *Hij heeft de vuurproef ondergaan; hij kan de vuurproef niet doorstaan* (In fig. zin: een harde proef, een gestreng onderzoek doorstaan). *Sich weiss* (of *rein*) *brennen* = zich wit wasschen, zijn onschuld bewijzen. *Geen heet ijzer voor iets durven* (of *willen*) *dragen* (Niet durven instaan voor de waarheid van iets (C.-V.). — *Het is een heet ijzer* (of *handijzer*) *om aan te tasten*; daarnaast: *Het is een heet hangijzer om aan te vatten*, bij SART.-SCHREV. ter. I. 76: *Het is een heet hang-yzer aen te gaen* (4) (Het

---

(1) WUTTKE, § 289.

(2) *Am Urquell*, IV, 171.

(3) Zie boven, nº 148. *Schijn* is zooveel als symbool, hier de afgehouwen hand: tot den *schijn gaan*.

(4) Elders bij SART.-SCHREV. ter. IX. 26: *Ghy hebt een heet hang-yser by de hant*. Bij GHEURTZ (*Adagia ofte Spreekwoordē*, 1552) vindt men: *T is een ysere hand om aen te tasten*. Alleen HŒUFFT (*Oud-Friesche Spreekw.*) door HARR. aangehaald, geeft: *heet handijzer*; al de anderen: *heet ijzer*. In

is een netelige zaak). Vgl. *Voor iem. door een vuur gaan* (Hgd. *Für Jem. durchs Feuer gehen.* Fr. *Se jeter dans le feu pour qn.*) — *Op heete kolen staan*, of *zitten* (1). Hgd. *Wie auf glühenden Kohlen sitzen;* Fr. *être sur les charbons* (Ongeduldig zijn, branden van ongeduld of onrust). — *Voor iets zijn vinger* (*niet*) *durven in 't vuur steken* (Van iets - niet - zeker zijn). Fr. *J'en mettrais ma main au feu*, of *mon doigt au feu; je n'en mettrais pas la main au feu* = ik durf er een - geen - eed op doen. — *Een jonge maagd brandt zich niet gaarne.*

Men kan onderscheid maken tusschen de eigenlijke vuurproef en de ijzerproef. Bij de eerste moest de aangeklaagde zijn bloote hand een bepaalden tijd in 't vuur houden; elders moest hij over gloeiende kolen schrijden, of wel in 't bloote hemd — soms in een met was bestreken hemd — door een brandende houtmijt gaan. De ijzerproef zelve was drieërlei: de beschuldigde was gehouden barrevoets over gloeiende ploegijzers te gaan, die op eenigen afstand van elkander lagen; ofwel moest hij over een afstand van 9 schreden — elders: van de doopvont tot het altaar — een stuk gloeiend ijzer dragen, dit ijzer heette soms bepaald *handirsen* (2); of wel, en dit laatste gold alleen de ridders, moest hij zijn bloote hand in een gloeienden, ijzeren handschoen steken. Bleef hij hierbij ongedeerd, dan was zijn onschuld bewezen. — Gewoonlijk werden de ketel (heetwaterproef) en de staaf ijzer door de geestelijkheid gewijd en in zekere kerken bewaard; men beschouwde dit zelfs als een winstgevend privilege, daar men voor het gebruik van die gewijde zaken een recht diende te betalen.

De ijzerproef was van een heele reeks formaliteiten vergezeld. De beschuldigde moest zich door vasten, bidden en communiceeren tot de plechtigheid voorbereiden, hij werd in de kerk met wijwater besproeid en kreeg er ook te drinken. Liet hij, in zijn haast, het ijzer op den grond vallen, dan diende hij het op te rapen. Na de volbrachte proef, wikkelden de priesters de hand van den beschuldigde in linnen doeken, waarop zij het zegel der kerk drukten. Na nog drie dagen van bidden en vasten, werd hij schuldig of onschuldig verklaard, volgens dat de hand verbrand of onbeschadigd werd bevonden.

Naar men vertelt, zou Rachel, door haar gemaal Karel den Dikke van overspel beschuldigd, haar onschuld bewezen hebben door in haar hemd over een brandende houtmijt te gaan. De heilige Kunigond, echtgenoote

---

hedendaagsch Friesch: *It is in hângizer om aan te gean* (W. D. II. 337). Zou dat *hangijzer* uit *handijzer* zijn ontstaan, of omgekeerd? Het *Ndl. Wdb.* beschouwt *hangijzer* als het oorspronkelijke, en dan zou 't natuurlijk niet in verband staan met de *heetijzerproef* (*Ndl. Wdb.* V. 1979 vlg. en 2095 vlg.).

(1) Sart.-Schrev. quart. 15, geeft: *Haest u niet, ghy sit op gheen heete colen.*

(2) *Ndl. Wdb.*, V. 1979.

van keizer Hendrik den Heilige, reinigde zich door de ijzerproef van dezelfde verdenking. Het Nederl. spreekw. *Een jonge maagd brandt zich niet gaarne*, door Van Alkemade meegedeeld, wijst, naar hij denkt, op een dergelijke vuurproef. Maagden en getrouwde vrouwen, van ontucht beschuldigd, waren van ouds verplicht, zegt hij, op die wijze haar onschuld te doen blijken. Dat schijnt mij te algemeen gezegd; voorbeelden van maagdon, althans, heb ik niet aangetroffen. Liever breng ik Van Alkemade's spreekw. in verband met het « aangebrand zijn » of « zich branden » van bezwangerde jonge meisjes, van welke het in Noord en Zuid heet: *de pot* (of *haar pap*) *is aangebrand*; *ze laat de brij aanbranden*; *ze heeft haar gat verbrand*; of *ze is aangebrand.*

Door Sophocles' *Antigone* weet men, dat de eigenlijke vuurproef en de ijzerproef ook aan de oude Grieken bekend waren. De vuurproef, reeds in de Veda's vermeld, en eens in alle werelddeelen gebruikelijk, is dit nog in vele streken van Afrika, Zuid-Azië en Oost-Indië. Ze wordt echter onder veel verschillende vormen toegepast: hand of vinger in gesmolten hars of lood steken, gloeiend ijzer likken, een gloeienden spijker in 't vleesch slaan, enz. (1)

De spreekw. *voor iem. door een vuur loopen* is niet aan de vuurproef ontleend, zegt Stoett (nº 2066), en komt reeds in de klassieke talen voor; zoo b. v. Lat. *per flammam currere* (z. Otto, 171).

259. *De Wapenproef*, of *het Tweegevecht*. Hgd. *Zweikampf*. Fr. *duel*. — *God helpt den sterkste* (C. T.); bij Harr.: *God helpt den winner* (of *den sterkste*); *de verliezer heeft het kwaad genoeg* (2). — *Kamprecht, kwaad recht.* (3)

Ons spreekw. *God helpt den sterkste*, of *den winner*, d. i. God helpt dengene, die door zijn overwinning de sterkste blijkt, of duidelijker: « wie de sterkste blijkt in den kamp, is dit door Gods hulp », dat spreekwoord heeft slechts kunnen ontstaan in tijden van blind geloof, van blind vertrouwen op God, toen men nog dacht dat een David noodzakelijk moest zegevieren over een Goliath, omdat hij het recht aan zijn zijde had. *Kamprecht, kwaad recht*, ook een zeer oud spreekwoord, wijst echter op later, meer verlichte tijden, die niet meer zoo gemakkelijk aan mirakelen geloofden, en meer dan eens de onschuldigen in de wapenproef hadden zien bezwijken.

Het tweegevecht als rechtsproef dagteekent van het einde der 5e eeuw en werd ingevoerd als een bekrachtiging van den eed. Oudtijds gold ook

---

(1) Zie daarover *Mélusine*, IV. 158-162. *Revue des Trad. pop.*, IX, 109, 711; XI, 16, 19, 658; XIII, 281. *Enc. van Ndl.-Indië*, I. 586 en C. J. Leendertz, *Godsoordeelen en Eeden*, 5-18. (Overgedr. uit *Tijdsch. v. h. Ndl. Aardr. Gen.*, jg. 1888. Leiden, E. J. Brill).

(2) Ook bij Gruterus, III.

(3) Vgl. boven de nrs 11, 33, 70.

de gerechtelijke eed als een soort van godsoordeel. Men zwoer bij God, onder aanraking van iets heiligs: een met offerbloed geverfden ring; aarde en gras, heilige bergen, rotsen en steenen; heilige wateren, bronnen en rivieren; de haarlokken, den baard, het zwaard, enz. door de heidenen; — het kruis, de relikwieën of de reliekkast, het altaar, den grafsteen van een heilige, het Evangelie, enz. door de christenen. Men wilde alzoo de zwerenden meer eerbied inboezemen voor de heiligheid van den eed, en afschrik voor meineed; daardoor wilde men ook vanwege de godheid een mirakel uitlokken, althans de bestraffing van den meineedige bekomen.

« Sagen (vgl. HORATIUS, *Oden*, 1.8) verhalen dat den valsch zwerende de vingers zwart werden; dat het heilige zijne hand gegrepen en vastgehouden had. Zoo was er, zei men, te Rome eene bocca della verita, in wier opening de zwerende de hand leggen moest; zwoer hij valsch, dan sloot zich de steen, en *beet ze af* (1) ».

« Aanvankelijk had de eed het karakter van een ordalium, — zegt LEENDERTZ (2) — in zooverre dat de eed zelf niet besliste over het onschuldig of schuldig, doch het feit of de bezworen gevolgen binnen een zekeren tijd al dan niet wegbleven; bovendien ging de eedaflegging met het inroepen van rampen en onheilen en met verwenschingen gepaard, zoodat wij in dien vorm nog duidelijk sporen der godsgerichten aantreffen. » Hier heeft men primitieve volken op het oog, en dat de meeste volksstammen op meineed geen straf toepasten, had zijn grond in het bijgeloof, dat het Opperwezen die bestraffing op zich nam (3).

Dergelijke voorstellingen vindt men ook nog verspreid onder de oude Germanen van de eerste christentijden. Sommigen echter, minder geloovig, vreesden niet een valschen eed te doen, en wel eens half openlijk, zonder dat er eenige straf op volgde.

Om dat misbruik te keer te gaan, schreef op het einde der 5e eeuw (4) de Bourgondische koning Gondebald voor (*Lex Gundobalda*), dat, als de eed der partijen onvoldoende bleek om de waarheid te kennen en uitspraak te doen, beschuldiger en beschuldigde voortaan met elkander een tweegevecht zouden aangaan. Van de Bourgonden ging het gebruik over tot de Franken, de Allemannen en de Lombarden, en allengskens nam het zulke uitbreiding, dat men zelfs voor kleinigheden, voor de grensscheiding van landerijen, voor den eigendom van een wijngaard of van een handvol gelds. de beslissing aan het tweegevecht overliet.

Wie niet vechten kon of mocht, nam een plaatsvervanger; voor priesters en kloosterlingen trad hun voogd op, terwijl vrouwen en

---

(1) NOORDEWIER, 433.

(2) *Godsoordeelen en Eeden*, 30.

(3) LEENDERTZ, 39.

(4) Volgens PÈRE LE BRUN, *Hist. critique des Pratiques superstitieuses*, opgenomen in *Traité des Superstitions* de l'abbé THIERS, onder den algem. titel: *Superst. anciennes et modernes*, I. 203 a. Amst. J. Fr. Bernard, 1733. Volgens NORK, t. a. pl. 1002, in 't begin der 6e eeuw.

kinderen een kampioen namen, die zich vrijwillig aanbood of voor geld gehuurd werd (1). Leed zoo'n kampioen de nederlaag, zoo werd hem, als meineedige, de hand afgehouwen. Vond de vrouw er geen, dan moest zij zich aan de vuur- of waterproef onderwerpen.

In Frankrijk bleef het gerechtelijk duel voortbestaan tot in 't midden der 16e eeuw, in Engeland nog veel later. Dat het tegenwoordige duel, in een groot deel van Europa nog van dagelijksch gebruik, een overblijfsel is van 't oude godsoordeel, lijdt geen twijfel.

Evenals in een geschil tusschen twee personen, God als de beschermer der onschuld tusschen beiden komt, zoo wordt Hij bij sommige wilde volken ook geacht in een oorlog tusschen twee verschillende volksstammen over de zege te beslissen. Daardoor hebben in den Indischen Archipel de gevechten zelden in een open veld plaats, maar nemen dikwijls het karakter van een godsoordeel aan: de partij die het eerst een gewonde of doode bekomt, acht zich verslagen en trekt zich terug (2). Bij de oude Israëlieten en hunne naburen moet ook iets dergelijks bestaan hebben, als blijkt uit het voorstel van den reus Goliath aan Saül's leger en zijn strijd met den jongen David. Insgelijks bij de Germaansche stammen, bij wie het niet zelden gebeurde, dat slagvaardige legers kampioenen uitkozen om het geschil te beslechten (3). Eens zelfs werden bij de Franken de beide vorsten door hunne legers tot zulk een tweegevecht genoodzaakt.

In dat oude kamprecht vond eenieder, die op zijn sterken arm en zijn vaardigheid in den wapenhandel durfde rekenen, een geschikt middel, om een tegenstander of een vijand door een nietige beschuldiging tot een strijd uit te dagen, en hem aldus eer, en fortuin en leven te benemen. Dat is de oorsprong van het middeleeuwsche *vuistrecht*, het recht van den sterkste, het eenige dat in die barbaarsche tijden door de ridders werd erkend, en waarop het spreekwoord wijst: *Men voert er het recht in de vuist en in de scheede*, en ook eenigszins dit: *Recht moet recht zijn, al zou men malkander in riemen snijden* (of *met stokken slaan*) (4).

260. ***'k Wou dat dit brood in mijn keel bleef steken, als 't niet waar is.*** Hgd. *Da soll mir gleich der Bissen im Munde (in der Kehle) stecken bleiben; dass mir das Brod im Halse stecken bleibe (wenn dies nicht wahr ist).* Oudfr. *Que ce morceau de pain m'étrangle, si ce que je dis n'est vray.*

Die eedformule, in den volksmond niet ongewoon, en ook als verwen-

(1) Men denke hier aan hertog Jan I van Brabant, naar Parijs ijlend om door een tweegevecht met P. de Labroce de onschuld zijner zuster te bewijzen, die door hem valschelijk van vergiftiging was beschuldigd. De schurk dorst niet, en stierf later aan de galg.

(2) Leendertz, 19.

(3) Laat ik hier ook even herinneren aan den strijd der 3 Horatiërs en 3 Curiatiërs, bij de oude Romeinen.

(4) Bij Van Alkemade en Tuinman opgegeven.

sching gebruikt : *'k wou dat het* (*brood*) *in uw keel bleef steken*, herinnert aan de oude *broodproef* of *gewijde beet;* Hgd. *Probe des geweihten Bissens.* De Franschen zeggen *l'épreuve par le pain et le fromage*, omdat de aangeklaagde een stuk brood of kaas te eten kreeg, vooraf gaandelijk door den priester gewijd. De plechtigheid had plaats in de kerk, in de tegenwoordigheid van een aantal getuigen, en terwijl de priester de voorgeschreven bezweringen en verwenschingen uitsprak, moest de beschuldigde de beet in den mond steken. Kon hij ze goed doorzwelgen, dan was hij gereinigd; maar bleef ze hem in de keel of halfweg steken, dan achtte men hem schuldig. Die proef, vooral bij de Angelsaksen in gebruik, bestaat nog heden in Ndl.-Indië.

« Wanneer bij de Makassaren verscheidene personen van hetzelfde misdrijf verdacht worden, worden deze wel genoodzaakt een grooten bal gekookte, koude en zeer droge rijst zonder drinken door te slikken; die dit niet of slechts met groote moeite doen kan, wordt voor schuldig gehouden (1). » Evenzoo bij de Bataks en op 't eiland Wetter, waar de partijen rijst moeten kauwen, en hij, bij wien de rijst niet met speeksel is vermengd, verliest het (2).

Hier past een plaats uit P. MANTEGAZZA, *La Physiologie de la Douleur* (Paris, Montgredier, 1888, bl. 282) : « Pour compléter la mimique de la peur, étudions la participation des glandes salivaires, aussi expressives que les glandes lacrymales. La salive diminue ou manque complètement, la langue et la bouche se sèchent et la parole devient impossible. On connaît l'histoire de ce voleur qui fut découvert parce qu'il ne put trouver assez de salive pour transformer en boulette une pincée de farine, tandis que les autres assistants y parvenaient facilement. On dit en Amérique : Il a tellement peur qu'il ne pourrait cracher. » (3)

261. *Daar durf ik Ons Heer op ontvangen.* Hgd. *Ich will das Abendmahl darauf nehmen.*

Die algemeen bekende, ook bij deftige lui gebruikelijke waarheidseed, herinnert aan de vroegere *Avondmaalsproef* (Hgd. *Abendmahlsprobe*), die slechts een verchristelijkte vorm is van de voorgaande. Ze wordt reeds vermeld in de 9e eeuw, en was eerst alleen toepasselijk op geestelijken, doch later ook op leeken. Was er in een klooster een diefstal begaan, zoo moesten al de kloostergeestelijken bij een plechtige mis de heilige hostie nutten met den wensch, dat zij hun ten teeken van schuld of onschuld mocht worden. Somtijds kwamen er krachtige verwenschingen of vervloekingen bij. Men geloofde toenmaals, dat O. L. Heer in 't lichaam van den schuldige niet zou willen blijven, en wist te vertellen van menschen, bij wie de hostie langs den navel weer was uitgegaan.

---

(1) *Enc. v. Ndl.-Indië*, I, 586.

(2) *Idem*, I, 586.

(3) Mij welwillend medegedeeld door M. A. CORNETTE.

262. *Om de galg loten* (Er om loten wie gehangen zal worden). — *Strootje trekken.* Hgd. *das Hälmchen ziehen, den Kürzern ziehen;* Fr. *tirer à la courte paille.*

Beide zegswijzen herinneren aan een der bijgeloovige middelen, door de oude rechtspleging gebruikt, om, bij wijze van een godsoordeel, den dader van een diefstal, van een misdrijf te ontdekken. Waren er verscheidene personen verdacht, dan besliste soms het lot wie van hen de schuldige was en den strop verdiende.

De oude Germanen raadpleegden de toekomst door *loten* van vruchtboomen, waarop een letter (*rune*) geschreven werd, — de Scythen insgelijks, maar met *wilgenstaven*. Dat *lot werpen*, (Hgd. *das Los werfen*; Fr. *jeter au sort*) eerst in handen van priesters en rechters, werd ook wel als godsoordeel ter ontdekking van misdadigers aangewend; later werd het een hulpmiddel tot tooverij, en uit het *sors, sortes* (lootstaafje) ontstond het Fr. *sortilège, sorcier* (Vgl. de uitdr. *jeter un (le) sort sur qn.*; en Hgd. *Zauber werfen*). Het *loten* geschiedde op twee wijzen : de priester *wierp* het lot en duidde de lotspraak aan, of liet de betrokken partij het lot *trekken* (1). — De lootstaafjes, in het Middelndl. *cavele* genaamd (aldus bij Van Maerlant), werden ook gebruikt bij het in loten verdeelen van koopwaren en landerijen; nu nog worden gewoonlijk de « kavels » aan de erfgenamen door het lot toegewezen en hoort men dagelijks spreken van *ze gaan kavelen, — een goeie kavel.* Nu, de etymologie leert ons : *cavele* = lot, verwant met Hgd. *kabel.* Eng. *cavel,* Zw. *kafvel* = aandeel, Oudn. *kafli* = staf met runen om te loten (Verc. *Etym. Wdb.*). Vgl. nog : *hij moet kiezen of kavelen* (= hij moet tot een beslissing komen).

Ook bij andere volken bestond of bestaat het lot werpen, b. v. bij de oude Israëlieten; men denke aan de geschiedenis van den profeet Jonas, waaruit ons : *het lot valt op Jonas,* en vgl. *het lot is in den schoot geworpen* (= de zaak is nu hare beslissing nabij), aan de « Spreuken » ontleend.

Onder andere vormen komt het lot werpen, als godsgericht, ook voor in Tibet, in Hindostan en in Ndl.-Indië. Bij enkele Dajaksstammen b. v. worden soms twee muntstukjes, het eene blank geschuurd en 't andere zwart gemaakt, in door houtasch troebel geworden water geworpen; beide partijen steken te gelijkertijd de hand in 't water : wie de blanke munt bovenhaalt, heeft het gewonnen.

Nauw verwant met het lot werpen is de *zeefproef,* (het *zeefdraaien,* Hgd. *Siebdrehen*), die bij onze bijgeloovige voorouders ook soms als rechtspraak gold, en reeds bij de oude Grieken bekend stond (2).

263. *'k Wilde da'k vergif dronk,* als 't niet waar is (A.). Vgl. Fr. (Henegouwen) : *Que mon verre m'empoisonne.*

In de herbergen hoort men niet zelden iemand zijn woorden aldus

---

(1) Grimm, *Deutsche Mythologie*[4], II. 929. Simrock, *D. Myth.* 513.
(2) Daarover handelde ik in *Volkskunde,* IX, 18.

kracht bijzetten, terwijl hij het glas aan den mond houdt en onmiddellijk daarna ledigt. Dat wijst in zekeren zin op de elders wel bekende giftproef, maar die in onze gewesten niet schijnt bestaan te hebben; ik vond ze althans nergens vermeld. Ze hoort vooral thuis in Middel-Afrika en is in Kongoland algemeen gebruikelijk. Wordt in de Noordwestelijke streken, iemand van een misdaad verdacht, dan moet hij 's morgens nuchter een maat *nkassa*, een hevig vergift, uitdrinken. Indien hij dat vóor den middag uitbraakt, zoo wordt hij onschuldig verklaard, doch gemeenlijk sterft hij in de vreeselijkste stuiptrekkingen (1). Die giftproef is minder bekend op Madagascar en in Indië; ook in Mozes' boek der Getallen, vindt men er melding van gemaakt.

---

(1) Pater De Deken, *Twee jaren in Congoland* (*Missiën in China en Congo*, April 1896, blz. 236). Zie ook *Volkskunde*, VII. 22 en Coquilhat, *Sur le Haut-Congo*, 59, 85, 361.

l) HEKSEN- EN KETTERVERVOLGING.

264. *Zij heeft haar maagdom nog.*

« Men zegt dit, schrijft HARREBOMÉE, wanneer een meisje zich laàt wegen en zwaarder is dan men dacht. Mogelijk ziet het op het wegen van toovenaars en tooveressen, waartoe Keizer Karel V aan Oudewater het recht gaf. » Hier wordt een nieuw godsoordeel bedoeld, nl. de *weegproef* of *heksenwaag*, welke in gemelde, Zuidhollandsche stad bestond. Dáar werden de van tooverij verdachte personen *gewogen*, en hadden zij hun natuurlijk gewicht, op grond van hun uiterlijk voorkomen, zoo ontvingen zij van de overheid een getuigschrift van onschuld, waarmede zij overalelders veilig waren (1).

De Saksen, in Engeland, plaatsten de beschuldigde gansch naakt in de eene schaal, en in de andere den Bijbel; woog zij minder dan de Bijbel, dan was zij onschuldig. In later tijden was het omgekeerd, zooals blijkt uit een proef, die nog in 1795 in Engeland plaats had met een van hekserij beschuldigde vrouw, die zelve vroeg om gewogen te worden; naar de parochiekerk gebracht, plaatste zij zich geheel ontkleed in de balans; toen het bleek, dat zij den Bijbel in gewicht overtrof, werd zij in triomf naar huis gedragen.

De weegproef was ook in Duitschland (2) in zwang, en is het thans nog in Indië.

Dat nu echter onze spreekwijze, *zij heeft haar maagdom nog*, op dat *wegen* doelen zou, schijnt mij onaannemelijk, daar het enkel van hekserij verdachte personen gold, — doorgaans bejaarde vrouwen, — bij welke in elk geval geen maagdom in aanmerking kwam. De spreekwijze dient m. i. opgevat te worden in een schertsenden zin. Een analoge uitdrukking, mijn zienswijze steunend, is dit antwoord van een herbergmeisje aan jongelingen, die haar wegens het behoud van haar maagdom plaagden : « *hij overweegt mij niet* », zei ze. Ook hierin ziet men den maagdom, uit kortswijl, een stoffelijk gewicht toekennen; daardoor neemt het den schijn aan, alsof zijn behoud door een weegschaal vast te stellen ware.

Dat het volk aan den *maagdom* een stoffelijk gewicht toekent, schert-

---

(1) CANNAERT, 224-228.

(2) Menige stad van West-Duitschland bediende zich van de beroemde heksenwaag van Oudewater.

send althans, blijkt nog uit een 18de-eeuwsch liedje, getit. *Pierlala*, en waarvan de 6e strofe aldus aanvangt :

« Veel meyskens sijn in grooten nood,
Ay my, wat hebbe ik pijn,
Den maeghdom weeght soo swaer als loodt,
Het droevig florecijn. »
(Uit een familiehandschrift van omstr. 1790).

265. « *Dat is heet,* » *zei de heks, en ze werd verbrand.* — « *Dat zal vandaag een heete dag zijn,* » *zei Maartje van Assen, en zij moest verbrand worden.*

De vreeselijke vervolgingen van de 14e tot in de 18e eeuw tegen toovenaars en heksen ingespannen zijn algemeen bekend. In velerlei ziekten, in misgewas, storm en hagelslag, beweerde men toen heksenwerk te zien. Arme menschen, oud en leelijk of in afzondering levend, werden beschuldigd met tooverij om te gaan en met den duivel te heulen; men legde hen op de pijnbank om hun een bekentenis af te persen, en dan werden ze levend verbrand. Te Carcassonne b. v. werden tusschen 1320 en 1350, op grond van zulk een beschuldiging, meer dan 400 menschen veroordeeld, en de helft van deze ter dood (1). In Zwitserland zag men in den aanvang der 15e eeuw het eerst heksen verbranden, en nadat paus Innocentius VIII zijne bulle van 3 December 1484 had afgekondigd en het beruchte *Malleus Maleficarum* (de *Heksenhamer*) — het wetboek over heksenzaken — was verschenen, werden de brandstapels ook weldra in Duitschland en de Nederlanden ontstoken.

De koudwaterproef werd opnieuw ingevoerd om als bewijsmiddel te dienen; met de handen en de voeten kruiswijze aaneengebonden, werd de verdachte in 't zoogenaamde « heksenbad » geworpen : *bovendrijven was schuld, zinken onschuld* (!), en de schuldigen eindigden op den brandstapel. « Dit gebeurde zoo dikwijls, dat er in 5 jaar in het stift Bamberg 600 en in het bisdom Würzburg 900 op die wijze omkwamen, en dat in Brunswijk de palen, waaraan de heksen verbrand waren, schier een woud vormden (1). » De *Malleus* ontraadt het aanwenden der vuurproef als bewijsmiddel, daar het vuur als een met den duivel bevriend element, op heksen geen uitwerking heeft, ja, het feit zelf dat een beschuldigde verzoekt om die proef te mogen ondergaan, bewijst dat zij een heks is (2).

Nog in 1823 werd het heksenbad, in Holland, op een vrouw van Deldenerbroek toegepast, en in 1874 nog in Hongarije, terwijl het laatste doodvonnis tegen een heks in 1782 te Glarus (Zwitserland) werd uitgesproken.

266. *Hij laat zich om het geloof niet branden* (Hij wil geen martelaar zijn voor zijn overtuiging). — *Hij is den brand ontloopen* (Hij is het gevaar ontvlucht).

267. *Tot den mutsaard veroordeelen* (Tot den brandstapel). *Hij*

---

(1) Winkler Prins, *Encycl.* VIII. 147.

(2) S. Riezler, *Gesch. der Hexenprozesse in Bayern*, Stuttgart, 1896, blz. 79.

riekt naar den mutsaard (Hij is een ketter); daarnaast: *het* (*dat*) *riekt naar den mosterd*, voor: *naar den mutsaard* (Dat is duur). Vgl. Fr. *Cet homme sent le* (of *son*) *fagot*.

Mutsaard, *mutserd* = takkenbos; *naar den mutsaard* = naar den takkenbos, d. i. naar den brandstapel, die uit mutsaards bestond. « De zegswijze is afkomstig uit den tijd, toen eene uitdr. in strijd met de leer der Katholieke kerk, in Nederland genoegzaam was om iemand ten vure te doemen. Zoo zwaar moest men zijne onvoorzichtigheid of onverschrokkenheid boeten : *op zulk een duren prijs kwam* de uiting der overtuiging te staan. Vandaar, dat *het riekt naar den mutsaard* langzamerhand toegepast werd op voorwerpen, die duur in prijs waren. Het woord *musterd* (1), *muster*. Daardoor kon het te lichter tot *mosterd* worden ». (VAN DALE). De eigenl. beteekenis « dat zal hem duur te staan komen », ziet men duidelijk in : Wie daar tegen durft kikken is een ketter *en riekt naar de mutsaards* », aangehaald in *School en Studie* (afl. Oct. 97), en daaruit ontstond : « het is duur »; en dat in de besproken zegsw. *mosterd* = *mutsaard*, wordt nog hierdoor gestaafd, dat in het oostelijk gedeelte van Gelderland en Overijsel een takkenbos *mosterd* heet.

268. *Iem het vuur al zeer na aan de schenen* (of *voeten*) *leggen* (Het iem. al zeer moeilijk maken, zoodat hij er zich niet meer uit zal weten te redden).

« Het spreekw., zegt HARR., wordt niet alleen op den geldschuldige, maar ook op den leugenaar en den drogredenaar toegepast. Het zal wel oorspronkelijk zijn van de helsche pijnigingen, die men gebruikte, om iem. te doen bekennen, wat hem te laste werd gelegd, onverschillig of hij 't kwaad al of niet bedreven had, en dus tot de tijden der inquisitie behooren. »

In *De Klucht van de Oneenige-trouw* (Amst., 1648), zegt Griet :

... « mijn man die leyt mijn het vuur soo na aende scheenen,
Dat ick altemet krancksinnich ben »... (2)

Bij TUINMAN : *Het vuur is hem aan de voeten gelegt* (Hij heeft het hard). Vgl. *Iem. bij 't vier zetten* (in 't nauw brengen, foppen; aldus in 't L. v. Waas; in 't L. v. Aalst alleen met de laatste beteekenis). *Het vier op de teenen hebben* (in 't nauw gebracht zijn. — C.-V.). Fr. *Mettre le feu sous le ventre à qn.* (le presser vivement, l'exciter. — HATZF.-DARM. I, 1050). Hgd. *Einem das Feuer unter den Schwanz machen* (z. STOETT, n° 2065).

269. *Hij moet er aan gelooven* (Hij moet er zich aan onderwerpen, hoe onaangenaam ook). Ndd. *He mut daran glöven* ECK. 159).

Die algemeen bekende spreekw. is waarschijnlijk ontleend, denkt DE BO, aan den tijd van de Inquisitie, toen vele ketters, bijkans doodgefolterd zijnde, « zeiden *ik geloove* om 't leven te behouden ». Het *Ndl. Wdb.* IV., 1267 en STOETT, n° 541, geven echter een andere verklaring.

---

(1) Ook in de Kempen (*Loq.* V. 87).

(2) VAN MOERKERKEN, *Ndl. Kluchtspel*, 255.

J) EET- EN DRINKPARTIJEN. — DRINKGEREEDSCHAP.

270. *Open hof houden* (ieder te gast nooden, zijn tafel voor gasten openstellen, gastvrij onthalen; goede sier maken). Vgl. *open tafel houden*.

Herinnert aan de oude gewoonte van vorsten of andere aanzienlijke personen die op bepaalde tijden, op de zoogenaamde *hofdagen* groote feesten en maaltijden ten hove gaven, wat men heette *hof houden*. Reeds bij KIL.: open hof, *convivium publicum* et *cœna gratuita*. « Bij SART-SCHREV., sec. II, 89: *Hy houdt open-hof*. — Dergelijke « hofdagen » (feestelijke vergaderingen van edelen en grooten aan een vorstelijk hof; Fr. *cour plénière*), waren niet alleen aan feestelijkheden, tornooien, enz. gewijd, zegt VERDAM (*Mnl. Wdb.*, III. 493), maar dienden ook tot de bespreking van gewichtige aangelegenheden en het doen van recht door den vorst. Vgl. b. v. het begin van *Reinaert* I en II, en van verschillende andere Mnl. ridderromans. Eene herinnering hieraan leeft voort in de benaming *hof* voor het hoogste rechtsprekende lichaam. Vgl. Fr. *cour*. Zie verder *Ndl. Wdb.* XI. 514 vlg. en STOETT, n° 782.

271. *In vijf dingen is jolijt: lange maaltijden, jong vleesch, oude visch, een schoon vrouwtje en wijn op den disch* (GRUT. III). — *Een kort gebed en een lange maaltijd* (POIRTERS, 39). *Lange maaltijden en korte prologen prijst men meest* (H.). — Fr. *Courte messe et long diner*.

Deze spreekwoorden, althans de eerste twee, door HARR. ontleend aan GRUT. II en III, dagteekenen van 1611 en 1612 en wijzen op den grooten eet- en drinklust onzer voorouders. SCALIGER kenschetste dien Vlaamschen karaktertrek als volgt:

> *Non comedis, Germane, bibis. Tu non bibis, Angle,*
> *Sed comedis. Comedis, Flandre, bibisque bene,*

wat men in de *Selecta Proverbia* (een handschrift van het midden der 17e eeuw) aldus vindt uitgedrukt: *Een Duitscher kan zonder eten drinken; een Engelschman eet zonder drinken; een Vlaming eet, en kan wel drinken*

(of *een Vlaming eet niet zonder drinken* (1). Onze Noorderbroeders moesten echter daarin niet achterstaan. « Willem de Zwijger had zooveel koks dat hij eens, een kleine bezuiniging willende invoeren, er 28 tegelijk afdankte, en nog genoeg overhield » (2). Bij elke plechtigheid, bij elk vriendenfeestje hoorde een maaltijd; en dat de Nederlanders thans nog van banketeeren en zuipen houden en uren lang aan de kermistafel overbrengen, is algemeen bekend. Hier is dus geen sprake van een uitgestorven gebruik, en als dusdanig waren deze spreekw. misschien beter verzwegen. Alleen het korte gebed vóór den maaltijd is sedert GRUTERUS en POIRTERS bij de meesten nog korter geworden, en bij velen geheel weggebleven.

272. *Twee zuivels op één brood, Dat geeft hongersnood.* — *Zuivel op zuivel, Is 't werk van den duivel* (Dit tweede spreekw. is slechts als een versterking van het eerste te beschouwen).

Hielden onze voorouders er werkelijk van zich een rond buikje te eten of te drinken, toch waren zij soberder, d. i. zij wisten het zuiniger aan te leggen — de burgerlui althans — dan heden het geval is. « Burgerlieden aten zeldzaam twee zuivels op elkander. Boter met kaas te eten « was al grouweligh », en bekend is de legende dat prins Maurits, toen hij, vermoeid van het trekken der lijn, van den schipper der trekschuit verlof bekomen hebbende een « stick te smeeren », er daarenboven kaas op gesneden hebbende, van dezen een klink om de ooren ontving, terwijl hij, op het gesmeerde en met kaas belegde brood wijzende, zeide : « zoo is het land niet rijk geworden ! » Toen gold het : « Botter te gelijk met kaes te eeten (is) rijke lui's werk », « een recht hollandsch banketje (3). »

Vgl. *Die er zijn koste met spinnen wil winnen*
Moet maar wat zuinigjes teren :
's Avonds een potje met melk bij het vuur,
En de boter wat dunnetjes smeren (H.).

En Ndd. (Holstein) : *Twéerlei Fett up dem Brode is ungesund* (ECK. 113).

273. *Hij speelt den gebraden haan* (C. T.). *Hij hangt den gebraden haan uit* (H.).

Den gebraden haan uithangen, zegt *Wdschat* (DE BEER-LAUR.) is : « goede sier maken, zich weelderig aanstellen; naar het uithangbord van voormalige gaarkeukens ». *De Navorscher*, VI, 84, brengt het eenigszins in verband met het voorgaande nummer : « Op de oude, eenvoudige maaltijden in den burgerkring was een stuk rundvleesch reeds een hoofdschotel, — ander vleesch kwam er niet, of 't was een ongehoorde weelde. Wie een

---

(1) Volgens Dr DE JAEGER behoort het tot het einde van de 1e helft der 17e eeuw (zie HARR. I. XLI en I. XLVIII. Vgl. SURINGAR, no CCXX).

(2) J. TER GOUW. *De Volksvermaken*, 665.

(3) SCHOTEL, *Het Oud-Hollandsch Huisgezin*, Haarlem, 1868, blz. 328-329.

gebraden haan opschafte, maakte een vertering, die voor verkwisting gold, en verhief zich boven zijn stand.

Vandaar het spreekw., waarmede iem. wordt aangeduid, die door groote verteringen zich aanstelt, alsof hij schatrijk is. Misschien schuilt er nog een woordspeling in *haan*, waardoor men liever dezen vogel, dan b. v. een kip of een duif noemde. »

Dr. Stoett meent dat er voor de verklaring van *Den gebraden haan uithangen* wellicht gedacht dient te worden « aan een oud sprookje, waarin verteld wordt van een gebraden haan, die zich zeer aanmatigend en overmoedig gedraagt » (nº 634). Zoo'n sprookje uit het Italiaansch van L. Capuana (Ndl. vert. bij Adriani, te Leiden), wordt door hem medegedeeld in *Noord en Z.*, XXIII, 275-277 ; hij acht het niet onmogelijk dat dit vertelsel evengoed als dat van *Boontje, Strootje en Kooltje vuur*, ook eens in onze taal wordt gevonden. Mij komt zulks evenwel onwaarschijnlijk voor, daar dit vertelsel uiterst zeldzaam is ; tot hiertoe had ik het nergens ontmoet, het sprookjen van *Den halven haan* daarentegen is algemeen bekend. Ook van het middeleeuwsche wonderverhaal van den gebraden haan, die aan 't kraaien gaat, heb ik in de thans levende volkstraditie nog niets kunnen ontdekken, terwijl het sprookje van *Boontje, Strootje en Kooltje vuur* werkelijk wijd en zijd verspreid is.

Voor het *Ndl. Wdb.* evenwel, is *den gebraden haan maken* (*spelen*, of *uithangen*) « niet anders dan een, zij het ook onverklaarbare, versterking van *den haan maken* (*scheren*, of *spelen*). « De synonieme spreekw. « *den dubbelen haan maken, den breeden haan spelen* » zijn trouwens al even weinig helder. »

Volgens dat *Wdb.* is de beteekenis : 1. bluf slaan ; 2. grof geld verteren, brassen ; 3. moedwil bedrijven, den baas spelen.

274. ***Zijn vingers (van iets) aflikken*** (Eig. van een lekkernij : Ze heerlijk vinden en er braaf van smullen, zoodat men achterna nog de vingers aflikt. Bij uitbr. en fig. ook van andere zaken : Er veel genot in vinden, er veel plezier van hebben. *Ndl. Wdb.*) — Hgd. *Alle (fünf) Finger nach Etwas lecken.* — Fr. *S'en lécher les doigts.*

Dat schijnt wel aan den tijd te herinneren, toen er nog met de vingers gegeten werd. « Gedurende het grootste gedeelte der 17ᵉ eeuw at zelfs de deftige burger in ons vaderland nog met de vingers en bediende zich alleen van het mes. In den aanvang der 18ᵉ eeuw kende de geringe burger het gebruik van de vork nog niet en waren deftige Noord-Hollandsche kooplieden nog gewoon op voorvaderlijke wijze de spijzen te nutten (1). »

Vgl. *Hij zal er geen vette vingeren van lekken*, en :
Daar zou men vinger en duim na lekken (Tuinman, I, 98).
Die honig eet, mag wel zijn vingers lekken (H.).

---

(1) Schotel, *Oud-Hollandsch Huisgezin*, 348.

280. *Goede wijn behoeft geen krans.* — Hgd. *Guter Wein bedarf keines ausgesteckten Reifs*, of *keines Kranzes.* Eng. *Good wine needs no bush.* Fr. *A bon vin, point d'enseigne. A bon vin, il ne faut point de bouchon.*

Dit spreekw. doelt wellicht op de vroegere gewoonte door een krans van takken of bloemen aan de voorbijgangers die huizen aan te wijzen, waar zij drank en een goed onthaal konden vinden. Dat hebben wij overgenomen van de Latijnen, zegt TUINMAN; het uithangen van een eiloofkrans, weleer toegewijd aan Bacchus, was al van ouds een teeken, dat daar wijn te koop was. Daarop doelt het Latijn : *Vino vendibili suspensâ hederâ nihil opus*, alsook het Oudfr. :

Vin délicat, friand et bon
N'a mestier lierre ne brandon.

Het uithangen van een takje (palmtakje, spaansch hout, enz.) boven de ingangdeur der bierhuizen, bestaat thans nog hier en daar in Vlaanderen; ik zag het ook in Waalsche streken.

Het spreekw. komt reeds voor bij « Campen » : *Gueden wijn behoeft ghienen crans.*

Vgl. SERVILIUS : *Men derf geenë wis wtsteken, daer goedë wijn te coope is* (z. SURINGAR, n° CCXXXVII).

281. *Het glas in de hand*
Is het wapen van Gelderland.

Zinspeling op de vele feesten en volksvermakelijkheden, die vroeger in Gelderland plaats hadden, en waarbij dan natuurlijk het toosten nooit werd vergeten.

282. *'t Is een benauwd half elfje* (Gewoonl. gezeid van een zeer beperkte zit- of ligruimte).

« In vroeger tijd, zelfs nog in onze jeugd, zegt M. I. L. (*Toekomst*, 1894, blz. 489), werd des middags om 12 u. de klok geluid ten teeken dat het arbeidsvolk kon gaan eten. Werkte het volk op karwei bij een van de klanten, dan kregen ze gewoonlijk tegen half elf een wippertje jenever, en in vele huishoudingen hield men daarvoor een afzonderlijk glasje er op na van niet al te grooten inhoud. Was nu de verstrekte hoeveelheid Schiedammernat in 't oog van den ambachtsman te gering, dan ontviel hem al licht de uitdrukking : *een benauwd half elfje*, met zinspeling op den kleinen omvang van het glas ».

283. *Rederijkers, kannekijkers.*

Voor de verklaring, zie boven n° 86.

Vgl. *Om wel te rijmen en te dichten,*
Dient men eerst braaf de kan te lichten.

284. *Hij vrijt Trui met één oor* (1) (Hij is een minnaar van

(1) Bij SARTORIUS, ter. IV. 81. : *Hy bemint Truy met een oor.*

de bier- of wijnkan, hij is een drinkebroer). *Een liefhebber van de kan. Hij houdt van de kan. Hij zit liever bij de bierkan dan bij de boeken*, of *Hij zou liever in de bierkan studeeren. De kan aanspreken. Te diep in de kan kijken.* — *Hij mag den pot; hij pakt 'nen goeien pot. Tusschen pot en glas* (A.), of *tusschen pot en pint*, ook : *pot en kan* (Onder het drinken van een goed glas. — R. en C.-V.).

Al deze spreekw., evenals het voorg. nummer, herinneren aan den tijd, toen het bier nog uit kannen en potten werd gedronken.

285. *Als de wijn* (of *het bier*) *is in den man,*
Is de wijsheid in de kan.

Vgl. Hgd. *Ist der Trunk im Manne, so ist der Verstand in der Kanne.* Evenzoo in het Nederduitsch; b. v. in Oostfri. : *Is dat Beer in de Mann, is de Geest in de Kann.* — Fr. *Entre les verres et les pots, moins de sages que de sots.* Meer verspreid echter is deze vorm van het spreekw. : *Als de wijn ingaat, gaat de wijsheid uit*; bij Duitschers en Zwitsers : *Wein ein, Witz aus.* Eng. *When the wine goes in, the wit goes out.* Fr. *Le vin entre, la raison sort*; enz. (R.-DÜR., II, n° 484).

286. *Hij wil altijd het onderste uit de kan hebben* (Hij is te hebzuchtig). *Wie het onderste uit de kan wil hebben, dien valt het lid* (d. i. het deksel) *op den neus* (Wie te begeerig is, krijgt niets, *of* dien berouwt het).

Ndd. (Meklenburg) : *Wer da letzt ût dei Kann' drinken will, den föllt dei Deck'l up dei Schnût* (=snoet. — ECK. 245).

287. *Kannegeluk is vrouwegeluk* (Wie het onderste uit de kan te drinken krijgt, zal een goede vrouw huwen. — DE BO). — *Kannegeluk is mannegeluk* (LOQ. XIV, 76) (1).

Die herbergspreuk is op een oud bijgeloof gegrond, dat nog niet is uitgestorven : men achtte het een goed voorteeken, als men het laatste glas der kan mocht leegdrinken en dat laatste, het staartje, heet om die reden nog : *kannegeluk*. Vandaar ook nog dit gezegde : *Die 't kan(ne)geluk heeft, mag 't al betalen* (2). — Vgl. Fr. *Le fond est pour les bons*, en — *Il sera marié cette année*, wat schertsenderwijze gezeid wordt tegen iem., wien men het laatste uit de flesch inschenkt. Eertijds kende men het *kannegeluk* ook wel als : *l'honneur qu'on a de boire le premier trait du pot.* In tegenspraak met ons Vlaamsche of liever ons Nederl. *kannegeluk*, is ook het Bijbelsche : *Het grondsop is voor de goddeloozen*, schertsend gezegd, als men

(1) Aldus bekend, volgens LOQ., te Ieper, Kortrijk, Brugge en 't omliggende, doch ook langs de kust.

(2) AM. JOOS, *Schatten uit de Volkstaal*, 209.

em. het staartje der flesch geeft (zie psalm LXXV : 9); men voegt er soms bij, zegt *Wdschat : maar de vromen drinken het uit.* — Volgens *Loq.*, XIV, 76, zeggen de Duitschers : *Kannenglück*, de Engelschen *pot-luck*, de Denen *sænnelykke*, enz.

288. *Hij is aan de flep geraakt* (Hij is, *of* wordt een dronkaard). *Aan de flep* (of *flap*) *zijn* (Aan den drank zijn).

Fleppen = drinken, zuipen (Draaijer). — *Flep* = flapkan, bierkan met deksel. Die verklaring komt voor in *Wdschat* (De Beer-Laur.) en niet bij Van Dale.

289. *'t Is een kittebroer* (Een dronkaard).

Kit = kruik, groote kan. Bij Joos : *kit* of *kiet* = groote koperen kan van 20 tot 30 lit. Bij De Bo : *kitte, keete, bierkitte, bierkeete* : rond, houten vat, met koperen of ijzeren banden; er zijn er van 2 tot 6 of 8 stoopen. Bij Kil. *kitte* (zie ook Verdam i. v.). — In Bredero's *Moortje* leest men dit vers :

« Tapt nu eens een *kit* en suypt dan dat je swiet! »

Vandaar dat men de dronkaards ook ging *kittebroers* noemen, en later het woord ook toepaste op kroegen en bordeelen.

290. *Pullen* (drinken, zuipen). *Een pullebroer* (Een zuiper). — *Tullen* (zich zat drinken). *Een tul, een tullebroer* (Een dronkaard).

Pul (kan, kruik, Middelndl. *epulle*, uit Lat. *ampullam* (-*a*) een samenstell. met *olla, aula* = pot (Verr. *Etym. Wdb.*). — *Tul* = pul, kan, kruik.

291. *Bekeren* (Lustig en veel drinken). *Hij houdt veel van den beker* (Hij drinkt graag). — « *Vrouw, maak mij toch den beker eens nat* », *zei de zuiper, hij is zoo droog als een meelzak. Hij heeft liever den beker dan den Bijbel in de hand.*

Herinnert aan den tijd, toen de beker nog een gewoon drinkgereedschap was.

292. *Kroezen. Hij kan goed kroezen* (Hij kan veel drinken. — A.).

Kroes (beker, kruik, vat), vroeger *croes*, gaat terug op Fr. *cruche*, hetwelk met *creuset* uit het Germ. *kruik* komt (Verc. *Etym. Wdb.*).

293. *Hij meent dat hij goud zal drinken uit een horentje* (Hij stelt zich er gouden bergen van voor).

Vóor ettelijke eeuwen behoorde ook een *drinkhoorn* tot het tafelgereedschap; hij was oorspronkelijk van een hoorn, later van edel metaal vervaardigd.

294. *Iem. een baksken brengen* (Op zijn welzijn drinken).

Bak is eigenl. *back, beker*; vooral het verkleinw. komt voor in den zin van *drinkbeker*.

295. *Op zijn liter gaan. In den liter*[1] *kijken* (Drinken). *'t Is een literkundige* (Hij drinkt graag).

De *liter* is in de bierhuizen gansch in onbruik geraakt; thans heet het doorgaans : *op zijn pintjes gaan, in 't glas kijken.* De schertsende uitdrukk. *een literkundige,* bij GROEBSER (*Rommelzoo*) opgegeven, is ook in 't Land van Aalst, te Gent en ongetwijfeld nog elders bekend : 't is een woordspeling met « letterkundige ».

296. *Hij heeft een vaan op* (Hij is half dronken).

Vaan = maat voor vloeistoffen, gelijk aan 4 mengel; *mengel,* als wijn- of biermaat = 1.21 lit.; als brandewijnmaat = 1,53 lit. — In Bredero's *Sp. Brabander,* vs. 1746 :

« Schreef hy niet voor een gladde kaart een hiele *vane biers*
Of een pijntje wijns? »...

297. *Gij zult het pootje krijgen.*

Dit *pootje* niet te verwarren met *podagra,* zegt HARR., II, 193. « Wie zijn glas te lang laat staan, en niet, gelijk andere gasten, ten behoorlijken tijde uitdrinkt, *krijgt het pootje*; de podagristen integendeel drinken te veel. Het *pootje* is een *glas zonder voet,* en alleen *van een steel voorzien.* Die *steel* is het hier bedoelde *pootje.* Dit gaf men vroeger in de herberg, wanneer iem. zijn glas zonder toeven moest uitdrinken, — den persoon, dien men niet toestond, om te gaan zitten, zooals b. v. den scherprechter. Die bij zijn gelag ging zitten, kreeg een glas met een voet.

298. *Dat haalt* (of *heeft*) *er geen handwater bij* (Dat is er niet bij te vergelijken. — V. D.).

Onder *handwater* verstond men eertijds waschwater voor de handen (zie KIL. i. v.), dat vroeger ook in de Nederlanden vóor den maaltijd aangeboden werd. Aan de middeleeuwsche hoven werd het handwater aan den vorst of den heer gereikt door een Groote, die hem in stand evenaarde. Zoo kon *Iem. het handwater geven* de beteekenis krijgen : « met hem vergeleken worden. » (Vgl. Hgd. *Er reicht ihm das Wasser nicht*), hetwelk leidde tot de beteekenis : *Handwater geven* = « vergeleken kunnen worden », waaruit dan deze nieuwe vorm ontstond : *Bij iem. geen handwater geven* = « niet bij iem. vergeleken kunnen worden. » Door de bijgedachte aan het *niet bij iem. halen* of *hebben,* ging men dan ook zeggen : *Geen handwater bij iem. halen* (of *hebben*). — Zie STOETT, n° 712 en *Ndl. Wdb.* V. 2027-2029.

299. *Van mooi Aaltje zingen* (Lustig drinken en feestvieren).

Aal(tje), vrouwennaam, verkorting van *Alida,* en dit van *Adelheid.* De

---

(1) Bij het reeds opgegeven drinkgereedschap zou men nog kunnen voegen : *de drinkkop; de drinkschaal, de drinknap, de geuzendrinknap of bedelnap; de berkemeier.*

zegswijze is ontstaan uit luimige woordspeling tusschen dien vrouwennaam en *aal*, soort van bier. Het oude Mnl. *ale, ael* (bij Kil. *ael, eel*) was hier een volksdrank met minder hop, en dus zoeteren smaak dan 't gewone bier. Thans is *ale* (= *eel*), de naam van een hier welbekend Engelsch bier (*Ndl. Wdb.*).

300. *Een lichtmis* (Een losbol; iem., die zich aan uitspattingen overgeeft).

Van *lichtmissen*, d.i. Lichtmis vieren, want het lichtmisfeest was steeds een gelegenheid van slemperijen, daar op dien dag de dienstboden hun dienst verlieten om te trouwen, of van dienst veranderden (Verc. *Etym. Wdb.*) (1).

301. *Iem. de fooi geven* (Afscheid geven; uit den dienst ontslaan). *Hij heeft de fooi beet* (Gez. wanneer een vogel iemands kleeren bezoedelt).

Fooi, bij Kil. *voye, foye*, komt evenals het Eng. *foy*, van 't Fr. *voie*, en dit van 't Lat. *viam*, *via* = *weg*, overdrachtelijk: *reis, tocht*. Daarbij kwam dan het begrip *reispenning, teergeld* voor de reis, zooals blijkt uit Lat. *viaticum*, Fr. *viatique*. Even natuurlijk ontstond hieruit de beteek. *afscheidsmaal* vóor de reis (men denke ook aan Fr. *saint viatique* = laatste avondmaal op het sterfbed, vóor de groote afreis). Dit leidde, bij uitbr., tot *feestmaal* in 't algemeen. Bij dit afscheidsmaal, toegepast op uit den dienst tredende knechten of meiden, kwam later het begrip: geschenk aan ontslagen dienstboden. Vandaar de tegenwoordige beteek. van onze spreekw. *iem. de fooi geven*; vandaar ook de thans alg. gangbare beteek.: drinkpenning; gift in geld aan een dienstbare (voor gedane moeite.) Doch in de beide Vlaanderen is het in verscheidene aangelegenheden nog van dagelijksch gebruik met de beteek.: *eet-* of *drinkpartij*. Voor De Bo is de *fooi* een feestje, een vreugdemaaltijd, en hij onderscheidt: *kinderfooie* (bij een kindergeboorte); *oogstfooie* (smulpartijtje van den boer met zijn werkvolk, als het laatste graan in de schuur is); *zaadfooie* (idem, als 't koolzaad gedorscht is); *vlasfooie* (idem, als het vlas gesleten is); *schaapfooie* (feestmaal door een schaapboer jaarlijks gegeven aan zijn geburen, op wier landen hij zijne kudde mag leiden); *zwijnefooie* (smulpartijtje ter gelegenheid van het slachten van het zwijn). Corn.-Vervl. heeft naast *oogst-* en *vlasfooi*, ook *pataatfooi*. Volgens prof. Vercoullie (*Etym. Wdb*[2]) bet. *fooi* nu nog in de Vlaamsche dialecten alleen het maal, dat aan de werklieden gegeven wordt, wanneer het huis onder dak is, d. i. wanneer de metsers het werk verlaten (aldus bij Joos). — In het Land van Aalst wordt dit *fooi*, meen ik, in geen enkel der opgesomde gevallen gebezigd; er wordt alleen gesproken van *oogstkermis*, *zaadkermis*, en *varkens-* of *penskermis*, telkens met vervanging van *fooi*

(1) Zie ook Reinsb.-Dür., *Cal. belge*, I, 89-90.

door *kermis*. Ten Oosten van Aalst is 't woord *fooi* weinig bekend; te Denderleeuw (en omstr.) gebruikt men het soms voor een gezellig vriendensoupeetje, en ook voor een feestje ten huize van den bruidegom, bij het tweede huwelijksgebod. Tusschen Aalst en Dendermonde kent men het in deze drie gevallen: 1. als iem. trouwt, geeft hij aan zijn geburen (ook aan die zijner vrouw, als zij van een ander dorp is) een *fooi*, d. i. een heele of halve ton bier, die in de naaste herberg wordt leeggedronken. (*Gaat ge naar de fooi? Er was veel volk op de fooi*, enz); 2. Eens per jaar, in October en November, heeft er in de meeste herbergen (op verschillende zondagen) een *boschmeefooi* (1) plaats, waar dan *buschmee* (*hydromel*) verkocht wordt; 3. De lijnzaadverkooper spreekt van *zijn zaadfooi*, d. i. van den dag, dat zijn klanten te zijnent uitgenoodigd worden om te komen betalen, te welker gelegenheid zij dan eten en drinken bij hem krijgen.

302. *Uitvaart, zuipvaart. — Naar de molleprooi gaan.*

Herinnert aan de braspartijen en baldadigheden, die eertijds ter gelegenheid van een uitvaart dikwijls plaats grepen, en die zich, in 't Land van Aalst, soms nog eens vernieuwen. Het spreekw. herinnert tevens aan de oude Germaansche zielenvereering, die van een gansch stoffelijken aard was: men dacht dat de overledene, in de andere wereld, dezelfde behoeften had als hier op aarde; daarom zette men oorspronkelijk spijs en drank op de grafsteden; men hield bovendien gemeenschappelijke maaltijden op de graven, at en dronk er overvloedig, zong en danste er onbedwongen, in de meening dat zoo'n *doodenfeest* de afgestorvenen ten goede kwam. Van die oude zeden, is onze zoogenaamde « eten-uitvaart » nog een overblijfsel. Ook bij de Duitschers bestaat nog het zoogen. *Fellversaufen des Todten*, en vooral in Noord-Duitschland spreekt men nog van *Die Haut* (*das Fell*) *versaufen*. En duurt de drinkpartij vrij lang, dan heet het: *Der Begrabene müsse ein zähes Fell gehabt haben* (2). Vgl. het Fransche aequivalent: *Croquer la tête du mort*.

In de omstreken van Kortrijk heet de rouwmaaltijd *molleprooi*, *molleplooi* of *mollepraai*, en aan dat eetmaal gaan deelnemen, heet dan: *naar de molleprooi gaan*. — *Mol*(*le*), Mnl. *mul*, is: aarde (zand, zandachtige

---

(1) De klemtoon op *bosch*; wat mag dat woord hier beteekenen? Het huis, waar die mee, die honingdrank gemaakt wordt, heet te Wieze *boschmeehuis*. In een spotdicht van den Aalstenaar W. CAUDRON (1607-1692), tegen de Dendermondenaars gericht, lees ik: *In den bosch-mé nuchter-sat* (Zie *Dietsche Warande*, XI, 366). De mede was de lievelingsdrank onzer heidensche voorouders en werd zelfs in de middeleeuwen nog veel gebruikt. Zou dat woord *boschmee* niet beantwoorden aan Hgd. *Bockmeth*, waarvan spraak is in een politieverordening voor Opper- en Beneden-Beieren (1649): « Der *Meth* durfte auf dem Lande nicht mehr gesotten werden, sondern allein in Städten u. Märkten, aber kein *Bockmeth*, dann zur Nothdurft der Kranken ». (HÖFLER, *Volksmedizin*, bl. 135).

(2) *Am Urquell*, I, 113-115.

aarde, heeft te Denderleeuw geen anderen naam dan *mul*); dus *mol(le)* = begraving, teraardebestelling, maar *prooi, plooi*? G. GEZELLE (*Loq.* V, 92 en VI, 1-3) ziet in *plooi* een vervorming van *pooi* (dit van *pooien* = drinken, zuipen). Naast de zegsw.: « 'k En ben in mijnen *aat* niet », — « 'k en ben in mijnen *drank* niet » (d. i. het eten — het drinken — smaakt me niet), plaatst hij : « 'k En ben in mijnen *pooi* niet ». Dit laatste kan men licht verward hebben met deze andere spreekw. : « 'k En ben in mijne *plooi* niet » (d. i. niet wel te pas), en daardoor kan *mollepooi* geworden zijn tot *molleplooi* (vgl. *peisteren-pleisteren, pof-plof*, enz.) en volgens een ander taalverschijnsel ging *molleplooi* over tot *molleprooi* (vgl. *colonel-cornel, lettel*, d. i. luttel-*letter*, enz.). Besluit : *molleprooi* = *mollepooi* = *molledrank, begrafenisbier, uitvaartbier*, rouwmaaltijd.

De heer M. BRANTS wil de spreekw. *naar de molleprooi gaan* in den letterl. zin opvatten en de oorspr. beteekenis zou zijn : naar het mollenfeest gaan, d. i. sterven en begraven worden, later : naar den rouwmaaltijd gaan. Hierbij verwijst hij naar een lied van den Brugschen dichter DE ROOVERE († 1482. — Zie *Volksk.* XVIII. 75 vlgg).

303. *'t Is peperduur; 't is gepeperd, sterkgepeperd* (Uitermate duur). *Peperen* (duur verkoopen). *Een gepeperde rekening* (Een hooge rekening). *Dat ruikt naar peper* (Dat is erg duur). *Hij zal er peper aan eten* (Het zal hem duur te staan komen). — Fr. *Cher comme poivre. Bien poivré.* In het Fransche argot is *poivrer* = betalen; in fig. en gem. is *poivrer* = afzetten, grof laten betalen.

De uitdr. *peperduur* is in tegenspraak met den vrij goedkoopen prijs, waaraan de peper thans verkrijgbaar is. Volgens HARR. is dat te verklaren door de duurte dezer specerij gedurende den heidenschen tijd en de eerste eeuwen van het christendom, toen de beperktheid van onzen handel het zeer moeilijk maakte zich peper aan te schaffen. Die bewering van HARR. komt mij onaannemelijk voor. Immers, als de duurte der peper enkel voortsproot uit de beperktheid van onzen handel, gold die reden in gelijke mate voor een aantal andere koopwaren. Waarom sprak men dan ook niet van *koffieduur, foelieduur*, enz.?

In sommige Westvl. dorpen (zie *Loq.* V, 62) hoort men spreken van : *Een gepekelde rekening*; Fr. *un compte salé*. Men zegt er ook : *comptante pekele*, elders : *comptante pepere* (= met gereed geld). Ik heb een oogenblik gedacht, dat er tusschen onze zegswijze uit het Land van Aalst : *dat bijt er nog al in; dat bijt er diep in* (Gez. van een zware rekening), — en de prikkelende, bijtende eigenschappen van pekel en peper eenig verband kon bestaan. Daar evenwel onze zegswijze elders onbekend schijnt, kan het algemeen bekende *peperduur* daaruit niet verklaard worden.

Volgens Dr. HESSELING (*De Gids*, Oct. 1902, bl. 104), herinnert het Gr. spreekw. *Wie veel peper heeft, doet die ook op zijn groente* (= wie in 't veen is, ziet op geen turfje) aan den tijd, toen de peper zoo duur was, dat de

korrels als betaalmiddel werden gebruikt, en hij wijst hierbij nog op de Gr. benaming *peper weeuwtje* = rijke weduwe.

De uitdr. *peperen, 't is (sterk)gepeperd, een gepeperde rekening* — in Vlaanderen nog algemeen gebruikt en insgelijks op een hooge som, een duren prijs doelend — wijzen waarschijnlijk ook op dien vroegeren tijd.

304. *Vijgen na Paschen* (Iets dat te laat komt). In « Campen » : *Vyghen na paesschen syn padden in den Mey* (MEIJER, 53).

Toen de vijgen bij ons bekend werden, waren zij een paaschbanket, omdat men ze jaarlijks tegen Paschen uit Spanje invoerde en ieder gaarne van de eerste wilde gediend zijn, in de meening dat de eerste de smakelijkste waren. Kwamen nu de vijgen na Paschen of werden ze den lekkerbek eerst dan voorgediend, zoo was er het aantrekkelijke der nieuwheid van weg. Aldus oordeelt HARREBOMÉE, maar verkeerdelijk, dunkt mij. Vijgen, immers, zijn altijd een toespijs geweest, die vooral gedurende de veertigdaagsche Vasten, in de plaats van vleesch — alsdan een « verbodene spijs » — werd gebruikt. In vroeger eeuwen, toen de kerkelijke voorschriften aangaande die Vasten oneindig beter werden in acht genomen, was dat natuurlijk veel meer het geval dan nu. Eens die vastentijd voorbij, dus na het Paaschfeest, hadden de vijgen hun aantrekkelijkheid en waarde verloren, omdat men iets beters kon en mocht gebruiken. Daarin ligt, voor mij, de oorsprong onzer spreekwijze : *Vijgen na Paschen*. De Franschen zeggen : *C'est de la moutarde après dîner*, de Engelschen : *Mustard after dinner* (of *supper*); de Duitsche spreekw. klinkt heel anders : *Das kommt einen Posttag zu spät*.

305. *Paascheieren*. Hgd. *Ostereier, Pascheier*. Eng. *Pash-eggs* of *Easter-eggs*. Fr. *Œufs de Pâque*. — *Men moet geen paascheieren op Goeden Vrijdag eten* (Men moet een feest niet vieren vóor het gekomen is). *Eén ei is geen ei, twee eiers is éen ei, drie eiers is een paaschei.*

Was het gebruik van eieren gedurende de veertigdaagsche Vasten eertijds streng verboden, het eten van *paascheieren* op den eersten paaschdag was toen algemeen. In de 16e eeuw gingen de Amsterdamsche scholieren op paaschavond bij de bemiddelde burgers om eiers of centen, vóor de deuren stilhoudend onder het zingen van een paaschlied, met begeleiding van een oorverdoovend ratelen :

De *dommeldemette !* (1)
De Vaste is uyt.
Kyrie eleison !
Te Paschen zullen wij eijeren eten,
Soo is de Vaste al vergeten.
Kyrie eleison !

---

(1) *Dommeldemette* is ontstaan uit *Donkere metten*; dit is de naam van

Uit dit liedje blijkt genoegzaam dat het eten van paascheieren een oud gebruik is, maar dit gaat nog veel verder en klimt zelfs op tot de hoogste oudheid. De vroegste sporen vindt men er van in China, waar reeds in de 7e eeuw v. Chr. het gebruik bestond — ongeveer in den tijd van ons paaschfeest, — elkander blauw-, rood- of bontgekleurde eieren ten geschenke te geven (1). Daar, evenals bij onze heidensche voorouders, was het ei het zinnebeeld van 't nieuwe leven, dat in de duisternis ontkiemt, d. i. van de herleving der natuur na den donkeren wintertijd. Later werd het gebruik gekerstend, en dan gold het ei als het zinnebeeld van Christus' opstanding uit het graf. « Een ei is een nieuw steenen graf » zegt GEZELLE (*Duikalmanak*, 2e paaschdag). « Dat erin is, schijnt dood, maar 't kan weer levende uitbreken. »

Een kristelijke beteekenis vindt men ook in dit Westvl. liedje, dat de jongens zongen, als zij om paascheiers gingen en er *drie* eischten om *één* waar *paaschei* te hebben :

Eén en is geen,
Twee en is maar één
En drij is een paaschei ! (2)

In Holl.-Limburg en elders in Noord-Nederland zingt men :

Eén ei is geen ei, het tweede ei dat is één ei, en het derde ei is het ware paaschei, — of : *Eén ei is geen ei, twee ei is één ei, drie ei is 't rechte paaschei* (3).

Dat zinspeelt op de H. Drieëenheid : één goddelijk wezen is nog niet de godheid, Vader en Geest zijn één, maar Vader, Zoon en Geest te zamen vormen God (4).

Is het eten van paascheieren in sommige streken, o. a. in Friesland, nog vrij algemeen, op andere plaatsen, ook te onzent, is dat grootendeels verdwenen, en wordt het enkel hier en daar bij de volksklassen en de geringe burgerij van het platteland nog aangetroffen. Dat men echter den eersten paaschdag, voor het middagmaal, den gewonen schotel met aardappelen zou vervangen door een grooten schotel met gekookte eieren,

---

het nachtofficie, dat den Woensdag, Donderdag en Vrijdag der Goede Week in vele kerken tegen den avond plechtig wordt gezongen en dat eertijds in den nacht, met weinig licht, geschiedde (z. *Volksk.* XI. 236). Dat rondhalen van paascheieren door scholieren of koorknapen bestaat heden nog in verscheidene dorpen van Zuid-Nederland (zie POL DE MONT, *Een folkloristisch Paaschei*, in *Nederl. Museum* 1888, I. 181.)

(1) MARONIER, *Het Paaschfeest*, 117; hij ontleende dit aan *Eigen Haard* volgens de O. Az. Lloyd.

(2) *Rond den Heerd*, IV (1869), blz. 144.

(3) Dat liedje heeft nog andere vormen ; zie *Rond den Heerd*, ald. 150-151; VAN VLOTEN, *Baker- en Kinderrijmen*, 71-73; WELTERS, *Feesten, Zeden, Gebr. en Spreekw. in Limb.*, 89; TER GOUW, 206.

(4) BOEKENOOGEN, *Onze Rijmen*, 60; *Rond den Heerd*, t. a. pl. 144.

gelijk het in vele Friesche huigezinnen gedaan wordt (1), iets dergelijks heb ik hier nooit gezien noch gehoord. Het veel-eten van paascheiers, als volksvermaak, is mij evenmin bekend, en nooit hoorde ik hier spreken van heldinnen, die er roem op dragen twintig, dertig gekookte eiers te kunnen binnenspelen, zooals er in Noord-Nederland nog altijd gevonden worden (1). Een koppel paascheieren is hier bij 't middagmaal het gewone getal.

Ook het eten van gekleurde paascheiers is hier nog niet gansch vergeten : daartoe kookt men de eieren in water, waarin men voorafgaandelijk ajuinschillen heeft laten zieden. Dat geeft er een roode tint aan. In Brunswijk, en wellicht nog elders, geschiedde het vroeger op dezelfde wijze, en thans soms nog (2).

Hier en daar in Limb. bestond vroeger het gebruik eenige in de Vasten bijeengegaarde eieren daags voor Paschen te laten wijden, ze eerst te kleuren (geel, violet of rood) en ze dan onder den naam van paascheieren na de hoogmis van Paschen ten geschenke te geven (3). Te Geel en in de omstr. heet de hoogstengelige *Sleutelboem* (*Primula elatior* Jacq.) « Eierbloemken », doordien ze veel gebruikt wordt om gele plekken op de paascheieren te maken (4). Ook in Franche-Comté leeft het gebruik van het verven der paascheieren nog voort, en evenals in Vlaanderen bezigt men daartoe o. a. ajuinschillen (5). De Luikerwalen, bij wie dit gebruik eveneens bestaat, heeten deze eieren *cocogne*.

In den *Gelderschen Volksalmanak* voor 1840, zegt Dr HALBERTSMA, dat nog vele Friezen op Paschen een middagmaal houden van ongekleurde eieren, rijstebrij en krentebrood. Het lievelingsgerecht der oude Hollanders en Friezen — nl. gesuikerde rijstebrij — schijnt sedert van de spijskaart voor paaschdag geschrapt te zijn, want in 1895 schreef W. DIJKSTRA, I, 173 : « Vroeger was het gewoonte rijstebrij met gesmolten boter, suiker en kaneel daarbij (bij de eiers) te gebruiken. » — Van de vroegere *paaschbrooden* of *-koeken*, elders *paaschmikken*, wordt bijna nergens meer gewaagd. Het kenmerkende er van was, reeds van ouds, dat zij niet alleen zeer lekker, maar ook zeer groot waren (6).

« *Hoe is Paasch zoo in 't land?* » of « *Paasch is in 't land* » zegt een Friesch spreekwoord, dat gebezigd wordt, als men onverwachts wordt onthaald op iets dat van het alledaagsche afwijkt. Een ander spreekw. zegt : « *Gij komt met eieren na Paschen*, wat hetzelfde beteekent als ons : *Vijgen na Paschen* (7).

---

(1) W. DIJKSTRA, *Uit Friesland's Volksl.* I. 173, en TER GOUW, t. a. pl. 216.

(2) R. ANDREE, *Braunschw. Volksk.*, 1896, blz. 243-244.

(3) 't *Daghet*, VII. 78.

(4) PAQUE, *Vl. Volksnamen der Planten*, 16.

(5) *R. des Trad. pop.* XIV. 227.

(6) TER GOUW, t. a. pl. 206.

(7) W. DIJKSTRA, t. a. pl. I. 173.

In de spreekwoordentaal van Neder-Duitschland zijn de paascheieren evengoed bekend : (Hannover) *He mutt erst mir* (=meer) *Pâscheier ēten.* (Oost-Friesl.) *Se hebben noch gên sôven Paskeier mitnanner ēten.* (Rijnprov.) *Vastelôvend is 'ne Geck, Possen* (1) (=Paschen) *is 'nen Eierbeck, Pingsten is ne grôten Hêr, sin Jan brengt ons de Sommer wir* (Eck. 397, 108).

306. *Op Lichtmis is er geen vrouwken zoo arm, Of zij maakt heur panneken vet of warm* (Joos, *Schatten*, 209).

Namelijk om koeken te bakken, en hiermede strookt de volksnaam : *O.-L.-Vrouw-schud-de-panne*, of : *O.-L.-Vrouw-roer-de-panne*, in West-Vlaanderen aan den feestdag van O. L. Vrouw-Lichtmis gegeven. In het overige gedeelte van Vlaamsch-België schijnt echter het koekenbakken op dien dag onbekend of verloren gegaan. — In verband met hetgeen wij boven, bij n° 300 zeiden, halen wij hier nog deze woorden van Welters (2) aan « : Baldadigheden en verkwistingen op Lichtmisdag in Holland en Vlaanderen gepleegd, gaven aan het woord « Lichtmis », een kwade beteekenis : « Lichtmissen, » « een lichtmis », worden toegepast op een jongeling of meisje, die zich verkwistend en lichzinnig gedragen. » Waarop berustten die gebruiken? « Lichtmis, zegt Welters, is misschien ingesteld ter vervanging van de heidensche Lupercalia, feesten gehouden te Rome, ter eere van den god Pan (Lupercus). De jongelingen liepen dan ongekleed door de straten, hielden in de eene hand de messen, van welke zij zich bediend hadden tot het slachten van geiten, voor de offers; in de andere geeselroeden, waarmede zij diegenen sloegen, die zij op hunnen weg aantroffen. » Ook bij Oberle leest men, dat eenige geleerden van meening zijn, dat Maria Lichtmis ingevoerd werd, om het volk voor het verlies der Lupercalia te vergoeden. Zooveel is zeker, dat het christel. Reinigingsfeest eerst uit de 2e helft der 5e eeuw dagteekent, en uit het Oosten naar het Westen (van Jeruzalem naar Konstantinopel en zoo naar Rome) is overgekomen (3).

Ook in sommige Fransche streken, bakt men nog pannekoeken, b. v. in Poitou :

A la chandelou,
Les crép' roul' partout (4).

In een Lichtmisliedje der Baskische gewesten is eveneens spraak van

---

(1) In sommige dorpen uit het Land van Aalst (o. a. te Baardegem en te Meldert) klinkt ons w. *Paschen* in den volksmond juist op dezelfde wijze.

(2) *Feesten, Zeden...* 24.

(3) K. A. Oberle, *Ueberreste germ. Heidentums im Christentum*, blz. 59.

(4) Pineau, *Folk-lore du Poitou*, 491. Zie ook R.-Dür., *Cat. belge*, I. 90.

zwijnsvleesch en « lekker eten overal. » (1) En een Ndd. spreekw. zegt : *Lichtmess muss me die grüss Wuscht ess* (Eck. 327). — In Meklenburg zag men eertijds de vrouwen, dien dag, bij zonneschijn dansen uitvoeren, opdat de vlasoogst gelukken mocht (2). Zouden die vroegere slemppartijen, dat koekenbakken en dansen, misschien verre naklanken zijn van de heidensche feesten en offers van het oude Rome?

Bakt men thans in 't Land van Aalst, op Lichtmis, geen pannekoeken meer, men bakt er nog vrij algemeen op Vastenavond.

307. *Zij vliegen meer als de heetekoekpan op Vastenavond* (Gez. van lieden, die haastig rondloopen om iets te verrichten. — De Bo). *Verlaân* (= verladen, overladen) *zijn lijk de panne van Vastenavond* (Uitermate bezig zijn, als de koekenpan op Vastenavond. — *Id.*) *Ik heb het zoo druk als de pan op Vastenavond* (W. D.) (3), of *Zij heeft het zoo druk, zei Flip, als de pan te Vastenavond* (Tuinman en Harr.).

Dien dag worden er in 't Vlaamsche land velerlei pannekoeken gebakken, ook wafels : hier zijn het zoogenaamde « heetekoeken, » « bloemkoeken » of « boekweitkoeken », daar « eierkoeken » of « spekkoeken » (eiers met spek), elders « kruid- of groenkoeken » (vooral van molsla en reinevaar), en elders weer « oliekoeken. » Dat gebruik moet sedert lang bestaan, want in tal van oude vastenavondliedjes en -rijmpjes, is sprake van pannekoeken, van eiers en spek en metworst (4), Ook onze oude kluchtspelen geven daar getuigenis van; zoo b. v. Bredero's *Moortje* (uitg. Oudemans, blz. 54-55) :

Ick ghelooft;
Hy moet de vastelavondt wel dapper hebben in sijn hooft,

en, wat verder, de aanhaling van het kinderdeuntje :

« Gheeft my den panckkoeck uyt de pan, ho man, ho!
De vastelavondt die komt an, so mijn Heer, also. »

waarin tevens de slemperijen dier dagen bedoeld worden. Goed bekend zijn ook de vroegere *vastelavondsgilden*, die wellicht nog niet overal verdwenen zijn : drinkgezelschappen van mannen en vrouwen, voor doel hebbende samen te feesten, te zuipen en te smullen (Vgl. n° 86). De *gekke* vastenavond blijft thans onbesproken, het geldt hier enkel den *vetten* vastenavond (*mardi gras*), waaraan, buiten de overgebleven volksgebruiken, ook nog eenige onzer spreekwijzen, liedjes en rijmpjes herinneren.

(1) J. Vinson, *Le Folk-lore du pays basque*, 280.
(2) K. Bartsch, *Sagen, Märchen u. Gebr. aus Meklenburg*, II, 252.
(3) W. Dijkstra, t. a. pl , I. 169.
(4) Van Vloten, t. a. p. 67-71.

Dat overmatig smullen was eertijds op dien dag algemeen; de Vorsten, de magistraten en de burgerij gingen voor, — de behoeftigen en de kinderen, die het ontbrekende van de rijken ontvingen of het rondhaalden, volgden hun voorbeeld. En op elke smulpartij speelde de pannekoek een hoofdrol en was de bekroning van de tafel.

Wat de oude schrijvers ons over de uitspattingen en losbandigheden onzer voorouders, op die dagen, mededeelen, toen « aan het slempen en zuipen en hoereeren en het plegen van alle dartelheden geen einde was » (1) laat ons toe te besluiten, dat het heden slechts een flauwe nagalm is van het verleden.

« Comme les Provençaux ont sanctifié ce jour de bombance sous le nom de « Saint Grévaz », les Flamands, surtout ceux du nord de la France, l'ont personnifié sous le nom de « Saint Pansart » ou « Panchard », en représentant ce saint de leur fabrique avec une « panse » énorme, fruit de ses nombreux succès dans l'art des gourmands, qui lui valut son nom et son origine. » (2) Ik denk dat die Vlaamsche(?) « Panchard », dien ik nergens vermeld vond, enkel binnen de grenzen van Fransch-Vlaanderen bekend zal geweest zijn. Dat de smulpartijen ook in andere landen plaats hadden, en er eenigermate nog voortbestaan, hoeft nauwelijks gezegd. Zoo bezitten de Duitschers en de Franschen, evengoed als wij, tal van vastenavondliedjes en -rijmen, die gewagen van pannekoeken, eiers en spek(3). In bijna heel Noord-Duitschland maakt men o. a. veel gebruik van zoogenaande « heetwecken » of « heetweggen », herinnerend aan onze Westvl. « heetekoeken », en die meestal in warme zoetemelk gegeten worden(4). In Frankrijk, althans in de Opper-Vogeezen, verslindt men op vastenavond heele bergen van « beignets » en « crêpes », ook spek in overvloed en in allerlei vormen 5). In Zwitserland grijpen er nog « officiëele vastenavondmaaltijden » plaats (6).

Uit het voorgaande blijkt genoegzaam dat vooral de pannekoek het traditioneel gerecht was van Vastenavond, en dit nog vrij algemeen is gebleven (7).

---

(1) « Ja, stelen, rooven en moorden was algemeen ». (SCHOTEL, t. a. pl. 392).

(2) Mme CLÉMENT, *Les Fêtes civiles et religieuses de la Belg. et de la France*, (bij REINSB.-DÜR., *Cal. belge*, I, 180).

(3) BÖHME, *D. Kinderl. u. Kinderspiel*, 383-385. P. SÉBILLOT, *Coutumes pop. de la Haute-Bret.*, 225-227.

(4) BARTSCH. t. a. pl. II, 254; *Pomm. Volksk.*, VII, 70; R. ANDREE, *Braunschw. Volksk.*, 235.

(5) SAUVÉ *Le Folk-lore des Hautes-Vosges*, 50.

(6) *Schweiz. Archiv. f. Volksk.*, I, 52.

(7) Op Asschewoensdag eet men te Gent krakelingen (*Duikalmanak*), en en volg. Zondag eet men in verscheidene dorpen van 't Land van Aalst, ebonden (of : gewonnen) brood. Volgens *Duikalm.* : brood-, kaaszondag, als men « van zeven gedaanten van brood eet. »

Hier en daar is hij reeds verdwenen (o. a. in Friesland, — zie W. Dijkstra, t. a. pl. I, 169), of is hij aan 't verdwijnen.

En welk is nu de oorsprong van dien vetten en gekken Dinsdag? Voor de kerk beteekent dit feesten enkel dat de mensch, vóor het intreden van den mageren vastentijd, nog eens zijn hart mag ophalen, 't zij aan tafelvreugde, 't zij aan andere vermaken. De oorsprong ligt echter in het heidendom, waarschijnlijk in de Lupercalia en Bacchanalia der Romeinen. Het schijnt als godsdienstig feest, ter eere van Pan, uit Arkadië (1) naar Rome te zijn overgekomen, waar het in braspartijen en losbandigheden ontaardde. Die feesten heetten daar Lupercalia, naar den Romeinschen god Lupercus, identisch met Pan. Ook in onze gewesten en elders werden zij overgebracht, en het concilie van Leptines (in 743) veroordeelde ze onder den naam van *Spurcalia in Februario;* vandaar heette het feest hier *Sporkel,* en de maand, waarin het plaats had, *Sporkelmaand,* later *Sprokkelmaand.*

Vastenavond en *Lichtmis,* beide in Februari gevierd en gekenmerkt door dezelfde traditioneele gerechten en slemppartijen; schijnen dus wel op een gemeenschappelijken oorsprong te wijzen.

308. *De dronk van Sint-Geerten minne en Sint-Jans geleide.*

Deze eeuwenoude heildronk, uit het heidendom stammend, was een dronk van behouden reize. Bij feestelijke offers en slemppartijen dronken de oude Skandinaviërs en de West-Germanen op Odin's of Woden's *minne,* ook op Thor's, op Njordr's, Freyr's of Freya's *minne.* Dit *minne* komt van het Germaansche wortelwoord *men* (= gedenken) waarvan het Oudhgd. *minna* en het Nieuwhgd. en ons Mnl. *minne* (= liefde) zijn afgeleid.

Het christendom deed in deze heildronken de namen der heidensche goden veranderen in die van Christus en Maria, van Michaël en van andere heiligennamen. In Duitschland werd er nl. veel gedronken op *sant Gêrtrûde minne* en op *sant Johans minne* of *Johannes Segen* (2). Wanneer in de Nederlanden iemand een reis ondernam, werd er voor 't afscheid, voor de goede afreis en de gelukkige terugkomst, een dronk ingesteld van *Sint-Geerten minne en Sint-Jans geleide.* In Wolf's *Nied. Sagen,* nos 358 en 359, onttrekt een ridder zich, door dien dronk, aan de macht van den duivel.

Bij ons zijn die twee namen, in dezen heildronk, vereenigd gebleven, terwijl in Duitschland, waar hetzelfde gebruik bestond, de oudere naam, die van Gêrtrûde, door St. Jan verdrongen werd, van welken heilige men vertelde dat hij vergiftigden wijn zonder nadeel had gedronken.

Zie daarvoor verder Dr. Schrijnen, in *Jaarb. v. Limburg,* VII, 2; ook *R. den Heerd,* V, 35-37; Pauli's *Schimpf u. Ernst,* n° 373.

***

(1) De Arkadische herders en herderinnen dansten, als bokken en geiten vermomd, ter eere van den god Pan.

(2) Grimm, *D. Myth.,* 48-50.

Ziehier nog een reeks spreekw., met betrekking tot de drinkkan, en ontleend aan A. E. B. Herroem, *Bacchus in Spreekwoordentaal*, Gorinchem, 1874 :

A) *Teerlingen, vrouwen en kannen, Deze drie dingen onteeren de mannen*, of : *Kaart, keurs en kan* (het spel, de vrouw en de drank) *Bederven menig man*(1). — B) *De volle kan loopt over*, of : *De volle kan zwijgt niet* (De dronkaard is onbezonnen, ook als hij zou moeten zwijgen. *In vino veritas*). — C) *Hij loopt met de bierkan aan zijn hals* ('t Is een dronkaard). — D) *Hij leeft met de kan als een krijgsman met een dagge* (Id.). — E) *De drommel is in de kan, zei Evert, en hij had haar leeg gezopen* (De dronkaard zuipt de kan leeg, en geeft er den duivel de schuld van). — F) « *Alles met mate* », *zei de pastoor, en hij dronk de jenever uit een kannetje*. — G) *'t Is al Joannis, Joannis! Zoolang als er wijn in de kan is; Maar als de wijn daar uit is, Dan zeggen zij dat Jan een guit is*(2).

(1) Vgl. *Kaarten en kannen maken arme mannen* (*Bie.*, X. 334).
(2) Dit laatste bij Poirters (oude uitg., bl. 204).

K) OUDE KLEEDERDRACHT EN KLEEDINGSTOFFEN.

A. *Voor beide geslachten.*

309. *Op een grooten* (of *breeden*) *voet leven* (Veel vertoon en verteer maken). Hgd. *Auf grossem Fusse leben.* Fr. *Etre sur un grand pied dans le monde.*

Die spreekwijze wordt gemeenlijk afgeleid van de dwaze middeleeuwsche mode der *snavel-* of *tuitschoenen*, die toen voor iets heel voornaams golden; naar de lengte der schoenspitsen kon men zelfs den rang der personen bepalen : bij den vorst waren zij 2 1/2 voet lang, bij de aanzienlijken één voet, bij den gemeenen burger een halven voet (1). De Franschen heetten die schoenen « *souliers à la poulaine* », welk *poulaine* op *Pologne* wees, van waar dus hoogst waarschijnlijk de mode herkomstig was; dat wordt gestaafd door den Engelschen naam dier schoensoort : *crackow* (= à la cracovienne).

MARTEL (2) en LOUBENS (3) brengen er hun *avoir du foin dans les bottes* (= rijk zijn) mede in verband : de schoensnavel, immers, ingevolge de mode steeds in lengte toenemend, werd eindelijk met een keten aan de knie bevestigd, en dan opgevuld met hooi. Hoe rijker en machtiger men dus was, hoe meer hooi men in de schoenen had! Men denke hierbij aan onze spreekw. *Hij zit er warmpjes in;* daarnaast geeft HARR. : *Hij heeft warme voeten*, en *Hij heeft koude aan zijn voeten.*

Nu, verscheidene geleerden, als HARR., STOETT, BORCHARDT en ROZAN, achten de behandelde spreekw. heel goed verklaarbaar, en zeker wel te recht, zonder die oude mode ter hulp te roepen. Deze is overigens veel minder toepasselijk op onze synonieme uitdr. *op een hoogen voet leven*, en vooral op den Vlaamschen vorm uit het Land van Aalst : *op een breeden voet leven*, zooals ik hier steeds hoorde. Tal van uitdr. door het *Ndl. Wdb.*

---

(1) Bij CH. ROZAN, *Petites Ignorances de la Conversation*, bl. 188, verschillen deze opgaven eenigszins; overigens die mode die heel de 14e eeuw duurde, onderging kleine wijzigingen.

(2) *Petit Recueil des Proverbes français*, 8.

(3) *Les Proverbes et Locutions de la Langue française*, 40.

aangehaald, dienen hiermee in verband gebracht te worden : *Den breede spelen of- uithangen*; *den breeden haan spelen* (zie ons nº 278); *het valt er niet breed, het is met hem niet zoo breed*; *het (niet) breed hebben*; *die 't breed heeft, laat 't breed hangen*, wat bij ons luidt : *die 't lang heeft, laat het lang hangen*. Ik voeg er bij : *het breed aanleggen*, hier in denzelfden zin gebruikelijk.

Minder nog kan men met behulp van gezegde mode onze zegswijzen verklaren : *de zaak zal op denzelfden voet worden voortgezet*; *zij staan met elkander op een vertrouwelijken*, of *op een gespannen voet*; *op voet van vrede*, of *van oorlog*. In al deze uitdr., ook in die, waarvan wij uitgegaan zijn, bet. *voet* : wijze van doen, houding tegenover iemand. Deze beteekenis (vgl. Kil. *voet*, modus; *op dien voet*, eo modo), die zich geleidelijk ontwikkelt, zooals Stoett zegt, van die van « steunpunt, bazis, grondslag », heeft overigens ook het woord *hand*, in : *een hand van iets hebben, ergens het handje van hebben*, alsmede in ons : *langzamerhand*.

In Friesland wordt *Hy libbet op in great foet*, ironisch gezegd van iem., die buitengewoon groote voeten heeft en bovendien lompe schoenen draagt (1).

310. *Op zokken gaan* (Zacht en langzaam, treuzelig). *Op zijn zokken komen* (Met omwegen, met bedekte en vleiende woorden iets trachten te weten). *Op zijn laatste zokken gaan* (Niet lang meer te leven hebben; ook van zaken gez., die hun val nabij zijn). *Een beer op zokken* (Een lomperd). *Hij is vertrokken gelijk een beer op zokken* (Hij is onbemerkt weggeslopen zonder zijn gelag te betalen, *of* hij is met de noorderzon vertrokken, met achterlating van schulden). *Een zok van een man, van een vrouw* (Een goedzakkig man, enz.).

De laatste vier spreekw. vond ik bij De Bo, slechts de eerste en de vierde bij Van Dale; alleen de tweede, *op zijn zokken (af) komen*, hoort in heel Vl.-België thuis. — Bij Van Dale is de sok een korte kous, gewoonlijk tot halverwegen de knie, — wat wij hier een halfkous noemen; vandaar zijn : *De sokken hangen hem op de hielen* (hij is zeer slordig). Onze plattelandbewoners echter verstaan door *zokken* een karsaaien of baaien voetbekleedsel, dat slechts tot aan de enkels reikt, en 's winters boven de kousen werd aangetrokken. Sedert een 40-tal jaren, is de zok hier gansch in onbruik geraakt.

311. *Het is uit de lavendelkist* (Het is antiek).

« In vroegeren tijd maakte men veel werk van kostbare en duurzame gewaden, en deze werden in eene fraaie kist bewaard. Ter beveiliging

(1) W. Dijkstra, t. a. pl. II. 816.

voor de mot, en om er tevens een aangenamen geur aan te geven, bestrooide men de kleederen met lavendelbloemen. » (HARR. I. 408).

312. *Elk draagt geen Engelsch laken* (Iedereen is niet onaandoenlijk voor lof of blaam).

Volgens *Wdschat*, doelt die zegsw. op de ondoordringbaarheid van Engelsch laken, wegens de deugdelijkheid van dat weefsel in vroeger dagen.

Van in de XIe eeuw maakte men te onzent, van de uit Engeland en Spanje hier ingevoerde wol, schoone lakens, die men in de middeleeuwsche rekeningen onder den naam van *Engelsch laken, draps d'Enghleterre, Spaensch laken*, vindt aangeduid. Men vervaardigde er van velerlei aard en kleur. *Etre dans les draps rayés*, beteekende te Luik, dat men tot de burgerij behoorde. Te Gent, behielden de magistraatspersonen hun gestreept gewaad, totdat Keizer Karel hun, in 1540, het voorrecht toestond éenkleurige kleederen te dragen (1).

313. *Iets uit de mouw*, of *uit zijn mouwen schudden* (Iets gemakkelijk, zonder veel inspanning voor den dag brengen). Hgd. *Etwas aus den Aermeln schütteln.*

Zinspeelt wellicht op de oude kleederdracht met zeer wijde mouwen (2), waarin velerlei, evenals in een zak, geborgen kon worden. Oude, overgebleven kinderrijmen wijzen op die mode, als :

Dan rijen al die vrouwen
Met die groote mouwen (3); — *of*
Rijke rijke juffertjes
Die dragen wijde mouwen (4).

De spreekw. kan evenwel van de goochelaars afkomstig zijn, die letterlijk alles uit de mouwen weten te schudden, en het al spelend doen. — Vgl. *De aap komt uit de mouw. Uit de mouwe preken, pleiten* (Voor de vuist. — DE BO).

314. *Iets in de mot hebben* (De lucht van iets hebben). *Iem. in de mot hebben* (Zijn bedoeling doorgronden).

Mot bet. hier : mouw; de oorsprong is onbekend, zegt Prof. VERCOULLIE. — Vgl. Fr. *Avoir, tenir qn. of qc. dans sa manche.*

Men vergelijke nog het in bijna heel Vl.-België bekende : *Iets in zijn mouw steken* (Iets waarover men misnoegd is, onthouden); verder de

---

(1) « Dat de schepenen, pensionarissen, rentmeesters, clercken ende dienaeren hun niet meer en sullen mogen cleeden met ghestreepte lakenen. » (H. HYMANS, *Costumes*, in *Patria Belgica*, III, 762).

(2) Mode, die voor 't eerst opkwam in de 14^e eeuw, en door de beide geslachten gevolgd werd.

(3) *'t Daghet in den Oosten*, X, 187.

(4) BOEKENOOGEN, *Onze Rijmen*, 29.

Westvl. spreekw. : *In de mouwe geraken* of *zitten* (Iemands gunst winnen, of hebben); *iets in de mouw houden* (geheim houden); *het in de mouw zitten hebben* (den schijnheilige spelen (SCH., C.-V. en J.); *iem. zijn mouwe vullen* (hem leugens wijsmaken).

Zie nog STOETT, n° 1359.

315. *Grauw* (Gepeupel; janhagel. *Ook:* de smalle gemeente, de geringe volksklasse).

Die beteekenis heeft zich ontwikkeld uit :

1. *Grauw*, bv. nw. = donkergrijze kleur, meer zwart dan wit; men past het o. a. toe op personen, die kleederen van *grauwe* stof dragen : Grauwe monniken (*Franciskanen, Capucijnen*); grauwe zusters (*Klarissen*); — 2. *Grauw*, nw. = kleedij van grove, donkergrijze stof, die in de middeleeuwen den geringen man van de meer gegoede standen onderscheidde. Ook VONDEL spreekt nog van « grauwe geusen ». Daarna is men het aldus gekleede volk zelf gaan « grauw » noemen (1).

Vgl. Fr. *grisette* = 1. bv. nw. qui tire sur le gris; 2. nw. une étoffe grise commune; 3. fille de petite condition, vêtue de cette étoffe; 4. jeune ouvrière de mœurs faciles (HATZF.-DARM.).

316. *In den pruikentijd* (Tijd dat men pruiken tot sieraad droeg). *Pruikerig* (oud, aloud). *Een pruik; een ouwe pruik* (Bejaard man; persoon die aan 't oude gehecht is; man van den ouden stempel). — Fr. *Une vieille perruque, une tête à perruque.*

Door den « pruikentijd » verstaat men eig. de 2e helft der 18e eeuw, omdat het dragen van valsche haarlokken, van eene *pruik* toen een algemeene mode werd, doch reeds in den *Roman de la Rose* (13e eeuw) is sprake van vrouwen met valsch haar. In het begin der 16e eeuw wordt het dragen van kunstlokken aan de Fransche vrouwen al verweten, en omstreeks 1620 had de pruik ook in Nederland vasten voet gekregen.

Men denke b. v. aan 't versje van S. VAN BEAUMONT, in *De Zeeuwsche Nachtegaal*, verschenen in 1623 :

Claer, op een aensicht verrompelt en out,
Draeght een perruick zoo geel als gout
En sweert dat het is haer eigen haer;
Sy heeft het gekocht, is 't dan niet waer?

Later werd die mode zoo algemeen, dat zelfs het kind, op den arm der voedster, een pruik droeg (2).

Het Hgd. *alter Zopf, Zopfperücke, Zopfzeit,* herinnert aan de oude staartpruiken

Ons *pruik*, vroeger *paruik, perruick, perruycke,* thans te onzent *perruk, perrik,* komt van het Fr. *perruque,* Ital. *perruca.*

---

(1) *Ndl. Wdb.*, V. 604-608, en VERCOULLIE, *Etym. Wdb.*
(2) HOFDIJK, *Ons Voorgeslacht*, VI, 76, 142.

Een te Denderleeuw overgebleven spreekwijze, uit den pruikentijd : « *Laat ze maar doen* », *zei Mie Perrik*, en ze *lag onder* (zie mijn *Spreekw. over de Vrouwen*, I, n° 114).

317. *Hij is niet in zijn pruik* (Hij is niet wel gemutst). *Zijn pruik staat scheef* (Hij is slecht gemutst). *Hij heeft de bokkepruik op* (Hij is boos, norsch). — Nedd. (Altmark) *De Prück steit ämm verkêrt*. (Rijnprov). *Hä hät de Pürk wieder verkieht stonn* (Hij is slecht geluimd. — Eck. 400).

De bokkepruik op hebben wordt gezeid van iem., die de pruik van een *bok*, d. i. van een *onbeschoft*, *norsch* mensch op heeft. Dr. Stoett schrijft daarover wat volgt : « Het op eene bepaalde wijze dragen van de pruik werd als kenteeken beschouwd der stemming van hem, die dat hoofdsieraad droeg. Zat de pruik netjes, had men veel zorg aan zijn toilet besteed, dan maakte men daaruit op, dat de drager van dat hoofddeksel in zijn humeur, tevreden was. Stond daarentegen de pruik scheef, zat ze slordig, dan merkte men dat aan als een kenteeken van onverschilligheid, norschheid, ontevredenheid, de stemming van een *bok*, in den boven aangegeven overdrachtelijken zin, en had hij de *bokkepruik* op. Vandaar ook de uitdrukking *de pruik zit hem scheef*, d. i, hij is uit zijn humeur. Ook uit het op eene bepaalde wijze dragen van andere kleedingstukken maakte men iemands stemming op. Stond de muts van een vrijer op een haartje, wilde hij er eens recht kruiig uitzien, om zijn meisje te behagen, dan was hij *goed gemutst*; stond ze iemand scheef, of kwalijk, dan was hij *slecht gemutst*, of zooals men in de 16e eeuw zeide, had hij de *grimmuts* opgezet (1) en was hij dus niet in zijn nopjes (2), ook alweder een beeld ontleend aan de kleeding, daar hij, die in zijn nopjes is, en dus zijne nieuwe, onversleten kleeren, waarop de *noppen* nog te zien zijn, aan heeft, die hoogst waarschijnlijk heeft aangetrokken, omdat hij in eene opgewekte, vroolijke, feestelijke stemming verkeert. Denzelfden overgang van beteekenis nemen we waar in het Italiaansch, waar *gala*, pracht, opschik beduidt, doch *essere in gala*, vroolijk zijn. De Franschen namen dit znw. over, vgl. Ofr. *gale*, in den zin van vroolijkheid, waarvan het Ofr. wkw. *galer*, *galler*, feestvieren, dat thans nog over is in *régaler* (3) » *Noord en Z.*, XIX, 27).

In aansluiting bij het voorgaande wil ik hier nog aan toevoegen, dat het *goed* of *slecht gemutst* zijn in het Land van Aalst luidt : *Hij heeft zijn goei muts*, *zijn vieze muts op*, — en in Haspengouw : *hij heeft zijn goede muts*, *zijn slechte muts aan*.

318. *Het zijn twee hoofden onder één kaproen* (Zij zijn het

---

(1) Klucht van *Moorkensvel*, vs. 135 (bij Stoett).

(2) *Nop*, *nopje* = pluis op wollen stoffen; *in zijn nopjes zijn* = recht vroolijk, zeer tevreden zijn.

(3) *Ndl. Wdb.*, IV. 151.

met elkander eens). — Fr. *Deux têtes dans un chaperon* of *dans un bonnet*). Hgd. *Sie stecken unter einer Decke.*

. De *kaproen* was een hoofddeksel, een kap, die hoofd en hals bedekte, en door mannen en vrouwen werd gedragen. Dat modeartikel, in de 14e eeuw algemeen in zwang gekomen, — ik herinner hier terloops aan den Gentschen opstand der *Witte Kaproenen* van Jan Hyoens, ten tijde van Lodewijk Van Male — heeft zich zeer lang gehandhaafd, maar onderging natuurlijk wijzigingen en vervormingen. Filips de Goede van Bourgondië wordt steeds voorgesteld met een kaproen op 't hoofd, waarvan de sluier onder de kin is omgeslagen. In den begrafenisstoet van Maria van Bourgondië gingen, benevens edelvrouwen « in bonte zwarte mantels, ende met rouwkaproenen, » ook vijftig arme lieden, « al nieuwe verkleed in zwarte habiten ende met rouwkaproenen, elk met een brandende toortse in de hand, van vier ponden (1). » Toen telde die mode reeds een bestaan van een eeuw en half.

Ik herinner ook nog aan 't alg. bekende sprookje van *Roodkapje* (*chaperon rouge*). *Kaproen, kapruin*, Mnl. *caproene*, uit Fr. *chaperon*, een afleid. van *chape* = kap (Verc.).

Vgl. *Zij verdragen elkander als twee hoofden onder één monnikskap*; — en : *'t valt moeielijk veel hoofden onder één kaproen te brengen* (Veel hoofden, veel zinnen).

319. *In de kap gaan* (Trouwen). — Hgd. *Unter die Haube kommen*, en (*ein Mädchen*) *unter die Haube bringen* (Uithuwelijken).

Kap (Mnl. *cappe*, gelijk Hgd. *kappe* en Eng. *cap*, uit Mlat. *cappam*, (— *a*) (2) was een hoofddeksel voor beide geslachten, doch inzonderheid voor vrouwen en kloosterlingen. Die mode herleeft thans eenigszins in de *capeline* der kinderen. Er was een tijd, dat alleen de gehuwde vrouwen een dergelijke kap droegen, zoodat trouwen toen gelijk stond met : *in de kap gaan.*

Zie beneden, no 321.

320. *Met de kap promoveeren* (Met de meeste staatsie).

De doctorandus, die vroeger op de plechtigste wijze tot doctor wilde bevorderd worden, ontving een muts of kap op het hoofd, van de kleur der Faculteit, kreeg een ring aan den vinger, en tot besluit den broederkus. Dit was gevolgd door een zeer luisterrijk feestmaal (3).

321. *Kap en keuvel verliezen, verteren* of *wagen* (Alles wat men bezit). Bij De Bo ook : *Kapje en keuveltje opeten, opdrinken, verspelen*, enz. *Kap en kogel verliezen* (Limb. — Sch.); *kap*

(1) *Rond den Heerd*, II, 139.

(2) Vercoullie, *Etym. Wdb.*

(3) Zie daarover de Beer-Laur., *Wdschat*, 354.

en kegel wagen (J.). Bij SART. sec. II. 62 : *Kap ende kovel. 't Gelt met de buydel.* — *Kappe-over keuvel* (Het onderste boven. Te Brugge. *Loq*. XIV. 60).

Keuvel is een hoofddeksel der kloosterlingen; dial. een vrouwenkap. Oorspronkelijk was de eigenlijke kap aan den mantel bevestigd, wat nog voortleeft in den *kapmantel* onzer vrouwen(1) (en thans weer in den zoogenaamden *caban*), doch kap werd vaak genomen voor het geheele kleedingstuk; zoo sprak men van « de Spaansche kap, » en dat ziet men thans nog in ons woord *koorkap*. Vgl. *Gelijke monniken, gelijke kappen* (pijen), alsmede de onzichtbaar makende tarnkap van Siegfried in 't Nevelingenlied(2). Ook in het Fr. *rire sous cape* (bij ons : in zijn vuist lachen), bet. *cape* : mantel met kap. Doch *kap* en *keuvel* dient men te onderscheiden, want men bedoelt hier : het eene zoowel als 't andere, alles verliezen. Vgl. Fr. *N'avoir que la cape et l'épée* : geen ander fortuin hebben dan zijn mantel (zijn kleeren) en zijn degen. – Zie nog OPPREL, 64 en STOETT, n° 922.

322. *Iem. wat op zijn kappe geven*. (DE BO). *Hij zal op zijn kap hebben* (Hij zal er van hebben). *Ze zitten allen op zijn kap.* (Hij heeft van allen te lijden). *'t Komt al op mijn kap* (Ik krijg van alles de schuld). *Iem. de kap verzetten* (Doorhalen, berispen). — Vgl. Hgd. *Einem auf der Haube sein. Jemand auf die Haube greifen. Einem etwas auf die Kappe geben. Etwas auf seine Kappe nehmen*(3).

Vgl. onze spreekw. *Hij heeft op zijn kleed, op zijn broek gehad. Iem. den mantel vegen, uitborstelen*, of *zijn frak uitkloppen*.

323. *Iem. de kap vullen* (Hem om den tuin leiden, foppen).

Hem zooveel leugens wijsmaken, dat zijn kap er in zekeren zin mede gevuld is. Vgl. *Steek dat in uw zak* = dat is voor u (inz. van een bijtende toespeling). *'k Heb hem wat meegegeven* (Wat wijs gemaakt). *Iem. iets op de mouw spelden*. Zie ook n° 314.

324. *Op iemands kappe rijden* (Van iem. kwaad spreken). *Op iemands kappe bezig zijn* (Ibid.).

Aldus in West-Vlaanderen. In 't Land van Aalst kent men alleen het tweede.

325. *Op iemands kap(pe) eten en drinken* (DE BO).

Of ander verteer maken op een anders rekening. Ook in 't Land van Aalst algemeen gebruikt.

---

(1) Die kapmantel is voor goed aan 't verdwijnen.
(2) *Taal en Lett.*, XI, 306.
(3) BORCHARDT, n°s 533, 638.

326. *De kap aannemen. Zich in de kap steken* (Kloostergelofte doen). *De kap op den tuin hangen* (hier : *de kap over de haag gooien*). Fr. *Jeter le froc aux orties*.

Tuin is hier : omtuining, omheining. Onnoodig te zeggen dat het de monnikskap geldt. Ook de beteekenis is duidelijk : de monnik ontvlucht het klooster, en hangt bij 't verlaten van den kloostertuin zijn kap op de haag.

327. *Kaplaken. Hij heeft er nog al zoo iets van aan kaplaken* (De bijvalletjes, die hem zijn bediening opbrengt, zijn nog al van belang). *Kapstok* (Mantelstok, om er kleedingstukken aan te hangen). *Den schoolmeestersrok aan den kapstok hangen* (Het onderwijzersvak vaarwel zeggen).

Kaplaken bet. oorspr. : « laken voor een kap », of fooi voor lakensche kap, aan den schipper boven de vracht betaald, opdat hij voor schip en lading wel zorg drage. Dit beantwoordt aan 't Fr. *chapeau* : een premie aan den schipper, voldoende om een nieuwen hoed te koopen. Prof. VERCOULLIE brengt er ook Eng. *hat-money*, en *pin money*, mede in verband.

Alle beteekenen het voorwerp dat men als « drinkgeld » geeft, of de waarde er van in de plaats. Vgl. *wijnpenningen* (bij verkoopingen), om een pot wijn te koopen, wat menige Vlaming, met een komiek gallicisme, een *wijnpot* noemt, alsof men iem. kon trakteeren met een *bierglas*.

Kapstok : oorspr. stok, om er kappen aan op te hangen.

328. *Iets bemantelen* (Een daad of eigenschap, waarover men zich heeft te schamen, onder eenig voorwendsel bedekken; ze ontveinzen). *Onder den (dek)mantel van godsvrucht, van heiligheid* (Onder den schijn, onder voorwendsel van). *Den fijnen mantel omhangen* (Den fijne uithangen). *Iets met den mantel der liefde bedekken* (Toegevend zijn voor de gebreken en tekortkomingen van anderen).—Hgd. *Bemänteln; ein Mäntelchen umhängen. Mit dem Mantel der Liebe zudecken*, of *bedecken*. Fr. *Sous le manteau de la dévotion. Couvrir qc. du manteau de la charité.*

Reeds in de VIIe eeuw schijnen mannen en vrouwen een wijden mantel met kap gedragen te hebben. Al werd nu dat kleedingstuk in den loop der eeuwen dikwijls veranderd, en van zijn kap ontdaan, toch is het in zijn beide hoofdvormen (met en zonder kap) tot op onze dagen blijven voortleven : iedereen kent den *caban* der mannen, den *manteau* onzer dames, en den *kapmantel* onzer plattelandsche burgervrouwen en volksklassen. In den aanvang der 19[e] eeuw trof men den schoudermantel (zonder mouwen) nog bij de rijke standen der maatschappij aan : den

langen zijden of satijnen mantel bij de rijke koopmansvrouw; den fijnen lakenschen mantel bij den deftig middelmatigen of ook zeer gegoeden burgerstand; den sitsen mantel bij de welgestelde boerinnen; den katoenen mantel bij de geringe burgerklasse en de werklieden (1). In mijne jeugd werd de katoenen mantel nog veel gedragen (2); thans ziet men hier nog enkel den lakenschen kapmantel en wel uitsluitend bij den geringen burgerstand en de volksklasse; en ook die mode is bijna geheel verdwenen. Daar nu de mantel een opperkleed was — eertijds vaak *opperste kleed* genoemd, — dat over de gewone kleeren aangetrokken of om den schouder heengeslagen werd, diende hij daardoor, in den eigenl. zin, tot een *dekmantel* voor al de andere kleedingstukken, goede en slechte, die er onder verborgen zaten. Dat leidde tot de figuurl. beteekenis van het woord, in de boven genoemde spreekwijzen.

Den fijnen mantel omhangen is wellicht ontleend aan den Bijbel nl. aan Zach. XIII : 4.

329. *Den mantel om den tuin hangen* (Eig. den monnikstand verlaten; bij uitbr. een ambt, een betrekking neerleggen).

Men bedoelt hier eig. den kapmantel der monniken. Vgl. boven n° 326 : *de kap op den tuin hangen*.

330. *Iem. den mantel uitvegen, uitborstelen* (Hem scherp doorhalen, berispen).

Zie boven n° 322.

331. *Male of mantel* (Armoede of rijkdom).

Male, maal = groote bedelzak, gemeenlijk van lijnwaad, dien de schooiers met een snoer aan den hals hangen en waarin zij de afgebedelde stukken brood en aardappels bergen. *Mantel* = rijk overkleed (b. v. van de vroegere ridders). — Deze spreekwijze in West-Vlaanderen, alsook in de omstreken van Ninove en Denderleeuw in zwang, wordt meest gebruikt door de tuischers, wanneer zij om *alles of niet(s)* spelen. Ook in 't algemeen gezeid, als er iets gevaarlijks ondernomen wordt (b. v. in den handel, de heelkunde), waarbij veel te winnen of te verliezen is. Zie boven n° 45 : *Ridder of meersman*.

332. *Men behoeft hem den mantel niet te scheuren* (Gez. van een tafelschuimer, dien men, als hij vertrekken wil, niet sterk behoeft te pramen om aan tafel te blijven zitten).

Ontleend aan het 1e Boek Samuel, XV : 27, waar verhaald wordt, dat Saül den profeet Samuël, als deze, vertoornd over zijne ongehoorzaamheid, zich omkeerde om weg te gaan, nog wilde terughouden, en hem bij

(1) Hoefdijk. *Ons Voorgeslacht*, VI, 300.

(2) Hier en daar *manteline* geheeten, en, volgens De Bo, in West-Vl. nog gedragen.

een slip van zijn mantel greep, met het gevolg, dat deze scheurde (De Beer-Laur. *Wdschat*).

333. *Den mantel* (of *de huik*) *naar den wind hangen, keeren.* (Niet handelen naar vaste beginselen, maar zich schikken naar tijd en omstandigheden); vaak verbasterd tot : *de huig naar den wind hangen.* — Hgd. *Den Mantel nach dem Winde hängen, kehren.*

In de oudste verzameling van Ndl. spreekw., nl. in de *Prouerbia seriosa* staat : *Men sal die hoeyc na die wint hangen;* en in de Campensche verz. : *Men moet die hoycke nae den wijnt hanghen.* Beide, ook Gruterus, schijnen dus die handelwijze goed te keuren en aan te prijzen. Evenzoo Sart. Schrev., waar hij zegt, sec. X, 30 : *Hanght de heuyck nae de wint, soo sijt ghy mijn kint.* Elders zegt hij eenvoudig, wat ook bij Plantijn, Kil. en anderen gevonden wordt : *De huijk na de wint hanghen* (pr. I, 33). Het woord *mantel* komt in die spreekw. veel minder voor. — Een oude oorkonde uit Duitschland geeft ons (omstr. 1215) Gottfr. van Strassburg, in zijn *Tristan u. Isolt* : *Man soll den mantel keren als ie die winde sint gewant.* Bij Tunnicius vindt men zelfs ons woordje *huik* : *Men mot de hoiken na dem winde hangen* (1).

Dat *mantel* en *huik* hier naasteen staan hoeft niet te verwonderen, daar deze huik slechts een gewijzigde mantel was, van saai, van laken of van een kostbaarder stof, naar onderen tot aan de voeten hangend, en naar boven eindigend op een kap met een handvatsel, waarmede men het kleedingstuk opzette of aflegde. De huik was naar voren open, maar kon ook met de opening naar achteren of op zijde gedraaid worden; daaruit ontstond : *de huik naar den wind hangen.* Vgl. *Zooals de wind is, waait zijn jasje.* In de laatste eeuwen is de huik een vrouwelijk kleedingstuk geworden, doch vroeger werd ze ook door mannen gedragen, wat sommige schrijvers niet schijnen te weten.

Zoo blijkt b. v. uit de oude « Costuymen » van Antwerpen, Bergen-op-Zoom, Grimbergen, Deurne, enz. dat de overspelers aldaar in een geldboete vervielen ten profijte van den heer, en daarbij nog ten behoeve van den aanbrenger hun *opperste kleed* verbeurden, d. i. « tabbaert, mantel of heucke. » En in de *Somme ruyrael* van Jan Bottelgier ziet men, dat in zijn tijd (1380), de bankbreukigen hun opperkleed aan 't gerecht moesten ter bewaring geven : *item na de usantie ghewoenlic is des te doen ; indien hi eenen mantel of huyc omme hadde* »... enz. (2) En naast het lijk van Mervrouwe van Bourgonjen Marye, .. volgde de hertoge Maximiliaan, met eene lange zwarte huike »... (3) Ziedaar al bewijzen genoeg, dunkt ons.

Vgl onze Vlaamsche uitdr. *Het hekken naar den wind hangen* (Sch. en A.); *het vaan*, of *zijn molen naar den wind hangen, draaien* (Sch.); *e zeiltje naar*

---

(1) Borchardt, n° 787. G. Büchmann, *Geflügelte Worte*, blz. 86.
(2) Cannaert, 21 en 317.
(3) *Rond den Heerd*, II, 139.

den wind spannen (C.-V.). Zou het Westvl. *de leuke naar den wind hangen* (D. B.) geen verbastering zijn van het Mnl. *de heuke?*
Zie verder VERDAM, *Mnl. Wdb.* op *hoyke* en STOETT, n° 843.

334. ***Mantelkinderen.*** — Hgd. ***Mantelkinder*** (***Filii mantelluli; enfants mis sous le drap***) (1). ***Hij is onder de huik gewettigd. Hij is onder de huik geboren. Zij zijn met de huik getrouwd. Zij zullen samen huiken. Onder de huik schuilen de vodden.***

Eertijds was de mantel het zinnebeeld van bescherming, vooral bij koningen en vorsten en hun echtgenooten. Het aloude *bescherm-* of *mantelrecht* der vorstinnen, die bedreigden en vervolgden « onder haar mantel nemen » mochten, schijnt bij alle Germaansche stammen te hebben bestaan (2). Bekend is de trek der Wartburtsage, dat Heinrich von Ofterdingen onder den mantel der landgravin vlucht; in den *Rosengarten*, toen Siegfried door Diederik overwonnen was, dekt Kriembild hem met haren *sluier*, die hier in de plaats komt van den mantel.

Ook bij aanneming en wettiging werden de kinderen onder den mantel genomen (3). Zoo liet Hugdietrich, de Frankische Koning van Konstantinopel, « zijn gouden mantel op zijn zoon (Wolfdietrich) neervallen tot teeken dat hij hem voor zijn wettige spruit erkende » (4). Bij de Franken kon men de onechte kinderen door het achterna volgende huwelijk alleen niet wettigen; er was daarenboven een zinnebeeldige wettiging noodig: bij de huwelijksplechtigheden zaten de bastaards eene wijl onder den rok, de huik of den mantel der moeder verborgen; na de ceremonie kwamen ze te voorschijn, juist alsof ze uit een wettig huwelijk geboren waren. Dat noemde men: *onder de huik wettigen*, en zulke kinderen heetten *mantelkinderen*. Vandaar de uitdrukk. *Hij is onder de huik geboren; zij zijn met* (of *zij is onder*) *de huik getrouwd*; *onder de huik schuilen de vodden*. LIEBRECHT geeft ook voorbeelden van dergelijke aanneming in Spanje; zelfs bij de Turken bestaat dit gebruik; « iem. aannemen » heet bij hen « iem. door zijn hemd laten kruipen » (5).

In Vlaanderen zoowel als in Frankrijk, werden de bastaards, bij zoodanige symbolische wettiging, onder den mantel van den vader zoowel als van de moeder geplaatst. Nog in de 18e eeuw was deze gewoonte niet geheel in de Nederlanden afgeschaft (6). — Vgl. boven, n° 126.

335. ***Het varken heeft een huik op*** (bij TUINM. *'t Verken heeft*

---

(1) BORCHARDT, n° 786.

(2) GRIMM, *Rechtsalterth.*, 892, LIEBRECHT, *Zur Volksk.*, 438, *Volksk.*, IX, 117.

(3) GRIMM, t. a. pl. 160, *Noordewier*, 40.

(4) BRANTS, *Germ. Heldenleer*, 124.

(5) *Zur Volksk.*, 432.

(6) M. C. VAN HALL, *De Nederl. Spreekw., tot het Regt betrekkelijk*, 260. BORCHARDT, n° 786.

de huik op; bij SART.-SCHREV., sec. III, 6 : *Het vercken heeft een huyck op*).

De anders zoo morsige vrouw heeft nu, onder eenigszins mooie bovenkleeren, het vuile en gescheurde wat weggestopt. Vgl. *Een vuile bruid behoeft veel opschikkens.*

.336. *Hij gaat onder de huik te kerk. Zij gaat met een huik te kerk.*

Volgens HARR. beteekent het eerste : hij vermomt zich, in toepassing op een schijnheilige, die zijn streken onder uiterlijk vertoon van vroomheid tracht te verbergen, — terwijl de tweede spreekw. een vrouw aanduidt, die ingetogen is.

337. *Hij (zij) wil met die huik niet ter kerk gaan* (Op die wijze gekleed, met dat kleedingstuk, wil hij zich in 't openbaar niet vertoonen).

Men bedoelt ongetwijfeld uit de mode geraakte kleeren. De vrouwen, zelfs de deftigste, sloegen de huik om, als het regende, ook om naar de markt te gaan of familie te bezoeken. Zij trokken er ook mee ter kerk, vooral bij huwelijks- en doopplechtigheden. Onze spreekwijze zal waarschijnlijk ontstaan zijn, als de modepoppen de huik als iets ouderwetsch begonnen aan te zien.

338. *Met de blauwe huik voor iem. uitgaan* (Een huwelijksaanzoek voor iem. doen). *Iem. een blauwe huik omhangen.* (Iem. bedotten; iem. hoornen opzetten).

Ook voor plechtige bezoeken, als de hier aangeduide werd de huik omgehangen. Doch, daar dergelijke huwelijksaanzoeken door tusschenkomende personen gedaan, vaak op onware gronden berustten en den spotlust opwekten, sprak men van een *blauwe* huik.

Dat *blauw* iets nietigs, leugenachtigs en bedrieglijks beteekent, blijkt uit tal van spreekwijzen : *blauwe boodschappen* (kale uitvluchten); *blauwe bloempjes* (praatjes); *iem. blauwbloemekens op de mouw spelden.* Vgl. Hgd. : *Einem etwas Blaues vormachen* ; *blauen Dunst machen.* Fr. : *contes bleus.* Waar MARNIX in zijn *Byenkorf der H. Roomscher Kercke* spreekt van : « *de sake met een blauwe heuycke omhangen,* » bedoelt hij : de zaak anders voorstellen dan zij is. Werd nu iem. een huik omgehangen, dan kon dit zoo gedaan worden, zegt Dr. STOETT (*Noord en Z.* XIV, 31), dat hij niets zag, daar de kap hem over zijn gezicht werd geslagen (1). Hij werd dus als 't ware geblinddoekt. En evenal thans blinddoeken de beteek. heeft van *bedriegen*, zoo kan die ook gegeven zijn aan « iem. een blauwe huik omhangen »; denzelfden overgang van

(1) *Soo Kijcken hare Beelden achter een blaeuwe Huycke,* zegt MARNIX, spottend, op den *purperblauwen* sluier doelend, die in de Roomsche kerken, van Passiezondag tot Paschen, de kruisbeelden bedekt.

beteek. heeft ook het 16e en 17e-eeuwsche *blindhocken*, wellicht een verbastering van *blindhuiken* (van dial. *hok*, d. i. *huik*. — VERC. *Etym. Wdb.*) Vgl. het Duitsch *blauen Dunst vormachen*, door blauwen rook iem. het gezicht benemen. — Vandaar nog : *iem. een blauwe huik omhangen* of *aandoen* = bedotten, hem hoornen opzetten, zooals dit oude versje ons aantoont :

Ic prijs een wijf, die haren man
Verdwasen can ten sot;
Al duet si hem die blaeu hoeyck an
Hi waent, hi is haer afgod. (1)

Nog in andere gevallen heeft *blauw*, in liefdezaken, een ongunstige beteekenis : *een blauwtje loopen*, wat wij hier noemen : *een blauwe scheen loopen*.

De spreekw. *Iem. tblou huyxken* of *die blou huyck(e) omhanghen*, komt reeds voor in een ongedrukten bundel refereinen van 1521, door Dr. DE VOOYS onderzocht (*Tijdschr. v. Ned. T. en Lett.* XXI. 112).

339. *De vliegers. Het vliegende geluid.* — *'t Zal aan uwen vlieger vriezen*, of : *tegen uwen vlieger waaien* ('t Zal met u slecht afloopen).

Tot het gewaad der vrouwen in de 17e en 18e eeuw, behoorde nog *de vlieger*, — een regenkleed, zegt DR. SCHOTEL, dat bij regenachtg weer werd aangeschoten ten einde de rokken niet te bevuilen. Waren de straten schoon, dan schortte men het op om de kostbare onderkleeding te toonen. HOFDIJK noemt den vlieger een overjakjen, dat luchtig met ruimen plooi en sleep lager (dan de overige kleeren) naar beneden hangt. P. VAN GODEWIJCK (1593-1660) gewaagt van een « vlieger op sen frans ». Hij werd niet slechts door aanzienlijke, maar ook door burgervrouwen gedragen(2). Volgens *Loq.* XIV, 32, is die oude vlieger te Ieperen nog bekend. Daar worden de groote uitvaarten bijgewoond door 12 arme grijsaards, die met een *vlieger* omhangen zijn, d. i. met een « blauw-lakenen rouwmantel, voorzien van eene krage, die over de schouders hangt en geren *opvliegt*, als 't waait. » Op de borst ziet men 't stedewapen van Ieperen : een roodlakenen kruis. Die 12 grijsaards heeten aldaar de *vliegers* of *vliegertjes*, en zulke uitvaarten, het *vliegende geluid*. Na de plechtigheid, krijgen zij 1 fr. en een « vollaardetje » (koekbrood). Ofschoon er nu, naar luid van het legaat, 12 *vliegers* te Ieperen dienden te wezen, zijn er maar 9 meer, omdat

(1) Versje opgegeven door J. E. TER GOUW, in *Noord en Z*, VII, 11, en ontleend aan *Van Vrouwen ende van Minne*, Middelndl. gedichten, uitgeg. door Dr. EELCO VERWIJS, in MOLTZER's Bibliotheek. Die bronaanduiding, welke in *Noord en Z.* ontbreekt, ben ik verschuldigd aan een persoonlijk schrijven van den heer TER GOUW. Later vestigde DR. STOETT mijn aandacht op zijn art. in *Noord en Zuid*, XIV, 30, waar de laatste versregel aldus voorkomt : Hi waent dat hi is haer afgod.

(2) SCHOTEL, t. a. pl. 129 en HOFDIJK, VI, 71.

het getal dier mantels op 9 gedaald is. — Bij De Bo komt *vlieger* (kleedingstuk) niet voor, maar wel als het deel van een spinnewiel, dat bij Kramers « klauwier » heet, Fr. *épinglier, ailettes*. « Als men spint », zegt hij, « wentelt de vlieger gedurig rond de klos om er den draad op te winden naarmate hij gesponnen wordt. *Het vriest aan den vlieger*, wanneer de natheid van den draad er aan vriest. » Die verklaring van onze Vl. spreekwijze, ook in 't Land van Aalst algemeen gebruikt, schijnt ons onaannemelijk, des te meer, daar ze elders luidt: *'t Zal tegen uwen vlieger waaien*. Wij achten het veel beter *vlieger* hier op te vatten als kleedingstuk, en de spreekw. naast de synon. uitdrukk. te plaatsen: *Ge zult op uw kleed* (of *broek*) *krijgen; ze zullen uwen mantel uitborstelen; hij heeft op zijn falie gehad; iem. op zijn kazak geven*. — En dat is juist de beteek. der spreekw. in 't Land van Aalst.

Vgl. *Er tegen vliegen; er tegen waaien; tegen zijn hoofd waaien* (bij De Bo). Vgl. ook Fr. *falbala* en *volant*.

B. *Vrouwenkleeren.*

340. *Falie. Hij kan (goed) de falie vouwen* (Hij kan iem. de mouw strijken; vleien). *Falievouwen* (Vleien; veinzen); *falievouwer* (Vleier). *Een sleept-de-falie* (Trouwlooze vrouw. — De Bo)(1). *Heur falie sleept* (Zij is dronken. — J.).

Falie, Mnl. *faelge*, gelijk Hgd. *feile* en Eng. *veil*, uit Fr. *voile*, van Lat. *velum* = 1. zeil; 2. doek, afgel. van *vehere* = voeren. Het Fr. *faille* is uit het Mnl. (Aldus Verc., *Etym. Wdb.*). — Wat verstond men door falie? Daarop antwoordt M. Alb. Dubois, in zijn *Types et Costumes* als volgt: « Un vêtement de soie noire garni de franges à ses extrémités, dans lequel les femmes se drapaient en s'en couvrant la tête et en en ramenant les bords qu'elles croisaient devant elles de façon à ce qu'ils formassent sur la robe une sorte de tablier. » (p. 83). Van in de middeleeuwen tot vóór een 30-tal jaren bleef die mode bijna onveranderd bestaan. Dr. Stoett haalt een plaats aan uit een gedicht van de 16e eeuw, *Het Beclach van Joncheer Jan van Hembyse*, waarin sprake is van huiken en faliën:

Den 10 van marte es te Ghendt ghebeurt
Religionsvrede gescheurt met dulle coppe.
Herrebaut, Moeraert, Haeck, Jaspar hebbe ick bekeurt
Om *heyken* en *fallien* te nemen van den toppe
't Welck sy, eylaecen, wel mochten betaelen metten stroppe(2)

Heden is, in 't Land van Aalst en de omstreek, die falie niet meer bekend, 't zij als mantel met kap (voor vrouwen) of als sluier, gelijk

(1) Vgl. *Een veegtebalie* = groote, pootige vrouw (Boe., *Zaansche Volkst.*).
(2) *Noord en Zuid*, XIV, 154.

VAN DALE, 't zij als vrouwen-regenmantel, gelijk BOEKENOOGEN(1) opgeeft.

In Limburg daarentegen is die mode nog niet gansch verdwenen : « De *falie*, zegt *'t Daghet*, VII, 96, wordt nog gebruikt als rouwkleedsel bij de begrafenissen of uitvaarten (overal), en bij het te biechten gaan (hier en daar, b. v. te Weert.) » En in jaarg. IV. 61, lees ik nog : « In Nederweert houden ze bij lijkplechtigheden tusschen de falie een witten zakdoek, dien ze lang laten afhangen. »

Wat men in onze streek nog goed kent en nu en dan nog hoort gebruiken, meest echter door bejaarde lieden, is *falievouwen* voor *vleien*, *veinzen*, en *hij kan (goed) de falie vouwen*. Ook in Zeeuwsch-Vlaand. bezigt men thans nog *falievouwer* met de beteek. *huichelaar*(2). Vroeger was dat gebruik veel algemeener. Een voorbeeld levert ons CATS, in zijn *Sinne- en Minnebeelden*, nl. in *Naer haer waeyen, moet ick draeyen*, waarin men leest :

Wy zijn tot inde ziel ten dienste van de vrouwen :
Ach! wat een vryer doet, is niet als *fali-vouwen*;
En wie van onse jeught dit ambacht niet en kan,
Die is in Venus school een onbedreven man.

Hoe is *falievouwen* aan die beteekenis *vleien*, *veinzen* gekomen? De falie mooi weten te vouwen, was een kunst; wie die kunst goed verstond, kon iemand een mooier uitzicht geven dan hij werkelijk had, kon zich daardoor aan iem. aangenaam maken, zooals een vleier doet. Overigens de kleeren aan iemands lijf in orde brengen ontaardt natuurlijk zonder of met opzet in streelen, wordt dus een verbloemd streelen, een vleien ; nu, vleien en huichelen hangen innig samen.

Op *faliekant*..... *kantig*, geeft VAN DALE : *Het is faliekant* (de zaak loopt mis); *dat komt faliekant uit* (de rekening loopt mis) ; *daar is geen faliekant bij* (dat is in orde) ; *zonder faliekant* (zonder fout). Het *Daghet in den Oosten*, IV. 178, wil die uitdrukk. in verband brengen met falie = kleedingstuk, en « *Faliekäntig* = 1. met nen leelijken zelfkant als een falie ; 2. verkeerd, mis, in zedelijken zin ; b. v. *'t zal faliekäntig uitkomen met die erfenis* (te Weert). » Dat is evenwel verkeerd, want dit *faliekant* heeft met *falie* = kleedingstuk, niets te maken ; immers, het 1e lid is Mnl. *faelge* = gebrek, fout, bedrog, uit Oudfr. *faille*, verbaalabstr. van *faillir* = feilen ; en dit *faillir* komt van Mlat. *faillire* (van waar Hgd. *fehlen*), en dit weer van klass. Lat. *fallere* = bedriegen, missen, gebrek hebben (VERC. *Etym. Wdb.*). — RUTTEN en TUERL. hebben *valekant*, de eerste ook : *valekantig:* bij DE BO : *valkant*; bij KIL. *faelikant*; Oudfr. *falicant* = afval, gebrek.

Voor *falievouwen*, *falievouwer* en *sleept-de-falie*, vgl. *iem. de mouw vegen* of *strijken* ; *een mouwveger* of *mouwstrijker* = vleier. Deze karakteristieke tegenhanger van *falievouwer*, is, volgens VAN DALE, alleen in Zuid-Nederl. bekend.

(1) *Zaansche Volkstaal.*
(2) DE BEER-LAURILLARD, *Woordenschat*, i. v.

341. *Iem. aan zijn falie komen* (Afranselen). *Op zijn falie krijgen* of *hebben* (Slaag krijgen). *Op zijn falie geven* of *komen* (Slaag geven).

De eerste spreekwijze schijnt hier alleen in Haspengouw te bestaan. De tweede wordt opgegeven door Dr. Boekenoogen (*Zaansche Volkstaal*)(1) en Dr. Opprel (*Dialect van Oud-Beierland*), en zal dus ook wel tot enkele andere Noordndl. tongvallen behooren. De derde spreekw. komt alleen voor bij Dr. Opprel.

Vgl. *Iem. op zijn tabberd komen, zitten* (V. D.) *Iem. aan zijn koeslijf* (keurslijf) *komen* (R.). *Op zijn muts krijgen* (A.) — en de n°s 322, 330 en 339.

342. *Iem. de huif aflichten* (Hem of haar aan de kaak stellen.)

Huif, Mnl. *huve*, verwant met Mhgd. *hûbe*, thans *haube*, is, zegt Van Dale, een zeker hoofddeksel voor vrouwen, kap (in Zuid-Nedl. nog gebruikelijk als kleedingstuk der nonnen, doch overigens verouderd). Dat hoofdtooisel, een soort van kaproen met zeer lange kornet(2), dagteekent van de 13^e^ eeuw (zie Verdam, *Mnl. Wdb.*) en wordt o. a. reeds vermeld in den *Parthonopeus*, in de *Limb. Sermoenen* en een Brugsch handschrift van dien tijd. Hofdijk spreekt van de « fijn linnen huive » eener burchtvrouw van het einde der 13e eeuw(3). Duclercq, heer van Beauvoir, een Bourgondisch schrijver, die omtrent het midden der 15e eeuw de kleederdracht van zijn tijd beschreef, zegt van de *huve*: « Une coiffure des béguines et des femmes de petit et pauvre estat »(4). Wellicht, zooals het dikwijls ging en nog gaat, werd die mode door de edelvrouwen versmaad, zoodra de burgerij die navolgde, van waar ze dan weer tot de geringe volksklasse overging.

De beteekenis van *iem. de huif aflichten* schijnt me ontstaan te zijn als die van « ontmaskeren » : iem. van de huif ontdoen; (fig.) iem. in zijn (haar) ware gedaante voorstellen en zoo het leelijke en hatelijke van zijn (haar) persoon doen kennen.

Volgens Rutten is *houf* (huif) met de beteek. « kanten vrouwenmuts » te Landen en in de omstr. nog springlevend.

343. *Een zotte, dwaze tuit(e)* (Een lichtzinnig vrouwmensch).

Die uitdr., bij De Bo opgegeven, wordt in 't Land van Aalst zoowel gebruikt als in West-Vlaanderen, hoewel *tuit* = vrouwenmuts hier onbekend is. De Bo heeft : *tuit(e)* = 1. hoofdhulsel van kloosternonnen, anders ook *huif* geheeten; 2. in eenige streken vrouwenmuts in 't algemeen, en kornetmuts in 't bijzonder; 3. (fig.) in verachtelijken zin : vrouw

(1) Hij voegt er bij : Evenzoo elders in Noord-Holland (Bouman, 26).

(2) « *C'était un chaperon à très longue cornette.* » (H. Hymans, *Costumes*. In *Patria Belgica*, III. 768).

(3) *Ons Voorgeslacht*, IV. 213.

(4) H. Hymans, t. a. pl. 768.

of dochter (*Een botte, dwaze, zotte, domme tuite*). Bij VAN DALE bet. *tuit* o. a. lichtekool. Vgl. *ijdeltuit;* bij DE BO nog: *lichtetuit.* — Vgl. daarbij de in de beide Vlaanderen algemeen gebruikte uitdr.: *een zotte muts*, met dezelfde beteekenis; in Haspengouw: *een trekmuts* = onnoozel vrouwmensch; bij DE BEER-LAUR. (*Woordenschat*) bet. *floddermuts* in fig. zin: slordig-gekleede vrouw. Verder komt: *zotskap* = gek, gekkin. DE BO heeft ook: *sintette, sintutte, sentette* = 1. tuitmuts, kornet (van het Fr. *serre-tête*); 2. onnoozel vrouwmensch; en *Loquela*, XV, 15, *Toepe* = 1. tuite, vrouwenmutse; 2. vrouwmensch: *Marie is een wilde toepe.* In het L. v. Aalst is *toep* = kuif, het opgezette voorhoofdhaar, gelijk bij VAN DALE, *tuit* = haarvlecht, bos haar. Langs dien weg, zou men dus ook eenigszins *tuit* en *toep* met de beteekenis « vrouwmensch » kunnen verklaren, doch *dwaze tuit* behoort alleen tot de dialecten van Vlaanderen, terwijl *tuit* = haarvlecht, hier onbekend, en *tuit* = vrouwenmuts, in Noord-Nedl. onbekend is. — Van waar dit Vlaamsche *tuit?* Naar de in de 17e eeuw in Vlaanderen heerschende mode, verlengden zich de plooien van de mantelkap der vrouwen over het voorhoofd in den vorm eener goot, *tuit* genoemd; vandaar is die naam overgegaan op het vrouwelijk hoofddeksel (1), en dan, overdrachtelijk op de vrouw zelve: *een tuitestekker* is, te Ieperen, een die het vrouwvolk naloopt, een meisjesgek (2).

Dat men door den naam van een kleedingstuk, vaak den persoon zelf aanduidt, blijkt uit tal van voorbeelden: *Waar hoeden zijn, betalen geen mutsen*, of: *Als er een broek is, betaalt er geen doek* (Waar mannen zijn, mogen de vrouwen niet betalen). *De broek zal dansen, zoo 't den rok belieft. Daar is de broek en bouwen* (Daar is alles, wat ge wenscht). *Een zotte kous* (gekkin); *een babbelkous; een blauwkous. Een zok van een man, van een vrouw.* (Een karakterlooze). *Een bierlaars* (dronkaard), enz.

344. *Die proeft een vrouw of een meloen,*
Die moet het van het staartstuk doen.

Dat spreekw. van HARREBOMÉE, vindt men in HUYGENS' *Spaensche Weysheit*, n° 592, onder dezen vorm:

Die een' Vrouw keuren will, of een Meloen,
En kan 't niet beter als by 't steert-stuck doen (3).

Wat heeft HUYGENS met dat « steertstuk » der vrouw bedoeld? vraagt BILDERDIJK. « Slaat het *op de billen van Parijs*, bij CATS, waar FEITH laf en dom genoeg mee spot, omdat hij 't niet verstaat; en dat een bloote vertaling uit 't Fransch en Italiaansch is, als elk letterkundige weet of behoort te weten? — Eenigszins van ter zijde. Doch de zaak is deze: In den tijd onzer overgrootmoeders was er een *cul de Paris* aan de cotillons der vrouwen bekend, welke eenigszins schudde in het gaan, en waarop in mijn vroege kindsheid nog een dansliedje bestond, waarvan het

(1) H. HYMANS, t. a. pl. 777.
(2) *Loquela*, XV, 39.
(3) C. HUYGENS. *Korer-bloemen.* Met Aanteek. van BILDERDIJK.

refrein was : *Hoe staat u die nieuwe Japon.* Van welke *japon* het dan bet tte :

Van achteren met een cul de Paris,
Ik moet er om lachen als ik het zie.

Dan welke dracht aanstootelijk gerekend werd, zekerlijk omdat de naam aan de *billen van Parijs*, in Italië en Spanje ook ten spreekwoord, herinnerde. Dit *staartstuk* nu werd alom het kenmerk van een lichtekooi gerekend. Hiervan 't Spaansche spreekwoord. »

Iedereen weet dat weinige jaren geleden, het *cul de Paris* (1) opnieuw in de mode was gekomen, doch, gelukkiglijk thans weer verdwenen is. Naar de afmetingen van dat *steertstuk* kon men in Huygens' tijd vrij wel den maatschappelijken stand der vrouw afleiden; althans de vrouwen van twijfelachtige zeden droegen het grootste (zie volg. n°).

Onderstelt het Spaansch een « keuren » der vrouw naar den omvang van bewust modeartikel, het « proeven » van het Ndl. spreekw. wijst reeds op een meer letterlijke opvatting van dat « steertstuk ». Misschien heeft de Ndl. vorm zich uit Huygens' vertaling ontwikkeld, toen de oorspronkelijke beteekenis van dat zonderlinge kleedingstuk was verloren gegaan, of heeft de volksgeest, die van gepeperde dingen houdt, het eenigszins dubbelzinnige van het spreekw. wat duidelijker willen doen uitkomen. Men vergelijke o. a. het synonieme; *Visschen en vrouwen zijn nergens beter dan aan den staart* (of *onder den buik*), insgelijks bij Harr. te vinden, en reeds voorkomend in de verzameling *Seer schoone Spreeckw.* van 1549 (2).

345. *Lichtekooi* (Ontuchtig vrouwspersoon).

Over de afleiding van dat woord hebben de geleerden lang getwist en zijn ze het thans nog niet volkomen eens. Is dat *licht te kooi*, vraagt Tuinman, I, 222, eene die *licht* met iem. *te kooi* (te bed) gaat? Of is *kooi* verbasterd van *keu*, een verken ? — Een tweede brengt het woord in verband met de *kooi* d. i. het « staartstuk », waarover ik in 't vorige nummer handelde. De straatdeernen droegen een groote « kooi », die bij het zwierig gaan en voorttrippelen dezer luchtige dames, gestadig heen en weer wipte en hierdoor aan iets zeer beweeglijks, iets lichts deed denken; vandaar ging men spreken van *lichte kooi*, hetgeen dan later op de persoon zelve toegepast werd. Anderen, steunend op de schrijfwijze van Bredero, *lichte kooi* (in twee woorden), en op uitdr. als *dronken gat, oud vel*, verklaren het w. door : vrouw met *een lichte kooi*, d. i. met *een licht aars* (want *kooi* = aars), het heel natuurlijk vindend dat dergelijke *lichte wiven*, naar zeker lichaamsdeel, *lichte kooien* geheeten worden. Hierbij wijzen ze op samenst. als *domoor, losbol*, enz. — Anderen weer, en deze schijnen het mij bij 't rechte eind te hebben (3), plaatsen *lichtekooi* naast *draaiaars, wappergat,*

(1) Men noemde het rondom Aalst « een valsch gat ».

(2) Gheprint Tantwerpen in de Camerstrate in den Salm by my Hans de Laet. Anno M. D. XLIX.

(3) Ik noem hier Vercoullie (*Etym. Wdb.*); Stoett (*Noord en Zuid*, XXI, 249), en Boekenoogen (*Zaansche Volkstaal*).

wipkuitje, *kwistekool*, *brekespel*, zoodat zij het eerste lid als een werkwoord beschouwen, en het woord als gelijkstaande met *schuddegat* : eene, die haar achterste onder het loopen voortdurend schudt, *licht*, *oplicht*, *opwipt*. In zijn *Zaansche Volkstaal* geeft BOEKENOOGEN het syn. *hippeldeklink* = spring-in-'t veld, eigenl. *iem. die hippelt met de klink* (het achterste). *Klink* is wel het schaamdeel van een vrouwelijk dier; in den grond worden hier dus niet de bewegingen bij 't loopen, maar in den bijslaap bedoeld.

346. *Een heilig boontje. Het is ook een heilig boontje* (Op zijn gedrag valt ook wel wat af te dingen).

Voor de verklaring van *heilig boontje*, wijst DR. STOETT (*Noord en Z.*, XX, 493) op een plaats uit VAN EFFEN's *Spectator*, IV, 149, waar sprake is van *bontjes*, en daarmee kan, zijns dunkens, niets anders bedoeld zijn dan de *weezen*, die destijds een bonte kleeding droegen. Dit is slechts éen der door hem aangevoerde gronden. (Vgl. ons n° 315). Een tweede citaat uit den *Spectator* X, 51, spreekt van schilders, « die zulke *heilige bontjes* niet zijn, als ze wel schijnen willen. » Met een *heilig bontje*, denkt STOETT kan oorspronkelijk bedoeld zijn *een heilig* (= schijnheilig) *weesje*, een vrome zus (naar het uiterlijk althans), en later in 't algemeen « iemand die zich als buitengewoon braaf voordoet en zich daarop laat voorstaan »(1).

Toen later dit *bontje* niet meer begrepen werd, is het, wellicht onder invloed van de Driekoningenboon, veranderd in *boontje*, zoodat wij nu spreken van een *heilig boontje*, uitd. voor 't eerst bij HARR. opgegeven.

Deze gissing lijkt me waarschijnlijker dan die van DR. MULLER, die enkele jaren geleden de uitdr. in het *Ndl. Wdb.* behandelde. Hij herinnert hierbij aan het overoud gebruik op Driekoningenavond door een boon, in een brood of koek gebakken, den *koning* van het feest aan te wijzen. Toch vindt hij het verband niet volkomen helder, omdat het niet blijkt, « dat de *boonkoning* zelf ooit *boon(tje)* genoemd is. Ware dit het geval, dan zou men kunnen gissen, dat de meening alsof deze tijdelijk in schijn een der *heilige* drie koningen was, aanleiding heeft gegeven om een *schijnheilige* aldus te noemen ».

C. *Manskleeren*.

347. *Op zijn wambuis* (of *wammes*) *krijgen* (Slaag krijgen; ook, er slecht afkomen). *Iem. helder op zijn wambuis geven, komen*. (Hem goed afkloppen). — Hgd. *Aufs Wams klopfen; wamsen, abwamsen, durchwamsen*. Vgl. Fr. *Donner sur le casaquin, secouer la jaquette à qn*. Eng. *I'll dust his jacket*.

Vgl. *Iem op zijn kazak geven* (ALG.) *Iem. kazakken* (= afrossen. — Hageland en Haspengouw). *Iem. den pels uitkloppen*; *iem. den rok uitvegen*, of *wat op het jak geven* (V. D.); — ook nog de nrs 322. 330, 339 en 341. —

(1) *Ndl. Wdb.* III, 447-448.

Wambuis, (eertijds *wambays*, *wambeys* of *wamboys*) evenals Oudfr. *gambais*, uit Mlat. *wambasium*, dat een afleid. is van Germ. *wamba* = *buik*. (1) Het *wambuis*, een kleedingstuk dat het lijf van den hals tot aan het middel bedekte, dagteekent van de 14e eeuw en bleef 3 eeuwen bestaan. Het was een vervorming van den ouden lijfrok, die tot op de heupen verkort werd, en aanvankelijk gevoerd was (*gamboisé*), zegt Schotel, met wol tusschen taf of satijn genaaid. Daarop wijst eenigszins het Fr. *pourpoint*, « sorte de vêtement piqué, c.-à-d. composé d'une double étoffe ou d'une double peau rembourré de laine (2). Te Gent bestond een nering van de « *porpointstickers* of *wambaysmakers*. » In den beginne was het wambuis zeer engsluitend; zoo zegt Busken Huet, dat graaf Jan van Blois (+ 1380), het aanbrekend tijdperk der nauwsluitende wambuizen van bontkleurig laken en met sterren bezaaid fluweel », vertegenwoordigde (3). Later vervormde het zich meermaals, en werd kort en lang, los en gesloten, met enge of wijde, gepofte of geopende mouwen gedragen (4). — Uit wambuis ontstond, door assimitatie, *wammes* (*zij kennen malkander aan het wammesje*) en door verkorting *buis*, welk laatste de vest (zonder slippen) van de buitenlieden aanduidde. Thans is het een soort van kiel, van voren met één knoop dicht; het komt in enkele spreekwijzen voor : *het buis erbij uittrekken* (zich moeten geven bij); *hij heeft het buis aan* (bij Van Dale : hij is gek; bij Harr. hij is dronken). Vgl. *dwangbuis*. Vgl. ook Fr. *Avoir un sot dans son pourpoint*. Ik geef nog : La *chemise est plus proche que le pourpoint. Mettre la main sur le pourpoint de qn. Bien remplir son pourpoint. L'eau est entrée dans ses souliers par le col de son pourpoint. Il y a laissé* (*il a sauvé*) *le moule de son pourpoint* (d. i. zijn lijf, zijn leven). *A brûle-pourpoint*.

348. *Mettertijd komt Herman in het wambuis* (Van lieverlede bereikt men zijn oogmerk ; langzaam gaat zeker).

In dien vorm komt het spreekw. voor bij Tuinman en Van Dale; bij Harr. luidt het : *Al met der tijd komt Herman in 't wambuis en Griet in de broek* (of *de rokken*). Die staart, *Griet in de broek*, is ongetwijfeld een toevoegsel van jongeren datum, dat in de oude verzamelingen, b. v. ook bij Gruterus, gemist wordt.

349. *Hij is geen vrijer van zijn eerste wambuis* (Hij is een man van rijpe ondervinding).

Vgl. *'t Is nog een vrijer van de eerste broek* (Een piepjong vrijer).

350. *Komt de nieuwe broek aan het oude wambuis, dan scheuren de vetergaten uit* (Een oud man, die een jonge vrouw trouwt, ligt spoedig in 't graf).

---

(1) Vgl. ons Ndl. *wam*; Hgd. *Wamme*; Eng. *womb*. Een gelijksoortige etym. geeft ons *pantser*, (gelijk Hgd. *Panzer*) uit Ital. *panciera*, van Mlat. *pancercam* (-*ea*), een afleid. van Ital. *pancia* = buik (Verc. *Etym. Wdb.*).

(2) Dupiney de Vorepierre, *Encycl. universelle*.

(3) *Land van Rembrand*, 2e dr., I, 111.

(4) Hofdijk, *Ons Voorgeslacht*, VI, 77.

351. *Het is aan het wambuis niet te zien, wie een brandmerk draagt* (Aan de kleeren kent men den man niet).

352. *Zijn rokje keeren* (Van partij of van gevoelen veranderen. — V. D.) *Kazak keeren* (Van partij veranderen). *Kazakdraaien* (Idem). *Kazakdraaier; kazakdraaierij.* — Fr. *Tourner casaque.*

VAN DALE geeft *kazakke keeren* als Zuidndl., met de beteek. : van godsdienst veranderen. Dat acht ik verkeerd, want bij DE BO, TUERLINCKX noch RUTTEN komt het met die beteek. voor; evenmin in 't Land van Aalst. Men bedoelt steeds een partij, meestal een politieke. De uitdr. *kazak keeren* is veel algemeener dan *kazakdraaien*, die alleen in Haspengouw schijnt te bestaan. Te Denderleeuw en oostwaarts zegt men naast *kazakkeerder* en *kazakkeerderij*, soms ook *kazakdraaier*, enz.

« Ontleend aan het dragen van kleederen met verschillende kleuren of leuzen, waardoor partijen zich plachten te onderscheiden » (*Ndl. Wdb.* X, 307). Vgl. *zijn gat omsmijten* (V. D.). Zie nog STOETT, nr 1665, die de uitdr. aanwijst bij WINSCHOOTEN : *zijn rokje keeren.*

353. *De vrouw draagt de broek*, of *heeft de broek aan* (De vrouw beheerscht haar man). *Zij is gebroekt* (H.).

Herinnert aan den tijd toen alleen mannen broeken droegen; de vrouwen begonnen eerst in de 17e eeuw hier te lande (onder)broeken te dragen, die echter nog lang, vooral bij het volk, een zeer ongewone dracht bleven. Zoo kon vroeger de broek genomen worden als het zinnebeeld van de heerschappij van den man over zijn vrouw en ontstond in de 16e eeuw de uitdruk. *de broek (willen) aanhebben, dragen, behouden*, enz. = in huis de baas (willen) zijn, het heft in handen hebben, de heerschappij voeren. Evenzoo Fr. *Porter les chausses, les culottes.* Hgd. *Die Hosen anhaben*; Eng. *To wear the breeches* (*Ndl. Wdb.* III, 1463, 1466 en 1469; STOETT, nr 2059). Zie mijn *Spreekw. over de Vrouwen*, III, nrs 293-296.

354. *Blauwmutsen; Leidsche blauwmutsen* (Spotnaam voor de inwoners van Leiden). *Als de hemel valt, krijgt men* (of *krijgen wij allen*) *een blauwe slaapmuts.*

De blauwe « pinnemuts », zooals de mansslaapmuts te Lebbeke en in de omstreek genoemd wordt — thans tot den rang van slaapmuts afgedaald, werd eertijds door boeren en werklieden veel gedragen. In mijn jeugd heb ik nog arme lieden en zelfs rijke boeren gekend, die de zes werkdagen van de week een blauwe tipmuts, en 's zondags een hoogen hoed (*zijn hondekot*, zegt men hier) voor hoofddeksel hadden. Hetzelfde bestond bij onze Walen : « L'on sait — zegt M. A BODY, archivaris van Spa, « que les gardes civiques des premières années, n'avaient d'autre uniforme que la blouse. Le *bonnet bleu*, ou *casque-à-mèche*, complétait

autrefois ce costume (ce n'est que postérieurement qu'on porta la casquette); il me souvient très bien avoir vu des ouvriers coiffés du bonnet bleu (1). » De schimpnaam *Leidsche blauwmutsen* herinnert eveneens aan den tijd, toen bij de wevers van Leiden een blauwe muts de gewone dracht was. BORGER gebruikt het woord in een soort van lofdicht :

De *Blauwmuts* strijdt voor wijf en erf :
Hij, stadgenoot van Van der Werff,
Zal zich het eerspoor banen.

***

De *blauwe lijnwaden kiel* is een zeer oude kleedij, die insgelijks aan 't verdwijnen is. Tot in mijn jeugd vormde hij de nationale dracht van boer en werkman. Gelijk ik zooeven zeide, hadden onze eerste burgerwachten geen andere uniform, en de *Blauwe kielen* uit de Belgische omwenteling van 1830 en den Tiendaagschen veldtocht zijn algemeen bekend. JEAN DE STAVELOT (1388-1449) gewaagt reeds in zijn kronijk, naar aanleiding van den moord op Lambert Datin in 1436, van den dusgenaamden *sârot* (sarrau). Tot in den aanvang der 17e eeuw, zegt M. BODY, werd de *sârot* algemeen gedragen, zelfs door de gegoede burgerij. En thans? « Il est tombé en complet discrédit et le vocable de *saroti* (porteur de *sârot*), s'il n'équivaut pas à une injure, emporte tout au moins une idée de mépris. » (2)

Een kleederdracht, die men maar zeer zelden meer te zien krijgt, is de mansbroek met *klep*, of zooals men hier spottenderwijze zegt, met een « valdeur »; bij onze Luikerwalen « la culote *à r'clappe* (à pont-levis) » geheeten. Hier en daar ontmoet men nog een oudje, dat die mode niet wil verzaken. Dat zoo'n drager van een broekklep heden het mikpunt is van de spotternijen der jeugd, bewijzen deze twee rijmpjes, die ik te Denderleeuw opteekende :

Koben Kalot,
Doe(t) uw *valdeur* in 't slot ;

en :

Koben Kalot,
Kruip(t) in uw kot,
Kruipt(t) bij uw koe,
En doe(t) uw *valdeur* toe.

Het woord *kalot* herinnert aan de laatste dagen van den pruikentijd ; die scheldnaam — welke zekere personen tot heden toe is bijgebleven — werd toegepast op enkele lieden, die deze mode nog volgden, toen ze nagenoeg geheel verdwenen was (Zie boven nos 316-317).

---

(1) *Wallonia*, VII, 128.

(2) M. BODY spreekt eig. alleen over Spa, doch wat hij hier zegt, geldt ook voor de overige streken van België (*Wallonia*, VII. 127).

L) BOUWTRANT. — WOONHUIS, BEWONERS EN HUISRAAD.

355. ***De hanebalk*** (Een horizontale balk, boven in het huis, onder de kap. — ***Keper en haanbalk slaan*** (Van den os op den ezel springen. — J.) — ***Het gelijkt noch keper noch hanebalk*** (Gez. van brodwerk, van dingen die niets beteekenen. — De Bo en J.) ***Hij woont in de hanebalken*** (Zeer hoog, vlak onder de dakpannen. — V. D. en A.). ***Dat steekt al lang in de haanbalken*** (Is al lang uit de mode. — J.) — ***Kind noch kraai hebben*** (Geen bloedverwanten, dus, voor niemand te zorgen hebben).

Meer wellicht dan de hond en de kat, behoorde in de aloude Germaansche beschaving, de haan, de verkondiger van den dageraad, tot de huishouding van den gewonen man. Geen huis dan ook of het had zijn balk, waarop de haan zich 's avonds met zijn kippen te slapen zette. Vandaar hiet die balk en heet thans nog : *hanebalk*; Hgd. *Hahnebalken*, Deensch *hanebjælke*.

Zoo lezen wij in *Reinaert*'s biecht :

> Daer ic hem dede te verstane,
> Datter hinnen ende een hane
> In een groot huus, an ere straten,
> Up enen haenbalke saten. .

Ook in Grimm's sprookje *De Bremer stadsmuzikanten* heeft het roovershuis die aloude Germaansche inrichting behouden en zien wij den haan op den *hanebalk* vliegen. Benoorden Aalst is 't woord verbasterd tot : *haalbalken* of *haurbalken* (steeds in 't mv.); bij Schuerm. : *haasbalk*; *halsbalk* (Kempen, Brab., Vlaanderen).

De welbekende spreekw. *Kind noch kraai hebben* (Noord- en Oostwaarts van Aalst luidt ze in den volksmond : *hij en hee kind och kroue*) wijst eveneens op die oude Germaansche zeden. In de middeleeuwen zeide men : *kind no craet*, en dit *craet* is *kraai*, *gekraai*, zooals duidelijk

blijkt uit den Middelnederl. vorm *hanen-* of *haencraet* : « Hi es... opghestaen in der ierster *haencraet*, die crayt vor die dagheraet » (1). Ook het Mndd. had *hanenkrât*, het Oudhgd. *hanachrât*, en in het Geldersch zegt men thans nog : « dié haan heeft een mooien *kraat* ». Dit *kraat*, naar onze spelling *kraad*, komt van *kraaien*, als *naad* van *naaien* en *zaad* van *zaaien*. Ons spreekw. het. dus letterlijk : *kind noch gekraai hebben*, en dat *gekraai* vertegenwoordigt den kraaier bij uitnemendheid, den *Cantecleer* (*Chante-clair*) uit den *Reinaert*, dat is, den haan. Wie dat onmisbare lid van elk oud Germaansch huisgezin niet bezat, had in werkelijkheid een ledig erf, of liever bezat geen erf, en had dan ook voor niemand te zorgen.

Deze spreekwijze, voor 't eerst door Dr. M. DE VRIES verklaard, gaf aanleiding tot verschillende gissingen; zoo ging er Dr. DE JAGER den vogel *kraai* in zoeken, maar dat heeft geen gezonden zin, terwijl G. GEZELLE (*Loq.* I, 14) er het *gekraai* der kinderen in zag, doch, aldus verstaan, vormen *kind* en *kraai* een tautologie. Het Westvl. heeft nog twee nieuwere vormen van de spreekw. : « *Noch kraaie noch maaie* » (maaie = Maria, *Loq.* XIV, 71); en : *Kin noch ken, noch kind noch ken* (Dit *ken* is het Eng. *kin* = bloedverwant. — DE BO). Dat komt overeen met het Haspengouwsche : *noch kind noch kief* (of *keef*), waar *keef* staat voor : *kevis, keefse* = bijwijf, of wel voor *keefskind* = bastaard.

GRIMM heeft in zijn *Rechtsalterth.*: *kegelsohn* = bastaard. Ook luidt de uitdr. in 't Hgd.: *weder Kind noch Kegel*. De oude vorm van SART.-SCHREV., sec., II, 58: *Hy heeft kindt noch kuycken*, is een misbaksel. Men vindt het nog in 't Groningsch : *gijn kind of kuken*, evenals in 't Oostfri. en 't Nedersaksisch (2).

356. *Onder dak komen, brengen* (Huisvesting bekomen, bezorgen). — Hgd. *Jem. Dach und Fach geben*.

Men kent den vorm der Germaansche woningen uit den voorhistorischen tijd : « Ongeveer rondvormig, sommigen ook meer vierkant, allen van palen, slieten en vlechtwerk opgehaald, met leem of klei overstreken, en met stroo bedekt schijnen zij op een afstand ongeveer eene verzameling van groote bijenkorven. » (3).

De Franken uit Klovis' tijd bezaten uit planken opgetrokken gebouwen, doch ook in deze huizen ontbrak eene zoldering, en een opening in het dak, tot schoorsteen dienende, moest den rook wegleiden. Wie in zulke woningen huisvesting bekwam, werd in den letterlijken zin onder dak gebracht. Onze spreekwijze schijnt dus wel aan die oude toestanden te herinneren.

---

(1) Uit *Der Ystorien Bloeme*, d. i. de legende der Heiligen (z. VERDAM *Mnl. Wdb.* op *hanencraet* en *craet*).

(2) MOLEMA, *Groningsche Volkstaal*.

(3) HOFDIJK, *Ons Voorgeslacht*, I, 25.

357. *Wagenschot* (Houten wandbekleeding). — Eng. *wainscot.*

De oude Frankische woningen waren door draagbalken in ruimten gescheiden, en die balken naar de binnenzijde met planken bekleed of beschoten. Daarop wijst wellicht ons *wagenschot.* Het 1e lid er van is het Oudfri. *wâg,* Mnl. *weech,* ons *weeg* = wand, nog overig in *weegluis* = wandluis; het 2e lid is *schot, beschot* (of houten schutting), van *schieten, beschieten* (Vèrc.).

558. *Ze zijn over de halfdeur getrouwd* (Schertsend gez. van man en vrouwspersoon, die in onwettige gemeenschap leven. — A.). Vgl. *Over den puthaak getrouwd* (*Ndl. Wdb.* V. 1619). *Achter de haag,* of *over den bezem getrouwd zijn* (T., R. en C.-V.). Ook : *Ze is over de halfdeur getrouwd* (Ze is ongehuwd en moeder. — A.). *Van nen ezel over 'n halfdeur gescheten zijn* (= 1. Een bastaard zijn; 2. zeer lomp zijn. — C.-V.). *Van over de halfdeur,* b. v. *een katholiek van over de halfdeur* (Van onzekere grondbeginsels. — J.). *Stukken koopen van over de halfdeur* (Bedelen. — J.).

De *halfdeur,* d. i. *halve deur* (in Holl. de onderdeur), Fr. *huis-coupé,* is de onderste helft eener deur, die uit 2 deelen bestaat. Het *Ndl. Wdb.* zegt op *onderdeur* : « Het benedenste gedeelte van eene deur, die in twee deelen is verdeeld, welke samen in ééne sponning sluiten, vooral gewoon in boeren- en arbeiderswoningen. » Ook op het Vlaamsche platteland waren zulke deuren vroeger zeer gewoon; thans vindt men ze soms nog in schuren en stallen, zeldzamer in winkels en oude arme huisjes. Nog andere spreekw. zijn er aan ontleend : *Zijn klak over de halfdeur steken* (C.-V.); *over de halfdeur* (of *over de onderdeur*) *liggen* (op de onderste helft der deur leunen om uit te kijken, een praatje te houden); *over de onderdeur kijken* (schertsend voor « naar buiten kijken » in 't alg., doch met het bijdenkbeeld, dat dit naar onder geschiedt). *Het is een man als Cats*(1), *en Cats was een man als een onderdeur* (Gez. van een persoon, die een kleine gestalte heeft. — H.). *'t Is 'en onderdeurtje, as ze op 'en stoof zit dan kijkt ze in 'en halfpints potje* (Van iem. die niet hooger is dan de onderdeur. — Boe.).

559. *Achter de(n) grendel(s)* zitten (In verzekerde bewaring, in de gevangenis zijn). *Iem. achter den grendel zetten* (In hechtenis nemen). — Hgd. *Einen Riegel vorschieben. Einen Pflock vorstecken.*

In de Germaansche woningen uit den voorhistorischen tijd, was geene deur, enkel eene deur-opening. Toen er later een deur werd aangebracht,

---

(1) Bij Boekenoogen : *Karten.*

sloot men deze toe door een grendel of een houten wig; betere sluitingsmiddelen waren nog niet bekend. *Achter slot en grendel zitten*, toont reeds vooruitgang.

Ik herinner nog aan : *de grendels dooreten* (Zie boven nº 151).

360. *De schoorsteen*. — *Daar de schoorsteen rookt, is het goed vrijen* (Wie bemiddeld is, kan eerder aan trouwen denken, dan wie het niet is). *Van liefde rookt de schoorsteen niet* (Van liefde alleen kan men niet eten). *Daar kan de schoorsteen niet van rooken* (Dat geeft geene winst).

De laatste spreekw. luidt bij Molema : *Hier stoan en nijt verkoopen, doar ken mien schostijn nijt van rooken* (Dat zeggen vrouwen, als zij den tijd verpraat hebben en heen willen gaan). In 't Land van Aalst heet het :

Met hier te zitten en niet te verkoopen
En kan mijn schouwken niet blijven rooken.

In West-Vl. wordt de tweede versregel aldus gewijzigd :

En kan ik mijn kave niet doen rooken. — Het woord *schoorsteen*, in de nieuwere beteekenis van rookleider, is in West- en Oost-Vlaanderen onbekend; ginder heeft men *kaaf* (*kave*), hier : *schouw*. Doch, oorspronkelijk had *schoorsteen* een andere beteekenis; zooals het woord duidelijk genoeg zegt, was het een *steen, die schoorde*, die namelijk den rookvang schoorde. De breede, ver vooruitstekende schouwmantel van onze voorvaderlijke woonhuizen, werd aan beide zijden van den aard door een *steen* of een ander stut *geschoord*, onderschraagd.

Tegelijk met die ouderwetsche schouwen, die grootendeels verdwenen en slechts nog hier en daar in boerenwoningen te vinden zijn, is ook de eigenlijke schoorsteen achtergebleven. Daarmede verdween tevens in de meeste huizen de oude, voorvaderlijke heerd, waar in het najaar de leden van het gezin zich onder den wijden schoorsteenmantel zoo gezellig vereenigden en koutten en sprookjes vertelden.

We zijn thans in de eeuw der zoogezegde « Hollandsche schouwen », der stoven, kachels en gasvuren.

361. *De heerd, haard*. — *Die weinig wint en veel verteert, Vindt op het laatst een blooten heerd.* — *'t Heeft in den heerd geregend* (Het vuur is uitgedoofd).

De laatste spreekw. hoorde ik te Wieze (bij Aalst); men zegt dat van een oude vrijster, die al in St-Anna's schapraai zit, bij wie dus het vuur der jeugd is uitgedoofd.

Haard, — Ndd. en Hgd. *Herd;* Eng. *hearth* — in Noord en Zuid *heerd* uitgesproken, in 't Holl. dialect alleen *haard* — is een woord dat enkel in 't Westgermaansch bekend is en overal met de beteek. : stookplaats; in de Alemannische tongvallen bet. het bovendien : grond, aardoppervlakte, en in de Belg. Kempen : vloer van het huis of het vertrek. Zeer

waarschijnlijk is deze meer alg. beteek. *vloer, grond*, ondanks haar huidige beperking tot enkele streken, de oudste, te meer omdat ook in de Skandinavische talen een woord dat eig. *vloer* beduidt (Oudn. *arinn*, De. *arne*. Hgd. *ähren, eren*, Mnl. *eren*) de beteek. heeft gekregen van : vuring, stookplaats. « Vreemd is dit niet, want waarschijnlijk bevloerden (plaveiden) de Germanen in hunne huizen aanvankelijk uitsluitend de plek waar het vuur op werd gestookt, tengevolge waarvan woorden voor *vloer* de beteek. konden krijgen van *stookplaats*. » (Dr. A. Beets, in *Ndl. Wdb.* Zie ook Verdam, *Mnl. Wdb.*, op : *eren*, kol. 690.)

Voornaamste beteekenissen : 1). De *vloer* van steen of iets anders, onder den rookvang of de schouw, op welken het vuur wordt gestookt : *Asch ligt aan den haard* (woordspeling met *as* = *als*). — 2). Het *haardvuur* zelf : *'t Heeft in den heerd geregend*. — 3) De stookplaats en het haardvuur beide, de warmtebron in 't woonvertrek, gedacht als vereenigingspunt van huisgenooten en vrienden : a) In de eig. beteek. : *Het hoekje van den haard, le coin du feu. In het hoekje van den haard, daar de monnik doodvroor (is dat gebeurd)*, d. i. nergens, nooit ; b) Fig. De zetel van 't familieleven, bij uitbr. het huis : *Eygen heert, Is gout weerd* (Cats); bij Goedthals : *Eyghenen heerd is gouts weert* (Zie *Ndl. Wdb.* en Verdam, *Mnl. Wdb.*).

Ik wijs ook op de twee tijdschriften, het Westvl. *Rond den Heerd*, en het Holl. *Eigen Haard*. — Vgl. nog *Ndl. Wdb.* op : *haardstede*.

362. *De hangel, de haal* (Het boven 't haardvuur hangende ijzer, bezijden van tanden of kepen voorzien, waardoor men het lager of hooger kan haken, d. i. neerlaten of inhalen, en naar onder op een haak eindigend, waaraan pot of ketel wordt vastgemaakt). Fr. *crémaillère*. — *De hangel vreest den rook niet*(1) (De rechtschapene behoeft den slechte niet te ontzien). *Komen zien of den hangel spant*(2) (Of er eten gereed gemaakt wordt). *In den pispot gewasschen, aan den hangel gedroogd en met den pantoefel gestreken*(3) (Te Brugge, van een onzindelijk behandelde wasch — Rondom Aalst : *In 't pispotjen gewasschen en in 't schouwken gedroogd*). *Iets met een zwarte kool bachten den hangel schrijven*(4) (Gez. van iets dat vergeten en gezwegen is, zal of zou moeten blijven). *Een hangel van een vrouw(mensch)* — Een smeerpoes of een slons.

---

(1) Reeds bij De Brune.

(2) *Ndl. Wdb.*

(3) *Ndl. Wdb.*

(4) *Loquela*, XIII, 52 (Te Harlebeke). Bij Schuermans : *Iets achter den hangel schrijven* = geen staat op iets maken.

Gekleed gelijk een hangel — Slordig(1). Rondom Aalst : *'t Is percies den hangel van 't schouw* (Vuil en slordig). *Ze is zoo zwart als den hangel van 't schouw* (Ook bij J.) (2).

De *hangel* — het woord is in 't Land van Aalst nog algemeen bekend, de *haal* daarentegen onbekend — heeft hier in de huizen, waar nog een eigenl. haard bestaat, overal plaats gemaakt voor een ketting. Het w. *hangijzer,* in dezelfde beteek. genomen, is hier even onbekend : *Wat kan de rook het hangijzer* (of *den hangel*) doen? (Wat deert de booze, of het booze, den rechtvaardige? Zulk een *hangijzer,* zegt Dr Beets (*Ndl. Wdb.*) is uit den aard der zaak dikwijls heet. Vandaar : *Een (heet) hangijzer aangaan, -grijpen, -slaan, -tasten* (Iets hachelijks, iets neteligs bestaan). *Het is een* (*heet,* soms zeer oneigenl. ook *hard*) *handijzer* (thans altijd zonder het vroeger onvermijdelijk toevoegsel : *om aan te gaan, aan te tasten*) : Het is iets onaangenaams, moeilijks, gevaarlijks, hachelijks, enz. — Daarnaast : *Het is een heet handijzer,* dat volgens sommigen de oorspronkelijke uitdr. zal geweest zijn (*Handijzer* = gloeiend gemaakte ijzeren staaf, in de vuurproef, bij *de Godsoordeelen.* Zie boven, ons nº 258). Dr A. Beets is echter geneigd *hangijzer* als den waren vorm te beschouwen.

363. *Om 't haal leiden,* ook : *haalleiden* (Overoud gebruik, waarmede in 't schependom van Nijmegen nieuwe geburen werden — worden? — ingewijd). Vgl. *Inbranden* (Rondom Sottegem), en Fr. *Pendre la crémaillère.*

« In de keuken is de heele buurt verzameld; de haal hangt, versierd als een bruigomspijp, — niet onder den schoorsteen, maar aan een balk in 't midden van 't vertrek, naar oud gebruik; want in den tijd, toen de huizen nog geen schoorsteenen hadden, was de haardkuil in 't midden van den vloer, en hing de haal er boven aan een balk; ja, in sommige plaatsen is dit nog zoo(3). Tot de verdere toebereidselen behoort, dat er een takkebos aan den haard ligt, en een kroontje daarboven hangt; dat er eenige fleschen jenever in huis zijn met de noodige ham en verderen mondkost; en eindelijk, dat er een speelman besteld is.

« Nu staat een jonge boerin op, neemt den nieuwen buurman bij den arm, brengt hem bij de haal, leidt hem er driemaal om heen, en geeft hem bij elken omgang een kus. Bij den eersten kus spreekt zij : « dit is ter eere van God den Vader! » — bij den tweeden : « dit is ter eere van

---

(1) *Ndl. Wdb.*

(2) In die uitdr. is *schouw* onzijdig; anders zegt men : *De schouw en trekt niet.* — Een oud raadsel op den *hangel* : *Ik kom in huis, en 't trekt een lip op mij.*

(3) Hier wijst Ter Gouw op de afbeelding van een woning op 't eiland Marken (Dit schrijven dagteekent van 1871).

God den Zoon! » — en bij den derden : « dit is ter eere van God den H. Geest! » — Dit zijn de drie geestelijke omgangen, maar daarna volgen nog drie wereldlijke, alsmede ieder met een kus en een toespraak. Bij den eersten kus : « dit is ter eere van oew! » — bij den tweeden : « dit is ter eere van mie! » en bij den derden :

Dit is ter eere van de heele kompanjie
Met een flesch jenever biende vrie.

De flesch komt, en als die leeg gedronken is, begint het 2e bedrijf. Een jonge boer neemt nu de vrouw des huizes bij den arm, en herhaalt dezelfde ceremoniën en woorden, doch eischt bij den laatsten kus twee flesschen.

« In het 3e bedrijf vliegen al de boerinnen naar den haard, om den takkebos in brand te steken; — het 4e bedrijf duurt den ganschen nacht met drinken en eten, zingen en springen ; en het 5e is, naar oude Germaansche zede, een vechtpartij van dronken boeren, waar de boerinnen, die ook niet nuchter zijn, gillende tusschen vliegen. » (Ter Gouw, *De Volksverm.*, 533.) Vgl. Westfal. *De Brüd umt Häl laien* (Woeste, *Ein Hochzeitsbrauch*) door Dr Beets opgegeven.

Een min of meer verwante ceremonie vindt men in Oost-Vlaanderen, nl. te Hundelgem (bij Sottegem). 's Avonds nadat er een nieuw huisgezin zich ergens metterwoon is komen vestigen, loopt heel de buurt samen, elk met een bundel stroo, die te zijner eer wordt verbrand, onder het geroep van : « Vivat de goeie geburen. » Dat heet « de nieuwe geburen inbranden », of eenvoudig *inbranden*. Ook te Lebbeke placht men, tot voor weinige jaren, als iem. de buurt kwam bewonen, in al de nabijstaande huizen kaarsjes te doen branden. Te Leerne is het enkel een « beschinkinge die gebeurt bij den boer, als hij ten vollen verhuisd is, » en dat noemt men « de overhaalfeeste » (*Loq.* XII. 69.) Daar is dus hoegenaamd geene sprake van vuurtje maken. Evenzoo in het Fr. *pendre la crémaillère :* « célébrer par un repas l'installation dans un nouveau logement » (1). Deze Fransche uitdr. wijst echter duidelijk op een vroeger gebruik, min of meer in den aard van het Nijmeegsche *haalleiden*, waarbij ten minste de hangel, zoo niet het haardvuur in aanmerking kwam.

Zou niet een aloud Germaansch gebruik hieraan ten grondslag liggen? In den aartsvaderlijken boerenhaard werd eertijds, elken avond bij 't luiden van de « heerdklok » — Fr. *le couvre-feu* (*sonner le couvre-feu*), Eng. *the curfew* — het haardvuur zorgvuldig onder de asch ingerekend, om tot den volgenden ochtend bewaard te blijven (2). In den grijzen voortijd, toen het vuurslag nog niet of niet algemeen gebruikt werd, was dat inrekenen en bewaren van 't haardvuur zelfs een noodwendigheid. Nu, in de oude Germaansche rechtsgebruiken had het aanleggen van vuur de symbolische beteek. van inbezitneming. « Nog tot in nieuwere tijden »

---

(1) Hatzf.-Darm., i. v. *crémaillère.*

(2) Daarop wijst : *Hij rekent eens anders vuur in, en laat het zijne uitgaan.* (Bij Van Alkemande en Harr).

zegt NOORDEWIER, 53, « wilde 't gebruik in vele oorden, om bij overdracht van bezit *het oude vuur* te blusschen, en *een nieuw aan te leggen*. Zoo werd ook, wanneer de bruid huiswaarts geleid werd, vuur in de haar nieuwe woning aangelegd; denkelijk hier en daar ook nog in onzen tijd. » — Volgens den *Drentschen Volksalm.* van 1841, bestond toen nog te Koevorden het zoogenaamde *Vuurbeuten* (vuur aanleggen). Had iem. een huis gekocht, dan kwamen de buurmeisjes met toestemming van den nieuwen eigenaar, voor wien zulks zegen moest aanbrengen, een mand vol turf op den ledigen haard werpen. Daarop plantten zij een groenen tak, in Mei een bloeienden hagedoorn. Dan werd de turf in brand gestoken en om het vuur gedanst. Ten slotte volgde brandewijn drinken, enz. en later een afzonderlijk partijtje voor de « vuurbeutster » (1). Ook GALLÉE, *Geld. Overijs. Dial.*, geeft nog : *anbóten* = vuur aanleggen.

Ofschoon nu, volgens den schrijver, die handeling voor doel en gevolg had de booze geesten buitenshuis te houden, schijnen al die verschillende vormen — *haalleiden, inbranden, kaarsjes branden, vuurbeuten, pendre la crémaillère* — denzelfden grond te hebben : de oude zinnebeeldige inbezitneming door 't aanleggen van een nieuw vuur.

864. *De haal (het haaltje) hangt er*, of *is er gehangen* (Het huishouden is er ingericht). *Daar is goed inkomen* (voor een jonge vrouw, een jongen man) : *daar is de haal gehangen* (T. en R.). *'t Häoltjen is ehangen* (GALLÉE).

Die zegswijze zal men oorspronkelijk wel toegepast hebben op den jonkman, met een meisje trouwend dat reeds huis en huisraad bezat, of met een welgestelde weduwe. « Terloops kan worden opgemerkt, zegt het *Ndl. Wdb*, dat van ouds hier en daar het opgehangen zijn van de *haal*, evenals elders het onderhouden van vuur aan den haard, voor bewijs van huishouding gold; *hael hanghen* is dan synoniem met *huus houden*, gelijk *de hael onghenaghelt int huijs* beschouwd werd als *have* (roerend goed). »

865. *Iets te berde brengen* (Eig. ter tafel brengen; fig. ter sprake brengen). *Zich aan 't berd zetten* (Aan tafel).

Beide spreekw. zijn in 't Land van Aalst bekend; de laatste is er van dagelijksch gebruik : *Zet u aan 't berd, wij gaan eten*, zegt de moeder tot haar huisgenooten. Voor de eerste komt dikwijls *iets op 't tapijt brengen* in de plaats. *Met iets te berde komen*, heb ik nooit gehoord; daarvoor heeft men : *Met iets op 't tapijt* (of *voor den dag*) *komen*. Tapijten dienden eerst als *muur*bedekking, later als *vloer*bedekking. De tafelbedekking heet tafelkleed. *Op 't* (vloer)*tapijt komen* zinspeelt op de handelwijze der rondloopende kunstenmakers, die een tapijt op den vloer spreiden om er hunne kunsten of die der hen vergezellende kinderen of dieren op te verrichten. Vandaar misschien : gedaan hebben, vertrekken = *zijn matten oprollen*.

---

(1) TER GOUW, *Volksvermaken*, 584.

« Het is niet volkomen zeker, schrijft Dr Kluyver (*Ndl. Wdb.*), dat *berd* hier als tafel moet worden opgevat, hoewel *op het tapijt komen (brengen)* daaraan doet denken. » Ons schijnt dit zoo goed als zeker, vooral met het oog op de spreekw. *Zich aan 't berd setten*, die in het *Ndl. Wdb.* niet voorkomt en wellicht aan Dr. Kluyver onbekend gebleven is. Joos geeft : *Aan het bard zitten. Wij gaan aan 't berd* (wij gaan eten); en C.-V. *Aanh.* : *levers aan 't berd zijn* of *zitten* (Aan den disch, ter tafel). Stoett wijst op het middeleeuwsche *up bordt brengen* (Froissart); vandaar ook : *te borde brengen, komen*. De tafel der oude Germanen was niets anders dan een breede plank (een berd), die men vóor het eten op een paar schragen plaatste, en daarna weder wegnam. Na den maaltijd bestond er dus geen tafel meer. Daarop doelt wellicht ook de spreekwijze :

366. *De zitting opheffen* (Schorsen; staken). — Hgd. *Die Sitzung aufheben.* Fr. *Lever la séance.* — Nog bij ons : *de tafel zetten* en *wegnemen* of *afnemen*, voor *servir* en *desservir*.

Voor ons *van de tafel opstaan*, Fr. *se lever de table*, hebben de Duitschers nog : *die Tafel aufheben*, wat duidelijk aan de oude Germaansche tafel herinnert, die na het maal letterlijk « opgeheven », — « aufgehoben » — opgebroken werd. Na een zitting, waar een en ander « te berde », ter tafel werd gebracht, geschiedde natuurlijk hetzelfde.

367. *Bord, tafelbord, eetbord* (Teljoor). — *Zij laat het spek niet van haar bord halen* (Zij laat zich niet overbluffen of beetnemen). In 't L. van Aalst : *Z'en laat 't vleesch van heur talloor nie langen.*

Bord of *telloor* (Fr. *tailloir* of *tranchoir*) is oorspr. een houten plankje, waarop men zijn vleesch sneed. Vgl. *Iets te borde* (of *te berde*) *brengen* (ons n° 365); *schoolbord*, enz. — Later at men uit *borden*, d. i. uit *houten* schotels. De volg. plaats uit Huygens' *Cluyswerk* (1) vs. 235, bewijst dat bedoeld gebruik toenmaals al verdwenen was :

> Soo « tafelborden » 't woord van 't oude Hollands was,
> Men atter licht uijt *hout;* dat komt niet meer te pas.

Taaloudheden van denzelfden aard als *bord*, zijn b. v. : *gulden*, die niet meer « van goud », *oorijzer*, dat van goud of zilver en niet meer van ijzer is. Te recht dan ook zegt Verdam (*Gesch*²., bl. 280) : De uitdrukk. *zilveren* of *papieren gulden, gouden oorijzer, steenen bord*, bevatten dus eene innerlijke tegenstrijdigheid (« contradictio in terminis »), evenals *koperen hoorn, stalen balein, houten damsteen, koperen blik.*

368. *De man met zijn vuurslag* (Het heeft zijn goede, maar ook zijn kwade zijde, — toegepast op menschen en zaken.

---

(1) Aangehaald bij Verdam, *Gesch*². bl. 280.

Het vuur, immers, is nuttig, maar sticht ook onheilen. — H.). *Met moeite krijgt men vuur uit eenen steen.*

Herinnert aan den tijd, toen men moest « vuur ketsen », d. i. door middel van een vuurslag (stuk staal) vuur slaan uit een vuursteen (soort van keisteen) en aldus tonder doen ontvlammen.

369. *De zandlooper.* Hgd. *Die Sanduhr.* Fr. *Le sablier.* Eng. *Hour-glass.* — *Hij heeft te dikwijls aan den zandlooper gestooten* (Is dronken. — Omdat het stooten aan den zandlooper dien spoediger doet leegloopen, is dat een term voor « een zaak bespoedigen. » De zandlooper is hier de jeneverflesch) (1). *Het uur is afgeloopen. De tijd verloopt.* Hgd. *Die Uhr ist abgelaufen; die Zeit verrint.* Vgl. Fr. *Le temps s'écoule.*

Herinnert aan den tijd, toen er nog geen uurwerken bestonden, en men met behulp van een zandlooper den tijd moest berekenen. Zooals men weet, liep het zand van 't bovenste fleschje in een bepaalden tijd, b. v. van een uur, een half uur, een minuut, al naar de hoeveelheid zand en de snelheid waarmede het viel, in het onderste fleschje. Hoogst waarschijnlijk zijn de uitdrukk. : *Het uur is afgeloopen, Die Uhr ist abgelaufen*, enz. daarvan overgebleven.

370. *Vensterruiten* (Gesneden stukken glas voor een venster).

Een *ruit* had oorspr. den vorm van een scheefhoekig, gelijkzijdig parallelogram; thans vindt men ruiten van velerlei vorm : vierkante ruiten, ronde en ovale ruiten, enz.

371. *Bestekamer* (Heimelijk gemak; eig. benedenkamer).

In het Mlat. *camera bassa*, Oudfr. *chambre basse*; in 't Mnl. nog wel eens *bassecamere* geschreven; daaruit ontstond *bessekamer*, en door volksetymologie *bestekamer*. Bet. eig. benedenkamer, vertrekje onder in de kasteeltorens boven de slotgracht (Verklaring voor 't eerst gegeven door Dr. Verwijs, in *Taal- en Letterbode*, VI). — Uit een *Ordonnance royale* van 30 Jan. 1350 blijkt, dat er toenmaals te Parijs al eenige voorname huizen zoo'n *chambre basse* (of *courtoise*) bezaten. Daaruit was de uitdr. ontstaan *aller à chambre*, ons door Joinville bewaard (2).

Volgens Dr. Hesseling is *bestekamer* geen vervorming van *basse camere*, maar een schertsende benaming van wat men in de 17e eeuw ook « het kasteel van Poortugael » noemde. Eerst voor 1818 vindt men een voorb. van *bestekamer* in den zin van : secreet, *brillekiek*; vroeger altijd : bestekamer = pronkkamer (3).

---

(1) *Bacchus in Spreekwoordentaal*, door A. E. D. Herroem; n° 751.

(2) A. Franklin, *La vie privée d'autrefois. L'Hygiène*, 14.

(3) Leidsch *Tijdschr. v. Ned. T. en Lett.*, XVII, 292-296. Dr. Stoett, *Ndl. Spreekw.*, Zutphen, 1900, n° 186.

M) VOLKSVERMAKEN.

A) *Op bepaalde dagen of tijden.*

372. *Boonkoning*. Hgd. *Bohnenkönig*. Fr. *Roi de la fève*. — *Hij heeft de boon van den koek gekregen* (Hij heeft een lot uit de loterij getrokken, hij is gelukkig geweest). Fr. *Trouver la fève au gâteau*. — *Lukkeboone* (Iem. wien alles gelukt in de wereld; een zondagskind. — *Loq*. VII).

Eeuwen lang maakte men bij 't loten en stemmen gebruik van boonen(1). Daarom werd, in sommige steden, het kiezen van magistraatspersonen « *te boone gaan* » genoemd. « Te Hoorn b. v. werden de *keurmannen* die de burgemeesters verkozen en de schepenen benoemden (voordroegen), bij loting aangewezen door en uit de daartoe gerechtigde *boonluiden* (80 à 90 der meest gegoede burgers), welke uit een zak of bus, waarin zeker getal witte en zwarte (elders : gouden) *boonen* waren, moesten trekken : wie eene zwarte *boon* trokken waren *keurmannen*. Later zijn bij geheime stemmingen over personen de *boonen* gewoonlijk door balletjes, enz. vervangen (*ballotage*) » (2).

Iets dergelijks vindt men ook in 't overoude « Coningsken spelen » op Driekoningen- of Dertienavond in gebruik, waarbij de held, de koning van het feest door een *boon* werd aangewezen. Deze zat verborgen in een koek of een brood, door den bakker of de huismoeder zelve gebakken, en hier de « boonkoek », elders « 't conincxbrood » geheeten. Elkeen kreeg daarvan een snede, en hij, die in zijn deel de « conincxbone » had, was koning. Soms wierp men het lot, en dat geschiedde doorgaans met boonen; het hoogste lot wees den koning aan. Ook ging er een « busje » rond, en die « de heilige bone » of « die Coninckxbone » trok, ontving kroon en schepter. Dan koos de koning een meisje uit het gezelschap tot koningin; daarop werden beiden met stoel en al driemaal in de hoogte

---

(1) Reeds bij de oude Grieken.

(2) *Ndl. Wdb.*, III, 446-447.

gestild, onder het luidruchtig gejubel van 't geheele gezelschap. Dat was de inhuldiging van 't nieuwe vorstelijk paar (1).

Sommigen schrijven de koningsboon een anderen oorsprong toe. De oude Germanen, zeggen zij, voor wie de boonen een der voornaamste voedingsmiddelen uitmaken, moesten zich tijdens de heilige « twaalf nachten » (d. i. dagen) van het Joelfeest (van Kerstdag tot Driekoningen) (2), van die spijs onthouden. Na die periode begroetten zij dan ook, op Dertienavond, de wederverschijning van de boon uit den heiligen koek met gulle vreugde. De boon scheen hun dan een godengeschenk en hij, wien ze te beurt viel, gold voor een zondagskind, of een « *lukkeboone* » (3), zooals men te Passchendale (en misschien elders) zegt. Men noemde haar daarom ook wel de heilige boon, — niet te verwarren echter met « heilig boontje », waarover wij boven (n° 346) spraken.

Die wijze van « Koninkje spelen » met de boon, voorheen in alle Germaansche landen, ook in Frankrijk en nog elders een zeer geliefd volksvermaak, is sedert ettelijke jaren in de Nederlanden sterk aan 't afnemen. In 1899, daags na Driekoningen, klaagde een bekend pasteibakker van Brussel aan een dagbladschrijver, dat de art. « boonkoeken » niet meer gewild werd. « Ik had er, zeide hij, een 30-tal met de traditioneele boon gebakken, en 'k heb ze moeten verkoopen voor gewone koeken. » Te Ieperen evenwel worden ze nog gebakken, evenals te Bogaarden, Herfelingen en die omstreek.

Ook bij onze Walen is het gebruik reeds zeer afgesleten ; de bakkers uit de steden geven nog hier en daar een « boonbrood » als nieuwjaarsgeschenk aan hun klanten. Dat bestaat eveneens in de Fransche Ardennen (4).

Er zijn echter nog andere wijzen om « op Derthienden avent Coningsken te spelen. »

373. *Den koning trekken,- leggen,- omleggen.* In Henegouwen : *Tirer les Rois.*

Om door loting den koning aan te wijzen, gebruikte men naast de boon, ook de zoogenaamde « keuningsprentjes of -briefkes » : zeer goedkoope volksprentjes, meestal gekleurd en van rijmpjes voorzien, zooals er vooral te Epinal, en ook te Turnhout en elders gemaakt worden. Op blz. 29 van *Rond den Heerd*, 1879, vindt men zoo'n volledig stel afgedrukt, 16 personages verbeeldend, op 4 rijen geschikt : Koning, Raadsman,

---

(1) Ter Gouw, *Volksvermaken*, 175 Schotel, *Oud-Holl. Huigezin*, 385.

(2) Daarom heette Driekoningen « *Dertiendag* », welke naam in West-Vl. en een deel van Oost-Vl. nog krachtig voortleeft ; vandaar ook, voor Kerstdag, de Hoogduitsche naam « *Weihnachten* » (meerv.) en de Deensche en Zweedsche : *Juul, Julen* : *Jul*, — dus Germaansch-heidensche namen, duidelijk aan de voorkristelijke tijden herinnerend.

(3) *Lukke* = soort van wafel, een nieuwjaarswafelje (De Bo).

(4) *Wallonia*, I, 5; V, 18-19. Meyrac, *Traditions, Coutumes, Lég. et Contes des Ardennes*, p. 74.

Secretaris, Kamerling, Rentmeester, Hofmeester, Schenker, Voorsnijder, Biechtvader, Medecijn, Portier, Bode, Zanger, Speelman, Zot, Kok. (1) *Wallonia*, V., geeft ons een koningbrief met 16 prentjes (la « *Carte des Rois* »), elk van een passend 4-regelig versje voorzien (jaarlijks te Doornik op een groot getal ex. herdrukt. Men drukt er ook te Rijsel, en bij Didion te Metz (in 3 kleuren). In *R. den Heerd*, 1871, komen er blz. 44 nog 9 afzonderlijke prentjes voor, doch deze zijn merkelijk ouder en dagteekenen van 1577.

Die personages, wier getal naar gelang van het aantal aanwezige gasten vermeerdert, of vermindert, vormen het hof van den koning en moeten de rol vervullen door hun briefje aangeduid. De zot (of nar) had voor taak het gezelschap door allerlei kwinkslagen en gekheden te vermaken, de schenker vulde de glazen, en de koning moest natuurlijk zijn hovelingen goed vergasten. De grappige Bredero nam er in zijn tijd ook gaarne deel aan, en aarzelde zelfs niet de rol van het zotje op zich te nemen, voor welke rol hij zeker aanleg bezat :

Speulje Keuninckje, mijn Lief?
Treck veur mijn dan oock een lotje;
Is Krelis keuning in sen brief,
Wat schaat het dat men lacht om 't Sotje.

Te Ronse, te Segelsem en de omstreek, te St. Elooi's-Vijve, te Kuurne (Cuerne), Lendelede en Emelgem, kortom in heel de streek gelegen tusschen Oudenaarde, Ronse, Kortrijk, Roeselare en Thielt, alsook te Brugge en ongetwijfeld nog op een aantal andere plaatsen, wordt het oude gebruik van het « keuning trekken » door briefjes nog gevonden. Naar ik verneem, trekt men ook prentjes te Dendermonde, maar te Antwerpen is het verdwenen. Vijf en twintig jaar geleden gingen de armste kinderen der Scheldestad van deur tot deur koningbriefkens aanbieden, onder het zingen van :

Koningsbrieven en kroon, en kroon!
Koningsbrieven en kroon!

Gebeurde het dat de kinderen niets verkochten noch kregen, dan riepen zij spottend :

Likt den hond zijn holleken schoon! (2)

Nog in 1861 schreef Reinsberg-Dür., dat de kinderen er « énormément » verkochten. « Car dans les familles de la bourgeoisie et des classes ouvrières, cette ancienne coutume est encore religieusement observée. » (3) Toch is dat gebruik thans te Antwerpen uitgestorven.

---

(1) De 16 koningsbriefjes, door Delafaille (*Gesch. v. Mechelen*, II. 80) opgegeven, zijn bijna geheel dezelfde.

(2) Mededeeling van den heer onderwijzer J. Jaecks, een geboren Sinjoor.

(3) *Calendrier belge*, I, 27.

In Waalsch-Brabant en de Westel. helft van Henegouwen bleef het daarentegen voortbestaan. (1)

Men dient onderscheid te maken tusschen de al of niet gekleurde koningprentjes (met afbeeldingen van den koning, den zot en de andere personages), die men in de steden gebruikt (Brugge, Dendermonde, Oudenaarde, Ronse), waar ze licht verkrijgbaar zijn, — en de eig. koningbriefkens, waar men in sommige dorpen gebruik van maakt (Emelgem, Lendelede, Geluwe), en die door de spelers zelf geschreven worden. Deze zeer eigenaardige briefkens dragen te Lendelede de volgende opschriften :

1. *Koning* of *koningin*; — 2. *schenker;* — 3 *drinker*; — 4. *zot* of *zottin*; — 5. *traag-uit-den-nest*; — 6. *vuilvel;* — 7. *schoenpoetser*; — 8. *loeten met zijn platte voeten, hij ging aan de poorte gaan staan om de menschen te groeten*; — 9. *ruttelare, pruttelare, pijkekasse, nooit van passe*; — 10. *laatst in de kerk en eerst er uit*; — 11. *portier van 't hoofdsalet, waar iedereen zijn ronde op zet*; - 12. *trompetter onder de sargiën*; — 13. *schuifelare op den perelare*; — 14. *baas van 't hennekot als de haan niet thuis en is*; — 15. *blekker* (= een die boos kijkt) *door 't gotegat*, enz. Voor Oudenaarde, waar dergelijke briefjes vroeger ook eenigszins in de mode waren, bezit ik een reeks van 12 nummers, waaronder nrs 1, 2, 3, 4, 11 (zonder rijmpje), 12 en 14 van Lendelede voorkomen, naast enkele nieuwe : een *schrijver*, een *schatmeester*, een *Jantje-precies*, een *asschevijster* en een *pilaarbijter*. Voor Geluwe vindt men er bij Ghesquiere (*Kinderspelen*, I, 168 vlg.) ook een tiental vermeld : 1. *Koning* of *koningin*; — 2. *koningsdienaar*; — 3. *zot* of *zottin*; — 4. *schoenblinker*; — 5. *schenker*; — 6. *potlekker*; — 7. *muzikant*; — 8. *asschevijster keukemol, hij zit in den hoek en klap' 'et ol*; — 9. *loeten, mee zijn plompe voeten, hij zit aan de balie om de leegaards te groeten*; — 10. *grol, prol, kwaad om niemendol*; — 11. *'k ga 't jou morgen zeggen*, enz. Men ziet dat de luimige, sarcastische volksgeest hier aan 't woord is, en als 't getal medespelers toeneemt, zal hij wel wat nieuws weten te vinden. In hoeverre deze briefkens met die van nog andere gemeenten overeenstemmen of er van afwijken, is mij onbekend.

De oudste oorkonde omtrent dat volksgebruik in Vlaanderen werd ons geleverd door M. Vander Straeten in zijn werkje *Les billets des Rois en Flandre* (2). In de gemeenterekeningen van Veurne ontdekte hij, dat men reeds in 1469 een « Roi de joyeuse assemblée » placht te kiezen, aldaar « Roi de Pumpotte » geheeten, in wiens voordeel de rekeningen van dat jaar een post bevatten van zes kannen wijn. Ook onder de magistraatspersonen van Mechelen bestond tot in 1557 een dergelijk gebruik, en de stad gaf den koning een of meer mudden Rijnschen wijn ten geschenke(3). — Voor België bezit men evenwel oudere bewijsstukken : « Dans la vieille « Chronique du moine Egidius li Muisis, abbé de Saint-Martin à

---

(1) *Wallonia*, V, 21.
(2) Gand, Vuylsteke, 1692.
(3) Reinsb.-Dür. I, 27,28.

Tournai, » on lit que déjà en 1281 « selon une ancienne coutume » les citoyens les plus aisés et leurs fils se réunirent fraternellement autour d'une vaste table ronde et élurent un roi. » (1)

In 't Land van Aalst, en zeker ook nog elders, heeft koninkje spelen een eenvoudigeren vorm aangenomen. Een der gasten, meestal de oudste zoon van den huize — het feest wordt gewoonlijk door de gezamenlijke familieleden gevierd, soms wel met een paar vrienden — neemt uit een boek gewone speelkaarten juist zooveel kaarten als er medespelers zijn, zorg dragend dat er een heer bij weze. In 't geniep schikt hij de kaarten derwijze, dat de heer in dezelfde volgorde voorkome als die, welke er aan tafel ten opzichte van vader of moeder heerscht, zoodat, wanneer hij nu zijn kaarten achtereenvolgens omkeert en vóór de medespelers legt, de heer onvermijdelijk aan vader of moeder zal te beurt vallen; deze wordt dan ook tot koning of koningin uitgeroepen. Dat heet te Denderleeuw : *den koning leggen*, ten noorden van Aalst : *den koning omleggen*. Voortaan zijn de rollen verdeeld, want van zich hovelingen te kiezen is hier geen sprake : de onderdanen drinken, de koning geeft te drinken en drinkt mede. De gewone drank is gebrande en gesuikerde jenever, in een aarden kom gegoten, nu en dan eens omgeroerd en uit lepels gedronken. De kom wordt van hand tot hand voortgegeven en al de gasten slurpen uit denzelfden lepel! (2) De koning komt natuurlijk het eerst aan de beurt, en dan placht het gansche gezelschap uit te roepen — en misschien nog wel hier en daar : *de koning drinkt*. Harrebomée heeft die uitdr. onder zijn spreekw. opgenomen met de beteek. : « De minderen vinden altijd hun voorbeeld in de meerderen, » en acht ze ontstaan uit ons oud (3 koningen) volkslied : *De koning drinkt*, bij Willems, n° CCIII (3). Doch, de Franschen kennen die uitdr. evengoed, zelfs beter. Zoo schrijft Meyrac, blz. 74 : « Était roi qui trouvait la fève dans sa part (du gâteau), et quand il buvait (cet usage est d'ailleurs général en France), l'assemblée devait crier : « Le roi boit! » Qui ne poussait pas ce cri avait aussitôt la figure barbouillée de jus de réglisse ou de lie de vin. » En Ch. Beauquier (Franche-Comté) : « Le roi choisit sa reine et réciproquement. On est toujours tenu de crier : « le roi ou la reine boit!... » (4) Maar zij, die dit nalaten, worden er niet meer zwart gemaakt, evenmin als in Vlaanderen, waar dat vroeger tot de attributies van den Zot behoorde (5).

De volksoverlevering doet de uitdr. : « De koning drinkt » opklimmen tot de HH. Driekoningen, die 't Jezuskind de moedermelk zagen drinken; anderen zoeken er den oorsprong van in *Die Evangeliën van den Spinrocken*.

---

(1) Reinsb.-Dür. I, 21.

(2) Vandaar is *lepelen* in Brabant en de aangrenzende Vlaamsche dorpen synoniem geworden van drinken (zie Tuerlinckx en Rutten).

(3) Vgl. Bols, *Honderd oude Vl. Liederen*, n°° 26 en 27.

(4) *Revue des Trad. pop.* XIV, 12.

(5) *Rond den Heerd*, III, 47. Reinsb.-Dür., *Cal. belge*, I, 24.

Onder het boven vermelde « lepelen », wordt er heel den avond, vaak tot middernacht, kaartgespeeld en bij poozen een vroolijk liedje gezongen. Op menige plaats, overigens, is 't oude « *koning trekken* of *omleggen* » ontaard in een eenvoudig kaartspelen, vergezeld van jeneverdrinken of -slurpen, al of niet afgewisseld door een lustig gezang. In bijna alle huizen behoort er een « koekebak » of « wafelslag » (1) bij; en een kopje versche koffie met een paar wafels is dikwijls de bekroning van 't feest en het sein tot den aftocht. In de omstreken van Oudenaarde, Wareghem en Kortrijk drinkt men voor het sluiten gebrande jenever.

374. *Verzenderkensdag.* Eng. *All fools' day.* — *Aprilgek, Aprilzot.* Hgd. *Aprilnarr.* Eng. *April-fool.* — *Aprilsboodschap. Aprilsgekheid, Aprilsgrap, Aprilssprookje.* Fr. *Poisson d'avril.* — *Om aprilzaad zenden. Aprillen* (Iem. naar 't oude volksgebruik op 1^{en} April beetnemen). Hgd. *Aprilschicken; einen in den April schicken.* Fr. *Donner (faire manger) un poisson d'avril à qn.* — *In April zendt men de zotten op den dril. Op den eersten April stuur je de gekken waar je wil.* Hgd. *Am ersten April schickt man die Narren wohin man will* (of *schickt man einander in den April*); ook : *April, kann ik minen Narren schicken, wo ik will*(2). Eng. *On the first day of April hunt the gowk another mile.*

De Aprilsgekheden zijn vanouds bekend, niet alleen aan deze en gene zijde van den Moerdijk en, blijkens de aangehaalde uitdrukk. en spreekw., ook in de naburige landen, maar zelfs in afgelegener gewesten, ja, in heel Europa en tot in Indië toe. Hoofdzaak is 't in Vlaanderen altijd geweest een kleine of een onnoozelaar om een belachelijke boodschap bij een buurman te sturen, door wien hij bij een tweeden persoon, en verder bij een derden en een vierden, enz., werd gezonden, onder voorwendsel dat het gevraagde niet te zijnent, maar wel bij dien anderen te vinden was, totdat hij « gros-Jean » terugkeerde en dan voor den gek gehouden werd. Vandaar ons Vlaamsch woord : *Verzenderkensdag,* dat buiten eig. Vlaanderen, nog in een gedeelte van Brabant en Antwerpen wordt gevonden.

De in Vlaanderen, Brabant en Antwerpen meest voorkomende boodschap is om « Aprilzaad » sturen, en voorts om een aantal onvindbare zaadsoorten, scharen en andere dingen. Zoo laat men in 't Land van Aalst overal de « tasscheer » halen (tas = de in de schuur opgehoopte voorraad graanschooven);

---

(1) De Bo heeft « wafelbak », — in 't L. v. Aalst minder gebruikt.

(2) Bartsch, t. a. pl. II, 214. R. Andree, t. a. pl., 343. Schrader, 330. Frischbier, n° 96.

te Herdersem en Lebbeke ook : de plaveischeer (1) en zweet van de achterdeur;

te Denderleeuw : knoopsgaten; streepsmeersel; (2) gesponnen brood; de palingscheer; de gamscheer (*gam* = soort van muur, door opeengestapelde, gedroogde maar nog ongebakken kareelsteenen gevormd; mede in Haspengouw bekend); en het knuddelijzer (3);

te Aalst : musschenzaad (4); koekoekszaad of -sap; kanarievogelsap; muggenoogen, muggevet (5) of -sap; vogelsuikerklontjes; barbierszaad; vetbollekens; koekenzaad; nagelzaad (6) of -sap; kasseisap, enz. Dit laatste ook te Welle, te Wachtebeke, en

te Gent : de plafondscheer, de verdikschaaf, Ardeensche koffie en koffie van Lessen (7); gestampte muggeteenen; haringsteertjes;

te Belcele : het avanceerijzer, de knuddelscheer;

te Dacknam : merg van muggebeenderen (ook te Eernegem); kasseizaad (ook bij Joos); ne slinken kruiwagen; ne slinken beerloeten (beerlepel?).

Verder nog in 't L. v. Waas : een hanenei; een kasseiboor; olie van geraspte kasseisteenen of van muggebeenen; een kromspie; de kiekenszaag (Joos).

Te Ophasselt : naaldenzaad (ook te Antwerpen);

te St-Denijs-Boekel en St. Maria-Laathem : de mijtschere; (te Dentergem : de houtmijtschere), om 1/2 kluite oorvet.

Te Brugge : olie van mierepooten; zalf van lieren (*liere* = bult)(8) om bulten te strijken; « om een fleschken van 't zelfde » (bij den apotheker met een gestopte flesch, waarin men een wind heeft gelaten);

te Lauwe : moustachezaad; ne cent luizezaad (9); het muizegareel; pollepelzaad; de kromme spa(de)vijl; olie van roô bulteko (?), gestampt in een glazeke van mortier (= glazen mortier) (10); ne cent patiëntie; een kluite vijffrankneers; smeer van leer (*leder*);

---

(1) Ook te Boisschot (Antw.).

(2) *Streep* : soort van kam, met groote, rechtopstaande, ijzeren tanden waarmede men het rijpe vlas van zijn zaadhuisjes ontdoet (Rondom Aalst) : *vlas strepen*.

(3) Bij De Bo : *knuddel, knuttel, kneutel, knoedel, noedel, knibbel* = deegbal van meel en krenten in water of melk gekookt. Fr. *noudle, nouille*.

(4) Ook te Berchem-bij-Antwerpen.

(5) Ook te Putte en te Waalhem (bij Mechelen), te Antwerpen en te Wijgmaal.

(6) Ook te Lauwe.

(7) *Volkskunde*, II, 260.

(8) Zoo schrijft de heer Med. Verkest, wien ik de mededeelingen over West-Vl. verschuldigd ben. Volgens De Bo is *liere* = buik, balg (*zijne liere vullen*).

(9) Ook te Scherpenheuvel.

(10) De glazen mortier komt ook voor in 't andere uiteinde van Vl.-België, te Wijgmaal, te Neer-Oeteren en te Maaseik.

te Vlissegem : den muizenbril (= *breidel*); de aardappelzeef; vet van den spanriem;

te Eernegem : olie van kasseisteenen; ne slag van den hamer.

Voor West-Vl. vindt men nog bij De Bo : balsem van steenen en hanegekraai.

Te Antwerpen : gloeiende koevoeten; ingezouten rupsen; afkapsel van muggepootjes; vogelenpek; geknauwden Augustinus (1); om 5 cens springers (bijnaam van zekeren apotheker, te Antw.) (1); droog tarwater (*teerwater*); kopkes van vijgen; kasseisaus; paraplusaus;

te Berchem-bij-Antw. : kattezaad; palingpootjes;

te Schooten (bij Antw.) : vierkantige rondjes (ook te Jette en te Stambruges, bij Ath);

te Lier : den glazen voorhamer;

te Putte (bij Mechelen) : sikkelzaad (ook te Boisschot);

te Boisschot : het schorsboor (2); deegnaalden; de smoutvijs; den sleutel van den ploeg; de windblaas; de steenschaaf om pataten te planten; het kruishout (hiertoe dient men den kruiwagen te bezigen).

Te St-Truiden : platluiszaad, ne liter droog regenwater, de glazen strijkijzers, no frank blauw wiekgaren;

te Wijgmaal : den glazen voorhamer of den glazen mortier; een elsken (elsje) zonder punt; een mand zonder boôm; een rijf zonder tanden; kruid of poeder dat in April in de soep gebezigd wordt;

te Neer-Oeteren : een pond centenzaad, een liter sajet;

't Daghet, VI, 167, geeft nog voor Limb. : bessemzaad en kwezelzaad.

In 't Hageland : gemaakte knoopsgaten; voor vijf cents maak mij zwart (Claes, *Idiot*).

Te Huisingen : zwart zout; een staaltje regenwater; den gouden sleutel van den stal;

te Jette : ne cent vierkantige rondebollen; ne cent maak-mij-zwert; tien centiemen blokzaad;

te Assche : het nestelzift;

te Liedekerke : nen hanentrip;

te Esschene (bij Denderl.) : draaiboomzaad.

In zijn *Calendrier belge*, noemt Reinsb.-Dür. : Keienolie, gesponnen zand (beide ook in Duitschland), en ijzerbalsem.

Bij Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal*, vindt men : de dakscheer (in

---

(1) Deze en andere dingen laat men in de steden bij de apothekers, de vleeschhouwers, enz. halen; *Geknauwde Augustinus* = afval van vleesch, fijn gehakt, door 't Antw. volk meestal *frut* geheeten, te Aalst *penskes*). Nu, *frut* is de lapnaam van een Antw. gazetverkooper, die den hoek der Augustinusstraat bewoont. Daaruit ontstond de volksuitdrukk., die echter door sommige vleeschhouwers niet begrepen wordt, zoodat ze den vrager, schouderophalend, wegzenden.

(2) Dáar onz. gebruikt.

Friesland : *teckscierre*) of dagscheer, de hooischaar, de rafelscheer, de vierkante gaten-boor (aan de Zaan); de ovenschroef (Leiden); de kersenschaar (1) en de vliegenval (Gelderland). In Friesland : om de wormval zenden ; om de steenschaaf; den rechten winkelhaak *of* de dichte gaatjespan ; de hooischaar *of* de pepernootschaar. (W. Dijkstra, I. 373. In Groningen : de vlooievalle; het worstepatroon (*Volksk.* XV. 80).

In Duitschland zendt men kinderen en onnoozelaars uit om kreeftenbloed, muggevet, eende- of ganzemelk, ofwel om spelden- of twijngarenzaad, gedroogde sneeuw of de dijkschaaf te halen ; dan weer geldt het « een houtkrabber om hout te mijten, » of « een oorlepel om de ooren van het slachtvee te reinigen, » en zoo verder.

In Silezië stuurt men iem. o. a. *um den Windsack*; *um Dukatensamen* of *Stecknadelsamen ; um Mückenfett ; fünf Pfennige « mens.* » (2).

In Frankrijk gaat men om *la corde à tourner le vent*, of *la machine à faire virer le vent*, *de l'huile de pieds de tortue* (of *de pieds de ver*), *de l'huile de fagots*, *une seringue en fil de fer*, *le moule à aiguilles*, *la clé du champ de manœuvres*, enz.

M. Colson vermeldt (waarschijnlijk voor Luik) : *la scie à deux lames; de l'huile de bras; de la semence de balai*, of *d'aiguille ; une ronde équerre; la hache à deux têtes; un maillet à deux manches; du rouge sel; du lait de bouc* of *de porc; un œuf de coq*; *de l'herbe à couper le fer; un hareng sans arêtes* (*Wallonia*, XI, 54). Onze Walen kennen o. a. nog : *la roue carrée, la hache à trois tranchants, l'aiguille à deux trous ; des ronds carrés, de la semence aux barbes*.

Naast deze grappen bestaan er andere, waarbij men het veel meer op volwassenen gemunt heeft : iem. op een denkbeeldig feestmaal noodigen of hem anderszins een beschamenden « beenhouwersgang » (3) laten doen, dikwijls vrij onschuldig evenwel. Enkele voorbeelden : Te Pepingen (bij Hal) stuurt men een onnoozelaar naar een of ander huis, waar een konijn of een kalf met drie koppen te zien is, — waar een hond op een dak of een boom is geraakt en er niet meer af kan, of laat hem naar den hoeveelsten der maand gaan vragen, enz. Te Wijgmaal vertelt men : in die herberg is een man te zien met twee neuzen; hier of dáár moet een olifant passeeren. Men zendt iem. uit met steenen in een zak, met een zorgvuldig verpakten konijnpoot, of doet hem vragen, waarom een sedert lang ontleend voorwerp niet teruggebracht wordt. Te Antwerpen heet het : Ga-je mee naar den walvisch zien in 't droge dok? En te Jette : « Ga ne keer zien of ik ginder (*plaatsaanduiding*) nie en sta. » In Friesland vertelt een spotter aan zijn buurvrouw : « De slager

---

(1) Op Lesbos kent men de eierschaar (Georgeakis-Pineau. *Folklore de Lesbos*, 303).

(2) Drechsler, *Sitte, Brauch... in Schlesien*, I. bl. 105.

(3) In 't Land van Aalst alg. gebruikt met de beteek. : nuttelooze reis. Ook bekend bij Rutten, Claes, Corn.-Vervl. en Joos.

verkoopt nu goed rundvleesch voor 4 en 5 stuivers. « De vrouw gaat daar op af, maar komt teleurgesteld terug en zegt : « Het vleesch kost 9 stuivers. » — « Wel zeker, dat heb ik je gezegd; vier en vijf is immers negen (1).

Tot vóor eenige jaren plachten alle dagbladen den 1en April een verzonnen, vaak geruchtmakend nieuws af te kondigen, 'twelk dusdanig werd voorgesteld, dat velen het als ernstig opnamen. Dit is echter uit de mode geraakt, evenals reeds menige andere eigenaardigheid van dezen dag tot het verleden behoort, want vroeger was dat volksvermaak veel algemeener en de deftigste lieden vonden er genoegen in. « De straat was weleer op den 1en April vol gekken » zegt Ter Gouw, en de vernuftige geesten schreven op dien dag Aprilssprookjes. »

De afslijting der Aprilsgekheden wordt overal waargenomen. Zoo luidt een stem uit Franche-Comté : « Aujourd'hui l'usage du poisson d'avril a notablement diminué. Il n'y a plus guère que les enfants qui cherchent à s'attraper entre eux ou bien à faire quelque farce aux passants. (2) » En Guido Gezelle schreef reeds in 1866 : « Een dingen is zeker : 't is dat dat gebruik van vóor Christus dagteekent en geheel de wereld door verspreid is, of *was* liever, want het sterft uit (3). »

Het nasporen van den oorsprong dezer volksgebruiken heeft aanleiding gegeven tot velerlei onderstellingen, de eene schier zoo ongerijmd als de andere (4); daarom wil ik er mij niet mede inlaten.

Vooralsnog is daaromtrent niets met eenige zekerheid te zeggen, tenzij dat een zoo algemeen verbreid volksvermaak stellig tot de hooge oudheid opklimt. Voorloopig acht men de gissing van den Duitschen geleerde F. Nork (eig. Korn) meest geloofwaardig. Volgens hem viert men sedert overoude tijden in Indië een soort van carnaval, het *Hul-* of *Hulifeest* genaamd; het heeft plaats in Maart of April en zou dus misschien wel een feest der lentenachtevening kunnen wezen. Evenals hier, gaat het met gekheden gepaard, en daarenboven met het opdragen van bespottelijke boodschappen, die enkel voor doel hebben iemand voor het lapje te houden. Onze Aprilsgrappen zouden dus dagteekenen uit die lang vervlogen eeuwen, toen onze gemeenschappelijke voorouders, de Ariërs, nog niet uiteengescheiden waren! Men begrijpt dadelijk dat een dergelijke gissing nooit zal kunnen bewezen worden, en dus een loutere gissing blijven zal.

Zie verder nog voor de Aprilsgekheden : Stoett, n° 385; *Wallonia*, XI. 54-56 ; *Archives suisses*, VI, 142 ; Nicolay, t. a. pl. II, 61-65; *R. d. Trad. pop.* XV. 181-182.

---

(1) W. Dijkstra, I. 162. Hij geeft daar verscheidene staaltjes.

(2) *Revue d. Trad. pop.* XIV, 227.

(3) *Rond den Heerd*, I, 187.

(4) Zie daarover : Ter Gouw, 126-127; Schrader, n° 36; Borchardt, n° 51; Rozan, 349-350; Reinsb.-Dür., t. a. pl., I, 203-204; *Volkskunde*, II, 261-262; *'t Daghet*, VI, 168, VII, 81.

Laat ik nog even het welbekende rijmpje aanhalen :

Den eersten April
Verloor Alva zijn bril,

herinnerend aan de inneming van Den Briel, op 1en April 1572, door de Watergeuzen. Steunend op dat feit, heeft een Hollandsch geleerde beweerd, dat onze Aprilsgrappen slechts een weergalm zijn van de luidruchtige vroolijkheid zijner landgenooten, toen ze hoorden hoe deerlijk Alva was beetgenomen.

Het ongerijmde dezer bewering is opvallend : een in gansch Europa verbreid volksvermaak kan onmogelijk zijn oorsprong vinden in zulke locale feiten.

In het Leidsche *Tijdschr. v. Ndl. T. en Lett.* XI, 25-31, heeft Prof. FRUIN bewezen dat bedoeld rijmpje, 'twelk eigenlijk in strijd is met de historische waarheid, als zou Alva van dan af zijn helderziendheid gemist hebben, het oorspronkelijke, onberijmde gezegde heeft verdrongen (1). « De Hertog (*van Alva*) krijget een Bril (= *breidel, klem*) op die Neuse. » (Bij THEOPHILUS, *Hist. d. Ndl. Oorlogen*, 1579). BOR, *Ndl. Oorl.*, 1601, geeft reeds:

Den eersten Dach van April
Verloor Duc d'Alve sijnen Bril.

375. ***Mei, meiboom.*** Hgd. *Mai, Maibaum.* Fr. *mai.* Eng. *maypole. Den mei(boom) planten, vellen.* Hgd. *den Maibaum setzen.* Fr. *planter le mai.* — *Vermeien* (2) (Met meitakken, met loover versieren); *zich vermeien* (zich in de open lucht vermaken als op meiavond of meidag). *Spelemeien* (zich in 't voorjaar in de vrije natuur vermaken; den meiboom gaan planten). — *Den meitak op een werk leggen* (Het bekronen. — V. D.) *Daar steekt geen meiken op; daar is geen meiken op te steken* (Dat laat wel wat te wenschen over; dat kon wel beter. — A.).

Het meiboomplanten, dat op meiavond of den 1en meidag, soms te Pinksteren plaats had, is van aloude dagteekening(3) en klimt zelfs op tot den heidenschen voortijd. Ofschoon dit volksgebruik vooral in de Germaan-

(1) Zie daarover nog : *Tijdsch. van Ndl. T. en Lett.* XVI, 70, en *Ndl. Wdb.* III, 1379, 1382.

(2) *'t Daghet*, VI, 129, gebruikt ook het ww. *meien* (met een mei versieren), dat ik bij DE BO, TUERL. noch RUTTEN heb aangetroffen. wel echter in *Loquela*, VII, 13. Ik vind het nog bij HŒUFFT (*Bredaasch Taaleigen*). Rondom Aalst zegt men : *ne mei (op)steken.*

(3) Oorkonden uit de 13e eeuw vermelden het reeds als een traditioneel volksgebruik (Z. MANNHARDT, *Baumkultus der Germanen*, 160).

sche landen thuis hoorde, vond men het ook bij de Westslawische volken, alsmede in Frankrijk, Italië en Spanje, en heden ten dage schijnt het hier en daar nog krachtig voort te leven en nog nergens geheel uitgestorven. (1)

De terugkeer van het schoone jaargetijde werd door het Germaansche volk met luid vreugdebetoon gevierd. Jongelieden en kinderen van beide geslachten, zelfs ouderen van dagen, trokken den 1[en] meidag naar het woud, velden daar een jongen boom, liefst een berk, een den of een esch, omwonden hem met gebloemte en slingerplanten, laadden hem op een versierden wagen, en zóo kwamen ze dan, zelven met bloemen en groen getooid, met loovertakken en bloeiende meidoorntwijgen in de handen, vol uitgelaten vroolijkheid, juichend en zingend, het dorp binnengereden. (2) Dien boom, dien *meiboom*, plantte men op de voornaamste dorpsplaats, en de blijde menigte danste er huppelend rond, onder het zingen van lustige *meiliedjes* en het ledigen van een schuimend glas.

Met de meegebrachte takken en twijgen, die men natuurlijk *meitakken*, of eenvoudig *meien* ging noemen — zooals mijn vriend Pol de Mont in zijn fraai opstel *Meigebruiken in Vlaamsch België* (3) zeer wel zeide — met de bloemen en de looverkransen werden dan ook de huizen en gevels van dorpsoverheden en andere hooggeëerde personen behangen (4), en de vrijer plantte een meitak bovenop of vóor het huis zijner beminde. Zóo werd de zomer feestelijk ingehaald : heel de bevolking feestte mede, en zelfs de hoogere standen vonden er pret in.

Voor de oude Duitschers was de afwisseling der jaargetijden een kamp tusschen twee reuzen, die beurtelings elkander overwonnen : de een, de zomer, schoon, vriendelijk en goed, — de ander, de winter, leelijk, grimmig en boos (5). Had de zomer, tijdelijk uit het land gedreven, zijn vijand opnieuw verslagen, dan stelde de vroolijke meirit zijn plechtige intrede voor. Om dien kamp te verbeelden, mengden er zich, in zekere Germaansche gewesten, onder de « meivoerders » eenige gewapende mannen te paard, en naast hen ging een Moor of een Turk, een reus of een duivel, die door hen werd bevochten en gedood (6). Zelfs in Sicilië, te Syracusa, vond dit plaats, doch in gewijzigden vorm : hier waren verscheidene overwonnelingen, en deze werden, met de handen op den rug gebonden, binnen de stad geleid. Een versierde boom, met een dichte

---

(1) Liebrecht, *Zur Volkskunde*, 378; R. Andree, t. a. pl. 344.

(2) Zie de beschrijving van een dergelijken meitocht of *meirit* bij Hofdijk, *Ons Voorg*. I, 44-45. Zie ook Kalff, *Het Lied in de M.*, 298-299.

(3) *Volkskunde*, XI, 8.

(4) Vandaar nog het Fr. spreekw. : *A celui qu'on n'aime pas, on ne plante pas de mai* (*Revue d. Trad. pop.*, XIII, 409).

(5) Zie Grimm, *Myth.*, 635; Simrock, *Myth.*, 583; Golther, *Myth.*, 190; Liebrecht, t. a. pl. 378.

(6) Mannhardt, 348 vlg.

bladerkroon, op een wagen aangebracht, vormde echter het hoofdmotief van den stoet; en 't feest zelf heette het *boomfeest* (1).

In Thuringen ging de winter zich, op den Sinksendag, in de gedaante van een met loof en mos bedekten wildeman in 't bosch verbergen, de overigen kwamen hem opsporen, schoten hem (schijnbaar) dood ter neer, doch riepen hem terug in 't leven, bonden hem vast en brachten hem naar 't dorp. In een jongeren vorm is die wildeman met bonte kleuren geverfd, of soms met schoorsteenroet gezwart, waardoor de kerel tot een duivel werd en het spel zelf den naam ontving : *den Teufel aus dem Busch holen* (2). Elders weer verschool zich een paar — de Meikoning (of Meigraaf) met zijn bruid — gehuld in een kleed van loof en bloemen, in het dichte woud, waar de volksmenigte hen ging opzoeken om hen triomfantelijk het dorp binnen te leiden, terwijl men anderzijds eenige met mos bedekte wildemannen, de achterblijvers van den winter, nazette en op de vlucht dreef (3).

De feestelijke meiboomplanting stond dus gelijk met de plechtige intrede van den vriendelijken, met loover bekleeden reus, en evenals deze, verpersoonlijkte hij het schoone jaargetijde.

Oorspronkelijk was de meiboom een levende, doch versierde boom; later, toen men soms in eene stad verscheidene zulke meiboomen plantte, en de overheid het uitroeien van zooveel jonge boomen krachtdadig tegenging, werd de meiboom allengs een hooge mast, met velerlei versiersels — bloemen en kransen, lintjes en vlaggetjes, bollekens en schelletjes, enz. — opgetooid, en vooral in dezen vorm bleef hij tot op onze dagen, hier en daar, nog voortbestaan. Ook het planten van meitakken voor de huizen der vrijsters, werd in sommige steden verboden, op grond dat de stadsboomen er door leden (4).

De verdwijning der meiboomen heeft nog andere oorzaken. Daar het gebruik van heidenschen oorsprong was en vaak tot zuiperij en realistische liefdepartijtjes aanleiding gaf, schreven de geloofspredikers en de geestelijken er een duivelachtig karakter aan toe, en beijverden zich om

---

(1) GUBERNATIS, *Myth. d. Plantes*, I, 239. LIEBRECHT, 377-378.

(2) MANNHARDT, 336.

(3) HERRMANN, *D. Myth.*, 166; MANNHARDT, 234-237.

(4) TER GOUW, t. a. pl., 142. Ook in België. « Déjà au commencement de la 2me partie du XVIe siècle, une ordonnance (du 24 avril 1566) interdit aux gentilshommes, serviteurs de la gouvernante, ou des chevaliers de l'ordre et autres vassaux habitant Bruxelles, d'abattre de ces arbres au lieu dit la *Hoechde*, ou ailleurs, chose défendue par le *Keureboeck*, et si nuisible aux bois par l'abus qu'on en faisait, que, dit l'ordonnance, la forêt de Soignes s'en trouvait tellement gâtée, foulée, endommagée, que, par la succession des temps, il en devait résulter de grosses pertes et d'irréparables dommages. » Die ordonnantie werd herhaaldelijk vernieuwd en nog al streng uitgevoerd (Dr. COREMANS, *La Belgique et la Bohème*, Brux., 1862, p. 59-60).

het uit te roeien. Vooral de Calvinisten, in de Nederlanden, kwamen er hardnekkig tegen op (1). Allengs hield het meifeest op een algemeen volksfeest te wezen; de hoogere standen en de gegoede burgerij verwijderden zich het eerst, dan trok de geringe burgerij zich ook terug, zoodat de oude meigilden met hunne meigraven verdwenen, en het feest eindelijk geen andere deelnemers meer vond dan enkele arme lieden en kinderen, om daarna geheel tot het verledene te behooren.

Ik dien echter nog te zeggen, dat het meifeest in de middeleeuwen een belangrijke vervorming onderging; de geloofspredikers, met leedwezen ziende, dat het bekeerde volk niettemin bleef vasthouden aan zijn oude gewoonten, gaven er een christelijke kleur aan; de meiboom werd tot het symbool der Moeder Gods gemaakt, en de meimaand haar bijzonderlijk toegewijd. Weldra zag men op straten en wegen vóor de O. L. Vrouwkapelletjes, en in de kerken, vóor hare autaars en beelden, meiboomen verrijzen. In dien godsdienstigen vorm vertoont het meifeestvieren thans nog een krachtig leven : in al onze kerken ziet men heden, gedurende gansch de meimaand, de H. Maagd op haren troon verheven, prijkend in een rijkdom, boven en onder en rondom haar, van bloem- en looverkransen, van zilver en goud, van groen en wit en blauw en rozerood, van allerlei tinten en schakeeringen. Rijken en armen achten het een eer en een geluk een schoon gewas, een bloeiende plant te mogen afstaan om in de Meimaand het Mariabeeld te gaan versieren. In de omatreken van Ninove, Aalst en Dendermonde — Reinsb.-Dür. noemt ook Mechelen, Isegem en Waregem en het omliggende (2) — vindt men thans aan de openbare wegen, vóor een aantal heiligenkapelletjes en kruisbeelden, vóor grotten en kapellen van O. L. Vr. van Lourdes, nog alle jaren bekranste en bebloemde meiboomen opgericht. Ook te Wevelgem kent men nog den *meiboom*, en wel in den vorm van een « gepelde, geschilde en anderszins gepinte sperre, die men op meiavond vóor een kruisbeeld of een wegkapelleken plant. » (3) In 't Land van Aalst komen dergelijke meiboomen o. a. voor: een te Denderleeuw (wijk Huisegem, kap. van O. L. Vrouw), een te Pamel (kap. van O. L. Vr. van Lourdes), een te Teralfene (grot van Lourdes), een te Moorsel (wijk Dressel), een te Lebbeke (dorp), drie te Meldert (de schoonste vóor de kapel van St. Rochus), een paar te Baasrode en te Assche. Ook te Exaarde, op de wijk « Den Briel » (kap. van O. L. Vr.) wordt nog een mei geplant. Twintig jaar geleden plantte men eenen te Neigem vóor de kapel van Bevingen, en tot voor één jaar ook te Meerbeke op de wijk « Het Kruis », vóor een Christusbeeld. De planting heeft of had daar gemeenlijk een godsdienstig karakter : te Meldert gaat zij gepaard met het gezamenlijk bidden van een rozenhoedje, te Pamel (4)

---

(1) Dat is misschien de reden, waarom het gebruik in Zuid-Nederland nog voortleeft, terwijl het in 't Noorden totaal is uitgestorven.

(2) *Calendrier belge*, I, 281-284.

(3) *Loq*. XI, 70.

(4) Daar worden tevens kanonschoten gelost, wat eveneens te Meerbeke bestond.

met het zingen van een lofzang. Te Meerbeke en te Neigem ging het op dezelfde wijze toe. Te Denderleeuw en te Moorsel nochtans heeft het feestje meer een wereldsch karakter ; de Denderleeuwsche kinderen, jongens en meisjes, uit de buurt, dansen in een ronde om den bekroonden staak, en zingen een half godsdienstig meiliedje, dat de meisjes in de kloosterschool hebben aangeleerd. Verder niets meer.

Die meiboomen zijn meestal zeer eenvoudig; een denneboompje of een hoppestaak, versierd met wat loover en gebloemte, met eenige vlaggetjes en papieren vaantjes en bollekens van spiegelglas.

Te Scherpenheuvel echter en in de omstreek, waar ook meiboomen vóor de kapelletjes staan, zien zij er mooier uit. Veel eenvoudiger daarentegen is de meiboom geworden in de Kempische dorpen tusschen Gheel en Moll, zooals mij verleden jaar, bij een voetreisje door die streek, is gebleken : het kruis dat den voorgevel der kapelletjes bekroont, wordt op meiavond versierd met een bundel reepels van wit en blauw papier, dat men evenwel op 't einde der maand niet wegneemt, zooals dit met den echten meiboom steeds gedaan wordt.

Buiten de reeds genoemde meiboomen, zijn er mij hier nog een dozijn andere bekend, die veel meer het karakter hebben der oude gemeentemeiboomen, en waarvan eenige er waarlijk prachtig uitzien : één te Zele, vijf te Lebbeke, drie te Wieze, één te Moorsel, drie te Aalst en één te Denderleeuw.

Een woord in 't bijzonder dien ik te wijden, en wèl te recht, aan den oudsten meiboom van Wieze, die sedert 1818 elk jaar geplant wordt vóor het hek van den lusttuin van het grafelijk kasteel De Clerque-Wissocq. (1)

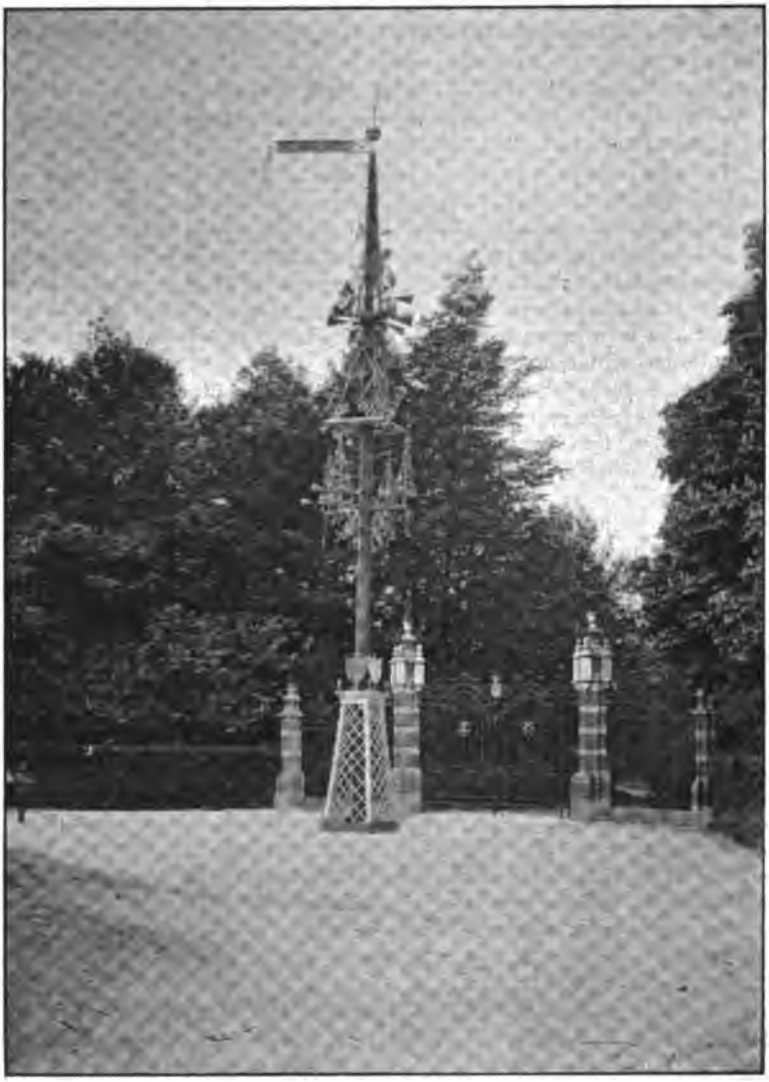
In April 1818 werd te Wieze een soort van meigilde gesticht, bestaande uit 32 leden, welk getal sedert nooit is veranderd geworden (2). De titel van 't reglement luidt als volgt : « Reglement der maatschappij van den « Meiboom onder zinspreuk : « Eendracht », ingericht binnen de gemeente « Wieze, district Dendermonde, provincie Oostvlaanderen, in date 22 April « 1818, welke maatschappij voor doelwit hebbende jaarlijks eenen mei- « boom op te richten strekkende tot een dankbewijs aan den weledelen « gestrengen heer Frans de Clerque-Wissocq, Burggraaf der parochiën « van Clerques en Wissocq, Ridder heer van Andaan, heer van de « ambachtsheerlijkhede van Sousberghe; Bonningues, Winkels, Rossem, « Vlasberghe, en dezer parochie van Wieze, etc. etc. etc. mitsgaders aan « de weledele vrouwe Mevrouw Eugenia de la Faille, zijne dierbare « gemalin en hoogachtbare afstammelingen ».

Dat reglement, 9 art. bevattend, is tot heden schier ongewijzigd in zwang gebleven. Zonder aanmaning en op straffe van boet, moeten de leden jaarlijks den meiboom planten daags vóor 1en Mei, en wegnemen

(1) In 1906 heeft dat kasteel een nieuwen eigenaar gekregen.

(2) Elk afstervend of ontslagnemend lid wordt bij voorkeur vervangen door een bloedverwant.

den laatsten dag der maand. Bij elke dezer gelegenheden hebben de leden

een eet- en drinkpartijtje; ook op de kermis van Wieze hebben zij zoo'n feestje, ditmaal bekostigd door den kasteelheer. Tevens geeft hij prijzen

te winnen, die door de leden en hunne vrouwen worden « afgebold » (1). Dan volgen andere spelen en ook danspartijen, die tot laat in den nacht voortduren.

Bij het planten en wegnemen van den meiboom, telkens aangekondigd door 9 kanonschoten, gaan de leden den graaf — in geval hij aanwezig is — hunne hulde aanbieden. Voor ieder afgestorven lid laat de maatsch. een mis lezen. — Dat alles is van 1818 tot heden onveranderlijk hetzelfde gebleven, en die bemerking geldt insgelijks voor de versiersels van den meiboom zelven. Een 30-tal jaren geleden, had men ook het zingen van meiliedjes op het programma gebracht, doch dat is spoedig in onbruik geraakt.

Die oude en alleszins prachtige meiboom, waarvan wij hier eene afbeelding geven, heeft in den omtrek veel navolging gevonden; Wieze was wellicht het uitgangspunt, van waar het gebruik zich over heel de streek Dendermonde-Aalst-Ninove-Assche verspreidde. Al die meiboomen zijn naar hetzelfde plan vervaardigd en hebben dezelfde versiersels.

De grafelijke meiboom is een hooge mast, welks voet beschut wordt door een raam van latwerk, waarboven, langs drie zijden, jaarschriften zijn aangebracht (2); aan de vierde zijde staat het wapenschild der edele familie. Het boveneinde van den mast heeft drie afdeelingen : eerst ziet men een kruis, waarvan elke arm een kegel draagt van fijn latwerk met een vogeltje bekroond en voorzien van windbakjes, die, bij ieder windgeblaas, de kegels doen ronddraaien. Daarop volgt een soort van kooi, met gekleurde bollen en starren versierd. De spits, nogmaals kegelvormig en ook van windbakjes en « spiegelbollen » voorzien, heeft op den top een smal plankje, bij wijze van vlag, waarboven de (grafelijke?) kroon prijkt. Heel die spits wordt door den wind in een draaiende beweging gebracht, waardoor de hier en daar bevestigde schelletjes een vroolijk geklingel laten hooren.

Te Wieze komen twee fraaie namaaksels van dien meiboom voor : een, bijzonder schoon, naast de woning van den burgemeester K. Callebaut (3), opgericht ter eere van St-Rochus, wiens kapelletje in de nabijheid staat, en een tweede, veel minder fraai, op de wijk Royen. Hier is bij de planting heel de wijk in feest, terwijl het voor den Rochusmeiboom zeer eenvoudig toegaat : als de planters een half dozijn pintjes gedronken hebben, dansen zij hand aan hand om den boom, zingend : Hier, op dezen steenweg, daar staat een meiboom, enz. — blijkbaar een omwerking van het bekende volksdeuntje, « Hier op onzen steenweg, daar woont een meisje, » enz.

---

(1) Dat is : een kampstrijd met « de bolle » wijst de prijzen toe; de vrouwen verkiezen hier gemeenlijk de « gerrebolling » (bollen door een reet, tusschen twee in den grond geslagen latjes).

(2) Een jaarschrift voor 1898 : *W*e*l*achtbare kaste*el*v*rouw*, *d*eze h*eerlij*ke praa*l*boo*m* *w*eze *U* *l*ie*f* (De gravin was dan weduwe).

(3) Zie de afb. er van in *Volksk.*, XI, 5. — Twee jaarschr. van dien meiboom (1898) : Schoone *l*ente, *uw*e *w*e*d*erversch*ij*ning *d*oet hee*l* *d*e natu*u*r her*l*e*v*en. Ge*l*ukza*l*ige Roch*u*s, *wil* *d*eze b*uu*rt be*w*aren *v*an a*ll*e smetz*i*ekten.

Een paar even mooie konterfeitsels van Wieze's meiboom vindt men te Aalst; beide zijn, in zekeren zin, symbolen van een brouwerij: de eerste, van de brouwerij *De Zwaan* (M. Max Moens), daarom met een groote zwaan (op den top) en tal van kleine zwaantjes er omheen, — de tweede, van de brouwerij *De Haan* (M. Fr. Van de Maele), daarom bekroond met een grooten haan, en naar onder tal van kleine haantjes dragend. Ook heiligenbeelden, bloemkorfjes en rennende paarden zijn hier bijgevoegd.

De meiboomen van Lebbeke staan op de wijken Heizijde, Minnestraat en Achterste-Breestraat, de twee overige in de kom van 't dorp; bijzonderheden daarover zijn me niet bekend.

Omtrent den meiboom van Zele weet ik alleen, dat er bij de planting meiliedjes gezongen en rondedansen uitgevoerd worden.

Nog andere fraaie meiboomen kwamen hier vroeger in den omtrek voor: een te Herdersem, vóor de kapel van O. L. Vr. ten Beeldeken (55 j. geleden); een te Aalst-Mijlbeke, vóor het kasteeltje van M. Blondel, destijds voorzitter van den provincieraad van Antwerpen (ruim 25 j. geleden). Bij de plechtige (eerste) planting (omtr. 1870), die ik als bestuurder der deelnemende harmonie-maatschappij van Herdersem bijwoonde, werd er heel den avond en tot middernacht lustig gedanst en gezongen; zelfs de grijze heer Blondel mengde zich soms in de dansende ronde. Tot de liedjes behoorde o. a. het *Patertje*, toen te Herdersem en te Aalst-Mijlbeke nog algemeen bekend en gezongen.

Tot vóor weinige jaren stond een prachtige meiboom vóor de groote stokerij van M. Van Assche (Aalst-Mijlbeke); de ondergang der firma was ook de ondergang van den boom. Hetzelfde geldt voor den meiboom van Moorsel, 30 j. geleden opgericht voor den notaris Van Wichelen, en later met hem verdwenen. (1)

Uit de gemeente Assche verneem ik dat men vóor 30 j. een meiboom plaatste vóor de dekenij aldaar en vóor de kerk van Assche-ter-Heide. Kort na de omwenteling van 1830 plantte men er nog een vóor het huis van den burgemeester, en dat zelfde gebruik bestond nog te Ternath vóor één 25-tal jaren. Het planten van een versierden sparreboom vóór het huis van burgemeester of pastoor wordt ook door Schuerm. en Joos (*Idiot.*) vermeld.

Te Denderleeuw had men tot vóor 10 j. een meiboom van een ander slag. Evenals te Zele en op menige andere plaats, pleegt hier de muziekmaatschappij, op meiavond, de leden van den bestuurraad met een serenade te vereeren (2). Elk jaar bracht ze te dier gelegenheid aan den eerevoorzitter een levenden laurierboom (zonder versiersels), in een houten bak geplant, en plaatste dien vóor zijn huis op een staak van 3 a 4 met. hoogte.

Nog kort geleden bestond er te Denderbelle een genootschap van den

(1) Vóor weinige jaren echter nog éenmaal heropgericht; sedert weer in den vergeethoek geraakt.

(2) Reinsb.-Dür. overdrijft echter geweldig, wanneer hij dit « un usage général » noemt (*Cal. belge*, I, 284).

meiboom, welks leden maandelijks een geringe bijdrage betaalden, en daarmee gaf men bij de meiplanting een fooitje (1/2 ton bier). De meiboom was een noordsche spar, versierd als die te Wieze, doch op verre na zoo prachtig niet. — Tot vóor 25 j. werd in die gemeente, in elke buurt, en groote meitak geplant, dien men in bosch of kant ging halen en van eenige lappen en vaantjes voorzag. De eerste nachten werd die « meiboom » bewaakt, omdat hij anders niet zelden door de naaste buurt of gemeente werd gestolen.

Te Exaarde bestaat nog heden een meigilde. De meiplanting geschiedt er zeer eenvoudig, maar bij 't vellen wordt er ferm gezopen, gezongen en gedanst, en grijpen er velerlei gekke spelen, vooral ambachtsspelen, onder de leden plaats. Daar men soms tot wagelijkheden overging, werd de meiplanting al eens opgeschorst.

Men merkt dus dat het gebruik van den meiboom, in West-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg nagenoeg geheel uitgestorven, in 't Land van Aalst nog niet zoo spoedig zal verdwijnen (1). Een nieuw bewijs dat het aldaar een krachtig leven bezit, vind ik hierin: in elk dorp is ten minste éen drankhuis, voor uithangbord dragend : *In den Meiboom.*

Ook bij onze Walen en in Duitschland wordt de eigenl. meiboom nog hier en daar aangetroffen (2), terwijl hij in Noord-Ned. totaal verdwenen schijnt.

Wat de liedjes betreft, om den meiboom gezongen, deze zijn bijna uitsluitend modern, en dus zonder belang voor ons; slechts het *Patertje*, of *'k Heb nen meiboom* (of *ne mei*) *al in mijn hand*, werden vroeger rondom Aalst niet zelden gezongen, heden bijna nooit meer, althans op meiavond. Overigens, de meiplanting geschiedt dikwijls zonder zingen noch dansen.

« Als de Meizon hare stralen op den geplanten meiboom wierp, zegt Ter Gouw, 188, plaatste zich de meigraaf met een groenen krans om 't hoofd en nog een tweeden krans in de hand vóor dien boom. En de meisjes sloten hand aan hand een kring en zongen 't meiliedje. Dan wierp de meigraaf den krans op haar die hij de schoonste en de liefste vond, en verhief haar tot meigravin (of meijinne) en niet zelden werd zij later zijne bruid. »

Aan die oude volksgewoonte wordt ons thans nog herinnerd door het in Noord en Zuid bekende kinder-rondedansliedje:

'k Heb een meiboom (*of*: een meiken) in mijn hand,
Aan wie zal ik hem (het) geven?
Aan deze iffra (3) nevens mij
Zal ik hem (het) prezenteeren.
Iffra, dans (*bis*) } *bis* (4)
Iffra, neem den meiboom aan. }

(1) Voor den Brusselschen meiboom (een populier), elk jaar den 9e Aug., in de Meiboomstr. (rue du marais) geplant, zie men *Volksk.*, VII, 185.

(2) *Wallonia*, I, 76. R. Andree, t. a. pl. 344. *Zeitschr.* VII, 78. *Am Urquell*, I, 88, II, 124, IV, 237.

(3) Juffrouw.

(4) Aldus te Aalst.

Een aantal meisjes staan hand aan hand in een kring geschaard; één enkele bevindt zich te midden met een meitakje in de hand, en, op 't einde van den rondedans, reikt ze dit over aan eene der danseressen, die dan haar plaats te midden van den kring komt innemen. En nu worden zang en dans hernomen.

Op ettelijke plaatsen luidt de eerste versregel:

'k Heb een bloemeken in mijn hand;

elders is die « bloem » tot « een ring », een enkele maal tot « een juffrouw » geworden.(1)

Zooals wij boven zeiden, bepaalde men zich niet bij het planten van meiboomen; de gevels van bijzondere gebouwen en huizen van aanzienlijke personen werden soms met meitakken en looverkransen versierd. Volgens een kerkrekening van de gemeente Assche, betaalde men in 1639 aldaar aan den onderkoster 12 stuivers *voer thaelen van de meyen* (2) wellicht tot versiering van kerk of pastoorswoning.

In zekere omstandigheden — bij de plechtige inhaling van een nieuwen burgemeester, pastoor of bisschop — worden thans nog huizen en wegen « gemeid »; vooral het planten van versierde sparreboompjes aan weerszijden der straat, en het oprichten van met mos, loover en bloemen opgesmukte praalbogen of zoogenaamde « arken », is in Vlaanderen en Brabant onafscheidelijk van dergelijke feesten.

Nog een ander gebruik, waarop ik reeds de aandacht vestigde, hechtte zich aan den eersten meinacht vast: de vrijer nl. had de gewoonte vóor het venster zijner beminde een meiboom of meitak te plaatsen of haar misschien een takje meidoorn te sturen (3). 't Is vooral dit gebruik, later op alle huwbare meisjes toegepast, dat tot het schenden van boomen en bosschen en tot de afschaffing dier eeuwenoude volksgewoonten leidde. Zoo luidt een verbod van den magistraat van Gent, 30 April 1582, dat niemand den volgenden nacht vóor de deur van zijn lief meiboomen zou stellen.

De minnaar liet zich gemeenlijk vergezellen van muzikanten, die het door hem gezongen meileid begeleidden. De hooge ouderdom van dit gebruik, zegt KALFF, blijkt o. a. hieruit dat de uitdr. « den mei planten, » — « den coelen mey planten » of « eener maecht den doren planten », ten minste reeds in de 15e eeuw voorkomt in eene overdrachtelijke beteekenis, die voor de hand ligt. Maar ook uit de liederen blijkt het genoegzaam.

---

(1) Omtrent dat liedje zie men DE COCK-TEIRLINCK, *Kinderspel*, II. 247 262; FL. VAN DUYSE, *Oud Ndl. Lied*, nº 387.

(2) Mededeeling van M. DE GRAVE (*Gesch. van Assche*, 1900).

(3) De dichter P. C. Hooft zond in 1621 zoo'n meiboom aan Anna en Maria Tesselschade Roemer Visscher, doch de mei, zooals bekend is, viel in zee en bereikte zijne bestemming niet. Hiermede staat ook het Ital. spreekw. in verband: *Appicare il Maio ad ogn' uscio* (Een mei boven elke deur steken), wat voor de Italianen bet. « Alle meisjes liefhebben » (M. SABBE in *Volksk.* XVIII. 9).

Zoo treft men reeds in de *Oudvlaemsche Liederen* (1), die Prof. Kalff tot het laatst der 14e eeuw doet opklimmen, een meilied aan, dat wel schijnt gediend te hebben ter begeleiding van een meidoorntakje of dat misschien aan een meidoorn bevestigd was. In een zeer fraai lied uit de 16e eeuw komt een minnaar met zijn meiboom vóor het venster zijner geliefde en wekt haar met zijn gezang :

Och ligdy nu en slaept,
Myn utvercoren bloeme?
Och ligdy nu en slaept
In uwen eersten droome?
Ontwect u, soete lief,
Wilt door u veynster comen,
Staet op, lief! wilt ontfaen
Den mey met sinen bloemen.

Doch hij komt te laat; een andere vrijer is hem reeds voor geweest en ligt reeds in hare armen, en op elk nieuw aandringen zijnerzijds, geeft ze hem tot antwoord :

Myn beddeken heeft sinen vollen last
Plant uwen mey daar buyten (2).

Naast dat gebruik bestond er een ander : op vele plaatsen deden de jongelieden in den meinacht hunne ronde in het dorp, beklommen de daken der woningen en plantten er zooveel meitakken als er huwbare meisjes in huis waren.

Maar wee de lichtzinnige deerne, zegt Ter Gouw, 142, op wier leven eene smet kleefde, zij kreeg een dorren tak; wee de dartele meid, die eens een vrijer voor den gek gehouden had, zij kreeg een stroopop; wee de rijke boerendochter, die wat te trotsch om zich heen keek, — zij kreeg een vogelverschrikker op haar dak. Het spreekt van zelf dat veel meisjes dien nacht heel onvast sliepen en al vóor dag en dauw op de been waren om te zien met welken mei men haar vereerd had en om hem desnoods onopgemerkt te doen verdwijnen.

Elders werden de deuren met meien behangen, en volgens Hoeufft geschiedde dat nog te Breda in 1836.

Ofschoon deze oude gebruiken meer en meer uitsterven, bestaan ze thans nog in menig dorp van Vlaamsch-België, of zijn elders maar pas verdwenen. Men vindt dat « meien » voor elk huwbaar meisje nog o. a. te Hundelgem, waar het gemeenlijk den eersten zaterdagnacht der Meimaand plaats heeft; ook te Munckzwalm. De aard der meitakken verschilt volgens den aard van het meisje en de zinnebeeldige beteekenis is ook niet overal dezelfde. Takken van ooftboomen — kerseboom, note-

(1) N° 44 (uitg. van de Maatsch. der Vlaamsche Bibliophilen).

(2) Kalff, *Het Lied in de M.*, 302-304. Vgl. Pol de Mont's *Meiplanting*, in *Volksk.*, II, 71.

boom, wijngaard — worden in een slechten zin opgevat(1). Evenzoo in Franche-Comté : « Tous les arbres à fruit et particulièrement le cerisier sont une grossière injure : ils signifient que la personne est de mœurs faciles, peu sauvage et capable hors du mariage de porter des fruits, si elle n'en a déjà eus. »(2) Onze Walen zeggen in gelijken zin : « C'est le cerisier des pauvres » d. i. zij is toegankelijk zelfs voor den armste,(3) en in de Rijnlanden luidt het : « Auf den Kirschbaum klettert jeder hinauf. »(4) Een niet minder slechte faam heeft de kerseboom in 't oude hertogdom Berg, en in de Vogeezen(5). Beleedigend is te onzent ook nog de sloorplant, om de dubbele beteekenis van het woord : koolzaad en slons.

Een palmen mei en een doornen mei daarentegen strekken in den zuidwesthoek van Oost-Vlaanderen het meisje tot eer. Ook bij de Luikerwalen staat de palmtak gunstig bekend : *Maïe di pâqui, d'ji t'ainme djisqu'à pid* (= Mai de buis, je t'aime jusqu'aux pieds).(6) Die zelfde goede faam heeft de meidoorn in eenige westel. provinciën van Frankrijk, Poitou, Saintonge, Aunis en Angoumois(7).

Te Assche, te Denderleeuw en de omstreek daarentegen, ook hier en daar in West-Vlaanderen en Haspengouw, evenals in Franche-Comté, is de meidoorntak van die, misschien oorspronkelijke, beteekenis afgeweken om een ongunstige aan te nemen : Het jeukt u? Ziedaar doorns om u te krabben. » In Duitschland is de meidoorn zoo beschamend als te onzent : « An dem Hagedorn bleibt jeder hangen, » zegt men in de Rijnlanden, en de Luikerwalen zeggen van den hulst : « *Maïe di hou* (houx), *dji t' digrette li cou* (je t'égratigne le cul) (8).

In het Limburgsche Maasland, waar volgens *'t Daghet*, dat soort van meisjesvereering nog volop in zwang is en het voor een huwbare dochter tot oneer strekt geen mei te ontvangen, daar is de schandemei een dorenstruik met kervel behangen (rondom Sittard) en de waarlijk eervolle mei is er een berken- of dennentakje, welk berkentakje eveneens in West-Vl. zeer begeerd wordt(9).

---

(1) Vgl. de spreekwijze, in 't Land van Aalst op een zeer lichtzinnig meisje toegepast : « 't Is precies ne pruimelaar, elk schudt er aan. »

(2) *Revue d. Trad. pop.*, XIV, 305.

(3) *Wallonia*, I, 78.

(4) *Am Urquell*, IV, 289.

(5) Mannhardt. t. a. pl. 167. Sauvé, t. a. pl. 182.

(6) *Wallonia*, I, 78.

(7) J. Bujeaud, *Chants pop. des prov. de l'ouest*, 2e édit., I, 284.

(8) *Am Urquell*, IV, 289 ; Mannhardt, 167 ; Oberle, 151.

(9) *'t Daghet*, VI, 180. *Rond den Heerd*, XV, 204. Zie verder daaromtrent : *Volksk.*, I, 72-73 en XI, 15. Reinsb.-Dür., I, 279-280. *Wallonia*, I, 77-78, VII, 193, Monseur, *Folklore wallon*, 128. Maronier, *Het Pinksterfeest*, 8-9 en 20-21. Mannhardt, 165-167. Meyrac, 84. Sébillot, *Coutumes*, 188. Sauvé, 181-182. *R. d. Trad. pop.*, XIV, 305-306. Bujeaud, I, 283-284.

Volgens Reinsb.-Dür. is in Limburg, naast den dennen- en berkenmei, ook het lauriertakje hoogst eervol voor het meisje, en die goede faam geniet de laurier insgelijks in de Vogeezen en in Franche-Comté.

Een in België, Duitschland en Frankrijk nog vrij algemeen gebruik, tot beschimping van een eerloos of gevallen meisje, bestaat in den eersten meinacht aan haar venster, op haar woning of op een nabijstaanden boom een strooman of een voddeman (« kloddeman ») te plaatsen; in heel West-Brabant wordt deze *mahomet* geheeten (1). Te Nukerke, Eename en die omstreek wordt dit gedaan, in geval er om een bespottelijke reden een ontworpen huwelijk « gebeeld » (uitgebrand) is (2). Soms hangt die in lompen gehulde man aan een boomstam te bengelen of zit schrijdelings op het dak. Nog dit jaar (1900) heeft men te Esschene (bij Denderleeuw) op een hoogen eik zoo'n « maggemet » geplaatst met een wieg bij zich, waarin twee kindjes lagen. Ik dien er echter bij te voegen dat zoo'n « kloddeman » wel eens gezet wordt voor den jongeling zelf, wiens onedel gedrag tegenover een meisje men aldus wil schandvlekken. Ook geschiedt dat niet altijd den 1en Meinacht, zooals wij in onze studie over de ketelmuziek hebben aangetoond.

Hier en daar in West-Vl. plant men ook een mei vóor de deur van een persoon, die een nieuwe woning betrekt of van de eene naar de andere buurt is verhuisd. Dat wordt echter te allen tijde van het jaar gedaan en enkel voor welgestelde lieden, die zich op de « meivelling » een « wederjunate » kunnen veroorloven, en die daarenboven de algemeene achting genieten. De geburen koopen een hoogstammigen den, ontdoen hem tot aan de bladerkroon van zijn schors, en daar, onder het loover, siert men hem met papieren bloemen en kransen. 's Nachts wordt hij dan in stilte geplant, buiten de voorkennis van den vereerde. De mei blijft 2 à 3 weken staan, om dan geveld te worden, liefst op een maandag na 4 u. Wie den mei heeft helpen bekostigen, mag hem helpen vellen.

Een aantal mannen, voorzien van allerlei gereedschap (zelfs van stokken, zagen, ladders en manden) en waarvan eenige verkleed zijn, trekken stoetsgewijze naar den mei, springen en dansen er rond, roepend en zingend, dat het een aard heeft. Het *Paterken* en het laatste kermis- of vastenavondliedje worden daarbij niet vergeten. Eindelijk begint de « velling, » doch dat gaat heel eigenaardig toe : terwijl de een om den stam een put graaft, gooit een ander er de aarde weer in. Ook bindt men stroobanden, soms 20, 30 aan elkaar, en maakt ze aan den mei vast om hem hiermee omver te halen. De mannen, een langen ketting vormend, trekken, trekken .. tot het strooien touw breekt en allen « met hunne pikkelen omhoog vliegen. » Daarop volgt een uitbundig gelach der toeschouwers, vooral vrouwen en kinderen van vele zijden toegestroomd. En vooraleer de den nu voor goed gaat omgehaald worden, is er een

(1) In Opper-Bretanje is 't « un bonhomme de terre difforme et pétri grossièrement » (Sébillot, *Coutumes*, 188).

(2) Zie *Volksk.*, XII, 15-16.

onder de « meiveliers », die luidkeels een reeks vragen stelt, waarop de overigen in koor en even luidkeels « jaaa'm » of « jaaa'i » antwoorden.

Enkele voorbeelden :

Komt N... hier wonen? . . . . . . Jaaa'i!
Is N... nen brave vent? . . . . . . Jaaa'i!
Is hi hier wel gekomen? . . . . . . Jaaa'i!
Zij 'me fier op dien nieuwen gebuur? . Jaaa'm!
Enz., enz.
Ga 'me den mei vellen? . . . . . . Jaaa'm!

Na die laatste vraag wordt de mei werkelijk geveld en den vereerde ten geschenke gegeven : 20 à 30 man nemen den mei op de schouders, dragen hem zingend rond en gaan hem, zoo mogelijk, op de achterplaats van den nieuwen gebuur neerleggen. Intusschen is 't donker geworden, — men weet het spelletje te rekken tot het avond is — kwajongens en vrouwen zijn huiswaarts gekeerd, en de « meivellers », nog alleen overgebleven, worden nu bij den buurman « binnen gevraagd » en door hem « getracteerd. » Ontbreekt daartoe bij hem de noodige ruimte, dan heeft het « tractaat » in de naastgelegen herberg plaats en bestaat uit een boerenhesp met koekeboterhammen en een ton bier. Daarna vermaakt men zich nog eenigen tijd samen, om dan allengs uiteen te gaan. Zoo althans geschiedt de meiplanting en-velling te Eernegem (bij Torhout) en wellicht nog elders. Op sommige meivellingen is allerlei plezier en gaat het bijzonder geestig toe; een andere maal is er geharrewar, twist of nog erger (1).

Meien of meitakken worden in nog menig ander geval geplaatst : is een nieuw gebouw voltrokken, zoo bekroont men de schouw of de vorst met een versierden loovertak. Vandaar : *den meitak op een werk leggen* = het bekronen; — *daar steekt geen meiken op* = dat is niet goed afgewerkt en laat dus te wenschen over. Een dergelijke mei, in West-Vl. soms *oogstmei* of *meiboom* geheeten (2), siert ook het laatste voer graan, en die laatste wagen zelf heet in Limburg overdrachtelijk « de mei » (3). In de omstr. van Asper (bij Oudenaarde) is *de mei pikken* = de laatste partij koorn afpikken, en *de mei inhalen* = den laatsten wagen koorn binnenbrengen (4). — Men « meit » nog een akker (b. v. een vlasveld), waarvan de vrucht verkocht is. Een mei boven de ingangdeur van een huis, vervangt op sommige plaatsen het uithangbord en duidt een drankhuis aan.

Nog een laatste gebruik, aan den meiboom vastgehecht, wil ik eventjes bespreken; men vindt het o. a. in den noordwesthoek van Oost-Vlaanderen.

---

(1) Mededeeling van M. Verkest (Brugge).

(2) *Loquela*, I, 11; XI, 70.

(3) *'t Daghet*, VI. 130.

(4) *Volk en Taal*, VI, 8. Dat heet in 't Land van Aalst : *den haan inhalen.*

« Te meiavonde, zegt *Biekorf*, IX, 256, gaan de kinders om, bij de boeren, dragende een groenen mei en ze zingen :

Mei, mei,
ik plante mijne' mei,
en 'k krake mijn ei,
en de dorre viel uit mijn schale;
bazinneken, wilde mij een eitje geven,
'k en zal uw dochterken niet halen.

Aldus te Hansbeke. Een vollediger lezing van dat liedje, uit de omstreek van Eecloo afkomstig, vindt men bij REINSB.-DÜRINGSFELD; de 5e regel luidt er :

Vrouwken, wilde mij geen ander eiken geven.

Met loof en bloemen bekranste kinderen gaan er zingend rond; ze dragen een korfken half met werk gevuld voor de eiers, en in de hand een bundel driehoekige vaantjes van gekleurd papier. Wat meer noordwaarts, aan de Hollandsche grens, waar hetzelfde gebruik bestaat, luidt het liedje anders, en de jongelieden houden er een meitak in de hand (1).

Evenzoo te Nazareth : gedurende den dag gaan de kinderen rond met een versierd bladertakje, en laat in den avond, heel den nacht zelfs, talrijke groepjes jongelieden van beide geslachten (2). Dat gebruik bestaat tot in 't Westvlaamsche, o. a. te Dentergem en de omstr., waar men zingt :

Mei, Mei met blaren gelaan,
Geef mij een ei, 'k zal deure gaan,
Geef je mij geen, 'k zal blijven staan.
Vrouwke, vrouwke schoone... (3).

Ook dàt gebruik is zeer oud, want naast de gezegde zinnebeeldige voorstelling van den terugkeer der lente als een strijd tusschen twee reuzen (zomer en winter), bestond er een andere : men stelde haar nl. voor onder de gedaante van een jong meisje dat met bloemen bekranst en plechtig ingehaald werd. Dàt gebruik vond men ook elders. « UHLAND verhaalt ons, dat in het dorpje Thann in den Elzas op den eersten Mei het « Meiroosje » rondtrekt. Het is een kind, dat een met bloemkransen en linten versierden meidoorntak draagt, een ander meisje volgt haar met een mand om de giften in ontvangst te nemen, nog andere meisjes gaan daarachter, zingende :

Maienröslein, kehr dich dreimal rum,
lass dich beschauen rum und num !

Zij wekken de menschen op brood, wijn, olie, eieren, enz. te geven en wenschen hen, die niets geven, allerlei kwaads toe. Ook bij ons was deze gewoonte bekend (4). »

---

(1) REINSB.-DÜR. I. 281-282.
(2) *Volk en Taal*, II, 178.
(3) *R. den Heerd*, XXV, 48.
(4) KALFF, 299.

Overal in Noord-Nederland zag men het « meiroosje, de meibruid of meikoningin » plechtig inhalen, en dewijl dit steeds op of rondom Pinksteren geschiedde, noemde men de heldin van 't feest *Pinksterbloem* of *Pinksterbruid*. Doch van lieverlede verloor dat gebruik zijn oorspronkelijk karakter: een aantal behoeftige meisjes kleedden eene onder haar in het wit, sierden haar met bloem en krans en trokken dan zingend het dorp of de stad rond, aan alle huizen aalmoezen inzamelend. Onder den naam *pinksterbloemzingen* blijft dat aloude gebruik hier en daar in Noord-Nedl. voortleven, en dat het ook in Vlaanderen nog wordt aangetroffen, heb ik hooger aangetoond (1). In Duitschland, Oostenrijk, Zwitserland en Frankrijk is het evenmin geheel uitgestorven (2).

B) *Niet op bepaalde dagen of tijden.*

**Uit den Narrentijd.*

376. ***Iemand voor den gek houden*** (Iem. voor het lapje houden, den spot met iem. drijven). Hgd. ***Jemand zum Narren halten*** (of ***haben***). — ***Den gek*** (of ***den zot***) ***houden met iemand.***

« De vroeger gebruikelijke zegswijze *iem. voor zijn gek houden*, overeenkomende met het Eng. *to use a person for his fool*, doet vermoeden, dat de uitdr. oorspronkelijk doelde op de gewoonte van vorsten of groote heeren om er gekken of narren op na te houden, om er zich mede vroolijk te maken. De verandering van het bezitt. vnw. *zijn* in het lidw. *den* moest dan natuurlijk volgen. Iem. hield een ander voor *zijn gek*, d. i. behandelde hem als zijn nar; maar waar meer personen bijeen waren, hield men iem. voor *den gek*, men behandelde hem als den nar van het gezelschap, als iem. die onder de lustige gezellen de rol van nar vervulde: zoo werd *voor den gek houden* de alg. uitdr. voor het begrip, dat men met iem. den spot drijft (3). »

In het Mnl. zeide men ook *iem. voor den zot houden* (*Doe hiltene Herodes*

---

(1) Men zie verder *'t Daghet* VI, 130 vlg.; F. van Duyse, *O. Ned. Lied*, n° 378; *Biekorf*, XIII, 161-167, 177-188; XIV, 241-250, 257-235, 282-288, 297-301. Ter Gouw, 221-229. *Driem. Bladen*, I, 71; II, 96; IV, 112. W. Dijkstra, I, 183-189. Maronier, *Pinksterfeest*, 12-15, 58-60. *Volksk.* III, 180-181.

(2) *Am Urquell*, V, 17-19, 57-59; R. Andree, t. a. pl. 344 vlg. Drechsler, *Sitte... in Schlesien*, I, 125 vlgg; *Zeitschr.*, VII, 82 vlgg.; VIII, 438-439; X, 250 vlgg. XIV, 418 vlgg. Vernaleken, *Mythen u. Bräuche des Volkes in OEsterreich*, 298-299. *Schweizer. Archiv für Volksk.*, I, 229-231, II, 22; VI, 100 105. *Revue d. Trad. pop.* XIII, 410, XIV, 246, 302 vlgg.; XV, 182-184. Mannhardt, 343 vlgg.

(3) *Ndl. Wdb.* IV, 936. — Dr. Stoett, n° 518, geeft nog de spreekw., aan Wander ontleend: *Einen für einen Gecken halten.*

voor sot., Verdam, III, 635) en die uitdr. hoort men nog hier en daar in Antwerpen en 't Land van Aalst. Gemeenlijk echter luidt het hier anders: *den zot houden met iem.*, wat Schuermans eveneens voor 't Zuiden van Vl. opgeeft, en waarvoor men in Noord-Nedl. heeft: *met iem. den gek houden*. Deze vorm van het spreekw., gansch hetzelfde beteekenend als de eerste, heeft misschien een anderen oorsprong, zegt het *Ndl. Wdb.*: De uitdr. kan nl. ontstaan zijn uit Mnl. *zijn sceren houden (met enen)*, met iem. den spot drijven, waarin men dan het znw. *scern*, spot, door het meer bekende gek, den woordstam van *gekken*, boerten, spotten, vervangen heeft.

377. ***Den gek scheren***; in Vlaand.: ***den zot scheren met iem.*** of ***iets; gekscheren met iem.*** of ***iets*** (Den draak steken, den spot drijven met....). Daarnaast: ***Van het zotte scheren*** (De Bo); ***'t zot scheren*** (A.); ***gekscheren*** (Schertsen, boerten).

In *den gek scheren* beteek. dit werkw. *scheren*: « zich voordoen, zich aanstellen als», waarvoor wij gemeenlijk «spelen, uithangen» gebruiken; dus: den zot uithangen. In die thans verouderde beteekenis vindt men *scheren* bij Marnix (*Byencorf*(1), bl. 163a: *Want dat was oock de Geck al te na geschooren*) en bij Kiliaan, die *den gheck spelen, den sot scheeren* geeft, naast *den edelman scheeren*. In dien zin leeft *scheren* nog voort in een aantal Westvl. uitdr., welke bij De Bo voorkomen: *den edelman, den grooten heer, den prinse scheren* = Fr. *trancher du grand seigneur*, wat men in 't Land van Aalst noemt: den grooten Jan uithangen; verder nog: *den dullaard, de beeste, den zot, den aap, den bonten stier scheren*, enz.

Met iem. den gek scheren zou dus beteekenen: met iem. zot te werk gaan, hem bespotten, en hierdoor schijnt me de uitdr. op voldoende wijze verklaard(2), doch men kan ze ook, met het *Ndl. Wdb.* naar de thans gewone opvatting verklaren. Dan staat *scheren* in de eig. beteek. van: *het haar afsnijden*, en de oorspronkelijke opvatting der zegswijze was: den gek, dien men vóor zich heeft, het hoofd kaal scheren, zijn haar glad afknippen of afscheren. Zulks doelde op de middeleeuwsche gewoonte om gekken of onnoozelen het hoofdhaar, het kenmerk en sieraad van vrije mannen, minachtend af te snijden. Ook de narren of potsenmakers schoren het hoofdhaar af. Vermoedelijk hing dat gebruik samen met de buitensporige grappen, die men in de oude Gekken- of Narrenfeesten vertoonde, waarbij men o. a. een abt of bisschop (*Episcopus stultorum*, bij Du Cange) placht te kiezen, aan wien dus de tonsuur moest worden toegediend, zoodat de aldus geschoren persoon voor het hoofd der narren gold. Doch onder den invloed van het oude, gelijkluidende ww. *scheren* = schertsen, spotten (ontstaan uit *scheernen*, en dit uit Mnl. *scern, sceren*), heeft de oorspronkelijke beteek. der uitdr. zich allengs gewijzigd: de beide

(1) Uitg. van 1659, tot Amsterdam. Bij Jan van Ravesteyn.

(2) Stoett wijst hier te recht op een volmaakt gelijk geval uit het Westvl.: *den beer lee'n* (= leiden): den zot scheren, uitgelaten zijn; — en: *met iem. den beer lee'n*: hem voor den aap houden (Bij De Bo).

uitdr. *den gek scheren* (= iem. het voorkomen van een kaalgeschoren gek geven, hem als gek behandelen) en *met iem. scheren* (= met hem schertsen, spotten) vloeiden ineen, en zoo ontstond de thans gewone zegswijze *met iem. den gek scheren* = met iem. een loopje nemen, later, bij uitbr., ook op zaken toegepast.

Ons ww. *gekscheren*, een koppeling van (*den*) *gek scheren*, dient op dezelfde wijze verklaard. Dat het Vlaamsche *van het zotte*, of *'t zot scheren*, slechts een vervorming is van *den zot scheren*, valt in 't oog (1).

378. *Elke zot heeft zijn marot* (Elk heeft zijn stokpaardje, zijn speelpopje, zijn lievelingsdwaasheid). Fr. *Chacun a sa marotte.* (2)

De marot was de gekstok, de zotskolf der vroegere narren, aan 't boveneind een grotesk beeldje dragend : den kop van Momus, den god der dwaasheid. Die stok diende den nar tot een onderscheidingsteeken en als 't ware tot een schepter. De zin is dus : ieder mensch heeft zijn eigenaardige, dwaze zijde, onderscheidt zich door iets min of meer geks.

Vgl. CATS : *Tast oock den wijsen in de mou*
Daer sit een geckjen in de vou (3).

DE BRUNE : *Een yder die op aerden leeft*
Een gheckjen in zijn mouwe heeft.

En HARR. : *Zoo alle zotten kolven droegen, men vond geen hout genoeg om zich te warmen.* — Fr. *Chacun a sa folie. Chacun veut en sagesse ériger sa folie* (BOILEAU, satire 4). — Zie volg. nummer.

379. *Hij draagt den gek in de mouw* (Hij verbergt zijn dwaasheid). *Den gek* (*het gekje*) *in de mouw houden* (Zijn dwaasheid inhouden; zich verstandig voordoen). *De gek* (*het gekje*) *kijkt* (of *springt*) (*hem*) *uit de mouw* (Zijn dwaasheid komt voor den dag). *De gek uit de mouw(en) laten springen* (Zich dwaas aanstellen). *Het gekje wil soms uit de mouw* (Men wil aan zijn dwaasheden wel eens botvieren).

Oudste vormen : *Hij hout het gheckjen in de mouw* (DE BRUNE). *Hij houdt de geck noch binnen* (SART pr. VII, 77). *Hy liet de geck uyt de mouw kijcken*

---

(1) Zie *Ndl. Wdb.*, IV, 936-938 en 1010. Ook STOETT, *Spreekw.* n° 516, VERDAM, in *Noord en Zuid*, XXI, 438.

(2) *Marotte* = nom propre de femme, forme hypocoristique de Marie (Vgl. *marionnette, marjolet*, etc.). Volgens HATZF.-DARM. *Dict. d. l. Langue franç.*

(3) Nog bij CATS : *Geen man had zulk een wijzen zin, of daar zat wel een gekje in* (HARR., I, 214).

Ibid. ter. IX, 6). *Hy en can den geck in der mouwen niet holden* (Campen)(1). *Het sotteken kijckt uyt de mauwe* (Idinau).

Die spreekw. herinneren aan de wijde mouwen, waarin de gekken, narren of grappenmakers hun gekstok behendig wisten te verbergen, om dien onverwachts te voorschijn te brengen. Vgl. *Hij heeft den aap in de mouw; daar kwam* (of *keek*) *de aap uit de mouw*, — hetgeen wijst op de kabaaien met wijde mouwen, waarin de aapjes zich bij hun grappenmaken verscholen en waaruit ze soms schielijk te voorschijn sprongen(2).

380. *Alle gekheid* (of *alle gekken*) *op een stokje* (Gekheid of scherts ter zijde ! Laat ons de zaak in ernst behandelen !).

Volgens het *Ndl. Wdb.* zinspeelt die zegswijze oorspronkelijk op den gekstok of de marot der narren, en is dus eig. eene vermaning tot den gek of nar gericht om zijne dwaasheden voor zich te houden en ernstig te zijn, doch later in ruimere toepassing ook tot anderen gezeid, wier gekheid of dwaasheid bij die van een nar vergeleken wordt.

Bij Tuinman, I, 373, is geen sprake van dat *stokje*, daar hij enkel geeft: *alle gekken op een einde*, en dat komt gedeeltelijk overeen met de zegswijze uit het Land van Aalst, die ik meermaals in mijn geboortedorp (Herdersem) hoorde : *Alle lachen op een ende en alle zotten op ne kruiwagen*(3). Doch, elders in Vlaanderen, vindt men het *stoksken* terug. Aldus in West-Vlaanderen en te Gent, en ongetwijfeld nog elders : *Al 't lachen op een stoksken gebonden* (De Bo en Schuerm.). En Prof. W. de Vreese geeft in *'t Ndl. Wdb.* voor Zuid-Nedl. : *Alle gekheid* (4), *alle konten op een stoksken gebonden*. Hier stelt Dr. Stoett de vraag, of dit niet misschien de oorspronkelijke gedaante is der uitdr., die dan met weglating van 't laatste woord uit 't Vlaamsch zou zijn overgenomen. « Of zou de aardigheid, de clou, hierin schuilen, vraagt hij, dat men geen gekheid, lachen of konten op een stokje kan binden of geven en er dus van iets dergelijks geen sprake kan zijn ? » Zou ik hier echter op de Aalstersche uitdr. niet mogen wijzen ? Men kan wel degelijk zotten op een kruiwagen zetten en wegvoeren; en, daar men in de volkstaal zoo nauw niet kijken mag, komt het me voor dat men ook wel gekheden, symbolisch, aan een stokje kan hechten, en als men daarna, zooals in Groningen(5), *'t stokje in 't vuur* gooit, dan heeft men zich toch in beide gevallen van zotten en gekheden

(1) Bij Meijer, die de 2 spreekwoordenverzamelingen van Campen en van François Goedthals, onder den titel *Oude Ndl. Spreuken en Spreekwoorden*, Groningen, 1836, in één bundel vereenigd, uitgaf (onvolledig echter).

(2) Zie *Ndl. Wdb.* IV, 941-942.

(3) Ook bij Joos, 377.

(4) Dat woord *gekheid* hoorde ik nooit in den volksmond; 't is een boekenwoord, dat, meen ik, alleen door geletterden gebruikt wordt. Ons volk zegt : *zottigheid*.

(5) Molema, *Groningsche Volkstaal*, 117.

ontmaakt, om ernstig te gaan worden. Doch, dat alles zijn loutere gissingen, en gissen doet missen.

381. *Groote narren hebben groote bellen;* bij TUINMAN, II. 82: *Groote narren moeten groote bellen hebben* (Groote gekken plegen zich te verlustigen in groote gekheden). *Een zot heeft geen bellen van doen, hij laat zich zelf genoeg hooren* (1) (C. T. I. 270). *Het is hem zoo eigen als de muts met bellen aan den nar* (H.).

Tot de eigenaardige kleedij van den nar behoorde ook de zotskap, die voorzien was van een hanekam of van ezelsooren, soms van beide tegelijk. Aan die kap waren bellen bevestigd; ook aan den gordel en de ellebogen van den gek hingen dikwijls bellen, somwijlen zelfs aan zijn schoenspitsen en zijn knieën, zoodat men hem van verre hoorde afkomen.

Men denke hier nog aan de *narreslede*, aldus genoemd omdat ze door een met bellen behangen paard wordt getrokken.

382. *Ieder gek vindt behagen in zijn kap* (2) (Elke gek schept behagen in zijn eigen malligheden). *Men kan wel een wijs hoofd uit een narrenkap steken* (3) ('t Moet een wijze zijn, die op zijn tijd wel den zot zal veinzen). TUINMAN brengt er mee in verband: *Houd u of gij mal waart, gij zult den kost wel krijgen,* en: *Een zot spreekt ook wel een wijs woord.*

Wijst op de zotskappen der narren (zie vorig nr).

Vgl. Ndd. *Em ideren Narren gefällt sine Müsse*, of *sin Kléd* (ECK. 381; en *Pomm. Volksk.* V. 158.)

383. *Zich van den gekken houden* (Zich houden alsof men « van den gekken » was, als een lid van het narrengild, en dus in 't alg.: zich houden alsof men gek was. Doch bij uitbr. genomen in den bepaalden zin van zich dom of onnoozel houden, zich voordoen alsof men van de zaak niets afweet of iemands bedoeling niet vat; t. w. omdat men zich niet wil uitlaten of zich van lastige vragers en indringers wenscht af te maken. In denzelfden zin zegt men ook: *zich van den mallen houden*, en bij uitbr. ontstond daarnevens de zegsw. *zich van den dommen houden*, die thans zelfs de meest gewone is. — *Ndl. Wdb.* IV. 941.)

In 't Land van Aalst zegt men in dat geval gemeenl.: *hem* (zich) *onnoozel verlaten.*

---

(1) Reeds bij DE BRUNE: *Een zot en heeft gheen bel van doen, hy laet hem ghenoeg hooren.*

(2) CATS.

(3) Reeds bij GRUTERUS, I.

Doelt op de narrengilden of narrengezelschappen, aan Momus, den god der dwaasheid gewijd, zooals er vroeger in de Nederl. een aantal bestonden; het vermaardste was zeker wel het adellijke narrengild, dat Graaf Adolf van Kleef in 1381 oprichtte onder den naam van *die geselschap van den gecken* (z. TER GOUW, 559).

***

Men veroorlove ons hier nog 't volg. nr bij te voegen, hoewel het eigenlijk niet tot deze rubriek behoort.

384. *Kei* (= 1. straatsteen; 2. (fig.) dwaasheid). *Een kei van een vent*. *Een keiaard* (Gek, dwaashoofd). *De kei leutert* (of *reutelt*) *hem; hij heeft den kei in 't hoofd; hij is met den kei gekweld* (Hij is niet wel bij zijn hoofd, hij begaat allerlei dwaasheden). *Iem. van den kei snijden* (Hem van zijne dwaasheid genezen). *Hij moet van den Kei gesneden worden* (C.T.). Bij SART. pr. IX, 21 : *Vaert te Leyden ende laet u vande key snijden;* en sec. VI. 3 : *Key is Koningh* (De dwaasheid beheerscht de wereld).

In de fig. beteek. van « dwaasheid » is 't woord kei oorspronkelijk een eigenaam : *Keie*. De ridder van dien naam was in vele middeleeuwsche ridderromans (Artursagen) het doelwit van scherts en spot en hij komt dikwijls in een daglicht voor, waarin hij nauwelijks van een gewonen hofnar verschilt. Later werd zijn naam op elken dwaas of zot toegepast en kreeg *keie* al spoedig de beteek. van *dwaasheid*. Nevens *keie* had men *keiaard* (*fol étourdi, qui fait le fol*). Zelfs smeedde men de plaatsnamen *Keiendaal* en *Keiberg*. Wie daar woonden, behoeft men niet te vragen. Onbekend met den oorsprong van 't woord, begon men aan een keisteen te denken en ging men aan het smeden van allerlei uitdr. hiertoe betrekkelijk, als de hooger aangehaalde : *iem. van den kei snijden*, enz. (VAN DALE.[5])

Reeds bij LOD. VAN VELTHEM (14e eeuw) begint de eigennaam *Keye* een soortnaam te worden (z. VERDAM, *Mnl. Wdb.* III, 1278), Ook *keiaard*, bij KILIAAN *keyaerd*, is een woord uit de latere middeleeuwen. In de *Gentsche Refereynen* (van 1539) worden de monniken « voor *keyaerts* metten ghe-schoren cranse » uitgescholden (*Ndl. Wdb.* III, 287.) Het woord leeft nog heden in den Vlaamschen volksmond, zooals blijkt uit dit spotrijmpje van Hundelgem (bij Sottegem) :

Bim, bom, beiaard,
De koster is ne keiaard,
De pastoor is ne geldendief,
De meeste (1) uitsvaarden (2) doet hij liefst,
De kleinste laat hij staan,
De duivels zullen om den pastoor gaan.

---

(1) *Meeste* = grootste.

(2) *Uitsvaarden* = uitvaart(en).

In VAN MOERKERKEN's *Ndl. Kluchtspel in de 17e eeuw* komen bovenstaande spreekw. op verscheidene plaatsen voor; aldus bl. 81 (uit STARTER's *Daraïde*, eerst vertoond in 1618) :

Reutelt iou de Key (deynck ick) hoe staet deuse geck
Dus te ratelen voor de deur?

Bl. 161 (uit J. SOET's *Tweede Deel van Drooge Goosen* van 1636) :

Binje hiel met de key equelt so loopt en laetje snyen.

Bl. 171 (uit J. SOET's *Jochem-Jool* van 1637) :

Loop nae de Slijpstien toe, je kaey die leutert vrient,
Tis overdubbeld tijd datjey esneden dient.

Nog een ouder voorbeeld geeft het Antwerpsch Liederboek (van 1541) in « *Een nyeu liedeken* » :

Eens ter weecken lotert haer de keye.

Ook in een liederverzameling (een familiehandschrift van omstreeks 1785), waarin met verscheidene Vlaamsche steden wordt gespot, zegt men o. a. van Mechelen :

Mechelaers houd men voor sotten,
Ider een segt dat lotert hun keij.

In de Zaanstreek en in de Beemster treft men *kei* (uitgespr. *kaai*) als bijv. naamw. in den volksmond aan : *'t Is zoo'n kaaie vent* — een logge, domme man. *Wat 'en kaaie praat*, enz. (1). Ook VONDEL schrijft *kaey*; aldus in zijn *Hekeldichten* :

Wel zijnze aen de blaeuwe steen (2)
Niet *van de leuterkaey gesneen.*

Prof. M. DE VRIES vermoedt zelfs (z. zijn uitg. van HOOFT's *Warenar*, 190-192) dat het woord *bekaaid* in uitdr. als *ergens bekaaid afkomen*. in den grond niets anders is dan *bekeid*, nogmaals dus van *keye*. Prof. VERCOULLIE echter denkt dat dit wellicht verl. deelw. is van *bekaden* (= bevuilen.) (3)

** *Van verschillenden aard en ouderdom.*

385. *Den draak steken met iem.* (Hem voor den gek houden).
Deze spreekw. herinnert aan het alom bekende volksvertelsel van de schoone koningsdochter, die door een vreeselijken draak ging verslonden worden, en door een dapperen vreemdeling werd gered (z. DE MONT-

(1) BOEKENOOGEN, *Zaansche Volkstaal*, 383.

(2) De *blauwe steen* was de plaats voor openbare tepronkstelling te Leiden (VERDAM, *Mnl. Wdb.* i. v. *blau*).

(3) Zie nog DE JAGER, *Wdb. der Freq.*, II, 362-363. HOOFT's *Warenar* van M. DE VRIES, *Ndl. Wdb.* i. v. *alf* en *alvin*. Ook *Noord en Z.* XXVII. 13-30. Voor *bekaaien*, *bekaaid*, zie *Ndl. Wdb.* II. 1559-1561.

De Cock, *Wondersprookjes*, n° 36). Dat heldenfeit vindt men ook toegeschreven aan St. Joris, die omstreeks het midden der 3e eeuw, en prins was van Cappadocië. In de middeleeuwen werd deze de christelijke ridder, die in den draak het heidendom doorstak. Ten tijde der Kruistochten, toen de wapenschilden algemeen in zwang kwamen, kreeg ook St. Joris er een: een rood kruis op zilveren veld. In het Westen werd hij nu overal het zinnebeeld der strijdende Kerk, en op verschillende muntstukken uit de 15e en 16e eeuw, hier te lande gangbaar, ziet men hem afgebeeld met het kruis op zijn wapenrok, te paard of te voet, en steeds met zwaard of speer den draak doorstekend. In optochten en processiën was hij een onmisbaar element. Albrecht Durer zag hem te Antwerpen, terwijl de draak door eene dame, die Ste Margriet voorstelde, aan een rood lint voortgetrokken werd. « Die St. Joris met zijn draak was het vermakelijkste tooneel uit elken optocht » zegt Ter Gouw; « oud en jong zag gaarne hoe hij *voor de grap* zijn lans zwaaide en er mee stak in een linnen draak, met stroo opgevuld. Op dorpen vermaakten de schutters zich, als 't kermis was, met het spel van St. Joris en den draak. » Thans, zegt hij, is de herinnering aan den Sant bij de meeste menschen verdwenen, « maar zijn *vermakelijk* en *schertsend draaksteken* is nog in de taal bewaard, en als men van iemand spreekt, die maar voor de leus iets zegt, zonder dat het hem ernst is, dan zeg men nog: *hij steekt er den draak mee.* »

Reeds in 't begin der 17e eeuw komt het spreekw. voor, o. a. in het *Eerste Nieu Amoreus Liedtboeck* (1605), en in Bredero 's *Moortje*, vs. 23-24:

En hangdy hart of siel an haer beveynsde treken,
So sal sy endelingh den draack noch met u steken.

De spreekw. is dus op dezelfde wijze ontstaan als ons: *Den gek scheren met iemand.* Vgl. *Den gek steken met iem.*; en Hgd. *den Gecken* (*den Narren, den Esel*) *stechen*; *den Narren schneiden* (1).

386. *Naar iemands pijpen dansen* (2) (Alles doen wat hij begeert). Bij Sart.-Schrev. quart. 53: *'t moet al na sijn pijpen danssen.*

Een andere spreekw. zegt: *In 't riet zitten en pijpjes snijden* (Van de gelegenheid gebruik maken). Nog heden ten dage snijden of maken onze kinderen van gras- of riethalmen velerlei blaasinstrumentjes, die zij *fluitjes, rietfluitjes, fijfels*, of *schalmeien* noemen; ook de namen *feep, fiepken, peep, peeper, piep, piepken* en *pijpken* zijn veel gebruikt. Boekenoogen heeft *pieper(tje)*. Die *peep*, dat *rietpijpje* der kinderen, soms ook van drie, vier gaatjes voorzien, zal wel nagenoeg overeenstemmen met de oude *herderspijp* of *veldfluit*, de *chalumeau* der Franschen (van Lat. *calamus* = riet);

(1) Zie *Noord en Zuid*, III, 153-155; Ter Gouw, t. a. pl. 270-271; Stoett, n° 399; *Ndl. Wdb.* IV. 938.

(2) Reeds in de *Proverbia seriosa.*

ook bij hen vindt men: *danser au son du chalumeau*. In de 12e eeuw is er sprake van *flahutieles et calimiaus*. (1) KILIAAN heeft *pijpe, fiffel* en *fluyte*, en 't was meestal op 't geluid dezer *pijpe* of *pipe* dat eertijds de landlieden op hunne kermissen en feestelijkheden hun dansen uitvoerden. In EVERAERT's battement van *Stout en Onbeschaemt*, door WILLEMS in *'t Belg. Museum* (dl. IV, 41) beschreven, zegt een zwervend minnezanger: *ic sal de bruloft pijpen* (2). Immers, naast *pijp* heeft men het ww. *pijpen*, zooals fluiten naast fluit, en fijfelen naast fijfel, enz. De danser moest natuurlijk dansen naar het pijpen van den pijper. Vgl. *Dansen gelijk iem. schuifelt* of *fluit* (A., J. en C.-V.).

387. *De poppen zijn aan 't dansen* (De twist is uitgebroken).

Vgl. Ndd. (Westf.) *Nu häff wi de Puppen am danssen* (ECK. 418).

Zinspeelt op het vroeger algemeen bekende, thans bijna geheel verdwenen marionettenspel, de oude poppenkasten en poesjenellenkelders, welke H. CONSCIENCE in zijne jeugd zoo vermakelijk vond en waarover hij ergens breedvoerig spreekt (Zie ook *Volksk.*, VII, 36-38). Dat poppenspel, reeds in de middeleeuwen bekend, heette toen *dockenspel*, van *docke* = pop; *Mnl. Wdb.* II. 271).

Als een klein en vlug persoon zich zoo wat gek, wat polichinel aanstelt, dan hoorde ik hier dikwijls: « 't Is precies een poesjenelle, » en zijn gebaren en handelingen werden betiteld: « een recht poesjenellenspel. »

Dit polichinelle is het Napolit. *Polecenella*, Ital. *Pulcinella*, personnage bouffon des farces napolitaines popularisé par les marionnettes (HATZF-DARM.) Vgl. *de kat gaat op de koorde* (*dansen*) = het spel, de kijfpartij begint (Alg.). Ook ons nr 93: *Daar is 't spel nu op den wagen*. En Hgd. *Da geht der Tanz los*; Fr. *Voilà le bal qui commence* (Z. STOETT, n° 1597).

388. *Jan Klaassen* (Hansworst). *Dat is de ware Jan Klaassen niet.*

Jan Klaassen (Klaaszoon), de hoofdacteur uit de Amsterdamsche poppenkast, werd geboren in 1664. Hij was eerst trompetter bij de ruiterij van prins Willem III; uit zijn betrekking ontslagen, kwam hij naar Amsterdam, en vertoonde er, langs de straten, een poppenkast, waarin hij en zijn wijf de hoofdrollen vervulden. Hij lei zijn personaadje allerlei aardigheden en kwinkslagen in den mond, die weinig vleiend waren voor het toenmalig gouvernement, maar zeer in den smaak vielen der smalle gemeente. Zooveel opgang maakte hij, dat de naam van *hansworst* of *polichinel*, aan zijn hoofdpersonaadje gegeven, eerlang voor zijn eigen naam moest plaats maken. Thans nog is de naam Jan Klaassen bij eenieder bekend.

Er is nog een andere *Jan Klaassen*, nl. de fijne huichelaar en vrome deugniet uit ASSELIJN's kluchtspel *Jan Claeszoon of de gewaande Dienst-*

(1) HATZF.-DARM.

(2) WILLEMS, *O. Vl. Liederen*. XV.

maagd, 1683. Hij komt nog voor op een oude kinderprent met het onderschrift :

Jan Klaassen zit hier droog en stijf
En lacht om Saartje Jans zijn wijf.

Van hem zijn de spreekw. : *Een stijve klaas; een houten klaas; een stijve jan klaassen*, enz. afkomstig (1).

389. *Iem. met apenmunt betalen* (Met kluchten en grappen, met mooie praatjes, in plaats van met het verschuldigde) Hgd. *Mit Affenmünze bezahlen*; Fr. *Payer en monnaie de singe*.

Deze zegswijze heeft een historischen oorsprong. Volgens het tarief der inkomende rechten, tijdens Lodewijk IX te Parijs in zwang, moest de koopman, die binnen de stad een aap ter markt wilde brengen, 4 penningen betalen; was het echter een bijzondere, die een aap meebracht voor zijn eigen vermaak, zoo was hij niets verschuldigd; kunstenmakers echter, die met apen rondreisden om voorstellingen te geven, hadden inkomende rechten te betalen. Zij konden zich evenwel daarvan doen ontslaan, mits hunne apen eenige potsen voor de beambten te laten maken (2).

390. *Dat is een kolfken naar zijn hand* (Dat lijkt hem uitstekend, dat is juist iets naar zijn zin). *Dat is goed gekolfd* (Goed gespeeld, dat heeft hij er goed afgebracht). *Hij heeft niet onvoordeelig gekolfd* (Hij is in zijn loopbaan voorspoedig geweest).

Herinneren aan het oude, populaire kolfspel (Hgd. *Kolbspiel*; Fr. *Jeu de crosse*), dat vroeger in Vl.-Belgiö veel gespeeld werd en er nog niet geheel verdwenen is. Ter Gouw noemt het een echt vaderlandsch spel. « 't Kolven is veel ouder dan de kolfbanen, » zegt hij. « In de middeleeuwen deed men het in de kerken en op de kerkhoven ». Tot in 't midden der 18e eeuw bleef dat kolven op de kerkhoven voortbestaan, al was dat ook verboden. Men kolfde vooral des winters op 't ijs, ook langs de wegen en daar wordt het thans nog wel eens gedaan (3). Nog geen halve eeuw geleden, schreef Ter Gouw in 1871, vond men in alle tuinen rondom Amsterdam, waar « een fatsoenlijk publiek » verwacht werd, ook mooie kolfbanen. De biljarten en de spoorwegen, zegt hij, hebben ze verdreven, en het oude spreekw. « *zoo gelijk als een kolfbaan* » veranderde toen in : « *zoo gelijk als een spoor* ». Ook de spreekw., die in de kolfbaan geboren waren, b.v. « *dat is een kolfje naar mijn hand*, » « *de*

---

(1) Zie daarover *Wdschat*, 503; Harr., I, 355; Van Lennep en Ter Gouw, *Uithangteekens*, I, 118.

(2) Wij hebben een woord : *Apenpots*; Hgd. *Affenposse*.

(3) De Cock-Teirlinck, *Kinderspel*, III, 135 vlgg.

beste kolver slaat wel eens mis », « *men moet den bal slaan zooals hij ligt* », « *men moet de kolf niet naar den bal werpen* », raakten met de kolfbaan uit de mode(1). Voor het eerste van dit viertal is dat wel wat veel gezeid. « Het kolfje naar iemands hand is eig. (volgens het *Ndl. Wdb.*, V. 1828) een kolfslag dien men gemakkelijk maken kan, of van welken men persoonlijk recht den « slag, » juist « het handje » heeft. Vgl. Mnl. *ene (goede) caetse* voor : iets voordeeligs, enz. Men zou met STOETT kunnen vragen of niet eerder te denken is aan den kolfstok, waarmede de bal wordt voortgeslagen. « Men voelt bij het kiezen daarvan naar de zwaarte, evenals dit met eene keu geschiedt bij het biljarten » (n° 1048).

Vgl. SART.-SCHREV. sec. IX, 95 : *Dat is een kolf nae mijn handt.*

391. *Zijn tong slaat ijzer.* (Van beschonken menschen gezeid : hij spreekt onduidelijk; zijn tong slaat dubbel).

Deze spreekw. schijnt ontleend aan het spelen op de vroeger algemeen bekende mondtrom (Fr. *guimbarde*), waarvan VAN DALE zegt : « Een klein ijzeren speeltuig met een ijzeren tong, hetwelk tusschen de tanden genomen wordt en dat, wanneer men met den duim tegen de tong slaat, melodische tonen voortbrengt. »

In mijn geboortedorp, waar dat speeltuig *tromp* heette, heb ik het in mijn kinderjaren dikwijls hooren bespelen. Wanneer men het tongetje niet aanraakt, zooals 't behoort, brengt het een valschen toon voort, en dat is de ijzerklank, waarop onze spreekwijze doelt.

Dit versje uit Segelsem herinnert er aan :

Klaaske-piep zat in den hoek
En speeldeg' op zijn trompe;
Klaaske-piep zat in den hoek
En speeldeg' op zijn broek.

(DE COCK-TEIRLINCK, *Kinderspel*, IV, 316).

Zie het art. *Les dernières Guimbardes*, van J. ROUX, in het dagblad *Le Petit Bleu* van 8en Maart 1902; met een goede afb. van het speeltuig.

392. *Alles (zijn naam, zijn leven) op het spel zetten* (Ergens bij wagen). Hgd. *Alles aufs Spiel setzen.*

't Is overbekend dat onze voorouders verslingerd waren op de kansspelen, vooral op het dobbelspel. Met zooveel drift gaven zij zich daaraan over, dat zij soms al hun vee, ja hunne vrijheid waagden en verspeelden. Zou onze spreekw. daarin haren oorsprong niet hebben

(1) TER GOUW, t. a. pl., 334-336.

N) VRIJEN EN TROUWEN, KINDEREN EN BEGRAVEN.

393. *Zij heeft een minnedrankje ingenomen* (Zij is smoorlijk verliefd). — Vgl. Fr. *Le philtre de l'amour, c'est l'amour même.*

In een opstel over *Tooverij in Liefdezaken* (*Volkskunde*, XI, 242, XII, 62, 136) heb ik aangetoond, dat men eertijds velerlei toovermiddelen aanwendde om iemands liefde te verwerven, en wel vooral : *a*) door een tooverkruid, een tooverdier of eenig gelukaanbrengend voorwerp bij zich te hebben, of er de(n) geliefde mede in aanraking te brengen; *b*) door sympathetische tooverhandelingen; *c*) door minnespijzen en minnedranken, — de *philtra* der oude Grieken, ook in de Indische en de Romeinsche oudheid bekend en eens van algemeen gebruik. De beruchte Grieksche tooveressen Medea en Circe muntten uit in 't bereiden van zulke dranken; bij Horatius wordt ons een nachtelijk tooneel geschetst, waarin twee tooveressen, Canidia en Sagana, een liefdedrank aan 't koken zijn (1). In de middeleeuwsche sage van Tristan en Isolde maakt zoo'n philtrum een hoofdelement uit der handeling, en in La Fontaine's *Coupe enchantée*, aan den *Orlando furioso* van Ariosto ontleend, vindt men deze verzen :

Pour venir à ses fins, l'amoureuse Nérie
Employa philtres et brevets.

In de samenstelling er van, mengde men vaak walgelijke voorwerpen uit het dieren- of plantenrijk, vooral zekere deelen van 't menschelijk lichaam, soms ook gewijde zaken.

Zooals ik elders zeide, is het gebruik dier liefdedranken en spijzen wel sterk verminderd, doch niet verdwenen. Processen wegens handel in, of betoovering door philtra ontbreken niet, en komen zelf in de laatste halve eeuw nog voor.

394. *De deur staat op de klink* (De zaak zal zonder veel moeite gelukken. — Boe.)

« De uitdr. is ontleend, zegt Boekenoogen, aan het vroegere gebruik om des Zondagsavonds de deur op de klink te zetten (*aan te zetten*), indien

(1) Dr N. J. Singels, *Over bijgeloof bij de Ouden* (overdruk uit *Nederland*, 1899, bl. 25).

het meisje den vrijer verkeering toestond en hem den toegang tot het huis vergunde. »

Scheltema spreekt van « hylickmaeckers », d. i. makelaars, die voor bedeesde jongelingen « de deur op de klink zetten » moesten, waarop een los en soms een vast verkeer volgde. Het fatsoen vorderde dat de vrijer drie zondagen het meisje « aanpraatte » en opnieuw vroeg om met hem « op te zitten », d. i. zijn avondbezoeken als vrijer toe te staan. Behaagde hij niet, dan kreeg hij den 3en Zondag « blauw », d. i. een weigerend antwoord; beviel hij, dan werd het komen aangemoedigd (1).

De zoo pas gebruikte uitdr. *opzitten*, bet. bij Boekenoogen, *Zaansche Volkst.*, 714: *opwachting houden*, van huwbare meisjes. Hier en daar in Noord-Holl. was het nl. de gewoonte, dat de huwbare meisjes des Zondags avond *opzaten*, d. i. dat zij vrijers opwachtten, en dat de moeders, wanneer zoodanige dochters des zondags ergens uitgenoodigd werden, gemeenlijk lieten weten, dat hare dochters voor de vriendelijke uitnoodiging bedankten, dewijl zij dien avond *opzaten*.

395. *Kweesten* (Vrijen, en wel op dusdanige wijze, dat deur of vensters openstaan, en de minnaar op de deken zit of ligt, waaronder zijn beminde rust. — V. D.). *Kweester* (Vrijer). *Kweesterij*.

Dat zonderlinge gebruik, 'twelk volgens Van Dale alleen op Tessel en Vlieland is blijven voortleven, bestond in de vorige eeuw ook nog op de eilanden Wieringen en Terschelling, alsmede op sommige dorpen aan de kust. Vooral in Noord-Holland, zegt Schotel, was vroeger de eenvoud der zeden groot, en des te grooter ook de gerustheid der ouders op het stuk van zedelijkheid. Zij gedoogden dat de jongelingen elkander in een duister en afgelegen vertrek bezochten, en die bijeenkomsten duurden soms tot het krieken van den morgen, zonder dat zulks de minste opspraak verwekte. In 1666, vertelt een ooggetuige, « werd er op het geheele eiland (Tessel) geen huis gevonden, waarin hier en daar boven en onder het venster geen ruit open of uitgebroken was, waardoor de vrijer bij nacht den arm kon steken, het venster openen en daarin klimmen, om bij de dochter op het bedde boven de deken te gaan liggen, en op die manier een praatje te houden, de vrijagie voort te zetten en aldaar te blijven tot een uur vóór den dag, wanneer hij wederom in stilte vertrok en het venster sloot. » (2)

Dat noemde men *kweesten*, en de ouders, verre van het te verbieden, moedigden het aan. Het meisje dat geen eerlijken *kweester* had, was niet in tel; zelfs weduwen, en vrouwen wier echtgenooten op zee waren, ontbrak het niet aan kweesters. Naar het schijnt, werd er steeds in alle

---

(1) J. Scheltema, *Volksgebruiken der Nederlanders bij het vrijen en trouwen*, bl. 61-63.

(2) Scheltema, t. a. pl., 59-61; Schotel, t. a. pl. 228-229.

eer en deugd gekweest, en mocht soms een vrijer het wagen 's meisjes eer te schenden, zoo werden dadelijk de buren door ketelmuziek bijeengetrommeld, en zeer zelden kwam hij er heelhuids af; somwijlen zelfs bekocht hij het met den dood.

Dit *kweesten* (Hgd. *der Kiltgang*, in 't oud hertogdom Berg *Schlutgang* of *Schnuhtgang*; in 't land van Wallis *to bundle*) bestond vroeger in heel Duitschland (1), ja, in heel Europa, mag men zeggen. Door Liebrecht (2) weten wij dat het ook buiten Europa, nl. bij de Koerilen en de Tartaren gevonden wordt, en Wilken bewijst ons dat het eveneens bij de natuurvolken van den Indischen Archipel in zwang is. Over de Alfoeren van Halmahera sprekend, haalt hij bl. 137 dit citaat van den heer Campen aan(3) : « In den omgang der jongelieden is men uiterst tolerant, en het « wordt aan de jonge dochters volstrekt niet kwalijk genomen zoo zij een « jonkman, die haar bijzonder bevalt, toestaan, een nacht in hare kamer « door te brengen. Niets onzedelijks wordt daarin gevonden. Indien zulk « een verkeer, dat men met den naam *mamane* bestempelt, maar geen « verdere gevolgen heeft, neemt niemand er notitie van; het meisje vermindert er niet door, en zal later, al heeft zij tal van mamane's gehad, « toch wel aan den man komen. »

396. *Door de mand(e)* (of : *ben*) *vallen, druipen.* (Bij onze oude schrijvers en thans nog in N.-Nedl. : bekennen, schuld belijden; in Vl.-België overal : niet slagen, met schande ergens afkomen, b. v. in een huwelijksaanzoek, een verkiezing, een examen, een twistrede). Voor onze beteek. « niet slagen » gebruikt men soms in N.-Nedl. het syn. : *Een korf krijgen;* bij Molema : *'n körf kriegen, körft worden*=afgewezen worden op een examen; *körven, 'n körf geven* = afwijzen op een examen. In Vlaand. is die uitdr. onbekend en men zegt eenvoudig : *doorvallen* (Hgd. *durchfallen*) of *een buis krijgen, gebuisd worden;* Ndd. (Holstein) : *de kiepe krégen* (Eck. 258). Hgd. *Durch den Korb fallen* (Mndd. *Dorch den Korf vallen*). *Einen Korb bekommen.*

Moeielijk te verklaren spreekwijze; Harr. zwijgt er over, en Tuinman, I, 226, zegt alleen dit : « Van ymand, die op de beschuldiging eerst iets loochende, maar daar na overtuigt wierd, en dat bekende. Hij valt door

(1) Rochholz, *Deutscher Glaube u. Brauch*, II, 59 vlgg.; Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, 1[5], 237. Zie ook *Archives Suisses*, VI, 110 vlgg.

(2) *Zur Volkskunde*, 378 379.

(3) Wilken, *Plechtigheden en Gebruiken bij Verlovingen en Huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel*, 's Hage, 1889.

de mande, die den bodem inzit, of daar door heen valt, dewijl hem zyn steunzel ontzakt en begeeft. Dit word toegepast. »

M. Van Werveke, in een persoonlijk schrijven, en M. Gittée in zijn opstel over *Oude Rechtszaken* (*Nederland* en *Vl. Kunstbode*, 1898) denken beiden aan een soort van tepronkstelling in een mand.

In de 15e eeuw, schrijft mijn vriend V. W. uit Gent, hing men hier o. a. de vagebonden in een mand aan een hoogen staak, waarbij nu en dan wel een kerel *door de mand viel*, wat het beschamelijke der straf natuurlijk verergerde.

Te Alken (bij Hasselt), vertelt *'t Daghet*, XI, 62, bevond zich vóor jaren een groote poel, en daarover was, hoog in de lucht, een koord gespannen, waaraan een mande hing te bengelen. Vuilsprekers, vrouweschakers en dieven werden in die mande, voor één of meer dagen, vooral 's Zondags, ten toon gesteld. Tot voltooiing der straf, werd de koord aan de eene zijde losgemaakt, en de schuldige rolde met de mand in den poel.

De *Schandkorb*, bij de Duitschers, is iets van gelijken aard. Prof. Verdam verklaart dan ook het spreekw. als een herinnering aan die oude strafoefening, een soort van zelfkastijding, zegt hij, waarbij de schuldige in een « schandkorf » boven het water werd te pronk gesteld; hij ontving echter vooraf een mes om zich los te snijden, waaruit natuurlijk volgde, dat hij in 't water te recht kwam. De bedoeling was niet den veroordeelde te verdrinken, maar alleen hem een koud waterbad te bezorgen. En voorbb. van dat rechtsgebruik ontbreken niet, zoodat de verklaring een goeden grond heeft. (1)

Doch, steunend op het feit dat de Duitsche spreekw. *Durch den Korb fallen* en *Einen Korb bekommen*, buiten de beteek. « afgewezen worden bij een huwelijksaanzoek » weinig gebruikelijk zijn, met welke beteek. ons *door de mande vallen* ook in Vlaanderen veel voorkomt, zijn anderen de verklaring er van gaan zoeken in oude huwelijksgebruiken en meenen, dat de oorsprong wellicht daarin te vinden is.

Het is nl. een zeer oude gewoonte, waarvan reeds gewaagd wordt in *Der Minnen Loep*, I. v. 2515 vlgg., dat de vrijer die 's nachts met zijn beminde wenschte te praten en te koozen, zich door haar in een mand liet ophalen. Was hij echter eenmaal in ongenade gevallen, zoo gebruikte zij een mand met zwakken bodem, waar hij doorheen moest zakken.

Onze oude kluchtspelschrijvers hebben daarvan meer dan eens gebruik gemaakt (2), en op de bekende schilderij van Breughel te Haarlem (no 55) wordt ons een door de mand vallende vrijer voorgesteld (3). Het tooneel van Virgilius, die door een meisje tot halfweg van haar venster in een

(1) *Handelingen v. d. Maatsch. d. Ndl. Lett. te Leiden*, 1901-'02; *Mededeel.*, I. 27-42. Zie ook Ter Gouw, 571 en Stoett. no 1273.

(2) Van Moerkerken, *Kluchtspel*, bl. 370 en 614; Leidsch *Tijdschr.*, I. 171-172.

(3) Stoett, *Ndl. Spreekw.*, 1e dr., bl. 380 (noot 2).

mand opgehaald wordt en daar dan hoog en droog moet blijven hangen — aldus in POTTER's *Minnen Loep* en VON DER HAGEN's *Gesammtabenteuer* — vindt men afgebeeld bij LUCAS van Leyden(1). In een Boelgaarsch vertelsel is Salomo de held van dergelijk avontuur(2), wat op de groote verspreiding van dit gebruik wijst. In de 17e en 18e eeuw, komt het volgens BORCHARDT in dezen verzwakten vorm voor : als afwijzend antwoord zond het meisje den onwelkomen vrijer een bodemloozen korf.

En in de Marne (Groningen) hadden, volgens MOLEMA, de jongens vroeger op boerenboeldagen de baldadigheid een oude, bodemlooze zeef of mand op een staak te stellen en daardoor een strooien pop te laten zakken, ter bespotting van de meisjes, die geen vrijer hadden; dat heette *deur de zeef glieden* (3).

Naklanken van 't oude gebruik worden thans nog hier en daar vernomen; aldus in de Eifelgouw, waar de minnaar, die een blauwtje geloopen heeft, door de meisjes « gekorfd » wordt: ze werpen hem een bodemloozen korf over 't hoofd en trekken hem er door heen. Voor een verlaten meisje daarentegen, belasten de jongens zich met die taak (4).

DR. SCHRADER brengt hiermee in verband ons *Een blauwe scheen loopen (krijgen)*, daar het meisje, zegt hij, de hoogte en de gevolgen van den val uit de mand niet berekende. Dat is echter al to ver gezocht en veel eenvoudiger is het met DR. STOETT te zeggen : « zijn scheen stooten, er tegen loopen; vandaar : niet slagen (thans uitsluitend bij een huwelijksaanzoek) ». Vgl. deze uitdr.: (Doe dat niet, want) *ge zult u builen loopen* (= 't zal slecht uitvallen. — *L. van Aalst*).

Zie verder nog Dr. BORGELD, *Aristoteles* en *Phyllis*, 1-2; SOENS, *Onuitgeg. Ged. v. Anna Bijns* (in *Leuvensche Bijdr.*, IV, 282-283); *Zeitschr.*, X, 163; MARDRUS, *Mille nuits et une nuit*, VII, 207-217 (*Le Khalifat dans la corbeille*); WOLF, *Nied. Sagen*, n° 407 en vgl. *R. d. Trad. pop.*, XVIII, 592.

397. *Heiligmaker* (Soort van koek in den vorm van lange platte reepen. — V. D.).

Door volksetymologie ontstaan uit *hijlikmaker*, huwelijksmaker. DE BO, CORN.-VERVL., TUERL., RUTTEN, noch GEZELLE (*Loquela*) kennen het; alleen SCHUERMANS geeft het op voor Vlaand. (met de beteek.: zeker peperkoek, die kandijsuiker inhoudt) en Joos voor 't L. v. Waas (= zekere zoetekoek). In Vlaanderen heeft men er den naam van *Zaligmaker* aan gegeven, zegt *Noord en Zuid*, VI, 142(5); ook VERCOULLIE (*Etym. Wdb.*) en VERDAM (*Mnl. Wdb.* III, kol. 778) hebben dat woord, maar in onze Vl. idiotica komt het nergens voor. Rondom Aalst zijn beide woorden onbekend.

---

(1) Zie de reproductie in *De Vlaamse School*, 1897, bl. 261.

(2) SCHISCHMANOFF, *Lég. bulgares*, n° 42, en STRAUSZ, *Die Bulgaren*, bl. 306.

(3) Zie *Volksk.*, XIII. 68-70. Ook MOLEMA en DR. STOETT, n° 1278.

(4) *Zeitschr.*, X. 207; TER GOUW, *Volksverm.*, 589.

(5) Ontleend aan PROF. VERDAM, *Volksetymologie* (in *Volksalmanak* voor 1888, uitg. door Mij. tot Nut v. 't Alg.).

Vindt *hijlikmaker* zijn oorsprong in de omstandigheid dat die soort van koek oorspronkelijk bij 't huwelijk werd gevorderd en aangeboden, en dus als 't ware de huwelijksplechtigheid voltrok, het huwelijk maakte?

De Zuid-Bevelandsche spreekw. *Met den koek op 't hoofd t' huis komen* (Harr. I. 329) mag hier insgelijks vermeld; men gebruikt die, « wanneer de vrijer door het meisje zijner keuze wordt afgewezen. Hij biedt haar werkelijk een koek aan als bewijs, dat hij naar heur hand dingt. Neemt het meisje zijn geschenk aan, dan gaan beiden naar hare ouders, opdat die de verbintenis goedkeuren. Wordt zijn geschenk versmaad, dan *komt hij met den koek op het hoofd t' huis*, en kan hij elders met zijn koek zijn geluk gaan beproeven. »

Ook deze koek is dus een « hijlikmaker. » Prof. Vercoullie brengt *hijlikmaker* in verband met Fr. *gâteau d'entremetteur*; dus besluit hij: « huwelijkmakerskoek ». Placht men mis-chien aan de hijlikmakers (makelaars), van wie ik boven sprak (n° 394), tot belooning voor hunne diensten, soms ook een koek te geven, evenals men hun geld of kleederen beloofde, als de zaak lukte?(1) De spreekw. *Hij heeft een fulpen broek* (of *een nieuwen hoed*) *verdiend* (H. I. 93 en bl. LXX), *ze zijn voor een panebroek getrouwd* (West-Vl.), en *Hij heeft daar de geel kousen verdiend* (Lier. — C.-V.)(2) wijzen eveneens op dergelijke belooningen. Ik denk echter dat het woord *koek* ook op een geschenk van dezen aard toepasselijk was, in welke beteek. het thans nog in Oost-Vl. veel gebruikt wordt(3).

Men veroorlove mij hier een nota uit *La Gazette* van 7 Dec 1890, rakende *Le faiseur de mariage*: Dans la partie allemande du Luxembourg belge, un homme, appelé le *heiligman*, fait profession d'arranger les mariages. Lorsque ses négociations aboutissent, il touche des pour-cent sur la dot et reçoit un chapeau de haute forme et une paire de bottes. Tant qu'elles durent, il vit aux crochets des deux familles intéressées, buvant, mangeant et logeant, tantôt chez l'une, tantôt l'autre » (4).

Vgl. nog De Bo, i. v. *Handknecht*.

398. *Huwelijk.* — *Bruiloft (houden).*

Huwelijk, Mnl. *huweleic, huweleec, hijlijc* of *hylic* (van waar nog heden *hijlik, hijliken* en *hijlikmaker*) (5), een samenstelling van het grondwoord van *huwen* = echt, met een Oudgerm. nw., dat de beteek. had van « dans, spel », verwant met Got. *laiks* = dans, en *laikan* = springen, Ang. *lâc*, Oudhgd. *leich* = spel, zang, en Mhgd. *leichen* = opspringen. Daarom zegt Franck: Huwelijk moet dus oorspronkelijk *feestelijkheid bij het huwen*

---

(1) Schotel, t. a. pl. 240.

(2) Vgl. nog het Kempische: *Met de kous op den kop komen* (= Ergens met schande van afkomen. — C.-V.).

(3) Bij Tuerl., Rutten en Corn.- Vervl. alleen als: erfgift.

(4) *Bull. de Folklore*, II. 18.

(5) Verschillende Duitsche dialectvormen: *hylick, hîling* of *hîlink, hillig, hillich* of *hilch, hielich, hillik* of *hilk, hileich, heilach*, enz. (*Monatsschr. des Berg. Geschichtsvereins*, III, 132.)

hebben beteekend (Zie VERC., *Etym. Wdb.*, VERDAM, *Mnl. Wdb.*, en BOEKENOOGEN in het Leidsch *Tijdschr. v. Ndl. T. en Lett.*, XI. 14.)

In zijn pas vermeld art. over 't woord *huwelijk*, waaruit ik veel heb geput, zegt Dr BOEKENOOGEN: « Wellicht moet deze oorspronkelijke beteek. nog meer worden beperkt en is onder « huweleic » eigenl. te verstaan de dans, waaronder bij onze Germ. voorouders het huwelijk voltrokken werd. » Tot staving dezer meening kan hij evenwel slechts wijzen, zegt hij, op een plafondschildering van GIOTTO, in een kerk te Napels, en op een plaats uit den *Tristan en Isolde* van HENDRIK VON FREIBERG. Daar ziet men een geestelijke een huwelijk inzegenen, terwijl de bruiloftsgasten er zingen en spelen en reidansen uitvoeren.

Iets dergelijks bestond eertijds ook in Birseck (in 't voormalig prinsbisdom Bazel) (1).

In zijn *Frauen im Mittelalter* toont Prof. WEINHOLD aan, dat de priesterlijke inzegening van 't huwelijk eerst sedert de 12e eeuw gewoonte werd en niet altijd in bidplaatsen geschiedde, dikwijls daarentegen in de bruiloftswoning, te midden van wereldsche vermaken. De kerkvergaderingen kwamen hier krachtig tegen op, maar langen tijd vruchteloos, en tot heden toe schijnen er nog sporen van overgebleven.

Dr BOEKENOOGEN denkt nl. te mogen wijzen op een kinderrondedans, waarvan de zang aldus eindigt:

Daar heb je mijn hand van trouw
En daarop zoen ik jou.

Toen het nu regel werd de huwelijksplechtigheid in het kerkgebouw te doen plaats hebben, nam het gebruik waarschijnlijk dezen vorm aan: men begeleidde het bruidspaar onder muziek, gedans en gezang tot aan de kerk, en voerde het daarna op dezelfde wijze terug naar de plaats waar de verdere feestelijkheden zouden zijn. Dat gebruik heeft tot heden toe hier en daar stand gehouden, zegt Dr B., zoo niet in N.-Nedl., dan toch in Zwaben en Stiermarken en waarschijnlijk ook wel eldors.

Nagenoeg in denzelfden vorm, voeg ik er bij, leeft dat oude gebruik ook nog op de Luneburgerheide (Hannover), rondom Iglau (Moravie), in 't oud hertogdom Berg, alsmede bij de Duitsch-sprekende Heanzen (of Hienzen) van West-Hongarije, doch alleen te Harkau en te Agendorf (2). Vooral te Agendorf bestaat iets merkwaardigs: terwijl de overige bruilofsgasten in de kerk hunne plaatsen innemen, blijven de bruiloftsknechten nog een korten tijd vóor de kerkdeur en voeren daar een rondedans uit, « einen Reigen im Csárdás-Schritt, den sie das *Werben* nennen. »

Na de trouwplechtigheid, terwijl men den stoet voor het vertrek weer in dezelfde orde samenstelt, voeren de bruiloftsknechten nogmaals dien « Werbertanz » uit (3).

---

(1) *Archives suisses* III, 235.

(2) *Zeitschr.* VII, 39. VI, 259. X. 171, 305, 365-367.

(3) *Zeitschr.* X, 366. Men weet dat een aantal van de tegenwoordige kinderdansen (rei- en rondedansen), door de Duitschers onder de rubriek *Brautwerbung* gerangschikt, evengoed in Vlaanderen bestaan.

Bijzonder lustig ging het er toe, zegt SCHELL, in zijn opstel *Bergische Hochzeitsgebräuche* (*Zeitschr*. X. 171-172) op de zoogenaamde «Gebe-Hochzeiten », die nog heden niet gansch uitgeroeid zijn. Hier ontbrak nooit muziek. Kwam rond den middag de bruiloftsstoet uit de kerk, dan gingen de muzikanten vooraan, en dansend trok men naar het feesthuis. In het midden der 18e eeuw heetten die « Gebe-Hochzeiten » daarom te Elberfeld kortweg *Dans-*, *Spiel-* of *Dans- en speelbruiloften*. En uit eene door SCHELL medegedeelde konsistoriaal-verhandeling van 19 Dec. 1749, blijkt duidelijk dat die « Gebe-Hochzeiten » steeds in de opene lucht geschiedden, terwijl de andere bruiloften in afgesloten plaatsen werden gehouden.

Deze nieuwe bijzonderheden over oude, Germaansche trouwgebruiken staven dus ook de meening van Dr. B., naar het me toeschijnt.

Hier mag nog gezegd, dat ook wel eens in niet-Germaansche landen — o. a. in Bretanje en op Lesbos (1) — dergelijke optochten vergezeld zijn van spelende muzikanten, doch van dansen in de open lucht, bij 't gaan en keeren of vóor de kerkdeur, wordt daar nergens gewaagd.

Men moet, zegt Dr. B., dezen optocht wel onderscheidèn van dien, waarbij de bruid met haren inboedel naar de woning des bruidegoms wordt gevoerd, en die nog in zeer vele streken, ook in N.-Nedl , wordt gehouden.

De Duitschers spreken van de *Abholung der Braut* of van *Brautgutführen*, wat gedaan wordt met een, doorgaans versierden *Kistenwagen* (Luneburg) of *Kästenwagen* (Brunswijk) (2) of *Kammerwagen* (Iglau), waarop zich soms ook speellui bevinden.

Het is nog niet uitgemaakt of dit gebruik samenhangt met den « bruidloop », waarvan de meeste geleerden ons woord *bruiloft* afleiden. WEINHOLD (*Die Frauen*, I, 328.332) en enkele andere zijn die meening toegedaan. *Bruiloft*, Mnl. *brulocht* (*bruutlocht*, *bruloft*, enz.), Oudhgd. *brûthlauft*, Nhgd. *brautlauft* = bruidloop, volgens WEINHOLD oorspronkelijk doelend op de afhaling der bruid, « die Fahrt zum Brauthause, der Zug (Lauf) mit der Braut zum Hofe des Bräutigams, » — later op het heele huwelijksfeest toegepast. Evenzoo denkt Dr. MULLER (*Ndl. Wdb.* III. 1654).

GRIMM (*Wtb.*) en SIMROCK (*D. Myth*[3]., 598-599) daarentegen, leiden bruiloft af van den wedloop om de bruid, waarvan in de Oudgrieksche sage van Atalante en de Oudgerm. sage van Siegfried en Brunhilde (in het *Nibelungenlied*) sprake is.

HERRMANN (*D. Myth* , 269, 334, 471) schijnt er beide zaken mede in verband te willen brengen. Het Oudgerm. huwelijksfeest, zegt hij, bestond in werkelijkheid uit een wedloop naar of om de bruid. Ook de optocht tot afhaling der bruid, voegt hij er bij, werd vaak in een wilden

---

(1) P. SÉBILLOT, *Coutumes de la Haute-Bretagne*, 121-123. ORAIN, *Folkl. de l'Ille-et-Vilaine*, I. 197. GEORGEAKIS-PINEAU, *Folkl. de Lesbos*, 318-319.

(2) R. ANDREE, *Braunschw. Volksk.*, 301-302.

wedren uitgevoerd; triomfantelijk werd zij, hoog op den wagen tronend, naar het trouwhuis gebracht. In Beieren is het gewoonte, dat de bruiloftsgasten den « brautlauf » houden; de bruidegom loopt zelf mede en het doeleinde is de sleutel der bruidskamer; delft hij het onderspit, zoo moet hij den winner den sleutel afkoopen (1). Nog andere vormen vindt men in Duitschland : In de Altmark begeven zich 's avonds van den trouwdag al de feestgenooten op eene tot loopen ingerichte plaats; twee jonge mannen nemen de bruid tusschen zich, krijgen een voorsprong en rennen dan vooruit. De bruidegom moet hen inhalen, anders wordt hij uitgelachen.

Door kracht en behendigheid moet de vrouw veroverd worden.

Volgens Prof. Verdam (2) herinnert *bruiloft* aan « een optocht waarmede jonggehuwden naar hunne woning werden begeleid ». Dat schijnt dus te doelen, — dewijl hier sprake is van reeds « gehuwden », op het stoetsgewijze terugkeeren uit de kerk.

Voor Prof. Vercoullie ligt ook de oorsprong van bruiloft « in de Oudgerm. huwelijksdansen ». Daar deze samenstelling reeds bestond, zegt hij, toen *loopen* nog = springen, dansen, is het waarschijnlijk dat *bruiloft* = bruiddans, d. i. de eerste door de bruid aangevoerde dans van het trouwfeest. « Voor mij, schrijft hij, is *bruiloft* etymologisch synon. met *huwelijk*. » En hij wijst hierbij nog op *werven* (Hgd. *werben* = vrijen), oorspronkelijk : wandelen, zich wenden, draaien. (Vgl. *wervel* en *wervelwind*).

399. *In 't huwelijksbootje stappen* (Trouwen).

Volgens Ter Gouw, 543, voeren, naar oud Holl. gebruik, bruid en bruidegom ter kerke in een versierd bootje met een kroontje aan den mast, ofwel in een tentschuitje, dat geheel met groen omvlochten was, zooals men er een ziet afgebeeld bij Cats op de titelprent van het 1e deel van zijn *Houwelick*. Daarop doelt bovenstaande spreekw., alsook het oude en welbekende rijmpje :

Als de bruyt is in de schuyt
Dan is 't flicke-floyen uyt.
(Cats, I. 775).

Wanneer de bruyt is in de schuyt
Is bidden en believen uyt.
(Ter Gouw, *Volksverm.* 548).

Als de Bruyd is in de schuyt,
Lief schippertjen dan is 't vleyen uyt.
(Poirters, *Masker*, 182).

---

(1) Herrmann vermeldt dat gebruik als nog bestaande (in 1898); in de 5e uitg. van Simrock's *Myth.* (1878) wordt het opgegeven als reeds uitgestorven.

(2) *Gesch.*[2], bl. 278.

Als de bruid is in de schuit
Dan zijn de beloften uit.
(Tuinman, I, 82, en II, 65; Harr. I, 43).

of : Dan is het pronken uit.
(Schel., 166).

of : Dan zijn de mooie praatjes uit.
(Van Dale).

of : Dan zijn de schoone liedjes uit.
(*Biekorf*, VIII. 299).

In 't Ndd. (Oud hertogdom Berg) ontbreekt de schuit :
Jongfer Brût —
De godden Dag sind ût.
(*Zeitschr*. X. 179).

Vgl. *Met iem. onder zeil gaan* (in de 18e eeuw: « met iem. in 't huwelijksbootje stappen ». — Stoett, nº 2181).

400. *In de kraam komen* (Bevallen). *In de kraam liggen*. (Bevallen zijn). *In de kraam moeten* (Zwanger zijn). *Hij komt er nog van in de kraam* (Fig. van iem. die zich zeer bezorgd over de een of andere zaak maakt). *Kramen* (In de kraam komen, de kraam uitliggen).

Langen tijd heeft men naar den oorsprong van dat « kraam » gegist. Eenigen wilden dat het w. van het Got. *kramsan* = kruisigen, pijnigen afstamde, ofwel dat het, volgens de analogie, aan kermen, krimpen en krommen verwant, oorspronkelijk pijn beteekende. Kraamvrouw moest dus zooveel zijn als kermvrouw. Anderen zagen er een verbastering in van Fr. *carême*, dewijl de kraamvrouw zes weken moest vasten, gelijk de geloovigen vóor Paschen; nog noemt men een bleek gelaat *face de carême*. En Fokke Simons sloeg zeker den spijker op den kop, als hij beweerde dat men de kraam zoo noemde, wijl er zooveel omhaal noodig is als in een kermiskraam.

Toch had hij geen ongelijk aan een kermiskraam te denken, zooals blijkt uit de Wdbb. van Verdam en Vercoullie, waar de ware etymologie thans te lezen staat : *Kraam* (winkeltent), Mndl. *crame*, Hgd. *kram*. De oudste beteek. *zeildoek*, *uitgespannen doek*, *tentdak* komt in het Mndl. nog maar zelden voor; daaruit ontstond de thans nog gewone opvatting : « eene met een gordijn of zeil afgeschoten of tegen het weder beschutte ruimte » (= winkeltent; Hgd. *Krambude, Kramladen*); vandaar ook *kraam* = kinderbed, naar de als een tent afgespannen ruimte, waarbinnen vroeger de bevalling geschiedde, zooals in huizen met één woonkamer noodzakelijk was.

401. *Bakermat* (Bakermand, waarin eertijds de baker met het kind ging zitten ;(fig.) de plaats, waar de stamvader eener familie is geboren; (ook) plaats, waar iets het eerst werd

aangekweekt). *Van de bakermat af* (Als tijdsbepaling : sinds de vroegste jeugd).

Bakermat, uit den stam van *bakeren*, en *mat* in de beteek. van korf, biezen stoel. *Bakeren* is een freq. van *bakken*, en bet. in 't alg. : verwarmen, koesteren, bepaaldelijk toegepast op het verzorgen van een pasgeboren kind.

Bakermat : een langwerpige, lage mand, ook wel een houten bak, die, vóor het vuur staande, tot zitplaats diende voor een baker, wanneer deze het op haar schoot liggende kind verzorgde (*Ndl. Wdb.*). De bakermat was meestal een uit teenen gevlochten mandewerk, van achteren en ter linkerzijde met een ruggescherm zoo hoog oploopende, dat baker en kind voor tocht en vuurgloed beveiligd waren.

402. *Op zijn reeuwstroo*(1) *liggen* (= 1. In lijk liggen, pas overleden en nog onbegraven zijn; 2. (bij uitbr.) ten einde loopen, b. v. een fortuin, een handelszaak, het jaar. — DEBo). *Op 't lijkstroo*(1) *liggen* (Dood, maar nog niet begraven. — T. en C.-V.) *Op zijn stroo liggen* (SCH. en A). *Op stroo liggen* (Noord-Brab. — *Ons Volksl.*, VIII. 18). *Op het schoof liggen* (Holl.-Limb. — SCH.). — Ndd. (Eifel) : *Auf dem « Schoof »* (Westfalen : *Réwestroh*) *liegen*(2).

Het feit dat deze spreekwijze in heel Vl. België en de aangrenzende gewesten mondgemeen is, bewijst genoegzaam dat hier op een zeer verspreid gebruik gedoeld wordt. De gewoonte om den stervende op een leger van stroo en niet op zijn bed te leggen, was zelfs alg. Germaansch, en reeds bij de oude Indiërs in zwang(3). Volgens WUTTKE, § 729, wordt tot nog toe in Duitschland een lijk vrij algemeen op een schoof stroo gelegd, en SCHUERMANS (*Idiot*, 691) verzekert dat nog heden, meest ten platten lande, de gewoonte bestaat het lijk van een pas gestorven persoon uit het bed op stroo te leggen; doch de laatste schreef dit in 1865-'70, en WUTTKE in 1860, en sedert is aan beide zijden van den Rijn veel van dat oude verdwenen. In onze provinciën is bewust gebruik thans bijna geheel uitgestorven, meen ik.

Dat reeuwstroo (Hgd. *Sterb(e)stroh*) kreeg vaak een eigenaardige

---

(1) *Reeuwstroo* = *lijkstroo*, want *reeuw* = *lijk*. *Op 't reustroo liggen* komt reeds voor bij ED. DE DENE, 16e eeuw (De Bo, 801). — Men verg. het *hennekleed* (in Friesl. *hinnekleed*, *reenkleed*, of *réinkleed*), ook *reekleed* of volksetymol. vervormd, nog *regenkleed* genaamd, waarvan Prof. GALLÉE in *Volksk.* XIII, 92, gewaagt (*Hennekleed* = lijkkleed, gelijk *Hunebed* = lijkbed).

(2) SIMROCK, *Myth.* 292; ROCHHOLZ, *Glaube u. Brauch*, I. 179; WOESTE, *Volksüberlief. aus der Grafschaft Mark*, 57; SCHMITZ, *Eifler Sagen*, 21.

(3) GALLÉE, *Volksk.* XIII. 139. *Zeitschr.* XI, 221.

bestemming. Hier werd het verbrand, daar maakte men er busseltjes van, die men langs den weg, vóor een houten kruisbeeld of een kapelletje wierp, opdat de voorbijganger of de bedevaarder in zijn gebeden den doode zou gedenken... In de prov. Antwerpen en Brabant, zegt *R. den Heerd*, XXV, 158, ziet men soms het lijk naar de kerk voeren, rustend op verschillende stroobusselkens, waarvan men nu en dan een uittrekt en langs den weg laat vallen. In dit geval ligt dus de doodkist, en niet het bloote lijk op het stroo. Iets dergelijks vindt men nog o. a. te St. Martens-Lennick; ook in den vreemde, nl. in Duitschland en Polen, waar het soms heel en al met hetzelfde doel geschiedt (b. v. in de omstr. van Krakau)(1).

403. *Het hek sluiten* (Fig. de laatste zijn). *Heksluiter*, *hekkensluiter* (Eig. hij die achteraanloopt en dus de hekken moet sluiten. Fig. de laatste; (ook) de laatstgeborene der kinderen).

Het hek sluiten : de laatste zijn in een stoet, eig. in een begrafenisstoet, en het hek op het kerkhof achter zich toesluiten. Onder degenen die oudtijds een begrafenisstoet vergezelden, waren de twee laatsten de *heksluiters*, die belast waren met het hek van 'tkerkhof te sluiten (Stoett, nr 757).

In de Betuwe sprak men eertijds ook van *hekkenopenzetters*, die, naar het volksgeloof, als iem. stierf, reeds dagen te voren des nachts moesten opstaan en de hekken openzetten, waar de overledene moest voorbijtrekken. Hij zelf zag dan de lijkstaatsie.(2)

404. *Tranen met tuiten schreien* (Bitter weenen, — met tuiten of tuitkannetjes vol. — V. D.). — *Huilebalk*.

Doelt op een overdreven rouwmisbaar, vooral van wege « huilebalken » d. i. van gehuurde schreiers of schreisters bij begrafenissen; ook op het buitensporig weenen van kleine huilebalken, d. i. van kinderen. Tuinman en Harr. zoeken de verklaring er van in een aloud gebruik, dat, naar hun zeggen, bij de Israëlieten, zoowel als bij vele heidensche volken, waaronder ook onze voorouders, eertijds bestaan heeft. Naar men beweert, hadden die volken bij hunne lijkplechtigheden gehuurde klaagvrouwen, wier tranen in langwerpige fleschjes of kannetjes, *tuiten* genaamd, werden opgevangen. Deze werden dan, tot aandenken van den doode, bewaard, of bij de lijkbus in 'tgraf gezet.

Ook V(an) D(ale) schijnt wel op zoo'n gebruik te wijzen. De heer L. Q. U. (*Noord en Z.* II, 218) daarentegen heet die verklaring onzin; hij neemt *tuit* in de beteek. « buisje, pijpje, » en verstaat dan de spreekw. aldus : tranen storten, die als 't ware door afvoerbuisjes, langs het aangezicht biggelen.

Nergens heb ik in mijn onderzoek over het door Harr. vermelde

---

(1) *Am Urquell.* III, 201-202. Rochholz, t. a. pl. I, 180-181; Wuttke. § 729. Bartsch, t. a. pl. II. 97.

(2) Van den Bergh, *Wdb. d. Ndl. Myth.*, 333.

gebruik, dienaangaande eenig spoor gevonden. Dr. Is. Bauwens (Aalst), die een zeer uitgebreid en degelijk werk over oude lijkplechtigheden liet verschijnen, en de goed bekende Amsterdamsche geleerde, Dr. Stoett, — beiden door mij geraadpleegd, — verklaarden in een persoonlijk schrijven gezegd gebruik, evenmin als ik, ergens te hebben aangetroffen. Zij denken, en wel te recht, meen ik, dat de spreekw. doelt op den vorm der tranen, en *tuit* in de beteek. van *punt* of *pijp* dient te worden opgevat; *tranen met tuiten* bet. dan *tranen, die niet rond zijn, maar naar boven in een punt uitloopen*, dus *dikke* tranen, zooals men ze op de rouwbehangsels der kerken en ook wel op karikaturen kan afgebeeld zien(1).

Huilebalk is een samenstell. afleiding van *huilen en balken*. Vgl. *ginnegabben* (Verc.).

(1) Zie ook *Taal en Lett.* XI. 494.

O) AMBACHT, BEDRIJF, NERING.

A) *Hekelen, spinnen en weven.*

405. *Hekelen* (Eig. vlas of kemp over den hekel halen; fig. doorhalen, berispen). Hgd. *hecheln.* — *Iem. over de(n) hekel*(1) *halen* (Iem. den bol wasschen, of iem. gispen, bekladden in zijn afwezigheid) (2). Dezelfde beteek. heeft het Limburgsche : *Iem. door de hekel halen* (SCH.), in 't Land van Aalst veel meer : *Iem. door de hekel trekken,* wat ook in POIRTERS' *Masker* voorkomt : *door een hekel trekken* (naast : *door den hekel halen*; bl. 41 en 203). Hgd. *Einen durch die Hechel ziehen,* of *ihn durchhecheln.* — *Met het hoofd tegen den hekel loopen* (Zich teleurgesteld zien. — C. T.) *Met zijn gat op een hekel zitten* (Op heete kolen. — C.-V.)

De lezer kent de(n) *hekel* : een werktuig van opstaande spitse tandjes voorzien, waar de spinster het vlas doortrok, om het volkomen te zuiveren, eer zij het spon.

406. *Spinnen.* — *Spinnege, spinnige, spinnette* (De Bo) *spinnes* (3) (A.), *spinsterige* (Sch.). — *Spinning* (Bijeenkomst van spinsters, in de Kempen, volgens SCH. (4); ook wel hier en daar in West-Brab.); *spinavond* (GALLÉE). *Handgespin.*

De vlasteelt en het vervaardigen van lijnwaad in onze gewesten doet men wel eens opklimmen tot 3 eeuwen vóór Chr.; zooveel is zeker dat

---

(1) Bijna in heel Vl.-België vr., ook in 't Land v. Aalst (zie SCH., DE BO en C.-V.) en in Noord-Brabant (*Ons Volksleven*, IX, 24).

(2) Het oudste voorb. in « Campen » (STOETT, n° 761).

(3) *Spinnerse* (Brab. SCH.-*Bijv.* en Antw. Kempen, — C.-V.), heeft den klemtoon op *erse, spinnette op ette,* maar *spinnes* op *spin.*

(4) Zie SCH. ook nog op *labbaai.*

men ten tijde der Romeinen in eenige streken van hedendaagsch België reeds het vlas spon en weefde. Op die langvervlogen tijden zinspeelt eenigszins het rijmpje :

Doe Adam spittede ende Eva span,
Wie was doe (toen) *een edelman?*

(Campen; bij MEIJER, 17) (1).

en de Fr. zegsw. : *Du temps que la reine Berthe filait.*

Het spinnen met de hand was vroeger algemeen in gebruik, en elk meisje had haar spinnewiel; zelfs onze grootmoeders sponnen nog en roemden op haar onverslijtbaar lijnwaad, dat zij *handgespin* heetten, waarvan zij zelve het garen hadden gesponnen. — Zede was het vroeger, zooals wij elders schreven, dat gedurende de lange winteravonden, de jonge meisjes, soms ook vrouwen uit de buurt met vlas en rad te zamen kwamen in de groote keuken-eetkamer van een of anderen pachter (2). Liedjes zingen en sprookjes vertellen was in die *spinningen* een der hoofdbezigheden. Op die bijeenkomsten verschenen natuurlijk ook vrijers; vandaar dat *hij gaat spinnen* eerlang ging beteekenen : *hij gaat vrijen*, zooals men nog zegt o. a. te Reckhem (*Loq.* VIII, 77). In 't Eng. is *a spinster* = een vrijster. Dergelijke *Spinnstuben* bestonden omstr. 1850 ook nog in Duitschland (3). Dat gezellige « *uit spinnen gaan* » vindt men nog heden in Drenthe, doch, herinnert die uitdr. aan de oude volksgewoonte, er wordt daar echter niet meer gesponnen, maar enkel gebreid en genaaid, alsook gezongen en gevrijd. De « *spinstertîd* » duurt er van half Jan. tot einde Februari (4). Volgens GALLÉE's *Wdb. v. h. Geld.-Overijs. Dialect* schijnt het huishoudelijk spinnen aldaar nog te bestaan; hij spreekt van een *spinneweke* en een *spinmaol* : de gehuurde meid heeft een week, waarin ze voor zich uit spinnen mag gaan, en de boer bij wien de meisjes aldus samenkomen om te spinnen, wat dan ook vrijers uitlokt, geeft hun in die week een maal, *spinmaol* of *gespin* genaamd. Volgens *Woordenschat*, 343, is *gespin* = *spinning*, en zijn die avondpartijtjes ook in Drenthe en Overijsel verdwenen. In Vlaanderen plachten de boerenmeiden zich de avonduren, na haar gewoon werk, voor te behouden om voor zich zelve te

---

(1) Bij TUINMAN : *Doe Adam spitte en Eva span, Waar vond men doe den edelman?* In F. VAN DUYSE's *O. Ndl. Lied* komt onder n° 225 een liedje voor, dat aldus aanvangt :

« Als vader Adam spitten en moeder Eva span,
Waer vond men toen de heeren oft ook den edelman? »

In *Museum* (Gron., Dec. 1901) heeft Prof. LOGEMAN aangetoond dat de spreuk « When Adam delved and Eva span, who was then a gentleman? » reeds in 1381 in Engeland bekend was.

(2) DE MONT-DE COCK, *Vl. Vertelsels*, Inleiding IV. Zie ook CORN-VERVL., Joos en SCH. op *spinning*.

(3) *Mitteil. d. Vereins f. Sächsische Volkskunde*, 1898, n° 8, bl. 8.

(4) *Driem. Bladen*, I. 40-46.

spinnen. Thans is dat alles hier verdwenen, en de spinmachine heeft het spinewiel vervangen.

407. *Een goei vrouw moet vijf werken te gelijk kunnen doen : spinnen en wiegen, klappen en liegen, en 't huis ga(de) slaan* (A.).

Bij Frischbier, n° 939, komen « klappen en liegen » niet voor, maar worden vervangen door vier andere werken. zoodat in Pruisen van een goede huisvrouw geëischt wordt dat zij tegelijker tijd kunne *wiegen, singen, spinnen, nach der Thüre sehen, prusten, husten, auch einen Pup lassen*. Elders in Pruisen, gaat men nog verder en wil dat zij bovendien kunne : liegen en... den veest opsnuiven (Eck. 123) (1). Spinnen wordt dus ook dàar onmisbaar geacht.

408. *Spinhuis* (Tuchthuis). — *Hoe heb ik zooveel bekijks, zei losse Trui, en zij werd naar het spinhuis gebracht* (H.). *Iem. doen gaan spinnen* (Hem in 't gevang zetten. — Sch.) (2). *Hij is al aan 't spinnen* (Hij zit al vast. — Sch.).

Verstond men door *spinhuis* oorspronkelijk een huis, een werkplaats (atelier), waar gesponnen werd, later werd het bijna uitsluitend toegepast op tuchthuizen, soort van verbeterhuizen waar de veroordeelden gezamenlijk dwangarbeid te verrichten hebben en het spinnen vroeger de hoofdbezigheid der vrouwen uitmaakte. 't Was in het tuchthuis te Gent, dat reeds in 't jaar II der Fransche republiek, Lieven Bauwens zijn eerste spinmachines beproefde.

409. *De vlijtige spinster heeft nooit gebrek aan een hemd* (H.). *Hij zal zijn rok wel spinnen* (Hij zal zijn voornemen wel ten uitvoer brengen. — J.).

Ndd. (Pr.) *Ein fleissiger Spinner hat ein langes Hemde* (Fri. n° 3572).

410. *Een vrouw die een pond garen spint, en een koe die een pond boter geeft, zijn goede* (Joos, *Schatten*, 141).

411. *Zij kan vijf bundels uit één pond spinnen* (Door zuinigheid en wijs beleid weet zij het zeer ver te brengen. — W. D.).

Het Friesch geeft : *füf reaven*. Nu, *reaf* is een bundel grof sajet van 1/4 pond gewicht. — Die spreekw. wordt òok spottenderwijze toegepast op een vrouw, die zich te veel op haar zuinigheid en knapheid laat voorstaan.

412. *Hij zal het dun moeten spinnen* (Hij zal het schrap moeten aanleggen om toe te komen. — C.-V.). *Die zijnen*

---

(1) Zie mijn *Spreekwoorden over de Vrouwen*, II, n° 77.

(2) Bij Rutten : *Iem. gaan doen spinnen* = Hem in 't gevaar helpen.

kost met spinnen moet winnen, moet zich dapper weren. (WELTERS, 84).

> *Die er zijn kostje met spinnen wil winnen,*
> *Moet maar wat zuinigjes teren :*
> *'s Avonds een potje met melk bij het vuur*
> *En de boter wat dunnetjes smeren* (H.).

413. *Alle dagen* (of *weken*) *een draadje gesponnen, Is alle jaar een hemdje gewonnen* (DE Bo en C.-V.). *Alle dagen een draadje is een hemdsmouw in het jaar* (V. D.).

> *Alle daeg ook maer een draayken gesponnen*
> *Op 't eynde van 't Jaer eene hems-mouw gewonnen.*
>
> (POIRTERS, *Masker*, 85).

Bij FR. GOEDTHALS : *Een draeyken sdaechs is een hemdemauken siaers* (MEIJER, 85).

414. *Die een vrouw neemt om te spinnen en een hen om eieren te leggen, maakt zijn rekening verkeerd* (H.).

415. *Zij spint te veel loopgaren* (Een straatvrouw, geen huisvrouw. — W. D.).

Ndd. (Pr.) *Se spönnt möt de Têns* (met de teenen), *möt de Hacke haspelt se* (ECK. 495).

416. *'t Is zoo'n spinnette* (Eene die veel onnoozelen praat vertelt, een onverstandige snapster. — DE Bo). *Een spin(ne)vodde* (Een feeks. — V. D.).

417. *Een spinnevel* (Mager, korzelig meisje. — T. en R.). — *'t Is een recht spinnewiel* (Meest gez. van kleine jonge meisjes, doch ook van volwassen meisjes, die zich niet kunnen stilhouden en vlugge bewegingen hebben. — J. en A.).

418. *Met hem is het moeilijk garen spinnen, is er moeilijk garen te spinnen* (V. D.), *is er geen goed garen* (of *geen goeien draad*) *te spinnen* (Met hem kan men moeilijk overweg, is kwalijk iets aan te vangen. — DE Bo, SCH., R. en C.-V.). *Ge zult hem een draad zien spinnen* (Ge zult hem een gang zien gaan. — C.-V.).

419. *Goed garen bij iets spinnen* (Ergens veel voordeel van

trekken). *Daar zult gij geene zijde bij* (of *van*) *spinnen* (Niets mede verdienen).

Het helpt niet een beet, dat heb ick al gedaen.
Waerde Pleuntje, daer is geen zij aen hem te spinnen.
(VAN MOERK., *Ndl. Kluchtsp. der 17e eeuw*, bl. 484).

Zijde bij iets spinnen, is tot hiertoe niet voldoende verklaard (Zie STOETT, nº 2188, en PRINSEN, *Noord en Z.*, XXVI, 224-226, waar hij een verhaal medeelt met de bewuste uitdr.).

420. *Geen goed garen van iem. of iets kunnen spinnen.* (Niets goeds van iem. of iets kunnen maken).

421. *Daar is nooit garen van gesponnen* (Daar is nooit iets van gekomen).

422. *Zuiver garen spinnen* (Zuiver en eerlijk handelen. — V. D.) *Kwaad garen spinnen* (V. D.); *oolijk* of *slecht garen spinnen* (Oneerlijk, slecht handelen. — DE BO).

423. *Hij moet fijn garen spinnen* (Hij zal ras moeten loopen, anders wordt hij ingehaald, — *of* vlug moeten werken, anders krijgt hij niet gedaan. — A.).

424. *Het is goed spinnen van een andermans garen* (Uit eens anders leer is 't goed riemen snijden).

425. *Men kan van alle vlas geen goed garen spinnen* (Men kan niet alles ten nutte aanwenden).

Vgl. POIRTERS, *Masker*, 84 : *Gelijk men van grof vlas nooyt fijnen draet en spind.*

426. *Floers spinnen* (Jaloersch zijn).

427. *Blauw garen spinnen* (Braken van te veel drinken. — DE BO).

Zou dit « *blauw* garen » wellicht in verband staan met de *blauwe* bloempjes, de *blauwe* boodschappen, de *blauwe* huik, enz. van ons nº 838?

428. *Een langen end spinnen* (Lang leven. — DE BO). *Geen langen draad meer spinnen* (Niet lang meer te leven hebben. — C.-V.).

429. *Spin me dat aaneen!* of : *Spin dat eens aaneen!* (Word daar eens wijs uit, uit dien rimram! — A.). Vgl. SCH.-*Bijv.* : *Iets aaneen spinnen* = iets verzinnen, uitdenken. *Dat is fijn aaneengesponnen* (Slim bedacht. — A.).

430. *Ik zal dat wel klaar spinnen* (Ik zal dat wel klaren. — A.).

Vgl. *Ik zal dat wel klaar spelen*, of *krijgen*. Ook Stoett, nº 1934.

431. *Een wezentje spinnen* (De droefheid of de teleurstelling in het gelaat laten zien. — De Bo). *Een (vies) gezicht, een vies wezen spinnen*, of *trekken* (Id. — J. en A.).

432. *'t Is zijn vader gedraaid en gesponnen* (A.), te Antw. : *'t Is zijn vader gewisseld en gedraaid* (Dat kind is 't evenbeeld van zijn vader. — Sch.).

433. *Berokkenen* (Iets kwaads teweegbrengen; op den hals halen). *Dat is rokken en spinnen* (Dat is iets zonder eind, iets van langen duur. — Sch.). *Rokken en spinnen* (In 't verborgen en langzamerhand iets schikken en beramen, *of* : geschikt en beraamd worden. — De Bo).

Sart.-Schrev. pr. II, 27 : *Ghy hebt dit gerockent, ghy sult het ook self afspinnen* (Vgl. *Dit bierken hebt ghy gebrouwen, ende moet dat ook uyt suypen*).

Berokkenen, van *rokkenen*, afgeleid van *rokken*, hetzelfde als *rok*, waarvan *berokken* is gevormd : de wol of het vlas op het spinrokken winden. Thans is *berokken* geheel door *berokkenen* verdrongen (*Ndl. Wdb.* II. 1922).

434. *Gelijk gij 't rokt, zult gij 't spinnen* (Handel naar uw beliefte, maar de verantwoordelijkheid zal op u alleen wegen. — De Bo en V. D). — *Ge moogt niet meer oprokken dan ge kunt afspinnen* (Men mag niet meer aanvatten dan men kan voleinden. — C.-V.).

435. *Rokkespinnen* (Eig. rokken en spinnen, d. i. fig. kwaad berokkenen : *tegen iem. rokkespinnen* = bedektelijk tegenkanten. — De Bo).

436. *Die vrij wil zijn van vlas en vlok, Die ga niet tusschen wiel en rok* (H.).

Wie zich rein wil houden, mijde wat onreinheid meebrengt, b. v. slecht gezelschap.

437. *Alwaar de spinrok* (1) *dwingt het zweerd, Daar staat het kwalijk met den weerd* (Cats).

---

(1) *Spinrok, spinrokken*, bij V. Dale, onz., is bij De Bo m. en vr., in 't Land van Waas en van Aalst m. De Bo heeft nog : *rok, rokke*, m., *rokken*,

Het *spinrokken*, *rokken* of *rok* (bij De Bo : *de spinrokke*, *de rokke* of *rok*, *het rokken*; benoorden Aalst en in 't L. v. Waas : *de spinrok*; te Denderleeuw : *het spinhoofd*; in Haspengouw: de *spondekop*; te Asch, in Limb.: *de sponderik*, elders de *sponderikskop*) eertijds ook *konkel* genaamd (Hgd. *Kunkel*, van daar ook *Kunkelstube* = *Spinnstube*, *spinning*) stelt hier het vrouwelijk geslacht voor, terwijl het *zwaard* den man voorstelt. Vgl. Huygens (*Spaensche Wysheit*, n° 350) : *Het huysgesinn en heeft geen tier, Daer spinrock baes is van rapier* (= Waar de vrouw over den man heerscht, laat het huisbestuur te wenschen over). Vandaar zegt men ook *een beproefde degen* (= oud ervaren krijgsman, eertijds ridder); Hgd. *ein alter Degen*; Fr. *une rude épée*, enz. Volgens Prof. Vercoullie is hier volksetym. in 't spel. Dit *degen* (Eng. *thane*), zegt hij, bet. oorspronkelijk *knaap*, is verwant met *deerne*, *dienen*, en is dus niet hetzelfde als *degen* = *dagge*. — Niet alleen de *spinrok*, de *konkel*, maar ook de *spil* er van stelde de vrouw voor; vandaar nog *konkel-* en *spillezijde*, *konkel-* en *spillemagen*, *konkel-* en *spilleleen* in tegenstelling met *zwaardzijde*, *zwaardmagen* en *zwaardleen*. Evenzoo Hgd. *Spindel-* of *Kunkellehen* en *Schwertlehen*. Vgl. Fr. *tomber en quenouille*; *le royaume de France ne tombe pas en quenouille*, — wat wij in 't Ndl. uitdrukken door : *Leliën spinnen niet*, of : *Frankrijk is geen spilleen*. — Vgl. ons n° 74.

Dat woordje *spil*, *spille* (Hgd. *Spille* en *Spindel*, Eng. *Spindle*) is door assimilatie ontstaan uit *spinle* van *spinnel* en *spinnen*. Die geassimileerde vorm komt reeds voor in *Reinaert*, I :

Ghinder vlot vrouwe Julocke
Beide met *spillen* ende met *rocke* (spinrok).

438. *Het is een spinrokspraatje*, of *Dat behoort tot het evangelie van het spinrokken* (Dat is een sprookje, een fabel).

't Was vooral bij 't spinnen dat de moeders en meisjes sprookjes vertelden. — *Die Evangeliën van den Spinrocken* is de titel van een soort van kluchtboek uit de 1e helft der 16e eeuw, waarvan het Fransch origineel, volgens Prof. Kalff (*Ndl. Lett. in de 16e eeuw*), te Brugge verscheen in 1480 (1). In Bredero's *Moortje*, vs 709-711 (uitg. Oudemans) leest men :

Doe verlienden ickse daer een quack van ouwe kousjes jaergetijen.
Van 't eevangely van 't spinrocken, van waaren en spookerijen,
Die in hiel ouwe tijen hier dickwils plegen te geschien.

439. *Sint Lambeert brengt den sponderik bij den heerd*. (Asch). *Sint Lambeert brengt stoelen en spinrokken in den*

---

onz.; bij V. Dale is *rok*, *rokken* steeds onz. Het *rokhoofd* (De Bo en V. D.) is eig. het bovendeel van den spinrok, waar men het vlas omheen windt.

(1) Verdam plaatst die oorspr. Fr. uitg. in 1475 (Brugge), en den oudsten Ndl. druk in 1478 (Utrecht). Zie *Handelingen* van de Leidsche Maatsch., 1900-1901 : *Mededeel*., 8-9 (noot).

heerd (Vl.). — *Half Meert jaagt den sponderingskop uit den heerd* (Kempen. — *'t Da.*, V. 48). *Met half Mert moet het wiel van den herd* (N.-Brab. — *Volksl.* IX. 23). *Half Meert, 't spinnewiel van den heerd* (C.-V. *Aanh.*).

Van half Maart tot St. Lambert (17 Sept.) wordt (werd) het spinnen 's avonds gestaakt.

440. *Op Schursenwoensdag schurst men de rokken en de klokken* Loq., VI 32).

***Schursenwoensdag* (uitspr. *schussenhoensdag*) is de Woensdag van de Goede Week; dan worden de klokken « geschort », zegt Kil. (was het toen anders dan nu?), en van dien dag af tot half Sept. werden ook 's avonds de *rokken* = spinrokken) niet meer te voorschijn gehaald. Vgl. R.-Dür., *Cal. belge*, I. 218 : « La croyance populaire s'oppose à ce qu'on file, depuis ce jour jusqu'au jour de Pâques, de peur qu'on ne file des cordes pour lier le Seigneur. »**

441. *De wevers spannen de kroon. — De wever en de winter kunnen het niet verkerven. — Hij is goed voor wever; want hij houdt van dwarsdrijven.*

Deze spreekwoorden, de eerste twee ontleend aan Tuinman, het laatste aan Harr., schijnen wel te wijzen op die tijden uit ons verleden, toen het lakenweversgilde werkelijk de kroon spande boven de andere gilden, toen de wevers in de steden zoo talrijk waren, dat zij een zeer geduchte macht vormden, waardoor ze dan ook steeds den boventoon wilden voeren, en in dagen van beroerten het luidst de stem verhieven. Eenieder weet dat de Vlaamsche en Brabantsche lakenwevers uit de latere middeleeuwen een gewichtige rol in onze geschiedenis hebben gespeeld. Zoo vinden wij hen te Leuven, in de 14e eeuw, driemaal als aanvoerders van een ernstig volksoproer; ook op onzen beroemden Bruggeling Pieter de Coninc mag hier gewezen worden.

De Vlamingen stonden destijds bekend voor de beste wevers van de wereld. In de 13e eeuw bezat Gent 40000 wolspinners en -wevers; omstreeks 1350, toen de lakennijverheid reeds in verval was, gebruikte Ieperen jaarlijks nog 89000 looden merkjes voor zijn lakens. Hier mogen wij aan de spreekw. herinneren, door Van Alkemade en Harr. vermeld: *Het laken in de beste vouw slaan*, waarbij vroeger de naam van de stad Ieperen werd gevoegd, zooals o. a. blijkt uit Roemer Visscher's *Sinnepoppen* : « Het waer wel goet, dat alle menschen haer selven oock soo troosten, *slachtende die van Yperen, die slaen* (soo men seydt) *het Laecken in de beste vou.* » Ook bij den zeventiendeëeuwschen schrijver Jan de Grieck (van Brussel) leest men : « *slachtende de kinders van Yperen die slaen* (soo men seyt) *het laecken in de beste vou.* » (1) De spreekw. wordt thans nog

---

(1) Bij Harr., II, 3.

alleen gebruikt in dezen afgesleten vorm : *Iets in de beste vouw slaan* (1). We twijfelen sterk of het spreekwoord : « *Jan zal een Yperling zijn : hij slaat het laken in de beste voude,* » in GEZELLE's *Duikalmanak* (8e Maart 1899) opgegeven, wel uit de Westvlaamsche volkstaal geput is.

Wat nu de linnenweverij betreft, deze genoot reeds ten tijde der Romeinen een zekere befaamdheid in onze gewesten, steeg later nog voortdurend, en nam hier in de 15e en 16e eeuw, ten gevolge van het verval der lakennijverheid, een bijzonder groote ontwikkeling. Vond men aanvankelijk de meeste linnenwevers op het platteland, naarmate de landbouw zich uitbreidde, plantte de linnenweverij zich naar de steden over, doch een aantal buitenlieden werkten voor rekening van ondernemers uit de stad. Wanneer wevers aldus de grondstof uit een anders handen ontvingen, om ze thuis te verwerken, viel het niet altoos gemakkelijk daarover toezicht te houden, en men beschuldigde hen dikwijls een deel van 't garen te ontvreemden voor eigen gebruik.

Daarom vindt men hen in de spreekw. naast de molenaars en kleermakers, die van ouds voor dieven werden gescholden : *Als men een snijder, een wever en een molenaar in den zak steekt en wel dooreenschudt, zal er steeds een spitsboef boven liggen.* Zoo luidt het nagenoeg in Noord-Duitschland en Schotland. Een Fransch spreekw. dat in Europa schier algemeen bekend is, zegt hetzelfde in andere woorden : *Cent meuniers, cent tisserands et cent tailleurs sont trois cents voleurs* (2). Zonderling mag het heeten dat in ons Ndl. spreekw. de wevers plaats maken voor de bakkers. Zou dat hierin zijn grond vinden, dat in de Nederlanden en vooral in Vlaanderen, de wevers eeuwen lang personen waren van goeden doen en van zekeren invloed, en zij daardoor in slechtere tijden nooit het mikpunt van spotternijen zijn geworden?

Heden is 't weven met de hand, buiten de Jacquardweverij, grootendeels verdwenen.

442. *Schering en inslag* (Alles, het geheel). *Dat is schering en inslag bij hem* (Dat is het thema, waarop hij telkens terugkeert; daarover spreekt, of dat doet hij altoos).

In een weefsel heeten de draden, die overlangs loopen, de *schering* of de *scheerdraden*; die, welke door middel van de schietspoel door de schering worden ingeslagen, heeten de *inslag* of de *inslagdraden*.

443. *Over één* (of *denzelfden*) *kam scheren* (Op dezelfde wijze behandelen). *Zij zijn in* (*op* of *door*)(3) *denzelfden kam*

---

(1) In West-Vl. : *in de beste voude*; rondom Aalst : *in de beste vūūg* (vouwen = *vāgen*); te Denderleeuw : *in de beste vūūf*, of *vā* (vouwen = *vaven*).

(2) *Am Urquell*, IV. 238. P. SÉBILLOT, *Lég. et Curiosités des Métiers. Les Tisserands*, 2.

(3) Bij Van Dale : *over* den kam, — bij Joos, 78, bij CORN.-VERVL. en in 't L. v. Aalst : *op* den kam.

geschoren (Zij bevinden zich in denzelfden toestand; of ook : zij zijn van hetzelfde gehalte, even slecht. — De Bo). — Hgd. *Alle(s) über einen Kamm scheren.*

De kam, men bedoelt den *weverskam*, is breed en fijn volgens de breedte en de fijnte van het stuk, dat men weeft. Wat op (thans *over*, zegt het *Ndl. Wdb.*) denzelfden kam *geschoren* is, is dus van dezelfde hoedanigheid en samenstelling.

Bij Van Dale is *scheren* = spannen; *den ketting scheren* = op den boom spannen. In 't Land van Aalst echter bet. een stuk *scheren*, het spingaren dat als schering dienen moet, tot een zeker aantal draden (naar de gewenschte breedte) in een lange streng schikken. Vercoullie geeft *scheren* = snijden, afdeelen. Het is 't werk van den *scheerder*, en dat doet hij op zijn *scheermeulen*. *Op denzelfden kam geschoren* bet. dan : geschoren om door denzelfden kam geweven te kunnen worden. — De spreekw. komt reeds voor in de verzameling van « Campen »; ook in Poirters' *Masker*, 182 en 219 : *op denzelfsten kam scheiren.*

444. *Op een fijnen kam geschoren zijn* (Erg beetgenomen. — A.).

445. *In een aardigen kam geschoren zijn* (In een vreemden, moeilijken toestand zijn. — De Bo).

446. *Op zijn elf-en-dertigst* (Op zijn gemak). *Het gaat hier op zijn elf-en-dertigst* (Zeer langzaam. — V. D.).

« Sedert de 18e eeuw meent men, zegt Dr Stoett, nr 455, dat deze uitdr. ontleend is aan de langzame wijze, waarop de Staten van Friesland, bestaande uit de afgevaardigden van 11 steden en 30 grietenijen, beraadslaagden. Opmerkelijk is het evenwel, dat op de oudste plaatsen de uitdr. in deze beteekenis niet voorkomt. In de 17e eeuw bet. zij altijd : zooals 't behoort, netjes. » En Stoett geeft verscheidene bewijsplaatsen, o. a. uit Bredero's *Moortje*, vs. 726 : (1)

. . . . ic selje dat wel *opsen elvendartichst* klaeren.

en uit W. D Hooft's *Jan Saly*.

De volkstaal van Noord en Zuid — en dit verdient onze beste aandacht, heeft die uitdr. tot heden toe in dezelfde beteek. bewaard; zoo in Friesland (W. Dijkstra, II, 417 : *Alheel op syn alve-entritichst* = volkomen in orde, zoo 't behoort); in 't Groningsche (Molema, 100 : *op zien elvendartigste* = zooals het behoort, naar den laatsten smaak, in volmaakte orde), en in Holl. Limburg : *Op zijn elf-en-dertigste gekleed* (Op zijn paaschbest)(2). Schuermans, *Bijv.*, geeft i. v. *elf*: *Op zijn elf en dertigste*

---

(1) Bij Stoett is 't vs. 702, naar de uitg. van Moltzer (Gebr. Binger, '90) ; ik gebruik de uitg. van Oudemans, die ook de gedeelten van versregels voor volle regels telt, wat eigenlijk verkeerd is

(2) Welters, *Feesten, Zeden.... in Limburg*, 107.

gekleed zijn, Fr. *être pimpé à quatre épingles* (Hoort dit thuis te Lier? De tekst is niet duidelijk). En blijkens ECKART, 97, wordt die uitdr. ook in de Rijnprovincie gebruikt : *Et es alles op sech elfondertegs* = alles is voortreffelijk. — De spreekwijze schijnt dus wel degelijk te beteekenen : « in orde » « zooals 't behoort. » En uit SART-SCHREV., sec. VIII, 8, waar *Ghy blijft altijdt even groen* (d. i. jeugdig, flink), gelijk gesteld wordt met *Ghy blijft altijt in de puncten van elf-en-dertigh*, gezegd van iemand die zich jonger wil voordoen dan hij is, denkt STOETT te mogen opmaken dat die beteek. reeds in de 16e eeuw gold.

Nu, een spreekw. uit *Loquela* XII, 27 : *Hij is deur eene elvendertig geschoren*, en de er bij gegeven ophelderingen brachten hem op het denkbeeld dat de bewuste uitdr. wellicht aan de weverij ontleend kon wezen. Voor al wie nooit weven zag, is de passage in *Loq.* heelemaal onverstaanbaar, doch STOETT kon er niettemin uit opmaken dat *op een elvendertig geschoren* = heel fijn, waaruit zich gemakkelijk de oudste beteek. der uitdr., nl. « in de puntjes, » « naar den eisch » kon ontwikkelen.

Daar hij omtrent het weven nadere bijzonderheden wenschte te bekomen, wendde ik mij, op zijn verzoek, tot mijn goede vrienden uit Welle en Denderhoutem, twee dorpen waar nog geweven wordt. Uit beide, even betrouwbare bronnen, waren de inlichtingen eensluidend, en ze komen nagenoeg hierop neer.

De breedte van een stuk hangt grootendeels af van het aantal scheerdraden. Hoe meer scheerdraden een stuk bevat, hoe fijner ook die draden moeten gesponnen worden. Het aantal scheerdraden van een stuk is altijd een juist getal honderden; zoo zijn er stukken van 8 of 9 honderd..... tot van 38, 39, 40 of 41 honderd scheerdraden. Verder ging men nooit. De groote streng scheerdraden is telkens in 100 kleine strengen, die men *gangen* noemt, onderverdeeld. In elk dezer gangen zijn dus 8, 9, 10, ... 30, 31,... 39, 40 of 41 draden, volgens het aantal honderden scheerdraden, dat het stuk bevat. Een stuk van 900 draden (of 9 gangen) heet *nen negenden*, een van 25 gangen, *nen vijf en twintigen*; een van 41, *nen elf en dertigen*, ook wel doch zeldzamer, *nen een en veertigen*.

Als de wever een te weven stuk bij den fabrikant ontvangt, moet hij den *kamslager* weten te zeggen, of het b. v. *een negenden*, *een twintigen*, *een elf en dertigen* is. De *weverskam*, d. i. het toestel dat het garen bij elken inslagdraad « schranst » of schrankt, dient naar het aantal scheerdraden samengesteld te wezen. Zoo vraagt dan de wever b. v. naar een *twintigenkam*, of een *elf en dertigen-kam*. Waarom nu spreekt men veeleer van *nen elf en dertigen* dan van *nen een en veertigen?* Vroeger, denk ik, schoor men het fijnste lijnwaad op een kam van 30, 31 à 32 honderd draden. Later ging men langzamerhand steeds verder, en bracht het zelfs tot 41, doch daar al de fijnste weefsels van 30 tot 40 gangen telden, werd ook dàn, wanneer men voor het allerfijnste lijnwaad nog een enkel stapje verder zette, het oude dertigtal, d. i. de gewone benaming behouden,

Een oude wever uit Denderhoutem gaf deze verklaring : « Vroeger

schoor men het fijnste lijnwaad op een kam van 3000 draden. Zulk een stuk was dus zeer breed en alleen de beste wever kon daarop goed werk verrichten. Om de moeilijkheid van het vast inslaan en het goed verzorgen van het stuk te verminderen, schoor men *nen elven* (1100) en stak hem op den kam van den *dertigen*, waarop hij dan maar even het derde van de breedte besloeg. Nu was het niet moeilijk meer om die smalle stukken af te weven, en bekwam men aldus het fijnste, het best verzorgde lijnwaad, dat zeer vast ineenzat. En dat noemde men *nen elf en dertigen*. »

Zooveel is dus wel zeker, dat *op zijn elf-en-dertigst* aan de weverij is ontleend, en dat de bovenstaande verklaringen heel en al overeenstemmen met de hooger aangehaalde uitdr. van Schuerm.: *op zijn elf en dertigst gekleed* = op zijn paaschbest, alsook met de oudste beteek. der spreekwijze en die van *langzaam*, zoodat de gissing van Dr. Stoett hierdoor blijkbaar bevestigd wordt. Ik denk met hem dat ook de Fr. uitdr. *être sur son trente-et-un* zich op die wijze gemakkelijker laat verklaren (1).

447. *Iets op het getouw (op het touw*, of *op touw) zetten.*

Nl. op het weefgetouw. Eig. gezegd van de schering, die wordt opgespannen; (fig.) van geesteswerk, waar voor men een plan maakt, dat vervolgens moet worden uitgewerkt (*Ndl. Wdb.* IV, 1848vlg.) Stoett (n° 1938) vergelijkt iets *beramen*; iem. iets *berokkenen* (z. boven, n° 483). Fr. *Mettre* qc. *sur le métier*.

448. *Iets met de vliegende schietspoel doen* (In allerhaast).

Er is hier sprake van de weversspoel of -klos, het werktuig tot doorschieting der inslagdraden, dat vroeger telkens, rechts en links, met de hand moest gevat en voortgedreven worden. Later werd de spoel door de machine voortgejaagd, wat natuurlijk veel sneller in zijn werk ging; vandaar: *vliegende schietspoel*, Fr. *navette volante*. Deze werd te Verviers voor 't eerst ingevoerd in 1803. — De uitdr. wordt gebruikt wanneer iemand een werk al te haastig en daardoor min goed heeft afgemaakt; ze hoort thuis in 't L. v. Aalst. Ik wijs ook op de mooie Fransche uitdr. *faire la navette* (Waarom niet in 't Ndl.: *Schietspoel spelen?*).

449. *Iets op de keper beschouwen* (Zeer nauwkeurig onderzoeken).

---

(1) In Haspengouw en het L. van Aalst bet. *elf en dertig* een zeer klein getal (« *daar waren er wel elf en dertig* »), of wel niets: « *hij heeft den elf en dertigsten prijs* ». Het Kortrijksche: *hij speelt de elf en dertigste clarinette*, enz. (*Loq.* XII. 27) is daarmee nauw verwant. Ten onrechte, dunkt me, stelt Stoett ons Vlaamsche *op zijn elf en dertig gemakken* naast: *op zijn duizend gem...*, om er uit af te leiden: *elf en dertig = in grooten getale* (*Noord en Z.*, XXIV, 377), want men zegt veel meer: *op zijn zeven, op zijn zeventien, op zijn zeven en dertig gemakken*, en daarin speelt het heilig getal 7 zijn rol. *Op zijn elf en dertig* schijnt hier enkel gebruikt om het eigenaardige der uitdrukking.

De wever verstaat onder de *keper* de kettingscheriug met den inslag. Wanneer men nu den graad van fijnheid van een weefsel, b. v. van laken, onderzoeken wil, drukt men het wollige, waarmede de grond van het weefsel bedekt is, tegen den draad in, een weinig terug en van 't geen nu bloot ligt, zegt men : dat is een fijne, of ook, een grove keper. Vgl. het bij SART., sec. IV. 87, voorkomende : *Een dinck op den uyttersten draet ondertasten.* Beziet men derhalve een weefsel tot op de keper, dan wordt dit zeer nauwkeurig gedaan; ook in het Oostfri. : *nau up de Käper sén.* De uitdr. wordt aangetroffen bij WOLFF-DEKEN, *Brieven van Abr. Blankaart* (z. STOETT, n° 957).

B) *Verschillende ambachten en neringen.*

450. *Achteruit* (of, ironisch : *vooruit*) *gaan gelijk de zeeldraaiers* (Achteruit gaan in zijn zaken. — A.). *Aan 't zeeldraaien zijn* (Id. — C.-V.) — *Ik houd van vooruitgang, zei de meid, en gaf den lijndraaiersknecht een blauwe scheen* (W. D.). Vgl. Fr. *Gagner sa vie à reculons, comme les cordiers,* en de Oostendsche spreekw. : *Leven van zijn verlies, gelijk de vischwijven* (= fig. achteruitgaan in zijn zaken) (1).

Tot vóor weinige jaren vond men in tal van Vlaamsche dorpen, o. a. in 't Land van Dendermonde, waar de hennep geteeld wordt, arme lieden die hun brood verdienden met den zeeldraaiersstiel. Op 't eene uiteinde der zeelbaan stond een houten toestel van een wiel voorzien, en verder waren op eenigen afstand een of meer rijven, met rechtopstaande tanden, in den grond geplant; tusschen die tanden rustte het touw, dat men aan 't draaien was. De zeel-, (lijn- of touw)draaier, zijn voorschoot vol kempvezels aan het lijf, was met beide handen werkzaam om, links, de vezels in steeds gelijke hoeveelheid uit den bundel te nemen en, rechts, ze ineen te wikkelen, — daarbij steeds langzaam, naarmate zijn arbeid vorderde, heel langzaam achteruitgaande — terwijl de zeeldraaiersjongen, onafgebroken en even langzaam het wiel ronddraaide, om het touw vastheid te geven, zoodat zij met hun tweeën, in zekeren zin, het werk van een spinster verrichtten.

Op dat achteruitgaan der zeeldraaiers wijst het reeds in de 16e eeuw bekende schertsraadsel : « Quel homme esse qui gaigne sa vie en reculons », alsook het refrein van Ch. Poncy's zeeldraaiersliedje :

Dans le métier que je professe
On n'avance qu'en reculant (2).

---

(1) Die vischwijven beweren altijd dat hetgeen men hun voor hun visch biedt, of hetgeen waarvoor ze eindelijk den koop toestaan, lager is dan hun inkoopprijs, zoodat ze steeds verlies hebben.

(2) P. SÉBILLOT, *Lég. et Curios. des Métiers. — Les Cordiers,* 27-28.

Die ambachtslieden, thans aan 't verdwijnen — in kleine steden en op het platteland bestaan nog wel echte zeeldraaiersbanen (1) — waren meestal zeer arme duivels en algemeen geminacht; ook in de bovenstaande spreekw. is die minachting eenigszins merkbaar. In Bretagne, waar zij evenmin in tel waren, vond men eertijds dorpen bijna uitsluitend door zeeldraaiers bewoond; sommigen onder hen waren terzelfder tijd paardenvillers en dan hing aan de eene zijde van hun stulp het geraamte van een paardekop, aan de andere zijde een bosje kemp.

451. *Het zijn twee schoenlappers in één pothuis* (Het zijn twee handen op één buik. — H. en V. D.).

Herinnert aan den tijd, toen de schoenlappers vrij algemeen een pothuis voor werkplaatsje hadden, d. i., een ommuurd afdakje van zeer weinig ruimte, tegen een ander huis aangebouwd en oorspronkelijk bestemd om er keukengereedschap te bergen en den pot te koken. Die pothuizen zullen eerlang geheel tot het verleden gaan behooren; men vindt er b. v. nog een te Antwerpen, op de Jezuïetenrui; in Amsterdam zijn er nog verscheidene.

452. *Heetbrood tuiten eer 't in den oven is* (Mossels roepen, eer men aan land is. — De Bo).

In een aantal Vl. en Brab. steden bestond vroeger het gebruik, thans misschien geheel uitgestorven, dat de bakkers op zekere dagen, heel vroeg in den morgen, door hoorngetoet of trompetgeschal aan het volk bekend maakten dat er bij hen « heet(e)brood », pas uit den oven gehaald, te bekomen was. Dat heette : *heet(e)brood tuiten, trompen* of *blazen*. « Men trompt heetbrood, zegt De Bo, bijzonderlijk in den uchtend van Nieuwjaar, van Onnoozelekinderendag, van Dertienavond en van Verloren Maandag. » Hij hadde er ook Allerzielendag kunnen bijvoegen, op welken dag men te Oostende heet « zielebrood » eet. In 't L. van Waas is het *heet(e)brood* eveneens bekend; men bakt het op sommige dagen, b. v. op *Mannekensmaandag* (Maandag vóor Aschwoensdag. — J.). Bij Ed. de Dene vindt men het vermeld (omstr. het midden der 16e eeuw) : « Tsa tes al vastenavend, inzwelght nu *heetbroodt*. » Een « heetebroodepisode » komt voor in M. Sabbe's *Aan 't Minnewater*, 1e dr., bl. 13-15; zie ook Stijn Streuvels, *Lenteleven*, 1e dr., bl. 39.

453. *Alle begin is moeielijk, zei de barbiersjongen, en hij zette den stok buiten* (Boe).

Het eerste werk van den barbiersjongen « was 's morgens bij het openen van den winkel den stok uit te zetten. De *barbiersstok*, vroeger het teeken der barbiers, dat door hen ook werd adergelaten, was een dunne stok, met roode en witte spiralen beschilderd (2). Met de hand van den

(1) Ook nog eene te Gent, in de Slachthuisstraat.

(2) Ook in Engeland was een geschilderde staak het uithangteeken van den barbier-chirurgijn : *the barber's pole* (Van Lennep en Ter Gouw, *De Uithangteekens*, I, 93).

arm, welke gelaten werd, hield de patient dezen stok, die op den grond rustte, vast en draaide hem rond, opdat het bloed beter zou vloeien. Thans is de barbiersstok als uithangteeken in Holl. en Friesl. in onbruik; in Schotland schijnt hij echter nog voor te komen. » (BOEKENOOGEN, 32). — Te Antwerpen, althans aan den waterkant, is de barbiersstok als uithangteeken nog geen zeldzaamheid geworden. Zoo schrijft mij de heer A. CORNETTE, dat hij dezer dagen, in 't Schipperskwartier, zes barbiersstokken heeft opgemerkt; al die stokken zijn onveranderlijk wit-en-rood gekleurd, en 't uithangbord is steeds « barber-shop. »

Dat de baardscheerder-kapper eertijds ook heelmeester-tandentrekker was, is algemeen bekend; de geneesheer, die zich doorgaans alleen met inwendige ziekten bemoeide, stond veel hooger aangeschreven. Op dien toestand doelt ook de spreekw. *Hij slacht den barbier : hij wenscht om wonden*, ontleend aan de « *Seer schoone Spreeckwoorden* » (van 1549), en insgelijks bij GRUTERUS en CATS vermeld.

Te oordeelen naar zekere bekende uithangborden, oefende in vroegere eeuwen de barbier-chirurgijn van het platteland vrij dikwijls nog menig ander bedrijf uit. Zoo deelt NISARD, in zijn *Hist. des livres pop.*, een lang stuk mede, getit. : « Enseigne trouvée dans un village de Champagne ». en waarvan hier een gedeelte volgt : « Barbié, perruquer, sirurgien, clair de la paroisse, maître de colle, maraischal, chaircuitier et marchant de couleure; rase pour un sout, coupe les jeveux pour deux soux, et poudre et pomade par desus le marchai les jeunes demoisel jauliment élevé, allument lampe à l'année ou par cartier. » De blijkbare overdrijving laat echter toe te denken dat men hier van dat slag van barbiers een caricatuur heeft willen leveren.

454. *Winkel, winkelen, winkel houden.* — *Zijn winkel draait niet meer* (Zijn zaken, eerst voorspoedig, gaan thans achteruit. — BOG. en A.), of ***zijn winkel springt op krukken*** (J.). — ***Dat is daar een winkel*** (Een warboel). — ***Kleine winkel, groote nering; Rijke staatsie, smalle tering*** (H.).

Ons woord *winkel* bet. oorspronkelijk *hoek*, en thans nog zóo in Ndd. en Hgd.: *Men heeft in alle winkels en hoeken gezocht*, — *in allem Winkel und Ecke* (= Fr. *dans tous les coins et recoins*). HARR. heeft nog : *Daar zijn sooveel schuilhoeken en winkels*; vgl. het thans verouderde *achterwinkel* = achterhoek, schuilhoek, sluiphoek. De levende taal biedt nog ander voorbb. aan, waarin die oude beteek. voortleeft; aldus b. v. in ons *winkelhaak* en in ons kinderspel *schuilevinkje* (= *schuilhoekje*) *spelen* (bij KIL. *Schuylwinckelspel*), (1) waaraan de oude *winkel* = hoek, ten grondslag ligt; toen die beteek. niet meer gevoeld werd, is men aan een *vink* gaan denken, die een schuilhoekje zoekt; vandaar de volksetymolog. vervorming : *schuilevinkje spelen*.

Ik wijs nog op ons springlevende, in heel Vlaanderen, ook in West-Brab.

---

(1) Zie DE COCK-TEIRLINCK, *Kinderspel*, I, 42 en 148-155.

en Antw. bekende *krinkeldewinkel* of *krinkelewinkel*, ontstaan uit *krinkelen en winkelen* = bochten en hoeken maken (Zie De Bo i. v.).

Hoe is dat oorspronk. *winkel* nu een *winkelhuis* geworden? Omdat men oudtijds werkelijk de *winkels*, ik bedoel, de buitenhoeken der huizen tot verkoopplaats inrichtte; nering deed men dus voorheen, in den letterlijken zin van het woord, in een *winkel*, d. i. in een hoek.

Prof. Verc. vergelijkt Fr. *cantine*, van *cant*, Ital. *canto*, Ndl. *kant* (= rand.)

455. *De scheer hangt daar uit* (R.); *daar hangt* (of *steekt*) *de scheer uit* (Daar verkoopt men duur, daar wordt men « geschoren. » — C. T. en Bog.).

Dat de kleermakers vroeger *een schaar* of *een hand met een schaar* voor uithangteeken hadden, is bekend; « natuurlijk was de schaar dikwijls verguld, zeggen Van Lennep en Ter Gouw, en hieruit ontstond volgens hen het spreekw. *Daar hangt de gouden schaar uit*, voor : men moet er duur betalen. In Vlaanderen hangt *de schaar* nog bij snijders uit, b. v. te Loochristy :

In de Schaere, bij J. Mareen,
Liever geld of geen(1).

Dat zal ook wel nog elders het geval zijn; zoo kende ik in mijn jeugd te Aalst een kleermaker, met name Bode, die een « lakensnijderswinkel » had en voor uithangteeken een groote (vergulde?) schaar, met het foutieve opschrift : *In de goude schaar*.

Tuinman, die de spreekw. waarschijnlijk aan den 17e-eeuwschen Winschooten ontleende, verklaart ze aldus : « Dit zegt men van eene herberg, daar de waard wel kan rekenen, en dus zijne gasten, gelijk de schaapen, scheeren van hunne wol, dat is, den buidel van zyn vulsel. » (I. 73). Vgl. Tuerl. en Rutten : *scheer* = gierige vrouw, en zie verder nog Stoett, no 1689.

456. *In den aap gelogeerd zijn* (In moeilijkheden, er slecht aan toe zijn. — V. D.).

Die spreekw. bet. bij De Bo : voor den aap gehouden worden, een voorwerp zijn van schimp; — bij Rutten : een slecht gasthuis hebben, fig met iets of iem. in verlegenheid zijn (dit laatste ook in West-Vl.); — bij C.-V. : een slecht kosthuis hebben; — bij Joos : slecht behandeld worden; — in Limburg (*'t Daghet*, VI, 185) : bedrogen, gefopt zijn; — bij Harr. : hem treft een slechte ontvangst. In de beteek. *een slecht onthaal vinden*, zegt men in Vlaand. evengoed : *in den hond gelogeerd zijn*. Ik denk met Stoett (no 82) dat ook deze spreekw. uit het gebruik der uithangteekens ontstaan is. Wie zijn intrek nam in een herberg, waar een aap

(1) *Uithangteekens*, I, 99-100.

uithing(1), was natuurl. « in den aap gelogeerd; » doch daar de aap bekend staat als een snaaksche, looze kwant, die er steeds op uit is iemand beet te nemen, bezigde men die uitdr. voor herbergen, waar de gast niet voor zijn genoegen verbleef, en beet genomen werd; later in algemeener zin om het verkeeren in een onaangenamen toestand aan te duiden.

In een tot mij gericht schrijven, stelt Prof. Verc. van zijn kant de vraag of *in den aap* (of *hond*) *gelogeerd zijn* niet beteekenen zou : behandeld worden als een aap, als een hond, uitgaande van dit denkbeeld dat logementen dikwijls als uithangbord nemen een voorstelling of symbool van dengene, die ze houdt, of *voor wie ze gehouden worden*. Het volk dat door het uithangbord *In den Gentenaar* zou verstaan : « in dat logement woont een Gentenaar, » of « daar komen vooral Gentenaars, » kon dan ook *In den Aap* verklaren als : « daar woont een aap, » of « dat is een logement voor apen, » en aannemen dat wie er heengaat, als een aap wenscht behandeld te worden.

De spreekw. ontbreekt in het *Ndl. Wdboek.*

457. *Tabak drinken* (Rooken. — V. D.).

Tabakswinkels heetten in de taal der 17e eeuw *tabacxkroegen*, niet alleen omdat men toen reeds sprak van *tabak drinken*, maar ook omdat de tabaksverkooper bij de tabak ook zwaar bier verkocht en brandewijn tevens, evenals nu, omgekeerd, in kroegen en koffiehuizen sigaren te koop zijn (Van L. en Ter G. *Uithangt.* I, 105). De uitdr. *tabak drinken* komt o. a. voor bij Cats (*Sinne- en Minnebeelden*, no XIII. : *Fumo pascuntur amantes*) :

« Al heeft de matroos alleen een pijp taback *gedroncken*, »

terwijl in zijn verklarenden prozatekst spraak is van *tabakblazers*. Ook in J. Van Beverwijck's *Schat der Gesontheyt* (Amst. 1651), XX. cap., bl. 150, leest men : « Dewyl wy nu van alderhande dranck gesproken hebben, soo en sal niet ondienstigh wesen hier een weynigh by te voeghen van den *Taback*, die wy mede in onse tale segghen te drincken... » En wat verder zegt hij dat « de *Taback* des morgens *gedroncken* (moet) werden ende als de maegh ledig is... » Anderen spreken van *tabak zuigen* of *zuipen*.(2) Uit een onderzoek door het tijdschr. *Mélusine* (IX, 214, 229-230, 287 en X, 83, 186) omtrent die zondorlinge uitdr. *tabak drinken* ingesteld, blijkt nu dat deze niet alleen in heel Europa, maar zelfs bij al de Arabische volksstammen te vinden is of was! Hgd. *Taback drincken*; Deensch : *drikke tobak*; Zweedsch : *supa tobak*; IJsl. : *drekka tóbak*, Portug. : *chupar tabaco*. Evenzoo in Rusland, Servië, Albanië, Griekenland, enz. De Arabieren zeggen : *den rook* of *de pijp drinken*. « Si les Wahabites, schrijft

---

(1) Dat de aap als uithangteeken gebruikt werd, lijdt geen twijfel; z. Van L. en Ter G., *Uithangt.* I. 105, II. 226; Fr. de Potter, *Boek der vermaarde Uithangborden*, Antw., 1874, bl. 122.

(2) *Noord en Zuid*, XXV. 7-8.

KR. NYROP, qui disent également « boire » pour fumer, comme presque tous les Orientaux, prohibent l'usage du tabac, c'est sans doute par déférence pour le précepte du Prophète qui défend les boissons fortes; — encore un exemple de la puissance de la langue sur les coutumes. (*Mélusine*, IX, 230). Ook *opium rooken* heet *opium* of *amfioen schuiven*, een uitdr. uit de Levant, nl. It. *scuffiare* (Fr. *escofier*) = opslokken (*Tijdschr. v. Ind. taal*, enz., XLVI).

C) *Landbouw en Scheepvaart.*

458. *Als de jonkers malkander plukharen, dan moeten de boeren hun haar leenen* (CATS).

Herinnert aan den tijd, toen de boeren gebukt gingen onder den last der tienden en der heerendiensten. En zou ook ons algemeen bekende *de boer zal 't al betalen* daarmede niet in verband staan? Vgl. boven n° 47.

459. *Als de vos de passie preekt, boerkens, wacht* (*hoedt*, of *past op*) *uw ganzen* (Vertrouw een huichelaar het minst (Bij CATS : *Wanneer een vos de passy preeckt, boeren, wacht uw gansen.* (1) Hgd. *Wenn der Fuchs* (*die Passion*) *predigt, so hüte eure Gänse.* Fr. *Le renard qui prêche les poules.*

Dat onze boeren eertijds kudden ganzen bezaten, die zij wachtten zooals zij nu een kudde schapen wachten, blijkt wel uit het bovenstaande, in Noord en Zuid bekende spreekwoord, evenals uit andere van dien aard, bij TUINMAN, HARR., enz. vermeld : *Kinderen kweeken is geen ganzen wachten* (BOG.); *Hij* (*zij*) *is te dom om de ganzen te wachten* (A.); *Ik ben hier om de ganzen te hoeden.* (Om mij met beuzelarijen op te houden. — C. T.). *Meent gij dat ik hier ben om de ganzen te hoeden?* (Om niets te doen. — T. en R.). *Die met kaarten speelt, hoedt geen ganzen* (In het kaartspel dient men goed op te letten. — R.). *Ben ik niet geroepen om ganzen te hoeden, laat het ganzekens wezen* (Kan ik het hoogere niet bereiken, ik wil met het lagere tevreden zijn. — DE BRUNE) (2). — Vgl. Ndd. *He wa 't mie nich tom Gänsehöder nehmen, sprekt de Voss*, en (Westf.): *Wann de Voss anfänkt to preddigen, mot me de Gaussküken in Achte niemen* (ECK. 137 en 550); ook het Ndl. *Goeden dag, u allen, zei de vos: doe quam hy in 't ganzenkot* (C. T.).

Uit tal van andere spreekwijzen, waarvan wij er sommige nog dage-

---

(1) Voorstellingen van zoo'n predikenden vos komen hier en daar in kerken voor (Dr. P. H. VAN MOERKERKEN JR., *De Satire*, bl. 191-192). Zie nog STOETT, n° 2056.

(2) Dit laatste bij HARR. in 't *Ndl. Wdb.* en bij VAN DALE.

lijks in den mond hebben (*Maak dat de ganzen wijs*, — *het bier is voor de ganzen niet gemaakt*, — *een domme gans*, enz), ook uit een lange reeks samenstellingen en plaatsnamen met *gans*, en niet het minst uit een aantal volksspelen waartoe die vogel aanleiding gaf (*gansknuppelen, gansrijden, ganssabelen, ganschieten, ganslaan, ganstrekken*; *ganzenspel*), blijkt wel degelijk, dat onze voorouders eenmaal de gans van nabij gekend en op vertrouwelijken voet met haar geleefd hebben (1). Dat wordt zelfs door kinderrijmpjes gestaafd :

Dit voetje en dat voetje waren verloren in 't riet,
Dit voetje en dat voetje vonden malkander niet;
Dit voetje en dat voetje zouden de gansjes wachten,
De gansjes liepen in 't koren
Verloren,
En Jantje liep er achter.

En Tante Nans
Zat op een gans, enz.

(Van Vloten, *Baker- en Kinderr.*, 8 en 5.)

460. *Stuurboord* (Rechterzijde van het schip, als men van 't roer naar voren ziet) en *Bakboord* (Linkerzijde, in tegenstelling van stuurboord). — *Iem. van bakboord naar stuurboord zenden*; bij C. T. : *Imand van stuurboord tot* (of *naar*) *bakboord zenden*; ook, in verminkten vorm : *Van babo naar bibo loopen* of *gestuurd worden* (Iem. van hier naar daar, van Pontius naar Pilatus zenden).

Volgens den *Navorscher*, XXV, 250, zegt men in Zeeuwsch-Vlaand. *van babo naar bibo loopen* (Dit *bibo* waarsch. = *bijboord*) ook in den zin van « loopen slenteren » en « in het onzekere verkeeren »; verder *babo noch bibo zeggen* (Boe noch ba zeggen). Voor den oorsprong van den naam *stuurboord* neemt het *Ndl. Wdb.* de zienswijze over van Jal, *Glossaire nautique* : « Au moyen âge, dans les marines du Nord, le gouvernail était à droite, et... le côté droit prit de là le nom de côté du gouvernail ». Waarom echter de oude Germanen de linkerzijde van het schip *bakboord* heetten, weet Jal niet te verklaren, en ook het *Ndl. Wdb.* heeft daaromtrent niets zekers mede te deelen. Prof. Verc. sluit zich bepaald aan bij de gissing van Ten Kate en Huydecoper en zegt : *Bakboord*, van waar Fr. *bâbord*, en Hgd. *backbord*, samengesteld met *bak* (rug), omdat de stuurman die aan het roer staat aan de linkerzijde van 't schip den rug toekeert. Dat wordt bevestigd door deze plaats uit *Taal en Lett.* X, 524 : « De eigenlijke, oorspr. beteek. van bakboord » wordt, *Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur*, XXIII, 1,225, bewezen uit :

(1) Zie daarover een belangwekkend art. van G. Gezelle (*Loq.*, I. 25-32).

een oude Sassense boot te Kiel bewaard van voor 400 en uit een Wikingschip van voor 900 te Christiania :

« 't Roer is niet aan de achtersteven, maar 't hangt aan een leren ring aan de rechterkant van 't schip; de stuurman moest het met twee handen bewegen, stond dus zelf met zijn rug (Oudgerm. *bak*, Eng. *back*) naar de linkerzijde: daarom heette de *gehele* linkerzijde *bakboord* ». Dat bevestigt dus ook het gezegde van Jal. — Het Fr. *bâbord* (1) ging in 't Eng. over: *baburd, bawburd.*

461. *Driemaal is scheeps-* (of *schippers*)*recht.* In Friesl. : *Trije is skippers rjucht en ien for de feint* (= Drie is schippersrecht en één voor den knecht). Vgl. Ndd. *Drémaol is Bûrrecht* (Eck. 85).

Dat het *heilig* getal 3 in volksbegrippen een overgroote rol speelt, is algemeen bekend. Men denke aan het spreekw. : *alle* (*goede*) *dingen bestaan in drieën*. Vgl. Hgd. *Aller guten Dinge sind drei*. Fr. *Toutes les bonnes choses sont au nombre de trois* (2). Lat. *Omne trinum perfectum*. — Fockema Andreae, in zijn studie *Spreekwijzen en Vormen aan het oude recht ontleend* (*Handelingen en Mededeel. v. d. Mij der Ndl. Lett.* te Leiden, 1897-98) over dat laatste spreekw. handelend, zegt dat allicht de algemeeue uitspraak niet zoo absoluut voortleven (zou) in den volksmond, als zij niet als rechtsregel van groote beteekenis was geweest. (3) En deze beteek. staalt hij door voorbeelden. Zoo b. v.: Bij verkoop moet men somtijds de zaak driemaal *bieden*, uitroepen (om tot verzet gelegenheid te geven). Vandaar ongetwijfeld nog ons « eenmaal, andermaal, ten derden en laatsten maal. »

« Waar het oproeping ter terechtzitting geldt, wordt hier en daar o. a. in zeezaken aan de drie ten overvloede, om de maat vol te meten, nog een vierde toegevoegd. Ook dit gebruik schijnt nu nog in den volksmond bewaard, maar in een vorm, dien ik niet volkomen kan verklaren, nl. in dezen : *driemaal is scheepsrecht, en éénmaal voor den knecht.* »

Dat gebruik om aan het gewone rechterl. drietal soms een vierde toe te voegen, hebben wij vroeger reeds aangetroffen bij het « verkoopen met één, twee of drie kaarsbrandingen »; belangrijke verkoopingen, zeiden

---

(1) In de 17e eeuw schreef men door een verkeerde etymol. *bas-bord, basbord*, vandaar het tegenwoordige accent op de *a*.

(2) In de *Cent nouvelles Nouvelles*, n° XIV, leest men ook : « On dit de coustume : *A la tierce fois va la luycte.* » (Ed. Garnier frères, 1866, p. 61).

Vgl. deze uitd. van de kinderen uit het L. v. Aalst : *den derden keer boet* = de 3e maal is 't geldig.

(3) Met evenveel reden, denk ik te mogen zeggen dat in het gerecht het getal 3 nooit van zoo groote beteek. zou geweest zijn, ware het in de volksopvatting geen *heilig* getal geweest. — Zie Grimm, *Rechtsalterthümer*, 208-211, en Noordewier, 55-56.

wij, geschiedden wel eens bij *het branden van een vierde superabundante keers* (Boven, n° 100). Welnu dat kunnen ook de zeevaarders, voor wie eveneens driemaal dikwijls recht, dus « scheepsrecht » was, in zekere gevallen toegepast hebben, en la er, toen men er de echte beteek. niet meer van begreep, heeft men wellicht dat vierde, schertsenderwijze, iets « voor den knecht » genoemd. Dr P. TACK acht de spreekw. ontleend aan de verplichting voor den schipper, 3 maal op den hoorn te blazen, om den brugdraaier te verwittigen van zijn aankomst. Daar echter deze soms wat talmt om de brug te komen draaien, blaast de schipper overtolligerwijze soms wel 4 of 5 m. en zegt dan schertsend : drie voor den schipper en één (twee, drie) voor den knecht (1). Dat lijkt evenwel veel meer een toepassing van het spreekw. dan een verklaring van den oorsprong. Zie nog STOETT, n° 402 (noot 2), ook *Wdschat* op *Driemaal is scheepsrecht*, en W. DIJKSTRA, II, 397.

Vgl. *De derde streng maakt den kabel*; bij CATS : *de derde strenge houdt den kabel.*

462. ***Het zeil strijken voor iemand*** (Voor iem. onderdoen). Hgd. ***Vor einem die Segel streichen.*** Fr. ***Caler la voile.***

Op groote schepen liet men ten teeken van eerbied het zeil een weinig zakken; vandaar dat de uitdr. de beteek. kreeg van : iem. als meerdere erkennen, voor hem onderdoen. De spreekw. komt voor bij VONDEL, VAN EFFEN en anderen (z. STOETT, n° 2177). Vgl. *de vlag strijken.*

463. ***Met een nat zeil thuis komen***, of ***loopen*** (Beschonken).

Veel uitdr., betreffende het drinken en de dronkenschap zijn aan de scheepvaart ontleend; dat blijkt uit de 3 reeksen spreekw. en uitdr., welke wij daaromtrent in den *Navorscher* (zie jaargg. XLVII, 57-64, XLVIII, 40-44 en XLIX, 130-135) lieten verschijnen. Laat ik enkel nog wijzen op : *Hij is zeil*; *hij zeilt met een rif*; *hij zeilt met volle zeilen*; *hij is weer onder zeil*; *hij komt met een vol zeil t'huis*; *hij heeft zijn bramzeil bijgeheschen*; *hij laveert*; *'t roer is van 't schip*; *zijn kompas is van de pen*; *hij is over boord geraakt*; *hij heeft de boonen scheep*; *hij heeft kolen aan boord*; *hij gaat zeven voet diep*; *hij heeft zijn volle diepte*; *hij laat zijn schuitje vol loopen*, enz. Van scheepvaren en drinken schijnt men in de Nederlanden steeds veel gehouden te hebben, en de matrozen stelden — en stellen thans nog — ongetwijfeld het herbergnat boven het zeenat.

Omtrent de bovenstaande spreekwijze, zegt WINSCHOOTEN : Men was vroeger gewoon de zeilen te begieten, wanneer men in den wind op moest; ze vingen dan meer wind, zoodat het laveeren gemakkelijker ging. Daar nu een dronken man ook over de straat *laveert*, zegt men van hem, dat hij met een nat zeil loopt (2). Dr. STOETT, die deze plaats aanhaalt (n° 2179) vindt hiervan een bevestiging in het omschrift op het mondstuk van een

---

(1) *Bulletin de la Soc. pour le progrès des Etudes philolog. et histor. à Brux* (Gand, 1905, bl. 11).

(2) TUINMAN zegt in den grond nagenoeg hetzelfde.

grooten drinkhoorn van het schippersgild te Nijmegen (anno 1646), dat luidt :

Met natte seylen ist goet laveere,
Die my veel drinckt salt oock wel leeren.

Bij de voorbb. door STOETT aangehaald, voeg ik nog POIRTERS, *Masker*, 341 : « Wanneer den Man *met een nat ende vol seyl komt aengedreven*, ende de potten ende pannen, en glaesen in stukken wilt loopen. »

464. *Kraakporselein* (Zeer fijn porselein). *Kraaknet, kraakschoon, kraakzindelijk* (Uitermate net, schoon, zindelijk).

Kraakporselein diende eig. *karaakporselein* te wezen, daar het zijn naam heeft van de *karaken*, d. i. een bijzondere soort van vrachtschepen (Fr *caraque*, Spa. *carraca*), waarmede het vooral uit de Middellandsche Zee, en wel van de Balearische eilanden, werd aangevoerd (Vgl. het volg. nr). Het volk, door den klank van 't woord misleid, heeft het opgevat als *krakend*, zeer breekbaar porselein, en, naar analogie daarmee, woorden gevormd als *kraakzindelijk, kraaknet* (waarvoor men in sommige streken *krakende net* hoort, zegt V. D.). Zie VERDAM, *Mnl. Wdb.*, II, 1992 en VERC., *Etym. Wdb.*

465. *Glei*; *g(e)leierwerk*; *g(e)leiergoed;* ook *gleierswerk, gleiers* (DE BO), rondom Aalst en Dendermonde : *gleirewerk* en *geleirewerk* (Vaatwerk van fijne witte aarde met tinasch verglaasd). Fr. *Faïence.* — *Een gleipot,* waaruit Eng. *gallipot* (Pot, vat van blinkend aardewerk).

Al die woorden, zegt VERC., gaan wel terug op *galei, galeier*. Die meening vindt steun in het feit 1° dat KIL. het gleiergoed heet « verglaasd aardewerk van de Balearen, van Majorca » (dus *majolica*) ; 2° dat in den *Inventaris v Brussel* sprake is van glaswaren « *que les galées et les caraques amènent* ». en de *galeien* en *k(a)raken* vooral op de Middellandsche zee thuis behoorden ; 3° dat ook ons « kraakporselein » daarin zijn oorsprong vindt.—*Gleierwerk* of *geleierwerk* zou dus eig. zijn : *galeierswerk*, pottengoed door *galeiers*, d. i. roeiers op de galeien (z. VERDAM) aangebracht. Het wordt nog bevestigd door Fr. *faïence* = *poterie de faïence*, c. à-d. *de Faenza*, ville d'Italie d'où l'usage de cette poterie s'est répandu en France (HATZ.-DARMEST.). Ook voor VERDAM en het *Ndl. Wdb.* lijkt deze afleiding de ware te wezen ; toch blijkt het niet, zegt het *Wdb.* dat ook de *gleipotten* uit die streken afkomstig zijn.

466. *Galei.* — *Iemand tot de galeien veroordeelen* (of *verwijzen*), *naar de galeien zenden,* enz. (Iem. veroordeelen tot dwangarbeid als roeier op de galeien. Thans alleen nog in gebruik als historische term). — *Galeistraf.* Hgd. *Galeerstrafe*; Fr. *Galères*, *peine des galères. Hij zit op de galeibanken* (Ondergaat galeistraf). *Galeiboef; galeislaaf.* Hgd. *Galeerensklave:*

Eng. *Galley-slave;* Fr. *Galérien. Arbeiden als een galeislaaf* (Zwaren en onafgebroken gedwongen arbeid verrichten). *Een leven leiden* (of *hebben*) *als een galeislaaf.* (Een hard en moeitevol leven hebben). Fr. *Mener une vie de galérien.*

Galei, Oudfr. *galée*, stamt uit een Gr. woord dat kat, marter beteekent (zekere galeisoort heette in de middeleeuwen *cattus*), misschien aldus genoemd om de gelijkheid van gedaante of om eenige andere omstandigheid. — Een *galei* was eig. een lang en smal oorlogsvaartuig met laag boord, voorheen in de Middell. zee in gebruik, hoofdzakelijk ingericht om met riemen gedreven te worden, doch ook, als zeilschip, van 2 masten met latijnzeilen voorzien. De galeien waren soms 130 voet lang; ze hadden van één tot drie en vier roeibanken boven elkander, en voerden soms 200 tot 300 roeiers. In ruimere opvatting, kan men de *galeien* en soortgelijke vaartuigen beschouwen als de plaatsen, waar de personen, die men als roeiers bezigde, hetzij als slaven dienst deden (*galeislaven*), hetzij als veroordeelden dwangarbeid verrichtten (*galeiboeven*). Een *galeislaaf* wordt, bij uitbr. en in scherts ook voor *roeier* in 't alg. gebezigd (z. *Ndl. Wdb.* IV 161-163). Het gebruik van misdadigers als roeiers op de galeien te bezigen — thans door een ander stelsel van dwangarbeid vervangen — werd voor 't eerst ingevoerd door den Franschen koning Frans I.

467. *'t Is een driedekker*, of *een echte driedekker* (Een groot, zwaar vrouwspersoon).

Een driedekker is eig. een schip met drie verdekken; (oudt.) een groot oorlogsschip; bij overdracht, toegepast op een groot, zwaar vrouwspersoon, doch, ook wel op een vrouw, die niet op haar mondje gevallen is.

468. *De tramontane kwijt zijn*, of *verliezen* (Uit den koers raken, de kluts kwijt zijn). Fr. *Avoir perdu la tramontane.*

Voor de oude scheepslieden uit de Middell. zee, die het kompas niet kenden, was de noord- of poolster, de ster van over de bergen (Alpen) *trans-* of *tra'montes*, de eenige wegwijzer waarnaar zij zich 's nachts konden richten. Was die ster voor hen onzichtbaar, dan waren zij de *tramontane* en daardoor ook den koers kwijt. Vandaar fig.: in verwarring geraken, het spoor bijster zijn. — Vgl. *Loq*, II, 74, i. v *trimetra*.

469. *Een gortenteller, gortentelder* (Gierigaard, vrek; ook een Jan-Hen of keukenpiet). — Ndd. (Westf.): *Da es en rechten Güörtenteller* (ECK. 173); — in Pruisen: *Hei ös e Gröttketeller* (FRI. n° 1394). Vgl. *Hij is een erwtenteller* (WELTERS, 97, SCH. en C.-V.), *een zouttelder* (DE BO).

« Afkomstig, zegt *Wdschat*, 362, uit den tijd toen de scheepsbevelhebbers nog een hoofdgeld kregen om de manschap te voeden, en alles op 't zeerst werd uitgezuinigd, de korrels *gort* (van ouds de scheepkost)

als 't ware werden *uit-* en *toegeteld*. Overdrachtelijk op zuinige lieden toegepast. »

't Is echter eenvoudiger met het *Ndl. Wdb.* en Dr STOETT te zeggen: Een gortenteller is iem. die, letterlijk gesproken, de gortkorrels telt, dus een vrekkige, krenterige kerel; vandaar later: een man, die zich met de kleine aangelegenheden van de huishouding bemoeit, een hennetaster.

In J. VAN RIJSWIJCK's dichtstukje *Aan Louis Napoleon* (uit *Polit. Zweepslagen*, 49) leest men:

« Doch, wilt ge boxen? ga dan elders;
Op zee, bij voorbeeld, geef den djek,
Die 't lang verdiend heeft, eens wat pek;
Maar dat zijn ook geen *gortentelders*. »

D) *Onderwijs en Geneeskunde.*

470. ***Men vindt veel schoolkinderen geleerder dan hunne meesters.*** — ***Honderd schoolmeesters*** (of: ***kosters***), ***negen en negentig gekken***, of wel: ***honderd en een gekken, want er is een dubbele bij*** (H.). — ***Den schoolmeester spelen*** (Alles willen berispen en ordenen). ***Daar kan men den schoolmeester uit proeven*** (V. D.).

Herinneren aan den tijd, toen er nog geen gemeentescholen bestonden, en het onderwijs doorgaans nog in handen was van kreupelen en verminkten, zonder de minste bekwaamheid, doch die geen ander middel van bestaan hadden. En hunne verwaandheid was natuurlijk geëvenredigd aan hunne onwetendheid, immers, holle vaten klinken het hardst. Vandaar nog heden: *schoolmeesterachtigheid*, *schoolmeesterwijsheid* = verwaandheid, waanwijsheid; *schoolmeesterstoon* = hooge toon — De tijden zijn gelukkiglijk veranderd, al zijn die uitdr. gebleven.

471. ***De plak voeren*** (De baas ergens zijn). ***Hij staat onder de plak van zijn vrouw*** (Zij is hem de baas). ***Onder de plak zitten*** (Niet veel durven uithalen). ***Iem. onder de plak houden.*** (In bedwang). ***Aan de plak ontgroeid zijn*** (Te groot geworden om nog met klappen geregeerd te worden; *ook:* vrijer, vrijpostig geworden zijn). ***Er de plak opleggen*** (Kastijden). — Fr. ***Tenir la férule. Donner de la férule (à un écolier). Etre sous la férule de qn.***(1)

Voorheen heerschte de « schoolmeester » — *de Dionijs van 't dorp*, zooals Bilderdijk zegt — als een tyran over zijne leerlingen:

De schoolvoogd voor wiens plak de boersche landjeugd beeft.

(1) Een Brusselsch dagblad noemde onlangs de Duitsche onderwijzers: « Ces messieurs de la férule. »

Van Dale beschrijft die *plak* als een breede, dunne liniaal. De *férule* der Franschen was, volgens Hatzf.-Darmest., een « palette de bois ou de cuir employée dans certaines écoles pour frapper dans la main des écoliers en faute.(1) » Naast de eigenl. plak gebruikte men ook het berkenrijs als strafwerktuig : « Hedensdaeghs, zegt Dodonæus,(2) plegen in dese landen de Schoolmeesters ende de ouders hun ionge kinderen oft leerlinghen met dese Berckenrijsen te dreygen ende in ontsagh te houden. » En Bilderdijk, in navolging van Delille (*l'Homme des champs*) bezong den schoolmeester aldus :

De berk ligt nevens hem; die roê, wier vreeslijk knellen,
Den moedwil, met één wenk, den teugel weet te stellen,
Der traagheid sporen geeft, 't ontzag in werking houdt,
En d'eiselijken plak als naasten buur beschouwt.

In een oud kinderrijmpje is de plak een palmstok :

Meester greep zijn palmstok
En sloeg er Joosje mee op zijn kop.(3)

Op sommige scholen sloeg men met bullepezen en riemen.

472. *Gard, garde* (Eig. een bosje rijshout, vroeger tot kastijding van kinderen gebezigd. — V. D.).(4) *Plak en gard ontwassen zijn* (Een schoolmeesterlijke leiding kunnen ontberen). *Hij moet de gard nog hebben* (Hij moet nog onder de plak, onder opzicht staan). — De *gard* bet. inzonderheid de roede, die op Sinterklaas-avond aan ondeugende kinderen, in plaats van lekkernijen, uit naam van den heilige gegeven wordt : « Pas op, of Sinterklaas komt met de gard. » *De gard krijgen, verdienen* (Straf krijgen of verdienen, wegens slecht gedrag. — V. D.).

De straf der roede was strenger dan die der plak, zegt Schotel (*Holl. Huisg.*, 82.) « Op sommige scholen werd met bullepezen en riemen geslagen, op de binnenplaatsen van andere, vooral van wees en armscholen, vond men geeselpalen, waaraan jongens en meisjes gegeeseld werden. »

473. *Iem. ooren aannaaien* (Hem om zoo te zeggen tot een ezel maken, zoodat hij zich licht om den tuin laat leiden;

(1) Versta : ten huidigen dage nog aldus in gebruik « dans certaines écoles »

(2) *Cruydt-boeck*, t' Antwerpen, 1644, bl. 1313a.

(3) Boekenoogen, *Rijmen*, 31; *Volksk.* XIII. 189.

(4) Volgens het *Ndl. Wdb.* IV. 283, is *gard* = 1. Eig. roede, inz. als strafwerktuig, in tweeërlei opvatting : *a*) tuchtroede; *b*) de roede of twijg, waarmede gegeeseld wordt

iem iets wijsmaken). In Zuid.-Nedl. gemeenl. : *Iem. iets aan zijn ooren naaien* (*Ndl. Wdb.*, XI, 38). *Ik laat mij geen ooren aannaaien* (Ik laat me niet voor den gek houden).

Eertijds, wanneer een leerling op school zich al te dom toonde, werden hem als straf een paar ezelsooren opgezet. SART.-SCHREV. spreekwdb, waarvan de 1e uitg. opklimt tot 1561, kent de spreekw. in den hierboven aangehaalden vorm : pr. VI, 11. *Ooren aen naeyen*, en pr. IV. 18. *Ghy naeyt my ooren aen.* Evenzoo in de nog oudere *Adagia* van GHEURTZ, dagteekenend van 1552 : *Hy nayt hem ooren aen.* Bij hun tijdgenoot MARNIX heet zulks *iem een paar ooren aannaaien*, zooals blijkt uit deze plaats uit zijn *Byenkorf*, 149 b : « Daer na sullen de Ketters M. Gentiano noch een paer Ooren wel aennaeyen, dewijle hy niet ghemerckt en heeft, dat hy hier tegen sich selven ende teghen onse L. Moeder de Heylighe Kercke spreeckt » Ook in *Veelderh. geneuchl. Dichten* vind ik bl. 42 : *En naeyen ons noch eenen paer ooren aen*, — en bl. 58 weer gewijzigd : Maer den Paep had den Boer *aenghenaeyt twee ooren.* »

Ofschoon nu TUINMAN het besproken schoolgebruik vermeldt als reeds tot het verleden behoorend (« gelijk in kinderschoolen, tot straffe van botterikken wel plagt te geschieden »), is het integendeel wel zeker dat het opzetten van ezelsooren als strafmiddel in menige school tot in de laatste halve eeuw heeft voortbestaan; ja, mij is persoonlijk een school bekend waar men weinige jaren geleden daarvan nog gebruik maakte. Vgl. ons : *Hij is een advocaat met lange ooren* (= een ezel. — Joos, 78).

474. *De ezelsbank* (Het schandbankje, waarop de luie en domme leerlingen, nog in 't begin der vorige eeuw, gezet werden. — A.).

475. *Piskijker* (Arts die voorgeeft uit de pis de ziekte te onderkennen). *Hij is met dat water wel eens meer voor den dokter geweest* (Eig. die ziekte heeft hij al meer gehad, dat zelfde geval heeft hij al meer ondervonden; hij heeft daar ervaring van). Bij MOLEMA : *Al voaker mit dat woater veur dokter west hebben.*

Een herinnering aan den tijd, toen de dokter veelal den aard der ziekte opmaakte uit de urine. — De oude *piskijker*, in de middeleeuwen *kijcpisse* genaamd, en thans nog hier en daar te vinden, heet in onze gewesten *pisbeziener* (R. en C.-V.); ook BREDERO spreekt in zijn *Symen sonder Soeticheit*, vs. 20, van « Doctor Jan de *pis besiër.* » In een oud versje heet hij *een kijker met een P*, en waar HUYGENS in zijn Zedeprint « Een onwetend medicijn » noemt *een Raetseer met een P*, had hij wellicht daarop het oog. — Ook nog *waterdoktoor* en *watermeester* worden in Vlaanderen veel gebruikt voor piskijker. In zijn *Huwelijcx-Fuyck* noemt

Cats hem « de Medicijn met den urinael. » (Zie STOETT, n° 2100 en *Taal en Lett.*, III, 169).

476. *Hij liegt* (of *kan liegen*) *gelijk een tandentrekker* (Hij is een aartsleugenaar. — J. en A.).

Het tandentrekken was vroeger bijna uitsluitend het werk van rondreizende kwakzalvers, die bij het lichtgeloovige publiek de grofste leugens wisten te doen ingang vinden, en zoo hun dwaze geneesmiddeltjes aan den man brachten. Dr STOETT denkt dat deze spreekw., die in Noord.-Nedl. onbekend is, wel een vertaling zal zijn van het Fr. *Mentir comme un arracheur de dents* (1). Op grond van onze synon. Vlaamsche uitdr. *liegen gelijk een kwakzalver*, of *gelijk een beurzesnijer*, durf ik dat echter betwijfelen.

(1) Uit een persoonlijk schrijven, waarvoor ik hem hier van harte dank.

P) ANDERE OUDE GEBRUIKEN, ZEDEN EN TOESTANDEN.

477. ***Ga met de knikkers spelen;*** of : ***Zwijg en ga eerst nog wat met de knikkelen spelen*** (Gezeid tot een onnoozelaar of een melkbaard, dien men wenscht te verwijderen, omdat zijn aanwezigheid den spreker of het gezelschap hindert of ontstemt). ***Loop knikkeren*** (HARR. III, 37).

De XIXe eeuw was een eeuw van grooten vooruitgang op allerlei gebied, doch niet altoos ten goede. Heden ziet men kleine jongens van 9 à 10 j. oud, met een cigarette of een pijp in den mond, de straten doorkruisen, en, pas na hunne eerste communie, in de eene of andere herberg een glas bier of een borrel gaan drinken Vroeger, 60 à 70 j. geleden, durfde geen jongeling een herberg binnengaan, eer hij geloot had voor de militie. Elke deftige herbergier had op zijn schenktafel een glas met knikkers te zijner beschikking; waagde het een jonge gast, al was hij ook 17 à 18 j. oud, drank te komen vragen, zoo stak de baas hem dadelijk eenige knikkers in de hand en stuurde hem dan, met bovenstaande compliment, de deur uit. — Aldus in 't L. v. Aalst en ook wel op nog andere plaatsen, b. v. in het Doornijksche, zooals blijkt uit deze uitdr., die er thans nog gebruikt wordt, als synon. van « zich van iem. ontmaken » : *Invèyer quéqu'un jouer à qu'nèque* (1). Dat Waalsche *qu(é)nèque* is blijkbaar een vervorming van ons Ndl. : *knikker*.

In Holl.-Limburg schijnt dit gebruik nog niet geheel verdwenen; zoo schrijft WELTERS, bl. 93 : « *Hij heeft eene kaas-boterham getregen* (is met niets afgescheept). Op de dorpen krijgen de jongens die te jong naar de herberg gaan, en bier of jenever bestellen, eenen boterham van den kastelein; te Venloo een glas knikkers of een glas melk. »

Vgl. STOETT, nº 1233.

478. ***Ergens een speldje bij steken*** (Er niet meer over praten). Bij MOLEMA (Groningen) : ***D'r'n stikje bie steken.*** — Ndd. :

---

(1) DEJARDIN, *Dict. d. Spots wallons*, nº 278.

Dar will ik di en Stikken bi steken (EICH., n° 1843); in Holstein : *Da wil ik en Sticken bistêken* (ECK., bl. 503).

Ontleend aan de vroegere gewoonte van sommige lezers om door het steken van een speld de plaats aan te wijzen, waar ze voorloopig hunne lezing gestaakt hadden.

Vgl. *Kapittelstok* (V. D.).

Komt reeds voor bij GHEURTZ (in 1552), in dezen vorm : *Daer steeck ick een spelt.* TUINMAN heeft : *Ik steek daar een speld by.*

479. ***Met een roode letter in den almanak (aangeteekend) staan*** (Als een heilige vereerd, of wel — in 't algemeen — hooggeschat worden. — *Ndl. Wdb.*) Friesch : *Hy kriget in reade letter yn 't almenak* (W. D. II, 281). Bij TUINMAN, I, 22 : *Hy zal geen roode letter in den Almanach krijgen.* Vgl. SART.-SCHREV., pr. IX, 5 : *Ghy zijt niet heylich, niet kostelijck.* Hgd. *Einen Tag im Kalender rot anstreichen.* Eng. *Red-letterday*, gelukkige dag, feestdag.

Herinnert aan het vroegere, nog niet gansch uitgestorven gebruik om in de almanakken de voorname heilige dagen aan te wijzen door een roode letter. Dat gebruik blijkt reeds uit den titel van een der alleroudste en allerzeldzaamste Ndl. almanakken, gedrukt te 's Hertogenbosch in 1587 (1). Mijn goede vriend, de heer R. VANDEN BERGHE, de uitstekende Gentsche bibliograaf, de knappe medewerker van den hooggeleerden hoofdbibliothecaris, Dr. FERD. VANDER HAEGHEN, aan de *Bibliotheca Belgica*, — mijn goede vriend heeft met zijn gewone welwillendheid den titel voor mij afgeschreven, waarvoor ik hem hier hartelijk dank zeg. Die titel luidt : *Den kalengier naeder usantien des bisdo ns van Ludick inden welcken, behalven der sonnen opganck ende onderganck, oeck staen getekent der nienwen manen coniunctien metten qul len getalle voir die daghen des selven kalengiers het welck hier voirmaels in allen anderen kalengier verlopen was tot vijf daghen toe. Ende die heylighe daghen diemen doer insettinghen ende geboden des moirss. bisdoms schuldich is te vieren. syn int root ghesel, mer die andere daghen die niet ghebolen en syn, mer doer devotie ende oude ghewoente van den ghemeynen volcke gheviert worden tot middach toe ofte gheheel syn ghetekent aldus* ☙ ¶ *Gheprent Tsartoghen* (sic) *Bossche* (2) *bij mij Gherart vander Hatart... Anno* 1587.

De « niet gheboden heylighe daghen » waarvan hier sprake is, zijn de volgende : *Januari* 17, St. Antonius; 20, St. Fabiaan en St. Sebastiaan; *Mei* 6, St. Jan in de Olie; *Juli* 23, de H. Moeder Anna; *Augustus* 16,

(1) Het eenig bekende ex. daarvan behoort aan de boekerij der Gentsche hoogeschool.

(2) 's Hertogenbosch maakte destijds deel uit van het bisdom Luik.

St. Arnoldus en St. Rochus; *November* 2, Allerzielen; 21, O. L. V. Presentatie; *December* 4, Ste. Barbara.

Ik wijs nog op dit gezegde van BREDERS, waarop mijn vriend Dr. M. SABBE mijn aandacht vestigde : « Ick sou het met een *roo letter* in den almanak laten setten voor een mirakel », en op PAULI, *Schimpf u. Ernst*, n° 385, waar van een feestdag gezeid wordt : « Er steht in allen Büchern *roth geschrieben* und ist gar ein gross Fest ».

Nu hier sprake is van almanakken, denk ik terloops nog te mogen wijzen op de spreekw. : *(Een) almanak, (een) leugenzak* (« Antw. Idiot » van C.-V. : *Almanakken zijn leugenzakken*) ; — *De almanak en de courant Brengen de leugens in het land*; — *Hij liegt als een almanak*, zinspelend op de leugenachtige « prognosticatiën » of voorspellingen vooral omtrent het weder, die men in de vroegere kalenders (op naam van een Nostradamus, een Mathieu Laensbergh (1), enz.) kon aantreffen en die thans nog, ofschoon veel minder, in zwang zijn. De in Vlaanderen best bekende almanak, nog op die oude leest geschoeid, is die van Snoeck (Gent) zoodat ik meer dan eens hoorde zeggen, wanneer iemand een tastbare leugen uitkraamde : « *Da's een uit d'n allemenek va' Snoeck.* » Het *Almanach, Logenzak* komt voor in POIRTERS' *Masker*, 22.

Zie nog STOETT, n° 1670,

480. *Dat is 'et haakie, daar de kluw an hangt* (Dat is de hoofdzaak. — BOE.).

« Vroeger hing men het brei-tuigje met een zilveren haak aan het schort. Vgl. de ook aan de Zaan bekende zegsw. : *Dat is het haakje, daar de kan aan hangt.* » (BOE.) Bij HARR. vindt men : *Het is een regt haakje, om een kannetje aan te hangen.*

481. *Een beurzensnij(d)er* (Zakkenroller). — Hgd. *Beutelschneider*. Fr. *Coupeur de bourse.* — *Beu(r)zesnij'en; iem. zijn beu(r)ze snij'en.*

Herinnering aan den tijd, toen de beurs (geldtasch) met een bandje of koord aan den gordel hing. De gauwdief, die behendig genoeg was om iemands beurs af te snijden, en zoo den inhoud er van in zijn eigen zak te spelen, was werkelijk een beurze(n)snijder. In den letterlijken zin gesproken, zijn er thans geen beurzensnijders meer. In het Mnl. *borsesnider, boerssnider, bursesnider* (VERDAM, I, 1383); in 't L. v. Aalst : *bezzesnij'r.* — Op het beurzesnijden stond eertijds geeseling en verbanning; aldus in de *Kronyk van Brugge*, van 't jaar 1477 tot 1491 (bij DE Bo) : « Ghegeeselt een *beursesnyder* ende 6 jaer ghebannen up de galge. »

Vgl. HARR. : *De gierigaard is doof aan den kant, waar de beurs hangt;* TUINMAN, I, 160 : *Men kraauwt hem aan de zijde, daar de beurs hangt.*

---

(1) De wijdvermaarde Luiksche *Almanach* van *maitre Mathieu Laensbergh*, mathématicien, verschijnt thans nog en is zijn 281e jaar ingetreden. Iem., die iets van weerkunde kent, heet nog heden te Luik : *Un Mathieu Laensbergh.*

482 *Iem. een bril* (of *een pen*) *op den neus zetten* (Hem onder handen nemen, ten einde hem daardoor te beletten zich verder in woord of daad te buiten te gaan; hem een beletsel in den weg leggen en zoo zijn plannen verijdelen, hem een poets bakken of een lesje geven. — *Ndl. Wdb.*). *Iem. een bril opzetten* (Iem. botzetten, beschaamd maken. — SCH.).

Ziehier hoe Dr MULLER (*Ndl. Wdb.* i. v. *bril*) die zegswijze verklaart.

Een goede *bril* bezit de eigenschap het gebrekkig gezicht te verscherpen; vandaar: *Zijn* (*besten*) *bril opzetten*. Doch, hij bezit ook de eigenschap de dingen anders te doen zien (grooter of kleiner) dan zij zijn of zich aan de oogen voordoen; schijnbaar misleidt hij dus het oog; vandaar: *Elk ziet door zijn eigen bril; door een gekleurden bril zien; iem. een bril op den neus zetten* = hem een bepaalde beschouwing opdringen, hem de zaken in een veelal gunstiger licht laten zien (en daardoor misleiden), enz.

Nu, de ouderwetsche *brillen* die, zonder veeren achter de ooren, alleen op den neus steunden, waren echter ook tevens een soort van klem of knip op den neus (vgl. benamingen als *knijpbril, knijper*, Fr. *pince-nez*, Hgd. *Zwicker*). In verband met de hooger genoemde eigenschap, soms misschien ook in woordspeling met de beteek. *brilpraam*: een houtje met een touwen lus er aan, waartusschen men den den neus en de bovenlip van een onhandelbaar paard klemt (1) — gaf dit aanleiding tot het gebruik van *bril* in allerlei gevallen, waarin men wilde uitdrukken dat iem. door een ander hetzij met geweld bedwongen, hetzij met list, door een valsche voorstelling misleid, gefopt, hetzij ook tot beter inzicht gebracht werd, in allen gevalle 't onderspit dolf, schade en schande leed, in 't nauw gebracht werd, een lesje kreeg, enz. Vgl. dergelijke beeldspraak in *breidelen, ringel*(*oor*)*en, beethebben, door den neus boren, bij den neus leiden*, enz.

Vandaar bet. *Imand een bril op den neus setten* bij TUINM.: hem breidelen, hem kwellen. Als passief daarvan: *een bril op den neus krijgen*. Ik herinner hier nog even aan het gezegde, dat bij de inneming van Den Briel (1e April 1572), « Alva een bril op den neus gezet was », weinig later aldus gewijzigd:

Op den eersten April Verloor Alva zijn bril (Zie boven ons n° 374, bl. 181). Zie verder nog *Ndb. Wdb.*, III, kol. 1391-1398, op *brillen*.

483. *Aap* (Opgespaarde geldsom, zorgvuldig bewaarde schat). *Hij heeft den aap beet, binnen, thuis, weg* (Hij is in 't bezit van het geld). *De aap is gevlogen* (Het geld is zoek). *Den aap* (of *den hond*) *vlooien* (Het varken slachten, de geldsom nauwkeurig tellen. — VERDAM) (2). — Vgl. *Hij heeft een*

---

(1) In de hoefsmederij.

(2) In het Leidsch *Tijdschr. van Ndl. Taal- en Letterk.* XII, 142-143. Voor Dr. STOETT (ald., bl. 252) is *den aap vlooien* = de som stelen.

dikken hond op zijde liggen (Een groote beurs geld. — SCH.). *Zijnen hond loslaten* (Zijn geld voor den dag halen. — A. en R.).

De beteek. *aap* = opgespaarde geldsom (1) « schijnt hieruit te verklaren, zegt het *Ndl. Wdb.*, I, 527, dat men vroeger wel eens steenen beeldjes in den vorm van apen bezigde, om er geld in weg te bergen, gelijk men nog b. v. de steenen varkens voor spaarpotten kent. De *aap* werd aldus de naam van den spaarpot, en, bij overdracht, van den inhoud daarvan, de *spaarpenningen*, het opgespaarde *geld*. Ook het Fr. *magot* vereenigt de drie beteekenissen. Eigenlijk eene soort van *aap*, wordt het ook van allerlei koddige en snaaksche porseleinen of steenen *beeldjes* gezegd, en overdrachtelijk voor opgespaard en weggelegd *geld* genomen : iets dat hier te eerder geschieden kon om de woordspeling, die voor de hand lag, met het Oudfr. *magaut*, Mlat. *magaldus*, d. i. een zak, bedel- of geldzak. »

Daarop zijn echter twee aanmerkingen te maken. Vooreerst, het bewijs ontbreekt tot hiertoe, verklaren Prof. VERDAM (*Tijdschr.*, XII, 143) en Dr. STOETT, n° 29, dat er spaarpotten in den vorm van apen (2) bestaan hebben, zooals er thans bestaan in den vorm van varkens Bovendien maken de tegenwoordige Fransche philologen onderscheid tusschen *magot* = argent serré, mis en réserve, en — *magot* = 1. gros singe à taille ramasée ; 2. homme très laid ; 3. figurine trapue en porcelaine, en jade, etc. fabriquée d'abord en Chine, au Japon. — Het eerste *magot* is een verbastering van *mugot*, onder invloed van het Oudfr. *magaut*, ouder nog *macaut* (tasch, beurs) ; het tweede *magot* schijnt de Bijbelsche eigennaam *Magog* te wezen (3).

De verklaring van Dr STOETT lijkt me daarom waarschijnlijker. Hij vermoedt dat het nw. aap de beteek. *geld* ontleend heeft aan de 17de-eeuwsche spreekw. : *Ze zien op geen aap, die uit Oost-Indien komen* (4) = « voor iem. die uit Indië komt, komt het op een aap niet aan, — doch overdrachtelijk : wie overvloed bezit, kan wel wat missen, die in het veen zit, ziet op geen turfje ; hij die *geld* heeft, is niet karig. Ten gevolge van de bepaalde toepassing, welke van deze spreekw. gemaakt werd, heeft *aap* de beteek. van *geld* daaraan ontleend, zooals blijkt uit den naam « ronde apen » voor ronde schijven, geld » (4).

Nu, als eenmaal *aap* = *beurs*, *spaarpot*, gebruikt werd, kon er licht een ander dier, b. v. een hond van gemaakt worden, te eer, zegt Prof. VERDAM, omdat men daaraan het denkbeeld van trouwe bewaking of bewaring ver-

---

(1) Die beteek. komt reeds voor bij WINSCHOOTEN, in zijn *Seeman* van 1681. *Hond*, in die zelfde beteek., vindt men bij KIL. ; Dr MULLER wijst een nog oudere plaats aan, nl. in een klucht *van den jongen Jacke*, Antw. 1528. (*Tijdschr.* XII, 149).

(2) Van *aap* of *hond*, zegt Prof. VERDAM.

(3) HATZFELD-DARMESTETER.

(4) *De gewaande Weuwenaar met het bedroge kermiskind*, blyspel.

binden kon. Zoo ontstond naast de uitdr. *den aap vlooien*, de synon. *den hond vlooien* (aldus o. a. bij POIRTERS, *Masker*, 171). Hij acht het ook mogelijk dat *hond* in dien zin ouder is dan *aap*, en dat het volksvernuft er een aap van gemaakt heeft (1). Dr. STOETT denkt echter dat *hond* hier niet beantwoordt aan Lat. *canis*, maar wel aan Oudhgd. *hunda*, Mhgd. *gehünde* = *roof, buit*. In dezen zin schijnt *hond* gebruikelijk geweest te zijn tot in de 18e eeuw, en dialectisch kent men het thans nog in het Duitsch. Men denke er aan dat honden (ook slangen en draken) eertijds beschouwd werden als bewakers van onderaardsche schatten. In dergelijke uitdrukk. zouden dienvolgens *aap* en *hond* met elkander niets hebben uit te staan, en *aap* hoefde dus ook niet door *hond* vervangen te worden. Later, toen dit *hond* (= schat) aan 't verouderen was, heeft men het verward met *hond* (= dier, canis); deze laatste beteek. heeft het b. v. in de boven aangehaalde spreekw.: *hij heeft een dikken hond op zijde liggen*, en in *zijnen hond loslaten* (2).

Ik voeg er nog bij dat, volgens STOETT, *hond* (= schat) heel wat ouder is dan aap. In de laatste eeuw hebben hond en aap beide plaats moeten maken voor het varken, en is de uitdr. *hond* of *aap vlooien* geworden: *het varken slachten*. In Zeeuwsch-Vlaand. zegt men echter ook nog: *den aap luizen* (*Tijdschr*. XII, 143 en 252).

484. *Dat kan niet door den beugel* (Dat kan er niet door, het kan niet geduld worden).

Ook omtrent deze zegswijze zijn de geleerden het nog oneens. De meesten denken aan *beugel* (Mnl. *bogel, buegel*) = ijzeren ring, poort, waardoor men bij zekere spelen den bal moet slaan. Ontleend aan het spel, zegt Prof. VERDAM (*Mnl. Wdb*. I. 1349), dat veel overeenkomst had met ons kolven en dat *bogelen* of *bogelslaen* geheeten werd. Ook Dr STOETT (n° 194) gaf aanvankelijk de voorkeur aan dergelijke verklaring. Sommigen denken aan de weverij, aan het beurtelings rechts en links voortschieten der schietspoelen tusschen ijzeren *beugels*; doch, dat de uitdr. aan dat bedrijf zou ontleend zijn, staat niet vast, zegt Dr KLUYVER (*Ndl. Wdb*. II, 2267). Weer anderen (*Taal en Lett*., I, 62; *Wdschat*, 76) denken aan *beugel* = houten of ijzeren ring, als maat voor een omtrek, inzonderheid van den buik van vaten, en vandaar ook *maat* in ruimeren zin. Zij steunen hierbij op oude politie-verordeningen, waarbij het verboden werd honden te houden, die niet door een bepaalden ring gehaald konden worden. Zoo vermeldt *De oude Tijd* (1872, bl. 191), naar aanleiding van de « hondenslagers », dat de Amsterdamsche « Heeren van den Gherechte » eens lieten afkondigen dat het wel of niet schadelijk zijn van de honden zou afhangen van 't feit of ze wel of niet door een « ringe deser stede passeren » konden en dat 't de zaak der « hondeslagers » zou zijn, die keuring van honden te doen en een bewijs daarvan tegen betaling van

(1) *Tijdschr*. XII, 143.
(2) *Tijdschr*. XII, 251 vlgg.

een stuiver af te geven. En volgens gemelde afkondiging moesten de bekeurde honden die « *niet door den beugel konden* » binnen 8 dagen op de kaai van Montalbaan (tegenwoordig de Oude-Schans) afgemaakt en begraven worden(1).

De heer Cramer (*Taal en Lett.*, I. 62), vestigde ook de aandacht op de *Westfriesche stadrechten*, waarin bepalingen voorkomen als de volgende : « Soo en moeter niemant honden houden, uutghenomen cleyne honden die door een voetyzer van een zadel moghen, » elders : « niet groter (honden) te houden, dan die doer den *boghel* moghen ; » elders nog : « honden sijn verboden, uutgheseyt dat doer den rinck mach. » Dit of een dergelijk gebruik van *beugels*, zegt Dr Kluyver, schijnt wel tot de hier behandelde spreekwijze(n) aanleiding te hebben gegeven.

Martinet (*Vaderl. Spreekw.*, 1796) zoekt den oorsprong in de hier en daar heerschende gewoonte om een brood door een beugel te halen, ten einde zich te vergewissen of het de juiste grootte had.

Nu, Dr Stoett, eerst een andere meening toegedaan, acht het thans waarschijnlijkst dat we moeten denken aan den beugel die als maat dienst deed. Ook voor ons heeft die zienswijze meest grond.

De uitdr. komt bij onze schijvers dikwijls voor; aldus o. a. in Bredero's *Moortje*, vs. 685 (ed. Oudemans) : *dat mach niet door de bueghel ;* bij Van Effen (*Spect.*) : *dat kan immers niet door den beugel* (z. verder *Ndl. Wdb.* en Dr Stoett).

Ik vestig nog de aandacht op de boven genoemde *hondeslagers* ; volgens *Wdschat*, 440, waren deze : 1) Stedelijke beambten, aangesteld om de losloopende onbeheerde honden dood te slaan ; ofwel, 2) kerkelijke dienaars die, door middel van een zweep, gedurende den dienst de honden buiten de kerk moesten houden. — Uit het bovenstaande blijkt evenwel, dat de attributies der stedelijke « hondeslagers » soms wel eenige uitbreiding ontvingen.

485. ***Iem. in de belle slaan*** (Met een bel, of in de nieuwsbladen, of anderszins doen afkondigen dat iem. onbekwaam is tot koopen en verkoopen, enz. — D. B.). ***In de belle zijn, liggen, hangen, komen*** (Openbaar te koop zijn, bieden, komen. — D. B.). ***Iets (doen) uitbellen*** (Door den belleman iets bekend maken; fig. overal vertellen. — A., Sch., R., C.-V. en V. D.). ***Belleman***(2) (Omroeper. — Bijna alg. in Vl.-België; ook bij Hœufft). ***Uitbeller*** (In Limb. en soms te Leuven. — Sch.).

Vroeger maakte de omroeper of *belleman* gebruik van de bel niet

(1) Aangehaald door Dr Nauta in *Noord en Zuid*, XXIII, 52.

(2) Ook bij Verdam, *Mnl. Wdb.* Hœufft spreekt ook nog van den *stads klinker*.

alleen om gewone zaken te *cundighen*, maar blijkens de costumen van Gent, Oudenaarde, Veurne, enz. had die bekendmaking *metter bellen* ook plaats voor de « vooghdyen van overjaereghe weezen, » en voor doorbrengers, wien het beheer over hun eigen goed werd ontnomen. Vandaar, bij overdracht, de uitdr. *in de belle* en *uit de belle* voor « al of niet onder curateele.(1) »

Daaraan herinnert het thans nog in West-Vlaand. gebruikte : *Iem. in de belle slaan*, waar ook het oude *uitbellen* van openbare veilingen nog voortleeft in de uitdr. *in de belle zijn, liggen, hangen* of *komen*.

Terwijl in Holland, vooral te Amsterdam, bij *bekkenslag* de veiling van iets wordt aangekondigd (vandaar : *aan het bekken zijn* of *verkocht worden* = in openbare veiling zijn)(2), geschiedt zulks in het Vlaamsche land en zelfs hier en daar in N.-Brab., nog door den stedelijken, reeds in de middeleeuwen bekenden *belleman*, welk ambt op den buiten door den veldwachter wordt waargenomen. Te Aalst gaat de « belleman » uitbellen, wanneer er « visch in de mijn » is; te Denderleeuw, wanneer er b. v. een schip met wit zand is aangekomen, waardoor de inwoners dien dag in de gelegenheid worden gesteld tegen een goedkoopen prijs den noodigen voorraad te gaan opdoen, want reeds den volgenden dag vaart het schip naar een naburige gemeente. Tot vóór enkele jaren kondigde men op het platteland met de belle of met den hoorn aan,(3) wanneer een boer een al of niet verongelukte koe « uitkapte » en « aan nen heel civielen prijs » uitverkocht. De veeverzekeringen hebben dat overbodig gemaakt. In Haspengouw doet men door den *belleman* bekend maken wat verloren is en waar het kan besteld worden, en volgens Hœufft vindt men dat gebruik ook te Bergen-op-Zoom. Evenzoo worden te Oostende (door den « klinker ») en te Nieuwpoort (door den politieagent) verkoopen en verliezen « uitgeklonken. » — Voor zaken van alg. belang, die vanwege het stadsbestuur worden uitgebeld, schelt de Antwerpsche belleman lang aaneen. Vandaar : *'k zal het met de lange bel doen uitbellen* = het overal bekend maken (C.-V.) — Vgl. Stoett, n° 1010 : *iets aan de (groote) klok* (of *aan 't klokzeel*) *hangen*, alsook *ommebellen* (*Mnl. Wdb.*), en *ombellen* en *omklinken* (*Ndl. Wdb.*).

486. *Nen hazepoot aan de deur hebben* (Eig. een bel aan de huisdeur hangen hebben; fig. huishouden met gesloten deur, d. i. zijn schaapjes op het droge hebben, rijk genoeg zijn om te kunnen rentenieren. — A.).

Herinnert aan den tijd, toen enkel de rijke menschen een huisbel hadden; het handvatsel waarmede men trok, was toen meestal een

---

(1) Zie *Ndl. Wdb.*, II, 1655, *Mnl. Wdb.* I, 857, *Belg. Museum*, X, 112 en De Bo's *Idiot.*, 90.

(2) Dr Kluyver in *Ndl. Wdb.*, II, 1588.

(3) Te 's Hertogenbosch is ook de trompet in gebruik, zegt Hœufft, 47; in Holland slaat de stadsomroeper op een bekken.

hazepoot. Eertijds zei men te Aalst : « *Als een Dendermondenaar* 1200 *gulden renten heeft, hangt hij 'nen hazepoot aan de deur,* » en daarom schreef de dichter Pr. van Duyse, schertsenderwijze, aan 't adres zijner stadgenooten :

« Sier, zoo uw inkomst is van honderd ponden groot,
Uw straks gesloten deur met eenen hazepoot.(1) »

In de *Bottientjes* van K. De Clercq(2) (Flandria's Novellen-bibliotheek, nr 16) leest men, bl. 6 : « Door de fortuin begunstigd, genoot hij na tien jaren werkens het onuitsprekelijk geluk eenen hazepoot aan zijne bel te mogen hangen en zijnen naam op de lijst der kiesbaren voor den Senaat te zien prijken. » Mag men hieruit afleiden dat destijds de halve rijken wel een huisbel hadden, doch zonder hazepoot, en dat het gebruik slechts aan diegenen een hazepoot toekende, die een groot fortuin bezaten? Heden is het andersom, en alleen aan burgershuizen ziet men soms nog den oudmodischen hazepoot hangen; de rijken versmaden hem. Doch, bij 't volk hoort men nog dikwijls zeggen : « Ware ik rijk, ik hing nen hazepoot aan mijn deur. » In het Walenland, o. a. te Rœulx, is de beltrekker niet zelden een hertepoot.(3)

487. *Een sleeper* (Voerman bij een toe- of vrachtslede. — V. D.).

Volgens Prof. Verdam (*Gesch.*², bl. 278), wordt een stalhouder te Amsterdam nog steeds een *sleeper* genoemd, naar de nog voor eenige tientallen jaren aldaar gebruikelijke rijtuigen zonder wielen, welke « sleden » of « toe-sleden » genoemd werden, en nu reeds zelve naar het museum van oudheden zijn verhuisd.

Vooral voor kinderen en oude dames was zulk een koets zonder wielen, wegens het gemak van in- en uitstappen, een zeer geschikt vervoermiddel. De *sleeper*, d. i. de voerman, liep naast de slede. « Immers, een oude keur bevatte de bepaling, dat de voerman, die niet jonger mocht zijn dan 21 j. en geen tabak rooken mocht, niet mocht staan of zitten op de sleê. Slechts in enkele bijzondere gevallen duldde de vaderlijke Magistraat daar een uitzondering op.(4) »

488. *Een smeerlap* (1. Lap met smeer of vet bestreken, waarvan de sleepers zich onder de sleden bedienden; 2. smerig mensch; 3. onzedelijk, eerloos mensch).

Het onfatsoenlijke woord *smeerlap*, thans nog alleen gebruikt in de beteek. « smeerpoes » (in lichamelijk of zedelijk opzicht) was oorspronkelijk, naar Verdam en Laurillard ons meedeelen, niets anders dan een

---

(1) De Raadt, *Les Sobriquets*, 237 vlg.

(2) Voor 't eerst verschenen in den Gentschen studentenalmanak van *'t Zal wel Gaan* voor 1854.

(3) *Volkskunde*, XVIII. 10.

(4) Laurillard, *Vlechtwerk*, 214.

met vet verzadigde lap dien de sleeper aan een touw in de hand droeg, en waar hij nu en dan de slede overheen liet loopen. Aldus werd de sleê gesmeerd, en het stooten op oneffenheden in de straat voorkomen.

489. *De kroon spannen* (Boven anderen uitmunten, de eerste zijn in eer of aanzien). *Dat spant de kroon* (Overtreft alles).

Een goede verklaring er van kan men vinden bij VERDAM, *Mnl. Wdb.*, III, kol. 2129-2131. In het Mnl. is *spannen* o. a. = binden, vastmaken, en *crone* = krans, als hoofdsieraad. Dat *kroon* ook thans nog *krans* bet., blijkt uit *eikenkroon, burgerkroon, eerekroon, zegekroon*; men denke nog aan de *pinksterkronen*, die in 't L. van Aalst op St. Pietersdag (29 Juni) worden vervaardigd, en aan het zoogenaamde « *kronen* » bij huwelijksfeesten, d. i. het versieren met bloemkransen en groen (z. *Volksk*, XIV, 53). Wie een krans of kroon, — 't zinnebeeld van iemands meerderheid, ook in het opzicht van lichamelijk schoon of maagdelijke reinheid — op het hoofd ontving, werd ipso facto erkend als boven anderen uit te munten. « *Crone dragen* », « *crone spannen* » was dus eig. een krans, den lauwerkrans dien men door een overwinning of iets dergelijks verdiend had, op het hoofd dragen, of zich zelf om de slapen vlechten : « Och dochter, ghy sijt van goede rijck ende van lichaem alsoo schoone; ghy moocht wel alle daghe *spannen* een verguldén *crone*. » (*Baghijnken van Parijs*, 7, 133). — Hiermede is onze uitdr. *de kroon spannen* wel degelijk verklaard, en nog heden wordt ze in nagenoeg denzelfden zin gebruikt. — Daarnaast had men evenwel nog : *enen crone spannen*, d. i. een ander tooien met het zinnebeeld der overwinning, hem den zegekrans opzetten; en ook die eer kwam slechts toe aan iem., die door roem, deugd, aanzien of schoonheid anderen overtrof : « Onse coninc brincse met hem ende sal haer *spannen crone* in sinen oversten trone » (*Lekenspieghel*, II, 57-80). « Si ware wel weert te *spannen crone*, al waert een coninc van Vrankerijk » (*Gloriant*, 458). — Uit die oorspronkelijke beteek. van : iem. den zegekrans opzetten en daardoor erkennen dat hij zich boven anderen onderscheidt, kon zich gemakkelijk die ontwikkelen van : zelf anderen te overtreffen; een voorb. : « Joncfrouwe al van der herten mijn : in mijn herte soo *spandi crone* » (*Boerden*, VII, 3). Zie nog BECKERING VINCKERS (in *Noord en Z.*, XIX, 211-214), STOETT, n° 1101 en *Wdschat*, 587.

490. *Over de brug komen* (Betalen, zoowel van schulden als van toelagen).

Zou deze uitdr., haar oorsprong vinden in den tol, die op vele bruggen, voorheen veel meer dan thans, werd geëischt? « Doch misschien, zegt Dr MULLER (*Ndl. Wdb.*, III, 1608) is de bedoeling alleen : (zijne bezwaren overwinnen en) tot iets besluiten, voor den dag komen ; de bijzondere toepassing zou dan hare verklaring kunnen vinden in eene, thans weggelaten, bepaling (vgl. *kom over met je borgen*). » De uitdruk. is ook in de Antw. Kempen bekend : Ik wacht al zoolank naar me' geld, ik wou « dat hij maar is over de brug kwam » (C.-V., 305).

491. ***Bastaard*** of ***basterd***; Hgd. en Eng. ook ***bastard*** (Een niet uit een wettig huwelijk geboren kind). ***Iem.*** (***tot***) ***bastaard maken*** (Onterven).

Dat woord is ontleend aan het Oudfr. *bastard* (thans *bâtard*) en dit aan *bast* (thans *bât*) = zadel, pakzadel. Zinspeelt op het feit dat in Zuid-Frankrijk en Spanje de muilezeldrijvers in de herbergen, waar zij overnachtten, hun zadels tot bedden gebruikten, dikwijls in gezelschap van de dienstmeiden van den herbergier. Vandaar de Oudfr. uitdr. : *fist de bast* = onecht kind. Vgl. ons *bankaard*, Hgd. *Bankert, Bänkling, Bankkind, Banksohn, Bankeltochter* = kind, op een bank geteeld; — en Hgd. *Von der Bank fallen* = buiten het huwelijk geboren worden.

G. Paris heeft reeds in 1865 (*Hist. poét. de Charlemagne*, 441) met *bastaard* vergeleken het Fr. *enfant de la balle* = onecht kind, « conçu sur un ballot » (*Ndl. Wdb.*, II, kol. 1057-1058, en Verc., *Etym. Wdb.*). Bij Hatzf.-Darmest., vindt men echter : *Enfant de la balle* = qui connaît toutes les finesses du jeu, étant né, ayant été élevé dans un jeu de paume.

492. ***Op rozen gaan*** (Een aangenamen levensweg bewandelen, gelukkig zijn). ***Op rozen wandelen*** (Alles hebben wat men wenscht). Hgd. *Auf Rosen gehen*. Fr. ***Être (couché) sur des roses, sur un lit de roses***. Lat. ***Jacere in rosa***. — ***Op geen rozen slapen*** (In een moeilijken toestand zijn). Hgd. *Nicht auf Rosen gebettet sein*. Fr. *N'être pas sur un lit de roses*.

Bij de oude Romeinen diende de roos, als zinnebeeld der vreugde, om er de hoofden der dischgenooten mede te versieren, en er den vloer mede te bestrooien (dit laatste geschiedde zelfs nog in de middeleeuwen) ; ja, men sliep soms letterlijk op rozenbedden. Dit wordt o. a. verteld van Antiochus en van de wellustige Sybarieten. Men leest ook dat Cleopatra en Nero eens bij een feestmaal, een regen van rozen over den vloer en op de hoofden der gasten lieten uitstorten. Doch Heliogabalus dreef het nog verder. Ziehier de mooie beschrijving van zoo'n bloemenregen ten tijde van dien piepjongen, wulpschen keizer : « De là-haut, des esclaves jettent des poignées de fleurs aux Etrangers qui s'ébahissent. Une pluie bleue, rouge, blanche, violette! Des œillets et des roses dans les plats ; des jacinthes et des lis s'abattent sur les têtes, roulent sur les épaules, débordent sur les lits. La pluie s'épaissit, comme une tourbillonnante poussière versicolore d'où se dégagent des senteurs à asphyxier. Et ce qui est terrible, c'est que les portes se referment sur eux, qui ont des fleurs jusqu'aux genoux!

..... Et ils se précipitent au centre, où les impitoyables fleurs les atteignent en une avalanche de sépales effeuillés. Ils essaient d'escalader la galerie en se hissant aux candélabres ; mais les fleurs tombent, les étouffant.

Des fleurs jusqu'au nombril!

Alors, désespérés, ils se laissent recouvrir, priant leurs dieux, pleu-

rant et se frappant la poitrine dans la tourmente des fleurs, tels que des matelots en une tempête. Imperturbables, les esclaves ne cessent de leur en jeter, et l'on dirait même qu'ils mettent à cette besogne une rage étrange, un sentiment de vengeance contre des maîtres qui ont des esclaves pareils à eux.

Des fleurs jusqu'au col!

Maintenant c'est une mer orageuse de fleurs, sur laquelle flottent des têtes confuses et des mains implorantes attestant la cruauté d'Elagabalus. Et elle monte, cette mer, à la clarté des candélabres, en un énorme flux jusqu'à noyer peu à peu l'Angle et le Kelte, l'Ibère et le Scythe, l'Egyptien et le Nubien venus pour assister au mariage de la Lune et du Soleil, pour adhérer au nouveau culte, applaudir à ses orgies, et renier ainsi leur patrie, leur peuple et leurs dieux (1). »

Vgl. nog, boven, n° 279.

493. *Alle wegen leiden naar Rome* (Verschillende middelen kunnen tot hetzelfde doel leiden. — A.) Fr. *Tout chemin mène à Rome*. Luikerwaalsch : *Tote vôye mône à Rome* (Dej. n° 539).

Is het Vlaamsche spreekw, de vertaling van het Fransche? Ik denk het niet, omdat ik het hier gehoord heb in den mond van bejaarde en gansch ongeletterde vrouwen. — Zou het niet herinneren aan den tijd, toen er werkelijk geen andere wegen bestonden dan groote, door de Romeinen aangelegde heirbanen, die Rome tot uitgangspunt hadden en van daar naar de landen der overwonnen volkeren liepen? Vgl. : *Het is zoo oud als de weg van Rome* (zeer oud, overbekend), of : *als de weg van Kralingen*. In dit dorp, bij Rotterdam gelegen, vindt men een zeer ouden weg, die waarschijnlijk dagteekent uit den tijd der Romeinen. Vgl. nog Joos, 26 : *Zoo oud als de oude heirweg*. In Zuid-Nedl. zegt men gemeenlijk : *Zoo oud als de straat*, wat overeenkomt met Sart. sec. IX, 16 : *Soo oudt als de wegh*, zonder meer. Zou *van Rome, van Kral.*, enz. er eerst later aan toegevoegd zijn, zooals Stoett (n° 1492) gist?

494. *Heirbaan, -straat, -weg*; ook : *heer- of heerebaan, heer- of heereweg*, enz. Hgd. *Heerstrasse*. — *Langs 's Heeren straten*, of *wegen* (Langs den openbaren weg).

Heirbaan = 1. oorspr. : Romeinsche *legerbaan*, want *heir, heer* = *leger*; 2. breede, gebaande, openbare verkeersweg; groote « koninklijke » weg. = Kil. geeft : *Heerstrate* of *heerenstrate* = via regia, via militaris; en Plantijn : *Gemeynstrate, heerstrate* oft *heyrstrate* = *Un chemin public, grande rue*. Via lata, via publica, regia via, via militaris.

Toen de oorspr. beteek. van *heir, heer* = *leger*, niet meer algemeen werd gevoeld, heeft men er *heer* (*dominus*) van gemaakt, waardoor de tegenwoordige vorm *langs 's Heeren straten* in de plaats is gekomen van

(1) Jean Lombard, *L'Agonie*, 33e éd., pp. 149-150.

langs de heerstraat. Die vervorming treft men reeds aan in de 16e eeuw (z. DE JAGER, *Latere Versch.*, 261-262; STOETT, nr 748, en *Ndl. Wdb.*, VI, 333 en 484). Zie een en ander omtrent de Rom. heirwegen in *Biekorf*, V, 56-61; 185-190; 247-250.

Te St. Gillis-bij-Dendermonde spreekt men van de *heirbaan* (= Brusselschen steenweg), en dat *heir* klinkt als Fr. *air*.

495. *Een straatverken* (Bij V. D.: Varken dat langs de straat zijn kost zoekt; fig. straatboer. — Hier en daar in Vlaanderen : een al of niet morsige straatjongen). *Dit is als het verken van St. Teunis* (Van een losbol. — V. DUYSE, 214). *Hij is zoo dik als het varken van Sint-Teunis. Hij snuffelt als een Sint-Anthonies varken. Iem. naloopen als een Sint-Anthonies varken. Indien hij Sint-Teunis' varken ophad, hij kon niet meer knorren* (HARR. I, 267). Fr. *Le pourceau Saint-Antoine. Faire comme le pourceau de Saint-Antoine, se fourrer partout* (Appliqué à ces parasites qui mangent partout hors chez eux, et qui ont coutume... de se fourrer partout. — LE ROUX, I, 29). *Tu vas de porte en porte comme le pourcé de Saint-Antoine* (In Opper-Bretanje. — P. SÉB.) (1).

In de middeleeuwen genoten de broederschapen van St. Antonius het voorrecht om de varkens, die zij teelden — althans een zeker getal — vrijelijk op straten en markten te laten rondloopen. De « heilige » dieren zochten hun kost langs de wegen en overal waar ze in de huizen binnendrongen, werden zij, uit eerbied voor den H. Patroon, gerust gelaten en zelfs gevoed.

Dat gebruik bestond niet alleen hier te lande (o. a. te Gent en te Doornik, waar 40, te Oudenaarde, waar 6 St. Teunisverkens werden gevonden; te Brugge, Tielt, Mechelen, St. Truiden, Nijvel, Bergen), maar ook in Holland, Duitschland en Frankrijk(2), en wellicht nog elders. 't Schijnt echter, dat op sommige plaatsen die vrijheid niet enkel verleend was aan de St. Antoniusgenootschappen, maar aan iedereen : aldus te Nijvel, te Bergen en te Parijs(3). Toch blijkt uit oorkonden dat

---

(1) P. SÉBILLOT, *Légende dorée de la Haute-Bretagne*, p. 76.

(2) *Rond den Heerd*, II, 52; REINSB.-DÜR., *Calendrier*, I, 54-61 ; *Volkskunde*, XVIII, 11 ; VERDAM, *Mnl. Wdb.*, I, 424; GAILLIARD, *Keure van Hazebroek*, I, 285-291; IS. TEIRLINCK, *Lastige kerels* (Gent, 1898), bl. 197; HARR., II, 267; SLOET, *De Dieren in 't Germ. Volksgeloof en Volksgebruik*. 175-178; HOFDIJK, *Ons Voorgeslacht*, II, 40, 209 ; *Wallonia*, VI, 52, 96 en 179, LE ROUX, *Proverbes*, I, 29; FRANKLIN, *L'Hygiène*, 12-13; P. SÉBILLOT, *Lég. dorée* 75-76.

(3) FRANKLIN, t. a. pl., 12.

dergelijke uitbreiding van het aloude gebruik doorgaans geen wettigen grond had: velen veroorloofden zich nl. hooger gezegd privilege eenvoudig op zich zelf toe te passen, in de hoop dat men het oogluikend zou aanzien, wat dan ook niet zelden het geval was. Verschillende oorzaken leidden tot de beperking dier vrijheid of de beteugeling der ingeslopen misbruiken. Zoo werd Filips, zoon van Lodewijk den Dikke, de erfgenaam der Fransche kroon, in 1131 te Parijs, door het varken van een abt op den grond geworpen, en zulks kostte den prins het leven. Daarop werden verordeningen voorgeschreven en de overtreders beboet; ook dienden de zwijnen der St-Antoniusgilden, der abten en priors, als herkenningsteeken, een bel aan den hals te dragen. Meer dan eens echter moesten, in later tijd, die verordeningen vernieuwd worden; zoo b. v. in 1348, toen men de « sergeants du Châtelet » — later den beul — met het afmaken der rondloopende varkens belastte: de kop was hun eigendom, maar de romp behoorde aan de hospitalen. Het gebruik, reeds in de 16e eeuw te Parijs afgeschaft, bleef te Nijvel tot in de 18e eeuw voortbestaan. Een verordening van 1718, vernieuwd in 1735, verbiedt aldaar de varkens door de straten te laten ronddwalen, op pene van verbeurdverklaring of boet. En 30 j. later werd ook het St. Teunisvarken, tot dan toe bij uitzondering nog toegelaten, zijn vrijheid ontnomen(1). Evenzoo ging het toe te Bergen: eerst volle vrijheid, dan beperking tot het St. Antoniszwijn, en eindelijk, in 1648, geheele afschaffing(2). Te Gent was het gebruik reeds in den aanvang der 17e eeuw verdwenen. Dáar, evenals te Oudenaarde, te Bergen en te Nijvel, te Parijs en te Viennois (in Dauphiné), moest het St. Antonisvarken van een bel voorzien zijn. Het gebeurde nu evenwel meermaals, dat ook andere varkenskweekers, om de stadsoverheden te misleiden, hunne dieren een bel aanhingen, zoodat de St. Antonisgilden zich soms daarover schriftelijk beklaagden, en er weer maatregelen dienden genomen.

Er bestonden nog andere herkenningsteekens van « 't heilig » dier, wat evenmin belette bedrog te plegen. Zoo schreef men (a° 1405) te Gent voor: « De verkine zijn ghebelt ende gheteekent met tSint Anthonis « bellen ende teekine. » En dat St. Antonius' teeken was ongetwijfeld de T, zegt Gailliard (t. a. pl, 290). In den *Utrechtschen Volksalmanak* van 1843, bl. 27-40, vindt men over het oude Utrecht en zijn St-Antonisvarkens (ald. ook *heiliger verken* geheeten)(3) een en ander medegedeeld. Dáar worden de merkteekenen opgegeven, om deze dieren van gewone varkens te kunnen onderscheiden, maar tevens, hoo dit tot misbruik aanleiding gaf. Van daar het volgende raadsbesluit, des Woensdags na Jacobi, in 1419: « Want de Raet van der Stat vernoemen heeft, dat sommige

(1) *Wallonia*, VI. 52.

(2) *Annales du Cercle archéolog. de Mons*, tome I, 316-317; IX, 330 (in *Wallonia*, VI, 96).

(3) Eigenlijk: *Heiliger verken, die vander almoisen leven* (Gailliard, *Keure*, I, 289).

« luden heur verken, geliken die verken, die in de eere Goots ende *Sinte-* « *Anthonys* gegeven syn, ende mit *Sinte-Anthonis* teyken geteykent syn, « ende gecortoert(1) syn, oick teykenen ende cortoren. Oick sommige « luden teykenen heur verken in 't ander oer, ende contrefeyten *Zinte* « *Anthonis* teyken, of sniden hem 't onrecht oer off, ende laten sy so gaen, « thent sy volwassen syn, ende dan nemen sy se weder, ende sommige « luden nemen oick *Sinte Anthonys* verken, ende houden sy mit allen ende « verschalken aldus Gode, ende de Heiligen ende den Raed; daerom « verbiet den Raet, dat niemant *Zinte Anthonis* verken en neem, ende dat « niemand oick zyn verken en teyken mit *Sinte Anthonis* teyken, noch « doet teyken ende verteyken, of en contrefeit in dat oer of in 't ander oer. « Ende yemant, die dusdanige argelist voort meer dede in enigerwys aen « den verken voirschreve, dat woude de Raet aen hem rechten openbaer « ter clocken, nádien dat sy die brueken(2) vonden gedaen aen den verken « voirscreve(3). »

Te Leiden en te Amsterdam is sprake van « *Sinte Anthonijs ende Sinte Cornelis verkens* of *verkine*, » te Nijmegen van *Varkens* « *op Sent Anthonis* » en « *op Sente Hubert*, » terwijl een verordening der schepenen van St. Truiden (12 Juli 1462) tegelijker tijd melding maakt van *Sint-Cornelis-*, van *Sint-Antonius-* en van *Sint-Hubrechtsvarkens*. Te Mechelen mochten zelfs nog 3 andere heiligen : *St. Romoude*, *St. Jacop* en *Sinte Loy* (dus samen *ses*) elk « seven verkens achter straeten laeten gaen(4). » Te Amsterdam genoten beide heiligen, *St. Antonius* en *St. Cornelis*, het voorrecht 2 varkens langs 's Heeren straten te mogen houden; als herkenningsteeken werden de dieren van een « bellekin » voorzien en een oor afgesneden, doch « Sinte Anthonijs twie verkine elix hoir rechter oir ende Sinte Cornelis twie verkine elix hoir luchter (*linker*) oir(5). »

Toen in 1765, te Nijvel, dat soort van weiderecht langs de stedelijke straten voor de broederschappen van St. Antonius werd afgeschaft, werd hun als schadeloosstelling een jaarlijksche som van 14 gulden toegekend, welke som het volgende jaar, op hunne aanvraag, op 16 gl gebracht werd.

Volgens MONTANUS(6) kreeg het St. Antonisvarken in Westfalen een ander bestemming dan hier. Het had zijn stal bij de kerk en werd door den koster verzorgd. 's Morgens vroeg werd de stal geopend en het dier liep rond om zijn voedsel te zoeken, dat het in ieder huis vond Het kwaad te doen of te verjagen, werd euvel opgenomen. In den hervormingstijd ontstond daarover te Wesel een bloedige vechtpartij. Daags

(1) Gekortoord, de ooren afgekort.

(2) *Brueke, broke* = inbreuk op anderer rechten, vergrijp, overtreding (VERDAM, *Mnl. Wdb*).

(3) Letterlijk uit HARR, II, 267.

(4) M. SABBE, *Volksk.* XVIII. 11.

(5) GAILLIARD, *Keure*, V. 205.

(6) *Volksfeste*, bl. 17 en 170 (bij SLOET, *De Dieren*, 176).

vóor St.-Antonius, dus den 16n Januari, werd het zwijn geslacht, in stukken verdeeld en, nadat de koster er voor zijn moeite iets van ontvangen had, in de kerk aan den arme gegeven. Te Herkenrath bij Bensberg wordt thans nog op gezegden dag een varken geslacht en de kop en andere stukken van weinig waarde op het kerkaltaar geofferd.

Iets van dien aard vindt men nog heden in enkele Vlaamsche dorpen, waar St. Antonius bijzonder vereerd wordt. Te Herdersem (bij Aalst) b. v. heeft elk jaar, op 17en Jan., een druk bezochte begankenis plaats. Bijna al de boeren laten tegen dat feest hun varken slachten en meer dan éen offert in de kerk een stuk kop of spek, soms een heelen kop, welk offer dan, dadelijk na de plechtige hoogmis, door een kerkmeester aan den uitgang wordt geveild. De voordeelen blijven hier achter aan de kerk.

496. *Lazarij*, *lazarusziekte* (Melaatschheid, leproosheid; Fr. *lèpre*, *ladrerie*); Mnl. *laserie*; Kil. *laserije* = 1. lepra; 2. leprozenhuis, lazarushuis of lazaret; ook Hgd., Eng. en Fr. *lazaret*. — *Belazerd* (Eig. besmet met de lazarusziekte; oneig. en alleen in platte taal: zinneloos, gek; *ben je belazerd?* = ben je bedonderd? ben je gek?). *Belazeren* (Iem. « belazerd » maken, iem. bedonderen, iem. voor den gek houden. — *Ndl. Wdb.*, II; Opprel, 46). — *Lazarus* (= 1. Naam van den armen, met zweren bedekten bedelaar uit de H. Schrift, daardoor later tot beschermheilige der kranken, inzonderh. der melaatschen aangenomen; 2. Naam van een melaatsche). *'t Is een echte Lazarus*(1) (Hij heeft zooveel en zoo'n erge zweren, dat hij op een leproos gelijkt. — A.) *Lazarus*, *lazarig of lazerig*. Mnl. *lasers*, Kil. *laserisch* (Melaatsch, Fr. *ladre*. — *Mnl. Wdb.*) *Lazarusklap*, *lazarusklep*; Hgd. *Lazarusklappe*; Eng. *leper's click*. Fr. *cliquette de ladre*. *Hare tong* (of *zijn mond*) *gaat als een Lazarusklep* (Hare tong, zijn mond staat geen oogenblik stil). Fri. *De mûle giet hjar as in lazerusklap* (W. Dijkstra, II, 264). *Een tong hebben als een Lazaruskleppe* (H. III. 258). — Vgl. Sart-Schrev. pr. X, 71 en ter. VII, 66 : *Sijn mont staet nimmermeer stil*.

Het is alg. bekend dat de melaatschheid (2), die thans nog enkel op IJsland wordt gevonden, eertijds in heel Europa heerschte. In sommige

(1) Eig. uitgesproken : *Lazerus* (Rondom Aalst.

(2) Melaatsch, vroeger *malaedsch*, uit Fr. *malade*.

dorpen wijzen oude plaatsnamen (als de *lazarije* te Bilsen (1) en te Herzele, het *Lazarus plaetseken* te Baardegem) (2) ongetwijfeld op vroeger aldaar bestaande leprozenhutten, die ten minste 60 voet van alle woonhuis verwijderd moesten blijven (3). De meeste steden bezaten, buiten hunne wallen, opzettelijk daartoe ingerichte hospitalen, leprozenhuizen, lazarijen of lazarushuizen genaamd.

Na vruchteloos allerlei remediën beproefd te hebben, tot zelfs menschenbloedbaden en ontmanning (4), hadden de dokters nagenoeg van alle geneeskundige behandeling afgezien; men beschouwde de kwaal als ongeneeslijk. Het eenige middel van verlossing, waarin velen destijds vertrouwen stelden, was op bijgeloof gegrond : de zieke mocht nl. gedurende zeven jaar niets anders eten dan gebedeld brood — in Friesland zei men : niets dan gegeven brood zonder om een aalmoes te vragen of er dank voor te zeggen (5). In het Mnl. lied « *Verholen minne* » wordt daarop gezinspeeld. De « joncfrouwe » zonderde zich zeven jaar af, « dat sy noch sonne noch mane en sach », en :

« Men huerde haer eenen gheselle
Die haer al door die minne van God
Soude clincken die laserische belle » (6).

Het gebruik van menschenbloedbaden tot genezing der lazarusziekte heeft tot de opvatting geleid van Böhme, dat ons aloude liedje van *Heer Halewijn*, den maagdenroover, zou ontstaan zijn uit verhalen over melaatsche roovers, die na hunne vrouwen gedood te hebben, maagden en kinderen roofden en vermoordden om zich met hun bloed te wasschen. En in een Brugsche lezing, waar de held werkelijk over ziekte klaagt, vindt Dr M. Sabbe steun voor die meening (7).

Dewijl men de genezing der melaatschheid onmogelijk achtte, bepaalde men zich tot het afzonderen der zieken in leprozenhuizen (8) of -hutten. Daar, waar geene lazaretten bestonden, greep de plechtige *separatio leprosorum* plaats : de geestelijkheid ging, als voor een gewonen begrafenisdienst, den besmette te zijnen huize afhalen ; men legde hem als een lijk,

---

(1) Cuvelier en Huysmans, *Toponymische studie over de Plaatsnamen van Bilsen*, 212, 241.

(2) De Potter en Broeckaert, *Gesch. van de Gemeenten der prov. Oost-Vlaanderen* (*Herzele*, 8, *Baardegem*, 1).

(3) Cuvelier en Huysmans, t. a. pl. 241,

(4) Franklin, *L'Hygiène*, 95.

(5) Hofdijk, *Ons Voorgeslacht*, IV, 333; W. Dijkstra, *Friesland's Volkl.*, II, 264. Nog ten huidigen dage wordt aan afgebedelde dingen een grooter kracht toegeschreven. Z. mijn *Volksgeneesk.* (*Index*, i. v. afgebedeld); *R. d. Trad. pop*, XIII, 268.

(6) Willems, *O. Vl. Liederen*, nr 79; z. ook nr 80, alsmede Kalff, 164-171.

(7) Fl. Van Duyse, *Oude Ned. Liederen*, I, 13. *Volksk.* XIII, 186-188.

(8) In de 13e eeuw vond men in Frankrijk 2000 leprozenhuizen (Franklin, t. a. pl. 95).

met een zwart laken overdekt, op een draagberrie en bracht hem alzoo ter kerk. Hier lag hij achter een afsluiting op een paar schragen neder, terwijl de priester het officie der overledenen las. Vervolgens besprenkelde ieder aanwezige hem met wijwater en wierp hem een aalmoes toe. Nu werd hij stoetsgewijze, met de geestelijkheid en het kruis vooraan, naar de eenzame hut geleid waar hij het overige zijner ellendige dagen slijten zou. Ter plaatse aangekomen, nam men het zwart laken weg, en de zieke ontving uit de handen van den priester de *lazarusklep*, handschoenen en een broodzak (1). Terwijl de geloovigen het *De profundis* aanhieven, wierp de priester wat aarde op het dak der hut en zei tot den melaatsche : « Sterf voor de wereld en herleef voor God. » Daarna sprak hij hem eenige troostwoorden toe en hield hem voor wat hij voortaan te doen en te laten had : de lijder mocht nooit meer bij menschen, in huizen of kerken gaan, mocht nooit zijn huis verlaten, tenzij met belekte voeten, in zijn leprozengewaad en met zijn klep; buiten zijn hut, nergens iets aanraken; nooit smalle wegen volgen, en nooit tot iemand spreken, vooraleer zich onder den wind geplaatst te hebben, enz. Nadat de priester, ten slotte, een houten kruis vóor de hut geplant en er een offerbus, voor de aalmoezen der voorbijgangers, aan bevestigd had, keerde elkeen terug huiswaarts (2).

Aldus geschiedde de plechtigheid in Frankrijk en ongetwijfeld zal die in andere landen ongeveer op dezelfde wijze hebben plaats gegrepen (3). Wie in de Nederlanden « belazerd » werd uitgegeven, ontving een lazarusbrief; dat getuigschrift verleende hem den toegang tot het leprozenhuis, doch hij moest ook voorzien zijn van een bed, een drinknap, een schotel om te eten, en een gewaad, bestaande uit mantel (te Brugge en te Kortrijk een *vlieghere* genaamd) en een hoed met breeden witten band.

De uit de maatschappij verbannen en als dood beschouwde melaatschen verloren *ipso facto* hunne eigendommen, die aan hunne erfgenamen of aan geestelijke gestichten overgingen (4), en leefden voortaan van de openbare liefdadigheid. Met hun kenmerkend kleederpak en voorzien van hun lazarusklep, welke zij gestadig lieten hooren om de menschen te waarschuwen, mochten zij op zekere dagen rondgaan om aalmoezen.

Met dit klaphout, waarin naast de beweegbare klep (of hamer), ook een ronde holte was om de muntstukjes in op te vangen, sloeg de zieke

---

(1) Elders een houten schoteltje.

(2) FRANKLIN, t. a. p. 96-101.

(3) Vgl. blz 16-17 van mijn volksboekje *Rembert Dodoens*. Ook FR. DE POTTER, *De Leproos in de Middeleeuwen* (in *Belfort*, VI¹, 91-93) en HENNE, *Hist. de Charles-Quint*, V, 207-208.

(4) Daaromtrent was de wetgeving niet overal gelijk. Te Doornik eischte het lazaret al het goed van den besmette; te Gent en te Ieperen ontvingen vrouw, kinderen en lazaret elk een derde deel, enz. (zie FR. DE POTTER, t. a. pl., 97 98).

op de onderdeur van iederhuis, — zóo althans in Friesland (1). Had de sukkel zijn gift ontvangen, dan vervorderde hij zwijgend, doch steeds klepperend, zijn weg (2). Hier en daar in de groote steden, o. a. in Amsterdam en 's Gravenhage, was het bedelen verboden en werd slechts een jaarlijksche ommegang toegestaan.

Sommige luiaards schenen niettemin dat leventje aangenaam te vinden; uit een onderzoek door Henderik IV bevolen, bleek namelijk dat destijds een groot aantal landloopers zich voor melaatschen hadden uitgegeven en in de leprozenhuizen waren opgenomen! (3) Een mooi baantje!

De kwaal verdween hier in de 17e eeuw. « Delft heeft in 1614 zijn leproosmeester bedankt en het huis opgeheven; Middelburg heeft in 1641 zijn leprozengesticht verkocht ten behoeve der stad, en zoo is het op meer plaatsen gegaan. » (4)

497. ***Een klaplooper*** **(Een pannelikker, tafelschuimer).** ***Klaploopen; met de klap loopen*** **(Bedelen).** ***Op de klap loopen*** **(Tafelschuimen, bij iem. komen op het oogenblik dat hij aan tafel gaat, met het doel om ten eten gevraagd te worden).**

Ook hier is *klap* = klep, lazarusklap of-klep. Dus *klaplooper* = 1. Eig. een melaatsche die door zijn klepperende klap zijn nadering aankondigt, en zijn onderhoud vindt in bedelarij of in een liefdadige instelling; vandaar 2. een onbeschaamde, die op iemands kosten leeft; een tafelschuimer, — de beteek. die 't woord thans heeft.

Ook de beteek. *klaploopen, met de klap loopen* = bedelen, wordt daardoor duidelijk. Aangaande *op de klap loopen* denkt Dr STOETT (5). dat *klap* eig. slag beteekent zoodat de heele uitdr. dan wil zeggen: op goed geluk af (vgl. « ergens een *slag* naar slaan, » « op Gols geraak ») naar iem. toeloopen in de hoop van er gevraagd te worden.

498. ***Een klapspaan; een klikspaan*** **(Een verklikker).**

Klapspaan = *klaphout*, eig. een spaan of hout, waarmede men een klap-

---

(1) Waar hospitalen bestonden, die soms rijk begiftigd waren, hoefde de leproos niet te bedelen; wat hij echter rondhaalde, diende voor een extraatje. Soms ook waren de aalmoezen ten behoeve van het huis.

(2) W. DIJKSTRA, t. a. pl. II, 264.

(3) Hier te lande was dat feit evenmin zeldzaam, zoodat de burgerlijke overheid daartegen bijzonder strenge maatregelen moest nemen (zie FR. DE POTTER, t. a. pl., 105; HENNE, *Hist. de Charles-Quint*, V, 208).

(4) HOFDIJK, t. a. pl., 48. — Wie vooral omtrent de leproosheid in België wenscht ingelicht te zijn, leze de meermaals vermelde studie van FR. DE POTTER, in *Belfort*, V, afl. 12, blz. 338-348; VI, afl. 1, blz. 91-107; afl. 2, blz. 170-177.

(5) *Ndl. Spreekw.*, n° 990, waar hij een aantal synon. uitdrukk. geeft; vgl. n° 241 en n° 1585; z. ook VERDAM, *Gesch*². bl. 278, en VERC. *Etym. Wdb.* i. v. *klaplooper*.

pend of kleppend geluid voortbrengt, m. e. w. de *lazarusklep*. — *Klikspaan*, van *klikken* = gerucht maken, praten; dus een *klepperend spaan*, hetzelfde als *klapspaan*. Daaruit ontstond ook de beteek. *klapspaan* = tong (van een klappei) als in *Veelderh. Geneuchl. Dichten*, bl. 175 :

Sonder te aenmercken alle t' gheklagh,
Van wijf of kindt, maect zys te veel,
Soo grijpe hijse by die keel
Ende doe haer dat *klapspaen* stille staen.

Vgl. de uitdr. van Harr., bij nº 498, reeds opgegeven : *Een tong hebben als een Lasaruskleppe*; ook ons Vlaamsche : *klep*; *ze heeft 'n goei klep* (tong; — Sch. en C.-V.); *z' hee ne klepel* (A.; ook Sch. en V. D.); vandaar nog, bij overdracht : *klep* = babbelzieke vrouw (Sch. en C.-V.), wat eveneens met *klapspaan* het geval was zooals blijkt uit Tuinman's *'t Is een klapspaan* (Zijn *of* haar tong is een klaterspaan, een ratel; hij (zij) zwijgt niet. — I. 202); thans : een die alles oververtelt, overdraagt. Vgl. iets *verklappen*; uit de school *klappen*; uit 't bedde (= huwelijksbed) *klappen*; een *klapper*; *hij is geen klapper* (Hij weet een geheim te bewaren). — (*Mnl. Wdb.* III, 1481-1482 en 1525; Stoett, nº 1006; Verc. *Etym. Wdb.*, 139).

499. *Pest, pestig; pestlijder; pesthuis; pestdokter; pestmeester; pestman.* — *Krijg de pest!* (Gemeene verwensching). Hgd. *Dass dich die Pest!* Vgl. Fr. *La peste soit de lui! La peste soit du bavard!* — *De pest inhebben* (Verschrikkelijk het land hebben). *Iem. de pest aan-, op- of injagen; pesten* (Iem. geducht kwellen). Vgl. Eng. *pester; pesterer;* Fr. *pester contre qn. Dire peste et rage de qqn.* of *dire la peste de qn.* — *Dat is de pest voor hem* (Dat is hoogst nadeelig). *Dat is een ware pest in huis* (Een gevaarlijk, onverdraaglijk mensch). Fr. *C'est une méchante peste; une petite peste.* — *De pest aan* (iets) *gezien hebben* (Er een vreeselijken hekel aan hebben). *Er een pestigen hekel aan hebben.* — *Iem. vluchten als de pest* (Den hevigsten afkeer van hem hebben). Fr. *Fuir qn. comme un pestiféré.* — *Stinken gelijk de pest* (A.). *Pestlucht; verpestend* (Verpeste lucht). Fr. *Pestilent, pestilentiel;* Eng. *pestiferous, pestilential;* Hgd. *pestartig, verpestend.*

Beneden-Egypte, China en Indië zijn de zetels, de eigenlijke broeinesten dezer vreeselijke kwaal, die zich in de 6e eeuw over heel Europa verspreidde, en zich in de middeleeuwen en later nog herhaaldelijk vertoonde. De *Zwarte dood* of de *Zwarte pest*, die in de 14e eeuw in heel ons werelddeel woedde en te Paris vijftig duizend slachtoffers maakte, was ongetwijfeld dezelfde Aziatische pest. Dat deze kwaal, die evenals de melaatschheid in

de onreinheid en het slechte voedsel haar krachtigste medehelpers ziet, destijds ook in West-Europa een geschikten bodem vond om zich te ontwikkelen, zal niemand verwonderen. Ziehier hoe Parijs er in de 12e eeuw, ten tijde van Lodewijk den Dikke, nog uitzag : « Point de pavé, un sol inégal, détrempé, boueux, sans cesse couvert de gravois et d'ordures; aucune pente régulière, aucun moyen d'écoulement pour les eaux ménagères, qui croupissaient, mêlées aux plus repoussantes immondices. Impraticable en hiver pour les chariots, ce sol, imprégné de dépôts fétides, exhalait en été d'épaisses et nauséabondes vapeurs qui montaient entre les habitations, souvent construites en bois, et si rapprochées, que, d'un côté de la rue à l'autre, les voisins accoudés à leur fenêtre pouvaient causer familièrement. Les oies, les lapins, les pigeons, les canards, les porcs pataugeaient autour des tas d'ordures et des mares infectes, et disputaient le passage aux habitants.(1) » — Omstreeks het midden der 14e eeuw bestonden er nog geene *privaten*, tenzij in enkele rijke huizen; eerst ten tijde van Frans I werden zij algemeen ingevoerd. Vóor dien tijd « à Paris comme partout, la population ne connaissait encore d'autre système que celui du *tout à la rue*. Les plus abominables ordures s'étalaient au coin de chaque porte, et elles y arrivaient probablement sans intermédiaire, au moins dans la classe pauvre. On y mettait un peu plus de façons dans les hôtels des grands seigneurs.(2) »

Nog in 1599 werd te Utrecht, als bestrijdingsmiddel tegen de pest, het bevel gegeven dat er in de kleine huizen ook privaten dienden gemaakt; was men onwillig, dan werd het huis met spijkers toegesloten.(3) Onnoodig te zeggen dat in zulk een grond de pestkiemen welig tierden. Aan reglementen en verordeningen betreffende de reiniging van straten en huizen ontbrak het echter niet, want ook dan reeds zagen de geneesheeren het nut daarvan in, maar het volk bekreunde er zich niet om, en vooral na het ophouden der « pestilentie, » herviel het in zijn oude zonden. En lange jaren, eeuwen zelfs, keken de overheden oogluikend toe. Ook bestrijdingsmiddelen van een anderen aard werden aangewend; ik bepaal me tot enkele. Eerst zes weken — elders drie maanden — na 't laatste overlijden was het toegelaten uit het besmette huis iets te verkoopen of te koopen, weg te geven of aan te nemen. Waar de ziekte uitbrak, althans te Dordrecht, moest aan de straat een bos stroo uitgehangen worden, welke daar zes weken moest blijven; in 's Gravenhage zette men de letters P. P. vóor het huis; te Brugge (1631) was men gehouden « uut te steken twee witte roeden up elcke zijde van de duere ofte veinsteren; stierf aldaar een pestzieke, zoo moest men « dweers de deuren van den zelven huuse eene witte baere slaen » voor den tijd van

(1) Franklin, t. a. pl., 3-4.

(2) Franklin, t. a. pl., 28.

(3) Servaas van Rooyen, *Oude wetten en bepal. tegen de Pest in Nederland* (in *Vragen v. d. dag*, XV, 121).

zes weken.(1) In die steden mocht niemand, die in een besmet huis geweest was of het bewoonde, zich op de straat vertoonen tenzij met een wit geschilderden stok van één el lang; de toegang tot markten, huizen en kerken was hem verboden. De ziekenverplegers en priesters droegen te Brugge een rooden stok; herbergiers mochten er aan besmetten of « geteekenden, » in huis of « op den bachten », geen wijn of bier schenken; enkel vóor de deur en op straat was zulks toegelaten(1). Te Dordrecht was het ook voorgeschreven dat de barbiers het bloed, dat zij « uitten luyden laten, » niet in de haven of de grachten zouden gieten, maar begraven in putten, « onder der aarden. » Er zij nog gezegd dat men in 1686 te Utrecht groote vuren brandde om de verspreiding te voorkomen.(2)

De pest heeft opgehouden sedert 1664 in de Nederlanden, sedert 1688 in Engeland, sedert 1720 in Frankrijk. Eenieder weet echter dat in de allerlaatste jaren de ziekte, voor een zeer korte wijl, een nieuwe intrede in Europa heeft gedaen (nl. te Oporto en te Glasgow)(3) hier aangebracht uit Hongkong of Bombay over Alexandrië.

In zijn beroemden roman *I promessi sposi*, hing MANZONI een prachtig tafereel op van de beruchte pestilentië te Milaan (in 1576), terwijl BULWER LYTTON in zijn roman *Rienzi* een niet minder treffende beschrijving gaf van de pest te Florencië (in 1350), die aldaar zestig duizend slachtoffers maakte.

Voor ***pesten, iem. de pest aan-, op-*** of ***injagen***, vergel. men ons ***iem. den duivel aandoen*** (D. B., C.-V. en A.), en het Zaansch : ***iem. de pan aanjagen*** (BOE.); z. nog STOETT, n° 1545 et n° 1144.

500. ***Er uitzien als de dood van Ieperen*** (Buitengewoon bleek en mager zijn. — H., V. D., C.-V. en A). Hgd. ***Aussehen wie der Tod von Ypern.*** Ndd. ***Utsehn as de Dod vun Lübeck*** (EICH., n° 323 en ECK. blz. 27). In Zwitserland : ***Aussehen wie der Tod von Basel.*** — Vgl. ons Vlaamsch : ***'t Is gelijk de dood in burgerskleeren*** (C.-V.).

Volgens HARR. 1, 145, zou die spreekwijze haar oorsprong verschuldigd zijn « aan een in de Westvl. stad Ieperen gewoed hebbende pest, die aanleiding gaf tot den gepersonifieerden dood, in al zijn afschuwelijkheid. Dat was *de dood van Ieperen*, die thans alleen in zijn volgelingen bestaat. »

Hier wordt gedoeld op de *Zwarte pest*, die in 1349 ook te Ieperen woedde;

---

(1) De Pest en het Stadsbestuur te Brugge 1600-1631 (in *Biekorf*, XV. 145-152).

(2) S. v. ROOYEN, t. a. pl., 121-122; J. L. VAN DALEN, *Oude Maatregelen in Dordrecht tegen de Pest* (*Vragen v. d. dag*, XV, 127-128).

(3) Ook te Weenen stierven 3 personen, waarvan Dr H. MULLER, aan de pest (Oct. 1898), doch de ziekte was er ontstaan in het laboratorium, en ging niet buiten het hospitaal.

men gedenke evenwel dat deze heel West-Europa teisterde, zoodat er geen reden bestaat om bij voorkeur Ieperen als vergelijkingspunt te nemen. Met het oog daarop, alsook op de Ndd. uitdr. *de Dod vun Lubeck*, en de Zwitsersche, *der Tod von Basel*, acht Dr STOETT (n° 372) de meening van HARR. ongegrond, en vindt het beter te denken — en wel te recht, meen ik, — aan een schildering van een doodendans. Immers, in Lubeck treft men een dergelijke voorstelling aan, en in Bazel bestond eveneens een muurschildering (van HOLBEIN) met hetzelfde onderwerp. Wellicht heeft er ook een bestaan te Ieperen, wat niet onwaarschijnlijk is, daar dergelijke voorstellingen in zeer vele plaatsen van West-Europa gevonden worden of werden (1). Vgl. ook : *Hij ziet er uit als de geschilderde dood* (H. I. 145).

501. *Den dans ontspringen* ('t Gevaar ontkomen).

Langen tijd werd de spreekw. *Hij zal den dans niet ontspringen* geacht te beteekenen : « Hij zal den dans van de ladder, » dus « den dood aan den galg niet ontspringen. » Dr STOETT heeft thans echter bewezen (*Noord en* Z. XIV. 152-158 en XVI. 1-20) dat daarmee gedoeld wordt op de in de 15e eeuw ontstane *doodendansen*

Dit zijn « afbeeldingen hetzij geschilderd of gebeeldhouwd, vergezeld van toepasselijke verzen of samenspraken tusschen den dood en de levenden, die men in kerken, kloosters, of op kerkhoven, bruggen, enz. ontmoet, en waarbij de dood meestal, als skelet spottend en dansend, veelal met muziek de levenden tot sterven oproept en hen naar het graf geleidt ». Eenieder, zonder uitzondering, wordt door den dood uitgenoodigd mee te springen ; paus en koning, boer en bedelaar, allen moeten aan dien dans; niemand kan dat algemeene *gevaar* ontspringen. Dr STOETT staaft zijn meening door bewijsplaatsen uit de 16e eeuw, dus uit den tijd, dat de doodendansen zeer geliefd waren (2). In zijn tijdschr. *Rond den Heerd* (jgg. 1867 en '68) liet G. GEZELLE 18 oude prentjes afdrukken, waarop de dood, als geraamte afgebeeld, achtereenvolgens tot den doodendans uitnoodigt : een kindje; een stokouden grijsaard; een pronkjuffer; zeevaarders; een jong bruidspaar; een wijsgeer; een koning; den paus ; een rijken vrek ; een monnik; een abdis; een rondleurder; een priester, die aan een stervende den laatsten reispenning draagt. Die prentjes, zegt G. G., dragen het merk van ANT. SYLVIUS, een Antwerpsch houtsnijder (geb. in 1525) die voor CHR. PLANTIJN een aantal prenten maakte, of wel naar 't schijnt, van een zijner beste leerlingen.

---

(1) Te Ieperen hangt in het Belfort een klok van 1638, waarop een stuk van een doodendans voorkomt (A. VAN DEN PEEREBOOM, *Ypriana*, 1.75). Ook te Gent bevindt zich een dergelijke klok (Nota van Dr STOETT). Z. nog zijn art. over de *Doodendansen in Noord en Zuid*, XVI, 1 vlgg.

(2) Zie nog VERDAM, *Handelingen* 1897-'98 bl. 42. *N. en Zuid*, XXIV, 251-252 en XXVI, 227-228 NICOLAY, II, 482-483 en vooral Dr. P. H. VAN MOERKERKEN, *De Satire in de Ndl. Kunst der Middeleeuwen*, bl. 158-171.

De doodendans, met levende personen, zegt STALLAERT, werd o. a. jaarlijks verbeeld te Meenen, ter gelegenheid van de gemeentekermis of van St-Jan-Baptista-feest (1).

502 *God zal alle Joden verdraaien links en rechts langs de baan* (C.-V.). *God zal alle Joden verdommen !* (Gemeene verwensching, zonder erge bedoelingen uitgesproken. — A) *Hij is aan de Joden overgeleverd* (Hij is in kwade handen gevallen). *Ik wou dat je door een dooden Jood gezoend waart* (Wanneer iem. iets doet of vraagt dat ons niet bevalt). *Hij heeft een Jood gekist* (Van iem. die een onaangenamen reuk van zich geeft. — H.). — *'t Is een Jood. Ein Jude.* Fr. *Un Juif* (Een woekeraar, een bedrieger). *Jodentoeren; die kerel zit vol jodentoeren* (Slinksche streken, bedrog. — A.) *Jodenfooi.* (Geringe, onbeduidende fooi). *Voor zoo'n jodenfooi wil ik geen heele week werken* (Voor een zoo gering loon). *Joden; wat heb jelui weer te joden ?* (Te sjacheren, te handelen). — *Jood ! ge zijt een Jood !* (Scheldnaam gegeven aan iem. die vóor of na het eten niet bidt. — C.-V. en A.) *Jood ! leelijke Jood !* (Scheldnaam te Antw. en in West-Vl. gegeven aan een kind, dat naar een ander spuwt).

Uit al die zegswijzen spreekt nog immer haat en verachting voor de Joden. De geschiedenis der Joden, van de Middeleeuwen tot de 18e eeuw, was een lijdensgeschiedenis. Men beschouwde hen als verworpelingen, over wie Gods vloek was neergekomen en daarom werden zij gesmaad, vervolgd en geplunderd. Allerlei denkbeeldige misdaden werden hun ten laste gelegd : brak de pest uit, 't was de schuld van de Joden, die de putten en bronnen vergiftigd hadden ! Was er een moord gepleegd waarvan de dader onbekend bleef, of was er een kind verdwenen, de Joden werden verantwoordelijk gemaakt, onder voorwendsel dat zij, naar men beweerde, voor hun bloedrituaal christenen noodig hadden. Een andere maal beschuldigde men hen gewijde hostiën met een dolk doorstoken, of hostiën gestolen te hebben. Ten gevolge van een dergelijke beschuldiging (stelen van hostiën in de Kathelijne-kerk te Brussel) werden een aantal Joden uit Brussel en Leuven vastgegrepen, op de pijnbank gelegd en daags vóor O. H. Hemelvaart (1370) levend verbrand. Tevens werden de Joden, met verbeurdverklaring van al hunne goederen, voor eeuwig uit Brabant en Limburg gebannen. — Elders werden zij wel geduld, doch alleen buiten de stadspoorten ; en wanneer zij zich binnen de stad mochten vestigen, kregen zij een of twee smalle straatjes te bewonen, die 's nachts aan de

(1) STALLAERT, *Gloss. v. veroud. Rechtst.* 381.

beide uiteinden werden gesloten. Het overige deel der stad was hun ontzegd. Die Jodenverblijven leven waarschijnlijk nog voort in de « Jodentrappen » te Brussel, de Jodenstraat te Antwerpen en Leuven, het Jodenstraatje te Gent, la rue des Juifs te Bergen, enz. Aan allerlei plagerijen en vernederingen stonden zij bloot : zoo hadden de conciliën van Ravenna en Vienne hun de verplichting opgelegd zich steeds in een kenmerkend gewaad te kleeden : de mannen droegen een hoed, op een omgekeerden trechter gelijkend, en op hun kleed een gelen lap; en zulk een lap droegen de vrouwen op hun muts. Ook moest hier en daar, bij het vleesch door de Joden behandeld, een geel vaantje geplaatst worden. Werd een Jood tot de galg veroordeeld, zoo hing men hem tusschen twee (zwarte) honden. Geen Jood mocht met een christen eten, noch een Jodin het kind van een christen zoogen (1).

Een ander verwijt dat men de Joden gestadig naar 't hoofd wierp, was hun schraapzucht en hun woekerhandel. Men bekende echter dat zij uitgesloten waren van het burgerrecht, van grondbezit en ambten, ja zelfs van menigen handelstak, waardoor hun om zoo te zeggen niets anders overbleef dan kleinhandel (2) en woeker. Dikwijls het slachtoffer van de roofzucht zijner vervolgers, was de Jood steeds vol wantrouwen, vol omzichtigheid en sluwheid. Zoo werd hij allengskens, door de schuld zijner vijanden, een voornaam en listig geldhandelaar.

Bestaan er nog heden Joodsche woekeraars, men vindt die evenzeer onder de christenen; de rechtbanken leveren daarvan het bewijs. Al beleven we thans een tijdstip van gelijkheid en broederlijkheid, toch blijven die oude vooroordeelen tegen de Joden bij sommigen nog voortleven. In Duitschland wordt hun nog immer het beleedigende *Hep! Hep!* toegeroepen, wat SCHRADER verklaart door H. E. P., zijnde de beginletters van *Hierosolyma Est Perdita* (3). De heer GAIDOZ (*Mélusine*, VII, 192) daarentegen ziet daarin de verkorting (met verscherping der b) van : *Hebræus! Hebræus!* woorden die men een Jood in 't voorbijgaan toeriep, om de aandacht en de spotternijen der anderen op hem te trekken.

---

(1) HOFDIJK. IV. 327-326; DE VOOYS, *Mnl. Leg. en Exemp.*, 214-215.
(2) Ze mochten zelfs geen handel drijven met een open winkel.
(3) *Bilderschmuck*, 362.

Q) ZAKEN VAN GODSDIENSTIGEN AARD.

A) *Kerk en kerkhof; geloovigen.*

503. ***Kerkegoed heeft ijzeren tanden*** (Wat aan de kerk behoort, is onvervreemdbaar).

Wat de kerk bezat, kon haar niet ontnomen worden, zoodat zij het als met ijzeren tanden scheen vast te houden : het ijzer gold steeds, vooral in rechterlijke zaken, als het zinnebeeld van het hechte en onverbreekbare (Zie M. Corn. van Hall, *Nieuwe Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, 2e deel, blz. 260-264; ook zijn *Ndl. Spreekw tot het Regt betrekkelijk*, Amst. 1858 en Harr., I. 248.). Vgl. *Kindergoed is ijzergoed*; ook ons nº 115.

504. ***Iemands doopceel lichten*** (Eig. iemands afkomst ophalen. Thans : Al het kwaad vertellen dat men van hem weet).

De *doopceel* of *doopcedel* (door volksetymologie vervormd tot *doopzegel*), door 't volk gemeenlijk « kerstenbrief » geheeten, is een uittreksel uit het doopboek of doopregister, waarin de pastoor of predikant al de namen der kinderen boekt, die in zijn kerk gedoopt worden, met den datum van den doop.

De spreekwijze herinnert aan den tijd toen er nog geen burgerlijke stand was, en zoo'n kerstenbrief voor een wettig geboortebewijs gold. Figuurlijk evenwel, gaat men nog immer voort, iemands « doopceel te lichten », d. i. iemands levensgeschiedenis van a tot z na te gaan en zijn zonden en gebreken aan 't klokzeel te hangen (1). Vgl. *Een vonnis lichten* = zich een authentiek afschrift van een vonnis laten geven.

505. ***Kerkhof*** (Godsakker). — Hgd. *Kirchhof, Friedhof.*

Eertijds was de godsakker van elke gemeente bij de kerk gelegen, zoodat hij in den eigenlijken zin een *kerkhof*, een hof bij of om de kerk mocht heeten. Ter bevordering van de volksgezondheid is daarin thans

(1) *Iets aan 't klokzeel* (voor : *aan den klokreep*) *hangen*, is in 't L. v. Aalst van algemeen gebruik. Ook in Brabant en Antwerpen (Zie Sch. *Bijv.* en Corn.-Vervl.). Men vindt het insgelijks in de Brugsche *Adagia* van 1727 (Zie Suringar, blz. 277).

verandering gebracht, wat niet belet dat in vele dorpen die toestand nog voortduurt.

506. *Kosters koe weidt op het kerkhof* (C. T. en v. Duyse). *Kosters koei mag op 't kerkhof weiden* (Gez. van iemand, die boven een ander bevoordeeligd wordt. — C.-V.).

Als een soort van St. Teunisvarken, was ook kosters koe bevoorrecht. De vrome man legde er zich op toe, om uit zijn kosterambt alle voordeelen mogelijk te trekken : naast de velerlei profijtjes, die de kerk hem opleverde, was ook het kerkhofgras niet te versmaden, hetwelk hem, naar zijn opvatting, van rechtswege toebehoorde. Vgl. *Alle officiën zijn smerig, sei de kostervrouw, toen zij een eindje kaars uit de kerk kreeg* (Campen; Grut., I.; Cats, enz.); bij v. Duyse, 223 : « *Alle ambten zijn smeerig, zoo sei des kosters wyf, en nam een eindje kaers in de kerke.* » — Zie nog ons nr 123.

Men past het spreekw. vooral op ambtenaars toe, zegt Harr.

507. *Daar gaat een dominee voorbij* (Gez. wanneer het in een gezelschap eensklaps stil wordt). — Vgl. Hgd. *Es geth* (of : *Es fliegt*) *ein Engel durchs Zimmer* (Borch., n° 295; Schr., blz. 60). *Ein Lieutenant wird selig; ein Offizier bezahlt seine Schulden* ; enz. (*Am Urquell*, IV, 275).

Voorheen was de eerbied voor de geestelijkheid en zijn invloed op het maatschappelijk en huiselijk leven veel grooter dan thans. Uit vreeze van haar ontevredenheid of toorn op te wekken, waagde men het niet aan haar bevelen te wederstaan, tenzij het onopgemerkt kon geschieden. Zoo hield b. v. de protestantsche zoowel als de Roomsche geestelijkheid dikwijls een strafpreek over de duivelsche danspartijen, wat niet belette dat er op kermissen en huwelijksfeesten flink gedanst werd. Kwam er echter een predikant of een pastoor opdagen, dan klonk het rondom waarschuwend : « De pastoor komt! » of : « Daar gaat de dominee voorbij! » Dadelijk ontstond daarop stilte : de speeltuigen zwegen, en de dansende paren hielden zich koest Men leze b. v. wat N. de Roever in zijn boek *Van Vrijen en Trouwen*, blz. 225, dienaangaande meedeelt. Ik meen zelfs dat het strenge Calvinisme zich destijds nog krachtiger tegen menigerlei volksvermaken verzette dan de Roomsche Kerk. Daaruit is zeer waarschijnlijk de Holl. spreekwijze ontstaan. Reeds de oude Grieken kenden een synon. uitdrukking. — Bij zoo'n plotseling invallende stilte zeggen de Vlamingen algemeen : *'t Is goed om haver* (*lijnzaad* of *peeën* — in Noord-Ned. *speuriezaad*) *te zaaien*(1).

508. *Een blauwe Maandag* (Een zeer korte tijd). *Het heeft een*

(1) Ook de Duitschers zeggen dan wel : *Er ist gut Hafer* (*zu*) *saën*. Dat haver zaaien bij stilte, komt eveneens bij Grut. II. en C. T. voor (zie Harr. en *Ndl. Wdb.* VI, 147; alsmede *Volksk.* X. 34-35).

blauwen Maandag geduurd (Een poosje. — H.) Vgl. Hgd. *Blauer Montag*. Eng. *blue Monday; once in a blue moon.*

Hier te lande, zoowel als in Duitschland en Bohemen(1), verstaat men gemeenlijk door *Blauwen Maandag* den Maandag, die de groote Vasten voorafgaat. Die naam ontsproot, zeggen BORCHARDT, REINSB.-DÜR., HARR. en DE BEER-LAUR. (*Wdschat*, 667) uit de vroegere gewoonte om tijdens de Vasten de kerkmeubelen « met blauwe doeken » te behangen; aan een anderen kant maakt BORCHARDT de opmerking dat niet eerst op den Maandag vóór Aschdag, maar reeds op den Zondag van Septuagesima, d. i. 14 dagen vóor den eersten Vastenzondag de purperblauwe kleur als symbool der boetedoening in de Kerk te voorschijn komt; en, voegt hij er bij, de Saksische landsverordeningen uit de 15e en 16e eeuw kennen geen blauwen, maar een « goeden Maandag. » Ik wensch er nog aan toe te voegen dat op gezegden Zondag van Septuag. alleen het gewaad van den priester-celebrant, en niet de kerk, de violetblauwe kleur te zien geeft; eerst op Passiezondag worden al de kruisbeelden der kerk met doeken van die kleur omhangen.

Daaruit mag men wel afleiden dat de gewone verklaring van « een blauwen Maandag » op onvaste gronden steunt. Ik houd het dan ook met Dr STOETT (n° 212), die een plaats aanhaalt uit een klucht van 1684, BERNAGIE, *Studente-leven* (reeds aangehaald door J. E. TER GOUW, in *Noord en Zuid*, VII. 16) waarin de uitdr. *alle blaauw maandagen* voorkomt, ook aan TUINMAN bekend (I. 234) met de beteek. : elk oogenblik, om een haverklap, in welken zin ook de Fries zegt : *alle blauwendeis*. Zooals ik bij n° 338 reeds aantoonde, had het bijv. nw. *blauw* in de middeleeuwen, en thans nog, de beteek. nietig, van weinig waarde (Fr. *bleu*); vandaar zegt STOETT, een « blauwe Maandag, » een Maandag die niet meetelt, maar als Zondag, als feestdag beschouwd wordt, waarop men niet werkt. Vgl. *Maandag maken* (dat reeds voorkomt in het Mndd. en in de 17e eeuw te onzent naast *verloren Maandag*, d. i. *Koppermaandag houden*)(2), Hgd. *blauen Montag machen*, Eng. *to keep saint Monday*, Fr. *faire le lundi, fêter le saint lundi*. Bij uitbr. kon « alle blauw Maandagen » de beteek. aannemen van elk oogenblik, met korte tusschenpoozen; vandaar thans een blauwe Maandag = een korte poos (steeds in ongunstigen zin). Vgl. Fr. *Journée blanche*.

Zie ook J. E. TER GOUW, in *Noord en Zuid*, VII. 10-17; WOLTHUIS, in *Navorscher* 1897, bl. 324-326; SCHUERM. *Idiot.*, 58 (voor hem is het Limb. *blauwen Maandag houden* zooveel als : op een kettersche wijze feest vieren).

Hier mag wellicht nog gezeid dat de H. Lundi, onder den naam *Le*

---

(1) BORCHARDT, n° 162; REINSB.-DÜR., *Fest-Kalender aus Böhmen* 54-55.

(2) Wie over *Verloren-Maandag* meer wenscht te vernemen, leze o. a. POL DE MONT, *Volksk.* IV. 19-23; REINSB.-DÜR., *Cal.* I. 36-48; TER GOUW, *Volksverm.*, 119-125; DE BEER-LAUR., *Wdschat*, 667; DRIJVER, *Mozaïek*, 95-97; H. GAIDOZ, *Mélusine*, V. col. 13-15 en VII, col. 70; MONSEUR, *Bull. de Folkl.*, I. 305-306.

grand saint Lundi, als schoenlapper omringd door zijn volgelingen (een 20-tal verschillende ambachtslieden) staat afgebeeld op een dier ultrapopulaire prentblaadjes van Épinal (huis Pellerin), waarvan ook een Duitsche uitg. verscheen onder den titel : *Der heilige blaue Montag.* Dat laatste kan de heer GAIDOZ ons echter niet verzekeren; hij geeft bovendien de afbeelding van een medalje of legpenning, waarop St. Lundi, eveneens als dranklievende schoenlapper, wordt voorgesteld (*Mélusine*, V. col. 13 15).

509. *Leven* (of *Een leven hebben*) *gelijk God in Frankrijk.* (Onbezorgd leven). Hgd. *Leben wie* (*der liebe*) *Gott in Frankreich.*

Die spreekw., in Frankrijk onbekend, is daarentegen in de Nederlanden en Duitschland zeer gebruikelijk. De meeste geleerden denken de verklaring er van te moeten zoeken in de kerkelijke aangelegenheden van Frankrijk gedurende het Schrikbewind van 1793-1794. Destijds was de katholieke eeredienst afgeschaft om plaats te maken voor den eeredienst der Rede. Men mocht dus in zekeren zin zeggen dat God, door de godin der Rede vervangen, in Frankrijk niets meer te doen, voor niets meer te zorgen had.

De heer H. GAIDOZ, die deze verklaring voor heel en al onwaarschijnlijk houdt, doet te recht opmerken dat men zou dienen te onderzoeken waar die gansch moderne uitdrukking voor 't eerst voorkomt. Naar aanleiding van HEINE's schrijven : « Man lebt in lauter Lust und Plaisir so recht wie Gott in Frankreich, » zegt hij : « Si elle (*l'expression*) n'est pas plus ancienne que Henri Heine, on peut y voir une image inventée par Heine pour comparer la vie plantureuse, la bonne chère et le contentement de vivre qu'il trouvait en France au pain noir, à l'eau claire et à la vie resserrée qu'on menait dans la pauvre et sévère Allemagne du Nord. Heine, qui s'appelait lui-même un « Prussien libéré, » trouvait que la France était un vrai paradis et il exprimait ce jugement dans une image poétique : et l'image a fait fortune » (1).

Een afdoende verklaring werd tot hiertoe niet gegeven. Men heeft wel eens beweerd dat de spreekw. oorspronkelijk luidde : « Leven als een *Schot* in Frankrijk, » doelend op de weelde waarin de uit Schotten bestaande lijfwacht van Lodewijk XI leefde, doch men vergat zulks door bewijzen te staven. Andere onbevredigende verklaringen kan men nog vinden bij BORCHARDT, blz. 181, BÜCHMANN, 445, en HARR., II, XXXIX.

510. *Menistenbruiloft* (Schertsenderwijze : lediging van een beerput).

« Hieronder, zegt STOETT, verstond en verstaat men het ledigen der beerputten, dat bij nacht geschiedt, met woordspel tusschen *bruid* (= aanstaande vrouw) en het nu verouderde *bruid* (= drek), welke gelijk-

(1) *Mélusine*, VII. 192.

heid in vorm aanleiding gaf tot allerlei uitdrukkingen als : *de vuile bruid* (= drek)(1); *de bruid uitdragen, — trouwen, — leiden*, den beerput ledigen ; *bruydleyder*, beersteker, nachtwerker (*Mnl. Wdb.* I, 1471 ; Tuinm. I, 129).

Daar nu de Menisten (2) vroeger, in de 17e eeuw, als stemmige menschen bekend stonden en hunne bruiloften zonder veel rumoer vierden, evenals de nachtwerkers des nachts stil hun werk verrichtten, zoo werd schertsender wijze deze werkzaamheid, deze *stille bruiloft* (woordspel met *stille*, geheim gemak?) een menistenbruiloft genoemd. In de 17e eeuw zeide men ook hiervoor *zonder speelman bruiloft houden* (zie Asselijn, *Jan Klaasz*, vs. 723) (3), thans in sommige streken ook *bruiloft houden* of *bruiloften*. Zie Draaijer, 6 : *'t Is hier van nacht menisten brūlfte* = de beerput wordt geruimd ; in het Friesch : *minniste brulloft hälde* naast *brullofttsje* in denzelfden zin. »

Aan een anderen kant zegt Harr. : Men spreekt overdrachtelijk van bruiloft houden, wanneer men de heimelijkheden zuivert. Dekt men de tonnetjes, daartoe strekkende, met dekseltjes toe, dan noemt men dit *Mennisten-bruiloft houden*, omdat de Mennisten bijzonder piëus en zindelijk zijn (I, 100).

Volgens Dr. Muller (*Ndl. Wdb.* III, 1637) is de uitdr. *bruiloft houden* (voor: den beerput ledigen) de oudste; mogelijk, zegt hij, was het toevoegsel *zonder speelman* (d. i. een stille bruiloft, in woordspeling met *stille*, geheim gemak?) hierbij voorheen ook gebruikelijk (z. althans *Jan Klaasz*). Eerst later schijnt de benaming *Meniste-bruiloft* opgekomen te zijn. Na op de gewone verklaring daarvan gewezen te hebben, vervolgt hij : « Doch het feit dat de « Menisten bruiloft » omstreeks het midden der 17e eeuw geschilderd stond op verscheidene uithangborden, o. a. van eene herberg te Amsterdam, waar muziek gemaakt werd (z. De Roever, *Uit onze oude Amstelstad*, 110) bewijst wel, dat zoodanige *bruiloft* toen ter tijd gold als iets eigenaardigs, denkelijk als het toonbeeld van stemmigheid (zoodat het rumoerige speelhuis in schertsende tegenstelling aldus heette), maar tevens dat de uitdr. in hare hedendaagsche beteek. toen nog geheel onbekend was. Indien de toevoeging derhalve eerst uit later tijd dagteekent, schijnt het aannemelijker dat de bedoeling dezer benaming is geweest de *bruiloften* der Doopsgezinden, die in de 18e eeuw integendeel uitmuntten door de overdaad van fijne, uitgezochte lekkernijen (zie b. v. Van Effen, *Spect.* I, 200; IV, 32), wellicht tevens hunne vanouds bekende zindelijkheid en keurigheid, door de tegenstelling van dit vuil, onwelriekend bedrijf te bespotten. »

---

(1) Vgl. *Hij zal 's nachts de vuile bruid vergezelschappen* (Harr. II, iv). In Oostende heet een optrekkende beerwagen (of -wagens) : *De bruiloft van Cana*.

(2) Menisten, Mennonieten of Doopsgezinden, naar Menno Simons. 't Volk zegt ook wel eens *Benisten en Beniste bruiloft* (Z. *Woordenschat*, i. v.).

(3) Zwolsche Herdrukken, 12-13, blz. 93.

511. *Een menistenstreek* (List, looze streek). *Een menistenleugen* (1).

Deze spreekw. herinnert wellicht aan de gevatheid, waarmede vele Mennonieten, in den tijd der kettervervolging (16e eeuw) de vragen der kettermeesters wisten te ontduiken, de waarheid verzwijgend zonder er den schijn van te hebben en aldus vaak zichzelf en hun geloofsgenooten van een wissen dood reddend. Naar het schijnt, geleken hun listige antwoorden niet zelden op dat van den schaapherder van Postel, van wien ons de heer TEIRLINCK in *Volksk.* X, 82, vertelde :

Als scheidsrechter aangesteld om in een geschil betreffende de grensscheiding van twee eigendommen te beslissen, stak hij eerst een *schepper* (scheplepeltje) in zijn muts en een weinig aarde in zijn schoenen. Dan wees hij aan tot waar de grond van Postel zich uitstrekte en zeide : « Ik zweer bij den *schepper* van hierboven » — en hij richtte den vinger naar zijn muts — « dat ik hier nog op Postelschen *grond sta* », en — hij wees met den vinger naar zijn schoenen !

512. *Tegen* (of *aan*) *iem. jube*(2) *zeggen* (Voor iem. onderdoen, hem als meester erkennen. — DE BO). *Iem. te jube brengen* (Hem dwingen tot onderdanigheid. — DE BO). Vgl. Fr. *Faire venir qn. à jubé* = Iem. wel in orde weten te krijgen, naar zijn pijpen doen dansen (KRAMERS). *Te jube komen* (Zich komen onderwerpen, zich overgeven. — DE BO)(3). Vgl. *Venir à jubé* (Zich aan een bevel onderwerpen, ofschoon met tegenzin. — HATZF.-DARMEST.) — *Den jube domine spelen*, of *uithangen* (Den vleier, den gehoorzame spelen om iem. aangenaam te zijn. — SCH.). *Zjupedomeno* (Het hoofd in den schoot leggen, den duime leggen, te gebode staan, zegt G. G. in *Loq.* VIII, 55. — Te Kortrijk). *'t Is ne siebedominee* (Een onnoozelaar, een waanwijze gek. — Aalst, Geeraardsbergen).

Wanneer in het koor, onder 't bidden van de kerkelijke getijden, de lector of lezer zijne les gaat lezen, is hij verplicht eerst en vooral, aan het hoofd der dienstdoende geestelijken, oorlof en zending te gaan vragen. In gebogen houding gaat hij vóor den overste staan en bidt : *Jube Domine dicere, bene dicere* of *benedicere* = Gebied, Heer, dat ik spreke, wel spreke. Daarop ontvangt hij van den heer overste zending om de lezing te doen.

---

(1) Deze uitdr. ware misschien beter op hare plaats geweest bij de rubriek : *Heksen- en Kettervervolging.*

(2) 't Westvlaamsche volk spreekt dit woord *djiebe* uit, en gebruikt meest het verkleinw. *djiebeke* : Aan iem. moeten *djiebeke* zeggen. » (DE BO).

(3) DE BO geeft twee citaten aan NIC. DESPARS ontleend.

Het volk dat eertijds zulke ceremoniën niet zelden bijwoonde, noemde die voorafgaande handeling van den lector : « te *jube* komen », « *Jube Domine* doen », « *jube domine* zeggen », en tot heden toe zijn deze uitdrukk., hoewel soms half onkennelijk geworden, in den volksmond bewaard gebleven.

In sommige kerken bestond vroeger, tusschen koor en beuk, een min of meer verheven gaanderij, waarop de lector dan, voor zijne lezing, plaats ging nemen. Eerlang nu begon het Fransche volk het eerste woord van 't gebed van *Jube Domine* op de galerij zelve toe te passen; vandaar nog heden het Fr. *jubé* = doksaal, oksaal, hoogzaal; en in enkele kerken bevindt het oksaal zich nog steeds tusschen koor en beuk. Ook hebben de Fr. uitdrukk. *venir à jubé*, en *faire venir qn. à jubé* denzelfnen oorsprong als onze Vlaamsche (z. *Loq*. VIII, 55-56 en Hatzf.-Darmest. op *jubé*).

513. *Den (*of *het) dokzaal* (De Bo en Sch. *Bijv.*) (1); *den* (of *het) okzaal* (Sch)., *oxaal* (Hoeufft), *het hoogzaal* (V. D. en A.)(2) *de zaal* (A.) — Bij Kil. *Docksael, ocksael, hooghsael.*

Doksaal = 1. Een min of meer verheven galerij, tusschen het koor en het schip der kerk, waar bij plechtige missen het Epistel en het Evangelie gezongen worden, en waar soms een orgel ter begeleiding van den priester is aangebracht; ook *koorhek* en *koorbalie* genoemd; — 2. Bij uitbr., de gaanderij in de kath. kerken, waarop de zangers en het orgel zich bevinden, en die meestal aan 't uiteinde der kerk, boven het kerkportaal, gemaakt is.

Oxaal, waaruit door volksetymologie *hoogzaal* is ontstaan, is zelf een vervorming van *doxaal*, *doxale* (door weglating der letter *d*, die men voor het lidw. nam), en dit weer een vervorming van *dossale*. Nu, *dossale* (Fr. *dossel*) is afgeleid van Mlat. *dossum* (klassiek Lat. *dorsum*) en bet. een ruggetapijt, eertijds eershalve achter den rug der hooggeplaatste personen, bepaaldelijk achter den rug der geestelijken in het koor opgehangen. De naam *dossale*, eerst aan die tapijten gegeven, ging later over op de plaats, waar zij aangebracht waren, en zoo op het doksaal in den eigenlijken en den uitgebreiden zin (Zie *Ned. Wdb.*, X. 106-107 en Verc., *Etym. Wdb*).

B). *Kloosters en Kloosterlingen.*

514. *Monnikenwerk doen* (Vergeefschen arbeid doen, zich noodelooze moeite geven. — V. D.) Bij Servilius : *Monincs werck doen;* bij Kil. *Muncks werck doen.* Ndd. (Rijnprov.) : *Dat es Mönkearbeid* (Slecht werk. — Eck. 367).

Monnikenwerk is dus in de eerste plaats zooveel als « water in zee

(1) Ook te Geeraardsbergen zegt men : *den doksaal.*

(2) *Het hoogzaal;* aldus in den volksmond in 't Land v. Aalst, en o. a. ook te Herenthals. Bij V. Dale is *hoogzaal* onz. en vr.

dragen », of een soort van *Penelope-werk* « dewijl de Monniken, zegt WEILAND, in oude tijden tot zekeren arbeid, hoe weinig die ook beteekende, verpligt waren, om niet ledig te zijn, al ware het ook, dat zij den volgenden dag vernietigden, hetgeen zij den vorigen gemaakt hadden. » TUINMAN, die echter, wanneer hij over kloosters spreekt, zoowel als wanneer hij spreekw. verklaart, weinig vertrouwen verdient, noemt enkele werken op, waardoor de blinde gehoorzaamheid der nieuwe kloosterlingen op de proef werd gesteld; ze moesten b. v., zegt hij, boomen in den hof planten met de wortels opwaarts, of zand wegdragen, hetgeen zij of anderen terstond op dezelfde plaats moesten terugbrengen. « Dus verhaalt men, zegt hij verder, van een Krygsoversten dat hem, tot zyne moniksproef, gelast wierd, een Regiment kikvorsschen in ryen en gelederen te stellen. » (C. T. II, 232). Dit lijkt echter al te zeer een kwaadwillig praatje. Elders, blz. 167, schrijft hij nog : Men zegt ook van noodeloozen of verhoetelden arbeid : *Hy doet Monikenwerk,* » terwijl hij dit op een andere plaats (dl. I. 29) noemt : « iets dat niet deugt : want *Monikcn eeten dat zy zweeten, en arbeiden dat zy koude krijgen.* »

Door monnikenwerk verstaat men thans somwijlen een werk van moeitevol geduld, wat de Franschen *un travail de Bénédictin*, en wij, in onze taal, ook wel eens *een Benediktijner werk* heeten (z. nog STOETT, n° 1340).

515. *De kap maakt geenen monnik, En de mutse geen kanonik* (H.)(1). Hgd. *Das Kleid macht keinen Mönch.* Fr. *L'habit ne fait pas le moine.* Luikerwaalsch : *L'habit n' fait nin l'mône* (DEJ. n° 1447). *De papen, nonnen* (of *monniken*) *en begijnen Zijn niet zoo heilig als zij schijnen* (C. T.)(2). Oudfr. *Le moine, la none et la béguine Sont fort pires que n'en ont la mine* (LE ROUX, I, 24). — *Geen ding zoo schandelijk of zwaar, dat eene vrouw of een monnik niet begaat* (H.)(3). *Daar de duivel zelf niet durft komen, zendt hij een oud wijf of een monnik* (C. T.)(4). Ndd. *Wohin der Teufel nicht selbst kommt, da schickt er ein altes Weib* (of : *den Pfaffen.* — FRI. n° 3735). *Wat een monnik zich durft voor te*

---

(1) Bij de spreekwoordenverzamelaars vindt men alleen het 1e deel van het spreekw. : in « *Seer schoone Spreeckwoorden* » : *Thabyt en maeckt den monick niet*; bij GHEURTZ hetzelfde « Campen » geeft : *Die cappe en maeckt den Monnick niet,* in welken vorm het ook bij CATS, GRUT., DE BRUNE en anderen voorkomt.

(2) *Het Mergh van Ndl. Spreekwoorden,* Amst. 1644.

(3) *Mergh* en GRUT. II.

(4) Reeds in *Proverbia seriosa*; bij GRUT III en TUINMAN, II. Bij FR. GOEDTHALS, *Prov. anciens, flamengs et françois,* Anvers, Plantin, 1568 : *Daer de duuel niet commen en can, sendt hy zynen bode* (z. MEIJER, 98). Vgl. ECK. 516.

nemen, dat zou zelfs de duivel zich schamen te bedenken (H.). — *De deugd in het midden, zei de duivel, en hij ging tusschen twee Kapucijnen* (H.)(1). Ndd. *De Beste in het midden, sä de Döwel, do gunk he twüsken twee Papen* (EICH. n° 349). — *Allemaal menschen, zei de begijn, en zij zoende den pater* (H).

Al die spreekw. herinneren min of meer aan de ondeugden van vele geestelijken en kloosterlingen in de middeleeuwen, zoodat de meeste dan ook een hoogen ouderdom hebben. « Dès le 13e siècle, zegt LE ROUX DE LINCY (I. XXXV.) plusieurs proverbes ont consacré les vices et le libertinage des moines. Ainsi *l'envie des moines noirs* (2) et cette apostrophe : *Vilain moine*, font partie des dictons pop. du 13e siècle; et dans nos anciens fabliaux on lit : *Li abis ne fait pas le religieux, mais la bonne conscience.* » Met de wereldlijke geestelijkheid was het evenwel niet beter gesteld, en in gansch den loop der middeleeuwen tot aan 't concilie van Trente worden daarover door gezaghebbende, soms heilige mannen bittere klachten aangeheven; en de Kerk zelve erkende meer dan eens, door den mond der pausen en der kerkvergaderingen, de gegrondheid dezer klachten.

Zoo hoort men reeds den H. Hieronymus († 420) klagen dat de landvoogden in de kloosters een lekkerder middagmaal vonden dan in hun eigen paleizen. Voor zulke uitgaven, zegt hij, wordt er echter veel geld vereischt. « Pour l'avoir, les évêques et les prêtres ont fait leur chose et leur bien de ce qui appartenait au pauvre » (3).

Toen paus Gregorius VII (Hildebrand) in 1074 het celibaat der priesters verplichtend maakte, ontmoette hij een hardnekkigen en langdurigen tegenstand, derwijze dat 2 eeuwen later een gehuwd priester, hier te lande, geen zeldzaamheid was. Zoo zien wij b. v. in onzen *Reinaert* (in 't midden der 13e eeuw) een priester optreden naast zijne vrouw Julocke en zijn zoon Martinet, en uit geen enkel woord of vers blijkt dat de dichter dat priesterhuwelijk als iets ongewoons beschouwt. Diegenen onder de geestelijken, die van het huwelijk afzagen, hadden dan dikwijls eene « amye », hoewel dit algemeene ergenis verwekte (4).

De wereldsche zeden der geestelijkheid deden den H. Bernardus in de 12e eeuw uitroepen : « Qui me donnera que je voye avant que de mourir,

---

(1) DE BRUNE.

(2) Vgl. *Convoitise de moines blancs* (13e eeuw). In de 12e en 13e eeuw onderscheidde men de monniken, volgens de kleederen, in *zwarte* (regel van St. Benedictus) en *witte* (meestal van den regel van St. Augustinus). De witte monniken, die meer van rijkdommen hielden en, ofschoon van jonger dagteekening, hooger in aanzien stonden, werden door de zwarte benijd (LE ROUX, I, 23).

(3) HENNE, *Hist. de Charles Quint* V. 196.

(4) J. TE WINKEL, *Maerlant's Werken, beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw*, 178-181; HENNE, t. a. pl., IV. 274-279, 282-285; DE HOOP SCHEFFER, *Gesch der Kerkhervorming in Nederland*, I, 14-17.

l'Eglise de Dieu comme elle estait dans les premiers jours! » Indien die heilige man iets te betreuren gehad heeft, zegt BOSSUET, « ç'a esté de n'avoir pas veu un changement si heureux. Il a gémi toute sa vie des maux de l'Eglise. Il n'a cessé d'en avertir les Peuples, le Clergé, les Evêques, les Papes mêmes » (1).

Ofschoon er in de 13e eeuw eenige verbetering is aan te stippen, houdt JACOB VAN MAERLANT niet op tegen de verdorvenheid der geestelijkheid zijn stem te verheffen: in zijn *Wapene Martijn*, in *Der Naturen Bloeme* en zijn *Rijmbijbel*, doch vooral in *Der Kerken Claghe* en *Van den lande van Oversee* worden de gebreken en ondeugden van kloosterlingen en geestelijkheid — hunne onkunde en hun strijdlust, hunne onmatigheid en zedeloosheid — onbewimpeld blootgelegd en gekastijd. En toch was MAERLANT een geloovig zoon der Kerk, die hare leer met groote gestrengheid verdedigde(2).

In de 14e eeuw was de toestand, blijkens de schriften van den Brabantschen mysticus, JAN VAN RUUSBROEC (✝ 1381), eerder verergerd dan verbeterd. In lateren tijd vindt men even onwraakbare getuigenissen; ik noem b. v. nog het welbekende devoot boek, *dat Passionael-Winterstuck en Somerstuck* — eene vertaling in « brabantscen dietsche » van J. DE VORAGINE's *Legenda aurea* — dagteekenend van omstreeks 1400(3), en voor 't eerst gedrukt te Gouda in 1478, nadien, in 1516 ook te Antwerpen. In den proloog klaagt de vertaler, waarschijnlijk een priester, over de losbandigheid der wereldlijke geestelijkheid: « Mer, och armen! diet weten of sculdich sijn te weten ende haren volc te leeren, die doen al contrarie, als priesteren, ende sonderlinge prochianen, die met haren quaden leven hoer volck, dat si leren souden tot doechden, tot quaetheden trecken; want sulcke paep is blider, als hi een onscalc(4) wyf tot sinen wille brenghen mach, dan of hi hondert sielen behouden mochte » (5).

Zoo vrat de kanker, die destijds de Kerk had aangetast, steeds dieper in, en naarmate de ergernis toenam en de oogen van het volk opengingen, vervreemdde het meer en meer van de Kerk, wier dienaren met zoovele ondeugden waren behept. Daarin is zeker wel een der hoofdoorzaken te zoeken van den grooten bijval, dien Luther's kerkhervorming vond. « Je m'étonne, schreef de jezuïet Lefèvre, den 27e Dec. 1540, uit Worms,

(1) BOSSUET, *Hist. des Variations des églises protestantes*, Paris, 1688 (bij HENNE, IV, 273).

(2) J. TE WINKEL, t. a. pl., 164 166; 176-242. JONCKBLOET, *Gesch. der Ndl. Lett.*, II, 131-145.

(3) DE VOOYS, *Mnl. Leg. en Exemp.*, 35.

(4) Onnoozel.

(5) DE HOOP SCHEFFER, t. a. pl., I. 12. Hij gebruikt de uitg. van 1478; PR. VAN DUYSE, *De Rederijkkamers in Nederland* II, 150, geeft hetzelfde citaat, doch ontleend aan de Antw. uitg., die mij hier onnauwkeurig voorkomt.

qu'il n'y ait pas deux ou trois fois plus d'hérétiques qu'il n'y en a;.... tout le mal vient de la vie scandaleuse des prêtres » (1).

Vgl. nog : *Hoe dichter* (of *nader*) *bij Rome, hoe slechter* (of *slimmer*) *Christen*; in « *Prov. seriosa* » : *So nader den paues so quader' kersten*; bij Gheurtz : *hue naerder romen hoe qvaeder kersten* (Harr , III, 149).

516. *Een pater-goedleven* (2) (Iem. die een gemakkelijk en overdadig leven leidt, die er welgedaan uitziet. — C. T., V. D. en *Ndl. Wdb*). *Een smulpaap* (Scheldnaam voor : een vetten, welgedanen geestelijke; ook : dikke lekkerbek. — V. D.). *Smulpapen* (Brassen, slempen). *Smulpaperij*. — *Ons Heeren braadverkens* 3) (Spotnaam voor de monniken. — V. Duyse, 226, en *Ndl. Wdb.*). *Een paterstuk* (De tusschenrib van een rund. — V. D.). *Een begijnenstuksken* of *bagijnestukje* (Een lekker stukje vleesch op tafel. — De Bo). Hgd. *Ein Pfaffenbischen*. Luikerwaalsch : *L'bèchèye de curé* (la bouchée du curé. — Dej. n° 942). *Patersbier* (Het beste bier). *Van het paters-vaatje* (4) (Van den besten wijn, van 't beste bier. — C. T., V. D. en A.). — *Zuipen als een Tempelier* (C. T. en v. D.) – *De monnik preekte dat men niet behoorde te stelen, en hij zelf had de gans in zijn schapulier* (of *schapperade*. — H. en v. Duyse, 225)(5). *Een begijnenpater, een visscherskater en een molenaarshaan. Als deze drie van honger sterven, zal de wereld vergaan* (C. T. en H.).

Deze spreekw. doelen meer bepaaldelijk op de onmatigheid, waaraan in vroegere tijden, kloosterlingen en wereldlijke geestelijkheid zich te buiten gingen, op het weelderig leven dat velen leidden. Zoo riepen, volgens Maerlant (*Der Kerken Claghe*, vs. 78 vlg) de geestelijken van zijn tijd:

« Om diere spise van goeden smake,
Ende waer men coept den besten wijn. »

---

(1) Crétineau-Joly, *Hist. de la Compagnie de Jésus*, Paris, 1844, I. 166 (bij Henne, IV, 274). Zie verder nog Henne, IV. 275-285, alsook J. te Winkel, 282, en De Hoop Scheffer, I. 28-25 en 9-28.

(2) Reeds in « Campen. »

(3) *Braadverken* = 1. vetgemest varken; 2. spotnaam voor : een dik persoon (Sch. *Bijv.* en *Ndl. Wdb.*). Vgl. *Sieur Braetvarken* (Hooft, *Warenar*, vs. 423) en *Braetveugel* (Iem. die een lui, lekker leventje leidt. — Van Moerk., *Ndl. Kluchtspel*; bl. 248 en 625).

(4) Ook bij Sart-Schrev., pr. III. 48.

(5) In *Seer schoone Spreeckwoorden*; ook in « Campen » (z. Meijer, 57).

terwijl hij, in zijn *Rijmbijbel* (vs. 5357-'58), niet zonder eenige overdrijving zegt :

« Clerke vander nuwer wet :
Dronkenscap heeftse al besmet. »

De orde der Tempelheeren bestond, zooals men weet, van 1118 tot 1312. Hunne groote rijkdommen leidden tot zedenbederf en tot hun ondergang, daar ze de hebzucht van den gewetenloozen Franschen koning, Filips den Schoone, opwekten. Al heeft men nu de Tempeliers in menig opzicht valschelijk beschuldigd en hun wezenlijke gebreken wellicht overdreven, toch zegt men hier te lande nog steeds — en ook de Duitschers kennen het : *Drinken, zuipen als een Tempelier,* ; naast het Fr. *boire* bestaat ook *jurer comme un templier.* Reeds RABELAIS zeide : « Je ne boy en plus qu'une esponge, je boy comme un templier. »

Ons spreekw. *Een begijnenpater, een visscherskater,* enz., is eveneens in Duitschland en Italië bekend, doch alleen in Italië worden er, zooals hier, geestelijken bij betrokken, nl. de bestuurder van een nonnen- en de tuinier van een monnikenklooster (R.- DÜR., II n° 109).

Men denke hier nog aan : *Ten gaet geen monic alleen* (*Prov. ser.*) of: *Daer gaet noyt goet Monnick alleen* (SART-SCHREV., ter. II, 29), anders gezegd : *De minnebroeders* (Minderbroeders) *gaan alleen niet* (GRUT. II. en *Mergh*), of : *De kapucienen gaan altijd getweeën* (1) (V. DUYSE. 226), waardoor men iem. aanzet om na het eerste, nog een tweede glas wijn, een tweede borreltje te drinken. Vgl. *Eén soldaat en vecht niet* (BIEKORF, XII, 33), *Men kan op één been niet loopen* (H.), en : *Ze moeten gemalen zijn* (A.). Ik wijs nog even op : *Een zwarte zuster den hals breken* (Een flesch rooden wijn uitdrinken — V. DUYSE, 227), en op : *Waar de abt herbergier is, mogen de monniken wel bier halen* (DE BRUNE); Fr. *Quand l'abbé tient taverne, les moynes peuvent aller au vin* (15e eeuw. — LE ROUX, I, 25).

517. ***Monniken eten dat ze zweeten, en werken dat ze kou krijgen*** (2) (C. T. en v. Duyse, 224). ***Was houthakken een orde, men zou er niet veel monniken voor vinden*** (C. T.). ***Zij slachten de begijnen wat : zij zien liever werken dan dat zij het zelven doen*** (H.). ***Werken is zalig(heid), zei de begijn, maar ze deed het niet geern***, of: ***ze deed het noo*** (3) (ALG.), *of* : ***ze liet het van 'n ander doen*** (C.-V.). ***Werken is zalig en leegzitten is heilig, zei het begijntje, en ze koos de heiligheid*** (West.-Vl.). ***Werken is zalig, zeiden de begijnen en ze droegen gedrijen aan nen boonstaak*** (C.-T.). ***Er zijn twee begijnen om een ei te klutsen en het is dan nog niet goed*** (Met tweeën voor een werk, waar één ruim

(1) Die spreekw. heeft verscheidene vormen (z. HARR. III. 296-297).
(2) Bij GRUT. II : *De kloosterknapen eten dat zij zweeten.*
(3) TUINMAN geeft enkel : *'t Is zalig te werken, zei de Bagyn.*

genoeg is). *Er zijn drie begijnen om een ei te pellen* (Veel volk om een klein werk te verrichten. — SCH. *Bijv.*). Vgl. Luikerwaalsch : *Trover ine atèche, joûrnèye di béguenne* (Trouver une épingle, journée de béguine. — DEJ. n° 1152) Fr. *Mener une vie de chanoine. Être gras comme un chanoine. Avoir une mine de chanoine.*

Nadat de monniken, tijdens de eerste eeuwen van het christendom in Vlaanderen, onmiskenbare diensten aan de beschaving hadden bewezen, bracht de aangroei hunner rijkdommen allengskens verslapping der tucht mede, benevens wereldschgezindheid, gemakzucht en luiheid. In een oude klucht, de *Truwanten* (denkelijk van de 14e eeuw) leest men o. a. :

« Maar swesters, baghinen, lollaerden,
Si sijn altijd lui van aerde
Datse qualijc pinnen moghen
Maer si drulen wel grote toghen (1)
Als sire connen ane gheraken » (2).

Bovenstaande spreekw. zijn daarmede in overeenstemming. — Ik vermeld nog terloops : *Als de abt de teerlingen geeft, dan mogen de monniken wel dobbelen* (3) (C. T. en V. DUYSE, 226), en : *Als de abt met de kaart speelt, dan troeven ook de monniken* (C. T.), of : *wat zullen de monniken doen !* (DE BRUNE en *Ndl. Wdb.* I. 609.)

518. *Hij is daar voor verveerd als een monnik voor een schepel rogge* (4) (Hij verlangt er naar als een bedelmonnik naar een schepel rogge. — V. DUYSE, 225). *Hetzij paap of hetzij geus, Geld is overal de leus* (5) (C. T.). *Hetzij geus, menist of papist, Elk schraapt in zijne kist* (6) (C. T.). *Hij wacht er naar, als de pastoor naar zijn offerpenningen* (V. DUYSE, 221). *De pastoor* (of *paap*) *doet geen twee missen voor één geld* (7). *Koperen geld, koperen zielmis* (8) (CATS en C. T.).

---

(1) Ze slaan ongemerkt een goeden slok naar binnen (z. VERDAM, *Mnl. Wdb.*, op *drulen* en *droelen*).

(2) HOFFMANN v. FALLERSL., *Horae Belgicae*, VI. 121-124 (bij Pr. VAN DUYSE : *Rederijkk.*, II. 147-148).

(3) Reeds in de *Prov. seriosa*.

(4) In « Campen » (z. MEIJER, 62).

(5) In « Campen » en bij DE BRUNE.

(6) *Mergh*.

(7) Men zegt thans gemeenlijk : *'k En doe geen twee missen voor één geld* (Aldus bij V. DUYSE, 221).

(8) Reeds in de *Prov. seriosa*, ook in « Campen, » bij GRUT., I, enz.

Herinneren min of meer aan de schraapzucht van vele geestelijken en monniken van voorheen, wat toenmaals aanleiding gaf tot algemeene klachten Reeds vóór de middeleeuwen hoorden wij den H. Hieronymus deswege de bisschoppen en priesters aanklagen (z. boven, bij n° 517), en in de volg. eeuwen nam de kwaal nog aanmerkelijk toe, hetgeen MAERLANT in *Der Kerken Claghe* (vs. 38-39) doet uitroepen :

« Ic wane noyt man en sach
Volc so gierech omme bejach. »

Steunend op MAERLANT's werken en op historische bescheiden, wijdt J. TE WINKEL dan ook een aantal blz. (202-224) aan de hebzucht der toenmalige kloosters en wereldlijke geestelijkheid (1), die zich zelfs somwijlen aan woekerhandel en simonie bezondigden (2).

Vgl. de Pruisische spreekw. *Pfaffensack wird niemals voll* (FRI. n° 2899). *Der Pfarrer predigt nicht zweimal* (Id. nr 2903). In de Rijnprov. : *Da Pastuer prädig net zweimöl für e Gäld* (ECK. blz. 398), elders : *De Pastor präkt man en mol vör 't sülfige Geld* (ECK. 398).

519. *Op het kapittelbankje moeten gaan zitten* (Ergens op een zondaarsbankje moeten gaan plaats nemen, zoodat elk bemerkt dat er iets met ons niet in den haak is).

Kapittel = Vergadering der bewoners van een zelfde klooster; (ook) plaats dier samenkomsten : *kapittelkamer, kapittelzaal.* — Wanneer nu, in een dergelijke vergadering, het openbaar gewetensonderzoek plaats had, moest de kloosterling, aan wien de beurt was, in het midden der kapittelkamer op een bankje ad hoc neergeknield, ten aanhoore van al de aanwezigen zijne zonden opbiechten (3).

Vgl. *Kapittelen* = bestraffen (met woorden), den tekst lezen. Fr. *Chapitrer.* Ook de spreekw. : *stem in het kapittel hebben* (Ook een woordje mee te spreken hebben). Fr. *Avoir voix au chapitre.*

---

(1) Ook een plakkaat van keizer Karel V is dienaangaande welsprekend. (HENNE, IV, 287-288. DE HOOP SCHEFFER, I, 19-20).

(2) Zie nog HENNE, IV. 274-276 en DE HOOP SCHEFFER, I, 18-21.

(3) Zie A. W. STELLWAGEN, *Roomsche Woorden*, Wolters, Groningen, 1901.

R.) OUDE MUNTEN, MATEN EN GEWICHTEN.

A) *Munten.*

520. ***Munt*** (Geld). — ***Munten*** (= 1. Geld slaan; 2. mikken, doelen); ***het op iem. gemunt hebben*** (op iem. boos zijn en hem tot mikpunt uitkiezen van allerlei hatelijkheden). Hgd. ***Es auf einen münzen.***

Munt stamt, evenals Hgd. *Münze*, Eng. *mint*, Fr. *monnaie*, uit Lat. *monetam*, *moneta* (Verc. *Etym. Wdb.*). — Op de Kalendae der maand Juni die aan de Romeinsche godin Juno was gewijd, werd te harer eer op het Kapitool een groot feest gevierd; dan werd zij aangeroepen onder den naam *Juno Moneta* d. i. Juno « de waarschuwende ». Hoogst waarschijnlijk is dat *moneta* een benaming voor geld geworden, dewijl de plaats waar de Romeinen munt sloegen, nabij dien tempel gelegen was; anderen zeggen dat het munten in Juno's tempel zelf geschiedde.

Volgens de meeste geleerden berust onze uitdr. *het op iem gemunt hebben* op het sinds de 16e eeuw bestaande gebruik munten en gedenkpenningen te slaan met satirische voorstellingen. Toch komt de uitdr. reeds in het Middelndl. voor (Zie Verdam op *munten* en *gemunt*). Z. nog Franck, *Etym. Wdb.*, id. en Stoett, nº 541.

521. ***Kruis of munt*** (Bekend dobbelspel, thans gemeenlijk *kop of letter* geheeten, waarbij een muntstuk of verscheidene stukken worden opgegooid, en den een of anderen speler toebehooren, volgens de zijde, die, bij 't neervallen, boven zal komen te liggen). *Cruce ende (of) munte; crucemunten* (Verdam, *Mnl. Wdb.*); bij Kil. *kruys oft munte worpen.* Eng. *Cross or pile.* Fr. *Croix ou pile* (thans : *pile ou face*) ; *jouer à croix ou pile*, of : *à croix pile.* — *Leeuw of letter* (W. D. I. 363); *letter en leeu, letter en lieu,* of *letter en lijve* (Molema). — ***Kruis noch munt hebben*** (Geen rooden duit. — V. D.). ***Kruis noch duit***

(C.-V.; Joos, *Idiot.*); *'k En heb er nooit noch kennis noch munte van gezien* (*Bie.*, IX, 235). *Cruce no munte* (Verdam, *Mnl. Wdb.*). *Ghy hebt hem kruys noch munt laten houden* (Sart-Schrev. sec. II, 62). Fr. *N'avoir ni croix ni pile.*

In de middeleeuwen waren de meeste munten aan de éene zijde van een kruis voorzien, en wanneer dit teeken er niet op stond, werd die zijde *kruis* genoemd, welke de beeltenis droeg van den vorst. Daaraan herinneren nog heden ten dage eenige van bovenstaande uitdrukkingen; in Vl.-België leeft de uitdr. *kruis of munt* nog enkel in Limburg (o. a. te Wijgmaal, Stokheim en Neer-Oeteren) in den volksmond voort (1). — De Franschen hadden *croix ou pile*, thans vervangen door *pile ou face*. Omtrent de verklaring van dat *pile* is men het oneens; de Fransche gouden zilverstukken van den II Lodewijk vertoonden aan de éene zijde een *kruis*, « de l'autre des *piliers* », zeggen sommigen. Anderen zeggen, met meer reden wellicht, dat *pyle*, in 't Oudgallisch, *schip* beteekent, hetgeen wijzen zou op het schip, dat op de Oudromeinsche munten afgebeeld stond. Voor ons *kruis of munt* hadden de oude Romeinen dan ook *capita aut navim*. Vandaar ook het vroegere : *chef ou nef*. — Het Noordndl. (Friesl. en Groningen): *Leeuw of letter, letter en leeu*, enz. wijst op het feit, zegt *Woordenschat*, 589, dat de centen vroeger aan de éene zijde een W, aan de andere het Nederl. wapen droegen. In het Oostvl. dorp St. Lievens-Essche zegt men *leeuw-werpen*. Vgl. nog *wapen of letter, wapen of munt*, enz. hier en daar in N.-Nederland in gebruik (2).

Onze uitdr. *kruis noch munt hebben* — Fr. *n'avoir ni croix ni pile* — schijnt zinloos, dewijl het kruis en de munt de twee zijden vormen van een zelfde stuk ; doch, zegt Rozan, 270 vlg , « il faut se rappeler qu'il y eut une différence entre les louis d'or et les louis d'argent : dans les louis d'or, la *pile* était la tête ou l'effigie du prince, parce que la *croix* était de l'autre côté ; dans les louis blancs, au contraire, on appelait la tête du prince la *croix*, et ses armoiries, qui étaient de l'autre côté la *pile*. *N'avoir ni croix ni pile* signifiait donc exactement n'avoir ni or ni argent ». Zulks verklaart misschien dat bij Littré en Hatzf.-Darm. het kruis gezegd wordt te staan op de « côté opposé à la face ».

Juist gelijk *munt* eig. beteekent den stempel, die zich aan de andere zijde van het muntstuk bevindt, en daarna het muntstuk zelf, zoo placht men ook *kruis* in dien laatsten zin te gebruiken. Aldus vindt men bij Sart.-Schrev. pr. IV, 76 : *Ick hebbe by hem niet een kruis* (Bij hem vergeleken, bezit ik niets), en pr. X, 81 : *Niet een zier, niet een kruys rijcker ;* en bij Hooft, *Warenar*, vs. 129-130 :

« Want voor dieven is er aêrs te halen *niet een kruis*,
Daar is toch niet as de wint en spinnerach in huis ».

Dat gold eertijds ook voor het Fransch; zoo zegt, in Molière's *Mariage*

---

(1) Ook de Engelschen gebruiken nog heden: *Cross or pile.*
(2) Zie De Cock-Teirlinck, *Kinderspel*, III, bl. 70-75.

forcé, de Zigeunervrouw tot Sganarelle: « Tu n'as seulement qu'à nous donner ta main avec la *croix* dedans et nous te dirons quelque chose pour ton bon profit » (1). Vgl. nog de Duitsche muntbenaming *Kreuzer*.

De met een kruis geteekende munten werden oudtijds door het onwetende volk als geluksfetisen beschouwd, en dat geloof is nog niet gansch uitgestorven. Voor menigeen bezitten nog heden de Italiaansche en Grieksche munten, door het kruis dat zij op de keerzijde dragen, een geheimzinnige kracht, en menig loteling uit het Land van Aalst, de omstr. van Ath, enz., houdt zulk een muntstuk in de hand, terwijl hi met de andere hand zijn nummer trekt.

Geen wonder dat die gelukaanbrengende munten eertijds doorboord werden en om den hals gehangen; alzoo is dat oude bijgeloof later op de van gaatjes voorziene geldstukken overgegaan, welk geloof nog immer onder het volk voortleeft (2).

In zijne leerrijke *Etudes sur la mythologie gauloise*, p. 69, doet M. H. Gaidoz opmerken dat het kruis op de muntstukken het gelijkzijdige, Grieksche kruis is, en niet het Latijnsche, d. i. het kruis der Christenen. Hij ziet daarin een vòorchristelijk zinnebeeld van de zon, voorgesteld als een vierstralig rad (3). Wat hier ook van zij, het christen volk heeft later in dat Grieksche kruis het heilig teeken der Verlossing gezien, er er een heilzame kracht aan toegeschreven.

522. *Ze zou het geld de munt afwrijven* (nl. eer zij het uitgeeft = zij is heel gierig. — A.).

Munt is hier niet *muntstuk*, maar heeft de oorspr. beteek.: stempel, die zich aan de tegenovergestelde zijde van het *kruis* bevond; *kruis* en *munt* waren toen de twee zijden. De uitdr., gehoord te Lebbeke, luidt er ook: *Ze zou het geld den kop afwrijven*. Vgl. *Ze zou een oordje in vieren bijten*; ook: *een duitenklieven*, enz. Zie mijn *Spreekw. over de Vrouwen*, III, nrs 484-489.

523. *Pond groot* of *pond Vlaamsch*. — *Een beleefd woord* (of *Goeden dag zeggen*), *kost geen pond* (H). — *Hij is penningwijs en pond-zot* (Hij gaat van 't eene uiterste naar 't andere, en weet den middelweg niet te bewandelen. — H). Vgl. *Dat is centen-wijsheid en guldens-domheid* (H), en : *Hij is oordje-gierig en stuiverken-zot*. Zie verder *oord*. — *Van een pond vijf schellingen maken* (H).

Het oude *pond groot* of *pond Vlaamsch*, door het teeken £ voorgesteld, had een geldwaarde van 6 gulden, of 20 *schellingen* (*solidi*), elk van

---

(1) Molière, *Œuvres complètes avec les variantes* Paris, 1834, sc X, p. 311.

(2) *Volkskunde*, VII, 177.

(3) In de Nederlanden bestonden eertijds ook « kronen metter sonne », zooals Hofdijk ze noemt (*Ons Voorgeslacht*, V. 62).

12 *grooten denarii*). De zegswijze *Van een pond vijf schellingen maken* wijst dus op eene zaak, die verlies geeft in plaats van winst, hetgeen de Vlamingen uitdrukken door: *ne stuiver op een oordje* (of: *op een zesken*) *brengen*. — Er waren echter tweeërlei *ponden*: *zware* en *lichte*; een *licht pond* deed 1 *f* of 20 stuivers, elk van 5 cent.

524. *Dukaat; patakon*. — *Dukatengoud* (van het fijnste gehalte). *Dukatenkakkertje* (= 1. Een geliefkoosd sieraad of aanvulsel in porselein- en rariteitenkast; 2. zeker kinderspeelgoed. — *Wdschat*, 224). — *Er gaat niets boven oude vrienden en oude dukaten*. Fr. *Vieux amis, vieux écus*.

De *dukaat* is een Oudholl. gouden munt (1) van ongeveer 5.5 *f*; de *zilveren dukaat* of Holl. rijksdaalder = 2.50 *f*. — De *patakon* was een Spaansche zilveren munt, ter waarde van 2.50 *f*. Beide muntnamen leven nog voort in den Vlaamschen volksnaam eener tuinbloem: de *Iberis umbellata* L. (Fr. *Thlaspi des jardiniers*) namelijk heet bij De Bo *patakon*, alsook *dukaat*. Joos (*Idiot*.) en Paque (2) geven voor die plant eveneens den naam *patakon*. Dit laatste woord heeft thans in den volksmond nog andere beteekenissen: 1. « Een kalken schijf, ook schild genaamd, die gebakken wordt in de bovenkorst van een vollaard », d. i. een koekbrood, meest gebruikt op nieuwjaarsdag (De Bo); — 2. schijf van eene peen, pastinaak, enz. (T. en R). *Dukaat*, uit Ital. *ducato*, van Lat. *ducatus* = Fr. *duché*; oorspronkelijk, eene munt door de hertogen of dogen van Venetië geslagen (Verc. *Etym. Wdb*., en Hatzf.-Darmest.; zie ook ald. *patakon*, Fr. *patagon*). — Bij onze volksdichters treft men den *dukaat* soms nog wel eens aan; aldus bij J. van Rijswijck, in zijn gedicht *Aan Louis Napoleon*:

« Dat 's ver van fransch te willen wezen,
Gelijk gij in uw schriften praat.
Ik wenschte wel voor een *dukaat*
Dat ge in ons hart eens kondet lezen;
Daar staat in 't neerduitsch ingeroest:
Dat Satan ze allen halen moest,
Die hier uit Frankrijk over kwamen,
Om België in te palmen. — Amen. (3) »

525. *Kroon*. — *Die kronen winnen En stuivers wagen, Die zijn bevrijd voor zware slagen* (Cats; ook in *Duik*, '99). — *Hij kent de waarde van eene kroon* (of *van een daalder*), *die ze van*

(1) Er waren ook Vlaamsche dukaten (Hofdijk, *Ons Voorgeslacht*, V. 61).

(2) E. Paque, *De Vlaamsche Volksnamen der planten*, Namen, 1896; bl. 285.

(3) *Polit. Zweepslagen*, bl. 50.

een ander leenen moet (H.). *Beter een leggende hen dan een liggende kroon* (C. T.). *Die een bruid* (of *huwelijk*) *aanmakelt, krijgt een kroon haalstergeld* (1) (Wie verliefden aaneenkoppelt, krijgt een kroon drinkgeld. — J.).

De gouden en zilveren munten, die men *kronen* noemde, en waarop een kroon stond afgebeeld, boden een groote verscheidenheid aan; men vond ze in een aantal geweston en ze bestaan thans nog hier en daar (2). In de eerste jaren der regeering van Keizer Karel bestonden hier *Vlaamsche kronen* van 3 *f*; de Holl. *Statenkronen* (in 1577) deden 2 *f*; vandaar dat men de in 1681 in omloop gekomen tweeguldenstukken ook *kronen* noemde (3). Ook in den kindereed is de *kroon* bewaard gebleven; zoo bevestigen o. a. te Herdersem (bij Aalst) de kinderen en jongelieden hunne woorden door dit eedformulier : « *Als 't niet waar is, mijn kop af en een kroon aan de kerk* », of wel « *duizend kronen aan O. L. Vr. (van Halle)* ». Men vindt ze insgelijks terug in dit spotrijmpje op de baardscheerders :

« Naart, Naart,
Scheert mijnen baard !
Scheert hem schoone
Voor een krone !
Scheert hem net
Voor een plaket !
Scheert hem rond
Voor ne verkensstront ! »

(Nevele en Gent) (4).

526. **Daalder.** — *Het is vetpot, zei de jongen, mijne moeder heeft een daalder gewisseld* (H.). *Ik heb geëten als hadde ik 'nen daalder verteerd* (Veel en wel gegeten. — Te Gent, zegt Sch. Bijv.). *Een goed begin is een daalder waard* (Is veel waard. — V. D.). *Ik zou het voor geen houten daalder willen* (Schertsend gezegd, als men niet gaarne zou willen dat het gebeurde. — V. D.). *Je benne 'en schat van duizend daalders* (Gezegd tegen iemand (of iets), die(n) men heel lief vindt : een kind, een hondje, enz. — Boe.). *Dat is de rekening van Marrie-boom* :

---

(1) Rondom Aalst zou men zeggen : *Die een huwelijk aaneenmakelt, krijgt... steertgeld.* Te Helmond spreekt men van *halfstergeld en zee'geld*, doch enkel bij den verkoop van koeien en paarden (*Volksk.*, III, 157).

(2) Zoo is in Zweden de munteenheid de zilveren kroon (= 1,40 frank).

(3) Zie *Wdschat*, 587, en Henne, *Hist. de Charles-Quint*, V. 345.

(4) *Volkskunde*, I, 268. Te Gent is 't « een groote, dikke peerdestront », en Naart heet er « Jaspaard » (= Gaspard).

3 × 11 *is 'en daalder en 'en slokkie voor de haalder* (Gezegd als iem. in zijn nadeel rekent. — Boe.).

Marie (hetzelfde als *Marij*) *Boom* zal wel een bestaand persoon geweest zijn (Boe). De *daalder* (1) is een Oudholl. munt van *f* 1.50 (30 stuivers), nog als rekenmunt gebruikt. Bij uitbr. heeft het woord in den volksmond ook andere beteekenissen gekregen: 1. volksnaam (ook *deulder* uitgespr.) van de *Camelina sativa* Grantz, althans te Assche en in de omstr. (Paque); — 2. schijf van een appel, knol, wortel, enz. (V. D.); - 2 soort van gele aardappel; steeds in 't mv. (J.). Het leeft ook voort in *daaldersplaats* (uitmuntende plaats. — V. D.). *Daalder*, uit Hgd. *Thaler*, d. i. Joachimsthaler, zilveren munt uit Joachimsthal in Bohemen (begin 16e eeuw); vandaar nog Eng. *dollar* en Ital. *talero* (Vercc. *Etym Wdb.*).

Zie ook *kroon* en *mijt*.

527. *Achtentwintig.* — *Daar bijt er me ien van achtentwintig, wie geeft er 'en daalder voor?* (Als iem. door een vloo gebeten wordt. — Boe.). Vgl. *Eene vloo in Maart Is een daalder waard* (H.). — *Niet voor een daalder, maar wel voor een achtentwintig* (Als iem. het mindere voor het betere verkiest. — Boe.). Evenzoo: *Jij neme ook 'en achtentwintig voor 'en daalder*, of: *Jij hebbe liever 'en achtentwintig as 'en daalder* (Boe.). — *De klop is t' er op* (Van een meisje, dat de 28 jaren voorbij is, zonder verloofd te zijn. — Mol.); *de dut is er opgekomen*, (*Wdschat*, 225); *ze heeft de dutte d'r op* (Draaijer) *zij heeft den dut* (H. I. lxv); *zij is gedut* (V. D.). Vgl. *Dutschelling* (Schelling met een *dut*). Zie n° 531.

De *achtentwintiger*, ook *goudgulden*, zeldzamer *zilveren florijn* en *klapmuts* genoemd, was een zilveren munt, ter waarde van 28 stuivers; in 1846 werd ze buiten omloop gesteld. Dewijl er valsche achtentwintigers uit de aangrenzende Duitsche gewesten het land binnendrongen, werden de echte stukken door de Staten van Holl. van een waarmerk voorzien, een stempelmerkje door het volk *klop* of *dut* genoemd. Ook in Friesland zegt men *de klop stiet er op* (Stoett, n° 1014), van een 28-jarige jonge dochter, die door haar jaren gevaar loopt ongehuwd te moeten blijven; in Groningen heet het ook nog: *'t Is 'n olle achtentwintig* (Mol.).

528. *Gulden.* — *Ieder duizend gulden* (of *ieder stuiver* (2) *brengt zijn gierigheid mee* (Hoe rijker men is, hoe gieriger men

---

(1) Van de talrijke daaldersoorten bestaat thans nog: de *Nederl. rijksdaalder* (Fr. *risdale, rixdale* = *f* 2.50).

(2) Bij Schuerm.: *Ieder oordje*, of: *stuiverken*.

wordt. — J.). *Die den stuiver niet begeert, is den gulden niet weerd* (J.); bij HARR.: *Die een duit versmaadt, is den gulden niet waard*. Vgl. *Pas op de halve centen, het worden guldens in den zak* (H.). *Zwaluwen in 't dak, Guldens op zak*, ook: *Zwolmen onder 't dak, Schellingen op zak* (Wijst op het volksgeloof, dat de zwaluwen geluk aanbrengen. — *Volksk.*, I, 82). Ook Ndd. (Holstein): *Wer en Schilling nich ért, krigt nümmer einen Daler* (ECK. 458).

De *gulden*, oorspronkelijk een gouden munt, heeft een waarde van 100 eents en bestond vroeger ook hier te lande; zoo vond men hier, ten tijde van Karel V, *Filips-guldens* en *Carolus-guldens* (1). In Holland draagt de gulden den volksnaam *pop*; volgens TER GOUW (*Noord en Z.*, V, 171) is *pop* de schertsende benaming van de « Ned. maagd » die tot in 1800 op de guldens afgebeeld was. De hier aangewende overdrachtelijke beteekenis van *pop* is stellig Burgoensch (Zie VERC., *Etym. Wdb.* i. v.).

Hier volgt een Holl. volksrijmpje met de namen van een drietal oude munten:

« Ik wou wel om een *gulden*,
Dat mijn haartje krulde.
Ik wou wel om een *daalder*,
Dat ik was wat schraalder.
Ik wou wel om een *ducaton* (2),
Dat een vrijer naast mij ston(d). »

BOEKENOOGEN, *Rijmen*, 69.

Vgl. *Duizendguldenkruid* (*Erythraea Centaurium* Pers) en zie *Pond groot*.

529. *Klinkert, klinkaart.* — *Zie zoo, zei mooi Anneken* (*toen zij zekere zonde gebiecht had*), *daar ben ik voor een klinkert weer af* (W. D.).

Klinkert = oude munt van 18 stuivers; bij KIL. echter (Rekeninge van Aalst 1432) = 19 stuivers vlaamsch. Bij HOFDIJK (*Ons Voorgesl.*, V, 62) is spraak van « Borgoensche schilden of Filips-klinkaarts ».

530. *Dertientje.* — *Hij loopt als een dertientje* (Hij wordt bijzonder vlug en kloek. Gez. van iemand, die uit een zware ziekte hersteld is. — *Wdschat*). *Hij is zoo vlug als een dertientje* (H.).

Het *dertientje* was een Zweedsche zilveren munt, uit de 18e eeuw, en

---

(1) HENNE., V, 345. Zie nog andere soorten van guldens bij HOFDIJK, *Ons Voorgesl.* V, 62.

(2) *Ducaton*, oude zilveren munt, ter waarde van 63 stuivers.

deed het vierde van een Ned. rijksdaalder, d. i. 13 stuivers. Het dertientje ging, uit hoofde van zijn kleine waarde, spoedig in een anders hand over; daarop doelen bovenstaande zegswijzen.

531. *Schelling*. — ***Om den schelling gaan***, of: ***naar den schelling doen***, ook: ***den schelling verdienen*** (De allerlaatste zijn op Beloken Paschen om te biecht te gaan. — Rondom Aalst). — *Schellinkje* (Verkleinwoord; bij uitbr., in een schouwburg de laagste rang, waar voor een plaats een schelling betaald wordt, dus de engelenbak. — V. D.). — ***In 't jaar drie schellingen, als de boter zes weken gold*** (Aanvangsformule van een Westvl. vertelsel). (1) Vgl. ***Dutschelling*** (Boven, nº 526).

Schelling, (bij C. Everaert(2) *scellyngh* geschreven; Hgd. *Schilling*, Eng. *shillingh*; waaruit Fr. *escalin*) was een Oudned. zilveren munt van 6 stuivers of 30 cent (althans de Vlaamsche *schelling*). In oude rekenboeken vindt men ook *schelle*, voor *schelling*, evenals *penne*, voor *penning* (*Loq.* II, 41. Zie *penning*). De schellingen waren velerlei; de oudste, de *roosschellingen*, in 1601 geslagen, vertoonden op de keerzijde een rijk gebloemd kruis; een jaar later sloeg Nijmegen *arendsschellingen*, die een arend droegen; omstreeks 1670 kwamen de *scheepjesschellingen*, en de *hoedjesschellingen*, de eene voorzien van een oorlogsschip, de andere van een leeuw en een vrijheidshoed; de *statenschellingen* (voor 't eerst in 1673) droegen een ruiter(3). En van waar mag de naam *permissieschelling*, voor onze Brabantsche zesstuiversstukken, wel komen? De verklaring ligt ongetwijfeld in dit alinea, door J. Claerhout getrokken uit het recommandatieboek der kerk van Pitthem (Palmzondag 1806): « Alle de gone die van desen vasten vleesch geëten hebben en de versogte onsen vaders en weestgegroets niet gelesen en hebben, moeten gedeurende de goede weke hunnen *permissienschelling* in den block steken(4). »

Zou men het Westvl. *schellingmande* niet mogen verklaren door: mand, die men kon koopen voor 1 schelling? Die muntbemaning leeft ook nog voort in een populairen plantnaam *Schellingskruid* (*Hydrocharis Morsus ranae* L; Fr. gemeenl. *Petit-Nénuphar*. — Paque); alsmede in een

(1) Zie C. Claerhout, *Sprookjes en Verhalen uit het Thieltsche*, blz. 8.

(2) *Spelen van* Corn. Everaert, blz. 178. Voor de etymol. van *schelling*, zie Vercoullie, *Etym. Wdb.*

(3) Zie *Wdschat*, 1043, en *Vragen v. d. dag*, XIV, 527.

(4) *Biekorf*, VII, 48.

kinderrijmpje te Antwerpen (en omstr.), bij 't ophalen van Paascheieren, in gebruik; ik geef enkel 3 regels :

'**t Eerste jaar 'nen penning,**
'**t Tweede jaar 'nen schelling,**
'**t Derde jaar 'nen pond koek(1), enz.**

Zie nog Boekenoogen, *Rijmen*, 69.

De zegswijze *om den schelling gaan* troffen wij alleen aan rondom Aalst. Hier en daar in West-Vl. heet dat : *den blok sleepen, den inktepot indragen*, en hij, die *den schelling verdient*, is dan de *bloksleeper*(2). In het Hageland en 't Haspengouw zegt men : *te biechten gaan gelijk de molders*, voor : met de molenaars te biecht gaan, d. i. den laatsten dag (Beloken Paschen), wat evenwel niet gansch hetzelfde is, want slechts één persoon kan *den schelling verdienen*. Ook in Opper-Bretanje — dit zij terloops gezegd, brengt men de molenaars in verband met een late paaschbiecht : Beloken-Paschen heet « le jour des meuniers, » en wie eerst dan te biecht gaat, « fait ses pâques avec les meuniers(3). » Ook te Eename en te Zelzate heet het : *Hij doet mee met den mulder*.

Zie boven nos 523 en 528.

532. *Plaket*. — *Hij gaat alsof hij de plaketten moest afroepen* (Gez. van iem., die haastig gaat. — De Bo en *Loq*. XI, 46). — *Hij spuwt plaketten*, of : *halve franks* (Van iem. die hevigen dorst lijdt. — A.). — *Plakettenkruid*, ook *Judaspenning* en *Geld* geheeten (*Lunaria annua* L. — Joos).

Het *plaket* (in onze streek onz.; bij Sch. m. en vr.; bij V. D. vr.) was een Luiksch geldstuk van 0,32 fr., dat nog niet zoo heel lang is verdwenen, en waarvan de naam in den volksmond nog veel gehoord wordt. De Bo geeft een citaat uit *Den baron Penninck* van pastoor Duvillers (Gent, 1851), dat ik overneem : « 't Is een fransche kroone, en de kroonen zijn *afgeroepen* (= door openbare afkondigiug afgeschaft). Ja dat is een dingen van dat geld! Alles wordt nu *afgeroepen* : gouden geld, zilveren munte, willems, napoleons, engelsche souvereynen, fransche kluyten, oostenryksche blanken, hollandsche dobbelkens en *luyksche plaketten* ».

Het woord leeft ook nog in de kinderrijmpjes, zooals wij bij ons no 525 getoond hebben. Bekend is ook de strikvraag :

« Durfde wedden? (*of* : wetten ?)
— Waarvoor? (= *Voor hoeveel* ?)

---

(1) Van Vloten, 78. — Die « pond koek » (ook te Mechelen, Leuven en in Groningen) heet in 't L. v. Waas *pomkoek* (bij Sch. *pompkoek*), in West-Vl. en rondom Gent *lekkerkoek*, rondom Aalst *peperkoek*, elders *zoetekoek*.

(2) *Biekorf*, IX, 237.

(3) *Revue des Trad. pop.*, XIII, 406.

Voor zeven plaketten,
Da g'uw neus op uw gat nie en kunt zetten. »

Het « plaketten-spuwen » van een dorstige, waarvan boven spraak is (1), vindt men eveneens in Frankrijk : « Cracher du coton, cracher de l'étoupe, cracher de la filasse (Bordeaux). cracher blanc, cracher des pièces de dix sous, pour désigner un individu qui est tourmenté par une soif ardente (2) ». Ook RABELAIS heeft : « Ils ne faisoient que cracher blanc ». — Zie volg. nº.

Plaket, uit Fr. *plaquette*, verkleinw. van *plaque*, welk laatste uit Germ. (Ned. *plak* = schijf, enz., verwant met Mhgd. *placke* : onomat., eerst = slag. klets. — VERC.).

533. *Blamuize, blamuizer* (Westvl. *blamuze*). — *Dat is mij geen blamuize weerd* (DE BO). *Hij spuwt blamuizen* (Van een teringlijder, die fluimt. — DE BO).

Vgl. *Dat is geen duit (of geen cent) waard*; ook nº 531.

De *blamuize* was, in Zuidned. streken, een oud keizerlijk muntstuk, ter waarde van een plaket (z. DE BO), dat, naar *Loq.* I, 73, meedeelt « bijkans aan al de Westvlamingen bekend is ». *Blamuse* komt bepaaldelijk te Luik voor, en, aan den Duitschen Rijn, in de vormen *blamüser*, *blometser* en *blomeuser*. Te Luik bet. *blamuse* ook een *slag met de hand*, en die vorm kan ontstaan zijn, zegt het *Ndl. Wdb.*, II, 2779-2780, uit een Fr. woord, dat als *plamuse* (ook *plameuse*, *plamusse*) niet slechts in Noordel. dialecten bestaat, maar ook in de buurt van Lyon en oostelijker; de beteek. is : een slag (vaak in 't gezicht), en een soort van koek of pannekoek : wellicht is het hierin liggende begrip *plak*, als volksnaam op een geldstuk toegepast. Zie de belangwekkende studie van G. G. over dat woord, in *Loq.* I, kol. 73-80.

534. *Stooter*. — *Hij loopt* (of *kraait*) *als een haan van een stooter* (H.). ook : *Stappen*, soms *kijken als een haan van een stooter*, of : *als een stootershaan* (Oorspr. : zich, in omgekeerde verhouding tot rang of beteekenis, fier of hoovaardig gedragen. Thans meest in den letterl. zin : trots en fier daarheen stappen. — *Ndl. Wdb.*, V. 1383). *Een stooterspondje* (Koek van een pond, die een stooter kost. — BOE.). Vgl. Ndd. Oostfri.) *He strüvt sich as'n Dübbeltjes Kluckhenne* (Eck. 507).

Stooter, een zilveren muntstuk ter waarde van $^1/_8$ gulden of 12 $^1/_2$ cents, dat in de 16ᵉ eeuw door verscheidene Noordnederl. provinciën werd geslagen. « Een *stootershaan* is in Friesland nog tegen St-Nicolaasfeest te koop. Hanen, paarden, koeien, « zoeteliefsparen », enz. van taai-taai

---

(1) « De droge dronkaards speekelen *plakketten* », zegt *Loq.* I, 80.

(2) C. DE MENSIGNAC, *Recherches ethnogr. sur la Salive et le Crachat*, p. 40.

worden daar op de dorpen verkocht tegen den prijs van « een stooter » of « tre-botzens » (3 *botjes*). (1) Naar het drietal plaatsen door het *Ndl. Wdb.* aangehaald, schijnt de spreekw. eerst voor te komen bij WOLFF-DEKEN : « Toen keek hy zo, als een Haan van een stooter, of een Prins van Biesjesdeeg » (Uit : *W. Leevend*).

535. ***Stuiver***. Hgd. *Stüber*. Eng. *stiver*. — ***Een mooie stuiver geld*** (Een aanzienlijk sommetje. — V. D.). ***Een schoonen*** (of ***goeien***) ***stuiver bezitten*** (A.). ***Een mooi stuivertje garen*** (Een sommetje besparen. — V. D.). ***Ne(n) schoonen*** (of ***goeden***) ***stuiver te verwachten hebben*** (J. en A.). ***Eén stuiver gespaard is er twee gewonnen*** (J.). ***Een stront op 't land is een stuiver in de hand*** (J.). ***Op een stuiver niet zien*** (Niet te nauw zijn. — SCH., R. en A.). ***Het is een stuivertje*** (of ***dubbeltje***) ***op zijn kant*** ('t Is zeer wisselvallig. — V. D.). ***Je weet niet hoe een stuivertje*** (of ***dubbeltje***) ***rollen kan*** (Hoe iem. terecht kan komen. — V. D.). ***'t Zijn die zeven*** (***vijftien***) ***stuivers***, of ***vijf oordjes niet*** (Dat is de ware reden niet. — A., J. en C.-V.). ***Vijf oorden voor een stuiver geven*** (Meer dan 't behoort. — SCH. en C.-V.) ***Een stuiver op een oordje*** of (***op een zesken***) ***brengen***; ***stuivers op blanken brengen***; ***van stuivers blanken*** (of ***oordjes***) ***maken*** (Door gebrek aan overleg de waarde zijner goederen verminderen. — SCH., D. B. en J.). ***Die tot een stuiver geboren is, wordt nimmer een dubbeltje*** (H.); ***die tot de blank geboren is, zal zijn leven geen stuiver rijk worden*** (C. T. en H.); ***die tot vier oorden geboren is, kan tot geen stuiver komen*** (R.); ***die voor 't oordje geboren is, zal tot den stuiver niet geraken*** (C.-V. en J.); ***als ge niet geboren zijt om van ne stuiver vijf cents te maken, dan he-je dat niet*** (Wie arm geboren is, sterft gemeenlijk arm. — A.) — ***Bekend zijn gelijk ne kwa(d)e stuiver*** (of ***gelijk de kwâ penningen***), ook : ***de kwâ duiten*** (Overal wel bekend zijn. — R., SCH. en A.). ***Een valsche stuiver*** (Een trouwelooze vent. — C.-V.). ***Een vieze stuiver*** (Een kwant. — T. en R.). ***Een kniepstuiver*** (Een gierige vrouw. — MOL.). — ***Stuiveren, afstuiveren*** (Betalen, afdokken. — SCH. *Bijv.*, en *Loq.* VII. 95);

(1) Uit een persoonlijk schrijven van Mevrouw TROELSTRA, waarvoor ik haar hartelijk dank zeg.

stuiveren (vermeerderen in getal, sprekende van stuivers, die men geeft of ontvangt. — D. B.); *het stuivert genoeg, maar het frankt niet* (er komen stuivers genoeg, maar geen franks. — D. B.).

Een *stuiver*, thans nog in Holland een gangbare zilveren munt, ter waarde van ½ dubbeltje of 5 cents, deed eertijds 8 *duiten* of 16 penningen, in Brabant 9 centiemen, en in dien zin hoort men bij 't Vlaamsche volk het w. stuiver nog dagelijks gebruiken. Op de Aalstersche markt wordt de prijs van boter en eiers nog algemeen met *guldens*, *stuivers* en *oordjes* aangeduid; zoo hoort men niet zelden in den volksmond: de boter geldt *zestien en halven*, d. i. 16 ½ stuivers, wat gelijk staat met 1,50 fr. (het pond).

Vroeger bestond er ook een *bezempjestuiver* of *pijlstuiver*, aldus genaamd naar den pijlenbundel (in de volkstaal een bezempje), zinnebeeld der zeven Vereenigde Gewesten, die er op afgebeeld stond. Zulke stuivers kwamen niet talrijk voor en daardoor kregen zij waarde als amulet of zoo iets, althans in Friesland. Wie in 't bezit was van een bezempjestuiver en een vierklaver kon, als hij olie kookte met spelden en naalden er in, een tooveres ontdekken en tegelijk pijnigen (1).

Het w. *stuiver* duidt bij De Bo een tuinbloem aan, de *Iberis umbellata* L., ook *dukaat* en *patakon* geheeten. Zie boven, nº 524. Bekend is eveneens het *stuiverkruid* of *penningkruid* (*Lysimachia Nummularia* L.). Ook in een aantal samenstellingen leeft het woord nog krachtig voort: *Tien stuiversgast* = speurhond, geheime verklikker (C.-V.); — *stuiversdoosje*, in de uitdr *hij ken wel in 'en stuiversdoosie*, gez. van iem., die in grooten angst zit, die zich zoo klein maakt dat hij wel kruipen kan in een doosje, bestemd om stuivertjes in te bewaren. Vgl. *duitsdoosje* (Boe.); – verder: *stuivergeld*, *stuiversbibliotheek* of *-magazijn* (2), *stuiverspostzegel*, *stuiversprent*, *stuiversschool*, *stuiversvereeniging*, *stuiverszeep*, enz. bij Van Dale vermeld. Ik wijs nog op het kinderspel *stuivertje-wisselen*, ten onzent *vierhoeken*, Fr. *Le jeu des quatre coins*.

Bij onze schrijvers en in volksdeuntjes wordt de *stuiver* nog dikwijls aangetroffen. Zoo zingt Th Van Rijswijck, in zijn gedicht *De Kap maakt den monik niet*:

« Mondor wilde een weduw trouwen,
Die een *stuiver* geld bezat (3) ».

Ook J. Van Rijswijck in zijn vers *Verstand en Geld*:

« Want hij bezat geen *stuiver*,
En links en regts zijn broek vol schuld (4) ».

---

(1) W. Dijkstra, *Uit Frieslands Volksl.*, II, 170; *Wdschat* i. v.
(2) Bekend Holl. tijdschrift.
(3) Th. Van Rijswijck, *Poëtische Luimen*, bl. 74.
(4) Jan Van Rijswijck, *Volkslust*, bl. 15.

En in zijn *Haringhistorie* (*Polit. Zweepsl.*, 114) :

« Het vischje heeft geen waarde meer :
Een *stuiver*, en nog minder » !

Zie nog De Cock-Teirlinck, *Kinderspel*, II, 40, n° xix. Spreekw. als : *Die tot een stuiver geboren is, wordt nimmer een dubbeltje*, enz., wijzen op het geloof aan fatalisme, dat nog veel onder het volk verspreid is. Talrijke parallellen zijn daarvan aan te wijzen, ook in andere talen : *Die tot de galg geboren is, verdrinkt niet. Die tot een koekoek geboren is, zal de horens niet gemakkelijk ontgaan. Wie met een kruis op de wereld gekomen is, moet er mee af gaan* (A.). *Die een varken is, moet in het schot*, enz. — Hgd. *Wer als Schilling geboren ist, wird zum Groschen nicht geschlagen* (Fri. n° 3293). *Wer zum Heller gemünzt ist, kommt nie auf den Groschen.* Ndd. (Holstein) : *Wat tom Schilling slån is, wart nich tom Daler* (Eck. 458). *Wie rond geboren is, sterft niet vierhoekig*, zegt de Italiaan. (R.-Dür., I, n°s 704-705).

Van Zeggelen heeft een gedicht, *Het nieuwe Stuivertje*, waarvan elke strofe eindigt met :

« Hij, die het stuivertje niet eert,
Krijgt zelden guldens in zijn kas (1). »

Zie boven *gulden* (n° 528) en verder *pond groot, kroon, blank, oord, zesken* en *duit*.

536. *Blank, blanke.* — *Die voor (tot) de blanke geboren is, en zal tot den stuiver niet komen* (*R. d. Heerdt*, IX, 184; D. B. en J.) Zie ons voorg. n°. — *Beter een duit in de hand als een blanke in den kant* (Zeker hebben is best. — J.). *Hier een stuiver, daar een blank, 't jaar is lang* (Kleine uitgaven maken, saamgenomen, op 't einde van het jaar, een heele som uit. — J.). *Een kalfblanksheer* (Een kale heer, die zich het uiterlijk van den heer geeft of tracht te geven); *halfblanksgezel* of *-knecht* (die maar 1/2 blank of 3 duiten waard is); vgl. *halfblanksjuffrouw* of *-madam, halfblanksfilozoof*, enz. (*Ndl. Wdb.*, II en V.).

Blank, in Mnl. *blanc, blanke* (Verdam), in West-Vl. thans nog als *blanke* bekend — waarschijnlijk ontleend aan Fr. *blanc* = wit ; kleine zilvermunt — had een waarde van 6 duiten of 3 oorden of 3 1/2 cents. Uit verscheidene spreekw. hierboven en bij ons voorg. n° vermeld, blijkt duidelijk dat de *blank* een kleinere waarde had dan de stuiver. Het woord leeft niet alleen voort in spreekw. maar ook in kinderrijmpjes :

« Achttien *stuivers* en twee *blanken*
Is een *gulden*, een graatseke min.
In mijn huizeken is 't goed dansen,
Er is geen potje of panneke in. »
(*Volk en Taal*, III, 4).

---

(1) W. J. Van Zeggelen's *Kompleete Dichtwerken*, bl. 82-84.

« Juffrouw, geef mij een *oordje*,
Juffrouw, geef mij een *blank*,
Want het jaar is lang. »
(Joos, *Idiot.*, 400).

« Breng voor ons lief kindje
Een lekker koekje mee.
Een koekje van twee *blanken*,
Ons kindje zal je bedanken. »
(Van Vloten, 14).

Ook bij onze dichters word het w. gevonden; aldus bij J. Van Rijswijck, in zijn *Volkslust*, bl. 13:

Hadde ik eens.... maar, ba, ba! wie ziet aan mijnen gank
Of ik een *pond* bezit, een *stuiver*, of een *blank*?

Bij Tuinman en Harr. vindt ik o. a. nog een spreekw., die karakteristiek is voor den vroegeren prijs der boter: *Mannetje! eet uw broodje droog: de boter geldt twee blanken.* Men bedoelt waarschijnlijk 2 blanken per kop, d. i per liter (1). Ziehier dienaangaande een kenschetsende plaats uit het *Klein Cronykje* van Leeghwater (2): « Voorwaar! zegt de huisman: Een zeker man verhaalde my dat zijn eigen oom van Graft gegaan was met een mandeken met 32 eieren en 8 kop boter, den Huigendijk langs tot Alkmaar, om zijne waren aldaar te verkoopen. En als hy weder tot Graft kwam, zijne waren wel verkocht, en 7 of 8 uren op den weg gegaan hadde, toen had hy gemaakt een stuiver voor de 32 eieren, en een stuiver van 8 kop boter, waarop zijne naburen tot hem zeiden dat zijne waren wèl verkocht waren. Het duurste dat ik wete is, dat men 8 of 9 eieren om een stuiver kocht, en mijn vrouw verkocht onlangs een kop witte boter voor 3 *blank.* » In dien tijd (omstreeks 1600) betaalde men in een afspanning voor een maaltijd slechts *één blank*! (3)

Zie nog *kroon*, *plaket*, *stuiver* en *duit*.

537. *Kromstaart.* — *Kromstaartsbier* (Een soort van gering of dun bier in Groningen, waar men *kromsterbier* uitspreekt, en dat oudtijds een kromstaart de kan kostte. — V. D. en Mol.).

Kromstaart, Mnl. *cromstert*, *cromsteert*, *crumstert*, *cromster*, enz., een kleine zilveren munt, ter waarde van 2 *groot* (zie volg. n°); aldus genoemd naar den leeuw met een naar binnen krullenden staart (Verdam, *Mnl. Wdb.*, III. 2128).

---

(1) *Kop* = 0,01 *mud*, en *mud* = hectoliter.

(2) J. A. Leeghwater, bekend Nederl. waterbouwkundige, geb. in 1575, de eerste ontwerper van het leegmalen van het Haarlemmermeer, schrijver van het merkwaardige boek: *Haarlemmer-Meerboek* en van een kleine kroniek.

(3) Hofdijk, *Ons Voorgesl.*, V, 282-288.

538. *Groot, grootje.* — *Al zijn schellingen zijn dertien grooten waard* (De pochhans overtreft in alles den gewonen mensch, zelfs zijn schellingen doen 13 grooten, in plaats van 12. — H.). *Ik kocht liever eenen puit vijf grooten en 'k liete hem springen* (Gez. om met kracht en schimp te weigeren iets te doen. — D. B.). *Wie zijn wijf verliest en vijf grooten : 't is jammer van 't geld* (C. T.). Fr. *Qui perd sa femme et cinq sols, c'est grand dommage de l'argent* (COTGRAVE, *French dictionary*, 1650). *Celui qui perd sa femme et quatre liards est plus pauvre d'un sou* (ROLLAND, *Var.*). (1).

Groot(e), Mndd. *grote*, Eng. *groat*, Mnl. *groot*, *groite*, *grote*, — een muntstuk dat niet altijd, noch overal dezelfde waarde had, en gemiddeld $^1/_2$ stuiver deed, — is het bnw. *groot*, zelfst. gebr. als benaming van een muntstuk; vgl. Hgd. *Groschen*, Fr. *gros*, alsook Mlat. *solidus* (waarvan Ital. *soldo*, oudfr. *sol*, Nfr. *sou*) voor: groote, dikke penning. Vgl. nog onze uitdr. *grof geld*, *groot geld*. — Tot in 1814 bestond in Vlaanderen een stuk, genoemd *vijf-grooten* of *vijf-grootenare* (2).

De bijzonder vaak voorkomende *Vlaamsche groot* (of *groot Vlaamsch*) was $^1/_{40}$ van een *pond Vlaamsch*, dat oorspr. een waarde had van ongeveer een hedendaagschen gulden; toen later het *pond Vlaamsch* een waarde kreeg van 6 *f.*, kwam de gewoonte op om den voormaligen *groot* aan te duiden met het verkleinw. *grootje* (*Ndl. Wdb.*, en VERDAM, *Mnl. Wdb.* i. v.). Zoo zegt Trijn Ratels in W. D. HOOFT's *Jan Saly* : « Niemet wil van 't *grootje* » (= Niemand wil van zijn geld scheiden)(3), en in BREDERO's *Spaansche Brabander*, vss. 1784-1786, zegt Byateris :

« Daar verwijt hy de schrabbelaars en de penlickers, dat
Het sondt en schandt is, dat sy nemen een *grootje* voor 't bladt
Van erf-goet of inventaris.... »

In de spreekw. *Met groven en grooten krijgen* (Veel en groote aalmoezen krijgen), denkt Joos het oude muntstuk terug te vinden, doch ten onrechte, meen ik; mij dunkt dat men voor de verklaring wijzen mag op uitdr. als: *grof geld*; *groot geld*; *met halven en g'heelen weggeven*; *met den grooten verkoopen*.

In de volkstaal te Leiden, is de uitdr. *vijf groot* (voor 2 $^1/_2$ stuiver of een stooter), thans nog gebruikelijk; en VERDAM vindt dat *groot*, als een zeer geschikte benaming voor het tegenwoordige *halvestuiverstuk* (in Holl. soms *groote cent* of *vierduitstuk* geheeten) het verdient daarvoor weder ingevoerd te worden. Ons vijfcentiemenstuk heeft een aantal volksnamen : *halve kluit*, *halve stuiver*, *half kloemp*, *halve sou* of *sjou* (Vlaand. en Brab.); *halve*

---

(1) E. ROLLAND, *Variétés bibliographiques*, p. 34. — Voor dergel. spreekw. zie mijn *Spreekw. over de Vrouwen*, bls. 1-8.

(2) *Rond den Heerd*, VIII. (Bijblad, 31).

(3) VAN MOERKERKEN, *Ndl. Kluchtspel*, bl. 116.

s(j)ou, halve sol of *solleken* (Ant.); *halve kloet* (Waas); *knàpke*, ook *kläpke* (Limb., althans te Hasselt). Blijkens dit kinderdeuntje, zegt men te Denderleeuw ook *halve sjoeter* :

Zie verder ons n° 523.

539. *Botje bij botje leggen* (Ieder zijn aandeel te zamen brengen, gezamenlijk de kosten der vertering dragen). *Een botje-bij botje*, of : *een botje-bij-botjes-maaltijd* (Een pic-nic, waarbij ieder zijn aandeel spijs en drank in natura meebrengt. — V. D. en *Ndl. Wdb.*). Ndd. (Westf). *Butke bi Butke* (Eck. 68).

Botje, *botken* of *butken*, een oud zilveren muntstukje, meestal ter waarde van een *groot* of 1/2 stuiver, doch niet zelden verschillend volgens het Ndl. gewest. *Botje* is het verkleinw. van Mnl. *bot*, een verkorting van *botdrager*; dit zilveren muntstukje uit de middeleeuwen, meestal gelijkstaand met 1 stuiver of 2 groot, werd aldus geheeten, omdat de voorzijde een zittenden leeuw vertoonde, wiens kop bedekt was met een gesloten helmkap eenigszins gelijkende op een *botte*, anders gezeid op een *but* of *kit*, d. i. op een houten vat, den drank inhoudende voor de dagelijksche behoeften van 7 man (scheepsterm). Dus : *botje* = 1/2 *botdrager*. Ook bij onze dichters vindt men de spreekw., o. a. in dit *Bragiaantje* van Ten Kate, door Dr Muller in 't *Ndl. Wdb.* aangehaald :

> Eens nog voor 't laatste, mijn zoetste Charlotjen !
> Ik heb mijn glorie, en gij hebt een potjen....
> Niet dat ik dáárom... want geld is maar lak!
> Maar 'k wil maar zeggen : Gooi *botjen bij botjen* —
> Of... ik verdrink me — in een halfjen conjac!

540. *Oord* of *Oort*; *oordje* of *oortje*. — *Reken en tel, zei de vent* (of *man*) *en hij gaf zijn vrouw een oordje* (*Duik* en *A.*). *Een oordje gespaard is een oordje gewonnen* (*Duik*). *'t Is bij hem : 'en woordje om 'en oordje* (Als iem. weinig zegt. — Boe.) *Wees mijn gek eens voor een oortje, dan zel-je twee duiten zien* (Tegen iem., door wien men voor den gek gehouden wordt, gezegd, om te toonen dat men dit bemerkt. — Boe.) *Dat gaat gelijk een fluitje van een oordje* (J. en A.), of *van een duitje* (Gez. van al

wat gemakkelijk gaat. — J.) *Dat is ne frank* (dezen of genen prijs) *waard, gelijk ne koek een oordje* ('t Is dien prijs ten volle waard. — A.), of : *als een ei een oordje* (*Ndl. Wdb.* XI. 77). *Tegen* of *voor een oordje 't voer* (Een groote hoop voor zeer kleinen prijs, d. i. overvloedig. — D. B.) *Hij kijkt of hij zijn laatste* (of *zondags*)*oordje versnoept had* (Verlegen. — H. en V. D.) *Geen oordjes, geen mastellen* (Geen geld, geen waar. Vooral in Kl.-Brab. — *Ndl. Wdb.*) *Hij heeft oordjes*, of *oo(r)den*; *die weet van oordjes* (Heeft veel geld. — A.); *hij en heeft geen oo(r)den* (Sch. en A); *het oordjen hebben* (C.-V.); *daar zijn oordjes*; *daar zijn oordjes bij* (Dáar is geld, nl waar sprake is van een goede partij. — *Ndl. Wdb.* en A.) *Klappen* (of *praten*) *zijn geen oorden* (1) (Praatjes vullen geen gaatjes. - *Loq.* XII. 61; C.-V. en A.); *want indien klappen oorden waren, ik klapte mijn zak vol* (*Ndl. Wdb.*); *dat praten ooden ware, 'k zou mijn hoofd in nen zak steken en praten totdat hij vol is*, of : *dat klappen ooden ware, 'k klapte g'heel den nacht* (*Loq.* XII, 61); *dat klappen ooden waren, dan hadde ik er veel, zei de Hollander* of: *daar ware geen geld te kort* (J.) *Klappen zijn geen oorden, maar zingen is geld, zei de koster* (*C.-V. Aanh.*) *Woorden en zijn geen oo(r)den* (*Loq.* en A.) *Voor het oordje zijn* (Geldzuchtig — D. B. en A.) *Achter de oordjes zitten*, of *stekken* (Er gretig naar zijn. — D B.) *Een oordjestekker* (Die geweldig achter 't geld zit. — *Loq.* XI, 77) *Oordje-zeker* (= 1. Iem. die niets waagt zonder zeker te zijn van zijn zaak; 2. die met afgemetenheid spreekt en handelt. — C.-V.) *Oordje-zeker spelen* (Zijn geld slechts in soliede zaken steken. — *Ndl. Wdb.* en C.-V.) *Oordje gierig en stuiverke zot* (Gierig in kleine dingen, mild in groote. — *Volksk.*, XIV, 145). Vgl. boven n° 523. — *Hij zou een oordje in vieren*, of *in tweeën bijten, klieven* (Hij is vrekkig. — V. D. en *Ndl. Wdb.*); *een oordjespletter, oordjesplijter* D. B. en *Loq.* XI. 13); *oordjes- bijter* (*Ndl. Wdb.* XI. 104). Vgl. Fr. *Il couperait un liard en deux.* — *Op een oordje dood blijven*; *een oordjedood* (Gierigaard.

---

(1) *Oorden* luidt dikwijls *ooden*, met weglating der *r* (*Loq.* XII, 61).

— Sch. *Bijv.*, C.-V., J. en V. D.); *oordjedood spelen* (Doen als een oordjedood). *Altijd een oordje in de schaal te leggen hebben.* (Altijd iets te beknibbelen vinden. — D. B.); *ook een oordje in 't scholletje te leggen hebben* (Recht van medespreken hebben. — R.). Vgl. *Een oordje,* of *een duit in 't zakje doen, om er een schelling,* of *een oordje weer uit te halen* (H. — Zie Stoett, n° 425). *Hij is precies een oordjeskeersken* (mager en bleek. — J.), *Gaan gelijk een oordjesdief* (Zeer snel. — J.) *Zijn geld smelten in een oordjespanneken* (Verkwisten. — J.) *Goede, kwade oordjes; een blind oordje* (Met afgesleten beeldenaar). *Gekend zijn als de blinde oordjes* (J. *Schatten,* 17). *Overal te vinden zijn, gelijk de slechte oordjes* (Ibid. 27). Vgl. *Bekend gelijk de kwâ penningen, gelijk de kwâ duiten.* — *Om een oordje wedden* (Om een niets. — V. D.) *Geen oordje,* of *geen duit waard* (Niets. — V. D.); *geen vierde van een oordje waard* (D. B.). Vgl. Fr. *Cela ne me vaut pas un patard* (of *un liard*). *Voor iets geen oordje, geen cent,* of *geen duit geven* (Alg.). Vgl. Fr. *Je n'en donnerais pas un patard* (of *un liard*). *Ik geef geen oordje,* of *geen cent voor zijn leven* (Van iem. die in stervensgevaar verkeert. — *Ndl. Wdb.* en A.) *Hij ligt daar voor een oordje thuis* (Heeft daar weinig te zeggen. — V. D). *Dat kan me geen oordje schelen* (Geen zier. — V. D. en *Ndl. Wdb.*).

Voor de samenstellingen, waarvan verscheidene algemeen, of bijna algemeen bekend zijn — als *oordjesbroodje, oordjesschool, oordjeskaarsje, oordjespanneken, oordjesspijs, oordjestint, zondagsoordje* — zie men het *Ndl. Wdb.*

Een *oordje* was een koperen geldstukje ter waarde van 1/4 stuiver, van 2 *negenmannekens* of 18 *mijten*. De prijs van zekere waren — vooral van boter en eiers — wordt door ons volk nog gemeenlijk in stuivers en oordjes opgegeven : zoo geldt b. v. de boter soms 14 *min een oordje*, of 15 *en een oordje* (het pond nl. — A.).

Ook in Van Vloten's *Kinderrijmen*, bl. 32, vindt men die rekenwijze terug (voor den prijs van den visch) :

« Vrouw (*een vischvrouw*), hoe duur is 't zootje ?
Vijf min een oortje,
Vijf min een oortje is al te duur ;
Geef me dan een stukje vuur, » enz.

Voor *oordjesspletter, oordjessplijter* vgl. men *splijtmijte* en *duitenklieverer*. Zie mijn *Spreekw. over de Vrouwen*, bl. 86, n°s 484-485.

Oordjedood. — Vgl. Ndd. *Dä bliew op em Penning düd* (ECK. 403). Dat woord is eveneens bij onze dichters te vinden; aldus in FR. DE CORT's gedichtje *Van den Lapper*:

« Hij was voorwaar geen *oordjedood*
Als sommige rijke heeren,
Maar wat hem wekelijks overschoot,
Dat ging hij niet verteren (1). »

Oordjeskeersken. — Als 't kermis is, vragen de kinderen te Antwerpen geld aan de voorbijgangers en dit heeten zij *vieren*. Zij zingen, terwijl ze meegaan, totdat ze iets krijgen:

« Een *oordjen* om te vieren,
Da gaat me(t) goei manieren;
Schiet eens in uwe(n) zak,
Da gaat me(t) goe(d) gemak. »

Voor de rondgehaalde centen worden *oordjeskeerskens* gekocht, die dan in wat zand gezet en aangestoken worden. De kinderen vormen daarna een kring en dansen hand aan hand rond de kaarsjes (CORN.-VERVL., 1872).

Oortjesnagel. — Nagel die zwaarder en langer is dan een *duitnagel* en een oortje kost (J.). Zie *duit*.

Oordjestek. — Voor dat kinderspel, zie men DE COCK-TEIRLINCK, V, 91. (Marbelspelen).

Ook in een aantal kinderrijmen leeft het *oordje* nog voort; zie o. a. BOEKENOOGEN, *Rijmen*, 16. 29; VAN VLOTEN, 52, 64, 65, 69, enz; JOOS, *Idiot*, 400; TUERL., 412, enz. Bij onze dichters eveneens; zoo bij VAN ZEGGELEN, 1e dl., bl. 84-85:

.... « Ik wed om een *oortje*
Dat je de meisjes vandaag niet ontsnapt. »

Zie verder *pond groot*, *gulden*, *stuiver*, *blank*, *zesken*, *negenmanneken* en *duit*.

De oorspr. beteek. van *oord* was in alle Oudgerm. dialecten: *spits* eener speer; uit de beteek. *spits*, *punt*, die geleidelijk overging in die van *(uit)einde*, *grens*, *rand*, *kant*, ontwikkelde zich de beteek. *hoek*, die leidde tot die van *plaats*. Nu, een toepass. van de beteek. *hoek* is *oord* = 1/4 *van een munt*, hieruit ontstaan, dewijl er in de middeleeuwen talrijke munten in omloop waren, door een kruis in vier *oorden*, d. i. in vier *hoeken* verdeeld. Zie boven, nº 521 (VERC., *Etym. Wdb.*, en W. DE VREESE, in *Ndl. Wdb.* ook VERDAM, *Mnl. Wdb.*, V. 2008-2014.)

541. *Zesken.* — *Een stuiver op een zesken brengen* (D. B. en SCH.) Zie boven, nº 534. — *Plat gelijk een zesken* (Zeer plat; b. v. iem. zoo plat slaan als een zesken. (Fig.) Zeer eenvoudig en gemakkelijk te verstaan. — D. B.). *Ontvangen met een*

---

(1) *Liederen* van FRANS DE CORT, bl. 40.

oordje en een zesken (Met kleintjes in eens. — SCH.). *Koken moet kosten, zei 't begijntje, en ze deed een zesken boter in de panne* (*Duik*, '89).

Een *zeske(n)* of *zesje* was 1/8 *stuiver*, en stond dus gelijk met 1/2 *oordje* of een duit; het Vlaamsche *zesken* deed 6 *mijten* (vandaar de naam), terwijl het Brabantsch *negenmanneken 6 mijten* deed.

Ter verklaring van de spreekw. *Daar is kwaad geld bij*, haalt K. POLL in *Taal en Lett.* XIII, 136, deze plaats aan het VAN PAFFENRODE's *Hopman Ulrich* :

« Ja om een *quaad sesje* zouden wij malkanderen heele emmers bloed aftappen. » Dat bet. : een *zesje* schuld (bij DE BO is *kwaad geld* = ontleend geld, schuld), en de heer P. merkt hierbij op, dat *te kwaad zijn* vroeger beteekende : schuldig zijn. In heel 't L. v. Aalst wordt de uitdr. *te kwaad staan* in dien zin nog dagelijks gehoord : « hij staat mij van over zes weken ne frank te kwaad. »

Volgens SCH. geeft men in Oost-Vl. (waar?) den naam *zesken* aan « zekere waterplant met een klein rond blaadje en klein worteltje, dat 's zomers in menigte op vaarten en rivieren drijft. » Hoogst waarschijnlijk bedoelt hij het *Eendenkroos* (*Lentille d'eau*), hoewel dit kruidje in stilstaande wateren thuis hoort.

Ook in een Brugsch kinderrijmpje leeft het oude muntstuk nog voort :

Jantje uit 't Zakstje
Met zijn gelapt kazakstje,
Hij had nog een frankstje
Gewonnen met ze spel.
Hij placht te loopen
Om koeken te verkoopen.
— Wie koopt me restje?
't Zijn al koeken van een *zesje*(1).
. . . .

Zie de twee volg. nummers.

542. *Negenmanneken, negenmenneken.* — *Ze is zoo gierig dat ze een negenmenneke* (of : *nen halven cent*) *in tweeën zou bijten* (A.) *Op een negenmenneken dood blijven* (Vrekkig zijn. — T. en R.) Zie boven, n° 540. — *Dat is geen negenmenneken weerd* (SCH.). *Ik geef er nog geen negenmanneken voor. Hij is geen negenmanneken rijk* (HOEUFFT). — *Negenmannekenslint* (Half zoo breed als oordjeslint. Aldus te Antw. — *Volkskunde*, III, 155).

Het Brab. *negenmenneken*, geslagen onder Maria van Bourgondië,

(1) Dat rijmpje heb ik te danken aan mijn vriend Dr M. SABBE.

Maximiliaan en Filips den Schoone, was evenals het Vlaamsche *zesken* en de Holl. *duit*, gelijk aan 1/8 stuiver, en deed 9 *mijten* Brabantsch (1) (vandaar de naam; ten onrechte dus zegt Sch. dat het *negenmanneken* = 1/9 stuiver). Zie *Coutumes du pays et duché de Brabant Bruxelles* (in *Ndl. Wdb.* XI. 76), alsmede De Jager, *Lat. Versch.*, 66 en Verdam, *Mnl. Wdb.*, op *negenmannekijn*, waar ook *mannekijn* als muntbenaming voorkomt. Vroeger bestond in Holland voor den *halven groot* ook nog de volksnaam *magermanneken* (2), en V. D. spreekt van een *baardmannetje* (= f. 0,30). Dergelijke volksnamen voor zekere kleine munten kende men eveneens in de Rijnlanden (Elberfeld, Keulen, Aken en omstr.); dáar heette het: *Kastemännken* (of *Kastemännschen*, ook *Kassemänneken*), *Fettmännken* en *Petermännken* (of *Patermännchen*). Het w. *manneken* wijst gemeenlijk op het afbeeldsel van den vorst; men denke aan den Holl. *gouden willem* (3), de Holl en Eng. *souvereinen*, onze *carolus-* en *filipsguldens*, de Fr. *napoleon's* en *louis*, enz. Het *Petermännchen* herinnert waarschijnlijk aan den tijd, toen ook heiligen (hier een H. Petrus) op de muntstukken voorkwamen, terwijl met het *Fettmännken* wellicht een lijvige, welgedane aartsbisschop uit de Rijnprovinciën wordt bedoeld. Het *kaste* of *kasse* dier muntnamen wijst daarop, dat die munten in de Pruisische belastings- of postkassen aanvaard werden (4).

543. *Duit.* — « *Reken en tel* », *zei de man, en hij gaf zijn vrouw een duit* (A.) « *'t Is vet* », *zei Montens, en hij gaf een duit* (C-V.). *Een duit gezocht en een oordje verloren* (Een kleine winst nagejaagd en een grootere prijsgegeven. — Sart. Schrev., sec. VI. 30; C. T. en *Ndl. Wdb.*). *Die een duit versmaadt, is den gulden niet waard* (H.) Vgl. Hgd. *Wer ein Heller nicht ehrt, ist des Thalers nicht werth.* — *Die geboren is onder een duit planeet, zal nimmer meester van een oordje worden* (H). Zie n° 535 en vgl. het Gentsche : *Onder 'n goei sterre geboren zijn*, alsmede : *geluksster* en *ongeluksster*. *Hij zou 'n duit in tweeën klieven*, of : *in vieren bijten* (Hij is heel gierig. — C.-V.). *Een duitenkliever* (C.-V. en J.); *een duitendief* (een gierigaard. — V. D.). Vgl. Hgd. *Pfennigfuchser*; Eng. *Scrape-*

---

(1) Waar Van Dale zegt : *negenmanneken* = 6 mijten, doelt hij op het Vl. *zesken* (zie ook Henne, *Hist. de Charles-Quint en Belg.*, V. 346.)

(2) *Vragen van den dag*, XIV, 522.

(3) In zijn gedicht *Verstand en Geld*, voert J. Van Rijswijck zoo'n *gouden Willem* handelend en sprekend op.

(4) *Monatsschrift d. Bergischen Geschichtsvereins.* Herausgeg. v. Otto Schell (Elberfeld), VI (1899), bl. 14-16.

penny. Hij is op de duiten, als de duivel op een zieltje (H.). *Hij wil ook een duit in 't zakje doen* (Een woordje meespreken. — V. D.) Vgl. n° 540. *Zoo plat als een duit,* of : *als een Holl. duit* (C.-V.). *Hij kijkt net als vier duiten* (of : *acht dagen*) *slecht vet* (Hij ziet zuur. — Boe.). *Hij is mij geen duit schuldig* (Niets. — Alg.). *Dat is geen duit waard* (Alg.). Hgd. *Das ist keinen Deut* (*keinen rothen Heller*) *werth. Geen roô duit hebben, verdienen, kosten* (Niets. — Alg.). Hgl. *Keinen rothen Heller haben.* Fr. *N'avoir pas un rouge liard.* — *Hij heeft duiten* (Geld. — V. D.). *Hoe zal ik aan mijn duiten komen?* (V. D.) of : *geraken?* (A.). *Dat heeft hem een heelen duit gekost* (1) (V. D.); ook : *dat heeft hem wat duiten gekost* (Veel geld. — A.). *Een spaarduitje. Hij heeft een aardig duitje opgespaard* (Een som gelds. — V. D.). *Venus en Bacchus zijn rare guiten* : *Ze maken het hoofd op hol en plunderen de duiten* (H.). — *Duitje-op spelen* (Kruis of munt werpen. — V. D.) (2). — *Een kwâ duit* (Slecht befaamd persoon. — C.-V.). *Bekend zijn gelijk 'n kwâ duit,* of: *ne kwa(d)e penning* (In een kwaden reuk staan. — C.-V.), elders : *Gekend zijn gelijk de kwâ duiten,* of : *de kwâ penningen* (Overal bekend zijn. — A.). Vgl. *Ndl. Wdb.*, XI, 80. — *Duitblad* (Naam eener rondbladige waterplant, de *Hydrocharis Morsus-ranae,* L.) Zie n° 531.

De *duit* (Mnl. *doit,* waaruit Hgd. *Deut,* Eng. *doit*) was een oude, Holl. muntsoort, die, evenals het *negenmanneken* en het *zesken,* 1/8 stuiver deed. Thans wordt in N.-Nedl. het 2 1/2 centstuk nog vaak *vierduitstuk* geheeten. Bij Corn.-Vervl. en Joos is *duit* = centiem ; in 't L. v. Aalst is een *duit* een koperen muntstuk, dat gansch afgesleten of hier niet gangbaar is, dus zonder waarde. Ook Joos kent het w. in die beteekenis, welke men in 't bovenstaande spreekw. « *Reken en tel* », *zei de man,* enz. eveneens terugvindt. — Naast de reeds opgegeven samenstellingen met *duit,* heeft men nog : *duitsdoosje* (eig. een doosje, dat een duit kost ; het w. komt voor in de uitdr. *hij ken wel in 'en duitsdoosie.* Zie n° 535) ; *driedduitskorstje* (bekend Amsterdamsch gebak. — *Wdschat,* 215) ; *duitenplater* (iem. voor wien alles een geldkwestie is. — V. D.) ; *duitjesnagel* (nagel, die vroeger

(1) *Duit* is in 't Land. v. Aalst vr., evenals bij Joos en Corn.-Vervl.
(2) De Cock-Teirlinck, *Kinderspel,* III, bl. 69-75.

een duit kostte. — J.). In zijn *Volkslust*, bl. 50, heeft J. VAN RIJSWIJCK ook *duitenvrager* :

...En koster, vontvrouw — zelfs geen beeld,
Dat, dan dien dag (*den doopdag nl.*) de rol niet speelt
Van loozen-*duitenvrager*. »

In zijn welbekend *Gebed bij 't openen der Kamers te Brussel* (*Polit. Zweepsl.*, 36-42) vindt men *duitendief* meer in de eig. beteek gebruikt dan in die van « gierigaard » :

« Als men er weêr gaat diskuteeren
Of er geen vloot moet zijn of niet,
Die 't kostbaar kruid verloren schiet,
En voor die luije *duitedieven*,
De burger in zijn lastebrieven,
Weêr *opcentiemen* ziet!

Ettelijke malen, overigens, treft men in beide, zooeven genoemde dichtbundels het w. *duit* aan, doch slechts éene plaats wil ik hier aanhalen (*Polit. Zweepsl.*, 86), omdat men hier de uitdr. vindt : *geen duit* = geen zier, gelijkstaand met *geen oord* (n° 540) :

« Voor hoveling deug ik *geen duit*,
'**t** Is waarheid wat ik zeg,
Ik zou aan 't heeklen gaan misschien
Wat mij niet aanstond — ge zoudt zien
De koning joeg mij weg. »

Nog andere volksdichters, FR. DE CORT (*Liederen*, 3 : « Duiten hebben in den zak »), VAN ZEGGELEN, BOGAERS, enz. maken van het w. gebruik. Ook in menig kinderrijmpje leeft het krachtig voort; aldus bij VAN VLOTEN, bl. 65 in een nieuwjaarsliedje :

« Moeder, geef me een oortje;
Is 't geen oortje, dan is 't een *duit*,
Morgen is 't Nieuwjaartje uit. »

En op een andere plaats (bl. 28) :

« Vader en moeder, mijn schrift is uit;
Verdien ik nu geen mooie *duit*? »

Ik wil nog eventjes herinneren aan het gezegde : *Was ik er uit, ik gaf geen duit* (ook door PR. VAN DUYSE, 112, vermeld), dat aan een schipper wordt toegeschreven, die, zich in levensgevaar bevindend, luidop de hulp van O. L. Vrouw inriep en haar een wassen kaars beloofde zoo groot als zijn mast; doch binnensmonds voegde hij er bij : *Ware ik er uit, 'k en gaf geen duit*.

In de uitdr. *elkaar op 'n duit gelijken*, is *op 'n duit* eenvoudig een verbastering van *op ende uit* (*op end' uit*), evenals *op en top* (= geheel en al) een vervorming in van *op ende op* (*op end' op*).

Zie verder : *kruis*, *gulden*, *stuiver*, *blanke*, *oord* en *penning*.

544. *Penning*. Hgd. *Pfennig*. Eng. *Penny* (1). — *Iem. tot den laatsten penning betalen* (Geheel en al). *Beter een penning gespaard, dan een gulden nutteloos verteerd* (H.); *een penning gespaard, is er twee vergaard* (H.). Vgl. Eng. *A penny saved is a penny gained*. — *Des pennings klank verdooft alle reden* (SART.-SCHREV., tert. III, 94), of : (*des*) *pennings reden klinkt best* (Id. id. en CATS). Vgl. *Klinkende redenen*, en : *Voor klinkende munt heeft ieder open ooren* (H.) (2). *Hij is penning-wijs en pond-zot* (H.). Vgl. ons nr 523 en Eng. : *Penny-wise and pound-foolish*. *Die een penning niet acht, Krijgt over geen gulden macht* (H.); *die een penning* (of *een plakke*) *niet acht, wordt geen stuiverheer* (3), of *wordt nooit een guldenheer* (C. en B.). Vgl. onze nrs 528 en 543, alsook Ndd. *Wei den Pennig nit ehrt, ist des Thalers nicht werth* (ECK. 403). — *Hij is op den penning zestien* (Hij is schraapzuchtig; genomen, zegt HARR , naar de handeling van den woekeraar, die hooge winst neemt : de *penning zestien* toch is 1 p. op 16 of 6 1/4 per °/o). *Drinken, zuipen, vloeken*, enz. *tegen penning zestien op* (Geweldig drinken. zuipen, vloeken, enz. — C.-V.); *hij drinkt tegen den penning zestien op* (Penning 16, dat is een zeer hooge intrest, wijst hier op de hoogste mate van drinken. — H). Vgl. *Drinken tegen de sterren op* (A.); *liegen tegen de klippen aan* (H.). *Iets tegen den penning zestien verkoopen* (Zeer duur.

---

(1) De *penny* (*pence*) is de Engelsche stuiver. Zie V. DALE op *pennyboot*, *pennymagazijn* en *pennypost*. De Duitsche *Pfennig* = 1/100 Mark.

(2) Zie SURINGAR, nr 22.

(3) Reeds bij « *Campen* » : *Weel* (wie) *een placke niet en achtet, die en sal ghien stuuer heer worden* (MEIJER, 5). De *plak*(*ke*) is een oude Ndl. munt, waarschijnlijk van Vlaamschen oorsprong. Fr. *plaque*; Spaansch : *placa*. Volgens KIL. was een Leuvensche placke = 1/3 stuiver; in Groningen daarentegen *placke* = 1/6 stuiver, en een alg. Brabantsche stuiver = 8 plakken. In 't Nederlandsch, op Curaçao gesproken, is thans *plak* algemeen gebruikelijk voor een stuk van 2 1/2 cent. Ook te Amsterdam nog bekend (z. Dr. D. C. HESSELING, in *Tijdschr. v. Ndl. T. en Lett.* XXIV. 161-164).

— V. D.); *tegen den penning zestien* (Zeer duur. In Brab. en Antw. — Sch.). *'t Is 'n penningzestien* (Een gierigaard); *penningzestien wezen* (Zuinig. — Mol.) zie Stoett, nr 1543. *Hij past op pinningsechstsien* (W. D., II, 352). *Een splijtpenning* (Schraper, vrek. — V. D.). Vgl. *splijtmijte* (V. D.), *oordjessplijter* en *duitenkliever*. — *Geen penning waard, schuldig zijn: geen penning bezitten* (Niets. — V. D.). Vgl. nrs 540 en 543, en Fr. *N'avoir pas un denier*. *Iem. den penning junnen, jonnen* (D. B. en A.), of: *gunnen* (Iem. de klandizie gunnen. — C.-V. en V. D.). — *Om zijn penningen komen* (Om zijn geld. — A.). *De penningen maken den oorlog* (Zonder geld kan men geen oorlog voeren. — V. D.). *De beheerder van 's lands penningen* (Van 's lands gelden). Fr. *Les deniers publics*. *Zijn penningske offeren* (Een kleinigheid. — V. D). — *Valsche penning* (Valschaard. — C.-V.). *Kwa(d)e penning* (Ongangbare munt. — D. B. en C.-V.). *Gekend* (of *bekend*) *zijn gelijk ('ne) kwa(d)e penning* (Een slechte faam hebben. — D. B., C.-V. en J.), of *Gekend zijn gelijk de k(w)a(d)e penningen* (Overal bekend. — A). *Zes-penninkstraat*, Fr. *Rue des Six-Jetons* (vroeger *Rue des Six-Deniers*) : straat te Brussel.

De *penning* was een kleine koperen pasmunt, vaak in waarde verschillende volgens de streek, in Holland 1/2 duit of 1/16 stuiver geldend; in Vlaanderen was een *penning* (*denier, denarius*) = 1/12 *schelling* of 1/2 *stuiver*, of 24 *mijten* (1). In plaats van *penning* vindt of hoort men ook dikwijls *pene* of *penne*. Vandaar uitdrukk. als : *Met penne en schelle*, d. i., *met penning en schelling* (Met al wat er aankleeft, met huid en haar. — *Loq.*, VIII, 93). Zie ons nr 531.

Pene, penne (vaak bij verkorting gebruikt voor *Penewarijwinkel*, d. i. een winkel, waar men aardappels en hout in 't kleine — voor een *penning* of zoo iets — verkoopt. In sommige *penen* verkoopt men ook nog andere waren van dagelijksch gebruik. — D. B.).

Penebusch (Bundel hout, die voor eene *pene* of *penning* in de *penen* verkrijgbaar is. — *Loq.*, II, 57).

Penekeers, pennekeers (Eig. een keers van een penning waarde). Te Veurne geeft men dien naam aan de Gewijde Kaars, en ziehier waarom: Tot vóór eenige jaren bestond aldaar het gebruik een penning, althans een muntstuk met een kruis er op, in de gewijde kaars te steken, vooraleer ze in de handen van den stervende gegeven werd. Na den dood werd dat stuk aan den arme geschonken. Die penning was somtijds een stuk kopermunt,

(1) Zie *Rond den Heerd*, VIII (1873); *Bijblad*, bl. 81 en 82.

zilver of goud; hoofdzaak was dat het een kruis droeg (*R. d. Heera*, VI, 28). Zulks is ongetwijfeld een overblijfsel van het oude gebruik onzer heidensche voorouders, die hunne afgestorvenen in de doodkist geld meegaven, dienende tot reispenning en tot andere behoeften in het zielenrijk.

Penewaar, penneware (Winkelwaar van kleine waarde, zooals men in de *pene* verkoopt); *penewarij, pennewarie* (= 1. penningwaren; 2. penewariewinkel); *pene-* of *pennewarier*; *penier* of *pennier* (iem., die een penewarij winkel houdt); *penewinkel* of *penewarijwinkel* (koomenijswinkel). Z. De Bo en *Loq.*, II, 43.

Penigen (bij Kil. *penninghen*), *verpenigen* en *uitverpenigen* (D. B.); *uitpenen* (*Loq.*, IV, 96), *uitpenigen* (*Loq.*, II, 58 en VI, 52). Al die ww. beteekenen : in 't klein verkoopen, bij den penning verkoopen. In 't Mnl. kende men een ww. *pennewaerden*, met dezelfde beteekenis.

In tal van samenstellingen, buiten de reeds genoemde, wordt het w. *penning* nog dagelijks gehoord; ik vermeld : *Belastingpenningen*; *biechtpenning*; *braspenning* (= oud Holl. zilveren muntje, gewoonl. ter waarde van 10 duiten ; drinkgeld) (1); *buitpenning*; *Godspenning* (Fr. *denier à Dieu*) en *steekpenning*; *instelpenning*; *negotiepenning*; *noodpenning*; *offerpenning* (z. ons n° 518); *pachtpenningen*; *spaarpenning*; *St. Pieterspenning*; *teerpenning*; *wijnpenningen* en *winpenningen*; *penningmeester* (Hgd. *Pfennigmeister*); *penningswaarde*.

Dit laatste woord, thans beteekenend : juiste waarde, vastgestelde prijs (V. D.), is ontstaan uit de uitdr. *een penning waarde*, die in 't Mnl. vaak vervormd was tot *penninc werd*, *pennicwert*, *pennewaerd*, *pennewerde*, *penewaert*, *penwaert*, en een bijwoordel. karakter had (2). Hooft maakt er nog gebruik van in zijn *Warenar* (1617), en dat voorbeeld, hoewel minder geschikt, wil ik hier aanhalen, omdat men er tevens de waarde van een Holl. penning leert kennen. Zoo zegt W. tot Reim :

..... « wit de muer in de kamer,
En haelt voor *een pennewaerd* zageles (3) tot de kramer,
Ze meugen 't op de kerf-stok zetten, 't mach' er nu wel of. »

Reym.

« Miester, wilj' er deur wezen? hoe gaeje dus grof?
Een hiel *penning* an zageles om de vloer te bestroyen?
Dus doende zel je al jou schoone goet wel vermoyen (4),
Denk, as je dat noch iens doet, zoo is 't een *duit* (5). »

---

(1) Zie daaromtrent *Ndl. Wdb.*, III, 1446-1448, waar ook eenige spreekw. met *braspenning* voorkomen. *Dubbele braspenning* was in de 16e eeuw de naam van een onder Filips den Goede geslagen muntstukje, ter waarde van 2 1/2 stuivers.

(2) Zie De Jager, *Lat. Verscheidenheden*, 61-68, waar verscheidene voorbeelden voorkomen.

(3) Zaagsel.

(4) Verspillen (Eig. aan mooie dingen verdoen).

(5) P. C. Hooft's *Warenar*, bl. 26.

Bij Kil. is *penninck-waerde* (ook tot *penninck-waere* verbasterd, bij De Bo *pe(n)neware*; zie boven) in den zin van *koopwaar* opgeteekend, en het w. komt inderdaad aldus voor. « Wat men voor een penning kon koopen, heette *een penningwaarde*, en die benaming ging over op *de goederen, de koop-* of *eetwaren*, welke men voor die waarde kocht. Dat in 't oude Hgd. *Pfenwert* en *Pfenwerth* dezelfde beteek. hadden, is door Schmeller uitvoerig gestaafd (1). » Ook het Eng. kent *pennyworth* en het Fr. *denrée* is hetzelfde; zoo leest men bij Hatzf.-Darmest. : *denrée* (pour *denerée*, dérivé de *denier*; proprement « ce qu'on peut avoir pour un denier). »

Een afzonderlijke vermelding verdient de *eke-* of *hekepenning*, bij De Bo ook nog *toover-* en *heksepenning* en *vliegende pauw* (2), bij V. D. *hekelpenning* (?), bij Kramers *hekpenning*, bij beiden *duivelspenning* geheeten (Hgd. *Heckpfennig* en *Heckthaler*); in Friesland heet hij *wisseldaalder*. Die *hekepenning* is, naar het volksgeloof, een geldstuk dat, hoe dikwijls ook uitgegeven, telkens tot den eigenaar terugkeert, en naar men doorgaans meent, bovendien het vreemde geld, waarbij het ondertusschen gelegen heeft, tot zich trekt en medebrengt (3). De Fries zegt dat men met dien tooverpenning niets koopen mag dat juist een daalder kost, want op die wijze uitgegeven, keert hij nooit meer terug; koopt men echter daarmee iets van minder waarde, zoodat men wat wisselgeld in de plaats ontvangt, dan keert hij na de uitgave terug in den zak van den eigenaar. Vandaar de naam : *wisseldaalder* (Hgd. *Wechselthaler*). G. Gezelle deelt ons mee hoe men zich, naar het Westvl. volksgeloof, een *vliegenden pauw* of *penniNk* kan aanschaffen : Ga 's nachts om 11 u. met een tafeltje en een blokstoel te midden van een kruisstraat zitten; op uw tafeltje, in een toegeknoopten lijnwaden zak, ligt een kat. Welhaast verschijnt de duivel met al zijn hovelingen in 't zwart gekleed, en ze vragen u wat ge verkoopt. — « Een haas! » antwoordt gij. — « Hoeveel moet hij kosten? » — « Een pennink. » De droes steekt u het geldstuk in de hand, en verklaart u den nek te zullen kraken, in geval gij, bij 't huiswaarts keeren, durft omzien. Ge groet de heeren en haast u dan dat ge wegkomt. Nu ontstaat er achter en naast u een oorverdoovend gedruis; gij hoort zuchten en kermen en tieren; het dondert en weerlicht; alles staat in vlam en vuur; in de grachten ziet gij stroomen bloeds, en naast u spoken en doodkaarsen, padden en serpenten, afschuwelijke duivels, enz. Doet de schrik u 't hoofd omwenden, ge zijt uw leven kwijt; houdt gij 't echter vol, zoo raakt gij veilig thuis en bezit voortaan een *hekepenning* (De Bo, 723).

In Friesland ging het eenigszins anders toe(4). Daar moest men in den nacht tusschen 30 April en 1ⁿ Mei, om 12 u juist, met een kat in een zak op een kruisweg post vatten en uitroepen : « Wie koopt er mijn haasje ? »

---

(1) De Jager, t. a. pl., 68-69.

(2) Ook de naam van een oud muntstuk, ter waarde van 7 stuivers (D. B.).

(3) Wuttke, § 633, Rochholz, *Schweizersagen aus dem Aargau*, n° 388.

(4) Dat geloof schijnt er thans uitgestorven.

Dan kwam de duivel u vragen : « Welk dier heb je daar? » en gij antwoorddet : « Een haas ». — « Wat vraag je er voor? » — « Een daaldertje maar! » De koop werd gesloten. De duivel kreeg den zak met de kat er in en de ander, onder het zweren van eeuwige trouw aan den booze, een *wisseldaalder*. De duivel liet de kat weer loopen, maar van dien tijd af was zij een tooverheks(1).

Veel eigenaardiger dan bij de Friezen is de heele toedracht der zaak in Noord-Duitschland : Men steekt een pikzwarte kat, liefst een kater, in een zak en bindt hem met 99 knoopen dicht; daarmee gaat men in den Nieuwjaarsnacht drie keeren om de kerk en klopt telkenmale op de kerkdeur of roept door het sleutelgat den koster; den derden keer komt de duivel en vraagt wat men verlangt; men antwoordt dat men een haas wenscht te verkoopen en vordert daarvoor een thaler; dat wordt aangenomen en gij ontvangt den *Heckthaler* of vindt hem thuis in uw tasch. Dan snelt gij dadelijk huiswaarts, want krijgt de duivel de 99 knoopen los, eer gij onder dak zijt, zoo moet gij het met den dood bekoopen, of hoort gij de kat schreeuwen, zoo wordt gij doof(2).

Ook in Zwitserland bestaat dit geloof(3). De duivel wordt hier dus blijkbaar gefopt; daarin, denken sommige geleerden, als SPRENGER VAN EIJK, WUTTKE, SCHRADER, ROCHHOLZ, enz , ligt de oorsprong van ons spreekw. : *Katten in zakken koopen* (Hgd. *Die Katze im Sacke kaufen;* Fr. *acheter chat en poche;* Ital. *comprare la gatta in sacco*). Die verklaring wordt echter door BORCHARDT op goede gronden bestreden.

Ik wil ook nog een paar plantnamen vermelden : 1)*Penningkruid* of *-bloem*, ook *stuiverkruid* geheeten (*Lysimachia Nummularia* L.), wegens den ronden vorm der bladeren; 2) *Judaspenning*, ook *Judasgeld, Centen, Geld* (PAQUE, 521) en *Plakettenkruid* (z. nr 532) genoemd (*Lunaria annua* L.). DODONÆUS heet deze plant *Penninckbloem*. Al die namen, welke men eveneens in den vreemde aantreft (Hgd. *Pfennigblume, Judassilberling;* Eng. *Money plant*, bij COTGRAVE : *Pennieflower*; Fr. *Herbe aux écus, Monnaie du pape* (4) doelen op het ronde, zilverachtige tusschenschot der vrucht.

Ten slotte wil ik nog wijzen op de overbekende, historische uitdrukk , *den* 10e *en den* 20e *penning*, uit Alva's tijd. Het w. *penning*, dat bij onze dichters zeldzamer voorkomt, vindt men o. a. bij PR. VAN DUYSE :

« Mevrouw, maar een *penning*, zoo gij ook bemint.
In Godes naam, red toch mijn eenigste kind :
Zoo helpe Hij de uwen! » (5).

Zie *pond groot, gulden, schelling, stuiver, oord* en *duit*.

---

(1) W. DIJKSTRA, II, 182.

(2) KUHN, *Norddeutsche Sagen*, 470 en *Märkische S.*, 387-388; WUTTKE, § 385; *Pommersche Volksk* , IV, 148 en VIII, 53-54; *Monatsschrift d. Berg. Gesch.*, IV, 192 en VI, 108. Vgl. SCHELL, *Bergische Sagen*, 354-356.

(3) ROCHHOLZ, t. a. pl., nr 388.

(4) E. ROLLAND, *Flore populaire*, II, 85-87.

(5) PR. VAN DUYSE, *Het Klaverblad*, bl. 164.

545. *Malië, maalje, malje.* — *Noch duit noch malie hebben; noch spelle* (1) *noch malië krijgen* (Volstrekt niets. — DE BO). Fr. *N'avoir ni sou ni maille.* — *Dat is mij geene malië weerd* (Geen duit. — DE BO). Vgl. nrs 540, 543 en 544. *Hij zal moeten maalje dokken* (Hij zal moeten betalen. Geh. te Kortrijk. — LOQ. X, 85). *Spaarmalie* (Iem. die de malie spaart; gierig mensch. — DE BO). Vgl. *kniepstuiver* (nr 535); *oordjesplijter, oordjesdood* (nr 540); *duitenkliever* (nr 543); ook *splijtmijte* en *splijtpenning* (nr 547).

Malië of *maalje* (Mnl. *maelge, mailge*, Mnd. *malge*) — « du latin pop. **metallia*, adj. fém. dérivé de *metallum*, métal, employé substantivement, propr^t « monnaie de métal », devenu **medallia, medaille, meaille, maaille, maille* » (HATZF.-DARMEST.) — behoorde tot de kleinste munten. DE BO zegt: « oude munt van kleene weerde », zonder nadere aanduiding, VERDAM, *Mnl. Wdb.*, geeft: « de *maelge* was de helft van een penning (Fra. *denier*) en dus hetzelfde als Mnl. *hallinc*; zie ald. »; en op *hallinc*: « kleine munt van $^1/_2$ *penning* of *mijt* (2) ». Welke penning wordt hier bedoeld, de Hollandsche (= $^1/_{16}$ stuiver)? de Vlaamsche (= $^1/_2$ st.) of de Fransche? Men zou wel de laatste onderstelling mogen aannemen, daar Prof. VERDAM verwijst naar Fra. *denier*. Nu, volgens HATZF.-DARMEST. is *maille* = $^1/_2$ *denier*, en *denier* = $^1/_{12}$ *sou*, dat is $^1/_{24}$ *stuiver*, want de Fr. *sou* = 5 cent.; doch, ook hier laten HATZF.-DARMEST. ons in de onzekerheid omtrent de door hen bedoelde soort van denaris: *denier parisis* (oorspronk. te Parijs geslagen) en *denier tournois* (oorspr. te Tours), en de eerste had $^1/_4$ meer waarde dan de laatste. Overigens, al wie zich met oude munten heeft beziggehouden, weet dat dezelfde muntbenaming in verschillende landen, hertogdommen, graafschappen, provinciën, enz. gemeenlijk een verschillende waarde aanduidde. Zoo vindt men bij HATZF.-DARMEST.: 1 *patard* = 2 *deniers*, naast 1 *maille* = $^1/_2$ *denier*; daaruit volgt: 1 *maille* = 1 *patard*; en voor de hier bestaande munten, ten tijde van Keizer Karel V, geeft HENNE o. a. op: *la maille de Namur* = $^1/_{72}$ *patard* (3). Vandaar dikwijls verwarring. Dat de Fr. *maille* minder gold dan de Fr. *denier*, blijkt uit de spreekw.: *Cette chose vaut mieux denier qu'elle ne valait maille.* Op de zeer geringe waarde dier munt schijnt de Fr. zegswijze te doelen: *Avoir maille à partir avec qqn.* Het ww. *partir* is hier in de oude beteek. gebruikt van *partager*; wie met iem. een malie te verdeelen had, kon dat, met het oog op de uiterst kleine waarde van dat muntstukje, moeilijk gedaan krijgen; vandaar de beteek. der zegswijze: met iem. een geschil hebben, met iem. een eitje te pellen hebben.

---

(1) Over *spelle, speld* in dergelijke uitdrukk., zie DE JAGER, *Latere Versch.*, 78.

(2) Zie voor *halling, heller*, het volg. nr.

(3) *Hist. de Charles-Quint*, V, 346.

Oudtijds werd *malie* ook gebezigd om grootere muntwaarden aan te duiden. (Z. daarover VERDAM, *Mnl. Wdb.*, i. v.).

546. *Heller, helder.* — *'t Is een goed heller, die een pond inbrengt* (Waarmede men een pond, d. i. 6 *f.*, verdient. — V. D.). *Helder noch pelder. Hij heeft helder noch pelder* (Niets. — C.-V. en J.). Vgl. Hgd. *Keinen (rothen) Heller haben.*

Heller, helder (Mnl. en Mhgd. *heller*). Oorspr. een kleine Duitsche munt, aldus geheeten naar de stad *Hall* (Zwaben), waar ze voor 't eerst werd geslagen. Vgl. *Daalder (Thaler)*, *denier parisis* en *tournois*. De waarde schijnt gelijk te staan met die van *hallinc* of *hellinc*, een samengetrokken vorm van *halvelinc* = *halven penning*(1). Die waardebepaling vindt men ook bij DAVID in zijn *Vaderl. Historie*, IV, bl. 654, legt hij den Gentenaar Yoens o. a. deze woorden in den mond : « Dan geef ik geen' heller voor al uwe burgerlyke rechten en vryheden », en verwijst daarbij naar eene noot op bl. 312, waar hij eenige uittreksels geeft uit het tarief betreffende den Gentschen handel (einde 12e eeuw) : « Wat een voetganger los op zijn schoft binnen brengt, betaelt niets ; maer voor iederen saemgebonden bûssel, moet hy een' *heller* of *halven denier* aftellen. Het latyn zegt *obolus* ». « Een vierspan betaelt, voor zyn vracht, éénen denier ; een tweespan slechts een' heller ; maer het dobbel, wanneer zy van over den Dender komen(2). »

Dr. BEETS daarentegen schrijft in *Ndl. Wdb.* : « de waarde was die van $^1/_2$ of ongeveer $^1/_3$ penning, » hierbij verwijzend naar Dr. DE JAGER (*Latere Versch.* bl. 75), die evenwel « ongeveer » laat wegvallen, en twee Duitsche schrijvers aanhaalt, waarvan de eerste zegt : *heller* = $^1/_2$ *penning*, en de tweede : 3 *haller* = 1 *denier*, en dan deze bedenking laat volgen : « Misschien echter wordt door *penning* en *denier* niet hetzelfde bedoeld ». Op zulke moeilijkheden stuit men dikwijls bij het onderzoek der oude munten. Dit althans staat vast : de *heller* bedroeg minder dan de *penning*.

Wat heeft men nu in de plaats uit BREDERO's *Klucht van de Koe* (vs. 401-402) door « helder-penning » te verstaan :

Ick heb warachtich gien geld, ick heb seker gien geld in huys,
Ja niet een Hollandsche duyt, gien *helder-penning* noch kruys.

Zeer waarschijnlijk heeft de schrijver het *denarius hallensis* vertaald en dus den *heller* bedoeld.

Evenals er voor *penning* in het Mnl. een *penninck-waerde* (*pennicwert*, *pennewerde*, enz. ; zie ons nr 543) bestond, ter aanduiding van : 1) wat men voor een penning kon koopen ; 2) de voor die waarde gekochte koop- of eetwaren, — zoo kan men in 't Mnl ook wijzen op een *hallinc*- of *hellinc-werde* (of *-wert*) met de beteek. : 1) Iets ter waarde van een halling ; 2) bij

(1) Z. VERDAM, *Menl. Wdb.* op *hallinc*, en Dr. A. BEETS, *Ndl. Wdb.*, op *heller* en *helling*. In *Volksk.*, XV, no 484, worden *heller* en *hallinc* verward.
(2) Uitg. van 1858 (Leuven, Van Linthout).

uitbr. een kleinigheid. — *Hellincwert* (ook *hellewert*), eig. hetzelfde w. als *hallincwert*), werd nog in een bijzondere beteek. gebruikt, nl. als benaming van een inhoudsmaat voor natte waren, en deed dan de helft van een *pennincwert* (of *pennewert*), ook als biermaat(1). Dit vult eenigszins aan wat wij boven omtrent « penningwaarde » schreven.

Bij De Bo leest men, i. v. *link* deze zegsw. : « *Dat is geen linkje weerd, ik geef er geen linkje voor ;* Fr. cela ne vaut pas une maille », waaraan hij, beter nog, kon toevoegen : Hgd. *Das ist keinen Heller werth.* Daarop laat hij deze verklaring volgen : Dit link schijnt eene verkorting van *hellink*, bij Kil. hetzelfde als *heller*, Fr. *obole*. De eerste greep *hel*, uitgespr. als *è* (*è link*), is genomen geworden voor het onz. lidw. (want men zegt *è lint, è land*, enz. voor *een lint, een land*), en alzoo is het woord niet alleen verkort tot *link*, maar nog veranderd van geslacht ». Nu, *link* = $^1/_2$ centime.

Er bestonden vroeger ook *gouden hallingen* (z. Verdam, en Hoeufft, *Aanh.*, op *hallingh*).

547. ***Mijt, mijtje,*** wel eens ***mijke.*** — ***Het scheelt mij geene mijt, niet een mijt*** (Ik geef er zooveel als niets om. — V. D.). ***Nietemijtig*** (Nietig, gering, onbeduidend); ***dat 's te nietemijtig*** (het bet. niets); ***ze is zoo nietemijtig*** (of zij al helpt, dat geeft toch niks. Evenzoo elders in N.-Holl. — Boe.) Vgl. ***nietemijt, niet een mijt*** (Geen duit, niets. — *Taalgids*, I. 285. Bij Boe.) ***Het is geene mijt waardig*** (C. T. en H.) — ***Die zich met een mijt vergenoegt, dien zal men voor geen daalder bedriegen*** (H.). ***In honderd pond geklap is niet ééne mijte liefde*** (H.). ***'t Mankeert hem aan de mijten*** (Het ontbreekt hem aan geld. Overflakkee. — *Noord en Z.*, V. 178). ***Splijtmijt*** (Schraper, vrek. — V. D.). Vgl. *Splijtpenning* en n° 545. — Fr. *mite;* Eng. *mite.*

De *Mijt* (Mnl. *mite*, Mnd. *mite*) behoorde tot de kleinste koperen munten; slechts de potevinen of pietjes (2) hadden een nog kleiner waarde. Omtrent de waarde eener mijt is men het vaak oneens; het waarschijnlijkste is echter : 1 *mijt Hollandsch* = 1 $^1/_2$ penning (z. V. Dale en De Jager, Lat. Versch., 69), doch 1 *mijt Vlaamsch* = $^1/_2$ penning en 1 *mijt Brab.* = $^1/_3$ penning (aldus bij Kiliaan). Een Brab. stuiver deed derhalve 72 *mijten* (3). In den aanvang der regeering van Filips II werd deze munt voor 't laatst geslagen; in de 17e eeuw was ze reeds in onbruik.

Het w. *mijt* schijnt in den volksmond wel eens *mijke* te luiden, naar

(1) Verdam, *Mnl. Wdb.*, III, 48 en 304.

(2) *Rond den Heerd*, VIII (Bijblad, 32) maakt onderscheid tusschen beide, en zegt : 1 groote Vlaamsch = 24 *hallingen* of *miten* = 48 *pieters* of 96 *pottevinen*. Doch 1 halling = 1 mijt kan slechts zelden het geval zijn. Zie boven.

(3) Vgl. *Ndl. Wdb.*, XI, 76 en *Mnl. Wdb.*, IV, 1761.

G. GEZELLE ons in *Loquela*, X. 76, meedeelt. Daar leest men : « *Mijke* = *mijt*, in de wdb.; 1/16 van eenen cens.

Die niet en ziet op 'n mijke,
en zal nooit konnen reike'. »

« Een' mijke is hem te vele, als 't is dat hij moet betalen. Geh. *Oost-Vlanderen* ». De plaats wordt niet nader bepaald. Werd het w. mijt door onze middeleeuwsche dichters (en zelfs later) vaak gebruikt (z. DE JAGER, t. a. pl. 70-74), thans is dat maar uiterst zelden het geval meer. bij NIC. BEETS (*Gedichten*, 5e druk, IV. 147) komt o. a. dit raadsel voor :

« Men kan mij krijgen voor een *mijt*;
Maar heeft men mij, 't kost zorg en tijd ;
Die mij verliest, verteert van spijt
En wint men mij, men is mij kwijt. »

Op een blaadje van den plukalmanak van den « Huisvriend » leest men : « Dief. — Uw geld of uw leven. »

Bollemans. — 'k Heb geenen *mieter* bij, mijn vriend. Maar weet ge wat? 'k Zal mijnen vriend Geldzak langs hier zenden, die gaat nooit uit zonder duiten. »

Hier is *mieter* = *mijt* (Vgl. bij STOETT, n° 1812).

B) *Afstands-, lengte- en landmaten.*

548. *Mijl.* — *De mijl op zeven(en) gaan* (Een omweg maken C. T., V. D. en C.-V.) *Dat is* (of *dat gaat*) *van mijl op zeven(en)*. (H. en KRAMERS). *Dat is de mijl op zeven* (Dat is een groote omweg. — C.-V.); in Vl. en Brab. : *dat is de* (of *een*) *weg op zeven, den weg op zeven gaan, doen* (SCH., T., R. en A.). — *Zevenmijlslaarzen* (Laarzen, waarmede men zeer vlug — eig. 7 maal sneller dan gewoonlijk gaan kan). *Zijn zevenmijlslaarzen aanhebben, aantrekken.* Fr. *Prendre ses bottes de sept lieues.* Hgd. *Es geht mit Siebenmeilenstiefeln.* — *Mijlpaal* (1. Paal die langs den weg de afstanden van één mijl aanwijst; 2. gewichtig feit) ; *mijlpalen op den levensweg, op den weg der beschaving.* Ook *mijlsteen;* daarnaast nog : *mijlschaal, mijlwijzer.* Hgd. *Meilstein, meilzeiger ;* Eng. *mile-stone.* — *De vossen hebben de mijlen gemeten, Maar zij hebben de staarten vergeten* (Gez. wanneer de afstand tusschen twee plaatsen grooter blijkt te zijn, dan men dien geraamd had. De staart van den vos is de lengte van den weg die niet medegerekend is (C. T. en H.) Vgl. *Dat heeft de vos gemeten.* — *Een gehuurd paard en eigen*

sporen maken korte mijlen, of rijden wel[1] (C.-T. en H.). Bij SART.-SCHREV tert. I. 37 : *Geleende paerden ende eygen spooren rijden best.* — *Lange mijlen leggen Tusschen doen en zeggen*[2] (Zeggen en doen is twee. H).

De *mijl* (Mnl. *mile*; Hgd. *meile*, Fr. *mille*, Eng. *mile*; uit Mlat. *milia*, van Lat. *mille* = duizend, nl. 1000 stappen (3) is een oude afstandsmaat die, schoon thans door kilom. en meters vervangen, nog gebruikt wordt. Zij verschilde van land tot land : de *Ndl. mijl* = 1000 Nederl. ellen of met. (een postmijl = ongeveer 4000 met.); de *Duitsche mijl* = 7500 met.; de *Eng. mijl* = 1609 met.; de *Fr. mijl* = 4444 met., enz.

De mijl op zeven gaan is eig. niet op *vier*, maar op *zeven* vierde deelen nemen, dus den weg, dien men te gaan heeft, met drie vierendeelen op elke mijl door omloopen verlengen. Vgl. *den weg op vijf vierel nemen;* in Groningen : *'t uur op viefvörl (vörl, vörrel* = vierdepart) *loopen* (MOL., 459); in Holstein : *en weg up fief veerendeel* (een omweg). Zie STOETT, nr 1315; het *Tijdschr. v. Ndl T. en Lett.*, XVI, 251 en *Volksk.*, IX., 197 en XI, 129.

De *Zevenmijlslaarzen* zijn algemeen bekend uit het sprookje van *Duimpje*, die den reus (menscheneter) zijn dusgenoemde laarzen ontsteelt en hem alzoo ontsnapt.

VAN ZEGGELEN gebruikt *mijlsteen* in zijn *Amstels Leonora* (*Dichtwerken*, II, 263) :

« Hoe vliegen ze rechts en hoe vliegen ze links !
En *mijlsteen* en seinpaal en wachthuis voorbij. »

549. — *El, elle.* — *Alles met maten, zei de kleermaker* (of *de vent*), *en hij sloeg zijn vrouw met de el(le)* (W. en BIE. VIII, 249). *Alles met maten, zei de snijder, en hij sloeg zijn wijf met de el voor haar achterste* (H.). In Overijsel : *Alles met de maot, zei de snider en he gaf zine vrouw wat met de elmaot* (*Driem. Bladen*, III, 50). In Oldenburg : *All mit Mâte, se de Kérel* (of *se de Snider*), *dô slôg he sin Wiw mit'n Ellestock dör* (ECK. 350 en EICH. n° 1286). Hgd. *Alles mit Mass, sagte der Schneider, da schlug er seine Frau mit der Elle todt* (SCHRADER. 511). — *Iets met de el uitmeten* (Sterk overdrijven, aan de onderdeelen — van een twist, een geschil — te veel gewicht toekennen. — V. D.). *Hij heeft een gezicht van een el lang* (Omdat het hem niet naar den zin gaat. — V. D. en A.). *Hij is zoo lang : men zou*

(1) Reeds in *Prov. seriosa.*
(2) Reeds in *Seer schoone Spreeckw.*
(3) VERC. (*Etym. Wdb.*).

hem met de el verkoopen (H.). — *Anderen naar zijn eigen el meten* (Anderen naar zich zelf beoordeelen). Hgd. *Jem mit gleicher Elle messen.* Fr. *Mesurer les autres à son aune.* — *Ik weet wat er de el van kost* (Ik weet wat de zaak waard is; (fig). Ik heb het te mijnen koste ondervonden. — H.). Fr. *Je sais ce qu'en vaut l'aune.*

Voor de kleine lengtematen diende eertijds het menschelijk lichaam tot richtsnoer; vandaar *el* (Mnl. *elle, elne*; Hgd. *Elle*, Eng. *ell*, Fr. *aune*), oorspr. *voorarm*, als maatnaam gebruikt, evenals *voet* en *duim* (vgl. ook *vadem*). Ons oud *elle, elne*, dat men nog in *elleboog* terugvindt, vervormde zich in 't Fransch tot *alne* (aldus in den XIe eeuwschen *Roland*), thans *aune*. De Parijsche el had eertijds een lengte van 1,18 met., de Ned. el van 1 m. De Belg. el doet 0,70 m.. de Hollandsche 0,69 m., de Duitsche 0,666 m., en de Eng. 0,915 m.

Onze oude *el(le)*, die, ofschoon tot het verleden behoorend, in veel ellegoed- en witgoedwinkels van 't Vlaamsche land nog dagelijks gebruikt wordt, leeft ook nog in tal van samenstellingen voort: *Ellestok* (waarmede gemeten wordt in manufactuurwinkels, enz.); *zoo mager als een ellestok* (zeer mager). Eng. *Ellwand.* — *Ridder van den ellestok*; ook: *Elleridder* of *-ruiter*. Hgd. *Ellenreiter* of *-ritter* (Schertsend van iem., die mannenwerk ontvlucht en, als een meisje, achter de toonbank komt staan om de *el* te hanteeren). *Ridder van de el* (Kleermaker. — V. D.). Vgl. Fr. *Chevalier de l'aune; les messieurs de l'aune et du rayon.* — *Ellemaat*, Hgd. *Ellenmass*; Fr. *aunage.* — *Ellenlang* en *ellelengte. Ellegoed, ellegoedwinkel* en *ellewinkel*; *ellewaar.* Ik wijs nog op *elleboog* en *ellepijp* (De Bo heeft een bijv. nw. *elleboogde* = elleboogvormig en een ww. *ellebogen* = een elleboog of kromte maken); en op het Wasche kinderspel *ellekesdief* (J.).

Zie beneden *talie* en *duim.*

550. *Talie.* — *Een talie te kort is zooveel als een el* (H.). *Een talie van een haas is een hel van een kat waard* (H.).

De *talie* (*tallie, taalje, taaldje, taldje* of *teldje.* — De Bo en Sch.), nog in heel Vlaanderen bekend als 1/16 van de *el*, komt uit Fr. *taille* = kerf (*Taille* is ook = kerfstok. z. Verc. *Etym. Wdb.*). 't Volk zegt b. v.: « Twee ellen min een talie ».

551. *Roede.* — *Het stinkt* (of, van een morsebel: *Zij stinkt*) *zeven roeden in den wind* (C. T., en H.). Vgl.: *De adellijke namen vooral ruiken, een uur in den wind* (H. III, 324).

Roede, voet, duim en *vadem* waren eertijds algemeen gebruikelijke lengtematen, die thans nog overal in den volksmond gehoord worden: onze boeren, timmerlieden en houtkoopers kennen, om zoo te zeggen, geen andere benamingen. De oude roede (*roei*) verschilde in lengte volgens het land en de streek; ziehier de oude, veelverspreide *Fransche roede* met haar

onderdeelen : *roede (toise)* (1) = 6 voet = 1.949 m.; *voet* = 12 duim = 0,324 m ; *duim* = 12 lijnen = 0,027 m. en *Parijsche lijn* = 0,002 ¼ m.; de oude *Amsterd. roede* (van 13 voet à 11 duim) was 3.76 met. (ook de Rijnlandsche); de *Ndl. roede* = 10 met. In Vl.-België tellen de roeden, volgens de streek, van 3.84 met. (Gent en L. v. Waas), tot — 5.78 met. (Denderm.) en 5. 86 met. (Hal) lengte. (2). Te Aalst en Geeraardsbergen is ze 4.54 met.

552. *Voet.* — *Geen voet wijken, toegeven* (Stand houden). *Bij iem. een voetje voor hebben* (In de gunst staan. — ALG.) *Hij bezit geen voet grond* (Niets. — A.); *geen voet gronds is er nog verloren* (H.). *Alle vijf voet(en)*; *alle vijf voet is hij daar* (Alle oogenblikken.— ALG.). *Hij gaat zeven voet diep* (V. D.); *hij is zeven voet diep geladen* (Hij is dronken. — A.). *Dat heeft heel wat voeten in de aarde.* (Het kost heel wat moeite. — H. en V. D.). *Als een vrouw één voet uit het huis loopt, stapt ze honderd voeten uit hare eer* (H.). *Het wijd gedeelde kalf, Liever een voet dan een half* (Jan allemans slaaf. — Aldus gebr. door SART.-SCHREV., tert. III, 30, die 't spreekw. afleidt van een kalf, dat bij 't sluiten van den vrede wordt geslacht en waarvan ieder dan zooveel ziet te krijgen, als maar mogelijk is. — H.).

In verscheidene landen (heel Noordelijk Europa, ook in de Vereenigde Staten en China) is de voet nog heden de lengte-eenheid. De Eng. *foot* doet 0,30 met., de Rijnlandsche *Fuss* 0.31 m., de Fransche *voet* 0,32 m., de Amsterdamsche 0,28 m., In Vl.-België wisselt de lengte van den *voet* af tusschen 0,27 m. (Brugge en Gent) en 0,29 m. (Limburg).

Zie *roede* en *duim*.

553. *Duim.* — *Die drie duim wast in weerdigheid, Schiet drie el in hoeveerdigheid* (BOG., 79 en H.). *Is dat trekken, zei de mof, en hij haalde eene pier van twintig duim uit zijn achterste* (H.). *Hij bezit geen duim grond* (A.); vgl. *geen duim breed gronds bezitten* (H.). Vgl. ook voorg. n° en Fr. *N'avoir pas un pouce de terre.* — *Geen duim gronds wijken* (V. D.). *Voor iem. geen duim uit zijn weg gaan* (J. en A). *Als 't niet*

---

(1) De *toise* is eig. een *vadem.* (zie ald.), en *roede* eig. Fr. *verge.*

(2) Te Kortrijk onderscheidt men de groote roede (5.95 m.) en de kleine (2.97 m.).

al te vele en scheelt, 't en komt op geen Poeselschen duime (Bie. III, 250). — *Duimstok* (Maatstok, in duimen verdeeld). *Vierduimer* (Wagen met breede wielen. —A.). *Veertienduimer* (Mand van 14 duim hoogte. — J.).

De *Duim* (Mnl. *dume*; Ndd. *dûm, dûme* of *dumen*; Hgd. *Daumen*; Eng. *thumb*), eertijds als lengtemaat gebruikt, was 1/12 van den Fr. voet (z. *roede*), wat nagenoeg overeenstemt met den Eng. duim; de Amsterd. doet 2,57 cm., de Nederl. 1 cm. en de Rijnlaandsche 2,61 cm. Onze schrijnwerkers, die nog van den *duimstok* gebruik maken en nog dagelijks, in geheel Vlaanderen, den mond vol hebben van *duimberd, tweeduim* en *halvenduim*, van *duimshout* of *duimhout*, enz., kennen gemeenlijk aan den duim 2 1/2 cm. lengte toe.

Zie *roede* en *voet*.

554. *Vadem.* — *Hij stinkt zeven vadem in den wind* (Hij stinkt bijzonder erg. — V. D.). *Hij stinkt naar conserf van roggebrood, zeven vademen in den wind* (H.) (1). *Dat verschilt vademen en mijlen*, of : *voeten en vademen* (H.) (2). *Overschot is vaamzeel* (Beteekent niet veel. — C-V. Aanh.) *Hij is zoo subtiel als de rug van een vaâm dik varken* (H). *Omvademen* (Met beide uitgestrekte armen omvatten). Hgd. *Umklaftern* — *Vademen, afvademen* (Bij de vadem meten, verkoopen) Fr. *Mesurer à la brasse*, of : *à la toise, toiser*.

Door *vadem, vaâm* (uitspr. rondom Aalst en Denderl. : *vuim*), verstaan wij hier niet « span » of « grijp » (zooveel iem. met de uitgestrekte hand afmeten kan), maar wel de afstand of lengte, verbeeld door de zoover mogelijk zijwaarts gestrekte armen; vandaar de vroeger in verscheidene landen gebruikelijke lengtemaat, die men *vadem* heet, Eng. *fathom*, Hgd. *Klafter*, Fr. *brasse* (ook wel *toise*); ze verschilt van streek tot streek, maar meet ongeveer 6 voet. Men vindt het woord met het maatbegrip nog terug in *vademmaat* en *vademhout*. — Het ww. *omvademen* luidt in 't L. v. Aalst : *overvuimen*; zoo zegt men b.v. « G'en kunt met tweeën dien boom niet overvuimen. »

Zie *roede en voet*.

555. *Morgen.* — *Het is een schoone ridder met zijn twee morgen lands* (Schertsend. — H.). *Ik beef van schrik, als een morgen lands van 't pikken van een kraai* (H.). Vgl. *gemet*. — *Morgental* (Zeker aantal morgen lands). *Morgenmorgensgelijk*.

---

(1) Reeds bij WINSCHOOTEN, *Seeman* (1681).

(2) Bij GALES, *Twee redevoeringen, veelal in Holl. spreekwoorden*. Amst. 1795.

Bunder (bij HOEUFFT ook *beunder* en *buinder*, bij BOEKENOOGEN *buinder*, rondom Aalst *boender*). — *Bundertal* (Het getal belastbare bunders lands. — *Ndl. Wdb.* Bij MOL. : de grootte eener boerderij in bunders). *Buinderbraak* (Water in de Zaanstreek. — BOE.). *Bundergeld* (Grondbelasting. — *Ndl. Wdb.*). *Bunderbundersgelijk.*

Gemet, gemeet. — *Schudden gelijk een gemet land dat geploegd wordt* (Schertsend voor : verschrikken. — J.). *De honderdste dag, honderd steenen*(1) *van 't gemet* (In den ouden tijd wachtten de boeren den 100n dag van 't jaar af om vlas te zaaien, omdat zij dien als den gunstigsten dag aanzagen. — J.). *Gemetkap, gemetklak* (Schertsend gez. voor : zeer groote mantelkap of klak. — J.) — *Tweegemeet, drijgemeet, viergemeet, tiengemeet*, enz. (Stukken land of weiland van die grootte. — J.). *Tiengemeten* (Eiland in het haringvliet).

Dagwand (bij DE BO : *dagwante;* bij RUTTEN : *dagmaal.* Aldus te Tienen en rondom). — De *Dagwanden* (weiland te Denderl.); de *Vijftiendagwand, de Zevendagwand* (Stukken land te Herdersem, het laatste ook te Denderleeuw).

Morgen, bunder, gemet en *dagwand* zijn 4 oude landmaten, waarvan het tweede en het vierde hier te lande nog algemeen bekend zijn terwijl *gemet* vooral in 't Land v. Waas en *morgen mörgen*) vooral in Limb. en te Oudenaarde gebruikt worden. De grootte dier maten, verschillend volgens de streek, is zeer moeielijk te bepalen. Te Oudenaarde doet een *morgen* 600 □ roeden, wat dus overeenkomt met het in Nederland gebruikelijke *Rijnlandsche morgen.*

Het *bunder* (in Mnl. ook *boender, buunder* en *buynder*, bij KIL. *bonder*) komt uit Lat. *bonnarium*, waaruit Fr. *Bonnier* (variant entre le demi hectare et l'hectare) en Eng. *boundary*; in N.-Ned. thans gelijk aan 1 hectare, maar vroeger meestal aan 1 1/2 morgen, in Vlaand. gewoonlijk op 400 □ roeden berekend. De bijwoordel. uitdr. *bunderbundersgelijk, morgenmorgensgelijk* (men zei vroeger ook *gemetgemetsgelijk*), enz. alle in dijkzaken gebruikelijk, beteekenen dat ieders aandeel in de dijkslasten naar het getal *bunders*, enz. in gelijke verhouding bepaald wordt, zoo dat elke bunder evenveel betaalt. Vgl. *pondpondsgelijk*, d. i naar het aantal schotponden, waarop ieder gezet is (*Ndl. Wdb.*, IV. 1169)

Gemet, gemeet, waarin het w. *maat* ligt opgesloten. staat meestal gelijk ook in Rijnl. maat met 1/2 morgen of 300 □ roeden. *Gemet* maakt met de grondgetallen, *een* uitgezonderd, samengestelde woorden, leest men bij

(1) *Steen* = 3 kilos (zie verder *Gewichten*).

Joos. Dan klinkt het altijd *gemeet*. *Tweegemeet drijgemeet*, enz. « Waar staan uw koeien ? Op de drijgemeet. » Z. verder SCH.

Een *dagwand* (Mnl. *dachwant* of *dagewant*, ook *dachmael*, en *dachmaet*), op 1/4 bunder of 100 □ roeden berekend, is in Brabanten de beide Vlaanderen nog gebruikelijk. Ons *dagmaal* (Bij RUTTEN en SCH. opgegeven, bij KIL. *daghmael, daghwant*) is eig. « dagtijd, de tijd van een dag » (van *maal* = 1. teeken, punt ; 2. tijdpunt, tijdstip); bij uitbr. « een stuk lands, zoo groot als één dag beploegd kan worden. » Vgl Fr. *journal* met dezelfde beteekenis (z. VERDAM, II, 14 en IV, 962 vlg.). *Dagwand*, van *dag* en *wenden*, dus : een stuk gronds dat in één dag omgewend kan worden. In *dachmaet* (bij VERC *dagmat* ; z. ald.) is *maet* een afleid. van *maaien*, gelijk *zaad* van *zaaien* ; vgl *maadland* = hooiland, land dat bestemd is om gemaaid, niet om beweid te worden (*Ndl. Wdb.*, IX, 3); nogmaals dus : stuk lands, dat in één dag afgemaaid kan worden. Vgl. het bovenstaande *morgen* (Hgd. ook *Morgen*), hetzelfde als *morgen* = begin van den dag, en dus beteekenend : wat een gespan in één morgentijd ploegt. (VERC *Etym. Wdb.*).

In zijn *Oogst* (*Polit. Zweepsl.*, 120) zingt onze dichter, J. VAN RIJSWIJCK :

« De bouwer ziet zijne akkers na,
En zegt, met gierig vergenoegen :
« Het kan dees jaar niet in mijn schuur,
en op den duur
Moet ik twee *bunders* meer beploegen. »

C. *Inhoudsmaten*.

556. ***Mud(de)***. — *'t Is mudje-vol*, of : *Zoo vol as mud* ('t Is zoo vol, dat er niets meer bij kan. — BOE., STOETT). *Bij de mud* (In hoeveelheid. — V. D.). Vgl. *Bij de vleet*. — *Om één mudde korens, dat hij te malen heeft, wil hij een ganschen meulen rechten* (Veel beslag maken voor een kleinigheid. — C.). *Men zal niemand vriend noemen, eer men een mudde zout met hem gegeten heeft*, of : *Om iem. goed te kennen, dient men eerst een schepel zout met hem gegeten te hebben* (Moet men een langen tijd met hem omgegaan hebben. — V. D.). Hgd. *Wir haben noch nicht einen Scheffel Salz mit einander gegessen* (FRI. n° 3202 en BORCH. n° 1002). Vgl. Fr. *Nous ne mangerons pas un minot de sel ensemble* (We zullen niet lang vereenigd blijven)(1).

Mud (Mnl *mudde*, Hgd. *mütt* of *mött*, Fr. *muid*) is een oude inhoudsmaat van zeer veranderlijke grootte, die ook als graanmaat werd gebruikt

(1) HATZF.-DARMEST. — *Minot* = 1/2 *mine* = 1/4 *setier* of omstreeks 78 lit. (oude Fr. maat).

(Hgd. *Malter*). Oudtijds werd de *mudde* gewoonlijk verdeeld in 4 *schepel* of 16 *spint* of 128 *kop*; later evenwel, op metrische wijze, in 10 *schepel* of 100 *kop* of 1000 *maatjes*. Nu, daar *mud* = hectoliter, heeft men: *schepel* = decal., *kop* = lit., en *maatje* = decit. In 't L. van Aalst heet de deciliter, bij de jeneverdrinkers, een *doobel maatje* (zie ook *Ndl. Wdb.*, IX. 56 en vgl. De Bo i. v. *maat*). Men vergel. de graanmaten van Tienen, bij Wauters (1) opgegeven: « Les grains, les semences, le sel se vendaient au muid, équivalant à celui de Louvain et divisé en 6 setiers (*halster*), qui se subdivisaient à leur tour en demi setiers (*molevaten*), équivalant chacun à 2 quarts, 4 demi-quarts et 8 *mulsters* ou seizièmes de setier. Le *muid* de Tirlemont, d'après une enquête qui fut faite en 1571, pesait 39 3|4 livres et une once (déduction faite du sac contenant le grain) et représente 1 Hlitre 8 Dlitres en mesure métrique. » Daarnaast wil ik de oude Aalstersche maat plaatsen, zooals ze thans nog bij de boeren bekend is en vaak gebruikt wordt: 1 *zak* = 6 *vaat* (2) of 24 *vierlingen* of 48 *halfvierlingen* of 96 *potten*. Dus *halster* = 1/6 *mud* en *vat* = 1/6 *zak*; ook *molster* = 1/16 *halster*, en *pot* = 1/16 *vat* (3). — Het w. *mud* leeft eveneens nog voort in de samenst. *muddegeld* en *mudszak* (V. D.).

Het spreekw.: *Een mudde* (of: *schepel*) *zout met iem. eten* is van klassieken oorsprong en reeds bij Aristoteles te vinden. De verz. van « Campen » doet het slechts opklimmen tot Cicero: *Men zal niemant tot enen vrent verkiezen, men hebbe dan te voeren veele schepel solts mit hem gegeten, secht Cicero.* In een nog ouderen vorm, in *Seer schoone Spreekw.* nl., vindt men echter de mudde terug: *Eer ghy eenen vrient kent, eedt een mudde souts met hem*; ook bij Cats: *Al eer dat gij een vrient betrouwt, Soo eet met hem een mudde sout.* Bij Tuinman, II, 56, is de mudde een zak geworden: *Men kan niemant recht kennen, zo lang men geen zak zout met hem gegeten heeft.* Soms komt het oude *meuken* in de plaats, zooals bij Goedthals: *Niemant te betrauwen ghy en hadt met hem gheten een mueken sauts.* Vgl. Corn.-Vervl.: *Hij zal daar geen meuken zout eten* (Hij zal er niet lang wonen.) *Meuken* komt nu en dan voor in de beteek. van *mudde* zooals ook hier bij Goedthals, die het vertaalt door *muy*. In 't Mnl. evenwel komt ons Vlaamsch *meuken* dikwijls voor als verkleinw. van *mudde*, onder de vormen *meucken* of *mueken*, *moken*, *modekijn*, *muedeken*, *muddeken*, enz., en diende soms als tegenstelling met *mudde*; aldus bij Goedthals: *So weeldich is de muys int muecken, als int mudde coyrens* (koren) (4).

---

(1) A. Wauters, *Géogr. et Hist. d. Communes belges. Ville de Tirlemont*, Brux., 1874, p. 18 b.

(2) *Vaat* is het mv. van *vat*. Te Tienen, zegt Tuerl., *halster* = *vat* = 30 liters. Het w. *vat* leeft ook nog voort in de samenst. *vatmande* en in den schimpnaam *'t vat* (voor: kort en dik, plomp manspersoon), beide rondom Aalst veel gebruikt.

(3) Bij De Bo vint men: 1 *zak* (omtrent 1.5 hectol.) = 4 *spint* of 8 *achtendeelen* (10 achtendln. = 1 mudde; 6 achtendln. = 1 *driespinder*). *Een achtendeel* heet ook *frankart* en *verkaart*. Vgl. Corn.-Vervl. i. v. *zak*.

(4) Zie Meijer, 80 en Verdam, *Mnl. Wdb.*, IV, 1768 en 1999 vlg. Ook

Rondom Aalst is een *meuken* 1/4 zak of 1 1/2 vat (Vgl. SCHUERM. i. v.)

557. *Schepel.* — *Een vrouw draagt meer uit met een lepel, Dan een man inbrengt met een schepel* (C. en H.). *Zij sparen 't met lepels, En verteren 't met schepels* (H.). Vgl. *Het kwam met spinten vol in huis; met schepels vol ging het er weer uit* (H. III, IV-V.) *Zij eten met lepeltjes, en sch... met schepeltjes* (H.). *Hij heeft geld bij schepels* (Bij de vleet. — KRAMERS op *écu*). — *Er is een gat in 't schepel* (Bij pelders gezegd voor : er is geen zaad meer, de garst is op. — BOE.).

Schepel, Hgd. *Scheffel,* was oudtijds 1/4 Amsterdamsch mud, maar thans 0, 1 mud of 1 Dliter (Zie voorg. n^er^). Men vindt het ook terug in de samenst. *schepelzak* en *schepelmand* (V. D.), alsmede in het Groningsche *scheel* (= 1/4 hect.), een samentrekking van *schepel,* en 'n *viefscheelszak* = zak die ongeveer 1/4 grooter is dan de gewone. Men kent er nog de zegsw.: '*n viefscheelszak vol drokte* : het zeer bezig hebben (meest gez. van bezige ledigloopsters, die zich den schijn geven het zeer druk te hebben. — MOL.). Zie boven, n° 518.

558. *Spint.* — *Een haan eet eerder een spint haver op als een paard* (Men bedoelt, dat een haan in korteren tijd een spint haver kan opeten, als dat hij een paard zou kunnen opeten, en niet dat de haan een vlugger eter is dan een paard.—H.).

In Noord-Ned. werd eertijds een *spint* gewoonlijk gerekend voor 1/4 schepel of 1/16 mud ; zekere maat, zegt V. DALE, van omtrent 7 lit. ; ook 1/4 schepel. Bij DE BO is *spint* = 1/4 zak of 1/8 mudde ; hij gewaagt ook van een *driespinder* (Zie vorige bl , noot 4). Het oude en thans in de levende volkstaal onbekende spreekw. : *De muis is zoo weelderig in een spintje als in eene mudde koren,* werd onder n° 556, doch in een anderen vorm, reeds vermeld. MEIJER zegt daar : *muecken* = een *spintje.*

559. *Kop.* — *Hij heeft wel een kop gort noodig, om het uit te tellen* (Men ziet hier op het neef- en nichtschap, dat door sommigen op Adam zou worden uitgestrekt, indien de geslachtsboom maar zoo ver reikte. — H.). *Hij behoeft wel brij* (of : *meel*) *met groote* (of : *volle*) *koppen, Die allen klappers* (of : *zotten*) *den mond zal stoppen* (1) (Het kost veel moeite alles te Beantwoorden en elkeen te wederleggen. — C., C. T., H. en BOG.).

SURINGAR, n° CXXXVI ; STOETT n° 2161 ; *Taal en Lett.* III 370 vlg. ; BORCHARDT n° 1002 ; HARR., III, 364.

(1) Reeds in *Prov. seriosa,* in « Campen » (MEIJER, 13), bij GRUT. I, DE BRUNE, enz.

Zoals wij boven (z. *mudde*) zeiden, is de *kop* — oude inhoudsmaat voor droge waren — gelijk aan 0,01 mud of 1 liter. De Ndl. *kan* = 0,01 Ndl. *vat*), voor vochten bestemd, heeft denzelfden inhoud; gewestelijk wordt *kop* ook wel voor natte waren gebruikt; zoo spreekt men van een *kopje melk* (halve pint of kan. — V. D.). In de uitdr. *op de kop, juist op de kop* (juist het genoemde bedrag, niets meer en niets minder), die in heel Vlaanderen en zelfs in de Groningsche volkstaal bekend is (Mol., 219), is *kop* eveneens als maat gebezigd.

560. *Hellje, helletje, hiltje.* — *Uit een helletje erweten* (Schertsend, achter de woorden Proprietaris, Baron, Kozijn, enz. gevoegd, in den zin van 'tgeen men in ernstigen stijl uitdrukt door *zoogenaamde*, Fr. *soi-disant*; b. v. « een filosoof uit een helletje erweten »; een kozijn uit een elletje erweten = van Adams kant. — De Bo).

Hellje (Mnl. *heltkijn, helkijn, helken*), een oude Vlaamsche maat voor droge waren, nog heden in West-Vl. gebruikelijk, en omtrent een liter groot, hier wat minder, daar wat meer. De oorspr. beteek. is *halfje*, d. i. de helft van een *half achtendeel* (z. *mudde*, noot).

De Bo geeft nog de schertsende zegswijze: *Een helletje vlooien* (b. v. een huis betalen *met een helletje vlooien*).

561. *Vaan.* — *Een vaan ophebben* (Wat te veel gedronken hebben). *Hij drinkt als een koe met teugjes van een vaâm* (d. i. hier: *vaan*. — H.). Tuinman, I, *Nal.* 15, geeft: *Zy drinkt als een koe, dat is, met een teugje seffens* (tevens), *goelykjes* (aardigjes) *van een vaan* (Schertsend van een zuipster).

Vaan is een oude vochtmaat, 4 *mengel* bevattend (zie beneden, op dat woord, alsook boven n° 296). *Vaan* is ook nog overgebleven in het bekende schrapjesspel:

> Elk en būūk en bērkenhōūt!
> Is er īēmand wēl zoo stōūt,
> dīē mij hēēten līēgen zōū?
> Wīlle m'is wēdde vēūr 'n *vāān*
> dāt er twīntig schrābbekens stāān? »(1)

562. *Mengel.* — *'t Is een mengelen broek en een pentje* (pintje) *billen* (Van iem. met een broek, die hem veel te wijd is. — Boe.). Bij Harr.: *Drie mengelen broek en een pintje billen.* — *Laat de kan staan en neem het mengel* (H.).

(1) *Volkskunde*, 1,88; De Cock en Teirlinck, *Kinderspel*, VII. 219, 221, 222, 224.

Dit laatste, syn. van *laat de kan staan en neem de leer* of *zet de kan neer en neem de leer* (ook : *wie geen kan heeft, moet de leer gebruiken*), is een schertsende woordspeling, gezegd tot iem., die beweert iets niet te kunnen, om hem aan te manen het te leeren.

Mengel (Fr. *mingle* ; dial. *mengelen, mingelen* (ook Mndd *mengelen*. — Z. VERDAM op *mengel*) is de naam van een oude Ndl. vochtmaat: als wijn-, bier- en oliemaat = 1 21 lit. ; als brandewijnmaat = 1.53 lit.; als melkmaat 1.81 lit. De grootte is thans echter veranderlijk; bij MOLEMA nagenoeg = 1/2 lit. ; bij BOEKENOOGEN 2 kan of lit., soms 4 kan. Tegenwoordig, zegt hij, worden alleen nog karnemelk en room bij het *mengelen* verkocht. Het woord leeft ook nog in 't Groningsche *mengelsglas* (ouderwetsch bierglas. — MOL.).

Volgens VERC. is *mengel* (Mnl. *menghele*) zooveel als *middel om te mengelen*, d. i. om van het eene vat naar het andere over te brengen (*Mengelen*, freq. van *mengen*).

563. *Stoop*. — *Goesting is koop, Al ware 't een uil op nen stoop*, of : *Liefde is koop, Al ware het 't gat van een stoop* (De liefde is blind en ziet geen gebreken. — R.). Vgl. *De liefde is loos, Zij valt zoowel op een stront als op een roos* (1). — *Iem. op stoopen trekken* (Bedriegen, voor den gek houden. — Joos). *Een stoop* (Dwaas, stomp mensch. — DE Bo). Vgl. *Ne kop gelijk ne zaanstoop* (Een zeer groot en dik hoofd. *Zaanstoop* = *stoop* waar men zaan in zet. — C.-V.).

De *stoop*, insgelijks een oude vochtmaat en veranderlijk van grootte, is nog heden aan onze boeren goed bekend. In 't L. v. Aalst en bij DE Bo is de stooop = 2 lit. of 4 pinten ; bij V. D. = 2 1/2 lit ; bij KRAMERS = 2.425 lit. (voor wijn en olie), en 2.0464 lit. (voor bier : *Dortsche stoop*). Men vindt het w. ook terug in *stoopskan*, alsmede in enkele kinderrijmpjes ; zoo zingen de kinderen van Denderleeuw, bij 't inhalen van den « haan », d. i. van 't laatste voer graan :

« Koekeloerenhaan !
't Leste voeier is op de baan
Om naar huis te gaan !
Wat hee(f)t den haan verdi(e)nd ?
Twee *stoopen* en een pint.
Allemaal gelijk : sjouw ! »

Een Westvl. kniedeuntje (*Biekorf*, V. 64) eindigt aldus :

« Zijn ze te Meene goeie koop,
'k koope der tien of twaalf *stoop*. »

Zie nog DE COCK-TEIRLINCK, *Kinderspel*, I. 258. — Te Antwerpen heet meer dan één bierhuis : *In 't Stoopke*.

(1) Zie mijn *Spreekw. over de Vrouwen*, VI, nrs 1-18.

Bij SCH., TUERL., RUTTEN en CORN.-VERVL. komt het w. enkel voor in de beteek. : aarden kruik, en het bovenstaande spreekw. van RUTTEN zal dan wellicht bepaaldelijk daarop betrekking hebben. Waarschijnlijk echter is de beteek. *stoop* = aarden kruik, ontstaan uit *stoop* = *stoopskan* (kan, ter grootte van een stoop).

D. *Wegen.* — *Gewichten.*

564. *Unster* of *ponder*, ook *Romeinsche balans* en *weeghaak* geheeten. — *Unselen, usselen* (Wegen met de unsel, ussel of unster. — J.) ; *inselen* (met den insel verwegen, vermeten, verpenigen. — *Loq.* VII, 4). *Verinselen, vereeselen* (*Loq.* VII, 2-4, 7), ook *vereinselen* of *aan den einsel* (of *hengsel*) *hangen* (Verkwisten. Meest gezeid van vrouwlieden. — DE BO). *Einselaar, hengselaar* (Die 't al verkwist in snoeperij, in kleeren, enz. — DE BO). *Ponderen, pondelen, punderen* (Met den ponder wegen ; (fig.) iem. polsen. — SCH.).

Het oude en bij onze boeren soms nog gebruikelijke weegtoestel, *unster*, heeft in het dialect talrijke namen ; zoo vindt men bij SCHUERM. : *einsal* en *eusel* ; *hengsel, huisel, uisel* en *unsel* (in Vlaand. en Brab.); *pundel, punder* en *pungel* (in Limb.), *pondel* en *ponder* (in N.-Brab.); — bij DE BO : *einsel, ensel, hengsel, insel* ; — bij GEZELLE (*Loq* VII, 4-5) *knipwage, bosemer, oesel, eisel, ensel, insel, ousel, uisel* ; in Friesl. : *enster, ensser, entster, unster, ünster* ; — bij JOOS : *unsel en ussel* ; — bij BOEKENOOGEN : *onster*, daarnaast *onser* en *onzer*, en vroeger ook *unser* en *onsel*. In ROEMER VISSCHER's *Sinnepoppen*, 59, zegt Dr. B., vindt men *onserwicht, ontser-wicht* en een afbeelding van het werktuig, en KIL. heeft : « *enster, ensser, entster, unster*, Fris. j. *unsel, statera.* » Rondom Aalst en Denderl. zegt men algemeen *uisel* (1), en dit w. hoorde ik ook meer dan eens in het plattevolksgezegde : « *'k Zal u nen schop onder uwen uisel* (= uw schamelheid) *geven* ».

Men kent het oude raadseltje op unster :

« Het groeit buten,
en 't bloeit buten ;
de smed smeedt eran,
en de oude wuufs gelooven deran. »
G. GEZELLE, in *Loq.* VII. 4.

of wel, in dezen modernen vorm, ook in 't L. v. Aalst bekend :

« 't Groeit in den bosch,
't Bloeit in den bosch,
De smid smeedt er aan
En alle menschen gelooven er aan. »

---

(1) Van het mann. geslacht, evenals elders in Vl.-België ; bij V. D is *unster* vr.

De *unster* heet in 't Hgd. *Schnell-Wage*; in 't Fr. *peson* en *balance romaine*. Voor de etym., zie VERC. en *Loq.* VII. 2-8.

565. *Pond.* — *Ik zou je in goud laten beslaan, als het een dubbeltje het pond kostte* (Ik ben u zeer erkentelijk. — BOE.). Bij HARR. : *Ik zal u in goud laten beslaan, zoo spoedig het een duit het pond kost* (Vgl. ook SART.-SCHREV. pr. VIII. 84; C. T. I. 362 en *Ndl. Wdb.*, V. 461). *Iem. op drij pond trekken*, of *hekelen* (Van iem. veel kwaad spreken. — J.). *Mager en gezond en in de bors geen pond* (1) (Schertsend. — J.). Zie nog de nrs 410, 411, 567.

In eenige landen is het *pond*, Hgd. *Pfund*, Eng. *pound* (2), nog heden de gewichtseenheid, nl. in Brittannië, Denemarken, Skandinavië, en Rusland, doch het gewicht verschilt er en gaat van 409 tot 500 gr. *Een oud Amsterd. pond* deed 494 gr terwijl men thans door een *Ndl. pond* een kilo verstaat; in overeenstemming daarmee spreken de boeren uit N.-Holl. van *ponden* (oud pond) en *kiloponden* (zie BOE., kol. 483). In Vlaanderen, althans rondom Aalst, onderscheidt men nog dikwijls *een zwaar pond* (500 gr.) van *een licht pond* (400 gr.)(3), en dus ook *een zwaar half pond* van *een licht half pond*, en daarnaast heeft men een *zwaar* en een *licht vindeel* of *vierendeel* (= 120 en 100 gr.) en een ditto *half-vindeel*; toch wordt dit zoogenaamde « licht gewicht » allengs vervangen door het « zwaar gewicht », zoodat voor den winkelier *een pond*, zonder meer, gemeenlijk gelijkstaat met 1/2 kilo. Rondom Antwerpen gebruikt men voor *zwaar* en *licht* gewicht: *kilogewicht* en *pondsgewicht*, welk eerste w. ook rondom Aalst bekend is. Op de Aalstersche botermarkt is bij vele boerinnen de gewichtseenheid nog steeds het pond (kilogewicht. Zie boven n° 544).

In 't L v. Waas spreekt men van een *ponderken* (in West-Vl.: *pondertje*), d. i. een tarwebroodje van één pond; bij SCH.: *ponder* en *ponderken*, en hij voegt er bij: « Men zegt te Eecloo en elders nog: *vierponder, zes, achtponder*, enz. d. i. een brood van vier, zes of meer ponden. » Bij CORN.-VERVL. vindt men *pondsche keersen*; waskaarsen van één pond gewicht.

In een aantal afleidingen en samenstellingen leeft het woord nog krachtig voort: *pondsgewijs* (bij het pond); *pondspondsgewijs* (naar evenredigheid. — Vgl. boven, n° 555: *pondpondsgelijk*); *pondgaarder* (gew. voor: korenmakelaar.— V. D.); *pondgaren, pondpapier* (garen, papier, dat bij het gewicht, het pond, wordt verkocht); *pondgeld* (scheepsbelasting, naar het aantal ponden berekend); *pondhuis, pondkamer* (huis of kamer

(1) Beter ware 't, wellicht, hier *pond* als muntwaarde te nemen.
(2) Uit Lat. *pondo*, dat met *pondus*, van *pendere* = wegen (VERC.).
(3) In West-Vl.: *groot* en *klein pond*.

waar het pondgeld betaald wordt) ; *ponding* (groote boerenappel. — D. B. en J.) ; *pondspeer*, Fr. *poire de livre* (groote peer. — V. D.); *pondschotel* (houten schoteltje, dat een pond boter kan bevatten. — D. B.) ; *dubbeltjespondje* en *stooterspondje* (1) (in de Zaanstreek, een koek van een pond, die een dubbeltje of een stooter kost. — Bor.) ; *verponding* (grondbelasting. Verc., *Etym. Wdb.* geeft i. v. : betalingsaandeel in ponden : Mnl. *pont* = 1. pond (gewicht), 2. pond (geldwaarde), 3. bezitting) ; *verpondingsbrief* (ons aanslagbiljet) ; *pondboek* (*kohier der verpondingen*, de hoeveelheid bevattende, op welke de vaste panden in die belasting zijn aangeslagen. — Hœufft) ; *ponder* (unster. Zie voorgaande n°). Zie beneden, *ons* en *lood* en boven, *mijt* (n° 517) ; voor *pond* (geldwaarde), z. n° 523.

566. *Steen.* — *De honderdste dag, honderd steenen van 't gemet* (J.).

Zie de verklaring van dat op bijgeloof berustend spreekw. bij ons n° 555. In 't L. v. Aalst en 't L. v. Waas is de *steen* de gewichtseenheid (van 6 pond) bij den handel in afgewerkt vlas, wat ook het geval is te Antwerpen en de oostwaarts gelegen dorpen, waar evenwel de steen op 8 pond wordt berekend en tevens als gewichtseenheid geldt bij den handel in roetkaarsen en vet (Zie C.-V.). In West-Vl. is *steen* de gewichtseenheid voor aardappelen : 3 kilo.

Kil. geeft : steen, *sex librae, octo librae.* — Rondom Aalst, waar *steen* nog in gebruik is bij den boterhandel, heeft dat w. geen meerv.

567. *Ons.* — *'t Is beter een ons geluk als een pond verstand* (A. en J.; ook C.T. en Bog.). Tuinm. heeft nog : *Beter is een once geluk, dan een pond wijsheid* (ook zoo bij H.). De Brune geeft dit rijmpje : *Een onç' ghelucx, wat datmen relt, Meer als een pond van wijsheyd gheld* (H. III. 192). Vgl. Hgd. *Lieber eine Handvoll Glück als einen Scheffel Verstand.* Fr. *Une once de bon sens* (*de bonne réputation*) *vaut mieux qu'une livre de science* (*que mille livres d'or*). — *Dat weegt voor mij geen ons* (Dat is voor mij niets. — R.). — *Gij weegt hem geen ons* (Hij is u veel te sterk. — R.). Vgl. Fr. *Il n'a pas une once de jugement* ; soms ook hier : *Om geen ons verstand hebben. Maar een ons wegen* (Zeer licht. — A.). Vgl. Fr. *Ne pas peser une once.*

Rondom Aalst is het w. *ons* (Hgd. *Unze*, Eng. *ounce*) (1) nog van dagelijksch gebruik en de gewichtswaarde is er slechts 20 gr.; in Holl. is een *ons* het 1/10 van een *Ndl. pond*, dus een hectogr.; vroeger, toen het *medicinaal pond* van ongeveer 375 gr. nog gebruikt werd, was dit verdeeld

(1) Uit Fr. *once*, van Lat. *unciam* (-*a*) = klein gewicht (Verc).

in 12 *oncen*; een *once* in 8 *drachmen*, het *drachme* in 3 *scrupel*, het *scrupel* in 20 *grein*.

In dezen zin treft men het w. *once* aan in 't oude, bekende volksliedje van den *Uil, die op den pereboom zat*: toen de vogel van den boom gevallen was, werd hij, stervend, bij den uil-dokter gedragen, die hem *zes* (soms vijf of drij) *oncen bloed* « trok » (1).

Voor het spreekw. *Beter een ons geluk dan een pond verstand*, vergelijke men o. a.: *Geluckige Sotten hebben geen Wijsheyt van doen* (Sart..Schrev., pr. Vl. 45); *Die 't geluk heeft, leidt de bruid te kerke, al komt hij laatst* (C.T.); *Hij is het niet aan zijne verdiensten, maar aan zijne geluksster verschuldigd* (H.); *De gekken krijgen de kaart*.

Zie *pond*.

568. *Lood*. — *Vrienden in den nood, Vier en twintig in een lood* (C.; C. T. en H.), of: *honderd in een lood* (V. D.), of: *vijf en zestig in een lood* (De vrienden in den nood zijn zeldzaam. — C.-V.). *Men kan zich vergissen, zei de vrouw, en zij smeet twee lood gemalen peper in de koffiekan* (H.). *Het is geen lood snuif waard* (H.). Vgl. *Het is geen pijp tabak waard* (Alg.).

Het *lood* stond vroeger gelijk met een *half ons*; thans evenwel doet het 1/10 van een ons, d. i. 1/100 van een *Ndl. Pond*, dus 1 decagr. Het w. leeft niet alleen voort in bovenstaande spreekw. en zegswijzen, maar ook in kinderrijmpjes; zoo leest men bij Van Vloten, 24:

« Hoeveel koffie heb je gemalen?
Een *lood*, Juffrouw!
De koffie neem ik mee naar binnen,
En het dik bewaar ik voor jou. »

Dat onze dichters het soms nog gebruiken, blijkt o. a. uit Staring's puntdicht, *Aan een te zedigen schrijver:*

« Waarom uw Boek aan 't licht onttogen?
't Verschijn gerust, al is 't niet groot:
Wordt Elkenschors bij 't pond gewogen,
Men weegt Kaneel bij 't *lood* (2). »

569. *Grein, greintje*. — *Niet een grein*; *geen greintje* (Niet het minste); *hij heeft geen greintje gezond verstand* (Niets) Fr.: *il n'a pas un grain de bon sens*. Men zegt ook: *Geen greintje gevoel, trots, grootmoedigheid*, enz.

Het *grein* (Mnl. *grein, grain*) is een medicinaal gewichtje, wegend 1/20

(1) Zie *Volkskunde*, IX, 185; X, 172-173; XII, 23 en 24; XIV, 160; ook De Coussemaker, nr 88.

(2) *Gedichten* van A. C. W. Staring, uitg. door Nic. Beets, blz. 361.

scrupel of 0,065 gr. (zie boven, *ons*). Het w. is ontleend aan Fr. *grain*, van Lat. *granum* = graankorrel, klein gewicht (VERC., z. ook *Ndl. Wdb.*, V. 615-649).

In J. VAN RIJSWIJCK's *Engelsch Vuurwerk* (*Pol. Zweepsl.* 22), leest men :

« Wij moeten dan, naar allen schijn,
Toch ezels zijn
En hersenlooze houtekoppen ;
Een deerlijk bavianen-ras,
Waar nooit van pas
Een *grein* genie is uit te kloppen. »

570. *Aas*, *Aasje*. — *Een aasje verstand*, *medegevoel*, enz. (Een greintje, een beetje). *Geen aasje* (Niets); b. v. : Zijn krediet is *geen aasje* vermeerderd (KRAMERS).

Het *aas* was de eenheid van het oude gewicht, het kleinste gewichtje van het oude stelsel ; het stond gelijk met het 32e van een *engels*, d. i. 0,047 decigr. of het 640e van een Oudholl. *ons* (z. *Ndl. Wdb.*, I. 597-599 en VERDAM, *Mnl. Wdb.*, I. 198-199).

AANHANGSEL.

F) Andere Rechtsoudheden.

571. *Op staanden voet* (Dadelijk, oogenblikkelijk).

Eig. terwijl de voet nog staat, eer men den voet verzet. Bij Kil. : *staends-voets, voets-staends*, sta'im,illico (1),vulgo *pede stante*.— Herinnert aan de wijze, waarop men oudtijds een vonnis moest *schelden*, d. i. wederspreken, aantasten ; zulks diende gedaan : *standes, onverwandes voets* ; elders : *eer h i dat angesichte van den richter keeri* (2). Bij Grimm evenzoo : Stande sal man ordele scelden (Saxenspiegel). Hier heet het : *Zur stelle unverwandles fusses*, of *im fussstapfen* ; elders : *standes fusses,e er hinder sich trede* (3). Bij onze 17e eeuwsche schrijvers wordt de uitdr. algemeen gebruikt. In de Vlaamsche volkstaal heeft men daarnaast : *op den staanden oogenblik, op den staanden moment.*

Zie nog Stoett, nr 2039.

L) Bouwtrant. — Woonhuis, bewoners en huisraad.

572. *Pape(n)steen, paapsteen. — Klampsteen.*

Schuerm., Corn.-Vervl. en Joos kennen beide steensoorten, terwijl De Bo enkel den *papensteen* vermeldt : in 't L v. Aalst hoorde ik slechts van den *klampsteen* spreken. Beide behooren tot den zoogenaamden « Boomschen steen » : een kleiner en harder soort van baksteen dan de Brabantsche kareel of « le type de Gand », waarvan *l'Art de bâtir* van P. Planat (Paris,z.j.) gewaagt. Volgens dezen schrijver is de klampsteen ietwat grooter dan de papensteen, volgens anderen hebben zij gelijke afmetingen ; doch de eerste is harder en beter bestand tegen de natte,wat hem geschikt maakt voor de grondvesten en de waterwerken. *Klampsteen*

---

(1) Lat. *illico*, ontstaan uit : *in loco* = op de plaats. Vgl. Hgd. *auf der Stelle* ; Fr. : *Sur le champ*.

(2) Noordewier. 409.

(3) *Rechtsalterthümer*, 865 vlg.

wordt aldus genaamd, omdat hij vroeger uitsluitend in open ovens (*klampen* of *klampovens*) gebakken werd ; thans bakt men hem ook in gesloten ovens. De *papensteen* ontleent zijn naam aan het feit, dat de kloosterlingen van St-Bernard-aan-de Schelde die steensoort het eerst in den handel brachten (17e eeuw) ; «steen van de papen» zeide men toen. (1) Er is roode en blauwe papensteen : de blauwe kleur wordt verkregen door den rook van brandend groen elzenhout.

573. *Mazier* (Kleine nis of indieping in de dikte van een muur. — (D.B., J. en A.). *Mozier* (D.B.) *Maziergat* (SCH. en C. V.) *Mazuur* (J.) *Mizuur-* of *muzuurgat*, *maiziergat* (SCH.) *Mizielegat* (Kapelleken of driehoekige holte, die men in gemetselde scheids nuren bemerkt en welke aanduidt dat de muur gemeen is. Te Leuven.— SCH.). *Mazierkot*, *viziergat*, *vizierkot* (Kleine vijfhoekige nis nevens den heerd of een vensterken in den hoek der schouw, om langs daar in den stal te zien. Kempen. — C.-V.) *Zielekot* (Heist-op-den-Berg. — C.-V.). *Vuister* (N. en W. der Kempen. — C.-V.)

Masier, verkort uit *maziergat* : Mnl, *masier*, uit Oudfra. *maisière*, Mlat. *maceriam(-ia)* = ringmuur, een afleid. van Mlat. *macio* = metser (VERC.) STALLAERT heeft *masiergat*, ook wel *mosiergat* en *musiergat*, met de beteek. : Nis, uitholling in de diepte van eenen muur, als bewijs, of van eigendom, of van gemeenschap. Ook DE BO, SCHUERM. en CLAES (*Lijst*) kennen het w. in denzelfden zin. « Wanneer het *maziergat* slechts aan de eene zijde van den muur bestaat, behoort de muur tot den eigendom van deze zijde ; zijn er maziergaten van wederzijde, zoo is de muur gemeen eigendom » (CL.).

In de oude boerenhuizen met hun wijde, open schoorsteenen vindt men zeer dikwijls mazieren in den hoek van den haard, waarin men dan gewoonlijk tondeldoosjes, solferstekken, pijpen, speelkaarten en dergelijke kleinigheden legde, en soms nog legt (2). KIL. geeft : *Masier*, *masiergat*. Riscus : fenestella impervia in muro, pariete aut foco... « In vele huizen. zegt DE BO, is er in den muur een mazier (in West-Vl. ook *Kapelleken* genaamd), waarin een Kruisbeeld en een Mariabeeld staan. » Hier wordt

(1) *Museum voor Folklore te Antwerpen*. Naamlijst der verz. voorwerpen (Antw., Buschmann, 1907.) blz.5.

(2) De tondeldoozen en de eig. solferstekken (in Westvl. *sulferpriemen*) zijn thans zoo goed als geheel verdwenen. Van de Aalstersche « solferstekmans », die ik in mijn kinderjaren met een kolossalen bussel droge kempstengels op den rug, zoo vaak zag voorbijtrekken, hoor ik heden op mijn geboortedorp (Herdersem) niet meer spreken. Men kent er nog, evenals in 't L.v.Waas, de spreekwijzen : *Beenen gelijk solferstekken* (zeer dun) ; *breken gelijk ne solferstek* (zeer licht).

echter, zoo ik meen, de buitenzijde der huizen en muren bedoeld, en dergelijke mazier-kapelletjes treft men nog overal in Zuid-Nederl. aan.

Bij VERDAM, *Mnl. Wdb.*, IV. 1205-1207, vindt men : *Masiere(gat)* = 1. Een leemen of steenen muur, die tot omheining of afscheiding dient ; 2. eene spleet of reet in een muur, bij uitbr. reet, spleet, opening in 't alg. ; 3. eene in den muur gemetselde of aan een muur verbondene bergplaats, eene kast in een muur. Ook bergplaats, kast in 't algemeen Zie nog STALLAERT *Gloss.* II. 191 vgl. Volksetymologie heeft *maziergat,-kot* tot *mazielegat* en *zielekot* gemaakt.

« Douw ! douw ! mijne Pier !
En de pap staat in den *mazier*.
En moerke zal naar Gent gaan
En de pap zal in den *mazier* staan.
(Volkslied, bij DE BO)

Te Nevele zegt men *mezier*, blijkens dit volksrijmpje :
Pier blaast het vier,
De pap staat in den mezier.
(*Volksk.* I. 272).

Volgens Dr COREMANS, II, 81, zou het maziergat binnenshuis oorspronkelijk gediend hebben, om er den huisgod in te plaatsen, en dat aan de buitenzijde, om er een schuilplaats te verleenen aan de dwalende zielen, die men niet wenschte binnen te zien komen (Zou het *zielekot* van Heist-op-den-B. daarop wijzen ?). Waarschijnlijk, zegt hij, plaatste men er later het afbeeldsel in van een of andere godheid, die de kwade geesten verwijderd kon houden.

574. *Baanst* (Tondel. — SCH., D. B. en J.). *Banst, benst,* (D. B.) ; *bonst* (J.). *Baant* (Limb. — SCH.), *baënt* (R.), *baind* (T.). — *Vonk, vunk, vink* (Tondel — D. B.). *Vonk* (C.-V. en A.). *Zoo droog als baanst.* (Uitermate droog ; ook gezeid van een saai mensch. — D. B.). *Zoo droog als vonk* (SCH. en A.). *Er is noch vuur noch vonk in huis* (SCH. en A.).

Baanst, vonk, bij KIL. *baenst, voncke, vuncke,* in Holland *tondel, tonder* of *tintel,* Hgd *Zunder,* Fr. *amadou,* is half gebrand linnen of katoen, dat gemakkelijk vuur vat aan eene sprank. Vóór de invoering der lucifers, bediende men zich van een keisteen (vuurkei) en een stalen voorwerp (vuurslag) om vuurvonken te slaan, die men op tondel liet neerspatten hetwelk aldus spoedig vuur vatte.

Ik wijs ook op de samenstell.: *baanstdooze, vonkdoos, baanstlade, vonklade, vonkpot* (Tondel- of tinteldoos; Fr. *boîte à mèche*) ; *baantschotel* (Limb. — SCH.) (1), *baanstslag* (de tondeldoos met kei en staal om vuur te slaan);

(1) In fig. en verachtel. zin is *baantschotel* aldaar = geile vrijster, slordig wijf, klappei (SCH.).

vonkslag, vonkstaal (vuurslag ; Fr. *fusil*) ; *vonktolletje* (rond houten vonkdoosje, dat de werklieden in den zak dragen, om daarin, als 't hun lust, vuur te slaan en hunne tabakspijp te ontsteken — D. B.).

Tevens wil ik hier nog in herinnering brengen, dat in onze oude, aartsvaderlijke woningen het haardvuur niet mocht uitdooven; daarom werd het 's avonds, vóór het slapengaan, telkens weer zorgvuldig ingerekend. De haard geleek een huisaltaar, waarop het « heilige » vuur — het aardsche vuur was een afbeelding van 't hemelvuur — diende onderhouden te worden.

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN.

52. Omtrent den middeleeuwsche heerendienst « de kikvorschen tot zwijgen te brengen » (Hgd. *Die Frösche stillen*), zie men nog : P Sébillot, *Le Folklore de France*, IV. 289 vlg. Enkele Fransche dorpen hebben daarvan tot heden toe een spotnaam bewaard.

89. Ook Gallée, *Geldersch-Overijselsch Dialect*, heeft *bönhase* ; bij Dr. Bergsma vindt men : *beun*, *beune* = 1. zolder boven de keuken, de kamer of een bedstede, vaak in tegenstelling met de *balken*) ; 2. houten vloer in de keuken. Hier en daar zegt men *holten beun(e)*, elders is *beune* = houten vloer, en *beuntien* = zoldertje, of *beun* = zolder, *onderste beun* = vloer ; 3. verhevenheid. Eindelijk ook : *beunhaze*, *beunhaas* = balkenhaas, kat ; fig. « een die overal den neus in steekt ».

101. *Metten hamere vercopen* (Verdam, *Mnl. Wbl.* III. 68).

131. Zie *Ndl. Wdb.* VIII. 283.

158. Vgl. *Mitteilungen d. Vereins f. Sächsische Volkskunde*, Bd. IV (1907) bl. 211 : « In den Weisthümern des Hunsrück findet sich häufig das Institut des « Banbackes », d. i. die Einwohner waren gehalten, ihr Brot in dem der Herrschaft gehörigen Backhaus, gegen entsprechende Abgabe, zu backen. In Siebenbürgen scheint ebenfalls die Gemeinde als Gesamtheit dieses Backrecht übernommen zu haben, in den Dörfern als Gemeinde-Backes, in Städten als Nachbarschafts-Backes. Einzelne Backhäuser wurden frommen Stiftungen (Spitälern), den Schulen oder Kirchen zugestanden. Seit etwa 100 Jahren ist der öfter in Nachbar-

schaftsstatuten und Stadtrechten ausgesprochene Backzwang fallen gelassen worden, aber die alten Formen bestehen noch. »

169. *Iem. de prang op den neus zetten* is ook aan Sch. en Corn -Vervl. bekend, Joos heeft : *In de prang zitten* (in een benarden toestand zijn. In 't L. v. Aalst evenzoo). *In de prang zetten* (in een lastigen toestand brengen).

189. « In vele gevallen, zegt Taco de Beer (*Noord en Z.*, XXX. 92) was (radbraken) niet *op* het rad, maar *met* het rad martelen en pijnigen. In den vijfhoekigen toren te Nürnberg (o. a.) staat een zwaar rad met een ijzeren beslag met stomp uitgeslagen kant, dat den veroordeelde over 't lijf gerold werd, nadat hij eerst naakt op een plank met latten was gebonden en 't rad werd dan zoo gerold dat 't lichaam tusschen de latten doorboog. »

237. In strijd met de meening van miin vriend A. Van Werveke is deze rekening van Simon van Halewin (n° 13784), van 1534-1536, f° XVIIJ v°, aangehaald door A. Henne in zijn *Hist. du règne de Charles-Quint,* V. 208 : « Aux mallades lépreux et ladres demourans sur les quartiers de Bruges, pour ensepvelir les corps des pendus, après qu'ilz sont tombez du gibet, selon costume, xij sols. » — Leprozen waren hier dus met de zorg belast om de lichamen der gehangenen te bewaken, en te begraven, nadat ze van de galg waren gevallen.

264. In het proces van Cathelijne Janssens (1641) komt voor in het stuk *ter scherper examinatie :* « Gevraegt oft sy noyt by eenigh manspersoon is bekendt geweest, seyt dat neen.

« Nota dat den scherprechter hair geraseert hebbende « heur heeft verclairt, dat sy egeen maget en is, maer open « gelyck een vrouwe gehouden (*gehuwd*) synde. »

Daarmee kan de zegswijze *zij heeft haren maagdom nog* wel in verband staan, denkt Dr. P. Tack, wien ik deze plaats verschuldigd ben ; niet met deze bepaalde passage, zegt hij,

maar met het alg. verspreide geloof, dat een ongehuwd meisje, met mans geen betrekking gehad hebbende, noodzakelijk omgang had met den duivel, indien zij haren maagdom kwijt was. *Zij heeft haren maagdom nog* zou dus beteekenen : Zij is een gansch onschuldig wezen.

Die verklaring schijnt een goeden grond te hebben, maar is « het wegen », waarvan HARR. gewaagt, hierin geen hinderpaal ?

270. In een oud werkje, in 1561 te Antwerpen gedrukt, bij Hans van Liesveld, leest men dat « het ook in en om Antwerpen costum geweest is, om bij eene bruiloft *open hof* te houden, werwaards wild en gild (vreemd en eigen) zich begaven ». (SCHELTEMA, 233).

Men weet dat oorspronkelijk de vorst of de heer zelf in het *hof*, of daar waar hij *hof hield*, recht sprak; bij overdrachtelijke toepassing is men later een vergadering, die namens een vorstelijken persoon het recht bedeelde, of de plaats waar ze zetelde, *hof* gaan noemen. Zoo spreken wij nu nog dagelijks van het *gerechtshof* (Hgd. *Gerichtshof* ; Fr. *cour*, *cour de justice* ; Eng. *court*) *het hof van beroep*, *het hof van verbreking*, *het hof van assisen* ; *het hof van Holland*, enz. ; vaak eenvoudig : *het hof* (*Ndl. Wdb.* VI. 842). — De spreekw. kon evengoed onder de rubriek *Ridderwezen* komen.

271. Het aldaar voorkomende spreekw., aan GRUTERUS III ontleend, klimt veel hooger op, nl. tot den bundel *Refreynen Int sot amoreus wijs* van den Antwerpschen drukker Jan van Doesborch, omstreeks 1520 gedrukt ; het heeft er dezen vorm :

> « In ses dingen houdic mijn iolijt :
> In corten missen, in langen maeltijt,
> In ionck vleysch, in ouden visch
> Een schoon vrouken en wijn opten disch. »

Zie KALFF, *Gesch. d. Nederl. Letterk.*, II. 134.158.

Vlg. verder *Korte benedictie, lange gratias* (*Ndl. Wdb.* V. 597).

280. Zie over den *krans*, als uithangteeken der wijnhuizen, VAN LENNEP en TER GOUW, *De Uithangteekens*, I.20. 54,74,76,110, en vooral R. ANDREE 's art. *Der grüne Wirts-*

hauskranz, in J. BOLTE ' s *Zs. d. Vereins f. Volkskunde*, XVII. 195-200. Ook de Italianen kennen ons *Goede wijn behoeft geen krans* : « *Al buono vino non bisogna frasca.* » De Spanjaards eveneens.

302. *Bier*, zegt Dr. BERGSMA (*Wdb. v. Drentsche woorden*, 49) was de gewone drank bij plechtige overeenkomsten ; groote maaltijden bij bijzondere gelegenheden heeten ook *bieren*. Vandaar in samenst. in Drente : *kindelbier*, *kinderbier* of *kraambier*, *bruiloftsbier*, *doodbier*, *groevebier*.

Bij R.KÖHLER-BOLTE,*Kleinere Schriften*.III,611-615,komt een artikel voor omtrent de spreekw. : *Die Haut* (*Das Fell*, *den Bast*) *versaufen*, die reeds in den « Leien Bibel » van den Rostocker predikant Nic. Gryse († 1614) voorkomt : *De Hudt vorsupen*. De uitdr. is in heel Duitschland bekend, ook in een Slavische taal, nl. in de Wendische.

312. Zie PIRENNE, *Hist. de Belg.*, I. 253.

373. Koningsbriefjes als op bl.174 vermeld zijn, vindt men ook te Wijtsgate en Voormezele (bij Ieperen); ze dragen deze opschriften : 1. *Koning of koningin*; 2. *Zot of zottin*; 3. *Asscheviister keukenmol, al wat gij weet, gij vertelt het ol* (al) ; 4. *Grim, gram, grol, lichte kwaad om niemendol* ; 5. *Ik haal mijn loop, van mijn bed naar den aschhoop* ; 6. *Liever de kan te laân, dan te biechten te gaan;* 7. *Liever te vrijen in een hoekske, dan te lezen in een boekske* ; 8. *Schappetter onder de sarze* ; 9. *Baas van 't hennekot, als de haan niet thuis is* ; 10. *Door hagen en muren breken, om zijn lief te spreken.* — De loting van die briefjes, in een hoed of muts gelegd, is in bovengenoemde dorpen op Driekoningenavond een algemeen gebruik ; de oudste van 't gezelschap trekt het eerst een n^{r}, en dan beurtelings al de overigen, volgens ouderdom.

374. Zie nog een reeks gekke Aprilboodschappen voor kinderen, bij R. WOSSIDLO, *Mecklenburgische Volksüberlieferungen*, III. 244 vlg.

396. Volgens het *Ndl. Wdb.* IX. 184, is de oorsprong van

door de mand vallen te zoeken noch in het oude rechtsgebruik waarvan wij boven bl. 210 gewagen — want « het gebruik van het voorz. *door* is hierbij vreemd (1), en de beteekenis past ook niet goed », — noch in het oude huwelijksgebruik, waarvan aldaar spraak is, aangezien « hierbij de beteek. niet veel beter (past) : immers, *door de mand vallen* bet. slechts bij uitzondering een *blauwtje loopen*. Andere uitdrukk. met dezelfde beteek. zijn : *door de ben, de mat, de koets vallen* ; vgl. ook *door het* of *zijn bedstroo druipen* (*Ndl. Wdb.* II. 1247) ; waarschijnlijk moet *vallen* hier overal worden opgevat in den zin van : door iets heen zakken (niet : van een zekere hoogte vallen) ».

« De Holl. uitdr. *sjeezen* en het feit dat een *sjees* bij ons een *mandewagen* heet, heeft me altijd doen denken schrijft me Prof. Vercoullie, dat we hier met een uitdr. van het studentenleven te doen hebben. De geslaagde student werd door zijn maats plechtig naar huis gevoerd ; voor den gebuisden was er parodie van zoo'n optocht : 't is te zeggen, men zorgde er voor dat hij tijdens den tocht uit of door de sjees viel ».

401 Een afbeelding van de oude *Bakermat* vindt men bij Schotel, *Oud-Holl. Huisgezin*, 2e dr., bl. 13, en in *De Tijd van den 80-jarigen oorlog in beeld* (Amst., *Elsevier*, 1907), bl. 9

441. Over de Vlaamsche lakennijverheid, zie Pirenne, *Hist. de Belg.* I. 252 vlgg. en II. 386 vlgg.

501. Zie nog over de *Doodendansen* het werk van L. Maeterlinck, *Le Genre satirique dans la Peinture flamande* (2e Édit.), bl. 212 vlgg. Reeds in de 12e eeuw, zegt de schrijver, vindt men in Duitschland de doodendansen afgebeeld.

531. Men spreekt ook nog van *bakerschelling* (V.D.) en *mall schelling* (*Ndl. Wdb.* IX. 135).

547. Bij Corn.-Vervl. : *Geene(n) mieter* = volstrekt niets. *Ik geef er geenen mieter om.*

---

(1) Het is hier inderdaad geen eigenlijk door de mandvallen.

BIJLAGE.

KETELMUZIEK. (1)

Een der eigenaardigste en meest verspreide volksgebruiken is voorzeker het vereeren met *ketelmuziek*, ik bedoel de gansch onwelkome serenade met keten-, buizen en pottengerammel, hoorngetoeter, zweepgeklets, belgerinkel, dollemansgeschreeuw en gehuil, waardoor de opgeruide volksmenigte van het platteland zich vaak op de ergernis wekkende personen wil wreken. Het bestaat niet enkel in heel België, maar ook in Noord-Nederland, in Beneden- en Middel-Duitschland, in Engeland, Frankrijk, Korzika, enz. In de beide voorlaatste landen heet het *charivari*, bij de Duitschers *Polterabend*(*lärm*) en *Katzenmusik*, te onzent *Ketel-* of *Kattenmuziek*, doch, zooals een persoonlijk onderzoek in de verschillende Vlaamsche provinciën mij heeft bewezen, draagt het in den volksmond meest altijd andere namen.

Lawaai, helsch rumoer is hierbij het hoofdmotief; uit de Nederlandsche en de Duitsche namen, trouwens, blijkt dit al genoegzaam. Op enkele geringe wijzigingen na, is de toedracht der zaak schier overal dezelfde. Treft men in de landelijke gemeenten of in de buitenwijken der steden, personen aan, die voor de openbare meening een steen des aanstoots zijn geworden — overspelers; krakeelende en

(1) Voor 't eerst verschenen in *Volkskunde*, jg. 1899-1900, n° 1 blz. 1-21.

vechtende echtgenooten; mans, die hun vrouw erg mishandelen; verbrekers van bijna voltrokken huwelijken; bejaarde weduwnaars of weduwen, die hertrouwen, enz. — zoo hebben eenige jonge lieden spoedig « de koppen bijeen gestoken » en met elkander afspraak gemaakt. Denzelfden dag dat er een schandaal is uitgelekt, of iets ergerlijks van dien aard heeft plaats gehad en door de straatklappeien aan de vier hoeken van het dorp rondgebriefd is, wordt er 's avonds door een haantje-de-voorste op den hoorn geblazen, en op dat overeengekomen sein stroomen allerwegen de beoefenaars der ketelmuziek met hun instrumenten vóor het huis van den schuldige samen, en dadelijk neemt het vermakelijke spel een aanvang.

Terwijl dezen, met een oorverdoovend gerammel, kettingen, oude stoofbuizen en akers, gebarsten ketels, potten en pannen in dolle vaart over de straatsteenen sleepen, toeteren genen op een hoorn, een trompet, of erger nog, op het « spillegat » van een kruiwagenwiel, en dit vooral wedergalmt wijd en zijd in het rond. Eenigen smakken, met een ontzettenden bons zware planken op den grond of den grachtkant neder, terwijl anderen luidkeels schreeuwen en huilen in de holte hunner klompen, en nog anderen weer klitskletsen met hun « djakken », bellen doen klingelen of op potschijven slaan, dat er u hooren en zien bij vergaat.

Onnoodig te zeggen, dat de volkshoop van lieverlede aangroeit, en de nieuw aangekomenen medewerken om die duivelsche kattenharmonie, zoo mogelijk, nog afschuwelijker te maken. 't Is een rumoer, een gedruisch, een geraas, « een leven van de andere wereld » (1), en dat duurt voort, totdat het slapenstijd wordt, tenzij de politie er een einde aan stelle, zooals dit in de steden en groote dorpen gemeenlijk het geval is. Zulks belet echter niet, dat de serenade de twee volgende avonden hernomen wordt, want drie dagen is de gewone duur van dien eigenaardigen volksoproer: immers, alle goede

---

(1) « Een leven als een oordeel, » doch dit is hier onbekend.

dingen zijn in drieën! Somwijlen nochtans maakt men negen dagen ketelmuziek, en DE BO spreekt zelfs van tien. De rumoerige « feestelijkheid » eindigt op menige plaats, 't zij door het verbranden van « de beest » (een stroobundel, strooman of pop), 't zij door een « koekebak » met een koffiepartijtje en de jeneverflesch. Elders, doch dit geldt den weduwnaar of de weduw, die hertrouwt, worden de lawaaimakers door den gehuwde zelf op jenever onthaald, en dadelijk valt alles stil.

Dank zij de krachtdadige tusschenkomst der politie en de strengheid van 't gerecht, is dat volksgebruik in eenige groote steden en aanzienlijke dorpen bijna verdwenen; op vele plaatsen evenwel is het nog volop in zwang. In heel het land van Aalst, en nog meest te Aalst zelf, en, trouwens, in geheel België wreekt de openbare meening zich gaarne door *scherminkelen, de beest jagen, den hond branden*, of hoe het ding ook heeten moge. Dezer dagen nog werd in mijn dorp (1) « de hond gebrand » voor een booze Griet, die haar man in 't openbaar uitschold en met haar klikken en klakken gereed stond om hem te verlaten, doch, omdat zij haar kind niet kreeg, ten slotte van haar voornemen afzag. Op dit oogenblik ook is te Lieferingen een proces hangend wegens ketelmuziek, en de moord van Dilbeek, die denzelfden grond had, ligt nog versch in elks geheugen (2).

Thans volgen eenige bijzonderheden met de opgave der uitdrukkingen, waardoor ons volk de ketelmuziek aanduidt.

1. *Schominkelen, scha(sche-, scher)minkelen. Iem.*, of *voor iem. schominkelen. Iem. schominkel (schaminkel*, enz.) *jagen*, of: *een schominkel geven*. Ook: *schominkeling, scherminkeling* enz. — Aldus in heel West-Vlaanderen; soms echter, b. v. te Elverdnige: *'t scherminkel jagen*, of: *scherminkeljacht houden*. Te Brugge spreekt men nog van *ketelserenade* en *blekkenmuziek*.

---

(1) Denderleeuw.

(2) Een rijke, ongehuwde pachter had een kind verwekt bij zijn werkvrouw, die een weduwe was met 7 kinderen. Vandaar het charivari, en... het doodelijk geweerschot. 't Gerecht heeft hem echter vrijgesproken.

« Dit gebruik gaat nu allengskens verloren », zegt De Bo, « maar eertijds was het veel in zwang, en somwijlen geheel wonderzaam; men weet nog van schominkelingen, waar iedereen op eenen ezel gezeten was, ten getalle van twee honderd. »

De woorden *scherminkelen* en *scherminkeling(e)* zijn ook bekend in heel het Westelijk deel van Oost-Vlaanderen; zoo vindt men ze letterlijk, zonder eenige wijziging, te Zelzate, Drongen, Gaver, Welden, Eename en Segelsem. Te Gent en te Wetteren zegt men: *schraminkelen*; en *scherminkelen*, te Iddergem. Evenzoo te Denderhautem, Oultre, Voorde en Ninove, waar het woord dus de Brabantsche grens nadert. Doch verder dan Iddergem ten Noorden en Ninove ten Oosten gaat het niet. Te Exaarde heet het *schraminkeling houden*. Opmerkelijk is het, dat zelfs te Contich, Duffel en Willebroeck dit *schraminkel jagen* in den volksmond leeft, hoewel men daar rondom andere namen schijnt te bezitten. *Scharminkelen* is, wel is waar, ook te Beeringen (Limb.) bekend, doch enkel met de beteek.: « vreemd, scheef gaan »(1). (In verband wellicht met *scharminkel* = *spook*).

Schominkel, scher- of *scharminkel* — bij J. van Maerlant *syminkele*, bij den zestiendeeuwschen Bruggeling, Ed. De Dene: *tschemynckel* — bet. eigenlijk *sim*, aap, uit Lat. *simiunculum(-us)*, verkleinw. van Lat. *simia* = apin. Zoo schreef M. Lambrecht (in 1590), later bisschop van Brugge: « Antekerst sal als een *schomynckle* ofte simme des Heeren in alle manieren soecken te vertooghen dat hy Messias is » (2). Daaruit ontstond: *scherminkel* = 1. een zeer mager mensch of dier; 2. een geraamte; 3. een spook (3). — *Scherminkel jagen* stemt dus in den grond overeen met de vier volgende

(1) *Daghet in den Oosten*, VIII. 55.

(2) De Bo, *Idiot.* en Vercoullie, *Etym. Wdb.*

(3) Tollens zegt, in zijn *Philemon* (ons *Smidje Verholen*, of *Smeke-Smee*,) van den Dood, die van den pereboom daalde:

Daar kromden de twijgen, de takken verbogen
En 't vlugtend *scharminkel* was weg uit zijn oogen.
(Uitg. Leeuwarden, 1879).

nummers ; toen *scherminkel* in zijn oorspronkelijke beteekenis niet meer begrepen werd, zal daaruit *scherminkel geven* en *scherminkelen* ontstaan zijn.

2. *De soem jagen* (Te Battel, een wijk gelegen tusschen Mechelen en het Zennegat.) — Dit *soem*, dat overeenkomstig de uitspraak werd neergeschreven, is hoogstwaarschijnlijk het Hagelandsch-Haspengouwsch *sum* = sim, aap ; wat volkomen strookt met het voorgaande. Vgl. *sim, simme* = braaf, onnoozel mensch of vrouwmensch (In heel Vl. België).

3. *De beest* (of *beestie*) *jagen, de kwâ beest jagen* (1). (Oostel. deel van Oost-Vlaanderen en Westel. deel van Brabant). — Bekend o. a. te Lieferingen, Meerbeke, Iddergem, Denderhautem, Denderleeuw, Aalst, Herdersem, Lebbeke, Buggenhout, Dacknam, Belcele, Oppuurs, Merchtem, Liedekerke, St. Katriene-Lombeek, Alsemberg, Pepingen en Vollezeel. Te Etterbeek, Elsene, Ukkel en de omstreek, hoort men naast *de beest jagen*, eveneens : *den beer-, den hond-, het verken-, den bef (bœuf ?) jagen*, ongetwijfeld ontstaan onder den invloed van het eerste. Te Dacknam en te Belcele luidt het eigenlijk : *de beest staân* (= stouwen, stuwen). Een *beestenstaâr* is te Lebbeke en de omstreek een koopman, die wekelijks beesten naar de markt van Brussel drijft (2). Vgl. overigens de dialectische : *schaân* = schouwen, schuwen ; *braân* = brouwen ; *braâr* = brouwer ; *traân* = trouwen, enz. (Land van Dendermonde en ten noorden van Aalst). — Van Pollare tot Denderwindeke en Waarbeke zegt men : *de kwâ beest jagen*. Smakelijk détail : te Denderhautem zette men de ketelmuziek wel eens een bijzondere kracht en een eigenaardigen klank bij door de toevoeging van eenige wanmolens.

4. *Den os rijden, den os voeren* (Tongeren en omstreek). — Te Tongeren maakt men onderscheid tusschen *toeten* (z. verder nr 10), eig. ketelmuziek maken, en *den os rijden*, of

---

(1) Van Aalst tot Dendermonde, meest : *beestje jagen*.

(2) Ook Dr Opprel, *Dialect van Oud-Beierland*, heeft : *beestestouwer* = veedrijver. Wellicht vindt men het woord in heel Zeeland. Het *Ndl. Wdb.* heeft het niet en V. Dale evenmin.

voeren ; het laatste is schimp, het eerste niet. *Den os rijden*, in gindsche streek tot heden toe in zwang, werd onlangs te Tongeren zelf, ondanks de politie, nog toegepast op een grijsaard, die met een jong meisje trouwde : bij het gaan naar, en het terugkeeren van de kerk, bevond er zich een bende spotters aan het hoofd, die een os leidden.

5. *Den ezel drijven* (Maaseik en Kessenich). — Hier is de ezel maar een strooman ; bij de vertooning hoort bovendien lawaai en dit grijpt 's avonds plaats.

6. *De beest branden*, of *verbranden* (Esschene, Lebbeke, Merchtem). *Den hond branden* (Denderleeuw en omstr.; Castre, Santbergen en Lieferingen).— In al die dorpen, behalve te Esschene, bestaat naast *den hond* (*de beest*) *branden*, ook *de beest jagen*, doch men maakt onderscheid tusschen beide uitdrukkingen : de laatste wijst op het lawaai, de eigenlijke ketelmuziek, — de eerste op het verbranden van een « strooman » of een stroobussel, gemeenlijk op een hoogen staak gebonden, iets dat maar bij 't sluiten der betooging plaats heeft. Aldus o. a. te Lebbeke, Merchtem en Lieferingen, waar men 3 of 9 dagen « *de beest jaagt* » en ten slotte « *de beest* » (of *den hond*) *verbrandt*. » Te Denderleeuw en te Okegem legt men alle dagen een vreugdevuurtje aan (1) en « den hond branden » is hier dan ook de meest gebezigde uitdrukking. Te Liedekerke en te Esschene eindigt men met het verbranden van een zinnebeeldigen « strooman » die de vorige avonden plechtstatig wordt rondgedragen. Nochtans wordt er elken avond een vuurtje gestookt : men zoekt nl. een « aarsgat » van een boom, weet er aan 't onderend een holte in te maken, die men dan vol petrolie giet, en... 't brandt dat het een aard heeft. Te Esschene is het verzamelsein een geweerschot ; te Liedekerke trekt een haantje-vooruit in den valavond door de voornaamste straten met een opgeheven stok, die door een varkensblaas of een zak-

(1) Ook te Pepingen, met hout, stroo, petrolie of pek, bij voorkeur aan den held van 't feest ontvreemd.

doek bekroond is (1): wie lust heeft om mee te doen, volgt dadelijk den aanleider, eenieder voorzien van het instrument dat hij liefst of best hanteert. Laat ik nog zeggen, dat er bij dit « volksfeest » te Liedekerke gemeenlijk een gelegenheidsliedje behoort, waarin de naam van den « held » herhaaldelijk voorkomt.

In het hooger genoemde Battel, placht men den derden avond een hond te verbranden, en ofschoon de volksmond daar nog spreekt van « den 3^{en} avond de kat (te) verbranden », bepaalt men zich thans bij het verbranden van stroo, onder het schreeuwen van miauw! miauw! Hiermede en met hetgeen voorafgaat, kan men « *de hondefeest(e)* » in verband brengen, waarvan De Bo gewaagt : ***hondefeest houden, iem. een hondefeest geven***, zegt hij.

Hier wil ik nog een bijzonderheid vermelden. Te Lieferingen is doorgaans het allerlaatste tooneel van 't gespeelde stuk een eet- en drinkpartij : ter plaatse zelve, in de opene lucht, bakt men koeken en maakt men koffie. Ook te Oultre gebeurde dat vroeger nu en dan ; eveneens in West-Vlaanderen, blijkens dit schrijven van De Bo : « Zij hebben tien dagen lang 's avonds voor hem geschominkeld, en den laatsten dag heetekoeken gebakken ».

7. ***Plakken*** (Klein-Brabant). ***Palakken*** (Merchtem). — Dit laatste is stellig maar een verbastering van ***plakken***. Te Lebbeke en te Merchtem, waar men « de beest jaagt » en dan « verbrandt », bedoelt men door « plakken » alleen het laten neerploffen eener plank op den grond of den grachtkant. « Willen wij eens ***plakken***? » hoort men dan sommige manifestanten zeggen. In eenige dorpen van Klein-Brabant is dit de naam van het volksgebruik geworden : een deel voor het geheel, pars pro toto, — zooals dat ook voor ***bellen***, ***bellemerkt***, ***toeten*** en ***pannegutten*** het geval is.

In Klein-Brabant vindt men een paar nieuwe bijzonderheden : *a*) men voert gemeenlijk een oude kar op de straat,

---

(1) Soms door een zinnebeeldig teeken, op het ambacht doelend van den geschandvlekte.

waar dan met steenen en stokken op gesmeten wordt; *b*) op een boom, dichtbij of vóór de woning van den schuldige (1), draagt men diens afbeeldsel, in vorm van een « strooman ». Dit laatste gebruik zal verder (in n° 14) nog ter sprake komen.

8. *Een serenade geven met vlekkenmuziek*, of *kattenmuziek* (Brussel, Molenbeek, Koekelberg, Jette). — *Vlekkenmuziek* = *blekken-* of *blikkenmuziek*, zinspelend op het helsch gerammel, voortgebracht door het sleepen van, of het trommelen op *blikken* akers en pannen.

9. *Nen blekslag doen* (Kersbeek, bij Tienen). *Iem. een blikken muziek brengen* (Antw.). *Blekkenmuziek, Ketelserenade* (Brugge). *Ketelmuziek maken* of *houën* (Westmalle; Gheel, Moll, Bree en Genck). — De beteekenis is duidelijk. *Ons Volksleven* spreekt van *houten en blikken muziek spelen* (Kempen) doch nadere plaatsopgave ontbreekt. Te Antwerpen is de zaak zelve zeldzaam, doch komt nog wel eens voor.

10. *Toeten* (Hageland. — Overwinden, St-Truiden, Tongeren en Millen). — Hiermede stemt overeen het Waalsche *kwarné* = « corner (quelqu'un) » (Prov. Namen), en « cornage » (Henegouwen). In Namen gebruikt men natuurlijke toethoorns, maar in Heneg. heeft men opzettelijk daartoe vervaardigde houten blaashorentjes (1). Ook te Tongeren toet men niet alleen op hoorns van rundvee, maar ook op houten horens en op een lampeglas.

11. *Pannegatten* (Godsenhoven); *pannegat slaan* (Neerlinter). *Iem. uitpannen* (Kempen). — Het laatste uit *O. Volksl.*, zonder verdere plaatsaanduiding. Dit « *pannen* » wijst denkelijk op de ijzeren of blikken pannen, die in de ketelmuziek dienst doen. En in *pannegatten* ligt duidelijk hetzelfde begrip als in *pannegat slaan*, nl. het trommelen op het gat eener pan. — Daarmede en met ons *Ketelmuziek* strooken de Waalsche uitdrukkingen: *pèlté* = « pelleter (quelqu'un) », en « *peltèdj* » (Prov. Luik), en « *pélage* » (omst. van Charleroi). Immers *pél, pèlèt* = poële, poëlon (2).

---

(1) Aldus *Ons Volksleven*, VI, 181. Maar als dáar geen boomen staan?
(2) E. Monseur, *Bull. de Folkl.*, II, 29.

12. *Vieren* (Hoeilaart, Overijsche, St. Lievens-Essche, Exaarde). — Dus, vereeren met een averechtsche bedoeling.

13. *Wasschop houden*. — In een harer nrs (?) van 1898 schreef de *Nieuwe Rotterd. Ct.* wat volgt : « Het gehucht Balloo, nabij Assen, was zondagavond getuige van een gebeurtenis, welke haar oorzaak vond in een gebruik, dat nog diep in het Drentsche volksleven is ingeworteld. Ongeveer driehonderd personen uit de gemeente Rolde, waartoe Balloo behoort, trokken daarheen, voorzien van een wagen, om «wasschop» te houden van een knecht, die wat al te intiemen omgang had gehad met een meisje. Het gevolg is, dat de zaak in der minne is geschikt en het paar eerstdaags in het huwelijk zal treden. » — *Wasschop*? Is dat misschien eene verbastering van de *asschop*-, (tang-, stookpot- en ketel) serenades, waarvan Ter Gouw in zijn *Volksvermaken*, 539, gewaagt? Dat het wijzen zou op *waschkop*, *iem. den kop, den bol wasschen*, lijkt me onwaarschijnlijk. (Zie beneden : *Nog ketelmuziek*).

14. *Tafelen* (Zomeren, in Noord-Brabant). — Nogmaals uit de *Nieuwe Rott. Ct.* van hetzelfde jaar : « Het *tafelen* heeft plaats, wanneer een jonge man het meisje, met wie hij een poos ernstig heeft verkeerd, verlaat voor een ander, en ook als omgekeerd het meisje haar minnaar, met wien zij voornemens scheen te trouwen, wegstuurt, om aan een ander 't oor te leenen. Zoodra dat in de buurt is bekend geworden, zeggen een paar jongelui 's avonds tegen elkaar : « Zullen we eens tafelen? » En dan beginnen ze een vervaarlijk leven te maken, bij voorkeur door 't blazen door een lampeglas. Het signaal is bekend. In allerijl komen vele anderen toegeloopen, om mee te doen. Nu gaat men vereenigd aan het werk. Alles wat men maar grijpen of vangen kan, tot kruiwagens en mestkarren toe, wordt naar de woning van den schuldige gesleept en daar vóór de buitendeur opeengestapeld. Die hooge stapel verbeeldt de bruiloftstafel(?), welke de schuldige door woordbreuk heeft verstoord. Onder onafgebroken getoeter en geschreeuw worden deur en vensters

voorts met vuil besmeerd en zelfs worden soms de ruiten ingegooid. Hiermede is evenwel de demonstratie, die altijd op Zaterdagavond plaats heeft, nog niet geëindigd. Den volgenden Zondagmorgen kan men dichtbij de kerk, in een boom, een strooien pop zien bengelen, die den schuldige moet voorstellen. En ten einde omtrent de bedoeling geen twijfel te laten, worden dan onder dien boom geplaatst de werktuigen, waarvan hij zich pleegt te bedienen bij zijn dagelijkschen arbeid. »

Het vraagteeken achter « bruilofstafel » is van ons ; immers, die stapel is voor ons geen zinnebeeld, maar enkel middel om den « held » in zijn woning op te sluiten, zooals men hier te lande ook wel doet (zie verder nr 16). Ware er een symbool bedoeld, dan hadde men het veel gemakkelijker en beter gevonden een tafel te plaatsen met de voeten omhoog.

Het zal den lezer niet ontgaan, dat wij de aan een boomtak bengelende strooien pop — ditmaal een echt zinnebeeld : den eerlooze ophangen – ook reeds in Klein-Brabant (zie nr 7) hebben aangetroffen. Evenzoo te Alsemberg (bij Hal), waar het spel vroeger aldus gespeeld werd : Een haantje-de-voorste sleepte een slechten aker over de kasseisteenen ; daarop volgde iemand met een zweep, klitskletsende dat het klonk. Een derde droeg een groote pop, een man of een vrouw verbeeldend, en ging die boven op een boom aan een tak hangen, zoo dicht mogelijk bij het huis van den geschandvlekte. Zulk een strooman hangt men ook te Denderbelle aan een boomtak, en den volgenden Zondag wordt hij verbrand (zie nr 6).

15. *Theelken geeselen* (Genck). — Als, een 30-tal jaar geleden, een meisje te Genck « iets geraapt had », voerden de jongelieden van 't dorp een strooien man op een wagentje tot vóór haar woning ; dáár zweepten zij hem braaf af, vragend : « Theelken, zouste trouwen ? », en deden dan Theelken ja knikken of neen schudden, naar 't huwelijk hun meer of min waarschijnlijk scheen. Voorzagen ze geen

nuwelijk, dan hernieuwden ze de geeseling wel vier, vijf Zondagen achtereen. Hetzelfde had plaats vóor het huis van den verleider (*'t Daghet*, VI, 20)· — Waarschijnlijk was dat tooneeltje voorafgegaan en eenigszins vergezeld van hoorngetoeter, enz., om 't volk samen te roepen, wat echter door *'t Daghet* niet gezeid wordt.

16. *Bellemerkt houden* (Aarschot, Werchter, Schrieck, Putte, Boisschot en Westerloo); *Bellen* (Hoegaarde, bij Tienen). — *Ons Volksleven* zegt dat, onder dien naam, het volksgebruik ook hier en daar in de Kempen bekend is, maar haalt geen dorpen aan. *Bellen, Belleme(rk)t* (de 1° lettergr. beklemtoond) is klaarblijkelijk ontstaan uit het belgerinkel, dat op menige plaats tot de ketelmuziek behoort.

De wijze, waarop men te Schrieck *Bellemerkt houdt* behoort zeker tot de karakteristiekste, die men ergens vindt. Het sein wordt gegeven door een dreunend zweepgeklets ; aan de zware « djakken », hiertoe gebezigd, zijn soms 3 kilos vlas verwerkt, zoodat haar geluid heindeen ver weerklinkt. Het trommelen op oude ketels, het tikken op melkstoopen, het ketengerammel en hoorngetoeter (1) geschiedt hier niet op de straat, maar boven op een boom, als er nabij het huis van den « held » maar een gevonden wordt. Zoo ziet men soms dertig jongelieden op een boom zitten. Intusschen zijn een dozijn anderen beneden aan het kletsen, kletsen, om iemand « hoorndul » te maken. Het slot is een algemeen en oorverdoovend hoera-geschreeuw.

Andere eigenaardigheden : Daar de geschandvlekte zijn licht uitdooft, om zich den schijn te geven dat hij al te bed ligt, zet men aan de buitenzijde brandende kaarsjes vóór het venster. Tegen de buitendeur en den muur wordt overlangs een stok geplaatst en met een wisch aan de klink vastgebonden, om den eigenaar den uitgang te beletten. Geraakt hij niettemin buiten, én durft hij zich aan de menigte vertoonen, zoo wordt hij dadelijk vastgegrepen en aan een boom

(1) In de lente, als de schors der boomen gemakkelijk losgaat, gebruikt men er, benevens de gewone toethoorns, ook hoorns van boomschors.

gebonden, of, erger nog, op een slede gelegd en zoo door de straten rondgesleept. Een jaar of zoo geleden heeft men aldus maanden achtereen « *bellemerkt gehouden* » voor een weduwnaar, die bijna elken avond naar 't huis eener weduwe trok en er den nacht doorbracht. Men spiedde zijn gangen af, en vereerde hem telkens met een serenade.

Een veel erger geval had 2 j. geleden plaats in het naburige Putte : Een jongeling had daar een meisje bezwangerd. Toen hij, na haar bevalling, bij haar terugkeerde, werd hij door een woeste bende vastgegrepen en gansch naakt op een slede vastgebonden, met het gezicht naar omhoog. Terwijl de eenen hem nu voortsleepten, sloegen de anderen hem gelurig op de schaamdeelen (1). — Al ging die schanddaad waarschijnlijk niet vergezeld van ketelmuziek, toch valt ze eenigszins binnen het kader van ons onderwerp.

17. *Sleepen. Gesleept worden* (Tusschen Aalst, Brussel, Aarschot en Mechelen ; en waarschijnlijk nog elders). *Op een slede binden* (Iddergem, bij Denderleeuw) (2).

Te Koekelberg, Jette, Ganshoren, Ternath, enz. wordt de schuldige soms, in beeltenis (strooman of pop), met opluistering van kattenmuziek, op een slede door de straten gesleurd; dat heet men : *sleepen, gesleept worden*. Doch, was er tot hiertoe bijna uitsluitend sprake van een zinnebeeldig verbranden, geeselen, ophangen of mishandelen, het voorbeeld van Schrieck en Putte bewijst dat men ook wel eens de handen slaat aan den dader zelf. Zoo was het dertig, veertig jaar geleden, te Denderleeuw geen zeldzaamheid dat een man, die zijn vrouw al te erg afranselde of een jonge dochter, die al te los met de goede zeden omsprong, op een slede werd vastgebonden en rondgesleept, altijd onder begeleiding van een rumoerig gejouw en geraas en getoeter. Weinige jaren geleden is hier in het naburige Teralphene

(1) Voordat schandelijk feit, zijn de daders tot 2 j. gevangenisstraf veroordeeld.

(2) « Ze moesten haar op een slede binden », zegt men te Iddergem van een zedeloos meisje.

een jonge vrouw, die een paar malen van haar man was weggeloopen om anderen te volgen, op die wijze *gesleept* geworden. Ze was erg gehavend : de woestaards hadden op haar loshangende haren getrapt, waardoor ze verscheidene kale plekken op het hoofd had (1).

Vóór ruim 10 j. werd te Iddergem een man op een karretje rondgevoerd, onder luidruchtig getrommel op potschijven : zijn eenige misdaad was, dat zijn lietje hem op 't beslissend oogenblik had afgescheept.

18. *In de ploeg* (2) *spannen* (Turnhout, Hoogstraten en verder te Bladel, Postel, en de omstr.) — In zijn roman *Het Kind met den helm* (Antw. 1852), die ons te Bladel, op de Zuidel. grens van Noord-Brab. verplaatst, handelt Dr. R. Snieders over dit aloude volksgebruik, dat, zegt hij, eeuwen lang in die omstreken bestaan heeft en tot heden toe nog niet geheel heeft opgehouden. « Wanneer, zoo luidde het wetboek,welks onfeilbare art. de overlevering aan den dorpeling voorhield, de man oorzaak zal zijn van huiselijken twist en tweedracht ; wanneer hij zijn huisvrouw zal mishandeld hebben, zal hij veroordeeld worden de ploeg te trekken. » Het waren gemeenlijk de vrouwen, die zich met de uitvoering dier wet belastten, hierin steunend op de hulp harer mans, en op die van haar stokken en zweepen, vooral wanneer het een sterken, gevreesden kerel gold. Snieders laat ons zulk een tooneel bijwonen: een paard brengt den ploeg tot vóor de deur van den schuldig geoordeelde, en in weerwil van zijn tegenstand, duwt men den ongelukkige met ruw geweld het gebit in den mond, werpt hem het gareel om den hals en dwingt hem den ploeg te trekken. Een geheel dorp woonde vaak die barbaarsche tooneelen bij ; zelfs de Schout of de Drossaard en zijn bedienden kwamen die somtijds met hunne tegenwoordigheid vereeren.

Te Turnhout en te Hoogstraten spreekt het volk nog heden

(1) Het gerecht heeft die voorbeeldige « wrekers der openbare zedelijkheid » voor verscheidene maanden vastgezet.

(2) Ons volk maakt *ploeg* vrouwelijk.

van *in de ploeg spannen*, maar sedert een 30-tal jaren, is het gebruik, door de politie tegengegaan, totaal verdwenen. Ongeveer 45 j. geleden, werd te Hoogstraten nog een man in den ploeg gespannen, en slechts 30 j. geleden werd die aloude volkswet nog toegepast te Turnhout.

Omstreeks denzelfden tijd heeft het geval zich aldaar in een anderen vorm voorgedaan, met weglating van den ploeg: een werkman, die zijn wederhelft had afgerost, viel in handen der saamgeschoolde vrouwen, die hem een koord om den hals bonden. Doch, met het touw reeds aan den hals, rukte de man zich los en zette het op een loopen, achtervolgd door heel het grimmige vrouwenleger, met zweepen, poken, tangen en andere straftuigen gewapend: de wrekende Nemesissen moesten het ditmaal evenwel opgeven.

Dergelijke volksgebruiken als ons « sleepen » en « in de ploeg spannen », vooral dienend tot bestraffing en bespotting van huiselijke vechtpartijen, vond men eertijds in verscheidene landen, zoo Romaansche als Germaansche. Aldus de oude *ezelrid*, die evenwel bijna uitsluitend toegepast werd op vrouwen, die haar man durfden slaan. Zulk een vrouw moest ruggelings op eenen ezel zitten en diens staart in de hand houden, en zoo deed men haar door de straten rijden (1). Somtijds was de man zelf de ezeldrijver. Onze Limburgsche uitdrukkingen, *den ezel drijven*, *den os rijden*, *voeren*, schijnen op dien alouden en schier algemeen verbreiden « ezelrid » te wijzen, of wijzen ze op de Westvl. *schominkeling* met 200 ezels, waarvan De Bo gewaagt?

In enkele Fransche gewesten is dat gebruik, min of meer vervormd, tot heden blijven voortleven. In Franche-Comté heeft het nog zijn alouden vorm, doch de man zelf is er het slachtoffer van den spotgeest van 't volk.

Kan of kon men zich echter van hem niet meester maken, dan wordt of werd hij in beeltenis op een ezel of op een door straatjongens getrokken karretje rondgeleid, onder het ge-

---

(1) Die rid gold elders ook voor echtbreeksters en meineedigen (Noordewier, *Nederd. Regtsoudheden*, 319).

jouw en gefluit van heel het kleine volkje. Dat heet *faire trotter l'âne au mari*, en heeft plaats op den dag van Half-Vasten; vroeger geschiedde dit meestal in de Meimaand (1).

Ook nog hier en daar in Opper-Bretanje wordt man of vrouw, die de slagen heeft uitgedeeld, op een karretje gebonden en, onder zweepgeklets, in het dorp rondgevoerd, terwijl nu en dan een paar spotvogels het tooneel der kijf- en vechtpartij op het karretje nabootsen. Zulks heet *cherrayer, cherrayement* of *chariottage*. Kort geleden was de *chevaucherie d'ânes* te Guernesey nog in zwang en gold meest voor de kip, die den haan overkraaide en in den kam beet. Een jongen en een meisje, rug aan rug op een ezel zittend, reden dan door de straten, gevolgd door al de leegloopers van het kanton, die een gelegenheidsliedje zongen (2).

Iets gansch eigenaardigs bestond in de arr. Rennes en Fougères (Ille-et-Vilaine). Had een vrouw haren man klop gegeven, dan verzamelde men al de geiten van de streek, hing ze schelletjes om den hals, verfde hare horens rood en spande ze dan vóor een handkar, waarop twee mannen, de een in vrouwengewaad, plaats namen. Het gespan had zooveel geleiders als er geiten waren, elk met een spinrok aan de zijde, en zóo, onder begeleiding van viool- en en klarinetgespel en van allerlei nagebootsten vogelzang (3), trok men naar de woning van den onnoozelen bloed, « battu et pas content ». Dáar ontstond nu tusschen den man en de vrouw van de kar een hoogst komiek vuistgevecht, waarin echter het spinrokken en de bezem de hoofdrol speelden (4) — Men denke hier aan de 200 ezels die vroeger de Westvl. scherminkelingen wel eens opluisterden.

19. *Iem. verbeelden* (Pulderbosch, in de Antwerpsche Kempen). — Als een getrouwd man verboden omgang heeft met een jong meisje, vindt men op zekeren morgen heel den weg

(1) *Revue d. Trad. pop.* XIV, 172.
(2) P. Sebillot, *Coutumes pop. de la Haute-Bretagne*, 142.
(3) Daartoe stak men een elloofblad tusschen de lippen.
(4) Ad. Orain, *Folk-lore de l'Ille-et-Vilaine*, 1, 230.

tusschen de beide woningen met papierkens bestrooid : dat heet te Pulderbosch *iem. verbeelden*. Te Millen (bij Tongeren) doet men dit zelfde met zagemeel. Waarschijnlijk wordt het, dáar of elders ook toegepast op jongelieden, als het meisje, na haren val, met den jongen nauwe betrekkingen blijft onderhouden, zonder tot een huwelijk over te gaan, of zelfs op jongelieden, wier omgang al te intiem is gebleken. Aldus te Denderbelle ; dáar strooit men « lemen » en blauwsel met « doddememmen » (of « voddememmen » = zuigdotjes) doorzaaid !

Dewijl bij dit gebruik de ketelmuziek uitgesloten is, behoort het niet meer rechtstreeks tot ons onderwerp. Hetzelfde geldt voor :

20. *Een strooman zetten* (In Oost-Vlaanderen, de Kempen en elders) *Een mahomet zetten* (Ternath, Wemmel, Castre enz.). — Herhaaldelijk reeds is er sprake geweest van een symbolischen strooman of strooien pop, die gegeeseld, opgehangen of verbrand werd, doch dat ging telkens gepaard met ketelmuziek. Gebeurt het nu echter dat de schuldige tot de rijke burgerij behoort en eenigszins gevreesd wordt, zoo blijft het lawaai achterwege en de strooman (de voddeman, « kloddeman » of « voddevent »), wordt in den donkeren nacht tegen de huisdeur van het gevallen meisje of in den top van een nabijstaanden boom geplaatst, ofwel men bevredigt zich met het « verbeelden » van nr 19. Men bevindt zich hier dus voor een soort van afslijtingsproces, dat zich ook daar voordoet, waar de politie met groote strengheid de ketelmuziek te keer gaat. In sommige dorpen heeft dit slechts den 1en Meinacht plaats. In het Payottenland, zegt mijn vriend de MONT, hecht men dan een *strooman* of een *mahomet* (1) aan het venster der jonge dochter, die of in het jaar moeder werd òf op het punt is het te worden (*Volksk*. II. 73).

(1) Die « Mahomet » is ook in Henegouwen (o. a. te Ath) bekend. In 't Noorden van Frankrijk echter, waar dat gebruik ook bestaat, heet de strooien pop *marmouset*, en dat schijnt wel de ware naam te zijn. (Zie REINSB.-DÜRINGSF., *Calendrier belge*, *1*, 280).

Te Nukerke, te Eename, enz , hangt men den 1[en] Meinacht een strooman aan een boomtak, als er om een bespottelijke reden een ontworpen huwelijk *gebeeld*, d. i. uitgebrand is. In verband hiermee en met het *verbeelden* van n[r] 19 staat het gebruik uit den Elzas : uit spotternij 's nachts vòor den 1[n] Zondag van Mei hooi en stroo uit te spreiden vóor de huizen der meisjes, die haar hart aan een jongen hebben weggeschonken (1). Doch, houden wij hier stil, want we staan op de uiterste grenzen van ons onderwerp.

***

Nu kan men zich afvragen, waarin die algemeen bekende volksgebruiken hun grond hebben. Als men de zaak oppervlakkig beschouwt, schijnt er een natuurlijke en doodeenvoudige verklaring voor de hand te liggen : de mensch, die overspel pleegt ; die jonge meisjes schendt of verleidt en aan haar lot overlaat ; die zijn vrouw mishandelt, — zulk een kerel heeft zijn menschelijke waardigheid afgelegd, zijn menschelijke natuur uitgeschud, om nog enkel de dierlijke zijde van zijn mensch-zijn te vertoonen. Begaat een ander de onvergeeflijke dwaasheid van, als hij oud en grijs geworden is, nog met een jong meisje te trouwen of te hertrouwen, dan is hij een gek in folio, en verdient dus met de « onredelijke schepselen Gods » op één lijn te worden gesteld. Dergelijke « beesten » in menschengedaante mogen derhalve uit de maatschappij gebannen — uit het land gejaagd, ten bloede gegeeseld, gehangen of verbrand worden ; acht gij dat vonnis overdreven, geef hun dan ten minste een harde les of een strenge waarschuwing. Vandaar onze uitdrukkingen : *de* (*kwà*) *beest jagen, scherminkel* (of *de sim*) *jagen, het verken*, (*den beer*, enz.) *jagen* ; *Theelken geeselen* ; *den hond* (of *de kat*) *branden*; — of op minder strenge straffen doelend: *sleepen, op de slede binden, in de* (*n*) *ploeg spannen, den ezel drijven, den os rijden, ketelmuziek maken, bellemerkt houden, toeten enz.*

---

(1) *Revue d. Trad. pop.* XIII. 409.

Doch, als men nagaat, dat ketelmuziek in de eerste plaats, hier en elders, uitgevoerd wordt voor hertrouwde weduwnaars of weduwen, al zijn ze zelf nog jong, dan kan die verklaring ons niet heel en al meer bevredigen. Immers, wie vindt het laakbaar dat een weduwnaar, die nog vol levenskracht is, een tweeden echt aangaat? En als men bovendien weet, dat zulk een wanluidende serenade bij den weduwnaar niet zelden voor een soort van huldebetoon geldt, dat min of meer recht geeft op een fooi, dan zullen zeker maar weinigen meer vrede hebben met een dergelijke verklaring.

Hertrouwt in Tongeren eene weduwe of een weduwnaar, zoo schrijft de heer M. Basse, of trouwt een oud man met een jong meisje, dan gaan de buren vóor het huis van die personen *toeten* (zie n° 10), en zij houden eerst op, wanneer de bruidegom hen op bier onthaalt; dat bier noemt men *toetbier*. In de nabijheid (te Millen), *toet* men eveneens om drank te bekomen; zoodra de « gevierde held » trakteert, wordt het lawaai gestaakt; anders duurt het dagen achtereen, tenzij de politie er tusschenkome. De heer A. Deckers (Turnhout) heeft 30 j. geleden te St-Truiden zoo'n serenade hooren geven, ter eere van een weduwnaar, die met een jong meisje hertrouwd was. Destijds, trouwens, was het dáar de gewoonte ter gelegenheid van het huwelijk van een weduwe of weduwnaar, zelfs uit den hoogeren stand, kattenmuziek te maken. Zoo is het thans nog te Gruitrode. — Volgens Rutten's *Idioticon* is het gebruik in Haspengouw algemeen : *Pannegatten*, zegt hij, is ketelmuziek maken vóor de deur van iemand, die hertrouwen gaat, ten einde te drinken te krijgen. Claes' *Idioticon* (*Hageland*) i. v. *pannegat slaan*, spreekt evenzoo, zonder nochtans van een fooitje te gewagen.

Ook Kramers, i. v. *charivari*, laat die spotmuziek toepassen op de weduwen of bejaarde lieden, welke van plan zijn te hertrouwen. En bij Ter Gouw leest men : Weduwnaars, die met eene jongedochter, en weduwen die met een jonkman trouwden, een ketelmuziek te brengen, is een oud gebruik door geheel ons land van de Wadden tot Maastricht,

dat nog niet overal vergeten is. In sommige streken duurden die serenades verscheidene dagen voort, waneer de bruidegom te koppig of te gierig was om ze af te koopen (1). Bij onze Walen kan de hertrouwde weduwnaar eveneens zoo'n betooging door drank afkoopen (2). In het Fransche gewest Ille-et Vilaine treft men letterlijk hetzelfde aan (3). Nog duidelijker ziet men het in de Opper-Vogeezen, waar het gebruik zelfs nog in de steden bestaat, zonder dat iemand de politie-verordeningen inroept, om het te beletten. Als men moede is van toeteren, razen en rammelen, zenden de lawaaimakers een afvaardiging naar de gehuwden « pour réclamer le salaire auxquels ils ont droit. Il est rare que les mariés ne s'exécutent de bonne grâce, et n'accompagnent de paroles aimables les gros sous qu'ils versent dans la main des musiciens improvisés » (4).

Evenzoo in Korzika, waar de manifestanten eischen, dat bruid en bruidegom bij hen op straat komen, elkander in 't openbaar omhelzen, en dan te drinken geven, zooniet wordt de kattenmuziek voortgezet (5). Zelfs de bloedverwanten nemen dáar somtijds deel aan die betooging (6), wat wel bewijst dat de Korzikaan er zich niet door beleedigd vindt.

Wat nu Duitschland betreft, Simrock zegt dat het charivari betrekking heeft op het tweede huwelijk (7).

Zou men nu uit de algemeene verspreidheid dier nagenoeg eenvormige volksgewoonte niet mogen besluiten, dat juist deze vorm de oudste is, dat ketelmuziek het eerst voor hertrouwde weduwnaars of weduwen is gemaakt geworden? We denken het, en Prof. Monseur is ook die meening toegedaan.

Bij de oude Grieken en Romeinen gold de tweede echt voor iets smadelijks. Tacitus roemt het bij de Duitsche jonkvrouwen, dat zij maar één man namen, en van Valerius Ma-

(1) *Volksvermaken*, 539.
(2) E. Monseur, *Bull. de Folkl.*, 1, 29-30.
(3) Orain, t. a. I, 172.
(4) Sauvé, *le Folk-lore des Hautes-Vosges*, 98.
(5) *Revue de Trad. pop.* XII, 521.
(6) *Idem*, *I*, 182.
(7) Simrock, *D. Mythologie*, 5e Aufl., 552.

XIMUS weten wij dat vrouwen, die zich met één echtgenoot bevredigd hadden, de kuischheidskroon ontvingen. De eerste christenen hielden het tweede huwelijk voor een gedulde echtbreuk, een door de wet geoorloofde hoererij. Reeds in de 4e eeuw verbood een kerkvergadering aan de geestelijken de bruiloftsfeesten van een tweeden echt bij te wonen. Uit die oude zeden is licht te verklaren, besluit NORK (1), dat het volk door ketelmuziek zijn afkeuring aangaande den tweeden of derden echt te kennen gaf. TACITUS vond het charivari al bij de Germanen. Daar nu de volksgewoonten een zeer taai leven bezitten, hebben zij zich tot heden kunnen handhaven, ofschoon er thans in een hernieuwden echt, buiten bijzondere omstandigheden, niets afkeurenswaardigs meer gevonden wordt.

In die gronden wil NORK den oorsprong van den Duitschen *Polterabend* zoeken. Hoe kan men echter met zoo'n verklaring uitleggen, dat de hertrouwde weduwnaar op tal van plaatsen, in de ketelmuziek niets beleedigends ziet, en de manifestanten op bier en genever onthaalt? Er schijnt dus wel iets anders en iets meer in verborgen te liggen. WUTTKE denkt dat de *Polterabend* (*poltern* = leven maken) wellicht wijst op een vroeger offermaal, na welks afloop het vaatwerk werd stuk geslagen, om het aan verder gemeenschappelijk gebruik te onttrekken, — en daarnaast ook wel op het verdrijven van booze geesten door bangmakerij (2).

In dit tweede gedeelte zijner hypothese is waarschijnlijk de ware grond van het volksgebruik te vinden, want daaruit alleen laat het zich op een voldoende wijze verklaren.

Men geloofde eertijds, dat de geest van den eersten echtgenoot, uit nijd, de hertrouwde weduwe zou komen kwellen en zóo het geluk van 't nieuwe huisgezin verstoren. Zeer karakteristiek is dienaangaande dit volksgeloof uit Opper-Bretanje, waar zooveel oude voorstellingen zuiverder zijn bewaard gebleven: Als een weduwe hertrouwt, komt haar eerste echtge-

---

(1) *Sitten u. Gebräuche der Deutschen*, 193.
(2) *Aberglaube*, § 560.

noot haar 's nachts bij de voeten trekken» [1]. Verwante voorstellingen treft men aan in de Opper-Vogeezen : Een weduwnaar, die hertrouwt, moet zijn vrouw, op den bruiloftsdag, achterwaarts doen binnenkomen, en langs een andere deur dan die, welke zich voor zijn eerste vrouw voor de eerste maal had geopend. Door die wijze voorzorg vrijwaart hij zijn nieuwe gezellin tegen de kwade hand en allerlei betoovering [2]. Hoogst waarschijnlijk wil men hierdoor den geest der eerste vrouw misleiden, voor wier wraak men beducht is.

Geen beter middel nu, dacht men oudtijds, om zich van die kwaadaardige geesten te ontmaken, dan hun door een helsch lawaai schrik aan te jagen : dan gingen ze op de vlucht. Vandaar de ketelmuziek, hier en elders [3] ; vandaar ook dat de hertrouwde weduwnaar of weduwe, die zonderlinge serenade niet als een beleediging beschouwde, maar wel als een dienstbewijs, dat recht gaf op een fooitje.

Toen nu later de hieraan ten grondslag liggende voorstellingen omtrent de aanwezigheid van nijdige geesten waren verloren gegaan, kon die rumoerige betooging eerlang een vijandelijke beteekenis krijgen, omdat in zekere omstandigheden een tweede huwelijk inderdaad eenieders afkeuring verdient, en, door als 't ware de openbare meening te braveeren, min of meer een vijandelijke betooging uitlokte Aldus kon de sympathieke ketelmuziek overgaan tot een antipathieke ; en zoodra men daarin iets beleedigends begon te zien, kon ze op alle personen, die zich aan weerzinwekkende daden schuldig gemaakt hadden, als een soort van openbare afkeuring of bestraffing worden toegepast. Dat de opgeruide volksmenigte dan somwijlen, naar het feit min of meer hatelijk voorkwam, tot handtastelijkheden zou overslaan, was zeker onvermijdelijk. Zoo kunnen zich de verschillende vormen, welke het gebruik thans nog aanneemt, in den loop der tijden uit den oorspronkelijken vorm ontwikkeld hebben.

---

(1) P. Sébillot, *Coutumes*, 114.
(2) Sauvé, t. a. pl. 98.
(3) Zie P. Herrmann, *D. Mythologie*, 45, 471.

Toch dienen wij nog te zeggen, dat enkele zijden van het behandelde gebruik innig samenhangen met oude Duitsche volksgewoonten. Zoo wijzen onze Vlaamsche uitdrukk. *de beest jagen, scherminkel(de sim, den hond, den beer, het verken,* enz.) *jagen, den ezel drijven, den os rijden*, enz. op het Nederrijnsche *Thierjagen* en het Beiersche *Haberfeld*(voor *haberfell*)-*treiben*, waarvan SIMROCK gewaagt. Deze gaan terug op de Duitsche *Posterlijagd*, die den Donderdag vòor Kerstdag plaats grijpt, dat is in den heiligen tijd van de Dertiendagen (Kerstdag tot Driekoningen) en van de *wilde jacht*. Onder den naam van *Posterli* verbeeldt men zich een spook in de gestalte van een oud wijf of een geit. 's Avonds verzamelen zich de jongelieden uit het dorp en trekken onder luid geschreeuw en begeleiding van hoorngetoeter, potschijvengerammel, belgerinkel en zweepgeklets naar een naburige gemeente, waar ze op dezelfde muziek onthaald worden. Een jongeling uit den hoop of een strooien pop, de *Posterli* voorstellend, wordt op een slede voortgesleept en in een hoekje van het vreemde dorp achtergelaten ; dan houdt de ketelmuziek op (1). Die volksgewoonte ontwikkelde zich bij de Zuidduitschers uit den Perchta (of Bertha = Holda) dienst.

Ook het *Thierjagen* en *Haberfeldtreiben* hechtten zich vroeger aan een bepaald tijdstip vast (2), maar hebben zich daarvan losgemaakt en vervormd tot een soort van volksgerecht of lynch-wet, die in voorkomende gelegenheden wordt toegepast, en waaraan ons *beest jagen* volkomen beantwoordt. De drie genoemde Duitsche gebruiken hebben vooral deze gemeenschappelijke zijde : groot lawaai, en in 't bijzonder nog, nabootsing van dierstemmen (3), hetwelk herinnert aan het miauw-geroep van 't Antwerpsche gehucht Battel, en aan ons woord *kattenmuziek*. Tot het oude Duitsche *Thierjagen* en *Haberfeldtreiben* behoort volgens SIMROCK ook nog

---

(1) GRIMM, *D. Mythologie*, 779.

(2) De lezer weet dat het *setten van een strooman* of *een mahomet* nog op sommige plaatsen den 1ᵉⁿ Meinacht geschiedt.

(3) SIMROCK, *D. Mythologie*, 552.

het zich hullen in dierenhuiden en opzetten van dierenkoppen, zoodat men een bende beesten meende voor te hebben. Men denke hierbij aan de 200 Westvl. ezels van De Bo, en aan den geitenstoet uit de Fransche streek Ille-et-Vilaine.

Dat alles bewijst hoe innig de oude Nederl., Duitsche en Fransche gebruiken samenhangen, en hoe ze in min of meer gewijzigde vormen nog steeds blijven voortleven.

NOG KETELMUZIEK. (1)

Sedert ik een eerste maal (*Volkskunde*, XII, 1-21) over ketelmuziek handelde, heb ik omtrent dat onderwerp weer een en ander aangeteekend dat ik, volledigheidshalve, den lezer wensch mede te deelen.

Naast de reeds vermelde uitdrukkingen, welke ons volk voor de ketelmuziek bezit en waarvan ik thans de verbreidheid, hier en daar, wat nader kan bepalen, zijn mij nu ook nog enkele nieuwe bekend geworden, die ik in dit slotartikel laat volgen.

Het is me gebleken dat de vaak gebruikte uitdr. *scharminkelen*, in haar velerhande vormen, nog meer verspreid is dan ik vroeger dacht. Zoo geeft Joos (*Idiot.*) voor het land van Waas: *scharminkelen* (met *scharminkeling*) en *scherminkelen*, benevens *schraminkelen* en *schraminken*; doch *schraminkeling houden*, dat ik te Exaarde vond, ontbreekt bij hem. — Naast *schraminkel jagen* kennen CORN.-VERVL., voor Antwerpen en de oostwaarts liggende dorpen, ook nog : *scherminkel*, *schraminkel* in de beteekenis : « oud en mager wijfken », wat overeenstemt met DE BO's : « *scharmik*, *schermik*, *schormik* = zeer mager mensch, geraamte », en WEILAND's *scherminkel* = een zeer mager mensch of dier ; ook een geraamte », — hetwelk teruggaat op het Westvl. : *schominkel*, *scha-* (*sche-*, *scher*)*minkel*, bij MAERLANT *syminkele* = sim, aap. Hiermedeen met de daaruit voortvloeiende beteekenissen, staat in verband het Hagelandsche en Antwerpsche *schraminkel* = « mank » als bijw. ge-

(1) Voor 't eerst verschenen in *Volkskunde*, XVI (1904), bl. 128-136.

bruikt : « Hij gaat daar zoo schraminkel heen » (T. en C.-V.) en het Limburgsche *scharminkelen* : « vreemd, scheef gaan », dat ik in mijn eerste art. reeds vermeldde.

Aan het Battelsche *desoem jagen* beantwoordt volkomen wat SCHUERMANS-*Bijv*. geeft : *de sim* (uitspr. *som*) *jagen* (Heffen, bij Mechelen). « Dit gekkenspel, zegt hij, eindigt met *de kat te branden* en zulks geschiedt als volgt : men legt stroo op een boom en men laat er eenige pijltjes van hangen tot beneden, men steekt er het vuur aan en dit loopt, zoo brandend, tot boven toe. »

De bef jagen (in de Brab. dorpen(1), zegt SCH.). « Dit wordt gedaan bij een man, die zijn vrouw mishandelt of een bijzit heeft. » Te Assche heet het : *de kwâ beest jagen*.

Ook in Holl. Limburg is het, volgens WELTERS, een algemeen gebruik de echtgenooten, die in geen goede verstandhouding leven of ergernis geven, met een oorverdoovende ketelmuziek te vereeren; dat heet *den ezel aandrijven* (Buggenum), *den beer uitzenden* (Doenrade), *rammelen* (Sittard, Heerle), *toeten* (Grathem), *hûllen* (Zuidelijk Limburg) en *varen* (Noord. Limb.) (2).

Bij SCH. vindt men *ezeldrijven* voor Limb. en Gelderland, en *varen* voor 't Land van Valkenburg opgegeven. « Dit *varen* (loopen), zegt hij, heeft plaats tegen personen, welke in overspel leven of tegen nieuwgehuwden, die het *heilbier* of den afscheidsdronk aan de jongelingschap geweigerd hebben. » Dan bindt de jeugd een strooman op een kar, voert deze elken avond, en somtijds weken lang, onder een vreeselijk « zweepen en kletsen, trommen en slaan, huilen en tieren, schreeuwen en razen voorbij het huis des schuldigen. De oudste jongeling der gebuurte, die het bevel over *die varende menigte* voert, en het huilbier vraagt, heet men *momber*. » Wat SCH. eerst *heilbier* noemt, vervormt hij daarna tot *huilbier* ; 't is evenwel deze laatste uitdr., die ook door WELTERS ge-

(1) Elders (*Idiot.*, 121.) zegt hij : in Brab. en Antwerpen.

(2) WELTERS, *Feesten, Zeden .. in Limburg*, 71-73 ; *'t Daghet*, IX, 17.

bruikt wordt, en de *nombær* heet bij hem *gouverneur*. In Noord. Limburg, zegt WELTERS, was dat huilbier zeer in gebruik. Te Buggenum, Sittard, Epen en omliggende plaatsen vergaderen de jonggezellen boven de 18 jaar om te beraadslagen over het te geven huilbier. De oudste hunner deelt de taxatie aan den bruidegom mede, die daar doorgaans vrede mee heeft. Weigert de bruidegom, dan wordt er *gerammeld*, enz. (1). Te Buggenum wordt dan *de ezel* op een bijzondere wijze *aangedreven* : in den nacht wordt er heimelijk op een der deuren of muren een ezel geschilderd of liever gesmeerd met een stof, die er moeilijk af te krijgen is (2).

Te Sittard (en in 't omliggende) heeft zulks gemeenlijk plaats bij het huwelijk van een weduwnaar of een weduwe, en dat gebeurt ook in de omstreken van Tienen. Wanneer aldaar een weduwe of een weduwnaar gaat trouwen, schrijft SCH., « dan komt de jonkheid 's avonds bijeen vóor hunne deur en klopt daar, zoolang de roepen (3) duren, op potten en pannen, ketels, gieters, enz. om op den huwelijksdag bier te krijgen, en dat heet men *pannegatslaan*, *pannegatten* of *pannen*. » (Zie *Volksk.*, XII, bl. 8, n° 11).

Men denke hier ook aan het Tongersche *toetbier*, waarvan in ons eerste opstel sprake is. « Bij de Walen van Ster-Francorchamps bestaat hetzelfde. Ook daar heeft de *pêltèdje* (charivari) plaats bij het hertrouwen van een weduwnaar of weduwe, en de jeugd eischt er schatting voor een drinkpartijtje, *hoûv'rêyes* geheeten. Weigert men te betalen, zoo krijgt men een serenade van ketelmuziek : «La sérénade au son des poêles, marmites, fouets, faux et sonnailles de tous genres avec accompagnement de cris dans des *bûses* « tuyaux de poêle » se reproduit pendant bien des soirées consécutives sous les fenêtres des fiancés » (4).

(1) Ook rondom Chimay placht men voor weigering van drinkgeld (« pour refus de *la pièce* ») ketelmuziek (*Cornage*) in te richten (z. *Wallonia*, IX, 221-223).

(2) WELTERS, t. a. pl., 72.

(3) Openbare, driedubbele huwelijksafkondiging in de kerk.

(4) *Wallonia*, X, 166.

De in mijn eerste opstel onverklaard gebleven uitdr. ***wasschop houden***, aan het Drentsche volksleven ontleend, trof ik later aan bij MOLEMA, GALLÉE [1] en VERDAM (*Gesch*[1]., bl. 186) die ik toen nog niet te mijner beschikking had, alsook bij BOEKENOOGEN, bij wien ze mij ontgaan was. Bovendien was Dr. STOETT zoo vriendelijk in antwoord op het bij *wasschop* gestelde vraagteeken, de zaak voor mij op te lossen. GALLÉE geeft enkel : *Warschop* = bezoek ; en MOLEMA : *Wasschōp* (in zijn *Naschrift* : *woarschop*) = bruiloft. Uitvoeriger en belangrijker is BOEKENOOGEN: *Warschip* of *warskip*; daarnaast *wasskip* en te Assendelft *warskop* ; vroeger ook *warskip* = « Een bezoek van eenige dagen. » Alleen gebruikelijk in de uitdr. *te warskip gaan, krijgen*, enz. = « Uit logeeren gaan, enz. » Het woord is de Fri.-Holl. vorm van *waardschap* en de eig. beteekenis is « onthaal, feestmaal ». Naast *te warschip* (*warskip*) *gaan*, geeft BOEKENOOGEN : *warskippen* en *wasskippen* ; beide vormen zijn in geheel N.-Holl. gewoon ; men kent er ook *wasschippen* (*Taalgids*, I. 303). — Al die vormen gaan terug op het Mnl. *werscap*, *waerscap*, ontstaan uit *werdscap* = maaltijd. (Zie b. v. DE VOOYS, *Marialeg*., I. 142 en 204 [2]. Het Mnl. kende ook een ww. *wer* (of *war*)*scapen*, en VERDAM's *Spiegel* II, kol. 147, geeft nog : *verworscappen* = « aan maaltijden besteden. » Al de bij 't volk nog voortlevende vormen van die oude uitdr. komen geheel in beteekenis overeen met het Brab. en Vlaamsche *vieren*, door ons bl. 350 vermeld en dat Dr. STOETT liever als « feestvieren, pretmaken », zou opvatten.

De verklaring van die uitdr. geeft ons een goede gelegenheid om de beschrijving van zoo'n Hollandsch *wasschop*, door de *Nieuwe Courant* van 24 Oct. '02 medegedeeld, te dezer plaatse over te nemen : « Door een bijzondere omstandigheid, schrijft het blad, werd Weerdinge (Drente) gisteravond

---

(1) *Wdb v. h. Geldersch-Overijselsch Dialect*, bl. 51.

(2) VERDAM, *Spiegel der S.* heeft : *werschap* (I, bl. 5a), *werschepe* (I, 98b) en *worscap* (II. kol 37). In zijn *Gesch*[2], bl. 102, wijst hij op het Westfriesche *warschippertje* = *logéetje*.

plotseling in rep en roer gebracht. Al spoedig bleek, dat die buitengewone levendigheid, voorafgegaan door een geheimzinnige drukte, ten doel had een jonkman te dier plaatse dringend zijn aanstaand vaderschap in herinnering te brengen, hetgeen hij blijkbaar voornemens was te vergeten. Een talrijke menigte, die fluks een boerenwagen tot huwelijkskoets promoveerde, begaf zich te ongeveer halfacht, onder het aanheffen van geestdriftvolle huwelijkszangen naar de woning van den jongen man. Deze had zich inmiddels verscholen, doch spoedig hadden eenige gespierde handen hem gevat en was hij genoodzaakt het « wasschopsvolk » buiten te begroeten. Onderwijl was ook de betrokken jongedochter op het tooneel verschenen, die op overredende wijze den trouwelooze zijn verplichtingen op het hart drukte, waarna het paar plaats nam op den wagen, welke onder daverende gezangen door het dorp voortrolde, gevolgd door een stroom nieuwsgierigen die thuis hals over kop alles in den steek hadden gelaten. Bij de herbergen werd halt gehouden en afgestegen; verschillende woordvoerders hielden ernstige toespraken tot den weifelenden jonkman, die ten slotte de gunstigste beloften aflegde. Hartelijke felicitaties volgden, er werd gedronken en geklonken en het « wasschopsvolk » had razend veel schik, totdat schijnbaar in de beste harmonie het toekomstig echtpaar bij de woning der bruid werd afgezet en met rust gelaten, om hun verdere belangen te kunnen bespreken.

Een ander opstootje van dien aard had te Exloo (Elsloo, in Holl. Limb.?) plaats, en werd ons meegedeeld door de *Indép. belge* van 29 Jan. 1902. Een boerenknecht had, om een gewichtige reden, trouw gezworen aan een jonge meid, die bij denzelfden landbouwer in dienst was. Doch hij had zijn eeden vergeten en de jongelieden van Exloo besloten hem er aan te herinneren. Ze begaven zich bij de ouders van den boeren Lovelace, maakten zich van hem meester en wierpen hem op een kar, waar hij het gezelschap vond van een strooien pop in vrouwenkleeren. Dan trokken ze de kar

voort, en, zingend en huilend, reden ze naar het huis van de jongedochter. Daar hield men stil, en het meisje werd uitgenoodigd om hare verdediging voor te dragen. De verleider beloofde plechtig het meisje te huwen en in 't openbaar omhelsde hij haar. Vervolgens trok de groep bij de ouders van den bruidegom om hunne toestemming tot het huwelijk te vragen, en die werd dadelijk verleend. Drinken en schenken besloot natuurlijk het feestje.

Naast het Vlaamsch-Brabantsche *Sleepen* en *gesleept worden* en *op een slede binden*, kent men ook : *op de horde sleepen* (Heusden, bij Gent); van een jongedochter, wier losse zeden aanstoot geven, heet het aldaar : *Ze zal nog op d'horde* (1) *gesleept worden.*

Het Antwerpsche *In de ploeg spannen* is, volgens Rutten, ook in het Z.-W. van Limb. bekend ; zoo zegt men te St-Truiden van een man, die zijne vrouw mishandelt ; *Zij moesten hem in een ploeg spannen.* « Dat wijst blijkbaar op een vroeger gebruik,zooals Corn.-Vervl. bij dezelfde uitdr. doen opmerken: «Voorheen werden de vrouwenslagers, voor hunne straf, in eenen ploeg gespannen. » (Blz. 979). Uit een feit door de *Indép. belge* van 10 Juni 1900 medegedeeld, blijkt evenwel dat dit aloude volksgericht nog niet zoover is uitgestorven, als men algemeen schijnt te denken. Ziehier : Een weduwe uit de gemeente Nijlen (bij Lier) werd door de volksstem beschuldigd ongeregelde betrekkingen te hebben met een gehuwd man uit de buurt. Daarop trokken eenige jongelieden naar hare woning, sloegen de meubelen stuk, en sleepten vervolgens de ongelukkige bij de haren door de straten van het dorp. Dan bonden zij haar vast aan een boom en geeselden haar. Ten slotte spanden zij haar in een ploeg en dwongen haar dien voort te trekken totdat zij van uitgeputheid neerzeeg. De arme vrouw verkeert in stervensgevaar » (2).

---

(1) Voor *horde, hurde,* zie De Bo.

(2) Of de vrouw er aan bezweken is, weet ik niet. De daders werden aangehouden, maar welke straf zij ontvingen, is mij evenmin bekend.

Uit dat feit volgt insgelijks : 1) dat bovenstaand gebruik niet uitsluitend behoort tot het Noorden der prov. Antwerpen, maar zich ook zuidwaarts uitstrekt en vroeger misschien in al onze Vlaamsche gewesten heeft bestaan ; — 2) dat het « in den ploeg spannen » niet enkel toegepast wordt op mannen, die hun vrouw mishandelen, maar ook op vrouwen, die de zedenwet met voeten treden.

De oude hiermee verwante *ezelrid*, die nog in Frankrijk wordt gevonden (1), en in Duitschland enkel in Hessen bestond (2), is ook nog in 't land van Chimay bekend. In die Waalsche streek wordt er ketelmuziek uitgevoerd (aldaar *cornage* geheeten), wanneer de bruidegom weigert een fooitje te geven, wanneer man en vrouw vechten of van elkander wegloopen, wanneer oudjes hertrouwen, wanneer men op buurmans jachtgebied gaat jagen of andere zware overtredingen van de zedenwet begaat. « Alors on vous *montait à baudet*, » zegt *Wallonia*, IX. 223 vlg. « Le personnage du *corné* était figuré par un mannequin de paille, revêtu des insignes de la profession exercée par le délinquant. S'il était cordonnier, on le pastichait en savetier sur le dos d'un âne, la tête tournée vers la queue, on le promenait par les rues du village, pour venir faire la *représentation* devant sa porte, après quoi on le brûlait en effigie. Cette *représentation* consistait à reproduire, d'une façon grotesque, la scène soumise à critique. » En de schrijver, M. J. Lemoine, voegt er onmiddellijk bij : « Ces manifestations sont encore répandues dans tout le Hainaut. » Dat Waalsche gebruik heeft blijkbaar zeer veel overeenkomst met de Fransche gebruiken, die wij in ons eerste stuk (bl. 356) opgaven, en sindsdien ook nog in de *Revue d. Trad. pop.* XVII, 469 en elders aantroffen. In de Charente heet ketelmuziek *Charidane*, wat een verkorting schijnt van « charivari d'âne » (3).

---

(1) Zie, buiten hetgeen ik in mijn eerste art. reeds meedeelde, thans nog *R. d. Trad. pop.*, XVII. 469 ; Nicolay, *Hist. des Croyances*, III. 292.
(2) *Hessische Blätter f. Volksk.* I. 109.
(3) Nicolay, t. a. pl., III. 292.

Naar het schijnt is de ezelrid in de middeleeuwen wijd verbreid geweest (1). De ezelrid tot beschaming van een misdadiger bestaat nog heden in Marokko, zooals blijkt uit een *Lettre du Maroc*, den 24ᵉ Oct. 1902 uit Tanger verzonden en in de *Indép. belge* opgenomen : de moordenaar van een Engelschen missionaris te Fez « fut soumis à la peine infamante du *tétouif*: monté sur un âne, le torse nu, il fut promené par les rues du quartier arabe et fustigé par des verges ».

***

In ons eerste opstel over het onderwerp, dat ons bezighoudt, heb ik de gronden onderzocht, waarin dit aloude volksgebruik wortelt, en, om tot ons besluit te komen, heb ik trachten te bewijzen dat de oudste en gewoonste vorm het gebruik is : ketelmuziek maken voor een weduwnaar of weduwe, die een tweeden echt aanging. De oude Grieken en de eerste christenen waren tegen dien echt, door TERTULLIANUS *adultera speciosa* geheeten, evenzeer ingenomen. Het Friesche spreekw. : *De tweede echt is een duivelsgift* (W. D.) is te dien aanzien niet minder welsprekend. « L'opinion populaire, zegt NICOLAY, voyait (les secondes noces) avec une extrême défaveur. — Les *charivaris* donnés surtout à l'occasion des convols ont été souvent la cause de tapages scandaleux ; aussi divers Synodes les ont-ils prohibés sous peine d'excommunication.

« Des Statuts épiscopaux, datés de 1577, décrivent ainsi cette habitude : « Il se trouve des gens si malicieux et si méchants de pervertir ce qui semble bon à Dieu et à son église, se moquant des secondes noces, marchant en masques, jetant poisons, breuvages vilains et dangereux devant les portes des *secondement mariés*, excitant fumées puantes sous leurs fenêtres, sonnant tambourins, faisant toutes choses vilaines et sales qui se peuvent penser ; lesquelles gens ne cessent commettre telles vilenies, jusques à temps qu'ils aient, des

(1) GRIMM, *Rechtsalterthümer*, 2ᵉ Ausg., bl. 722 vlg.

mariés, tiré certaine somme d'argent comme par force ; et ils appellent telle insolence, *charivari* » (1).

In dit uittreksel uit de statuten van het aartsbisdom Lyon vindt men eenige eigenaardige bijzonderheden, die duidelijk aantoonen dat in de 16e eeuw de aloude volksgewoonte in een bloote geldafpersing was ontaard. Ook Keizer Karel V zien wij in 1531 en 1546 verordeningen uitvaardigen ter beteugeling van sommige misbruiken (als geldafpersingen), die vooral in 't Land van Over-Maas bestonden bij 't hertrouwen van een weduwnaar of weduwe : elken nacht had alsdan, maanden lang, een verschrikkelijk charivari plaats, en alleen door een som gelds konden de gehuwden zich daarvan vrij koopen (2).

Dat het eeuwenoude volksgebruik zich ook in dien vorm tot heden toe heeft staande gehouden, blijkt uit de voorgaande blz. : in Holl.-Limb., in Brab. en bij onze Walen, zooals wij zagen, « schominkelt » men voor hertrouwde weduwnaars en weduwen, en eischt daarbij telkens een fooitje. Ik wijs hier ook op 't *Daghet*, XIX, 96 en 111-112.

Onze meening dat het lawaai der ketelmuziek oorspronkelijk voor doel had booze geesten — in dit geval bepaaldelijk den geest der overledene, eerste vrouw — af te schrikken en te verjagen, hebben wij later bevestigd gezien door een artikel van Prof. Weinhold (*Zum Hochzeitcharivari*, in 1900 verschenen) in *Zs. d. Ver. f. Volkskunde*, X, 206.

Zooals ik zei, geloofde men eertijds dat de geest van de(n) eerste(n) echtgenoot(e), uit nijd, de(n) hertrouwde(n) man of vrouw zou komen kwellen, en tot staving van die woorden, laat ik hier een vertelsel volgen, ontleend aan Pauli's *Schimpf und Ernst*, n° 134 (uitgave van K. Simrock) :

« Een ridder betoonde zijn vrouw, in woorden en werken, veel liefde, totdat de vrouw stierf. Kort daarop nam de ridder een andere vrouw, en den eersten nacht dat hij bij haar lag, hoorde hij iemand in de kamer gaan, en die trok de

(1) Nicolay, t. a. pl., III 290.

(2) Henne, *Hist. de Charles-Quint*, V, 234.

deken van hem weg. Geweldig verschrikt, sloeg de ridder een kruis en vraagde: « Wie zijt gij? » De geest sprak: « Ik ben uw eerste vrouw en kom u verwijten, dat gij zoo gauw mijn liefde vergeten en een andere vrouw genomen hebt. Mijn vader, die nog leeft, zal u straffen en u bevechten, en ik, ik wil u 's nachts komen storen en kwellen, opdat de nieuwe vrouw u niet lief worde. En zoo geschiedde het. »

In het Nederrijnsche *Thierjagen*, in 't Bergsche ook *Austrommeln* geheeten, en het Beiersche *Haberfeldtreiben* vindt men het Vlaamsche gebruik getrouwst terug. Men kan daaromtrent raadplegen O. Schell in *Der Urquell*, II. bl. 222-227, en *Zs. d. Ver. f. Volksk.* X. 44 vlg.

Alphabetische lijst der voornaamste Bronnen (1).

Am Urquell, Monatsschr. f. Volkskunde. Herausgeg. von Dr. Friedr. S. Krauss. 6 B. Lunden. — 1890-1895. — *Der Urquell*, 2 B. Leiden, 1897-1898.
Andree, R., *Braunschweiger Volkskunde*. 1e Aufl. 1906, — 2e Aufl. Braunschweig, 1901.
Archives suisses des Traditions pop. (Schweizerisches Archiv. f. Volkskunde), Red Ed. Hoffmann-Krayer., Zürich, 1897-1908.

Bacchus in Spreekwoordentaal door A. E. B. Herroem. Gorinchem, Schook, 1874.
Bartsch, K., *Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg*, 2 B. Wien, 1879-1880.
Belfort (Het), Maandschrift gewijd aan Letteren, Kunst en Wetenschap. Gent, A. Siffer 1886-1899.
Bergsma, Dr J., *Woordenboek bevattende Drentsche Woorden en Spreekwijzen*, Groningen, J. B. Wolters, 1906 (afl 1).
Biekorf, Leer- en leesblad. Brugge, De Plancke, 1890-1908.
Blätter, zie : *Pommersche*.
Boekenoogen, Dr. G. J, *Onze Rijmen*. Leiden, Sijthoff (1893).
Boekenoogen, Dr. G. J., *De Zaansche Volkstaal*. Leiden, Sijthoff, 1897.
Bogaert, P., *Toegepaste Spreekwoorden*. Gent, 1852.
Böhme, Fr. M., *Deutsches Kinderlied u. Kinderspiel*. Leipzig, 1897.
Bols, Jan, *Honderd oude Vlaamsche Liederen*. Namen, 1897.
Borchardt, W., *Die sprichwörtlichen Redensarten im Deutschen*

(1) Alleen de boeken, bladen en schriften, die ik zelf heb kunnen onderzoeken, worden hier vermeld.

Diegene die niet uitverkocht zijn, zijn verkrijgbaar in den Algemeenen Boekhandel van Ad. Hoste, te Gent.

Volksmunde nach Sinn und Ursprung erläutert. Herausgeg. von G. Wustmann, 4e Aufl. Leipzig, 1894.

Brants, M., *Germaansche Heldenleer,* Gent, A. Siffer, 1902.

Bredero, G. A. *Spaansche Brabander* (Pantheon-uitg.). Zutphen, Thieme (z. j.).

Bredero, G. A., *Het Moortje.* Pantheon-uitg. van Oudemans, Schiedam, 1859.

Broeckaert, Jan. Zie : De Potter.

Büchmann, G., *Geflügelte Worte.* 18e Aufl. Berlin, 1895.

Bujeaud, Jér., *Chants et Chansons pop. des prov. de l'Ouest,* 2 t. Niort, 1895.

Bulletin de Folklore. Réd. Eug. Monseur. 3 t. Brux., 1891-1908.

Bulletin de la Soc. pour le progrès des études philolog. et hist., Gand, 1905.

Busken Huet, C., *Het Land van Rembrand.* 2 dln. 2e dr. Haarlem, 1886.

Byencorf (De) der H. Roomscher Kercke door Philips Marnix Heer van St Aldegonde. Tot Amsterdam. By Jan van Ravesteyn, 1659.

Cannaert, J. B., *Bydragen tot de kennis van het oude Strafrecht in Vlaenderen,* 3e uitg. Gent, 1835.

Cats, J., *Alle de Wercken,* bezorgd door Dr. J. Van Vloten. Zwolle, 1862.

Claerbout, C., *Sprookjes en Vertalen uit het Thieltsche.* Pitthem. 1899.

Claes, D., *Lijst van bij Kiliaan geboekte en in Zuid-Nederland voortlevende Woorden,* die in de hedendaagsche woordenboeken niet opgenomen of onvolledig verklaard zijn. Gent, Siffer, 1902.

Claes, D., *Bijvoegsel aan de Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon,* Gent, Siffer, 1904.

Coquilhat, Cam., *Sur le Haut-Congo.* Paris, 1888.

Coremans, Le Dr., *La Belgique et la Bohême.* Traditions, coutumes et idées populaires. 2 t. Brux. 1862.

Cornelissen, J., en Vervliet, J. B., *Idioticon van het Antwerpsch Dialect.* Gent, A. Siffer, 1899. — *Aanhangsel,* Gent, 1906.

Cuvelier, Dr. J., en Huysmans, C., *Toponymische Studie over de oude en nieuwere Plaatsnamen der gem. Bilsen.* Gent, A. Siffer, 1897.

't Daghet in den Oosten, Limb. tijdschr. Hasselt, M. Ceysens, 1885-1908.

De Beer, T. H., en Laurillard, Dr. E., *Woordenschat*, verklaring van woorden en uitdrukkingen 's Gravenhage, 1899.

De Bo, L.-L., *Westvlaamsch Idioticon*. Heruitgeg. door J. Samyn. Gent, A. Siffer, 1892.

De Cock, A., *Volksgeneeskunde in Vlaanderen*. Gent, Vuylsteke, 1891.

De Cock, A., *Spreekwoorden en Zegswijzen over de Vrouwen, de Liefde en het Huwelijk*. Gent, Ad. Hoste (om in 1909 te verschijnen).

De Cock en De Mont. — Zie beneden : De Mont.

De Cock, A., en Teirlinck, Is., *Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland*. 8 dln. Gent, A. Siffer, 1902-1908.

De Cort, Frans, *Liederen*. Groningen, 1868.

De Hoop Scheffer. Dr. J. G. *Gesch. der Kerkhervorming in Nederland* van haar ontstaan tot 1531. 2 dln. Amst., 1873.

De Jager, Dr. A., *Woordenb. der Frequentatieven* in het Nederlandsch. 2 dln. Gouda, 1875-1878.

De Jager, A., *Verscheidenheden uit het gebied der Nederduitsche Taalkunde*. Deventer, 1844.

De Jager, Dr. A., *Latere Verscheidenheden*, Deventer, 1859.

Dejardin, Jos., *Dictionnaire des Spots ou Proverbes wallons*, 2 t. Liége, 1891.

Delafaille, F. E. *Bijdragen tot de Gesch. van Mechelen*, 2 dln. Mechelen, z. j. (1902).

De Mensignac, C., *Recherches ethnograph. sur la Salive et le Crachat*. Bordeaux, 1892.

De Mont, Pol, en de Cock. A., *Dit zijn Vlaamsche Wondersprookjes*, het volk naverteld. Gent, A. Siffer, 1896. — *Dit zijn Vlaamsche Vertelsels*. Gent, Van der Poorten, 1898.

De Potter, Fr., *Het boek der vermaarde Uithangborden*, Antw., 1874.

De Potter, F., en Broeckaert, J., *Gesch. van de Gemeenten der prov. Oost-Vlaanderen*, 5e reeks, Gent, A. Siffer, 1894.

De Raadt, J. Th., *Les Sobriquets des Communes belges*. Brux., 1904.

De Reinsberg-Düringsfeld (Le baron), *Calendrier belge*. Fêtes religieuses et civiles... des Belges anc. et modernes. 2 t. Brux., — Zie verder : Von Reinsberg, ook: Von Düringsfeld.

De Roever, N., *Uit onze oude Amstelstad*. 4 dln. Amst., 1890-1893.

De Vooys, Dr. C. G. N., *Middelned. Legenden en Exempelen.* 's Gravenhage, Nijhoff, 1900.

Dietsche Warande. Red. Dr. P. Alberdingk Thijm. Gent, A. Siffer, 1898-1899.

Dijkstra, Waling. *Uit Friesland's Volksleven* van vroeger en later. 2 dln. Leeuwarden z, j (1895).

Dodonaeus, R , *Cruydt-boeck*, Antw., 1644.

Draaijer, W., *Woordenboekje van het Deventersch Dialect.* 's Gravenhage, Nijhoff, 1896.

Drechsler, P., *Sitte, Brauch u. Volksglaube in Schlesien.* Leipzig, 1903

Dubois, Alb., *Types et Costumes.* Brux. (1887).

Duikalmanak van G. Gezelle (Voor de jaren 1889 en 1895-1899.)

Eckart, R., *Niederdeutsche Sprichwörter* und volkstümliche Redensarten. Braunschweig, 1893.

Eichwald, K . *Niederdeutsche Sprichwörter* und Redensarten. 3e Ausg Bremen, 1868.

Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië door Van der Lith, Spaan, Fokkens en Snelleman. 4 dln. 's Gravenhage en Leiden, Nijhoff en Brill z. j. (1896-1905).

— Zie verder: Winkler Prins.

Everaert, Corn., zie : *Spelen.*

Franklin, A., *La Vie privée d'autrefois L'Hygiène.* Paris, 1890.

Fredericq, P., *De Secten der Geeselaars en der Dansers in de Nederlanden* tijdens de 14e eeuw. Brussel, 1897.

Frischbier, H., *Preussische Sprichwörter* und volksthümliche Redensarten. 2e Aufl. Berlin, 1865.

Gaidoz, H., *Un vieux Rite médical.* Paris, 1892.

Gailliard, Edw., *De Keure van Hazebroek.* 5 dln. Gent, A. Siffer, 1894-1905.

Gallée, J H., *Woordenb. van het Geldersch-Overijselsch Dialect.* 's Gravenhage, Nijhoff, 1895.

Geneuchlijcke Dichten (Veelderhande), Tafelspelen ende Refereynen, opnieuw uitgeg. vanwege de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden. — Leiden, Brill, 1899.

Georgeakis, G . en Pineau, L., *Le Folk-lore de Lesbos.* Paris, 1894.

Golther, W., *Handbuch der German. Mythologie.* Leipzig, 1895.

Grimm, Jacob, *Deutsche Rechtsalterthümer.* 2ᵉ Ausg. Göttingen, 1854.

Grimm, Jacob, *Deutsche Mythologie.* 4ᵉ Ausg. von E. H. Meyer, Berlin, 1875.

Groesser, H., *Rommelzoo,* Antwerpsche Spreekwoorden en pittige Volksgezegden Antw., 1897.

Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch. der Ned. Lett. te Leiden. — Leiden, Brill, 1897 1903.

Harrebomée, P. J, *Spreekwoordenboek der Ned. taal* of Verzameling van Nederl. spreekwoorden en spreekwoordel. uitdrukkingen van vroegeren en lateren tijd 3 dln. Utrecht, 1858-1870.

Hatzfeld, Ad., en Darmesteter, Ars, *Dictionnaire général de la Langue française.* Paris, 1900.

Henne, Alex., *Hist. du règne de Charles-Quint en Belgique.* 10 t. Brux. et Leipzig, 1858.

Herrmann, P., *Deutsche Mythologie* in gemeinverständlicher Darstellung. Leipzig, 1898.

Hessische Blätter für Volkskunde. Herausg. von Ad. Strack. Leipzig, 1902-1908.

Hildebrand, *Camera Obscura.* 11ᵉ druk. Haarlem, 1877.

Hœufft, Mr. J, H., *Proeve van Bredaasch Taal-eigen.* Breda, 1836.

Hofdijk, W. J., *Ons Voorgeslacht* in zijn dagelijksch leven geschilderd. 6 dln. Leiden, 1873-1875.

Höfler, Dr. M, *Volksmedicin und Aberglaube in Oberbayern.* Munchen. 1888.

Hooft, P. C., *Warenar en Schijnheiligh.* Pantheon-uitgave van Dr. Van Vloten. Schiedam, 1869.

Hubert, E., *La Torture aux Pays-Bas autrichiens* pendant le XVIIᵉ siècle. Brux., J. Lebègue, 1897.

Huygens, C., *Korenbloemen.* Nederl. Gedichten. Met ophelderende aanteek. van Mr. W. Bilderdijk. 6 dln. Leiden, Herdingh en Zoon, 1824.

Jacobs, Joz., *De verouderde Woorden bij Kiliaan,* Gent, A. Siffer, 1899.

Jonckbloet, Dr. W. J. A., *Gesch. der Nederl. Letterkunde.* 6 dln. 3ᵉ dr. Groningen, Wolters, 1884-1886.

Joos, Am., *Waasch Idioticon.* Sint-Niklaas, 1904.

Joos, Am., *Schatten uit de Volkstaal.* Gent, A., Siffer, 1887.

Kalff, G., *Het Lied in de Middeleeuwen.* Leiden, Brill. 1884.
Kalff, G., *Gesch. der Ned. Letterkunde.* Dl. I-III. Groningen, J. B. Wolters, 1906-1907.
Kiliaen, C., *Etymologicum teutonicae linguae* s. dictionarium Teutonico-Latinum. Traiecti Batavorum, 1777.
Köhler, R., u. Bolte, Joh., *Kleinere Schriften zur Neueren Litteraturgeschichte, Volkskunde u. Wortforschung.* Berlin, 1900
Kramers, Jz., J., *Nouveau Dict. franç.-néerlandais*, 2e éd. par Bonte, Gouda (1881)
Kuhn, Ad., *Märkische Sagen und Märchen.* Berlin, 1843.
Kuiper, Dr. E. T., *Die schoone Hystorie van Malegijs* Uitgeg. naar den Antwerpschen druk van 1556. Leiden, Brill, 1903.

Laurillard, Dr. E., *Vlechtwerk* uit verscheiden kleuren. 2e dr. Amst., 1884.
Leendertz, C. J., *Godsoordeelen en Eeden* (overdr. uit Tijdschr. v. h. Ned. Aardrijksk. Genootschap. 1888). Leiden, Brill.
Le Roux de Lincy, *Le livre des Proverbes français.* 2 t. Paris. 1842.
Liebrecht, Fel., *Zur Volkskunde.* Heilbronn, 1879.
Lombard, Jean, *L'Agonie*, 33e éd. Paris, Ollendorf, 1902.
Loquela (tijdschr. van Guido Gezelle). Roeselare, J. de Meester, 1881-1895.
Loubens, *Les Proverbes et Locutions de la Langue française*, Paris, 1888.

Maerlant's Werken, besch. als Spiegel van de 13e eeuw door Dr. J. te Winkel. 2e dr. Gent en 's Gravenhage, 1892.
Maeterlinck, L. *Le Genre satirique dans la Peinture flamande.* 2me éd. Brux., Van Oest, 1907.
Malegijs. — Zie : Kuiper.
Mannhardt, W., *Der Baumkultus der Germanen.* Berlin, 1875.
Marnix, zie : *Byencorf.*
Maronier, J. H., *Het Paaschfeest.* Arnhem, 1894. — *Het Pinksterfeest*, Arnh. 1894.
Martel, L., *Petit Recueil des Proverbes français.* 5e Ed. Paris (s. d.).
Meijer, G. J., *Oude Nederl. Spreuken en Spreekwoorden.* Met taalkundige aanteek. Groningen, 1836.
Mélusine. Recueil de mythologie, littérature pop., traditions et usages. Réd. H. Gaidoz. Paris, E. Rolland, 1878 ; 1884-1901.

Meyrac, A., *Traditions, Coutumes, Lég. et Contes des Ardennes.* Charleville, 1890.

Middelnederl. Woordenboek door Dr. E. Verwijs en Dr. J. Verdam. Dl. I-VII. 's Gravenhage, Nijhoff, 1885-1908.

Missien in China en Congo (Maandblad). Brussel' 1898-1902.

Mitteilungen d. Vereins f. Sächsische Volkskunde. Herausg. von E. Mogk u. H. Stumme. Dresden, 1897-1908.

Molema, H., *Woordenboek der Groningsche Volkstaal* in de 19e eeuw. Winsum, 1887.

Monatsschrift des Bergischen Geschichtsvereins. Herausgeg. von O. Schell. Elberfeld, 1894-1908.

Monseur, Eug., *Le Folklore wallon*. Brux. (s d.).

Navorscher, De. Een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer (Maandblad). Red. J. F. Van Someren, Utrecht, 1896-1901.

Nederl. Museum. Tijdschr. voor Letteren, Wetensch. en Kunst. Gent, Ad. Hoste, 1888-1894.

Nicolay, F., *Histoire des croyances, superstitions, mœurs, usages et coutumes.* 2e Ed. 3 t. Paris (s. d.).

Noord en Zuid. Tijdschr. ten dienste van onderwijzers, onder redactie van T. H. de Beer. Culemborg, Blom en Olivierse, 1878-1807.

Noordewier, Dr. M. J., *Nederduitsche Regtsoudheden.* Utrecht, 1853.

Nork, F., *Die Sitten und Gebräuche der Deutschen und ihrer Nachbarvölker.* Stuttgart, 1849.

Oberle, K. A., *Ueberreste germanischen Heidentums im Christentum.* Baden-Baden, 1883.

Opprel, Dr. A., *Het Dialect van Oud-Beierland.* 's Gravenhage, Nijhoff, 1896.

Orain, Ad., *Le Folk-lore de l'Ille-et-Vilaine. De la vie à la mort.* 2 t. Paris, 1897.

Otto, Dr. A., *Die Sprichwörter und sprichwörtl. Redensarten der Römer.* Leipzig, 1890.

Paque, E., *De Vlaamsche Volksnamen der Planten van Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland.* Namen, 1896.

Patria Belgica. Encyclopédie nationale, publiée sous la direction de Eug. Van Bemmel. Brux., 1873-1875.

Pauli, Joh., *Schimpf und Ernst.* Herausg. von K. Simrock, Heilbronn, 1876.

Pineau, L , *Le Folk-lore du Poitou.* Paris, 1892.

Pirenne, H., *Histoire de Belgique*, Tome I (1902) et II (1903), Brux., Lamertin.

Poirters, Adr , *Het Masker vande Wereldt* afgetrocken. T' Antwerpen. By F. L. Vinck. — 35e druk bij Snoeck-Ducaju te Gent (z. j.).

Pommersche Volkskunde (Blatter für). Red. O. Knoop u. Dr. A. Haas Stettin, Burmeister, 1895-1002.

Rabelais, François, *Gargantua. — Pantagruel. — Pantagrueline prognostication* par Ls Molland, Paris, 1881.

Reinaert de Vos. Middeleeuwsch Dierenepos, bewerkt door Pr van Duyse. 4e uitg. Roeselare (1891).

Reinsberg, zie : Von (en De) Reinsberg, alsook : Von Düringsfeld.

Revue des Traditions populaires. Réd. P. Sébillot. Paris, 1886-1908.

Riezler, Sigm , *Geschichte der Hexenprozesse in Bayern* Stuttgart, 1896.

Rochholz, E. L., *Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit.* Berlin, 1867.

Rochholz, E. L., *Schweizersagen aus dem Aargau.* 2 B. Aarau, 1857.

Rolland, Eug., *Variétes bibliographiques.* Paris, 1890.

Rolland, Eug., *Flore populaire.* 6 dln. (tot heden verschenen) Paris, 1896-1907

Rond den Heerd. Een leer- en leesblad voor alle lieden. Brugge, 1866-1875 en 1890.

Rozàn, Ch., *Petites Ignorances de la Conversation.* 11e éd. Paris, 1887.

Rutten, Aug , *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon.* Antw., J. Boucherij, 1890.

Sabbe, Dr. M,, *Aan 't Minnewater.* Brugsche schetsen. Antwerpen. Nederl. Boekhandel (1897).

Sächsische Volkskunde. — Zie: *Mitteilungen.*

Sartori (Joannes), *Adagiorum Chiliades Tres.* Ex Recensione Cornelii Schrevelii, Lugd., Batav., 1656.

Sauvé, L. F., *Le Folk-lore des Hautes-Vosges.* Paris, 1889.

Schell, O., *Bergische Sagen*. Elberfeld, 1897.

Scheltema, J., *Volksgebr. der Nederlanders bij het vrijen en trouwen*. Utrecht, 1832.

Schischmanoff, L., *Légendes religieuses des Bulgares*. Paris, 1896.

Schotel, Dr. G. D. J., *Het Oud-Holl. Huisgezin*. Haarlem, 1868.

Schrader, Dr. H., *Bilderschmuck d. deutschen Sprache*. Weimar, 1894.

Schuermans, L. W., *Alg. Vlaamsch Idioticon*. Leuven, 1865-1870. *Bijvoegsel*, Loven, 1833.

Sébillot, P., *Petite légende dorée de la Haute-Bretagne*. Nantes, 1897.

Sébillot, P., *Coutumes popul. de la Haute-Bretagne*. Paris, 1896.

Sébillot, P., *Légendes et Curiosités des Métiers*. Paris (s. d.).

Sébillot, P., *Le Folklore de France*. 4 t. Paris, 1904-1907.

Simrock, K., *Handbuch der Deutsche Mythologie* mit Einschluss der nordischen. 5e Aufl. Bonn. 1878.

Sloet, Baron L. A. J. W., *De Dieren in het Germ. Volksgeloof en Volksgebruik*. 's Hage, 1888.

Spelen van Corn. Everaert. Uitg. door Dr. J. W. Muller en Dr. L. Scharpé, 2 dln. Leiden, 1898-1900.

Stallaert, K., *Glossarium van verouderde Rechtstermen* (*A. Pijper*). Leiden, 1890.

Staring, A. C. W., *Gedichten*. Uitg. door Nic. Beets. 4e dr. Zutphen (z. j.).

Stellwagen, A. W., *Roomsche Woorden*. Groningen, 1901.

Stijn Streuvels, *Lenteleven*, Maldeghem, 1899.

Stoett, Dr. F. A. *Nederl. Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukk. en Gezegden* naar hun oorsprong en beteekenis verklaard. 2 dr. Zutphen, 1905.

Strausz, Ad., *Die Bulgaren*. Ethnograph. Studiën. Leipzig, 1898.

Superstitions anciennes et modernes (par l'abbé Thiers et le P. Lebrun. 2 dln. Amsterdam, J. Fr. Bernard, 1733.

Suringar, Dr. W. H. D., *Erasmus over Nederl. Spreekwoorden* en spreekwoordel. uitdrukk. van zijnen tijd. Utrecht, 1873.

Taal en Letteren. Onder redactie van Dr. Buitenrust Hettema, J. H. Van den Bosch, Dr. Kollewijn, T. Terwey en Prof. Vercoullie. Zwolle, Tjeenk Willink, 1891-1906 (1).

(1) We geven enkel de oudste redactie en den eersten uitgever,

Te Winkel, J. Zie : Maerlant.

Teirlinck, Is., *Woordenb. van het Bargoensch*, Roeselare, 1886.

Teirlinck, Is., *Lastige Kerels*. Gent, Van der Poorten, 1898. Zie verder De Cock.

Ter Gouw, J., *De Volksvermaken*. Haarlem, 1871.

Thiers (l'abbé), zie : *Superstitions*

Tijdschrift van het Willems-Fonds, gewijd aan Letteren, Kunsten en Wetenschappen. Gent, J. Vuylsteke, 1896-1905.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde. Leiden, E. J. Brill, 1881-1907.

Toekomst (De). Tijdschr. voor opvoeding en onderwijs, taal- en letterkunde. Gent, Ad. Hoste, 1872-1898.

Tuerlinckx, J. F , *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*. Gent, Ad Hoste, 1886.

Tuinman, Car. *De Oorsprong en uitlegging van dagelijks gebruikte Nederduitsche spreekwoorden*. 2 dln Middelburg, 1726

Urquel (Der); ook : *Am Urquell*. Zie aldaar.

Van Beverwijck, J., *Schat der Gesontheyt*, en *Schat der Ongesontheyt* (Het titelblad mijner uitg. ontbreekt ; de voorrede geeft Dordr. 1642). Uitg. van Amst , 1651 ?

Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederl. Taal*. 4e dr 's Gravenhage en Leiden, 1898.

Van den Bergh, L. Ph. C , *Proeve van een kritisch Wdb. der Ned. Mythologie*. Utrecht, 1846.

Van Duyl, C. F., *Overzicht der Beschavingsgeschiedenis van het Nederl. Volk*. Groningen, 1887.

Van Duyse, Pr., *Spreekwoorden aan geestelijke zaken ontleend* (in het *Belgisch Museum* van J. Fr. Willems, Gent, 1841).

Van Duyse, Pr., *Het Klaverblad*. Romancen, legenden, sagen Brussel, 1848.

Van Duyse, Pr., *De Rederijkkamers in Nederland*. Uitgeg. door Fr. De Potter en F. Van Duyse, Gent, A. Siffer, 1900.

Van Duyse, F., *Het oude Nederl. Lied*. Teksten en Melodieën verz en toegelicht. 3 dln. 's Gravenhage, Nijhoff, en Antw., Ned. Boekhandel, 1903-1908.

Van Hall, Mr. C., *De Nederlandsche Spreekwoorden, tot het Regt betrekkelijk*. (Separaat-afdruk, Amst. 1853).

Van Lennep, Mr J., en Ter Gouw, J., *De Uithangteekens* in verband met Geschiedenis en Volksleven. 3 dln. Leiden, (z. j.).

Van Moerkerken, P. H., *Het Nederl. Kluchtspel in de 17e eeuw.* Sneek, 1899.

Van Moerkerken, Dr P. H. *De Satire in de Nederl. Kunst der Middeleeuwen.* Amst., 1904.

Van Rijswijck, Th., *Poëtische Luimen.* Antw,, 1842.

Van Rijswijck, Jan, *Volkslust,* of Hekel en Luim. Antw., 1851.

Van Rijswijck, Jan, *Politieke Zweepslagen.* Antw., 1861.

Van Vloten, Dr. J., *Ned. Baker- en Kinderrijmen.* 4e dr. Leiden (1894).

Van Zeggelen, W. J., *Kompleete Dichtwerken.* 6e dr. Rott. (c.1876).

Vercoullie, J., *Beknopt etymolog. Woordenb. der Ned. Taal.* 2e dr. Gent en 's Gravenhage, 1898.

Verdam, J., *Uit de Geschiedenis der Ned. Taal.* 2e uitg. Dordrecht, 1902.

Verdam, J. — Zie *Middelned. Woordenboek.*

Vernaleken, Th., *Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich.* Wien, 1859.

Vinson, J , *Le Folk-lore du Pays basque.* Paris, 1883.

Volk en Taal, Maandschr. over Gebruiken, taalkunde, enz., door de Zantersgilde van Zuid-Vlaanderen. Ronse en Waregem, 1888-1894.

Volkskunde, Tijdschr. voor Nederl. folklore, onder redactie van Pol de Mont en A. de Cock (1). Gent, Ad. Hoste, 1888-1908.

Volksleven (Ons), red. Cornelissen en Vervliet, Brecht, 1889-1900.

Von der Hagen, Fr. H., *Gesammtabenteuer.* 3 B. Stuttgart u. Tübingen. 1850.

Von Düringsfeld, Ida, und von Reinsberg-Düringsfeld, O., *Sprichwörter der germanischen u. romanischen Sprachen* vergleichend zuzammengestelt. 2 B. Leipzig, 1872-1875.

Von Reinsberg-Düringsfeld, O. Frh., *Fest-Kalender aus Böhmen,* Prag., z. j. (1861). — Zie verder : De Reinsberg.

Vragen van den dag, onder redactie van Dr. H. Blink, Amst., S. L. van Looy. 1886-1908.

Wallonia, Recueil de littérature orale, croyances et usages traditionnels. Liége, 1893-1908.

(1) Tot in 1893, Aug. Gittée, in plaats van A. de Cock ; sedert 1907 onder de redactie van A. de Cock alleen.

Wauters, A., *Géogr. et Hist. des Communes belges.* Arr. de Louvain (Ville de Tirlemont). Brux., 1874.

Wauters, A., *Histoire des Environs de Bruxelles.* 3 t. Brux. 1855.

Welters, H., *Feesten, Zeden, Gebr. en Spreekw. in Limburg.* Venloo (z. j.).

Wilken, Dr. G. A., *Plechtigheden en Gebruiken bij Verlovingen en Huwelijken* bij de volken van den Indischen Archipel. 's Gravenhage, 1889.

Willems, J. F., *Oude Vlaemsche Liederen.* Gent, 1848.

Willems-Fonds, zie *Tijdschrift.*

Winkler Prins, A., *Geïllustr. Encyclopædie,* 2e uitg. in 16 dln. Rott., 1884-1888.

Woeste, V. F. L., *Volksüberlieferungen* aus der Grafschaft Mark. Iserlohn, 1848.

Woordenboek der Nederl. Taal door M. de Vries, L. A. te Winkel, E. Verwijs, P. J. Cosijn, A. Kluyver, A. Beets, J. W. Muller, G. J. Boekenoogen, W. L. de Vreese, enz. 's Gravenhage en Leiden, Nijhoff en Sijthoff, 1882-1908.

Woordenschat, zie : De Beer.

Wossidlo, R., *Mecklenburgische Volksüberlieferungen.* Bd. III. *Kinderwartung u. Kinderzucht.* Wismar, 1906.

Wuttke, Dr. Ad., *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart,* 3e Bearbeit. von E. H. Meyer. Berlin, 1900.

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Red. K. Weinhold (1891-1901) ; Red. Joh. Bolte (1902-1908). Berlin, A. Asher (thans Behrend).

REGISTER

THIS BOOK IS DUE ON THE LAST DATE STAMPED BELOW

AN INITIAL FINE OF 25 CENTS

WILL BE ASSESSED FOR FAILURE TO RETURN THIS BOOK ON THE DATE DUE. THE PENALTY WILL INCREASE TO 50 CENTS ON THE FOURTH DAY AND TO $1.00 ON THE SEVENTH DAY OVERDUE.

MAR 3 1942	APR 27 1983 45
[illegible]	REC. CIR. JUN 06 '83
[illegible]	
REC'D CIRC DEPT	JUN 1 2 '73
NOV 26 1976	INTERLIBRARY LOAN
Dec. 26, 1976	MAY 08 1992
Jan. 26, 1977	[illegible]
	APR 23 1999
May [illegible] 77	
Ju[illegible] 4, 77	
July [illegible]	
REC. CIR. [illegible] 27 '77	

LD 21-100m-7,'40 (6936s)